

MAGYAR NÉPNYELV

MEGINDÍTOTTA
CSÚRY BÁLINT

IV

S Z E R K E S Z T I

BÁRCZI GÉZA

A DEBRECENI EGYETEM TANÁRA

SZABÓ T. ATTILA

A KOLOZSVÁRI EGYETEM TANÁRA

DEBRECEN—KOLOZSVÁR

1942

Kiadásért felelős : Bárczi Géza.

2711—1943. Városi nyomda, Debrecen. (F. : Kun István.)

A térszíni formák nevei Kalotaszegen.

Mintegy száz esztendő óta nyelvészeink és történetíróink figyelme egyre gyakrabban fordult a nyelvészet és a történeti segédtudományok számára oly értékes adatokat szolgáltatató helynevek felé.¹ A helynévkutatás iránti érdeklődés azonban hosszú ideig inkább csak a helynévgyűjtés jelentőségét hangsúlyozó elméleti fejtegetésekben nyilvánult meg. Szórványosan megjelenik ugyan néhány kisebb helynévgyűjtemény, de ezek kezdetleges és módszertelen volta, s nem utolsó sorban a helynévmagyarázatokhoz elengedhetetlenül szükséges történeti helynévadatok gyűjtésének késői megindulása miatt főleg a magyar nyelvészet, de a történeti jellegű tudományágak s több más tudományszak még napjainkban is súlyosan érzi a módszeres, tervszerű magyar helynévgyűjtő munka hiányát. Tudományos értelemben vett magyar helynévkutatásról alig egy évtizede beszélhetünk. A rendszeresen elgondolt, tervszerűen végrehajtandó adatgyűjtő munkának csak a kezdetén állunk. A régi helynévkutatással ellentétben e munka nem áttekinthetetlenül nagy területről ad tetszetős, de felületes képet, hanem inkább kisebb területet igyekszik alaposan feldolgozni.

A helynevek egyes szókincs-csoportjai — pl. a domborzati viszonyok, a vízrajzi tényezők stb. jelölésére használt köznevek — szintén régen felkeltették már a helynévkutatók figyelmét. Megfelelő részletkutatások hiányában azonban mindmáig nagyon hiányos és sokban téves képünk van róluk. Ez a helyzet a helynevekben leggyakrabban előforduló, a domborzati viszonyok jelölésére használt köznevek kérdésében is.

A talaj domborzati viszonyait, a földkéreg kiemelkedéseinek és bemélyedéseinek alakját és részeit jelölő *térszíninformanév*-kincsünk vizsgálatával hetedfél évtizede Révész Samu foglalkozott először. E tárgyról írt két cikkét² kísérletnek is alig nevezhetjük. Célkitűzése inkább földrajzi, mint nyelvészeti volt: következetlennek érezte az egyes tfneveknek³ nemcsak

¹ A magyar helynévkutatás rövid történetét l. Szabó T. Attila, *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere* (MNY. XXX, 160 kk. és knv. Helv- és népiségtörténeti dolgozatok 1. sz.) című dolgozatában.

² A *hegynevekről* (Nyr. VII, 308—312); *A völgyek neveiről* (uo. 365—368).

³ A *térszíninformanév* szót ezután *tfnév* rövidítésben használom.

a népnyelvben, hanem az irodalmi nyelvben is eltérő jelentésben való használatát, s ezért egyszersmindenkorra ki akarta jelölni az irodalom részére a különböző alakú hegyek, völgyek és oldalak neveit. Közel száz tfnevet sorol fel ugyan, de alig említi meg róluk, hogy mely vidékről valók. Nagyrészt önkényesen határozza meg jelentésüket, sőt ő maga is gyárt új tfneveket.

Bizonyos vidékek tfnév-kincse először J a n k ó J á n o s munkássága nyomán tűnt ki. Jankó néprajzi monográfiáiban a tárgyalt községek határneveinek összegyűjtését és magyarázatát is feladatának tartotta. Teljesség és módszer szempontjából ugyan nagyon hiányosan gyűjti össze a tőle néprajzi szempontból felkutatott három vidék — Kalotaszeg 26, Torda, Aranyosszék és Torockó 17, meg a Balaton-mellék 50 községének¹ — helynévanyagát, de a helynevek csoportjainak vizsgálatakor felsorolja ez egyes vidékek helyneveiben előforduló mintegy 40—40 tfnevet is, s röviden jelentésükkel is foglalkozik. Nyelvészeti képzettség és megfelelő helyismeret hiányában azonban tfnév-magyarázatai nem kielégítőek, sőt a kalotaszegiektől többet hibásan értelmez.

Révész és Jankó említett munkái után H e f t y G y u l a A n d o r az egész magyar nyelvterület helyneveiben szereplő és népnyelvünkben használatos tfnevek összegyűjtését kísérte meg. Népnyelvi és helynévgyűjtésünk akkori kezdetleges állapota miatt természetszerűleg nagyon hiányos, de azért ma is nélkülözhetetlen munkájában² már 267 tfnevet közölt, de a tfnevek vizsgálatának legfontosabb kérdéseit nem tisztázhatta. Bár felismerte, hogy vannak tfnevek, amelyek 1. helynevekben még ma is előfordulnak, de értelmük teljesen elhomályosodott; 2. ma már csak helynevekben élnek, értelmük is világos még, de köznévi használatban már nincsenek; 3. mind a régi, mind a mai helynevekben szerepelnek és ma is használatban vannak; 4. csak mai helynevekben vannak meg; 5. mint legújabb, részben talán csak alkalmi alkotások, helynevekben egyáltalán nem fordulnak elő; — módszeres helynévgyűjtemények és megfelelő részletkutatások hiányában meg sem kísérrelhetette a tfnevek fenti szempontból való vizsgálatát, s az egyes tfnevek elterjedési körét és vidékenként különböző jelentéseit sem állapíthatta meg.

Ha a fentebb elősorolt munkák mellett tekintetbe vesszük, hogy újabban Györfly István a karcagi határban

¹ *Kalotaszeg magyar népe* (Bp., 1892). — *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe* (Bp., 1893). — *A Balaton-melléki lakosság néprajza* (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei című kiadvány III. kötete 2. része. Bp., 1902).

² *A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben*. Nyr. XL, 155 kk. és kny. Nyelvészeti Füzetek 66. sz.

előforduló néhány tfnév,¹ legutóbb pedig Nyíri Antal a szentesi halászok használta tfnevek magyarázatával foglalkozott,² akkor is csak az tűnik ki, hogy az egyes tfnevek elterjedési köre, vidékenként változó jelentése és alakja, élő vagy elavult volta ma még a helynévkutatás szinte ismeretlen kérdései közé tartozik, s még kevésbé alkothatunk képet magunknak arról, hogy az egyes tfnevek vidékenként milyen történeti és jelenkori helynév-összetételekben szerepelnek. Nyilvánvaló, hogy a tfneveknek a helynévkutatás szemszögéből végzendő vizsgálata során a mai módszeres helynévgyűjtéshez hasonlóan, illetőleg ezzel egyidejűleg kisebb vidékek teljes történeti és jelenkori helynévanyagát kell feldolgoznunk, hogy az így nyert eredmények révén eljöhessen majd a nagy összefoglaló munka ideje is.

A tfnevek kisebb települési egységekként való feldolgozását megkezdve, nemrégén bemutattam a Hétfalú néven ismert, hétfalusi csángóknak nevezett magyarok lakta hét barcasági falu tőlem összegyűjtött helynévanyagában előforduló tfneveket s a velük alakult helyneveket.³ Most Szabó T. Attila kalotaszegi helynévgyűjteménye alapján⁴ Kalotaszeg — Erdélynek ezen népi, történeti és földrajzi szempontból meglehetősen zárt vidéke⁵ — 41 községének történeti és jelenkori helyneveiben szereplő tfneveket vizsgálom meg. E helyütt is megköszönöm dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úrnak, hogy gyűjteménye cédula-anyagának átengedésével munkámat nagyban megkönnyítette, s szíves felvilágosításaival megfelelő helyismeretem hiányán segített. Ugyancsak köszönettel tartozom a helynévgyűjtemény jelenkori anyagának összegyűjtésében résztvett, e dolgozat megírása óta tragikus hirtelenséggel elhunyt Gergely Bélának, hogy készséges közléseivel elősegítette a tfnevek jelentésének pontos megállapítását.

Az alábbiakban egyenként vizsgálat alá veszem a kszg.-i helynévkincsben előforduló tfneveket. A címszóként szereplő tfnevet mindig irodalmi alakban közlöm, majd meghatározom kszg.-i jelentését. Ezután nyelvtani alakok szerint csoportosítva, felsorolom azokat a helyneveket, amelyekben a

¹ *Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban.* Föld és Ember I, 59 kk. és MNy. XVIII, 67—68.

² *A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban.* MNy. XXXVII, 41—46. — Megjegyzendő azonban, hogy az itt tárgyalt elnevezések tulajdonképpen nem tfnevek, hanem vízrajzi vonatkozású köznevek.

³ *A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalú helyneveiben.* MNy. III, 39—56 és kny. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből 2. sz. — E dolgozatot a továbbiakban HétTfn. rövidítésben idézem.

⁴ *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok.* Kolozsvár, 1942. XVIII + 501 l. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.

⁵ Kalotaszeg határára nézve l. i. h. X—XII. l.

szóbanforgó tfnév szerepel. A csoportokon belül a helynevek betűrend szerint sorakoznak. Az egyes helynévpéldák után ()-ben előbb rövidített alakban¹ arra a községre utalok, amely területén a kérdéses helynév szerepel, majd a helynév első előfordulásának évét jelzem.² Az évszámok előtt álló * kihalt helyneveket jelöl; a * nélküli évszámú helynevek ma is élnek. Azok a helynevek, amelyek községneve után nincs évszám feltüntetve, csak a jelenkori gyűjtés alkalmával kerültek elő. Ahol szükséges volt, a helynévpéldák felsorolása után rövid magyarázatot fűzök a tfnév jelentéséhez vagy eredetéhez. Végül a tfnevek felsorolása után röviden összefoglalom a nyert eredményeket.

alj: 1. „hegyoldal alsó része”; 2. „hegyoldal vagy más helyrajzi tényező alatt, tövében, közvetlen mellette fekvő földterület”.

a j ~ ā j: *Agyagos-* (Bh. *1864), *Ārsórop-* (Zs.), *Aszalos-* (F. 1892), *Berek-* (Kl. 1714, 1739, 1752, 1768, 1813 : -alatt. 1766, 1768, 1775, 1853 : -ajja.³ 1941 : -aj ; Zs. 1941 : ā j ~ alatt), *Boros-* (Bh. *1715, 1720 : -alatt. 1803 : -aj), *Bükk-* (Mb.), *Fĕrsórop-* (Zs.), *Goc-* (Va. 1892), *Muzsd-* (Sz. 1499 ; Zs. 1815), *Olászilv-* (Kd. 1734, 1738 : -alatt. 1941 : -aj), *Picig-* (Mb.), *Rop-* (Ny. *1892), *Szinamez-* (Mb. 1813), *Szölő-* (V. *1731 : -aj. 1770 : -alatt). — *a j j a ~ ā j j a:* *Agyagás-* (D. 1731, 1737, 1754, 1792 : -alatt. 1941 : -ajja), *Akasztódomb-* (Mm. *1642 : -ajja. 1765 : -alatt), *Almás-* (A. *1864), *Alutca-* (Bh. *1724), *Asszúpataki szőlők-* (B. *1676), *Alsómogyorós-* (Bh. *1757), *Ārsónyír-* (Dr.), *Barázda-* (Jg.), *Bányák-* (Sz.), *Belényes-* (Bh. 1669, 1673, 1683, 1712, 1714, 1715, 1720, 1737, 1742, 1754, 1757, 1771,

¹ Rövidítéseim : A. = Almástamási, B. = Bács (Kisbács), Bh. = Bábony, Bg. = Bogártelke, Bh. = Bánffyhungad, D. = Damos (Kalotadamos), Dr. = Daróc (Nádasdaróc), Dl. = Deréte, E. = Egeres, F. = Farnas, G. = Gesztrágy, Gy. = Gyerővásárhely, I. = Inaktelke, J. = Jákotelke, Jg. = Jegénye, Kd. = Ketesd, Kf. = Körösfő, Kk. = Kalotaszentkirály, Kl. = Középlak, Kp. = Kispetri, Ks. = Kiskapus (Magyarkiskapus), Kszg. = Kalotaszeg, kszg.-i = kalotaszegi, M. = Mákó (Mákófalva), Mb. = Magyarbikal, Mg. = Magyarargorbó, Mk. = Magyarókerke, Mm. = Magyargyerőmonostor, Mn. = Magyarnádas, Mr. = Méra, Ms. = Magyarsárd, Mv. = Magyarvalkó, Nk. = Nagykapus (Magyarkapus), Np. = Nagypetri, Ny. = Nyárszó, R. = Remete (elpusztult község), S. = Sárvásár, Sz. = Szucság, Szt. = Sztána, T. = Türe, V. = Vista (Magyarvista), Va. = Váralmás (Nagyalmás), Z. = Zentelke, Zs. = Zsobok.

² Helykímélés céljából csak az első okleveles említés évét közlöm, ahol azonban szükséges volt, a többszöri előfordulás évszámait s a történeti alakok mindenikét felsoroltam.

³ A helyneveknek történeti forrásokban szereplő utótagjait ezekben az adatokban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért és helykímélés miatt irodalmi alakra átírva, illetőleg mai népnyelvi alakjukban közlöm.

1781, 1782, 1788 : -alatt. 1718, 1731, 1753, XVIII. sz. eleje, XVIII. sz. vége, 1800, 1803, 1831, 1892, 1941 : -ajja), *Bercs*-(Va.), *Berek*-(I. 1781 : -alatt. 1718, 1941 : -ajja ; M. *1781 : -alatt. 1811 : -ajja ; Mb. 1756, 1813 : -alatt. 1843 : -aj. 1843, 1864, 1932, 1941 : -ajja ; Mr. 1775, 1813 : -alatt. 1941 : -ajja ; Szt. *1813 : -ajja ; T. *1683 : -aj. 1765, 1771, 1772 : -ajja), *Bírc* ~ *Bérc*-(B. ; Kd. *1864), *Bokor*-(Gy. 1821, 1941 : -alatt. 1892 : -ajja), *Bóllik*-(Bh.), *Bór* ~ *Bora*-(Mb.), *Botos*-(Bh. 1572, 1720, 1722, 1737, 1754, 1792, XVIII. sz. második fele : -alatt. 1685, 1731, 1792, 1941 : -ajja ; Kd. *1792 : -ajja. 1813 : -alatt), *Cser*-(Ks. 1892 ; Np. 1892 : -alatt. 1941 : -ajja), *Csere*-(Ny. 1737 : -alatt. 1941 : -ajja), *Cseresnyefák*-(S. *1732 : -alatt. 1892 : -ajja), *Csörg*-(Kd. 1792, 1813 : -alatt. 1941 : -ajja), *Csúpozsdomb*-(Jg. 1892 : -alatt. 1941 : -ajja), *Doha*-(Kl. *1739, 1752, 1775 : -alatt. 1768, 1792 : -ajja), *Erdő*-(Dr. ; I. 1781 : -alatt. 1941 : -ajja), *Eperjes*-(Mk.), *Erős*-(Ny. 1770), *Fal* ~ *Far*-(Ny. 1681, 1737, 1754, 1813 : Fal alatt. 1892 : Fal alatt. 1941 : Fal ~ Far-ajja), *Fehérárok*-(Kd. *1792 : -ajja. 1813 : -alatt), *Férsőnyír*-(Dr.), *Fogás*-(Szt. 1813 : -alatt. 1941 : -ajja), *Gard*-(Mb. *1756 : -ajja ~ alatt), *Gát*-(T. *1813), *Halom*-(Kk. *1672, 1714, 1715, 1720, 1728, 1737, 1754, 1811 : -alatt. 1737 : -aj. 1803 : -ajja), *Hágó*-(B. 1734 : -ajja. 1864 : -alatt. 1941 : -ajja ~ alatt), *Hágó-észka*-(Kl. *1813), *Horgas*-(D. ; Kf. 1813, 1815, 1850 : -alatt. 1864, 1868, 1892, 1941 : -ajja), *Írtvány*-(Kd. 1738 : -alatt. 1941 : -ajja), *Kamarabükk*-(E. *1699 : -ajja ~ alatt), *Kaproncaikút*-(E. *1699), *Keregbükk*-(M. 1768, 1771, 1781 : -alatt. 1941 : -ajja), *Kereksere*-(T. *1765 : -ajja. 1792 : -alatt), *Keresztármoldala*-(Kl. *1752 : -ajja ~ alatt), *Kérszöll*-(Kd.), *Kert*-(Nk. 1892 : -ajja. 1941 : -ajja ~ alatt ~ alá ; S. 1864 : -alatt. 1864, 1941 : -ajja), *Kiskerülő*-(Ny.), *Kiskü*-(Kl. 1752, 1813 : -alatt. 1860, 1941 : -ajja), *Kisnyír*-(Dr. 1868), *Komlós*-(D.), *Kopasz*-(Nk.), *Kósa*-(Nk.), *Koszorufő*-(Kl. *1725), *Kőhegy* ~ *Kühegy*-(Kk. 1768, 1771, 1781 : -alatt. 1768, 1781, 1892, 1941 : -ajja ; Mb. *1892), *Kőpad*-(F. *1765), *Körös*-(M. *1754, 1768, 1771, 1781, 1813, 1838 : -alatt. 1892 : -ajja), *Kövecsesút*-(Nk.), *Kövesd*-(Sz. *1892), *Köveshegy*-(Szt. *1793 : -alatt. 1813 : -ajja), *Közdomb*-(T. *1725), *Középódal*-(Bh. *1737 : -ajja ~ alatt. XVIII. sz. vége : -alatt ; Kd. 1792 : -alatt. 1941 : -ajja), *Krumpliskert*-(S. *1864), *Kurtaberek*-(D.), *Kúrtahegy*-(Mb.), *Kü*-(Mb. 1892), *Lapúhas*-(Mr. 1710, 1813 : -alatt. 1941 : -ajja), *Magyaró*-(Ny. *1737 : -bokor alatt. 1801 : -ajja), *Magyarós*-(B. *1864 ; Bh. *1754 : -alatt. 1757, 1786 : -ajja ; I. 1793 ; Jg. *1760 ; Np.), *Majorságszöllő*-(E. *1699 : -ajja ~ alatt), *Malomhegy*-(F.), *Mákhéj*-(Kk.), *Meggyes*-(Zs. 1864 : -ajja. 1941 : -ajja ~ alatt), *Mézmár*-(Ny. 1681 : -alatt. 1941 : -ajja), *Nagyerdő*-(Kf.), *Nagyhegy*-(M. *1768 : -alatt. 1771 : -ajja ~ alatt), *Nagynyír*-(D. 1864), *Nagyódal*-(Bh. XVIII. sz. közepe : -alatt. 1731, XVIII. sz. közepe : -ajja ; Kd. 1813 : -alatt. 1754, 1941 :

-ajja), *Nádas-* (V. *1864), *Nyáras-* (Mm. 1642, 1717, 1757, 1765, 1821, 1941 : -alatt. 1759 : alatt ; Nk. 1892), *Nyír-* (D. 1813 ; Kk. 1714, 1728, 1737, 1781 : -alatt. 1892, 1941 : -ajja), *Oláerdő-* (Bh. 1731, 1737, 1754, 1770, 1778, 1792, XVIII. sz. közepe : -alatt. 1941 : -ajja), *Oldal-* (T. *1772), *Omlás-* (Jg. *1864 ; Mr. *1671, 1775, 1813 : -alatt. 1671 : -ajja), *Órhegy-* (Kd. ; Ny. 1773 : -alatt. 1941 : -ajja), *Pad-* (T. *1792), *Padódal-* (D. 1813 : -alatt. 1941 : -ajja), *Padverőfél-* (Kl. *1752), *Paptere-* (Ks. *1791), *Pask-* (Kd.), *Pinty-* (Va.), *Pusztá-* (Bg. *1710, 1741, 1754, 1813 : -alatt. 1773 : -ajja ; Zs. 1941 : -ajja ~ alatt), *Pusztaszőlő-* (T. *1807), *Részeg ~ Ríszeg-* (Kf. 1850 ; S. *1737 : -alatt. 1864 : -ajja), *Rítódal-* (Zs.), *Rókaujuk-* (Mb. 1932), *Ropó-* (Nk.), *Rost-* (Gy. *1767), *Sejmikeyszőlő-* (Mb. *1932), *Süjedések-* (B.), *Szárhegy-* (B. 1864), *Székelytelek-* (Bh. *1892), *Szilvás-* (Mr. 1768 : -alatt. 1941 : -ajja), *Szöllő-* (D. 1737, 1792, 1892 : -alatt. 1737 : -aj. 1941 : -ajja ; Mb. *1932 ; Np. *1795 ; Ny. 1731, 1737, 1754, 1809, 1892 : -alatt. 1840, 1941 : -ajja ; T. *1765 ; Va. *1803), *Talamár-* (Ny. 1737, 1892 : -alatt. 1941 : -ajja), *Telek-* (Jg. *1864), *Temető-* (Bh. 1737, 1761 : -alatt. 1941 : -ajja ; Mv. *1840), *Templom-* (Bg. 1868 : -ajja. 1892 : -ali rét. 1941 : -ali kaszáló ; Sz. XVII. sz. második fele : -alatt. 1941 : -ajja), *Tér-* (Gy. *1822), *Tércsere-* (Nk.), *Tolvajos-* (T. *1725), *Törökréte-* (Kd. *1734 : -alatt. 1738 : -ajja ~ alatt), *Újhegy-* (Kd. 1738 : -alatt. 1941 : -ajja), *Újszöllő-* (Kd. ; Mb.), *Vágat-* (Ms.), *Vár-* (Va. *1627, 1892 : -alatt. 1803 : -ajja), *Vásárosberek-* (Kl. *1768).

Az *alj* köznév a finnugor eredetű *al* főnevünk származéka ; elvonás ennek személyragos *alja* alakjából (*al-ja* > *alj-a*) (EtSz.). A kalotaszegi helynévanyagban helynévi összetételben ma is él az *alj* köznév eredeti, személyragtalan *al* alakja. Ez szerepel (Magyar-) *Bikal* község nevének utótagjában is.¹ Birtokos személyragos *ala* alakjával több, részben még ma is élő helynév képződött: *Aszalos-* (F. 1756 : -alatt. 1892 : -ala. 1941 : -aj), *Fal-* (Jg. 1880, 1941 : -alatt. 1892 : -ala), *Fancs-* (Mv. 1754, 1803, 1831 : -alatt. 1771 : -al. 1941 : -alá ~ alatt), *Halastó-* (Bh. *1742 : -allá), *Kert-* (Nk. 1892 : -ajja).

¹ A *Bikal* község név előtagja ugyanis a *bükk* 'fagus' fanevünk régi magyar *bik-*, utótagja pedig az *alj* főnév régi *al* alakjából képződött. A község neve mai képzés szerint *Bükkalj* lenne. Határában az 1941. évi helyszíni gyűjtéskor jegyeztek is fel egy *Bükkaj* határnevet. Egyébként a község névnek alábbi változatai szerepelnek a történeti forrásokban : 1249 : Terra *Bekaly*. 1393 : Villa *Bykal*. 1397 : Poss. *Mykal* (I). 1397, 1499 : *Bykal*. 1451 : *Bykalya*. 1481 : *Magyarbykal*. XVI. sz. vége : *Bikalat*. 1612 : *Magiar Bikal*. 1613 : *Magyar Bik alát* lakozo. 1615 : *Bikalli Istvan*, *Bikalli Sándor Magiar Bikalat* lakók. 1646 : *Magyar Bik allya*. 1652 : *Bikallat* lakó. 1664 : *Bikally*. 1672 : *Magyar Bikal*. 1673 : *Magyar Bükally* Vitez Ferencz. 1676 : *Bikallya*. 1712 : *Magyar Bik alát*, *Magiar bikalat* lako. 1713, 1721 : *Magyar Bikally*. 1734 : a Bérczen a merre *Bik alá* járnak. 1743 : *Bikalatiak* (t. i. jobbágyok). XVIII. sz. eleje : *Bikalj*. 1754—1941 : *Bikal*, *Magyarbikal*. — A község román neve : *Băicălăi*.

1941: -alá ~ ajja ~ alatt), *Keskenycsere-* (Bg. *1733: -alá), *Prédódal-* (Kd. 1941: -alá), *Szőlők-* (Np. *1795: -alatt. 1892: -alá), *Templom-* (Bg. 1868: -alja. 1892: ali rét. 1941: -ali kaszáló).

A helynévi adatok egyrészében a tfnév 1. és 2. jelentése nem választható el egymástól. Ezért, valamint a csak történeti adatokban szereplő helynevek nagy száma miatt az adatokat nem csoportosíthattam a tfnév két jelentése szerint.¹

Az *alj* tfnévvel alakult helynevekre vonatkozó, fentebb közölt adatok tanúsága szerint a helynevek nagy részében az *alj* v. *alja* utótag helyén a történeti helynévadatokban régebben többnyire az *alatt* névutó, s az ősibb hangalakú *al* ~ *ala* utótagok esetében az *alatt* és *alá* névutó szerepelt. Néhány helynévben pedig a mai használatban is változik a tfnév ragos vagy ragtalan alakja az *alatt* és — nagyon ritkán — az *alá* névutóval.

Az említett jelenségnek két oka van. Az egyik az, hogy az *al* ~ *alj* főnévnek, nyilván a finnugor korszak óta, bizonyos esetalakjaiban egyúttal névutói szerepe is van² (pl. a *templom aljában* tulajdonképpen a. m. a *templom alatt*; a *vár aljában* a. m. a *vár alatt*; a *cseresnyefák aljában* a. m. a *cseresnyefák alatt*), tehát bizonyos helynévi és helyhatározói összetételekben az *alj* főnév és az *alatt* névutó ugyanazt a viszonyt fejezi ki³ egy helyrajzi tényező két része vagy két egymás melletti helyrajzi tényező között: t. i., hogy az egyik a másik alatt fekszik. Helynevekben azonban az *alatt* névutónak legtöbbször nem elsődleges, hanem egy szabadabb jelentése szokott szerepelni, amely szerint *alatt* a. m. 'alul, mellette, vminek alsó részénél, tövében',⁴

¹ Jankó János (i. m. 19) az *alj* tfnévnek Kszg.-ről csak 'hegy alsó része', — Hefty (i. m. 6) az egész magyar nyelvterületről ez általános jelentésen kívül a tfnév ritkán előforduló 'völgy feneké, nyílása' jelentését is közli. Kszg.-en az *alj* köznévnél az utóbbi jelentését ma nem ismerik, de esetleg meglehetett a csak történeti adatból ismert *Fehérróka* (Kd. *1792) helynévben. — Bár Hefty meg sem említi, az *alj* tfnév tölem fentebb közölt második — 'hegyoldal vagy más helyrajzi tényező alatt, tövében, közvetlen mellette fekvő földterület' — jelentését az egész magyar nyelvterületen általánosan használják.

² A finn nyelvben az *ala* (~ magyar 'al > alj') főnévnek bizonyos esetalakjaiban szintén megvan az 'alatt' jelentése (vö. Zolnai, Mny. XXV, 367).

³ „*Alatt* helyett régen azt is mondták, hogy *aljában*: Embereknek fiai kedeg te zarn'adnak fedezese all'aba remenkednek (Sub tegmine alarum tuarum sperabunt) Döbr. cod. 72; vö. bór allyai tetű Miskolczy Gáspárnál 1702. ... A mostani szójárás szerint: a *hegy aljában* és a *hegy alatt*; a *fa aljában* és a *fa alatt*; a *kapu aljában* és a *kapu alatt*“ (P. Thewrewk, Nyr. VII, 300).

⁴ „*Valami alatt* azt is jelentheti, hogy oly közelében vagyunk valamely tárgynak, hogy azt egyenesen magunk fölött valónak tekinthetjük (Optikailag a perspectiva szerint úgy is van, a nyelv pedig szemnek szólólag beszél). Közelséget fejez ki a következő példákban: Marosszéken is a *havas alatt* egynehány falu...; ... A *csetényi hegy alatt* felszedték a hidakat; ... Farkast emlegetnek, *kert alatt* kullog; ... van

s ennek következtében az *alatt* névutóval oly gyakran váltakozó *alj* köznévre, illetőleg tfnévre is rátapadt ez a másodlagos jelentés.¹

Az *alj* tfnévnek és az *alatt* névutónak történeti adatokban gyakori és szórványosan mai helynevekben is előforduló váltakozásának a második okára, s egyben érdekes fejlődési folyamatra világít rá a magyarvalkói egykori *Fancsal* (Fancs+al) helynév mai *Fancs alatt* ~ *Fancs alá* alakja. Az eredeti *Fancs-al* nevet helyhatározói használatakor régebben hol kérdésre *Fancs alatt*-nak, hová kérdésre *Fancs alá*-nak mondták, mert azokban az *al(j)* utótaggal összetett főnevekben, amelyekben az összetétel utótagja világos, a locativusi, lativusi és ablativusi ragokat régebben, s néha ma is az *alatt*, *alá*, *alól* névutók (az *al* főnév ragos alakjai) helyettesítik (pl. hón-al-ban v. hón alatt; Berek-aj-ban, Berek-aj-on v. Berek alatt, Kert-ajja-ban, Kert-ajja-n v. Kert alatt; Fancs-al-ban, Fancs-al-on v. Fancs alatt; Fancs-al-ba, Fancs-al-ra v. Fancs alá, Fancs-al-ból, Fancs-al-ról v. Fancs alól). E névutós használatot elősegítette az *alj* tfnév másodlagos, vminek alsó részénél, tövében, alul mellette fekvő hely' jelentése is. A *Fancs-al* helynévalak aztán utótagja értelmének elhomályosulása után kihalt, s az általa jelölt hely nevéül ma az egykor leggyakrabban használt locativusi *Fancs alatt* és lativusi *Fancs alá* alak szolgál. Hasonló jelenség figyelhető meg az 1941-ben lejegyzett *Kert alatt* ~ *Kert alá* ~ *Kert ajja* (Nk.), az 1742-ben csak egyszer említett *Halastó allá* (Bh.) és a szintén kihalt *Szőlők alatt* ~ *Szőlők alá* (Np. 1795, 1892) helynév esetében is.²

Az *alj* utótaggal alakult helynevek tehát azért szerepelnek a történeti forrásokban túlnyomórészt *alatt* utótaggal, mert (miként a régi birtokösszeírásokban szereplő helyneveket szinte kivétel nélkül) hol kérdésre felelő locativusi esetben jegyezték le őket. A fentebb elősorolt helynévi adatok túlnyomórésztében a forrásokban szereplő *alatt* utótag helyén álló mai *alj* tfnévet nem szabad úgy magyaráznunk, hogy az csak az utóbbi időkben került volna az általa kiszorított *alatt* névutó helyére. A helynevek legrégibb rétegében utótagként eredetileg ketségtelenül az *alj* tfnév, s nem az *alatt* névutó állott. Később bizonyos helynevekben az *alj* köznév és az *alatt* névutó váltakozva szerepelt, s az *alj* tfnév locativusi esetét is *alatt* névutóval fejezték ki. Az újabb nyelvfejlődés azonban már a helynevek locativusi esetét sem a névutós szerkezettel (*Cserealj*, *Csere*

egy kőoszlop az *ablak alatt*; ... *Füred alatt* majd kifogja a révész" (P. Thewrewk, Nyr. VII, 296. — L. még: Simonyi, *A magyar határozók*. II, 6—7).

¹ „*alj*... az a hely, hol valaminek a kiterjedése szűnőfélben van, vagy az, a mely a megszűnt tárgynak alatta, közvetlen közelében terjed el" (Bélték, Nyr. XVI, 108).

² Ugyancsak e jelenség következtében keletkezett a *meg* 'valami mögött fekvő hely' tfnévvel alakult egykori *Dombokmege* (Bb.) helynév mai *Dombok megé* ~ *Dombok megett* alakja is.

alatt) fejezi ki, hanem az *alj* köznév helyhatározóragos alakjával (*Cserealj, Cserealjban ~ Cserealjon*).

ág: ,völgy ága'.

ág: *Bozg-* (Va. *1892), *Fenyős-* (Bh. *1892), *Köles-* (Mn. *1786), *Més-* (Mn. *1792), *Sánta-* (Mn. *1786), *Szegény-* (Mn. *1786). — **ág a**: *Ars-* (V. 1731, 1737, 1740: Arvát alsó ága. 1770: also ága. 1941: Ársága), *Ársópap-* (Va.), *Férsópap-* (Va.), *Gúny-* (Va. 1627), *Guruj-* (Va. *1813), *Kász-* (Kl. 1714), *Kormos-* (Va. 1803), *Mester-* (Kl. 1746; Va. 1722), *Nyíres-* (Bb. *1815), *Pap-* (Va. 1722.)

Jankó János (i. m. 19) az *ág* köznév kszg.-i jelentéséről ezt írja: „...Kalotaszegen nagyobb szabású gerinczes kifejlődés nincs, de azért rövidebb halom vagy dombsorok: *ágak* a fővölgyek vonulataiból a mellékvölgyek közé itt is benyúlnak (Mester-, Pap-, Kászága).“ **Hefty** (i. m. 6) Jankóra hivatkozva Kszg.-ről ,rövidebb halom vagy dombsorok', s Jankó egy másik munkája alapján Aranyosszékből ,kisebbszerű oldalsorok és vonulatok' jelentésben közli az *ág* tfnevet. Ez az értelmezés azonban hiányos helyrajzi ismeretek alapján keletkezett, s kétségtelenül téves. Az *ág* utótaggal alakult helynevek Kszg.-en mind völgyek ágait jelölik.¹

Finnugor eredetű *ág* köznevünknek ,völgy ága' jelentése ugyanolyan szemlelet alapján keletkezett, mint e szó vízrajzi ,patak ága' jelentése. A szónak helynevekben valószínűleg először csak a vízrajzi jelentése volt meg, s ebből fejlődött később jelentésköri tágulással a tfnévi értelem. Kszg. helynévanyagában az *ág* köznév ma csak tfnévi jelentésben szerepel.

ágazat: ,völgy kezdeti részének több kis völgyágra szétágazása'.²

Az *ágazat* köznév az *ág* tfnév származéka.

E tfnevével nem alakultak helynévösszetételek. Magában álló előfordulására öt kszg.-i községből vannak adataink: Bh. 1737, 1754, 1864: *Ágazat*. 1892: *Ágozat*. 1941: *Ágazat*; D. 1737, 1749, 1751, 1792: *Ágazat*. 1892, 1941: *Ágozat*; Mr. 1766 körül, 1768, 1775: *Ágazat*. 1912 körül: *Ágozat*. 1941: *Ágazat*; Sz. 1941: *Ágozat*; Szt. *1892: *Ágozat*.

¹ Ebben a jelentésben szerepelnek a történeti adatokban is, vö. pl. Vista, 1731: Az Arvát alsó Ágában hosszan nyúlik le az Völgyön (t. i. a kaszáló); Váralmás, 1722: ezen völgyben a' Pap ágában...; 1795: Gunyága nevű völgyben, ... Mester ága nevű völgyben stb. — Az *ág* tfnév ,völgy ága' jelentésben több hétfalusi helynévben is szerepel (HétfTfn. 6). — Egyébként az *ág* köznévvvel alakult és **Hefty** közölte székelyföldi, szilágysági, zilahi stb. helynevekben sem ,halom vagy dombsorok' a szó jelentése, hanem ,völgy vagy patak ága'.

² **Jankó János** — az *ág* köznév fentebb említett hibát értelmezése következtében — téves meghatározással közli az *ágazas* tfnevet is. Szerinte: „...rövidebb halom vagy dombsorok: *ágak* a mellékvölgyek közé itt is benyúlnak... Ha azonban egy ilyen fővonulat fejlődik jobban s elágazódik, az *ágozat*“ (Jankó i. m. 19). — E téves jelentésmagyarázatot átvette **Hefty** (i. m. 6) is.

Az *Ágazat* helynév eredetileg egy nagyobb völgy falutól távolabb eső kezdeti részének kisebb ágait, majd — jelentésköri tágulással — a völgy-ágak között és körül fekvő területet jelölte. Később, amikor a határ távolabbi részein fekvő, addig egyetlen névvel jelölt nagyobb helyek részeit külön nevekkal kezdték megkülönböztetni egymástól, az *Ágozat* névvel jelölt terület egyes völgy-ágai s a köztük fekvő helyek is rendre külön nevet kaptak. Így az *Ágazat* helynév jelölési köre egyre kisebb területre szűkült. Jól megfigyelhető ez a jelenség pl. a mérai *Ágazat* helynév esetében is: a 25,000-es katonai térkép még a *Pál árka* nevű völgy apró ágakra szakadozó kezdeti részét, fejét jelöli e névvel, ma pedig az *Ágazat* név a szóbanforgó völgynek nem a fejét, hanem a völgy *Ördögorr árka* nevű egyik mellékágának baloldalán egy kisebb helyet jelöl.¹

áj: „völgy”.

áj: *Ársódamos-* (Z.), *Bagaz-* (F. 1756: -aj. 1941: -áj), *Bercs-* (Va. *1892), *Borz-* (Va. 1864), *Borzás-* (F. *1756), *Buzás-* (F. 1756: -ally ~ -álly), *Damos-* (Z. 1737, 1780, 1800: -aj. 1737, 1792, 1800, 1809: -áj. 1805: -aly. 1864: -alya, 1880 körül: -ály ~ -áh (!) ~ -aly. 1941: -áj), *Csipkis-* (Kl.), *Div-* (Mk. 1737, 1806: -aj. 1805, 1941: -áj), *Eszterg-* (Mv. *1831), *Farnas-* (Kp. 1864: -ága. 1941: -áj), *Felsőtorp-* (Mk. *1806), *Férsódamos-* (Z.), *Fileming-* (Va. 1864: -ája. 1892, 1941: -áj), *Gyapi-* (Kl. *1766), *Had-* (V.), *Harcs-* (Nk.), *Kender-* (Nk. 1813: -áj. 1864: -ajj. 1866, 1868: -ály. 1891, 1892, 1941: -áj), *Kis-* (Va. *1795), *Kisharcs-* (Nk.), *Kiskender-* (Nk. 1813: -áj. 1941: -áj), *Kispitr-* (Va. 1864), *Kisszilas-* (Dr. 1941: -agy), *Köles-* (Bb. 1864: -aje. 1941: aj ~ -ája ~ ai ~ aj), *Körte-* (Nk. *1891), *Leveles-* (Kl. 1739: -aj. 1768: -Aj ~ -ajj. 1775: -Háj. 1792: -allya. 1792: -ág (!). 1813: -ajj ~ -ajj. 1941: -áj), *Mátés-* (Nk.), *Mátis* (Kf. 1941: -agy), *Murkos-* (Nk. 1727), *Mustuk-* (Kf.), *Nagy-* (Va. 1795, 1803: -áj. 1803, 1826: -aj. 1864: -alj ~ -áj. 1892, 1941: -áj), *Natyharcs-* (Nk.), *Natykender-* (Nk.), *Natyszilas-* (Dr. 1864: -áj. 1941: -agy), *Oláh-* (Va. 1754, 1761, 1813, 1864: Oláh-háj. 1754: ola haj. 1795: oláh Haj. 1803: Olá háj. 1761, 1826, 1941: Oláháj), *Pérs-* (F.), *Picig-* (Mb.), *Pit-* (Va. 1722), *Ravaszos-* (Kf.), *Sarjus ~ Sarus-* (F. *1754: -áj ~ -álly. 1756: -aj. 1813: -Ajj), *Simon-* (Np. *1864: -ajj. 1892: -áj), *Szelenc-* (Va. 1722, 1864: -aj. 1813, 1892, 1941: -áj), *Székes-* (F. 1754: -áj. 1756: -ally ~ -álly ~ -aj ~ -állj. 1813: -agy. 1864: -ály. 1941: -agy; Mb. 1818: -agy. 1941: -agy; Va. 1722: -Aj. 1754, 1813, 1864, 1892, 1941: -áj), *Szél-* (V. 1864), *Szigy-* (A. *1864; Np. 1892), *Toh-* (Va. *1813), *Tikos-* (Kl. 1714: -aj. 1775: -háj. 1755, 1768, 1941: -áj), *Tolos-* (Va. 1722), *Top-* (Kl. *1792), *Torp-* (Mk. 1805, 1806: -áj. 1868,

¹ Megjegyzendő azonban, hogy a katonai térkép helynév-jelöléseit nem mindig lehet ilyen bizonyításra felhasználni. (A szerk.)

1880 körül : -ály. 1941 : -áj). — *ája* : *Akasz-* (? Kl. *1714 : -aya), *Alsógyapi-* (Kl. *1766, 1768 : ája. 1768 : -aja. 1775 : -Ájja), *Bed-* (Kp. 1864), *Ben-* (Kl. 1746), *Budov-* (T. 1725 : Bodó allya. 1765 : Bodovája. 1769 : Bodorája. 1771 : Bodovaja. 1772 : Bodoló aja ~ Bodováj. 1792 : Bodovája. 1807 : Bodó ajja ~ allya, 1856 : Buda alya. 1864 : Buda allya. 1941 : Budovája ~ Budájja, Belső Budovája), *Csontáros-* (Gy. *1822 : -állya), *Hintó-* (Kl. 1714 : -Aj. 1752 : -alja ~ -aja ~ -ája. 1755 : -alya. 1761 : -allja ~ -allya, 1766, 1768 : -aja. 1768 : -ája. 1775 : -Áj ~ -Ajja. 1792 : -vája ~ -Allya. 1941 : -ája ; Va. 1795 : -aly. 1826 : -aj. 1892 : -alja. 1941 : -ája), *Kisszék-* (Kl. 1768), *Kút-* (Va. 1795 : -áj. 1826 : -aj. 1892, 1941 : ája), *Lőrinc-* (Jg. 1864 : -alya. 1941 : -ája), *Mih-* (Kl. 1714 : -alya. 1752, 1755, 1813 : -álya. 1752, 1768, 1941 : -ája), *Pap-* (Kl. 1714), *Szigy-* (Np. *1864 : -ajj. 1892 : -ája).

A fentebbi adatokból kitűnik, hogy az *áj* tfnév Kszg.-en régebben *aj* alakban is használatos volt. A következő néhány helynévben pedig *ágy* alakúvá változott : *Alsófűzes-* (B.), *Kisszilás-* (Dr.), *Felsőfűzes-* (B.), *Fűzes-* (B. *1864), *Mátis-* (Kf.), *Natyszilás-* (Dr. 1864 : -áj. 1941 : -ágy), *Székes-* (Mb. 1818 : -agy. 1941 : -ágy ; F. 1754 : -áj. 1756 : -ally ~ -áll ~ -aj ~ állj. 1813 : -ágy. 1864 : -áll. 1941 : -ágy), *Szilás-* (Dr. *1892).

Az *áj* tfnév azzal a finnugor eredetű *aj* ~ *áj* köznevünkkel függ össze, amelynek ,rovátka, bevágás, vágása, völgyelése vagy általában szája, nyílása valaminek' a jelentése (vö. Hétftfn. 6).

A helynevekben szereplő *áj* köznév egyes vidékeken ,szűk völgy', máshol ,hegy nyílása, szája' jelentésben él. Kszg.-en mindenféle kisebb völgyet, sőt hegyoldalban lévő nagyobb teknőszerű bevágódást jelöl.

árok : 1. ,hosszan elnyúló földmélyedés' ; 2. ,patakmeder' ; 3. ,időszakos vagy állandó vízfolyás'.

á r o k : *Bácstoroki-* (B.), *Bikalvögyi-* (Bh.), *Bocsi-* (Z.), *Bologaji-* (Bb.), *Boros-* (M.), *Büdöskúti-* (Bh.), *Bükk-* (Mn. *1792), *Csereji-* (Mr.), *Csörtosi-* (Mv. *1860), *Darabos-* (Bh. *1725), *Fejtr-* (Kd. 1792), *Fenyős-* (Bh.), *Gajaberke-* (J.), *Halmazó-* (Mn. *1792), *Hidekkúti-* (B.), *Hossz-* (Mb. 1818), *Inaktelki-* (E. 1868), *Kacor-* (Mb.), *Kereszt-* (V. 1731), *Keresztes-* (T. *1725), *Kép-* (M. *1766), *Két-* (B. ; Bh. *1683 ; D. ; Mr. 1671 ; Szt. *1672), *Kis-* (Ks.), *Kiskúti-* (Mr.), *Korpás-* (M. 1768), *Kovácsvögyi-* (Bh.), *Köves-* (Bg. ; Mr. *1756 ; Ms. 1719 ; V. *1770), *Kövezsbereki-* (Mr.), *Küszürü-* (Nk.), *Malom-* (Mk. 1737 ; Va. 1795 ; Z. 1737), *Medve-* (Ms.), *Mély-* (Mr. *1671), *Mérai-* (Mn. *1756), *Mogyorós-* (Ny.), *Nagy-* (E. *1699 ; Gy. *1822 ; Kk. 1715 ; Mb. *1818 ; Mk.), *Négy-* (Szt. *1892), *Nyiresi-* (Mn. 1775), *Papfalvi-* (B.), *Pusztá-* (F. *1756), *Ropó-* (Nk.), *Sáros-* (Mv. *1754 ; Nk. 1749), *Sós-* (B. 1734), *Száraz-* (J. 1763 ; Mk. 1737 ; Mn. *1775 ; Mv. 1831), *Szarkás-* (Kp. *1864), *Szemérem-* (Mn. *1786), *Széjjespallagi-* (Bh.), *Széles-* (Va. 1892), *Szilos-*

(Va. *1761), Szöllő- (T. *1754), Szöllős- (I. 1864), Tekered- (Kp. *1864), Temetőji- (T.), Tolvaj- (Mn. *1786), Várpataki- (Kl. *1775), Veres- (Kl. *1766 ; Ks.), Vist- (Sz. 1754), Visszafolyó- (Mn. *1786), Víz- (S.), Zúgó- (Ks.), Zsilip- (Bh.). — á r k a : Ásókút- (Kl.), Ágazat- (Mr. *1775), Barancs- (Bh.), Barancskút- (Bh. *1719), Bány- (Mv. 1754), Bik- (Sz. 1765), Bodoló- (Mn. *1696), Bologa- (Bh.), Bori- (Mr.), Boros- (M.), Bozonokszöllő- (Kl. *1755), Bőgrít- (Bh.), Butuk- (Bb.), Búdöstó- (T. *1725), Búte- (Jg.), Csepegős- (V.), Cséte- (Jg.), Cséplő- (Gy. *1742), Csókás- (E.), Csokoj- (B.), Csorgó- (M. 1835 ; T. 1771), Csoroka- (Kl. *1775), Csúnyabik- (Mk.), Darabos- (Bh. *1731), Dubó- (Bb.), Egresvögy- (Bh.), Farnas- (Va.), Felsőbány- (Mv. *1817), Ferenc- (Mb.), Férőtelek- (Bh.), Főveny- (T. *1725), Gúnyág- (Va.), Gyepű- (J. 1803), Gyires- (Bg.), Halastó- (E.), Hágó- (Kl. *1775), Hegyes- (Mn. *1752), Hidkút- (Mr. *1671), Hircsóka- (Kl.), Horvát- (Mr.), Hosszu- (Z.), János- (I. 1781), Katlimberk- (Kp. 1754), Kekenyős- (Mn. *1696), Kender- (Szt. *1813), Kerekölgy- (M. *1771), Kigyástó- (E.), Kisbükk- (Kf. *1676), Kisküddombja- (Mk.), Kispatakréttlye- (Nk.), Kistorok- (Bh.), Kisváp- (Bh.), Kizsberek- (Kp. 1864), Kocsárdi- (Mr.), Kormosága- (Va.), Korsózbükk- (Zs.), Kosár- (E. *1699), Kovácsvögy- (Bh.), Kőkös- (M. *1768), Kölesáj- (Bb.), Körtivögy- (Nk.), Körtövélyes- (E. *1699), Kövespatak- (Ms.), Középláb- (J. *1765), Kript- (Va.), Kurtabirc- (Ks.), Kúcsorgó- (V.), Kúszegő- (B. 1734), Lencsepad- (Kp. *1754), Lipót- (Bh.), Malom- (Bh. *1754 ; D. ; E. *1699 ; Mn. ; T. *1771), Mákoipatak- (M. 1760), Második Bány- (Mv. *1831), Mátyásszék- (T.), Mátyásvögy- (F.), Miháj- (Kl. 1813), Miska- (M.), Mogyorós ~ Magyarós- (Bh. ; D. 1721 ; Nk.), Nagyáj- (Va.), Natytelek- (B.), Natytorok- (Bh.), Nosza- (Bh.), Nyáros- (F.): Oláháj- (Va. *1754), Olány- (B.), Ördögorr- (Mr. 1766), Palásták- (Bh.), Pap- (Mr.), Papné- (Sz.), Pál- (Mr.), Pány- (Gy.), Pina- (Dr.), Pocok- (Ks.), Puszt- (F.), Rigó- (Mv. 1781), Sárkányos- (Mn. *1752), Sötéteger- (Kk. *1715), Sikkanytyús- (Jg.), Styúbéj- (Ks.), Sűjjes- (Nk.), Szabóné- (I.), Szárhegy- (B.), Szék- (Kl. *1714), Székejtelek- (Bh.), Szél- (Np. 1864), Szilvás- (B.), Színás- (Kl.), Színásvögy- (Ks.), Színigető- (Bh.), Szöll- (F.), Tető- (Mv. 1754), Tók- (T. *1772), Vargavögy- (Bh.), Vercsés- (Mr. 1766), Veresrít- (Bh.), Vergősöm- (Jg.), Vinekekuttya- (T. 1725), Zalányi- (B.), Zápógya- (Bb.).

Az árok és árokja utótaggal alakult, itt felsorolt helyneveken kívül az árok köznévnél jelzős összetételekben még a következő alakjai fordulnak elő: Kőp-árokja ~ Kűp-árokja (Mr.), Pálincás-árkik (Va.), Nyíri-árkok (Gy. *1822). Magában állóan, köznévből helynévvé válva is előfordul: Árok (E. *1699 ; Gy. *1822 ; Mm. *é. n. ; Va. *1795) ; s szerepel ilyen minőségben helynév-előtagként is: Árok-hát (Kf. 1864), Árok-feneke (Bb.).

A török eredetű árok köznév (EtSz.) már a régiségben nagyon tág értelmű volt, s jelenthetett természetes és mester-

séges földmélyedést, a kapával húzott mezsgyétől a völgyig. S minthogy a földmélyedésekben általában — legalább is időszakosan — víz szokott folyni, bizonyos helynevekben jelentésköri tágulással felvette a ,patakmeder' és ,vízfolyás' jelentést is.¹ Mint az gyakori jelenség, sok helynévben az árok köznév nemcsak egy, hanem két jelentésben is szerepel. Ezért, s a csak történeti adatokban szereplő helynevek nagy száma miatt, a helynevek nem csoportosíthatók a köznév három jelentése szerint.

begy : ,kisebb talajemelkedés, a föld begye, kidomborodó része'.

Csak két bizonytalan történeti adatból ismeretes. E.-en 1699-ben egy *Kis begy bér cz* nevű helyet említene, de ugyanabban a forrásban más helyen *Kis hegy fü*, *Kis hegy mellet* és *Kis hegy oldala*, majd ugyancsak e községben 1864-ben és 1941-ben a *Kishegy* helynév szerepel. Np.-ben 1826-ban a *Bertyán begyiben*, de ezt megelőzőleg 1795-ben a *Bertya Hegyiben* fekvő szántóról történik említés. Hogy az idézett két helynévadatban a *begy* szó nem elírás, azt a feltevést valószínűvé teszi az ugyancsak Kolozs megyében, E.- és Np.-től délre fekvő *Egerbegy* község neve, melynek utótagjában kétségtelenül a *begy* köznév szerepel. Feltételezhető tehát, hogy E.-en és Np.-ben a fentebb közölt két helynévben is használatos volt egykor e tfnév, mely aztán értelmének elhomályosulása után *hegy* hangalakúvá változott.

A *begy* köznév valószínűleg finnugor eredetű szó (EtSz., Bárczi, Szólsz.). Eredetileg testrésznév volt,² tfnévi használatában tehát a személyesítő, emberiesítő tfnevek közé tartozik. Tfnévi jelentésben való használatáról az itt közölt adatokon kívül csak Beregszászról van néprajzi adatunk (Nyr. XXVII, 97). Egykor azonban bizonyára más területeken is általánosan el volt terjedve, de a hasonló hangalakú és jelentésű *hegy* köznév³ kiszorította a használatból.

bére : ,nagyobb talajemelkedés, domb, hegy'.

bérc ~ bírc : *Agyagos-* (Kl. *1768), *Akasztó-* (Zs.), *Akasztófa-* (Gy. 1793), *Akasztófar-* (Gy. *1793), *Alsó-* (T. 1768), *Bánya-* (Ks. 1864), *Bocsi-* (Z. *1771), *Bokor-* (Mv. *1781), *Cukos-* (E. *1752), *Élezs-* (Kk. 1864), *Fenyő-* (Mk.), *Hintelki-* (Kk. *1728), *Hosszu-* (Gy. 1822 ; Ks. 1793 ; Mm. *1642), *Jegenye-* (Jg. *1444), *Kishegy-* (E. *1699), *Kizs-* (Jg. ; Kk. *1715), *Kos-* (E. *1444), *Kőrözs-* (Ks. 1822), *Köz-* (Kf. ; Kk. 1672), *Köze(p)-*

¹ Vö. Szabó T. Attila: *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse* (Kolozsvár, 1943.) 7—8.

² Főbb jelentései: 1. ,a madár begye, ventriculus, ingluvies avium, kropf'; 2. ,csecs, zitze'; 3. ,ujjhegy'; (l. még: Tsz., EtSz., Beke, Nyr. LXII, 23).

³ Vö. a *begy* és *hegy* köznév váltakozó használatát pl. az *ujjhegy* és *ujjhegy* szóban, jelentésbeli egyezését a *hegyes-begyes* és *hegyke-begyke* ikerszóban (Tsz., EtSz.), s hogy a ,hetyke, kevély ember' jelölésére egyes vidékeken a *begyes*, máshol pedig a *hegyes* szó járja (Tsz.).

(Gy. 1785), *Kurta-* (Ks. 1793), *Lapizs-* (Kk. *1864; Z. 1765), *Lipód-* (Bh.), *Nagy-* (Jg.), *Nyálazs-* (Mk.), *Nyírezs-* (M.), *Petris-* (Va. *1774), *Szõhøj-* (Mk.), *Tóttelki-* (E. 1773). — *bérce ~ bírcse*: *Akasztó-* (F. *1756), *Akasztófa-* (Gy. *1785), *Ant-* (E. *1699), *Babosvõgy-* (Ks.), *Bánya-* (B. 1864; Gy. *1785), *Boda-* (Bh. 1465/1539), *Bogdánfõ-* (Kl. *1576), *Bokor-* (Mv. 1803), *Bokor János-* (Mk.), *Borosnyános-* (Nk. 1501 után), *Ciher-* (Np. *1795), *Csere-* (F. *1756; Mn. *1792), *Eperjes-* (E. *1699), *Esztergán-* (Mm. *1765), *Fúszkúd-* (V. 1770), *Héja-* (Kl. *1739), *Hid-* (Ks. 1791), *Hidegvölgy-* (Gy. *1785), *Hintelke-* (Kk. 1728), *Hollõsfõ-* (Mr.), *Ivánka-* (B. *1588), *Kapufa-* (Bg. *1761), *Kapus-* (E. *1733; Bg. *1730), *Keresztfa-* (Sz. *1754), *Kígyóstó-* (E. *1699), *Kõbánya-* (E. *1699), *Kõrõs-* (Mm. *1785), *Körtõvélyes-* (E. *1699), *Körtõvélyesvölgye-* (Jg. *1765), *Lábár-* (Gy. *1785), *Léla-* (Jg. *1764), *Lipót-* (Bh. *1864), *Malom-* (T. *1768), *Marosán n. Erdõnek-* (Nk. *1808), *Mezõ-* (M. 1771), *Morucvölgye-* (F. *1756), *Nagypálorra-* (Kl. *1576), *Nyergezs-* (Bg. 1751; T. *1768), *Pop-* (Bh. *1465/1539), *Ravaszlik-* (Bh. *1465/1539), *Sárosaj-* (F. *1756), *Sinkó-* (Dt. *1754), *Soványvölgy-* (Bg. *1741), *Szállás-* (Ks.), *Szeles ~ Szelpes-* (Kl. *1576), *Színásvõgy-* (Gy. *1822; Ks. 1791), *Szénégetõ-* (Kl. *1576), *Szilvás-* (Mm. *1785), *Szõllõ-* (Szt. *1793), *Teleg-* (Jg.), *Tó-* (I. 1781), *Tõgyes-* (M. *1768), *Tõgyesvõgy-* (Mk.), *Út-* (E. *1754).

Helynévösszetételeken kívül elfordul önmagában:

Bérc ~ Bírc (Gy. *1444; Kd. 1738; Kf. 1850; Kk. *1728; Szt. *1892; V.; Z. 1737); szerepel helynevek elõtagjaként is: *Bérc ~ Bírc*: *-ajja* (B.; Kd. *1864), *-elõ* (J. 1765), *-él* (Mm. XVIII. sz. elsõ fele), *-fark* (Kd. *1738), *-oldala* (E. *1752; Kk. *1672; Z. *1737), *-tetõ* (B.), *-út* (I.; Jg.; Mb. 1756; Mv. 1785; T. 1772; V. *1676; Zs.).

J a n k ó (i. m. 20) szerint: „A nem szelídlejtõs kupokat a kalotaszegi három szóval jelöli; a *hegy* továbbképzéseivel, a *kõ* és *bércz* szavakkal ... A *hegyet* gyp növi be ... a *kõ* felülete kövekkel behintett ... A *bércz* tiszta kõalkotás, vad formákkal, kevés humusszal, gyér tenyészettel, sovány étellel.“ — Ez az adat azonban szintén Jankó János lépten-nyomon elforduló kszg.-i téves tfnévi meghatározásai közé tartozik. Az ismeretlen eredetű *bérc* köznevünk (EtSz.), mely ma az irodalmi nyelven kívül csak az erdélyi nyelvjárásokban él, a népnyelvben domb vagy hegy nagyságú mindenféle földfelszíni kiemelkedést jelöl (vö. Nagy Gyula, Nyr. VII, 174, Hefty i. m. 9, HétfTfn. 7), s csak az irodalmi nyelvben fejlődött mai „zord, sziklás hegy“ jelentése.

butykó: „kis kiálló talajemelkedés“.

Csak -s képzõs alakban fordul elõ egy jelenkori adatban: *Butykos* (Sz.). — A *butykó* tájszó a *bütyök* köznevünk származéka (EtSz.).

bütyök: „kis kiálló talajemelkedés“.

Miként származéka, a fentebbi *butykó* tfnév, az ismeretlen eredetű *bütyök* köznév (EtSz.) is csak egy jelenkori adatban szerepel, -s képzős alakban: *Bütykös* (Mr.).

cigla: ,csúcs‘.

Magában állva, köznévből helynévvé válva, két magyar-rumén vegyeslakosságú község jelenkori helynévkincséből ismeretes: *Cigla* (Ms.; T.¹).

A *cigla* tfnév a rumén *tsigla* ,tető, csúcs‘ köznév átvétele.

csukja: ,süvegalakú hegycsúcs‘.

Egyik kszg.-i községben előfordul magában: *Csukja* (Mb. 1756: Csulya (I). 1941: Csukja), egy másikban pedig helynév-összetételben előtagként: *Csukjacseré* (Bg. *1760).

A *csukja* tfnevet más vidékről még nem közölték. A brassó-megyei Hétfaluban és Háromszék megyében használatos azonban a *csukjon* ,hegykúp, süvegalakú hegycsúcs‘ tfnév.² Ez utóbbinak eredete nincs tisztázva. Sz i n n y e i (Nyr. XII, 296) szerint a rumén *ciuc* (ejtsd: *čuk*), ,cime, faite‘ (vö. *ciuc de munte* ,bergspitze, bergkamm‘) szó **csuk* alakban átkerült a magyar nyelvbe, s ebből alakvegyüléssel (**csuk[on]* + (a hegy) **csuk[ja]*) keletkezett volna a magyar *csukjon*. Az EtSz. a szó eredetének tisztázásához a következő adatokat közli: bolg. *čjuka* ,cacumen montis, bergspitze‘; szerb *čuk* ,ua.‘; szlov. *čukla* ,steinabhang‘. — Feltehető, hogy a kszg.-i *csukja* tfnév is az EtSz. közölte szláv tfnevekkel függ össze, bár megvizsgálendő az a kérdés is, hogy e *csukja* tfnév nem keletkezhetett-e jelentésfejlődéssel a magyar *csuklya* szavunkból. A *csuklya*: 1. ,cuculla, capucium, mönchskutte‘; 2. ,cucullus, cuculla, capucium, kappe, kutte, reisehut (vö. csuklyás-süveg)‘; 3. ,kucsma‘; 4. ,szűr‘; 5. ,capsula chartacea, düte‘ jelentése alapján ugyanis gondolhatunk arra is, hogy a szónak fejlődött valaminek hegyes, süvegalakú teteje‘, hegynek süvegalakú teteje‘ jelentése.

csúp: ,hegyes csúcsú kis domb‘.

c s ú p: *Dühüskaliba-* (Kk.), *Körtvélypad-* (Bg. *1868), *Óráti-* (Mr.). — **c s ú p j a**: *Babutarja-* (Mk.). — Előfordul magában: *Csúp* (Bg. 1741; V. *1770), helynévelőtagban: *Csúp- -alatt* (V.), *-tető* (V. 1740) és alakult -s képzős alakjával is helynév: *Csúpos- -domb* (Jg.), *-erdő* (Ks.).

Az erdélyi és tiszántúli *csúp* tájszó (jelentése: 1. ,kis domb‘; 2. ,párnavége‘) eredete tisztázatlan, de minden valószínűség szerint a finnugor eredetű szavaink közé tartozik (EtSz.).

¹ Az utóbbi községben a helynévnek *Szikla* alakváltozata is van; ez a *szikla* köznév hatására népetymológiával keletkezett az eredeti *Cigla* helynévből.

² A Tsz. és EtSz. csak Hétfaluból közli a *csukjon* tfnevet. Mint már rámutattam (Hétf. 8), a *csukjon* tájszó háromszék-megyei helynevekben is szerepel.

csűcs : ,csűcs'.

Egyetlen történeti adatban fordul elő : *Csűcs alatt* (Szt. *1672). — *Csűcs* szavunk a *csűcs* köznév alakváltozata (EtSz.).

dobogó : ,lapos földterületen fekvő kis domb'.

Négy kszg.-i községből ismerjük magában : *Dobogó* (Bg. *1773 ; I. 1754 ; Jg. 1764 ; T. 1771), s előfordul helynév-összetétel előtagjaként is : *Dobogó- -fő* (Jg. *1764), *-alatt* (T.). — A *dobogó* tfnév a hangutánzó *dobog* igénk származéka (EtSz.).

domb : ,kisebb kerekalakú talajemelkedés'.

d o m b : *Agyag-* (B.), *Agyagos-* (Bh. *1892 ; E. *1699), *Akaszto-* (Kp. *1864 ; Mm. 1642 ; Mn. *1775 ; Nk. ; V.), *Akasztofa-* (Bh. 1864 ; Kp. 1892 ; Mm. *1803 ; Mn. *1775 ; S. *1836 ; Szt.), *Alsó Katona-* (Bh. *1754), *Balázsi-* (Mr. XVIII. sz. vége), *Batiz-* (Gy. 1785), *Bika-* (Kf.), *Borsózs-* (Zs. 1864), *Céger-* (T.), *Cigány-* (Gy. 1785 ; Nk.), *Cigány Imre-* (Gy. *1793), *Csengő-* (Kk. *1737), *Csere-* (D. *1737 ; Kk. *1714), *Csiga-* (Sz.), *Csipkés-* (Mr. *1766), *Csonka-* (Bg. *1751), *Csörgő-* (F.), *Csúpoz-* (Jg.), *Csüget-* (Gy. *1785), *Daróci-* (E. *1699), *Déllő-* (R. *1647 ; V. 1770), *Dinnye-* (Bh. 1737), *Eresztő-* (D.), *Í-* (Kp. 1864), *Garasné-* (Bh. *1864), *Garasnyai-* (Bh. *1792), *Gád-* (I. 1855), *Gál-* (Szt. 1892), *Gyopáros-* (Gy. *1785), *Halastó-* (Kk. *1728), *Halom-* (Kk. *1720), *Határ-* (Va. *1770), *Határkő-* (Nk.), *Havaz-* (F.), *Hármas-* (Gy. *1764 ; Jg. *1764 ; Kf. *1676), *Hegyezs-* (Gy. 1785), *Heverő-* (Bh. *1864), *Hideg-* (Mk. ; Z. 1792), *Hosszu-* (B. 1864 ; Gy.), *Jézusz-* (Bh. *1864 ; D.), *Kaliba-* (Ks. ; M. 1835 ; Mb.), *Kalló Bandi-* (Gy.), *Katona-* (Mb.), *Kápolna-* (K. *1891 ; Mm.), *Kecskerágó-* (I.), *Kenderhely-* (T. *1807), *Kereg-* (Bh. *1731 ; Bg. *1760 ; E. 1773 ; Jg. ; Kd. 1738 ; Kf. ; Mm. *1765 ; Mn. 1756 ; Mr. ; Mv. 1785 ; Ny. ; T. 1765 ; Z. 1731 ; Zs.), *Kerez-* (Ks.), *Keresztfa-* (B.), *Kerülő-* (Kp. *1892), *Keverő-* (Bh.), *Kék-* (Szt. *1892), *Kép-* (Bg. *1813), (Mv. *Képes-* *1761), *Kíg-* (Dr.), *Kizs-* (Dr. ; Kf. 1813 ; Z. 1623), *Kis Veres-* (Z. *1737), *Kokinyász-* (Mm. 1765), *Kollád-* (Bg. 1864), *Kopadz-* (Mm. 1744 ; Sz.), *Kopár-* (Gy. *1785 ; I. ; Kf. ; Mb. 1756), *Kosár-* (Ks.), *Kosznu-* (Kf. *1836), *Kövecses-* (Kp. *1813), *Köves-* (Ny. *1737), *Köz-* (T. *1725), *Közéb-* (Bg. 1741 ; Mv. 1860), *Légy-* (Szt. *1892), *Libidári-* (T.), *Libudz-* (E. 1699), *Lökös-* (Ks. *1791), *Luka-* (Gy.), *Major-* (Mr.), *Malom-* (Dr. *XVIII. sz. eleje ; E. ; Jg. ; Nk. 1866), *Margid-* (Zs.), *Mocsár-* (E. *1699), *Nagy-* (I.), *Nagy Dinnye-* (Bh. *1754), *Natyló-* (Mb.), *Négy-szegű-* (T. *1765), *Nímed-* (S.), *Nyálazs-* (Mr.), *Nyáló-* (Kk. 1864), *Nyomász-* (Nk. 1813), *Nyúgó-* (Kf. ; Mb. 1756), *Ökörhugyos-* (Mm. *1759), *Őr-* (Szt. *1840), *Ötös-* (Kl. *1775), *Pálinka-* (Nk.), *Pínzezs-* (Zs. 1868), *Pistuka-* (Nk.), *Piszli-* (Gy.), *Pusztá-* (Bg.), *Pusztamalom-* (Bg.), *Rózsa-* (Bh. ; Sz. 1781), *Sáfa-* (Sz. *1754), *Sárga-* (Zs.), *Sázs-* (Kp. 1892), *Sástó-* (Zs.), *Sikó-* (S.), *Sötét-* (Jg. *1764), *Száraz-* (Bh. 1712 ; Ks.), *Szárazstóji-* (Gy.), *Szil-* (Mb. 1756), *Színász-* (Va.), *Tégla-* (Bh. 1737), *Türos-* (Szt.

*1672), *Túr-* (Bg. *1741), *Vár-* (Np. *1864), *Verezs-* (D. 1737; Kf. 1754; Mv. 1785; Ny. 1737; Z. 1737; Zs. 1864), *Verő-* (Nk.), *Vijó-* (Zs.), *Virágozs-* (T. 1765). — *d o m b j a*: *Agyagverem-* (Mm. *1759), *Akasztófa-* (Mm. *1803; Va. *1795), *Aranykút-* (T. *1807), *Bolhaskút-* (Bg. *1741), *Batiz-* (Gy. *1785), *Benkő-* (Dr. *1754), *Bicka-* (V. 1813), *Büte-* (Jg.), *Cilika-* (Gy.), *Cigány Imre-* (Gy. *1785), *Csontozs-* (Va.), *Csorgó-* (Gy. 1822), *Dádó-* (Gy.), *Dán Gliga-* (Mm.), *Előcsere-* (Jg.), *Édesmező-* (Mm. *1765), *Feketevíz-* (Mv. 1892), *Ftiskúd-* (Ny. 1737), *Flóra-* (T.), *Garas-* (Bh. *1737), *Garasné-* (Bh. 1737), *Gábris-* (Gy. *1822), *Gál-* (Zs. *1815), *Gálos-* (Mm. *1499), *Ginyado-* (Z. *1623), *Gliga-* (Bb.), *Halastó-* (Kk. *1728), *Halom-* (Kk. *1728), *Harcsáj-* (Nk. 1754), *Honcsokostó-* (E. *1752), *Jézusz-* (Bh.; D. *1720; Ny. *1771), *Katona-* (Bh. 1742), *Károjné-* (Mb.), *Kása-* (Mm. *1744), *Keresztes-* (T. *1807), *Kerteg-* (B.; Sz.), *Kék-* (Szt. *1813), *Kép-* (Bg. *1773), *Kigyósmál-* (Sz. *1628), *Kiscsere-* (D. *1721), *Kisteg-* (Ny.), *Kiskúd-* (Mk. 1737), *Kisküszikla-* (Jg.), *Kismalom-* (Va.), *Kőforrás-* (Mm. *1759), *Kőtava-* (Mk. *1737), *Kripta-* (Va.), *Kútája-* (Va.), *Lackó-* (Szt. 1754), *Látópataka-* (Nk. 1808), *Lőkösvögy-* (Ks.), *Malom-* (Bg. *1773), *Meggyes-* (Jg.), *Mező-* (M.), *Miklavögy-* *Moka-* (D. *1721), *Molnár-* (Va. 1892), *Natyszenavögy-* (Jg.), *Ötös-* (Kl. *1752), *Pab-* (Kp.; Nk.), *Paptere-* (Ks. *1793), *Pál-* (Nk.), *Prics-* (Mn. *1792), *Pujkakerd-* (Ks.), *Pupuj-* (Bb.), *Pusztalom-* (E. *1699), *Radó-* (Mm. *1759), *Rakottya-* (Kk.), *Rébig-* (Bb.), *Régiakasztó-* (Mm. *1759), *Roska-* (Mm.), *Salamon-* (Ks.), *Sáffa-* (Sz.), *Scrita-* (I. *1762), *Sikó-* (S. *1737), *Sóskúd-* (Nk.), *Sötétbérc-* (Jg. *XVIII. sz. eleje), *Szárzavölgy-* (M. *1781), *Száz-* (Ks.), *Szēmmező-* (Va.), *Szűlfő-* (Ny. *1737), *Színarittlere-* (Mb.), *Tag-* (T.), *Tamázs-* (Nk.), *Temető-* (Bh. *1831), *Tód-* (Zs. 1864), *Törvény-* (Va. *1795), *Vercsejivögy-* (Nk.), *Veresek-* (Gy. *1822). — *d o m b j i k*: *Kócsár-* (Ks.). — A fentebbi helynévösszetételeken kívül előfordul magában, köznévből helynévvé válva: *Domb* (D.; Dt. *1744; E. *1699; J.; Kk. 1754; M.; Mm. *1759; Mv. *1754), s helynév-előtagként is: *Domb-* *-alatt* (R. *1720; S. *1737; Zs.), *-kőst* (F.). Egy jelenkori helynévben pedig többesszámú alakja szerepel: *Dombok* (Bb.).

A *domb* köznévi valószínűleg ugor eredetű szó (vö. vogul *tump* 'hegy', EtSz., Bárczi, SzófSz.). Egy másik figyelembe veendő vélemény a *töm* ige *tom* 'duzzad, dúdorodik' (vö. *tompor*) alakváltozata származékának tartja (Pais, MNy. XXX, 41).

elő: egy térszinforma vagy bármely hely elülső része vagy valami előtt fekvő terület.

elő: *Birc-* (J. 1765), *Bükk-* (I. 1781: *elő* ~ *eleje* ~ *előtt*. 1941: *eleje*), *Eg-* (Zs. 1936: *Egellő*,¹ *Egeleji víz*), *Föveny-*

¹ E mai helynévalak minden valószínűség szerint egy régebbi **Egerelő* alakból származik (**Egerelő* > *Egerlő* > *Egellő*).

(I. 1768, 1769 : -eleje. 1865 : -elő. 1772, 1941 : -előtt), *Kapus-* (B. 1734 : -előtt. 1734, 1941 : -elő), *Nád-* (Mk.), *Nádas-* (V. *1770), *Szil-* (Bg. *1864 ; T. *1864), *Vizesvölgy-* (Gy. *1822 : elő~eleje). — *eleje*: *Bászára-* (Mm. *1785), *Bükk-* (Dr.), *Irtovány-* (Z. 1737), *Keregbükk-* (Dr.), *Szil-* (Bg. 1741 ; T. *1683), *Valkóút-* (Bh. *1792), *Vörös-* (D. 1892 : -előtt. 1941 : -eleje). — Előfordul helynévösszetételek előtagjában is: *Elő-* -csere (Jg. ; Mr.), -*láb* (Mr. 1766), -*patak* (Mb. 1756 ; Mk. 1737¹).

Az *elő* köznév a finnugor eredetű **el* „pars antica” névszónk származéka (EtSz.).

elv : „valamin túl fekvő hely”.

elve : *Egerbeqy-* (Ks. *1527), *Nádos-* (V. 1731),² *Nyír-* (Mm. *1757). — Egy történeti adatban magában áll: *Elve* (V. *1915).

Az *elv* „pars alterior” közszo, épúgy, mint a fentebbi *elő* „pars antica” köznév, a finnugor eredetű **el* „pars antica” szavunk származéka. Kezdetben nemcsak e szó származékainak, hanem magának az **el* alapszónak is megvolt a „pars antica” mellett „pars ulterior” jelentése (EtSz.)

ereszkező : „lejtő”.

Csak egy történeti adathból tudom kimutatni: *Ereszkező alatt* (Mv. 1742). — Az *ereszkező* tfnév az *ered* igénk származéka (EtSz.).

eresztő : „lejtő”.

Egy helynévösszetétel előtagjaként fordul elő: *Eresztődomb* (D. 1864). — Miként a fentebbi *ereszkező* köznév, az *eresztő* tfnév is az *ered* ige származéka (EtSz.).

erős : „meredek, meredek lejtő”.

Kszg.-en csak helynevek előtagjaként fordul elő, bár az adatok tanúsága szerint egykor magában állóan is jelölt helyeket: *Erős-ajja* (Ny. 1770), -*alatt* (Bh. *1683), -*felett* (Bh. *1737), -*föd* (Kd.), -*kút* (T.), -*lejtő* (Mv. *1831), -*ódal* (Jg.), -*pataka* (Gy. 1785).

Az *erős* tfnévre eddig csak a Székelyföldről (Hefty i. m. 14) meg a Barcaságról (HétfTfn. 9) és Kszg.-ről vannak adataink.

él : „hegy keskeny, hosszan elnyúló teteje”.

él : *Bikali-* (Mm. *1642), *Bérc-* (Mm. *XVIII. sz. második fele), *Garda-* (Ny.), *Részeg-* (Kf. *1676). — *éle* : *Bikal-* (Mm. *1754), *Baszora-* (Mm. *1717), *Bánya-* (Mm. *1759), *Gezsebükk-* (Mv. *1785), *Hegy-* (J. *1763), *Köhögy-* (Mk.), *Kőkapu-* (Mm. *1754), *Kőpad-* (F. *1756), *Kőszeg-* (Mm. *1744),

¹ A Mk.-i *Előpataknak* ma *Nádelőpataka* az ismertebb neve. Bár e helynévalak a történeti forrásokban nem szerepel, mégis kétségtelen, hogy a pataknak ez volt az eredeti neve, s ebből az eredeti *Nádelőpataka* helynévalakból rövidült az *Előpatak* név.

² E két helynév egy-egy patakon túl fekvő helyet jelöl, illetőleg jelölt, tehát a bennük szereplő *elve* köznév vízrajzi névnek is tekinthető.

Nagyliget- (Mm. *1822), *Rocská-* (Mm. *1785), *Szamos-* (Mb. *XVIII. sz. második fele; Mm. *1765), *Várhegy-* (Mm. 1759). — Magában állóan: *Él* (Mm. *1757; S. *1732; Z.).

Mint a fentebbi adatokból kitűnik, a valószínűleg ugor eredetű *él* köznév (EtSz.) tfnévként való használata Kszg.-en kihalóban van. A jelenkor helynévkincsben már csak négy adatban szerepel.

észak: ,dombnak, hegynek északi lejtője vagy északi fekvésű hely‘.

í s z e k: *Kis-* (Ny. 1792; -isek. 1892: -iszeg. 1941: -isek¹⁾), *Nagy-* (Nk. 1941: -iszek; Ny. 1737: -eseg. 1792: -isek. 1892: -iszeg. 1941: -isek). — *iszka* ~ *íszakja* ~ *észka* ~ *észke*: *Benája-* (Kl. *1775: észka. 1864: -eszka), *Borsosmáj-* (Kl. *1775: -észka), *Csoroka-* (Kl. *1775: -észka), *Dubó-* (Bb. 1941: -észka), *Falkaliget-* (Mm. *1754: -eszka. 1757: -eszakja. 1822: -eszki), *Farkasmező-* (Nk. *1808: -északja), *Félce-* (Kl. *1792: -észokja), *Gunyága-* (Va. *1803: -észke), *Hágó-* (Kl. *1813: -észka), *Kászága-* (Kl. 1775: -eszka. 1941: -íszka), *Kormosága-* (Va. *1803: -észke), *Kökényes-* (Kl. *1775: -eszka), *Körtövényes-* (E. *1699: -iszki), *Levelesáj-* (Kl. *1813: -észke), *Lunga-* (A. 1941: íszakja), *Nagyáj-* (Va. 1941: -észke), *Szénás-* (Kl. *1766, 1768: -eszka), *Vár-* (Va. *1864: -észka), *Vürrögy-* (Va. 1864: -észka. 1941: -észke), *Zápogya-* (Bb. 1941: -észka). — Köznévből helynévvé válva is szerepel: *Í s z e k* ~ *É s z e k* ~ *É s z a k* (F. *1756: Eszak; I. 1941: Iszek; Jg. 1941: Észek; Kf. 1941: Íszek; Kk. 1941: Íszek; Kl. *1752: Eszak; Kp. *1754: Észek; M. *1768: Észak ~ Eszak. 1771: Eszek; Mm. *1785, 1822: Eszak; Mn. *1775: Eszak; Nk. 1941: Íszek; Ny. *1792: Isek; T. *1683: Eszek; Va. *1892: Észek; Z. 1737: Eszak; Zs. 1941: Észak). — Helynevek előtagjában: *Észek alatt* (Va.), *Iszektető* (D.), *Iszegválluja* (Kk.), *Észekódal* (Nk.), *Isékpataka* (Ny. *1792), *Íseksparagja* (Ny.). — Előfordul helynévként -s képzős alakja is: *Északos* (Gy. *1785: Eszkas; Ny. *1792: Esekis ~ Nagy Esekis).

Az *észak* tfnév ellentéte a *melegoldal*, *verő* és *verőfény* (l. ott).

far: 1. ,meredeken megszakadó hegyvég‘; 2. ,határ-rész hátsó része‘.

f a r ~ **f a l:** *Akaszaya-* (Kl. *1714), *Akasztó-* (Gy. *1793; Mr. 1941: -far ~ fal), *Csipkés-* (Kf. *1676), *Csüget-* (E. *1699), *Gábor-* (Kp. *1813), *Kerülő-* (T. 1771: -far. 1941: -far ~ fal), *Kisliget-* (M. *1771), *Kő-* (V. 1740: far. 1941: -fal), *Kőrös-* (M. 1768: -fal. 1771, 1941: -far), *Lüget-* (M. 1768), *Részeg-* (Kf. *1676), *Tó-* (Kp. 1864), *Vereserdő-* (Sz. *XVII. sz. második fele). — **f a r a:** *Kászága-* (Kl. *1752), *Nádaserdő-* (Sz. *XVII. sz. második fele), *Papréte-* (Bh. *1715), *Ríszek-* (Zs.),

¹ Az *isek* helynévtaggal alakult ny.-i adatok idetartozása kétséges.

Székárka- (Kl. *1768), *Veréberdő-* (Sz. *1754). — Három adatban magában áll: *Far* (I. 1892; Nk.; Szt. *1892).

A csak történeti adatokban szereplő helynevek miatt a *far*, s az alábbi, hozzá hasonló jelentésű *fark* tfnévvel alakult helyneveket nem választhattam szét 1. és 2. jelentésük szerint. — A *far* köznév egyébként valószínűleg finnugor eredetű szó (EtSz.).

fark: 1. ,hegy farkalakú nyúlványa'; 2. ,határrész vége'.

fārk: *Bérc-* (Kd. *1738), *Csere-* (Kp. 1754), *Csörgő-* (Ny. 1731, 1754, 1792, 1864: -fark. 1941: -farok), *Garda-* (Kk. *1720), *Héty-* (Mv. 1831: fark ~ farka. 1941: -farok), *Jegeny-* (Kl. *1714), *Nagyhegy-* (Szt. *1391). — *fārka.* *Déde-* (Gy.), *Gánás-* (Mr. *1766), *Köhöty-* (Mk. 1737), *Sujom-* (Mv. *1754), *Szöl-* (Mk. 1805), *Várhegy-* (Mm. *1754), *Várnyak-* (Mm. *1688).

A *fark* köznév a *far* szavunk kicsinyítő képzős származéka (EtSz.).

fel: ,valami fölött fekvő hely'.

fel: *Falu-* (Kd. 1721, 1738: -felett. 1778, 1841: -fel). — *fele:* *Berekfele* (Kf.).

Kszg.-en a *fel* tfnévnek a régi és a népnyelvből ismeretes 1. ,valaminek a felső része'; 2. ,valami fölött fekvő hely' jelentése közül csak a 2. jelentése van meg.

A *fel* (~ *fēl* ~ *föl*) köznév a finnugor eredetű *fō* (< ómagyar *feij*) szavunk -l képzős származéka (EtSz.).

fenék: 1. ,völgy hátulsó része'; 2. ,kisebb talajmélyedés'.

fenék ~ *feník:* *Csoroka-* (Kl.), *Eperjesi-* (E.), *Kapronca-* (E.), *Kászága-* (Kl.), *Martom-* (F.), *Mátyásszék-* (T.), *Pat-* (Zs. 1864), *Rít-* (Va.), *Székesáty-* (F.), *Tó-* (Szt.). — *fenéke:* *Árok-* (Bb.), *Berkenyész-* (A.), *Bogdám-* (A.), *Bologa-* (Bb.), *Csorgó-* (Bb.), *Kapus-* (Ms.), *Kölesáj-* (Bb.), *Lázár-* (Ms.), *Lunga-* (A.), *Mocsirlás-* (A.), *Muncsel-* (E.), *Murkosáj-* (Nk. *1676), *Natyszatyor-* (Bb.), *Paprit-* (Bb.), *Rébik-* (Bb.), *Szatyor-* (Bb.), *Színőzsgödre-* (Kl.), *Szöllő-* (T. *1792), *Zápogya-* (Bb.), *Zoltám-* (Ms.). — Egy történeti adatban helynévelőtagként is szerepel: *Fenek- -torok* (Ms. *1715).

A fentebbi helynevekben a *fenék* köznév két-három adat kivételével mind az 1. jelentésében szerepel.

A *fenék* tfnévnek ,völgy hátulsó része' jelentése eddig más vidékről nem ismeretes. A szó e kszg.-i jelentésének keletkezése azonban könnyen megérthető. A *fenék* köznév ugyanis valaminek felső részével ellentétés alsó, vagy nyílásával, szájával szemben fekvő hátsó részét jelöli. Így vált ,a völgy szájával, bejáratával szemben fekvő végső völgyrész' nevévé is.

fő: 1. ,völgy eredete'; ,hegy teteje'; 3. ,patak forrása'; 4. ,valaminek a kezdete'.

fő ~ *fű:* *Ant-* (E. 1699), *Ársó Gorbó-* (M. 1864), *Bányárka-* (Mv. *1785), *Berek-* (Kl. *1792), *Bogdán-* (Kl. *1576),

Borzék- (Ks.), *Bük-* (Gy. *1822; Kk. 1672; Mv. *1427; Szt. *1892), *Bükkárok-* (Mn. *1792), *Bükkös-* (Mv. 1427/1755), *Csere-* (Mk. *1737), *Csergő-* (Bh. *1737), *Csesnye-* (Va. 1803), *Csorgó-* (Jg. *1764; Va.), *Csoroka-* (Kl. 1768), *Dinyedo ~ Ginedo-* (Z. *1792), *Dobogó-* (Jg. *1764), *Egér-* (Mk. 1715), *Egrespatak-* (Bh. 1549), *Érdő-* (Jg.), *Feketevíz-* (Mv. *1831), *Felső Gorbó-* (M. 1835), *Fónak-* (Bg.), *Fórásház-* (Kp. 1754, 1941: -fő), *Gánás-* (Mr. 1864, 1941: -fő; Nk.), *Gorbó-* (M. *1768; Mg. 1941: -fő), *Gödör-* (V. 1770), *Gúnyága-* (Va. 1892), *Határpatak-* (Nk. 1676), *Hágó-* (Mv. 1831), *Hollós-* (Mr. 1581), *Hosszúbükk-* (Jg. *1764), *Jegyenyebükk-* (Jg. *1444), *Kapronca-* (E. 1773), *Kászága-* (Kl. 1768), *Kecskés-* (Gy. *1822), *Kék-* (Mv. *1427), *Kisárok-* (Nk.), *Kishegy-* (E. *1699), *Kiskút-* (Ny.), *Konc-* (Mk. *1737), *Kopa-* (Bh. *1737), *Koszoru-* (Kl. *1752), *Körös-* (Kf. 1276), *Kövecsesút-* (Nk.), *Középpoldal-* (Bh. *1731), *Kút-* (Gy. *1742; Ny. 1864), *Lapicka-* (S. 1737), *Magyarós-* (I.), *Martom-* (Zs.), *Mesterága-* (Va.), *Mésák-* (Mn. *1792), *Nyáros-* (Nk.), *Oláhút-* (Mv. *1831), *Orbány-* (Va.), *Pojás-* (Mn. *1792), *Pusztáárok-* (F. *1756), *Sarusáj-* (F. *1756), *Sáropatak-* (D. *1737), *Sere-* (Mk. 1805), *Sömördök-* (Mr. *1671), *Szárzavóty-* (Nk.), *Szil ~ Szél-* (Ny. 1737; S. 1848), *Szilasárok-* (M. *XVIII. sz. közepe), *Szilvás-* (V. *1731), *Szöllő-* (B. *1864; Bh. *1731; I. *1754; M. *1781; Mr. 1754; S. *1737; T. *1765; V. *1770), *Szurdok-* (Mk. *1737; Z. 1715), *Telek-* (Bh. *1737), *Tó-* (F. *1756), *Újút-* (Mv. *1754), *Vápa-* (Mk. *1737), *Venyikés-* (Nk. 1808), *Vercsésárka-* (Mr. *1768), *Verem ~ Vermek-* (Kk. *1715), *Völgy-* (Kl. *1752). — *feje*: *Aranykút-* (Mv. *1803), *Csoroka-* (Kl. *1768), *Hirtelenhágó-* (Mv. *1831), *Kaproncaikút-* (E. *1699), *Karászna-* (Mv. *1803), *Kizsberek-* (Zs.), *Köves-* (Mv. *1754), *Magyarós-* (Ny. *1737), *Musurja-* (Mv. *1719), *Oláhút-* (Mv. *1803), *Papútja-* (Mv. *1754), *Pásztor-utca-* (Mv. XIX. sz. eleje), *Szurdok-* (Mv. *1797), *Téhenhajtó-* (Mv. *1719.) — Magában állva is előfordul történeti adatban: *Fű* (E. *1699¹).

A finnugor eredetű *fő ~ fej* köznevünk (EtSz.) helynevekben általában valaminek az eredetét, kezdetét, legmagasabban fekvő részét jelöli. A történeti adatok nagy száma miatt a felsorolt helyneveket itt sem tudtam a köznév fentebb megadott jelentései szerint csoportosítani.

garc: hegy felső része, teteje, csúcsa¹.

garca: *Barabáz-* (Nk.), *Kerekkerd-* (Nk.), *Kis-* (T. *1892), *Nagy-* (T. *1892), *Nyestekerd-* (Nk.). — Előfordul magában: *Garc* (Kk. *1728) és *Gúrc* (Mk.; Z.) alakban, s helynevek előtagjaként is: *Garc- -alatt* (Kk. *1733; Mm. *1642; T.; V. *1770; Zs. 1941: *Gurc* alatt), *-oldala* (Va. *1795: *Gurcz oldala*. 1864: *kurcz* (l) oldal), *-tető* (Mk. 1892).

¹ 1699: *Fű* nevű helyben a Kapronczai kuttyán fejjül; ... *Fű* nevű helyben a kapronczai kuttyánál. Vö.: *Kaproncaikút-feje*, *Kaproncakút-fő*.

A *garc* tfnév valószínűleg szláv eredetű kölcsönszó (H e f t y i. m. 16).

gödör : „kisebb talajmélyedés’.

g ö d ö r : *Ārsó*- (Kp.), *Bandikuc*- (Va. *1892), *Bálita*- (Va. *1892), *Bede*- (Va. *1864), *Csizmadi*- (Va. *1892), *Dandár*- (Va. *1795), *Dádó*- (Gy.), *Demeter*- (Va. *1892), *Dóci*- (Va. *1864), *Fērső*- (Kp.), *Füdi*- (Va.), *Graur*- (Va. *1892), *Hangyás*- (Szt. *1892), *Hosszú*- (Nk.), *Léti*- (Szt. *1892), *Nagy*- (Bg. ; E.), *Oduj*- (Va. *1892), *Plugár*- (Va. *1892), *Sáfár*- (Va. *1892), *Sásozs*- (Nk.), *Serege*- (Va.), *Somfázs*- (Gy.), *Sűrű*- (Va. 1826), *Takádsz*- (Gy.). — *g ö d r e* : *Alsó Cser*- (Va. *1864), *Andrázs*- (Mn.), *Andrizs*- (Va. 1892), *Ārsómgyoró*- (Va.), *Asszon*- (Gy.), *Ágozad*- (D.), *Balhás*- (Kp. *1813), *Bancsi*- (Va.), *Barta*- (Mm. *1759), *Batiz*- (Gy. *1785), *Batizok*- (Gy. *1822), *Batiz Gyurka*- (Gy. *1822), *Bábozs*- (Va. 1892), *Bede*- (Va.), *Bibárbereg*- (D.), *Bihajog*- (Mm.), *Bogdán*- (Mm. 1785), *Bózgó*- (Va.), *Buta*- (Va. 1892), *Cága*- (Va. 1892), *Csēr*- (Va. 1892), *Csipkézs*- (B.), *Csokoj*- (Va. 1864), *Csúv*- (Va. 1892), *Déde*- (Mm. 1813), *Déjág*- (Va.), *Dindár*- (Va.), *Dóci*- (Va.), *Dorgó*- (E.), *Eresztődomb*- (D.), *Fárkatető*- (D.), *Fázs*- (Va. 1892), *Felső Cser*- (Va. *1864), *Fekete*- (Va. 1892), *Fērsómgyoró*- (Va.), *Fileb*- (Gy. 1822), *Flóra*- (Va. 1892), *Flórika*- (Va.), *Füldi*- (Va. *1892), *Gyurka*- (Va.), *Haláz*- (Va.), *Hágó*- (Kl. 1775), *Imbre Bandi*- (Va. *1892), *Incédiné*- (E.), *Jópál*- (D.), *Jú*- (Va. 1795), *Juon*- (Va. *1892), *Karácsony*- (Va. 1864), *Királypápa*- (S. *1864), *Kisberek*- (Kp. *1813), *Kisěj*- (Va.), *Kissásozs*- (Nk.), *Kisszénavögy*- (Jg.), *Kliton*- (Va.), *Kondor*- (Mm. *1836), *Kondorné*- (Mm.), *Kósa*- (Kp.), *Kovádsz*- (Va. 1892), *Kökinyezs*- (Kl.), *Lencsész*- (B. 1864), *Lupuj*- (Va. 1795), *Magyarós*- (Va. *1864), *Magyarosárka*- (D.), *Makován*- (E.), *Marcikó*- (Bb.), *Máháza*- (Mk.), *Márkuj*- (E.), *Mihály*- (Va. *1864), *Mihály*- (Kl. *1813), *Múci*- (Va.), *Mutuj*- (Va. 1864), *Natyszénavögy*- (Jg.), *Nyírezs*- (Kp.), *Pab*- (F. 1864 ; Va.), *Pálkó*- (F.), *Pánya*- (Gy. *1822), *Pásztorkúd*- (Kl.), *Pici*- (Zs.), *Pintye*- (Va.), *Pogánkúd*- (Sz.), *Rákospataka*- (Mm. *1822), *Róka*- (Va.), *Sárkány*- (Mn. *1766), *Szalacsi*- (F.), *Széleleje*- (T. *1807), *Szilágyi*- (Va. *1892), *Szinázs*- (Kl.), *Szöllő*- (A. ; Kl.), *Tamázs*- (Nk.), *Tekenyősvögy*- (Jg.), *Tó*- (Va. 1864), *Topajiné*- (F.), *Tulog*- (Va. 1892), *Túrsógánázs*- (D.), *Vállu*- (Bg.), *Varga*- (Va. 1892). — *g ö d r i k* : *Bandi*- (Dr.), *Batiz Bandi*- (Gy.), *Batiz Ferkő*- (Gy.), *Gyurka*- (Gy.), *Kalandrázs*- (Gy.), *Léta*- (Dr.), *Petruka*- (Bb.), *Takádsz*- (Gy.), *Zsitár*- (Gy.). — *g ö d r ö k* : *Némed*- (Z.), *Obelány*- (Z.).

Magában *Gödör* (F. ; Mm. *1759 ; T. *1807 ; V. *1770) és többesszámú *Gödrök* (Sz. ; Z.) alakban is előfordul.

A *gödör* köznév valószínűleg finnugor eredetű (B á r c z i, (SzófSz.).

halom : „sik területen lévő kisebb talajemelkedés’.

halom: Átalút- (Kk. *1880), Két- (F. *1756), Nagy- (Z. *XVIII. sz. II. fele). — *halm*: Dura- (Z. *1782), Ördög- (F. *1756), Torda- (D. *1705). — Helynévösszetételek előtagjaként is előfordult: *Halom-*alatt (Kk. *1672), *-alj* (Kk. *1737), *-domb* (Kk. *1720), *-hát* (Kk. *1781), *-között* (Np. *1754), *-nál* (Mm. *1765; Z. *XVIII. sz. eleje), *-oldal* (Kk. *1715). Ide sorolható a *Halmoknál* (Np. *1864) helynév is.

A fentebb felsorolt helynevek mind kihaltak. Az ó-orosz eredetű *halom* köznevünk (Bárczi, SzófSz.) ma már csak két kszg.-i község helynévanyagában található meg, mindkét helyen magában: *Halom* (Kk.; Mm.).

havas: ,hegy’.

havas: Cigány- (Bh. *1864), Cigányék- (Mv. *1891), Csigla- (Mm. *1550), Csonka- (Mm. *1766), Kabos- (Bh. 1731). — *havassa*: Apát- (Bg. *1299), Bartos- (Sz. *1499), Bátor- (Sz. XVII. sz. második fele), Sándor- (Mm. *1658). — Helynevek előtagjában: *Havas-domb* (F.), *-oldala* (F. *1756), *-tető* (F. *1756), *-út* (Mk. 1737; Mv. *1764).

A *havas* tfnév a népnyelvben ma már csak Erdélyben él. A Székelyföldön és a vele szomszédos területeken ,falutól távol eső magas hegy, amelyről későre olvad el a hó’ a jelentése. A kszg.-i helynévanyagban ettől eltérő jelentésben szerepel. A ma is élő helynevekben szánföldekkel borított alacsony kis hegyeket jelöl.

A kszg.-i nép a *havas* szót ma is használja ugyan, de csak nagyon ritkán a maga faluja határa legtávolabbi hegyeinek jelölésére. Általánosan a Kszg.-tól délre húzódó Gyalui-havasokat érti rajta.

hágó: ,meredek oldal v. út’.

hágó: Gyökeres- (Bh. *1864), Hirtelen- (Kd.; Mv. *1831), Kis- (Bh.; Mb.), Kiserdő- (Kk. *1739), Kórmosági- (Va.), Körösfői- (Dr. *1744), Köves- (Bh. *1864; Sz. *XVII. sz. II. fele), Közbérc- (Kk. *1737), Kút- (Mr. 1766), Medve- (Mv. *1817), Sár- (Bh. *1864), Szent- (Mr. *1915), Topaji- (Ms.), Veres- (Bh. *1864). — *hágója*: Béles- (Mv.), Kisnyír- (Kk. *1720), Kizsbük- (Jg.), Kőkapu- (Mm. *1754), Kút- (Mr. *1766), Szempál- (Mr. 1754), Vásárhely- (Gy. *1428), Vörözsdomp- (Z. *1792). — Több adatban magában: *Hágó* (B. 1864; Bb.; Dt. 1763; G.; Kf.; Kl. *1752; Kk. *1813; Mk.; T.; Z.), s helynevek előtagjaként áll: *Hágó-*alatt (B. 1864; Kl.; Kp.), *-alja* (B. *1734), *-árka* (Kl. *1775), *-csere* (Ny. 1737), *-észka* (Kl. *1813), *-jú* (Mv. *1831), *-ji erdő* (T.), *-kút* (V. *1770), *-pataka* (Kf. *1864; Mk.), *-parlag* (Sz. *XVII. sz. II. fele), *-út~úttya* (Mb. *1892; Mk.). — Előfordul -s képzős alakja is: *Hágós* (D. *1737; Dt. *1803; V. 1770).

A *hágó* tfnév az ugor eredetű *hág* igénk (Bárczi, SzófSz.) származéka.

hát : „földkiemelkedés hosszan elnyúló legmagasabb része“.

hát : Ambrus- (Z. *1623), Andokpataka- (Mk. *1737), Árok- (Kf. *1864), Babos- (Ms. *1754), Barancs- (Bh. 1705 ; S. *1813), Csere- (Gy. 1785), Cseresnyés- (Kk. *1672), Eb- (Mm. *1568 ; Mv. *1542), Előpatak- (Mk. *1805), Eperjes- (S. 1737), Felső Barancs- (Bh. *1723), Garancs- (Bh. *1792), Garda- (Kk. *1715), Gánásvöty- (Z. 1737), Gát- (Z. 1737), Halom- (Kk. 1781), Horgos- (Bh. *1737), Lik- (Np. *1864), Magyarós- (Bh. *1725), Malom- (Kd. ; Mk. *1806), Must- (Szt. *1892), Nát- (Mk. 1737), Rózsás- (R. *1646), Zanda- (Mk. 1805.). — Magában állva csak egy történeti adatban szerepel : *Hát* (Mk. *1737).

A *hát* köznevünk valószínűleg finnugor eredetű szó (B á r c z i, SzófSz.).

hegy : „nagyobb talajemelkedés“.

h e g y ~ h ě g y : Akasztófa- (Ms.), Alsó Hosszúbükk- (Bh. *1782), Alsó Szénégető- (Bh. *1722), Alsó Új- (Kd. *1734), Balázsi- (Mr.), Béles- (Mv. *1754), Bikali- (Ny. *1737), Bitó, (Mv. *1864), Berbát- (Kd. *1712), Csergő- (Bh. *1722), Csicsó- (Mr. *1766), Csiga- (Z. *1737), Csillak- (Mv. 1864), Csonka- (E. *1699), Csorgói- (T. *1807), Csupa- (E.), Csüge- (Bh. *1864 ; Z.), Damos- (Bh. 1731), Derék- (Bh. *1721), Déda- (Mm. *1765), Donka- (Zs.), Egrespatak- (J. 1763), Falu feletti- (Kd. 1864), Farnosi- (Zs. 1813), Fejér- (Zs.), Felső- (Kp. *1754), Hegyes- (B. 1734), Hugyó- (E. 1699), Jankó- (Dt. *1803), Kapusi- (Ms.), Kálai- (Bh. *1737), Kávás- (Ms. *1864), Kereszt- (Ms.), Keresztes- (Mg.), Ketesdi- (Bh. *1731), Képes- (Mv. *1761), Kis- (Bg. 1738 ; E. 1699 ; J. XVIII. sz. II. fele ; Mv. 1803 ; Zs.), Kismalom- (Mr.), Komló- (Bh. *1572), Kosár- (E. 1699), Kő- (Kk. 1765 ; Mk. 1737 ; Z. *XVIII. sz. eleje), Köröm- (S.), Körös- (Mk. 1715*), Köves- (Gy. 1813 ; Ks. 1791) M. 1835 ; Mr. *1915 ; Nk. 1754 ; Szt. *1793 ; V. 1915), Kukuj- (E.), Kurta- (Bh. *1754 ; Mb. 1754), Lencse- (Dt. *1754), Magos- (V. 1770), Malom- (E. ; F. ; Mg. ; Mr. *1766 ; T. 1772), Mál- (Mb. *1771), Medve- (Ks. 1791), Mesterák- (Va.), Mérái- (Mn. *1756), Miriszló- (Bh. *1705), Muzsi- (Gy.), Naty- (Bg. 1741 ; I. *1855 ; M. *1768 ; Ny. *1737 ; Sz. *1391 ; Szt. *1391), Nagymalom- (Mr. 1868), Nádosi- (J.), Negyet- (D. 1721 ; Ny.), Nyáros- (Mm. *1642), Oláh Szilva-, Ó- (Mv. *1803), (Kd. *1754), Őr- (Bh. *1864 ; Kd. 1738 ; Mb. 1756 ; Ms. *1715 ; Mv. *1831 ;¹ Ny. 1737), Pap- (M. 1768), Pusztaszöllő- (T. *1807), Régi- (M. *1768), Régi Új- (M. *1768), Rózsa- (Bh. *1754), Sárkányos- (Mn. *1752), Sinaji- (M.), Szár- (B. 1676 ; V. 1754), Szegén- (Kl.), Szénégető- (Bh. *1694), Szilha- (Mv. *1864), Szilvási- (Sz.), Szöllő- (Bh. *1792 ; D. *1737 ; J. *1444 ; Kp. *1863 ; Mk. *1715 ;

¹ 1831-ben *eő hegy* és *ős hegy*, 1864-ben *Ővhegy* alakban írták, de ezek az alakváltozatok valószínűleg elírásból származnak.

Mn. *1864; Mr. 1864; Ms. 1864; Nk. *1444; Np. *1754; Sz. 1754), *Tekintő-* (Ms.), *Temető-* (Bh. 1892), *Tér-* (Mv. *1831), *Tó-* (T. *1807), *Tóttelki-* (E. 1868), *Tótyfás-* (Gy.), *Vár-* (Bh. *1864; Mm. 1642; Mn. *1671; Mr. *1671; Va. *1864; Zs. *1864), *Vásárhelyi-* (Ks. *1864), *Új-* (Bh. *1868; Bh. *1762; Kd. 1734; M. *1771; Zs.), *Ujmál-* (Mb. *1756). — *hegye* ~ *hëgye*: *Andrásné-* (Bb.), *Ant-* (E.), *Anygyal-* (E.), *Belényes-* (Bh. *1705), *Barkuc-* (A.), *Benyásza-* (Mn. *1775), *Bertya-* (Np. *1795), *Bóra-* (Mb. 1754), *Bozonok-* (Kl. *1775), *Buduló-* (Mn. *1775), *Büdöskút-* (Bh. *1719), *Csicse-* (J.), *Csorgó-* (T. *1807), *Déda-* (Mm. *1765), *Dinyadó-* (Bh. *1737), *Földvár-* (Ny.), *Gelyén-* (Nk. *1444), *Gyakor-* (Mb.), *Gyepű-* (Mm. *1765), *Gyurka-* (Np. *1795), *Irimnyija-* (Bb.), *István-* (Bh. *1731), *Kalós-* (Bh. *1757), *Kávaskút-* (Bh. *1549), *Kisvölgy-* (Bh. *1737), *Kopa-* (Bh. *1742), *Kosár-* (V. *1770), *Kovács-* (Ms.), *Kovácskút-* (Bh. *1792), *Kölesáj-* (Bb.), *Köröm-* (S. *1792), *Köröső-* (Kf. 1391), *Kőszén-* (Ms.), *Kripta-* (Va. *1892), *Kukuj-* (Bb.), *Malom-* (Ms. 1715), *Mánójila-* (Bb.), *Mártonkertek-* (Kd.), *Nagydingedő-* (Bh. *1754), *Nagymalató-* (Mv. *1860), *Natyszöllő-* (Mb.), *Nádaskútvölgye-* (Gy. *1785), *Nyárszóberek-* (Mv. *1785), *Orbán-* (Va. *1892), *Pap-* (Nk. 1444), *Paprétfje-* (Bh. *1737), *Pat-* (Zs.), *Pop Juon-* (Bb.), *Pupuj-* (Bb.), *Részek-* (Zs. *1864), *Rigó-* (Np. *1813), *Ropó-* (Va. *1864), *Sátor-* (Ks. *1589; Nk. *1357), *Szakadás-* (Nk. *1808), *Szászok-* (Kp.), *Székelyletek-* (Bh. *1648), *Sző-* (Mk. 1737), *Szőlőmár-* (Ny. 1737), *Tármok-* (Ms.), *Templom-* (Ms. 1864), *Tók-* (T. *1807), *Vaskapu-* (Bh. *1737), *Újszölő-* (Kd. 1738), *Ültetis-* (Kd.), *Zangya-* (E.). — *hegyek*: *Kispál-* (Kd. 1738: -hegye, 1941: -hegyek).

Köznévből helynévvé válva is előfordul: *Hegy* ~ *Hëgy* (Bh. *1737; I. 1892; J. 1699; Kd. 1738; Mv. 1864; Ny.). — Több helynévben előtagként szerepel: *Hegy* ~ *Hëgy* -*alatt* (Kk. *1809; Mk. *1806; V. *1731; Zs. 1754), -*farok* (Mv. 1831), -*fok* (Va. *1864), -*kösz* (T.; Zs.), -*megett* (A. 1864; B. 1588; Sz. *1765; Va. 1892), -*ódal* (Mk. 1805), -*orra* (Mv. *1785), -*tető* (B.; Mk. *1805; Zs.), -*vége* (Mk. *1737; T. *1807; T.).

A *hegy* köznév eredete ismeretlen. Finnugor származtatásai hangtani és jelentéstani szempontból nem kielégítőek (B á r c z i, SzófSz.).

hegyes: ,hegy'.

hegyes: *Kis-* (Kk.), *Felső-* (Sz. *1765), *Tompa-* (Bh. 1792). — *hegyesse*: *Bogdán-* (Kl. *1576), *Kékút-* (V.), *Örke-* (Np. *1795), *Szénégető-* (Kl. *1576), *Szilvás-* (Mr.). — Önma-ában is előfordul: *Hegyes* (Kf. 1864; Mn. 1696); (Sz. *1628),¹ — s helynévi összetételekben is: *Hegyes-* -*alatt* (Bg.; Mn. *1752),

¹ Vö. Sz.: 1628: két hegies. 1765: Felső Hegyesben (e.); Also, Felső és Közép Hegyesselbe (e.).

-árka (Mn. *1752), -csere (M. 1835), -domb (Gy. 1785), -erdő (Mn. *1756), -ódal (Bg. 1741), -pataka (Mn. *1766), -tető (Bg.; M.; Mn. *1752).

A *hegy* köznevünk származéka, a Kszg.-en ma már nem használatos *hegyes* tfnév, régi nyelvünkben árnyalati különbség nélkül egyértelmű volt alapszavával, a *hegy* szóval.

homlok: „a hegy meredek, hirtelenül leszakadó elülső része”.

A helynevekben különösen a Székelyföldön gyakori *homlok* köznév (H e f t y, i. m. 22), mely a finnugor eredetű *homlik* „hajlik” igénk származéka (B á r c z i, SzófSz.), Kszg.-en csak a következő történeti adatban szerepel: Nádas kut Völgybe a’ *homlokba* (k.) (Gy. *1822). — Ez egyetlen adat alapján nem dönthető el, hogy a *homlok* tfnév egykor valóban élt-e a kszg.-i néptérszínformai szókincsében vagy csak a helynevek összeírójának a nyelvéből került a forrásba. Az utóbbi feltevés valószínűbbnek látszik.

honesok: „rög, hant, göröngy, kis földdomborulat”.

Honsokos (Gy. *1785: Hontsokos. 1822: Hancsokos). — *Honsokos-tó* (E. 1752: Honsokos Tó. 1941: Hancsokostó; Gy. *1742, 1785: Hontsokos Tó. 1793: Hantsukás Tó).

A *honsok* meg az azonos jelentésű alábbi *hoporcs* köznévnek csak -s képzős alakjai szerepelnek köznévből helynévvé válva vagy helynevek előtagjában; ezt a jelenséget a két köznév jelentése magyarázza meg.

A *honsok* ~ *hancsok*¹ köznév az ugor eredetű *hant* szavunk kicsinyítő képzős származéka (S z i n n y e i, Nyr. XXIV, 53—56, 318—320; M u n k á c s y, Nyr. XXIV, 258—59 és NyK. XXV, 270; S i m o n y i, Nyr. XXXIX, 437).

hoporcs: „ua”.

Hoportyúk (M. 1941: Hoportyúk ~ Habardik ~ Zabagyuk). — *Háporcsos* (J. 1763: Haportyos oldala. 1941: Háporcsos).

A *hoporcs* ~ *huporcs*² köznév a finnugor eredetű *hupa* szavunk -r névszóképzővel és -cs kicsinyítő képzővel ellátott származéka (B u d e n z, MUSz. 114, W i c h m a n n, MNy. IV, 458).

koltó: „szikla, sziklás talajemelkedés”.

k o l t ó: Nádiki- (Gy.). — *k o l t ó j i k:* Batisz- (Gy.).

Más vidékről eddig nem ismerjük a *koltó* köznevet. Származása ismeretlen.

kópa: „hegytető?, hegygerinc?”.

Bh. történeti és jelenkori helynévanyagában fordul elő: *Kópa* (1644), *Pusztakópa* (1731), *Kópa alatt* (*1731), *Kópatető* (*1754).

¹ A többi alakváltozatot l. a Tsz.-ban.

² Más alakváltozatait l. B u d e n z, MUSz. 114, Tsz., MNy. XXXVIII, 307.

A *kópa* köznév eredete ismeretlen. Eddigi adataink alapján sem pontos jelentése, sem köznévként, illetőleg tfnévként való használata nem állapítható meg bizonyosan. H e f t y (i. m. 25) jelentés nélkül, kérdőjellel közli a *kóp* tfnevet, de csak a küküllő-menti *Kóp* (a legmagasabb erdőréssz' Nyr. XXV, 333) és a kszg.-i *Kópa* (J a n k ó, i. m. 11) helynevet közli.

kotyor : talajmélyedés, gödör'.

k o t y o r : Kis- (Jg. *1892), Nagy- (Jg. *1892). — *k o t y r a* Mihályné- (V. *1770). — *k o t y r i k* : Török- (Ks.). — Önmagában is áll : *Kotyor* (Jg. ; Kf. : Kutyor ; Nk. 1866 ; V. 1770), s helynevek előtagjában is szerepel : *Kotyor- i földek* (Jg.), *-megett* (V. *1770), *-mellett* (V.), *-ódal* (V. 1770).

A *kotyor* köznév Szabó T. Attila szíves szóbeli magyarázata szerint valószínűleg a hangutánzó *koty-* alapszó -r névszói névszóképzős származéka.¹

kő : 1. 'feltünőbb sziklaalakulat' ; 2. 'köves, sziklás talaj-emelkedés'.

k ő ~ k ü : Disznó (T. 1725), Farkas- (Mg.), Fejér- (Gy. *1822 ; Mm. 1759), Fén- (T. *1765), Gereben- (D. *1726), Gojóbics- (V. 1770), Isten- (M. XVIII. sz. vége : -kriti. 1813 : -kiriti. 1864 : -körétje. 1941 : -kiríttye), Juh- (Sz. *1781), Kincses- (M. XVIII. sz. vége), Kis- (Gy. *1822 ; Kl. 1752), Koszorus- (Gy. 1785), Kovács- (Sz. *1781), Lapos- (B.), Lider- (Mn. 1696), Mesterági- (Va.), Mocsoja- (Kd. *1738), Nagy- (Mv. *1891), Réder- (M. *1915), Sólýom- (Mm. *1642), Veres- (Mn. *1671 ; M. 1864 ; T. *1725), Vercse- (T. 1765), Vitéz Bánffy- (Bh. *1864). — *k ő v e* : Giga- (Mk.), Jakó- (Mk.), Tilalmas- (Kf. *1864). — Önmagában is előfordul : *Kü* (Kd. 1738 ; Va.). — Nagyon gyakran szerepel helynévi összetételek előtagjaként : *Kü- ajja* (Mb. 1932), *-alatt* (Gy. *1785 ; Kl. *1792 ; Np. *1892 ; T.), *-n alól* (Mn. *1792), *-csorgó* (V. 1864), *-far* (V. *1740), *-felett* (Mb. ; Mm. *1757 ; Mn. *1792), *-ház* (T.), *-hegy* (Kk. *1768 ; Z. *1780), *-kémény* (Kk. *1728), *-kúttis* (Kp. 1813), *-lik* (D. 1712 ; Gy. 1785 ; I. ; J. 1763 ; Jg.), *-kosár* (I.), *-kút* (Kf. 1941 : Kikút ; Mb. 1941 : Kükút ; Nk. 1941 : Kükút ; V. 1941 : Kikút), *-leány* (Np. *1864), *-mál* (B. *1433), *-megett* (Np. *1892), *-ódal* (Kk. ; Mr. ; Np.), *-pad* (F. *1756), *-patak* (Kk.), *-szege* (Mm. *1744), *-szegő* (B.), *-szik* (Va. 1892), *-tava* (Mk. 1737), *-végénél* (Gy. 1785). — Többesszámú alakjával is alakult helynév : *Kövek alatt ~ A köveknél* (Bb.).

¹ Vö. még : Hétfőtn. 12. — A *kotyor* köznév földrajzi elterjedésére ott felsorolt adatokhoz Szabó T. Attila szíves szóbeli közlése nyomán az ő történeti helynévgyűjtéséből pótlólag még a következő adatokat közölhetem : Pesty Frigyes 1864. évi kéziratot helynévgyűjteményében *Kotyor* nevű helyek a következő községek helynévanyagában fordulnak elő : Sóvárád (Marosszék, i. h. XXVIII, 23a), Kisgalambfalva (Udvarhely m. LVII, 206a), Zetelaka (Uo. 377a), Sokorókajár (Győr m. XVIII, 316), Felpéc (Uo. 290a, ez utóbbi községből *Kutyor* alakot közölnek).

A történeti adatok nagy száma miatt a helyneveket nem csoportosíthattam a köznév két jelentése szerint. — A *kő* köznév a finnugor eredetű szavaink közé tartozik (Bárczi, SzófSz.).

lapáj : ,sík földterület'.

lapáj : *Kis-* (D.), *Nagy-* (D.). — Helynévként magában is kimutatható : *Lapáj* (Ks.).*

A finnugor eredetű *lap-* szótól származéka (Bárczi, SzófSz.). A D.-i *Kis-* és *Nagylapáj* hegygerinc tetején elterülő lapályos terület neve.

lejtő : ,emelkedő földterület'.

Csak egy történeti adatból tudom kimutatni : *Erőslejtő* (Mv. *1831).

A *lejtő* tfnév a *lejt* ige származéka ; ennek ismeretlen az eredete, mert német származtatása nem fogadható el, finnugor egyeztetése pedig nem meggyőző (Bárczi, SzófSz.).

lok : ,a völgy lapályos része'.

Leggyakrabban önmagában áll : *Lok* (E. *1699 : Lak. 1754 : Lok ; Jg. *1864 : Lok ; Mm. *1642, 1757 ; Nk. 1866, 1941 ; Np. 1813, 1857, 1864, 1867 : Lak. 1892 : Lok ; V. 1770, 1941 : Lok). — Szerepel helynevek előtagjában is : *Lok-híggya* (V. 1813), *-kútja* (Mm. *1744), *-megett* (V. *1773), *-széle* (V. *1770), *-útja* (Mm. *1642). — Helynév-utótagként csak egy adatban fordul elő, *lak* alakváltozatban : *Kapuslaka* (Mv. 1831).

Edeispacher (NyK. XII, 105) és *Szinnyei* (Nyr. XXIII, 350) a rumén *loc* (< latin *locus*) ,hely' szóból magyarázza, de e származtatás nemcsak a *lok* tfnév jelentése miatt, hanem azért sem fogadható el, mert a *lok* köznévvel nemcsak Erdélyben, hanem az egész magyar nyelvterületen alakultak helynevek. Elfogadhatatlanul *Munkácsy* (Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I, 447) egyeztetése is. *Hefity* (i. m. 32) valamilyen szláv szó átvételének tartja. — Az elősorolt származtatások mint tévesek ; a *lok* köznévünk ugyanis finnugor eredetű szó *Szinnyei*, *NyH.*, *Kara*, *Nyr.* XLI, 287).

lonka : ,a völgy lapályos része vagy vízfolyás melletti lapályos hely'.

lonka : *Nagy-* (Mv. *1771 : -lunka), *Rákospataki-* (Mm. 1938 : -lonka), *Szamos-* (Mv. *1831 : -lunka). — Előfordul önmagában : *Lonka* (Gy. ; Ks. 1864 ; Mv. *1831 : Lunka), s helynevek előtagjában : *Lonka-ódal* (Gy. 1822 és 1815 : Lunka-. 1941 : Lonk-), *-patak* (Gy. *1785, 1822 : Lunka-. 1785, 1794 : Lonka- ; Ks. 1941 : Lonka-), *-völgye* (Gy. *1822 : Lunka völgye).

A nyelvjárásokban *lanka*, *lonka*, *lunka* alakban többféle jelentésben élő *lonka* tfnevünk valamelyik szláv nyelvből került a magyarba (Bárczi, SzófSz.). Nyelvünkben eredetileg ,rét, nedves rét' jelentése volt, s részben ebből, részben a különböző szláv nyelvek hatása alatt fejlődött a többi, igen eltérő

jelentése (vö. H e f t y, i. m. 28). Az ország nagyobb részében is az irodalmi nyelvben a *lanka* alak él, a Székelyföldön a *lonka*, Erdély egyéb részein, a Szilágyságban és a moldvai csángók nyelvében a *lonka* és a *lunka*. Minthogy a szlávból román nyelvbe is átkerült e szó, melyet a rumének *luncă* (lunkă) alakban használnak, a *lanka* tfnév erdélyi és moldvai *lunka* alakját H e f t y (i. m. 28) joggal tartja a román szó hangalakja hatásának.

Mint a fentebb elősorolt adatokból kitűnik, a *lanka* tfnév Kszg.-en is *lonka* és *lunka* alakban él.

lyuk: ,kis, mély földmélyedés‘.

lik: *Agyag-* (Sz. -juk), *Borz-* (Bh. 1737: Bol-, 1786, 1792: Bob-, 1864: Bor-, 1892: Bol-(-lig), 1941: Ból-lik; D. 1941: Borzjuk; Dr. 1941: Borzjuk; Dt. 1941: Borzika; Gy. 1785: Borzik, Borzjuk, 1822: Borzlik, 1822: Borz-Juk ~ llyuk, 1864, 1941: Borzik; Ks. 1941: Borzik; Ms. 1864, 1941: Borzik; S. *1792: Borz júk; Szt. *1892: Bozlik; T. 1725, 1768, 1772, 1806, 1942: Borzik; Zs. 1936: Borzik), *Csengő-* (Kk. *1672: -Lyuk), *Csicse-* (Jg. 1941: -juk), *Csösz-* (F. 1756: Cserszlik, Csörszlik; Mv. 1785: Cseszlik, 1831: Csöszlék ~ Csoszlék, 1864: Csöszlik, 1938: Csöszlék; Zs. 1815: Csiszlik júka, 1864: Csöszlik, 1936: Csöszlik ~ Csöszlék), *Csu-* (Np. *1754), *Duda-* (V. *1915), *Fazék-* (Mr. 1941: -juk), *Kiskő-* (Gy. *1822: -lyuk), *Kuruc-* (I. *1864: -juk), *Kú* ~ *Kő-* (D. 1712: -ljuk, 1941: -lik; Gy. 1785: -lyuk, 1941: -juk; I. 1941: -juk; J. 1763, 1941: -lik; Jg. 1941: -lik), *Nagykő-* (Gy. 1822: -juk), *Macska-* (Mk. *1805), *Magyaros-* (Kk. 1728), *Ördög-* (Sz. 1781: -Lyuk, 1809, 1941: -juk), *Porony-* (Kl. 1941: Poronygyuk), *Ravasz-* (Bh. *1465/1539; Kf. 1850; Kd. 1734: -lik, 1738: -lyuk, 1941: -lék; Mm. *1717; Mr. 1941: -juk), *Róka-* (B. 1941: -juk; E. 1868, 1941: -juk; Jg. 1941: -juk; Kp. 1941: -juk; Ks. 1941: -juk; Mb. 1941: -juk; Ny. 1731, 1737, 1754: -lyuk, 1737, 1792: -juk, 1864, 1892: -lik). — *j u k a*: *Bódizs-* (Ny.), *Csiszlik-* (Zs. *1815), *Mak-* (Kp. *1864). — Helynevek előtagjában is előfordul: *Lik-*: -*hát* (Np. *1864), -*kút* (Kk. 1728), -*nál* (Ks. 1941: Juknál; S. *1864: Juknál), -*szája* (V. 1941: Jukszája). Ismeretes helynévként szereplő többesszámú alakja is: *Jukak* (Bh. *1864), *Jukaknál* (Mv. 1785: Likaknál, 1938: Jukaknál).

A *lyuk* köznevünk finnugor eredetű (B á r c z i, SzófSz.).

mart: ,vízfolyás partja vagy árok oldala‘.

mart: *Nagy-* (Z. *1737), *Veres-* (Kk. *1715; Kl. *1714; Ks. *1791; Mv. 1719; Mr. 1766; Np. *1826; Z. *1731). — Előfordult önmagában is: *Mart* (F. *1813; S. 1864).

A köznévként már csak az erdélyi magyar népnyelvben használatos *mart* tájszó valószínűleg a finnugor eredetű szavaink közé tartozik (B u d e n z, MUSz. 603).

mál: ,délnek fekvő hegyoldal'.

mál: Alsó Szöllő- (M. *1781: -máj), Arany- (M. 1754; -máj. 1768, 1771: -mál ~ máj. 1813: -máj. 1941: Ara-máj), Borsos- (F. 1941: -máj; Kl. 1739: -máj. 1746: -mál. 1752, 1768, 1775, 1792, 1941: -máj; Va. 1795, 1803, 1826: -máj. 1864: -mál. 1892, 1941: -máj), Csonka- (Z. *1798: -mál), Ersőkopár- (Mr. 1941: -mál), Gyesz- (D. (?) *1891: -mál), Hátsókopár- (Mr. 1941: -mál), Kása- (Mb. 1756, 1941: -mál), Kánya- (M. 1768: -mál. 1771: -máj. 1864, 1868, 1941: -mál), Kigyós- (Sz. *1628: -mál. XVII. sz. második fele: -máj. 1754: -mál. 1781: -máj. 1809: -mál ~ máj), Kopár- (Mr. *1915: -mál), Kovács- (Mr. 1766, 1768, 1941: -mál), Kő- (B. *1433: -mál), Kutya- (T. 1754, 1772, 1941: -máj), Meggyes- (D. 1721: -mály. 1737: -máj. 1754: -máj ~ máj. 1792: -máj. XVIII. sz. második fele: -mál ~ máj. 1813: -mál. 1941: -máj; Mv. 1817, 1831: -máj. 1864: -mál. 1938: -máj), Mész- (Ny. 1681, 1892: Mész-mál. 1941: Mész-már), Nagy- (Mb. 1756, 1941: -mál), Szöllő- (M. 1771, 1781: -máj. 1864: -mál. 1941: máj; Mv. 1813, 1831: -máj. 1864: -mál. 1938: -máj; Ny. 1737: -mál ~ máj ~ már. 1864, 1892: -mál. 1941: -már; Zs. 1864: -mál ~ máj. 1936: -máj), Tala- (Ny. 1941: Talamárájja), Új- (Mb. 1756, 1941: -mál), Uno- (F. 1754: -máj. 1756: -mál. 1941: -máj; I. *1781: -máj; Zs. 1813: Unom-mál. 1936: Ulo-máj). — Ismeretes magában is: Mál (Mb. 1754, 1941: Mál), s helynévi összetétel előtagjában: Mál-hegye (Mb. 1813: Málhegy. 1941: Málhegye).

A személyesítő *mál* tfnév a finnugor eredetű *mell* szavunk magoshangrendű alakváltozata (Bárczi, SzófSz.). Mint az elősorolt adatokból kitűnik, Kszg.-en *mál* ~ *máj* ~ *már* alakban él.¹

meg: ,hegy vagy más helyrajzi tényező mögött fekvő földterület'.

meg: Kőr- (Kd.), Kútkert- (Jg. *1864), Szabókőr- (Kd.). — **mege:** Álsókútkert- (Jg.), Bács- (Kk. 1735), Bora- (Mb. *1892), Csicsó- (Mr. 1754: -megett. 1941: -mege), Dombok- (Bb.: mege ~ megett), Étyház- (M. 1781: megett. 1864, 1941: mege), Faluhej- (Kd.), Felsőkútkert- (Jg.), Físzkúddom- (Ny.), Gódé- (F.), Halárút- (Mr.), Hegy- (B. *1588, 1864: mege. 1941: megett), Jópál- (J. 1763, 1793: megett. 1941: mege), Kert- (Jg. *1892; Mr. 1581/1762, 1766, 1768, 1864: megett. 1941: -mege; Ny. 1737, 1840: -megett. 1941: -mege), Kiskerülő-

¹ Pais Dezső a *mál* tfnév alakváltozatait ismertette (Mny. XXII. 167—173), csak a *mál* ~ *mály* ~ *máj* ~ *mány* ~ *mán* ~ *má* változatokat közli. Ezekhez most hozzásorozhatjuk a *már* alakot is, amely — úgy látszik — Kszg.-en kívüli területeken is előfordul. Pl. a gömörmezei Rozsnyó egykor *Szölőmál* hangalakú helynevének utótagját 1856-tól kezdve ugyancsak *-már* alakban említik, s ma is csak így használják; vö. Sulán Béla, Új Magyar Museum II (1943), 114.

(Ny.), *Nagyódal*- (Bh. 1786, 1792, 1864 : -megett. 1941 : -mege), *Nyáras*- (I. 1781 : -megett. 1941 : -mege), *Nyír*- (J.), *Várhegy*- (Bh.), *Vörözdomb*- (Z. 1737 : -megett. 1941 : -mege).

A *meg* (~mög ~ mög) főnevünk finnugor eredetű szó (B á r c z i, SzófSz.).

A *meg* tfnév és a *megett* névutónak a történeti adatokban szereplő váltakozása okára l. az *alatt* címszónál elmondottakat.

melegoldal : ,hegynek, dombnak (déli), völgynek (északi) napnak kitett lejtője‘.

Kszg. jelenkori helynévanyagában csak önmagában fordul elő : *Melegódal* (Bh. 1864 ; F. 1756 ; Kd. 1792 ; Kk.). A f-i *Melegodalt* azonban 1756-ban *Nyárosmelegoldala* néven említik ; e helynek ma gyakran használt másik neve : *Nyárosverőfény*. A *melegoldal* és a *verőfény* (l. ott) tfnévnek azonos a jelentése.

mellék : ,patak menti sík földterület‘.

A finnugor eredetű *mell* köznevünk e származéka Kszg.-en csak egy történeti adatban fordul elő : *Melj arok melljeke* (Mr. *1671).

meredek : ,hirtelen lejtő oldal‘.

Csak egy község jelenkori helynévkincséből ismerjük : *Meredek* (Ks.). — Az ismeretlen, de talán finnugor eredetű *mered* igető származéka (B á r c z i, SzófSz.).

mező : ,hegyi rét, tisztás‘.

me z ő : *Álsó*- (M. 1864), *Bak*- (Mv. 1785), *Barna*- (Mv. *1831), *Bám*- (Mr. 1766), *Bérső*- (Mv. 1754), *Bogár*- (Mk.), *Botka*- (Mv. *1542/1755), *Csengő*- (Kk. 1608), *Csonka*- (Mv. *1525), *Dán*- (Kk. *1608 ; Mr. *1763), *Derite*- (Mm. 1822), *Dobra*- (Mv. *1831), *Dócistók*- (Mk.), *É*- (Ks. 1793), *Édes*- (Mm. *1754), *Farkas*- (Ks. *1589 ; Nk. *1676), *Felső*- (M. 1864 ; Mv. *1831), *Had*- (Z. *XVIII. sz. eleje), *Hideg*- (E. *1773), *Hó*- (Mv. *1864), *Kettős*- (Ms. 1864), *Kis*- (B. 1734, 1864 : Kise. 1941 : Kis ~ Kiso ~ Kisa-), *Köles*- (Ks. 1813), *Költő*- (Mv. *1525 ; Mm. *1642), *Köves*- (Mv. *1542/1755), *Köz*- (Sz. 1499 ; V. 1731), *Ló*- (Mv. *1771), *Marótlaki*- (Mk. *1737), *Mána*- (Ks. 1793), *Nagy*- (Gy. 1785 ; Kd. 1734), *Nevelen*- (Mv. *1864), *Olá*- (E. *1699 ; Ks. 1838 ; Szt. *1892), *Pap*- (B.), *Pochka*- (Mv. *1525), *Rókás*- (Mb.), *Róna*- (Mv. *1864), *Sujok*- (Ks.), *Szár*- (M. 1781), *Szēm*- (Va. 1795 : Szent-, 1941 : Szēm-), *Széna* ~ *Szina*- (J. 1763 ; Mb. 1756 ; T. 1725), *Vásár*- (Mv. 1542/1725), *Vár*- (Va. *1774). — *me z e j e* : *Bongár*- (Sz. *1781), *Csere*- (Mm. *1658), *Csomó*- (Mr. 1756), *Dombó*- (Nk. *1501 után), *Kis Balászné*- (Mv. *1754), *Palásták*- (Bh.), *Veresek*- (Mv. *1754). — Magában is szerepel : *Mező* (F. 1756 ; Kf. 1836 ; Nk. 1868 ; Zs.), s helynevek előtagjában : *Mező*- *-berce* (M. 1771), *-dombja* (M.), *-oldal* (Mv. *1754).

A *mező* szavunk a *mez*- igető származéka (vö. vogul *mäs-öltözük*‘, magy. *meztelen* ‘öltözet nélküli’), s eredeti jelentése : ,fűbe, virágba stb. öltöző föld (szemben a sziklás, kopár, ter-

méketlen, mindig egyforma külsejű földterületekkel) (HétTfn. 14).

nyak: „két hegyet vagy hegyet és farkát összekötő keskeny hát”.

nyak: Bődög- (Gy. *1785), Cege- (I. *1781), Csokos- (E. *1699), Gyurkó- (Mk.), Kis- (Mk.), Kistelek- (B. 1864), Körös- (Mk. *1737), Mát' István- (Z.), Vár- (Mm. 1642; Mv. 1525). — **nyaka**: Kecske- (M.), Kerekerdő- (Bg. *1767), Meggyesmál- (D. *1792). — Önmagában állóan is előfordul: Nyak (Bh. *1864; Mk.; Nk.; Np. *1864).

A helynevekben emberiesítő helynévként szereplő **nyak** köznevünk eredete tisztázatlan. Csuvasos jellegű török nyelvből való származtatása aligha fogadható el, s finnugor egyeztetése még kevésbé valószínű (Bárczi, SzófSz.).

nyereg: „két hegy között bemélyedő széles hát”.

Csak -s képzős alakban fordul elő: Nyerges (Bg. *1813; Dr. *1751; Kp. 1754; T.). — Helynevek előtagjában is így szerepel: Nyerges-berek (T. *1725), -bércz (Bg. 1751; T. *1768), -oldal (T. 1725), -pataka (Ks. *1840).

A **nyereg** köznév az ugor eredetű szavaink rétegéből való (Bárczi, SzófSz.).

oldal: „hegy vagy völgy lejtős része”.

ó d a l: Agyagos- (Bg. *1741), Akasztófa- (Jg.; Kp. 1813; Mr.), Alsóközép- (Bh. *1713), Alsómarton- (Mb. *1932), Alsónagy- (Kd. *1738), Álsószől- (Ny.), Aranymál- (M. *1768), Balhás- (Kp. *1813), Bances- (Gy.), Bánya- (Mk.), Barmac- (Mk. 1864), Belényes- (Bh. 1737), Berek- (Gy. 1785; Kl.; Ny. 1737), Bikali- (J.), Bikás- (Mb.), Bikker- (F.), Bodos- (Ks.), Bójtos- (Bh. 1892), Bokros- (E. *1699), Bóra- (Mb. *1932), Boroskút- (Kk.), Borzik- (Zs.), Both Antal- (E. *1699), Budvojos- (Zs. 1864), Büdöskút- (Bh. 1716), Bükk- (Mb.), Ceka ~ Ceke- (I. 1864), Cinterem- (Np. 1813), Csere- (Bh. 1699; T. *1792), Csere nyíl- (Zs.), Cseresnye- (Nk. 1891), Csete- (Jg.), Csicse- (Jg.), Csigahegy- (Z. *1737), Csigás- (V.), Csiki- (T.), Csipkés- (Mr. *1756; S.), Csinke- (J. 1793), Csorg- (Bg.; Kl.), Damosi- (Bh. *1737), Darócpatak- (I. 1781), Déd- (J.), Dillő- (Bh. *1892; V. *1770), Diváj- (Mk.), Donk- (Zs.), Egres- (Mv. 1864), Egrespatak- (J.), Eperjes- (S. *1737), Erős- (Jg.), Égerfa- (Ms.), Észek- (Nk.; Z. *1780), Északi- (Mm. *1822), Észkos- (M. *1760), Fagyos- (Mv. 1754), Farnosi- (Zs.), Faroló- (Z.), Felsőközép- (Bh. *1737), Felsőmarton- (Mb. *1932), Felsőnyáras- (Nk.), Fődvár- (Ny. 1731), Fűzkút- (Szt. *1892), Gaja- (J. 1763), Garda- (Kk. 1728), Galambudu- (V.), Gábor- (Kp.), Gáddomb- (I.), Gáldomb- (Zs. 1815), Gálhid- (B. 1734), Gát- (I. *1728), Gátimalom- (Kp.), Glime- (Mm. *1757), Gődör- (F.), Gurc- (Va. *1795), Gyepi- (J.), Gyepü- (Mm. *1818), Hados- (Bh. 1892), Halom- (Kk. *1715), Hang- (Mb.), Határ- (Nk.), Határpatak- (Nk.), Hatház- (Zs.), Háportyos- (J. *1763), Hidegkút- (Kk.).

*1715 ; Z. *1780), *Hegy-* (Mk. 1805), *Hegyes-* (Bg. 1741), *Horgos-* (Z. *1737), *Hopp-* (Gy. 1785), *Hordóskút-* (V. *1731), *Hosszu-* (I. 1855), *Hosszuberek-* (J.), *Hunyadi-* (Z.), *Inaktelki-* (M. 1781), *Kabós-* (Zs.), *Kapufa-* (Bg.), *Kapcs-* (Mm.), *Kápolna-* (Kk. *1811), *Kereklüget-* (Mr. 1766), *Keresztes-* (T. 1725), *Keresztmony-* (Kl. *1714), *Ketesd felett való-* (Bh. *1673), *Kis-* (Mv. 1754 ; S. 1737), *Kisebbik Nagy-* (Kk. *1651), *Kiserdő-* (I. ; Kk.), *Kishegy-* (Bg. 1741 ; Zs.), *Kisközép-* (Bh. *1713), *Kispusztakopasz-* (Bh. *1705), *Kósa-* (Nk.), *Kosárbükk-* (Zs.), *Kotyor-* (V. 1770), *Körös-* (Mk. 1737), *Köröspatak-* (Mb.), *Körtvélyes-* (E. *1699), *Köves-* (F. *1756), *Közbirc-* (Kf.), *Közép-* (Bh. 1569 ; Kd. ; Kk. *1651), *Kuruc-* (Mr. ; Va. *1892), *Kút-* (Bh. *1742), *Kü-* (Kk. ; Mr. ; Np. *1795), *Küküitis-* (Kp.), *Lámpás-* (Kp. *1892), *Lonk-* (Gy. 1822), *Lőrincája-* (Jg.), *Magos-* (V. *1770), *Magoshegy-* (V. 1731), *Magyarós-* (Jg. *1760), *Major-* (T. 1725), *Makaimalom-* (T. *1772), *Malom-* (Gy. *1785 ; Kl. ; Kp. 1754 ; Mr. *1754 ; Np. *1864 ; S. 1836 ; Szt. *1892 ; T. 1765), *Malomhegy-* (Ms.), *Marton-* (Mb. ; Zs.), *Mátésáj-* (Nk.), *Mély-* (Kd. *1792), *Mész-* (Ms. *1864), *Mészkemence-* (Jg.), *Mézmár-* (Ny.), *Meddő-* (V. *1754), *Mihálycsere-* (E. *1699), *Monostori-* (B.), *Nagy-* (B. ; Bh. 1644 ; E. *1699 ; J. XVIII. sz. második fele ; Kd. 1754 ; Ks. ; Mv. *1813 ; Nk.), *Natyhegy-* (Bg. 1741), *Natykert-* (M.), *Natykerülő-* (Ny.), *Negyethegy-* (Ny.), *Nónujkert-* (F.), *Nyálas-* (Mk.), *Nyáros-* (F. 1756 ; I. *1892 ; Mm. *1759), *Nyíres-* (Jg.), *Nyugoti-* (Kp. *1892), *Olápatlak-* (Mk.), *Órhegy-* (Ny.), *Pad-* (D. ; T. *1725 ; Zs. 1864), *Pávi-* (Kp.), *Pusztak-* (Mb. *1932 ; Zs.), *Pusztaszől-* (J. 1763 ; M. 1781 ; Mr. *1766), *Riszeg-* (Kf. 1864 ; Zs.), *Rit-* (Bg. *1733 ; Zs.), *Rossz-* (Gy. ; T. 1807), *Sajtó-* (F.), *Sárospatak-* (Ny. 1737), *Sás-* (Kd.), *Sikár-* (Mn. 1786), *Sólyom ~ Sulyom-* (Mv. *1785, *1803), *Sós-* (B. 1734 ; T.), *Szakálkút-* (Kf.), *Szántóföd-* (Z.), *Szárazpatak-* (Kd. *1738), *Székelylelek-* (Bh. *1572), *Széláj-* (V.), *Szénamező-* (Mb. *1932), *Szil-* (Ks.), *Szilágy-* (Bh. 1737), *Szöl ~ Szől ~ Szőlő ~ Szöll ~ Szöllő-* (D. 1721 ; F. *1756 ; Gy. 1785 ; J. *1880 ; Jg. ; Kf. 1864 ; Kk. 1715 ; Mb. ; Mk. 1737 ; Ny. 1737 ; S. 1732 ; Z. 1864), *Szöllőhegy-* (Ms.), *Szöllőmáj-* (Zs. ; Ny. 1737), *Szurdok-* (Mk. 1813), *Talamár-* (Ny.), *Tanya-* (Mv. *1864), *Taxás-* (Gy. *1822), *Telek-* (Bh. 1716 ; Jg.), *Temető-* (Bh. *1737 ; V. *1731), *Tengelye-* (Kd. *1738), *Tiszás-* (Kk. 1864), *Torok-* (Zs.), *Tölgy-* (Kk. *1864), *Tövis-* (I. *1781), *Tüvises-* (F. 1756), *Vágott-* (Gy. *1785), *Vápa-* (Mk. 1806), *Várhegy-* (Mm. *1642 ; Zs. 1864), *Vásártelki-* (E.), *Venyikés-* (Nk.), *Veres-* (Gy.), *Veresdomb-* (Zs. *1864), *Verőfény-* (I. *1781 ; Z. *1805), *Villám-* (I. 1762), *Vizesvögy-* (Gy. *1785), *Vögy-* (Bg.), *Útvékony-* (Z. 1737). — *ó d a l a* : *Alsónyáras-* (Nk.), *Aszalós-* (F. *1756), *Bakavölgy-* (F. *1756), *Bart-* (Jg.), *Bérc-* (Kk. *1672 ; Z. *1737), *Bodomér-* (Gy. *1822), *Bórsosmáj-* (Kl. 1752), *Borsospatak-* (Gy. *1822), *Bórszásvögy-* (Ks.), *Bozolnok-* (Kl. *1775), *Bön-*

decs- (F. *1756), *Buzásáj-* (F. *1756), *Cenk-* (J. *1699), *Cilla-*
*(Mv. *1754), Csere-* (D. *1737 ; Kp. *1754), *Csiplárka-* (Gy.
 *1785), *Csókás-* (E. *1699), *Csorgó-* (Mm. *1803), *Csúnyabtk-*
(Mk.), Damosberke- (Ny. *1741), *Deritemező-* (Mm. *1785),
Eresztvény- (E. *1699), *Emán-* (Gy. *1785), *Erőspataka-* (Gy.
 *1785), *Esztergáj-* (Mv. *1831), *Falkaliget-* (Mm. *1658), *Farkas-*
patak- (S. 1737), *Fejérkő-* (Mm. *1759), *Feljáró-* (Gy. *1822),
Felsk- (!) (Bh. *1708), *Filemingáj-* (Va.), *Fűzkút-* (V. *1770),
Garda- (Kk. *1781), *Gazsóirtás-* (Nk.), *Gezsebükk-* (Mv. *1785),
Ginyadó- (Z. *1737), *Gödöfű-* (V. *1770), *Gyertyános-* (Mb.),
Gyilkosvölgy- (F. *1756), *Hagymásvölgy-* (Gy. *1754), *Halastó-*
*(Bh. *1737 ; Kk. *1715), Hang-* (J. ; Mb. *1818 ; Mm. 1754),
Harcsáj- (Nk.), *Harcsájdombja-* (Nk. *1754), *Harcsásvölgy-*
(Ks.), Havas- (F. *1756), *Havastető-* (F. *1756), *Hidekkút-* (Kk.
 *1781 ; S. *1737 ; Zs. 1815), *Honcsokostó-* (E. *1752), *Horvát-*
*(Va. *1722), Hosszú-* (I. *1781), *Hosszirtás-* (Bh.), *Hosszúberek-*
*(Mm. *1642), Hosszúbérc-* (Gy. *1822), *Hosszubirc alsó- és felső-*
(Ks.), Irtovány- (Z. *1737), *Jópál-* (D.), *Kaboshavas-* (Bh. *1737),
Kápolna- (Kk. *1781), *Karaszna-* (Mv. *XIX. sz. eleje), *Kávás-*
kút- (Bh. *1725), *Kecskésvölgy-* (Gy. *1785), *Kenderföld-* (Gy.
 *1785), *Kerekcsere-* (T. *1725), *Kerekerdő-* (Bg. *1741 ; E.
 *1738), *Kereknyirespad-* (Nk.), *Keresztám-* (Kl. *1752), *Ketesd-*
*(Bh. *1644 előtt), Kiscek-* (I.), *Kiccseré-* (D. 1737), *Kishegy-*
*(E. *1699 ; Mv. *1831), Kiskő-* (Kl. *1752), *Kisrét-* (V. *1770),
Kistelek- (B. *1734), *Kistenger-* (R. *1646), *Kisverem-* (Kl.),
Kisvölgy- (Bg. *1741 ; Bh. *1786), *Komlóhegy-* (Bh. *1737),
Kosárhegy- (E. *1699), *Kovácsmál-* (Mr. *1766), *Kovácsvölgy-*
*(Bh. *1731), Kökényes-* (Kl. *1752 ; Mk. 1880), *Könyéle-* (Mv.
 *1831), *Köveshegy-* (Nk.), *Kút főberke-* (Gy. *1785), *Kutyamál-*
*(T. *1754), Lencsepád-* (Kp. *1754), *Libucdomb-* (E. *1699),
Logató- (Ny. *1737), *Lunga-* (A.), *Lüget-* (S. *1737), *Maduta-*
*(Mv. *1785), Magospalló-* (Bh. *1737), *Magura-* (Mv. *1754),
Magyarós- (Bh. *1792), *Magyartelek-* (Kk. *1720), *Malata-*
*(Mv. *1831), Malom-* (Ms. *1719), *Malomvölgy-* (Bg. *1773),
Márkus- (Mm.), *Medvehegy-* (Ks.), *Mészkemence-* (Mb.), *Mész-*
pest- (Szt. *1868), *Mocsárdomb-* (E. *1699), *Mocsirlás-* (A.),
Mogyorósárka- (D.), *Móricvölgye-* (F. *1756), *Nagyirtovány-*
*(E. *1699), Nagytelek-* (B. *1588), *Nagytorok-* (Mv. *1785),
Nád- (B. *1588), *Nádik-* (Gy. *1785), *Nyárashegy-* (Mm. *1642),
Nyáros- (Mm. *1763), *Nyárszóberek-* (Mv. *1785), *Nyérge-* (Ks.),
Nyír- (Kk. *1720), *Nyires-* (Kp. *1754), *Oláhtemplom-* (Ms.
 *1719), *Ordományos-* (Mk.), *Órhegy-* (Kd. *1738 ; Ms. *1719),
Órhely- (Mn. *1717), *Pap-* (T. *1683), *Papré-* (Bh. *1731),
Paptisztása- (Mn. *1786), *Pirosalma-* (Va. *1754), *Pincéskút-*
*(Bh. *1737), Pogánykút-* (Sz. *1781), *Préd-* (Kd.), *Pusztáárok-*
*(F. *1756), Pusztaszőlő-* (D. *1737 ; F. *1756), *Rókalyuk-* (Ny.
 *1731), *Roskapataka-* (Ks. *1793), *Sarusajvölgye-* (F. *1756),
Sátor- (Ks.), *Simompatak-* (Ks.), *Sorbány-* (Jg. 1760), *Sujok-*

mező- (Ks.), Sütőtőgy- (Ks. 1791), Szamos- (Gy. *1813), Szapany- (Ks.), Szárhegy- (V. *1754), Székárka- (Kl. *1752), Szél- (Ks. *1791), Széleleje- (T. *1807), Szilos- (E. *1699), Színás- (Kl.), Szőlő- (Szt. *1672; V. *1731), Szőlőpataka- (Gy. *1822), Tekerespataka- (Ks. *1793), Telek- (Np. *1754), Tégladomb- (Bh. *1754), Tér- (Kd.; V. 1770; Z. 1737), Tércsere- (Nk.), Tibát- (Bh. *1731), Tibátkút- (Bh. *1754), Tók- (T. *1772), Tollasáj- (Va. 1754), Tordalma- (D.), Tunya- (Mv.), Várhegy- (Bh.), Veresdomb- (Z. *1737), Veresszilva- (Mm. *1759), Volkány- (Gy. 1822), Zörk- (Np. *1759). — *ó d a l o k*: Kuruc- (Kf.). — Előfordul magában is: Ódal (Gy. *1822; I.; J. *1765; Jg.; Kf. 1864; Kk. 1715; Mb. *XVIII. sz. második fele; Mv. 1803; T. *1772; V. *1731; Z.).

A helynevekben az egész ország területén egyik leggyakrabban szereplő *oldal* köznevünk eredete nincs még tisztázva. Ugor egyeztetése ellen komoly hangtani nehézségek szólnak; más, finnugor egyeztetései még kevésbé meggyőzőek (B á r c z i, SzófSz.).

omlás: ,meredeken beomlott martos hely'.

o m l á s: Ársó- (Mk.), Főrsó- (Mk.), Kerek- (Gy. *1785), Kis- (Mk.), Nagy- (Mk.), Veres- (Mv.). — Gyakran csak önmagában áll: *Omlás* (Jg. 1864; Kf.; M. 1864; Mk. *1891; Mm. *1642; Mr. 1756; S. *1737). — Előfordul helynévi összetétel előtagjaként is: *Omlás- -alatt* (B.).

A valószínűleg finnugor eredetű *omlik* igénk (B á r c z i, SzófSz.) származéka, az *omlás* köznév, olyan helyeket jelöl, ahol a föld egy része leszakadt és lecsúszott.

orr: ,a hegy erősen kiugró része'.

o r r: Bodos- (Ks.), Galamb- (Bh. 1731), Kis- (Ks.), Nagy- (Ks.), Ördögorr- (Mr. 1766), Somos- (Mk. 1864), Sötét- (Mv. *1754), Szálas-Közép- (Sz. *XVII. sz. második fele). — *o r r a*. Hegy- (Mv. *1785), Pál- (Mm. *1813), Nagy Pál- (Kl. *1576).

Finnugor eredetű szó. Eredeti jelentése: ,csúcs, kiemelkedő rész'; ebből fejlődött nyelvünkben egyrészt az *orr* testrésznév, másrészt pedig az *orj*, állat gerince' köznév (B á r c z i, SzófSz.). Helyneveinkben az *orr* köznévnek régebben volt ,orom, hegycsúcs' jelentése is, a szónak ez a jelentése azonban korán kihalt, s az *orr*, mint emberiesítő tfnév, ,hegy vagy domb erősen kiugró része' jelölésére szolgál.

ormó: ,hegycsúcs'.

Bár ma is élő tfnév, mégis csak egy történeti és egy jelenkori adatból ismerjük: *Héjabérce*- (Kl. *1775), *Tércsere*- (Nk.) *ormója*.

Az ugyancsak ,hegycsúcs, hegytető' jelentésű *orom* tfnév származéka. Az *orom* köznév ugor eredetű ugyan, de alapszáva, mely azonos az *orr* és *orj* szóval, finnugor eredetű (B á r c z i, SzófSz.).

pad: ,lapostetejű, meredekoldalú földemelkedés'.

pad: *Al-* (Bh. *1669), *Alsó Borsos-* (I. *1781), *Ásó-* (Kl. 1768), *Ársó Lencse-* (Kp.), *Borsó-* (Mr. 1756), *Borsos-* (Dr. 1813; Gy. *1785; I. 1754; Kd. 1792; T.), *Első-* (M. *1781), *Falu felett lévő-* (Kl. *1813), *Felső-* (Bh. *1673; Kl. *1768), *Felső Borsos-* (I. *1781), *Felső Lencse-* (Kp.), *Hosszúnyíres-* (Nk.), *Kereknyíres-* (Nk.), *Ketesd felett való-* (Bh. *1721), *Kis-* (F. 1756), *Kő-* (F. *1756), *Körte-* (Bg. 1733), *Köves-* (Ks. *1793; Kf.), *Közép-* (Kl. 1768), *Lencse-* (Kp. *1754), *Medve-* (Nk. 1813), *Nádas-* (Np. *1864), *Nyérce felé való-* (Kl. *1775), *Nyíres-* (Nk. 1813), *Olá-* (I. 1864), *Pokol-* (E. 1699), *Tövis-* (Np. *1813), *Vásárosberken felül való-* (Kl. *1775), *Ver-* (M. *XVIII. sz. vége). — *paggya*: *Buduló-* (Mn. 1671), *Medve-* (Nk. *1444), *Nagykút-* (Ny. *1731). — Sűrűn szerepel magában, köznévből helynévvé válva: *Pad* (Bg. *1773; Bh. 1636; F.; Kd. 1738; Kk. *1722; Kl. *1739; M. 1768; Mb. 1756; Mk. 1754; Mr. 1766; Np. *1754; Sz. XVII. sz. második fele; Szt. *1892; T. 1725; V. 1770; Zs. 1868). — Helynév-előtagként: *Pad-felett* (D. *1721), *-ódal* (D.).

A *pad* köznévünk valamelyik szláv nyelvből került a magyarba (B á r c z i, SzófSz.).

part: ,vízfolyás martja vagy árok oldala’.

part: *Borzásvölgyi-* (Ks. *1840), *Mész-* (Szt. *1813), *Naty-* (Bb.), *Veres-* (Kk. *1720; Ks.; Nk.; Z.). — Előfordul egy névutós helynévben is: *Part- -alatt* (Ks.).

A *part* köznév eredete még nincs teljesen tisztázva. A régi nyelvünkben ,rév, kikötő’ jelentése is volt, s így hangalak és jelentés tekintetében származhat a francia *port* ,rév’, az olasz *porto* ,ua.’ vagy a latin *portus* ,ua.’ szóból (B á r c z i, SzófSz.). A népnyelvben ma 1. ,Víz partja’; 2. ,emelkedő hegyoldal, hágó, kapaszkodó’; 3. ,kisebbfajta hegy’ jelentésben él (Hefty, i. m. 36); a szó e jelentései a valószínűleg finnugor eredetű *mart* szavunk hatására keletkezettek.

Hefty (i. m. 36) szerint „A *part* jelentésében azonos a *mart*tal s annak területén, egy eset kivételével, nem fordul elő, másutt mindenütt uralkodik.” Minthogy szerinte a *mart* köznév csak a Székelyföldön használatos (i. m. 33), az említett egy esetben szereplő, a Csík megyéből közölt *Verespart* helynevet is téves közlésnek tartja a *Veresmart* helyett. — A fentebb, valamint a *mart* címszó alatt elősorolt adatok azonban egyrészt azt tanúsítják, hogy a *mart* köznév Kszg.-en is használatos, másrészt azt, hogy e nyelvjárásterületen a *mart* mellett a *part* tfnév is használatban van. Az egyező jelentésű két köznévvvel alakult helyneveket összevetve pedig az tűnik ki, hogy három község (Kk., Ks. és Z.) egykori *Veresmart* helyneve *Verespart*-tá változott át. E jelenség — tekintve, hogy a *mart* köznév napjainkban ugyan valóban csak Erdélyben használatos, de egykor az egész országban el volt terjedve (vö. OklSz.) — szintén valószínűvé teszi azt, hogy az újabbkori, idegenből kölcsön-

zött *part* köznév csak újabban szorította ki az Erdélyen kívüli területekről ősi *marl* szavunkat, de egyben elvesztve régi, rév' jelentését, fölvette a kiszorított *marl* jelentéseit.

pojána : „hegyi rét, tisztás”.

Három községben önmagában állva fordul elő : *Pojána* (E. ; Mm. ; Ms. 1864), egy negyedik községben helynévi összetétel utótagjában : *Zöldipojána* (B.).

A magyar népnyelvben Erdély egyes vidékein használatos *poján* ~ *pojána* tájszó a rumén *pojană* (< szláv *poljana*) „havasi rét, tisztás” köznév kölcsönzése (HétfTfn. 16). Az egyik kszg.-i községben előfordul ugyanazon rumén köznév többes-számú *pojen* alakjának átvétele is : *Pojény* (Mm. 1850). — A *pojána* köznevet Kszg. magyar községeiben egyáltalán nem, a vegyeslakosságú községekben pedig csak nagyon ritkán használják kölcsönszóként, köznévként. A belőle és vele alakult helynevek nem magyar szájon keletkeztek, hanem rumén helynevek átvételei.

ponk : „hegyhát kiugró dombja”.

Csak egy jelenkori helynévből ismerjük : *Tetűponk* (B.). — Eredete ismeretlen (vö. HétfTfn. 16).

rét : „sík földterület”.

rét : *Agyagos-* (V. 1740, 1941 : -rét), *Almás-* (Nk.), *Alsó-* (I. 1813 ; M. *1781 ; Mv. *1831), *Alsó Erdei-* (I. *1781), *Alsó Kerek-* (Bh. *1792), *Ársó-* (Kk. 1864 ; Z. 1737), *Ársóposta-* (Kp.), *Ádám-* (Mm. *1785), *Árkos-* (Kd. *1738), *Bancsi-* (Gy.), *Batiz-* (Gy. 1785), *Bámfi-* (M. 1941 : -rét), *Báró-* (F.), *Bérci-* (Kp.), *Berkes-* (Nk.), *Bika-* (Bh. 1705 ; Kl. 1714 ; M. *1735 ; Mn. 1752 ; Mv. 1803 ; V. 1731 ; Zs.), *Bíró-* (Zs.), *Bódi-* (Mm. *1785), *Bódizs-* (Nk.), *Bórbíj-* (Bh.), *Bozolnok-* (Kl.), *Büdös-* (M. 1941 : -rét), *Cigán-* (Kl. 1752 ; Ny.), *Cuca-* (Bh.), *Csereāja-* (Ny. 1941 : -rét), *Csipkés-* (D. ; Kk. 1608), *Csorgó-* (D.), *Csőregi-* (Bh.), *Csúnya-* (Mk.), *Darabos-* (Bh.), *Déde-* (J. 1880), *Eger-* (Bh. *1737), *Egrescsörgőji-* (Kd.), *Eklézsija-* (Jg.), *Eperjesi-* (Bh.), *Falu melletti-* (Kp.), *Férső-* (Kk. *1864 ; Kp. ; Mv. *1831 ; S. 1813 ; V. *1731 ; Z. 1880), *Férsőmalomi-* (Kp.), *Férsőpostaji-* (Kp.), *Felső Kerek-* (Bh. *1731), *Felső Mosó-* (Mr. *1766), *Fűzkutnál való-* (M. *1771), *Gácsé-* (D.), *Gáspár-* (Mg. 1941 : -rét), *Hágalatti-* (Kp.), *Hideg-* (Mb. *1756), *Hitván-* (J. 1763), *Horgas-* (J. 1880), *Hosszu-* (Bg. ; Bh. *1792 ; I. ; Kf. *1864 ; Mb. ; Ny. *1761), *Hosszúberek-* (J.), *Íget-* (Bh. 1737), *Kati-* (Bh.), *Kerengő-* (Nk. *1749), *Kerülő-* (Kf.), *Kerek-* (Bg. 1868 ; Bh. 1683 ; D. ; Gy. *1754 ; J. ; Kf. ; Kl. *1739 ; M. ; Mk. 1737 ; Ms. *1715 ; Mv. 1831 ; T. 1725), *Kert-* (Z. *1712), *Kis-* (B. ; Bh. 1673 ; Jg. 1864 ; Kd. 1813 ; Kp. *1813 ; Mm. *1759 ; Mr. 1813 ; Nk. ; Np. *1892 ; Sz. *1754 ; T. ; V. 1770 ; Zs.), *Kishordó-* (Kk. *1864 ; Z.), *Kiskerek-* (Gy.), *Kisvápa-* (Bh.), *Kizsbika-* (Bh.), *Kolbaji-* (Kp.), *Koma-* (Bh.), *Kopár-* (Ny. *1737), *Körösi-* (Gy. *1785), *Köves-* (Mm. *1765), *Közép-* (E. 1699 ; Z. *1780), *Köziűső-* (Bh. 1683),

Kristóf- (Bh. 1793), *Lakatos-* (Bh.), *Ló-* (Z. *1792), *Majoron felül való-* (T. *1765), *Malom-* (J.; Mg. 1941 : -rét; Mk. 1737; T. 1765), *Mákói-* (M. *1760), *Mester-* (Zs.), *Mész-* (Zs. *1864), *Minya-* (Bh.), *Mízes-* (Z.), *Mogyorós-* (I. *1892), *Molnár-* (Mv. *1864), *Mosó-* (Mr. 1677; Sz. XVII. sz. második fele), *Muhusi-* (Ms.), *Muszka-* (Nk.), *Nagy-* (B.; Bh. 1815; Bg. 1754; Bh. *1644 előtt; D. 1813; Gy.; J. 1880; Kd.; Kf. 1864; Kk. *1737; Kl. *1736; Ks. 1793; M. *1768; Mv. 1746; Nk. 1813; Ny. *1813; Sz. 1754; V. 1740; Va. *1795; Z. *1731; Zs. 1868), *Nagykertbeli-* (Z. *1771), *Nagysás-* (Kl. *1714), *Natykerek-* (Gy.), *Nyiresi-* (Ks. *1793), *Nyírfás-* (Bh.), *Nyöves-* (I.), *Oláh-* (D. *1749), *Oszló-* (T. *1807), *Ősztövé-* (J. *XVIII. sz. második fele), *Pacó-* (Bh.), *Pap-* (Bb.; Bh. 1683; Kd. 1754; T. *1725), *Pataki-* (Kk. *1864), *Pásztor-* (Nk.; Ny.), *Peres-* (Mv.), *Petekútyánál való-* (Gy. *1822), *Pénzes-* (V. 1915), *Pina-* (Bh.), *Pince-* (Kl. 1792), *Pócs-* (Bh.), *Posta-* (Bg.; Mr.), *Purécsa-* (Gy.), *Pusztakútnál való-* (Mn. *1766), *Rítes-* (Kl.), *Rocskai-* (Mv. *1785), *Sáros-* (Kk. *1672; Nk.), *Sás-* (T. *1725), *Sásos-* (E. *1699), *Sásos Nagy-* (Bg. 1741), *Sási Pap-* (Kd.), *Sejemrit-* (Ks.), *Sikkantys-* (Bh.), *Sik-* (Mm. 1822), *Szélestálló-* (Bg.), *Székely-* (Mn. *1752), *Szűlfű-* (Ny. 1737), *Szina-* (I. *1864; Kk. *1608; Mb.), *Tóki-* (Dr.), *Truca-* (Nk.), *Türeji-* (M.), *Új-* (I. *1781), *Úr-* (S. 1864), *Valkó-* (Mb.), *Vádi-* (Ms.), *Vágott-* (I. *1781), *Vápabeli-* (Bh. *1708), *Vápás-* (Kk. *1728), *Várvölgyön lévő-* (Va. *1803), *Veres-* (Bh.), *Vince-* (Szt. 1892), *Virág-* (Kk.), *Zentelki-* (Kk. *1723). — *ríttye*:¹ *Aranykút-* (T. *1772), *Argyas-* (Kl. *1576), *Ársóperjes-* (S.), *Asszony-* (Mv. *1754), *Barát-* (V. *1737), *Bálint-* (F. *1756), *Bika-* (E. *1699; I. *1781; Mm. 1759; S. 1732; Szt. *1813; Va.), *Bikák-* (B.; Sz.), *Birák-* (Bh. *1754), *Biró-* (Bh. 1572; Ny.), *Bíróság-* (Gy. *1822), *Bodonoskút-* (Kk. *1728), *Boka-* (R. *1771), *Botok-* (M. 1941 : -réttye), *Botosok-* (Ny.), *Bög-* (Bh. 1801), *Büdöskút-* (Bh. *1737; J.), *Büte-* (Jg. 1941 : -réttye), *Csákány-* (Kl. *1714), *Csete-* (Jg. 1941 : -réttye), *Csike-* (Kf. *1455), *Csörgő-* (Bh. 1792), *Csöregi-* (Bh. *1712), *Dank-* (Np. *1754), *Dá-* (Kk. 1608), *Eklézsia-* (Mm. *1754), *Eperjes-* (E. *1699; S. 1732), *Falu-* (D. *1737; Dr. *1754; Dt. *1744; Gy.; Np. *1813; Ny. *1770; S. *1732; Szt. *1793; T. 1754; Z. *1781; Zs.), *Falu nyilas-* (Kf. *1836), *Falu oszló-* (Z. *1813), *Falusi bíró-* (Gy. *1785), *Farnas-* (Va. 1795, 1941 : -réte), *Fazakasok-** (Bh. 1864), *Ferencem-* (Zs.), *Fogadás-* (Ks.), *Fülep-* (Kf. 1754), *Füzesne-* (S. *1732), *Gál-* (Bh. 1792, 1941 : -réttye; I. *1781), *Gánás-* (D. 1891), *Gergő Márton-* (Ks. 1791), *György-* (Bb. *1754), *Hajdu-* (Gy. *1785), *Húszár-* (D. 1737), *Ispotály-* (Mr. *1671), *Isten ~ Istenki-* (Mr. 1671 : Istenkj reti. XVIII. sz. vége : Istenkriti. 1813 : Isten-

¹ A történeti adatokban leggyakrabban *réti* és *réte*, szórványosan *pedig réttyi, réttye, ríti, ríte, ríttye* olvasatban szerepel.

kiriti. 1864 : Istenkórétje. 1941 : Istenríttye ~ Istenkiríttye), *Istók-* (Mm. 1785), *Ivackó Mihály-* (Mm. *1642), *Jezsuiták-* (Bg. *1754), *Jópá-* (D.), *Jósi Jánosné-* (Bh. *1792), *Kalota-* (R. *1646), *Karácson-* (Gy. 1785), *Káplár-* (Jg.), *Kávaskút-* (Bh. *1626), *Kenderek-* (J.), *Keregbük-* (Bh.), *Kígyóskút-* (Jg. 1941 : -réttye), *Kis Katiak-* (R. *1647), *Kispatak-* (Nk. 1941 : -réttye), *Kopács-* (Gy. *1822), *Kovács András-* (Mm. *1822), *Kovácskút-* (Bh. *1638), *Körömhegy-* (S.), *Ló-* (Jg. *1764), *Lovak-* (Mn.), *Malom-* (F. *1756 ; Ms.), *Máté Tamás-* (R. *1646), *Mester-* (Kf.), *Mónár-* (Ny.), *Nagybük-* (Jg. 1941 : -réttye), *Nagynyír-* (Mm. *1785), *Nádas-* (V. 1915), *Pap-* (Gy. 1785 ; Kk. *1720 ; Mm. *1688 ; Mr. *1813 ; Ny. 1892 ; Z. XVIII. sz. eleje ; Zs.), *Pásztorok-* (Nk.), *Peti Pál-* (Kk. *1720), *Pince-* (Mm. 1822 : -réti. 1938 : -rite), *Pincehely-* (Kl. *1752), *Póka-* (Kk.), *Romlotthid-* (Bh. *1669), *Ruszi-* (Gy.), *Simon-* (Kf.), *Sipos-* (I. 1781), *Szamos-* (Mv. *1754), *Szomordok-* (Mr. 1756), *Szurdok-* (Mk. *1737), *Tima-* (Gy. *1785), *Tisztás-* (T.), *Tók-* (J. ; V.), *Tót-* (V. *1864), *Török-* (Kd. *1734), *Úr-* (Zs. 1864), *Urak-* (Bg. *1741 ; V. 1851), *Valkó-* (S. 1864), *Város-* (Bh. 1572), *Veres-* (Gy. 1822), *Veres Simon-* (Kf.). — *ríttyik*: *Bálinték-* (Z. *1731: Balinték Groff Ur jobbagyi rettyek), *Gornyik-* (Ks.), *Kovács-* (Ks.), *László-* (Mv. 1754 : -réti. 1938 : -ríttyek), *Malom-* (Mv. 1771 : -réti. 1938 : -ríttyek), *Pap-* (Mv. 1864 : -réte. 1938 : ríttyek), *Péti-* (Ks.), *Vince-* (Ks. 1941 : -ríttyik ; Mv. 1771 : -ríttye. 1938 : -ríttyek), *Vince Peti-* (Mv. 1938 : -ríttyek). — Többesszámú alakja is szerepel helynévutótagban : *r é t e k*: *Hosszu-* (Ny.), *Kisuccaji-* (Kl.). — Élőfordul magában is : *Rít* (B. *1676 ; Bh. *1714 ; Dt. *1765 ; E. *1810 ; F. 1756 ; I. *1781 ; Kd. 1738 ; Kf. 1836 ; Kl. *1752 ; Ks. 1941 : Rét ~ Rít ; M. *1781 ; Ny. *1892). — Helynévi összetételek előtagjában : *Rít-* *-előtt* (S. ; T. *1762), *-fenik* (Va.), *-föld* (Mv. *1785), *-mellett* (Mb. *1756 ; Ms. *1715 ; *-rejáró* (Bg.), *-szil* (Bg. *1733 ; Gy. *1785 ; J. *1803 ; Kk. *1781 ; Mk. *1737 ; Mm. *1757 ; Mn. *1699 ; Sz. *XVII. sz. második fele ; V. *1770 ; Z. 1731), *-tető* (Zs. 1864), *-vége* (Va. *1795). — Egy történeti adathból *-ség* képzős alakját is kimutathatjuk : *Rétség* (Bg. *1695).

Az ismeretlen eredetű *rét* köznevünk eredeti jelentése ,sík, lap' lehetett, s ebből származott a szó mai ,réteg' és a helynevekben szereplő ,sík, füves hely' jelentése (B á r c z i SzófSz.).

ropó : ,lejtő'.

r o p ó: *Alsó-* (M. *1768), *Felső-* (M. *1768), *Kis-* (Nk. ; T.), *Nagy-* (Nk.). — Élőfordul önmagában is : *Ropó* (D. 1737 ; M. ; Nk. ; Va.). — Helynévi összetételek előtagjában : *Ropó-* *-aj* (Ny. *1892 : Ropaj ; Zs. 1936 : Ársó- és Försőropaj), *-árok* (Nk.), *-berke* (T. *1725), *-tető* (T.).

Eredete ismeretlen. Elfogadhatatlan származtatásait l. Hefty i. m. 39.

sülyedés : „a talaj sülyedése következtében keletkezett földmélyedés’.

Négy kszg.-i községben önmagában állva fordul elő : *Süjdedés* (Bg. ; Kp. : Süjedís ; Nk. 1892 ; Zs. : Süjedís), egy ötödik községben többszámú alakja szerepel helynévi összetétel előtagjában : *Süjdedések aija* (B.).

Az ismeretlen eredetű *sülyed* igénk (B á r c z i, SzófSz.) származéka.

szakadák : „a föld beszakadása következtében keletkezett kisebb-nagyobb’ talajmélyedés’.

Egyetlen jelenkori adatban mutatható ki : *Szakadák* (Ks.).

A *szakadák* s az azonos jelentésű alábbi *szakadás*, *szakadát* és *szakadék* köznév a finnugor eredetű, ma már elavult *szak* ,darab, törmelék’ főnevünkől képzett *szakad* ige származéka (HétfTfn. 17).

szakadás : „ua’.

s z a k a d á s : *Berek-* (Z. 1731), *Kis-* (Mb. *1756). — *s z a k a d á s i k* : *Kaló Ferkő-* (Gy.). — Többször fordul elő önmagában : *Szakadás* (B. 1734 ; I. *1781 ; Kp. 1864 ; M. *1781 ; Szt. *1891 ; V. *1770) — s helynévi összetételek előtagjában : *Szakadás- -alatt* (E. *1699 ; Mk.), *-hegye* (Nk. *1808), *-on felül* (Kk. *1781), *-út* (Mb.). — Ismeretes helynévvé vált többszámú alakja is : *Szakadások* (T.), *-alatt* (E.).

szakadát : „ua’.

Egy történeti helynévadatban utótagként szerepel : *Bükk-szakadát* (Jg. *1444), — egy jelenkori adatban önmagában áll : *Szakadát* (Mv.).

szakadék : „ua’.

Két községből ismerjük köznévből helynévvé vált alakját : *Szakadék* (Ny. 1737 ; S. 1732).

száj : „a völgy nyílása, bejárata’.

s z á j a : *Bálványos-* (E.), *Disznókő-* (T. *1807), *Harcsáj-* (Nk.), *Juk-* (V.), *Kenderáj-* (Nk. 1868), *Murkosáj-* (Nk.), *Vercejivőty-* (Nk.).

Finnugor eredetű szó (HétfTfn. 17).

szeg : „szeglet, sarok’.

s z e g : *Kalota-*, *Kalota Al-*, *Kalota Fel-*. — *Bak-* (Mb. 1932), *Bórza-* (Kl. 1752), *Bük-* (Zs. 1864), *f-* (D. 1721 ; Z. 1754), *Malom-* (Bh. *1669), *Naty-* (Bh. 1864 ; I. 1892 : Nagyszeg. 1941 : Nacceg ; Kk. *1723 ; Mg. *1625 ; Mn. 1699 : Nagvszeg. 1941 : Nacceg ; Nk. ; Ny. *1737), *Nyíres-* (Mm. *1785), *Venyike-* (Gy. 1785). — *s z e g e* : *Simon-* (S. *1792).

A *szeg* tfnév eredete vitatott. Legvalószínűbb, hogy a *szeg* ,clavis’ szóval azonos ; ennek eredeti jelentése ,ék’ lévén, a ,szeglet’ jelentése könnyen érthető (B á r c z i, SzófSz.).

szeglet : „ua’.

Szegelet alakban öt község helynévkincsében magában, köznévből helynévvé válva fordul elő (Kf. ; Ks. ; M. ; Mb. ;

V. *1813), — egy hatodik községben helynévi összetétel utótagjában szerepel: *Patakszegelet* (Gy. *1822).

A fentebbi *szeg* köznév származéka.

szírt: ,kősziklás hegygerinc(?)’.

s z í r t: *Kis-* (Mk.), *Nagykö-* (Mm. 1744), *Kő ~ Kú-* (J. 1765; Kf.), *Sima-* (Mk).

A honfoglalás előtt valamely török nyelvből — valószínűleg a kún vagy besenyőből — került a nyelvünkbe. Eredeti jelentése ,hátgerinc, hegygerinc’ volt (B á r c z i, SzófSz.).

A Mk.-i *Simaszírt* egy kősziklás hegygerinc egyik sziklájának neve.

szoros: ,szűk völgy vagy völgyrészlet’.

Leggyakrabban önmagában áll: *Szoros* (Bh. *1737; Mb *1756; Mm. *1803; Szt. *1813; T. 1771), — vagy helynevek előtagjában: *Szoros- -mellett* (Ny. *1681), *-víg* (Mb.), *-völgy* (I. *1781), — s csak egy helynévi összetételben szerepel utótagként: *Vápaszoros* (Bh.).

Az elősorolt helyneveken kívül még nagyon sok kszg.-i utcanévben szerepel a *szoros* szó, de ezekben természetesen nem tfnévi, hanem ,szűk utca’ jelentésben. — A *szoros* köznév eredete bizonytalan; ugor és finnugor egyeztetései nem megnyugtatóak (B á r c z i, SzófSz.).

szugoly: ,dombok közé beékelte talajmélyedés’.

s z u g ó j: *Alsó-* (Mv.), *Felső-* (Mv.). — *s z u g ó j ó j a*: *Huszár-* (Kk. *1728: -szugoljoja). — Önmagában is előfordul: *Szuguj ~ Szugujó* (Dr. *1754: Szugollya. XVIII. sz. vége: Szugoly; Kd. 1738: Szugullyo. 1941: Szugujó; V. 1770; Zugo. 1941: Szuguj; Z. 1941: Szugujó).

A *szugoj* az ugor eredetű *zug* köznévünk (B á r c z i, SzófSz.) származéka. A tfnév kszg.-i *szuguj ~ szugój ~ szugujó ~ *szugójó ~ *szugója* alakjai a *zug* alapszó eredeti szókezdő sz-hangját őrizték meg.

szurduk: ,szűk völgy’.

s z u r d o k: *Ársó-* (Mk.), *Fársó-* (Mk.). — Önmagában is előfordul: *Szurduk ~ Szurdok* (Mk. 1737, 1813, 1830, 1941: Szurdok. 1740, 1806, 1864, 1880: Szurduk. 1754: Szardok; Mv. 1797, 1831, 1864, 1938: Szurduk. 1803: Szurdok; Z. 1715, 1731, 1737, 1754, 1792, 1941: Szurdok. 1805: Szordok).

Valószínűleg a *szoros*, *szorít* szavak *szor*-tővének származéka (HétfTfn. 17).

tekenős: ,teknőalakú kisebb talajmélyedés’.

Három kszg.-i község helynévanyagából ismerjük: Gy. *1822: *Tekenősföld*; J. 1892: *Tekenős*. 1941: *Tekenyős*; Jg. *1765: *Nagytekenyősvölgye*. 1941: *Tekenyősvölgy*. A honfoglalás előtt valamely török nyelvből kölcsönzött *Gombocz*, (MNY. III. 361), egyes vidékenként tfnévként is használt *teknő ~ tekenő* köznévünk-s képzős származéka.

tető: ,a hegy felső része’.

*tető: Agyak- (E.), Agyagás- (D. 1792), Agyagos- (Bg. *1773), Agyagosút- (Zs.), Alsóbérc- (T. *1768), Álszőlő- (Ny.), Aranykút- (T. *1792), Árfődi- (Kd.), Baracsere- (S. *1737), Barázda- (Jg.), Barkuc- (E.), Barlang- (Gy. *1822), Bánya- (Mk.; Sz.), Bányász- (Mr. *1756; Mn. 1756), Bendecs- (F. *1756), Bercsajja- (Va.), Berek- (E.; Gy. *1785; Kl.; T. *1725), Bikaréti- (Mm. *1822), Bikalvölgye- (Bh. *1754), Birc- (B.), Bircút- (Zs.), Bodorló- (T. *1725), Bodos- (Ks.), Bokor- (Mm. *1756), Bóllik- (Bh.), Borzik- (Gy. *1785; T.), Bükszek- (Zs.), Ceke- (Gy. *1764), Csepegő- (Sz. *1765), Csere- (D. *1737; Mr. *1775), Csergevőty- (Jg.), Csigás- (V. *1915), Csinke- (J.), Csipkés- (B. 1734), Csokos- (Bg.; E. *1699), Csonka- (Ks. 1791), Csonkahegy- (E. *1699), Csorgó- (J. *1781), Csorgós- (Gy. 1822), Csorgóvölgy- (F. *1756), Csova- (Sz.), Csök- (Zs.), Csöszlék- (Zs.), Csúnyabik- (Mk.), Csúp- (V. 1740), Csusz- (Szt. *1840), Csutkós- (Bg. *1892), Dánfája- (I. *1781), Deréte- (Mm. *1785; Déde- (Mm. *1822), Díjőfa- (Mr. 1756), Dinnyedő- (Bh. 1792), Disznóvölty- (Nk. 1868), Donkódal- (Zs.), Egreskút- (Kd. *1738), Emán- (Gy. *1793), Eperjeshát- (S. *1737), Fajdos- (E. *1699), Fancs- (Mv.), Fárka- (D.), Fehérfa- (T. *1725), Filepgödre- (Gy. *1822), Földvár- (Ny. 1754), Gábor- (Kp.), Gáldom- (Zs.), Gát- (Va. 1892), Goja- (J. *1763), Hanga- (F.; Mb.), Hathász- (Zs.), Havas- (F. *1756), Hegyes- (Bg.; M.; Mn. *1752), Hety- (B.; Mk. *1805; Zs.), Hegyódal- (Mk.), Heleus- (Ms.), Hosszú- (M.), Hosszúbirc- (Ks.; Mm. *1771), Hosszúbük- (Bh.), Hűtője- (Mb.), Ilijakertye- (Nk.), Írtás- (Mb.), Írtovány- (Jg.; Z. 1737), Iszek- (D.), Jópál- (D.), Kabala-
 vőty- (Jg.), Kalodás- (Bh. *1754), Kapufa- (Bg. 1730), Kapusi
 hety- (Ms.), Kászága- (Kl. 1768), Kávaskút- (Bh. *1737), Kecskésfő-
 (Gy. *1822), Keregbük- (Mk.), Kerekerdő- (Dr. 1864), Kerekes-
 (Mm. *1759), Kerekliget- (Mr. 1766), Keresztes- (T. *1772),
 Kiscsere- (Gy. 1822), Kishágó- (Mb.), Kishety- (Zs.), Kiskút-
 (Kl.), Kisoldal- (S. *1737), Kispatak- (Nk.), Kokas- (Mr.),
 Komlós- (D.), Kopa- (Bh. *1754), Kopasz- (Nk.), Kósa- (Nk.),
 Kovácskút- (Bh. *1792), Kovácsvölgy- (Bh. *1737), Kőforrás-
 (Mm. *1765), Kőkapu- (Mm. 1765), Kőkinyes- (Kl.), Körös-
 (M.; Mk. 1880), Kövecsesdomb- (Kp. 1813), Köves- (Mm. *1836;
 Ny. *1840; Zs.), Kűház- (T.), Küllővölty- (Nk.), Kűódal-
 (Mr.) Kűszőrő- (Bg.), Lábárvölty- (Gy. 1785), Leskő- (Bh. *1864),
 Levelesáj- (Kl.), Liba- (Ny.), Lidérkő- (Mn. *1696), Lógát- (Ny.
 *1737), Lüget- (Mb.; S. *1737), Magyarós- (Nk.), Malom-
 (S. *1813; T. *1725), Malomhegy- (Mr. *1766), Malomoldal-
 (S. *1836), Marton- (F.), Mátésáj- (Nk.), Mátyásvölty- (F.),
 Medvehety- (Ks.), Mesterága- (Kl.), Méságyfű- (Mn. *1792),
 Mészakút- (Zs. *1864), Mézmár- (Ny. 1892), Mijkút- (Kf.),
 Naccek- (I.), Nagybarázda- (Gy. *1822), Nagyberek- (Gy. *1785),
 Nagyliget- (Gy. *1785), Nagyoldal- (Bh. *1754), Nagyordomá-
 nyos- (Mk.), Nagyvölty- (Bh.), Natykert- (M.), Nádoserdő- (Sz.),*

Náloskútvölgy- (Gy. *1785), Nyáras- (F.; Mn. 1850; Nk.), Nyíres- (B. 1734; Kp.; Sz. *1781), Nyúl- (Va. *1892), Ombaj- (S. *1737), Omlás- (M. 1835), Ördögös- (M. *1771), Pad- (T. 1725), Padódal- (D.), Persáj- (F.), Pogánkút- (Sz.), Porgolát- (D.), Porondos- (Mb.; Mr.), Pozserel- (Nk. *1808), Pujkakér- (Ks.), Puszta- (Dr.), Pusztaszőlő- (Mr. *1775), Rekenyész- (Mn. *1756), Ríszek- (Kf. 1836; Zs.), Rocska- (Mv. 1831), Rókalyuk- (Ny. *1864), Sárkányos- (Mn. *1775), Sajtó- (F.), Sátor- (Ks. 1791; Nk. *1808), Serefű- (Mk.), Sejmik- (V. 1770), Szárasz-patak- (Kd. *1734; Nk.), Szárhegy- (B. *1864), Szegényág- (Mn. *1786), Szék- (Bb.), Székúj- (D.), Székvölgy- (Va. *1803), Szél- (Mn. *1792), Szénamező- (T.), Szépliget- (I. *1781), Szoros-völgy- (I. *1781), Szőlő- (B. 1864; Bg.; E.; Gy. *1785; M. *1781; Ny. 1792; S. *XVIII. sz. közepe; Sz.; T.), Szőlőfő- (I. *1781), Szőlődal- (D.; F. *1756), Szőlőúttya- (Kp.), Sztrugár- (Mn. *1728), Tarvas- (Kp. *1864), Taxás- (Gy. *1822), Tekintő- (Bh. *1864), Tér- (Z.), Tércsere- (Nk.), Tisztás- (T.), Tóberce- (I. *1781), Torok- (Zs.), Tőtyfás- (B.), Tunya- (Mv. 1831; Ny. *1737), Vargalistető- (V. 1731), Vár- (Bh.; Va. 1803), Várhety- (Bh. 1864; Mn. *1765), Vápa- (Bh.), Venyikés- (Mk. *1737), Vercsekő- (T. *1792), Vereskő- (Mn. *1752), Verőfény- (Kd. *1738), Vistai- (Kp. *1864), Újút- (Mv.), Zsidúttya- (Zs.), Zsobokiút- (S.). — *teteje*: Árvád- (V. *1676), Bányász- (Mn. *1768), Belényes- (Bh. *1792), Bércút- (T. *1772), Borzás- (M. *1781), Cserehát- (Gy. *1785), Csergős- (M. *1781), Csonka-domb- (Bg. *1751), Csorgóshegy- (Gy. *1785), Csorgóskút- (Gy. *1785), Darócpataka- (I. *1781), Fejesfa- (T. *1768), Hagyó-sűrű- (Mn. 1786), Hegyescsere- (M. *1781), Hidegvölgy- (Gy. *1785), Hosszú- (M. *1781), Illyésaranya- (Gy. *1785; Jg. *1764), Kecskévölgy- (Gy. *1785), Kert- (Zs.), Kiscsere- (D. 1754), Koszorus- (Gy. *1793), Koszoruskő- (Gy. *1785), Közép-bérc- (Gy. *1785), Kútjöberke- (Gy. *1785), Malomhegy- (T. *1772), Meggyesmáj- (D. 1754), Nagymező- (Gy. *1785), Nádik- (Gy. *1785), Ómész- (V. *1676), Ónuc- (V. *1731), Órhegy- (Ms. *1719), Sárkányoshegy- (Mn. *1752), Sólyom- (Mv. *1813), Szármező- (M. *1781), Szőlő- (Zs.), Tordalma- (D.), Venyikés- (Nk. 1808). — Egy történeti adatban magában szerepel: *Tető* (T. *1772), egy másikban pedig helynévi összetétel elő-tagjaként áll: *Tetőárka* (Mv. *1754).

A *tető* köznév az ismeretlen eredetű és elavult *tetik*, látszik, feltűnik' igének igeneve; eredeti értelme 'ami messziről látszik, feltűnik' volt, s ebből fejlődött mai 'valaminek a csúcsa, felső része' jelentése (B á r c z i, SzófSz.).

tér: 'kisebb sík földterület'.

tér: Álsó- (B.; Kl. *1860), Bábonyi- (Va. *1847), Belső- (Kl.), Bogács- (Bg. *1868), Döbrecei- (Mv. *1864), Dök- (Bg.; Kk.; Sz.), Falun alóli- (Kl. *1868), Felső- (B.; Mb. *XVIII. sz. második fele), Füldi- (Va. *1847), Gyüriti-

(Bb.), *Hosszú-* (Bb. *1813), *Kis-* (Bb. *1813); Kk.; Mk.), *Kisajátított-* (Kl.), *Kip-* (T. *1765), *Nagy-* (Bb. *1815; Mk.; Mm. *1688), *Nemes-* (Kl.), *Nyíresi-* (Bb. 1864), *Vármegetti-* (Va.) — *tere*: *Ados-* (Bh. *1864), *Agyagos-* (D. *1737), *Almás-* (Bb. *1864), *Bánya-* (Mm. *1658), *Bogáncsos-* (Bg. *1754), *Bórsosmáj-* (Va.), *Csefán-* (Gy. *1785), *Deréte-* (Mm. *1642), *Dök-* (Jg.), *Eger-* (Kp.), *Gát-* (B.), *Gyalok-* (M. 1768), *Hodos-* (Bh. *1721; R. *1771), *Hollós-* (Mr. 1671: -tere. 1941: -tére), *Honcsokos-* (E. *1752), *Hosszu-* (I. 1781), *Kismalom-* (Va. *1754), *Kócsa-* (Va.), *Köhöty-* (Mk.), *Körte-* (Mr.), *Köves-* (Va. *1754), *Malom-* (B. 1734; Mr. 1671; Sz. 1754), *Mákó-* (M. *1760), *Nagyáj-* (Va. *1795), *Nagymező-* (Gy. *1785), *Nagynyír-* (Mm. *1642), *Nagykút-* (Kk. 1864: -tere. 1941: -tére), *Nádos-* (B.), *Nyár-* (D. *1737), *Pap-* (Ks. 1791: -tere. 1941: -tére), *Pitráj-* (Va. *1722), *Sárkányos-* (Mn. *1671), *Szelencáj-* (Va.), *Szőlő-* (T. *1754), *Tamás-* (E. *1699), *Tormás-* (E. *1699), *Vadkörtvély-* (Mv. *1803), *Vas Kató-* (Va. *1813), *Vár-* (Va. *1864). — Gyakran szerepel önmagában: *Tér* (B. 1864; Bh. *1754; Bh. *1754; E. 1699; Gy. 1793; Kd. 1738; Kl. *1739; Mm. 1757; Mn.; T. *1683; Va. *1761; Z. 1712), s helynevek előtagjában: *Tér- -köz* (Kk. *1864), *-erdő* (Mb. *1756), *-hely* (Mv. 1792: Térhelly; Z. 1737: Alsó Térhelly), *-hidja* (Mr. *XVIII. sz. vége), *-csere* (Nk.), *-ódala* (V. *1770). — Többesszámú alakban is előfordul két helynévi összetétel utótagjában: *Hosszu-* (Bb.), *Kis-* (Bb.) *-terek*.

A *tér* köznevünk valószínűleg ugor eredetű (Bárczi, SzófSz.).

torok: „a völgy nyílása, bejárata”.

torok: *Amburus-* (Va.), *Árgyasi-* (Kl.), *Bács-* (B. 1734: Bácsi-. 1941: Bács-), *Berek-* (M.; T. *1754; Zs.), *Bórzáj-* (Va.), *Cseresznye-* (Va. *1754), *Csesnye-* (Va. 1813), *Csorgó-* (Va. *1795), *Egrespatak-* (Va.), *Eperjes-* (E. *1699), *Fenék-* (Ms. *1715), *Gúnyága-* (Va. 1754), *Gurujága-* (Va. *1813), *Ibrok-* (Sz.), *Két-* (Bh. *1892), *Kis-* (Bh.), *Külső-* (Bh. *1892), *Medvés-* (Sz. *1754), *Naty-* (Bh. 1864; Mv. 1754), *Nyércei-* (Kl. *1754: -toroklat (I). 1792: -torok), *Pitráj-* (Va.), *Rakotttyás-* (Va.), *Sovány-* (T. *1725), *Sötét-* (Mv. *1699). — *torka* ~ *tórka*: *Ant-* (E. *1813), *Ársócsürek-* (Va.), *Bercsajja-* (Va.), *Berkenyes-* (Kl. *1792), *Béles-* (Mv. *1831), *Bércút-* (Mv. *1785), *Bologa-* (Bb.), *Cótpatak-* (Va.), *Csalóka-* (Kl. *1752), *Csípán-* (Va.), *Dubó-* (Bb.), *Egrespatak-* (Bb. *1795), *Férsócsürek-* (Va.), *Filepgödre-* (Gy. *1822), *Gyapja-* (Kl.), *Hagymásvég-* (Gy. *1822), *Hajagos-* (Gy. *1785), *Határpatak-* (Nk. *1808), *Hidegvölgy-* (Gy. *1785), *Kászaga-* (Kl.), *Kecskésvölgy-* (Gy. *1785), *Kisszatyor-* (Bb.), *Kölesáj-* (Bb.), *Lábárvölgy-* (Gy. *1754), *Lupujgödre-* (Va. *1795), *Malomvölgy-* (F. *1754), *Mátisáty-* (Kf.), *Medvés-* (Mr.), *Mesterága-* (Va. 1722), *Mérapatak-* (Va.), *Mutujgödre-* (Va.), *Nagyáj-* (Va.), *Natyszatyor-* (Bb.), *Nádas-*

kút völgye- (Gy. *1785), *Nyërce-* (Kl. 1752), *Nyerceivölgy-* (Kl. *1792), *Pitka-* (Va.), *Popága-* (Bb.), *Rébik-* (Bb. 1813), *Róka gödre-* (Va.), *Sűrűgödör-* (Va.), *Szatyor-* (Bb.), *Szelenceáj-* (Va. *1722), *Szénavölgy-* (A. *1754), *Szénás-* (Kl. *1714), *Színázsgödre-* (Kl.), *Szőlővölgy-* (Ks. 1813), *Ujhatár-* (Kf.), *Vizesvölgy-* (Gy. *1742), *Zápoggy-* (Bb.). — Magában állva is megtaláljuk: *Torok* (Bh. *1722; L. *1745; Zs.).

A *toik* köznevünk ugor eredetű szótól származéka (B á r c z i, SzófSz.).

tő: 1. 'talajemelkedés alsó része'; 2. 'völgy alsó vége'.

tű: *Bárasz-* (Mk. 1880), *Mákó-* (Bg. *1439; M. *1437), *Nát-* (J. 1941: -tő), *Szilvás-* (V. 1737). — **tőve:** *Mereszló-* (Kd. 1738). — Előfordul helynévi összetétel előtt tagjában is: *Tő-szer* (L. *1864).

A csak történeti adatokban szereplő helynevek, valamint a helyneveknek keletkezésük óta végbement jelentésköri bővülése miatt a felsorolt helynevek nem csoportosíthatók a tőnév két jelentése szerint. S valószínű az is, hogy a helynevek egyikében-másikában a *tő* szó eredetileg vízrajzi értelemben (patak töve) szerepelt. — A *tő* köznevünk finnugor eredetű szó (B á r c z i, SzófSz.).

vápa: 'tekőalakú kisebb talajmélyedés'.

vápa: *Felső-* (Bh. *1751), *Gazdag-* (Ms. *1719), *Határ-* (Kk. *1720), *Kerek-* (Kp. 1754), *Kis-* (Bh.), *Nagy-* (Bh.; I. 1781). — **vápája:** *Gyurka-* (B. *1734), *Király-* (S. *1732), *Péter-* (Kd. *1738). — Önmagában is használják helynévként: *Vápa* (Bh. 1572; Kk. 1728; Mk. 1737; Zs. 1941: Vápó).

A *vápa* köznév egyesek szerint a finnugor eredetű *láp* ~ *láp*a szavunk alakváltozata, mások szerint azonban a szláv eredetű *vapa* 'stagnum' szó átvétele (HétfTfn. 18).

verem: 'kisebb, mély gödör'.

verem: *Agyag-* (Bh. 1669; Gy. *1822; Kk. *1728; Mm. 1717; Mv. *1831), *Bak-* (Kk. 1715), *Bükk-* (Kk. *1739), *Csengő-* (Mm. *1717), *Farkas-* (B. 1676; E. 1699; Ny.), *Jég-* (Bh. 1719; Zs.), *Kerek-* (Gy. *1785; I.), *Kincs-* (D. 1737), *Kincses-* (Gy. *1785), *Kis-* (Kl. 1739), *Kuruc-* (Gy. 1785), *Nagy-* (Kl. *1766), *Zsidó-* (Bg. 1773). — **verme:** *Csere-* (D. *1754), *Csincsek-* (V. 1770), *Déldődomb-* (V. *1770), *Déldőoldal-* (V. *1770), *Dijó-* (Kd.), *Kikút-* (V. 1813), *Kiskikút-* (V.), *Kosztá-* (E. *1699), *Kövecses-* (Zs.), *Köveshegy-* (Nk.), *Kriti-* (Bg. *1741), *Natykikút-* (V.), *Pogánykút-* (Sz. *1781). — Előfordul magában: *Verem* (Kd. *1720; Kk. 1728; Zs. 1815), — többesszámú *Vermek* (Kk. *1728; M. *1864) és -s képzős *Vermes-* alakban (Z. 1715: Vermes. 1891: egy egész határrészt neveznek el több mint tíz dolinájáról Vermesnek. 1941: Vermis).

A *verem* köznevünk talán alán eredetű szó (B á r c z i, SzófSz.).

verő : hegynek, dombnak déli oldala'.

Csak egy jelenkori adatban, helynévi összetétel előtagjában fordul elő : *Verő-domb* (Nk.).

A *verő* tfnév az *észak* (l. ott) ellentéte. Helynevekben előfordulására eddig csak az északnyugati nyelvjárás kis területéről (Bükkalja, Mátravidék) volt adatunk (Hef t y, i. m. 47). A keleti nyelvterületen a vele alakult, alábbi *verőfény* tfnév használatos.

verőfény : hegynek, dombnak (déli), völgynek (északi) napnak kitett lejtője'.

verőfíny : *Bábonyi-* (Va. *1864), *Bodomér-* (Gy. 1785), *Coldi-* (Va. *1864), *Füdi-* (Va. 1864), *Gyűrít-* (Bb.), *Nyáros-* (F. 1756). — *verőfínge* : *Alsókút-* (Kl. *1813), *Benája-* (Kl. *1775), *Bologa-* (Bb.), *Bozolnok-* (Kl.), *Cold-* (Va. *1803), *Csorgó-* (Bb.), *Csoroka-* (Kl.), *Felsőpad-* (Kl. *1768), *Levelesáj-* (Kl. *1739), *Kászága-* (Kl. 1714), *Kórmosága-* (Va. 1803), *Kripta-* (Va.), *Oláháj-* (Va. *1803), *Rébik-* (Bb.), *Vár-* (Va. *1864), *Visszafolyóárok-* (Mn. *1786). — Gyakran csak magában áll : *Verőfíny* (Bb.; Bh. *1831; F. 1756; Gy. *1785; I. *1781; Kl. *1739; M. *1835; Mm. *1759; R. *1646; V. *1731; Z. 1737). — A tfnévnek *verőfél* alakváltozata is előfordul egy kihalt és egy ma is élő helynévben : *Padverőfele* (Kl. *1714, 1752, 1755 : -verőfeliben. 1752 : -verőfél ~ verőfele); *Verőfil* (Kd. 1738 : Verőfény. 1941 : Verőfil).

A *verőfény* tfnév első tagjában szereplő *verő* szó a napnak régi neve, mely 'nap, napsütés, napsugár' jelentésben egyes nyelvjárásokban ma is él¹ (Tsz., HétfTfn. 19).

völgy : 'völgy'.

v ő g y : *Agyagos-* (M. *1768), *Ársó-* (Mb. 1754), *Ásás-* (Kf. *1676), *Bab-* (Kp.), *Babos-* (Ks.), *Baka-* (F. 1754), *Bedecsi-* (Kf. *1813), *Berki-* (E.), *Bikali-* (Bh.), *Boros-* (I. *1781), *Borsó-* (B. 1864 : -völgy. 1941 : -vőgy ~ végy), *Borsós-* (Bh. *1831), *Borzás-* (E. *1699; Ks. 1791; Nk.; Ny.), *Botos-* (Gy. 1785; I. 1892), *Csere-* (Dr.), *Cserge-* (Jg.), *Csörgő-* (F. 1756), *Dezsővárán túli-* (Va. *1864), *Disznó-* (Nk.), *Egres-* (Bh.; Mm. 1717), *Fénkü-* (Sz.), *Füldi-* (Va. 1761), *Gánás-* (Z. 1737), *Gátas-* (Z. *1805), *Gyepes-* (Va. *1892), *Gunyági-* (Va. *1864), *Gyilkos-* (F. 1756), *Hagymás-* (Gy. 1754; Jg.), *Harcás-* (Ks.), *Halár-* (Kf. *1727; Zs.), *Hideg-* (Gy. *1785), *Hosszu-* (Sz. 1754), *Kabola-* (F. *1756; Jg.), *Kacsa-* (Bh. 1737), *Kecskés-* (Gy. 1785), *Kendéres-* (Mv. 1754), *Kenderföld-* (Gy. *1785), *Kerek-* (Kf. *1676), *Kereszt-* (Mr. 1671; Va. *1864), *Kép-* (Np. *1892), *Kis-* (Bg. 1741; Bh. *1737; Dr. *1754; E.; Gy. *1822; Nk. *1808), *Kisegres-* (Bh.), *Kisszéna-* (Jg.), *Kisvistaji-* (Nk.), *Kovács-* (Bh. 1683), *Körös-* (Mk.), *Körti-* (Nk.), *Körtvélyes-* (E. *1738), *Kútas-*

¹ Vö. „A palotát fedi fekete posztó, ' Déli verőn sem süt oda nap...“ (Arany, Tetemrehívás).

(Ks.), Küllő- (Nk.), Lábár- (Gy. 1754), Lőkös- (Ks. 1754), Makos- (Va. 1803), Malom- (Bg. 1741 ; F. *1754 ; Mv. 1719 ; Szt. *1892), Maruc- (F. 1756), Mátyás- (F. 1756), Meleg- (Bh. *1716 ; E. *1699 ; Z.), Mély- (Mn. *1671), Mész- (Mm. *1642), Mikla- (Jg.), Nagy- (Bh. 1731 ; Kk.), Nagytekenyős- (Jg. *1765), Natyszéne- (Jg.), Nyércei- (Kl. *1792), Olá- (Kf. *1676 ; Ks. 1791 ; Mb. 1756), Orosz- (Mm. *1757), Rakotttyás- (Mv. *1797), Rózsa- (Bh.), Sárdi- (Mg.), Somai- (Sz. *1781), Sovám- (Bg. 1741), Sütt- Gy. *1785 ; Ks. 1791), Száraz- (M. 1768 ; Nk. 1754 ; Z. 1737), Szederjes- (Kf. *1391), Szemmiháj- (Jg.), Szék- (Va. *1803), Széles- (Va. 1864), Széna- (A. *1754), Színás- (E. *1699 ; Gy. 1785 ; Ks. 1791), Szoros- (E. 1699 ; I. 1781 ; Jg.), Szőlő- (Ks. 1858), Tekenyős- (Jg.), Teleki- (Mr. 1766), Tőgyes- (Mk.), Varga- (Bh.), Vercseji- (Nk.), Verebes- (Kl. 1752), Veres- (E. *1699), Vír- (Kp. ; Mr. 1766), Vistaji- (Nk. 1813), Vizes- (E. 1699 ; Gy. 1742), Vűr- (Va. 1864), Zsobok- (F. *1754). —
v ő g y e : Akasztó- (F. *1756), Akasztófadomb- (Mm. *1803), Asszony- (Gy. *1822), Babutárja- (Mk.), Baka- (Zs. 1864), Bana- (Kf. 1813), Báfony- (Va. *1722), Bábuc- (Va. *1761), Benája- (Kl. *1775), Bika- (Bh. *1705), Bozolnok- (Kl. *1868), Cold- (Va. *1722), Csengő- (Mm. *XVIII. sz. második fele), Csicsor- (Bh. *1731), Csoma- (R. *1646), Csorgó- (Va. *1864), Desne- (Kd. 1738), Egyház- (Mv. *1754), Ficsor- (Bh. *1792), Hajtás- (B. *1676), Harangláb- (M.), Hidegkút- (Kk. *1728), Hordóné- (Jg. *1764 ; Gy.), Horgas- (Bg. *1741), Jánk- (Np. *1803), Kápolna- (Va. *1722), Keregbükk- (Kf.), Kerülő- (Mg. *1625), Kettősalmafa- (D.), Kétkút- (Kf.), Kishegy- (E.), Kis-hideg- (Gy. *1785), Kislábár- (Gy. 1822), Koszma- (Kf.), Körtvélyes- (Bg. *1765), Lencsehegy- (Dr. *1754), Létom- (Mb. 1932), Lipót- (Bh. *1694), Lunka- (Gy. *1822), Malom- (M. 1768), Malomcsorgója- (F. *1756), Martom- (Zs.), Mák- (Mm. *1785), Mákó- (M. 1760), Mesterága- (Va.), Méspest- (Szt. *1840), Nagyegres- (Bh.), Nagylábár- (Gy. 1822), Nádaskút- (Gy. 1785), Pad- (Zs. 1864), Paraskó- (Kf. *1836), Páncél- (F. *1756), Pásztor- (D. 1721), Petri- (A.), Pince- (Mm. *1754), Pósa- (Bh. 1549), Régiakasztódombja- (Mm. *1759), Sarjusáj- (F. 1754), Szederjes- (S. *1792), Szentkirály- (Kl. *1746), Szénásvölgye- (Kl. *1576), Szőlő- (Szt. *1672), Törösnye- (Zs. 1864), Vajda- (I. 1892), Vár- (Va. *1795), Várhegy- (Mm. *1759). — Szerepel magában is : *Vögy* (Bg. *1864 ; Bh. ; Gy. 1752 ; Kf. 1836 ; M. 1760 ; R. *1763 ; Szt. *1699 ; V. *1731 ; Zs.) és helynévi összetételek előtagjában : *Vögy- -fő* (Kl. *1752), *-ódal* (Bg.), *-pataka* (Mb. *1818), *-úttya* (Mk.).

A *völgy* tfnevünk eredete bizonytalan ; finnugor származtatása igen kétes (B á r c z i, SzófSz.).

A fentebbi vizsgálat eredményei alapján a kszg.-i helynévanyag tfnevei a helynevekben való történeti szerepük szempontjából négy csoportba oszthatók.¹ Vannak tfnevek, amelyek 1. köznévi jelentésben ma is élnek (*alj, árok, bérc, domb, él, észak, far, fark, fenék, fő, garc, gödör, havas, hágó, hát, hegy, honcsok, hoporcs, kő, lapály, lejtő, lyuk, mart, melegoldal, meredek, mező, nyak, oldal, omlás, ormó, pad, part, rét, süllyedés, szakadás, szakadék, száj, szeg, szeglet, tető, tér, torok, vápa, verem, verőfény, völgy*); 2. ma már csak helynevekben fordulnak elő, értelmük világos még, de köznévi használatban már nincsenek (*ág, ágazat, aj, butykó, bütyök, cigla, csúp, elő, erős, fel, halom, hegyes, kolló, kotyor, lok, lonka, mál, meg, nyereg, orr, pojána, ponk, ropó, szakadák, szakadát, szírt, szoros, szugo, szurduk, tekenős, tő, verő*); 3. helynevekben ma is élnek, de értelmük teljesen elhomályosodott (*csukja, dobogó, elv, eresztő, kópa*); 4. csak történeti helynevekben mutathatók ki (*begy, ereszkedő, csücs, homlok, mellék*).

Kszg. gazdag tfnév-kincsében szereplő 88 köznévből tehát 46 tekinthető ma is élőnek (1. csoport); 32 tfnév, bár jelentése értett, csak helynevekben szerepel, de köznévként már nem használatos (2. csoport); 10 tfnév pedig nemcsak köznévi jelentésében halt ki, hanem a velük alakult helynevek is kiveszőben vannak (3. csoport) vagy már teljesen ki is veszték (4. csoport) e terület helynévanyagából. — Kszg. tfnév-kincsében tehát súlyos elszegényedés tünete állapítható meg.²

Árva József.

¹ E felosztásra vonatkozólag vö. Hefty i. m. 3; Árva, HétfTfn. 3; Szabó T. Attila, A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse 5. — Hefty szerint ugyan vannak még oly tfnevek is, amelyek 1. csak mai helynevekben vannak meg; 2. mint legújabb, részben talán csak *alkalmi* alkotások, helynevekben egyáltalán nem fordulnak elő; — azonban az 1. csoportban említett tfnevek esetében az időbeli elhatárolás sem Kszg.-en, sem másutt gyakorlatilag nem vihető keresztül, mert ha valamely tfnév csak a jelenkori helynévgyűjtés alkalmával kerül elő, az csak a legkritikább esetben jelenti azt, hogy régebben nem alakultak vele helynevek. Ami pedig a 2. csoport tfneveit illeti, lehetnek egyes vidékeken — s így Kszg.-en is — tfnevek, amelyekkel az illető területen nem alakultak helynevek. Az eddigi kszg.-i népnyelvi gyűjtésekben azonban ilyen tfnevek nem fordulnak elő.

² Kszg. vízrajzi szókincsét megvizsgálva, hasonló jelenséget állapított meg Szabó T. Attila is (i. h. 5—6): „... az utóbbi két évszázad alatt Kszg.-en a vr.-i szókincsben jelentős szegényedés történt... Kszg. területén ma 22—23 olyan vr.-név van, amely élőnek tekinthető, a többi 17 mint vr.-i tényezőt jelölő köznév kisebb részében teljességgel nem használatos vagy azon a határon van, hogy átlendüljön a köznévi jelentésben kihalt helynév-elemek csoportjába“.

Egy magyar szócsalád:

hopp, hoporcs, hömpölyög, hederít.

Hoporcs (*huporcs, hoporty, háta-hoporjás* stb.) szavunk eredetével már számosan foglalkoztak, azonban e szócsoporthoz magyar nyelvtörténeti sorsát, fejleményeit — tudomásunk szerint — még senki sem tekintette át. Most — bizonyos újabb adatok birtokában — megkíséreljük, hogy rávilágítsunk ezekre a vonatkozásokra is.

Szavunk finnugor kapcsolataival már többen foglalkoztak. *B u d e n z* (MUSz. 114) a *hoporcs, hoporty* 'tuber, salebra' (adj. *hoporcsos* 'salebrosus; holperig, uneben'); *huporcs* id. (*huporcsos* Kriza); *hoporj, hoporja* id. (*hoporjás*: háta *h.* 'salebrosus' Molnár A.) szavainkat a következő finnugor adalékokkal kapcsolja össze:

md. *kopeř* 'rücken': *käd-k.* 'handrücken' (Reg.); *kopīr* 'rücken, boden eines gefäßes' (Ahl.) | mdE. *kopeře* 'rücken'; *kupoř*, *kupořks* 'erdhaufen, kleiner hügel': *kupořkseř* 'hügelig, hümpelig'.

A fenti adatokhoz fűzött magyarázatában megállapítja, hogy a m. *hoporcs* és mdE. *kupořks* -cs, illetve -ks eleme kicsinyítő képző; azonban a *hopor-*, md. *kupor-*, *kopīr* tőszó is még -r-képzős származéknak látszik. Itt utal a m. *hupás* (*háta-hupás* = *háta-hoporjás*) adatra, amely szerinte a md. *kopa* 'beule, geschwür' | mdE. *kopa* 'beule': *kopav* 'voll beulen' adatokhoz csatlakozik. (Ezen keresztül utal a *hupolyag, hólyag* szavakkal s az ugor *kyb* — 'tumere, tumescere' alapszóval való kapcsolatra. S szintén az utóbbi alapon idevonhatónak tartja a következő -r-képzős tőszavakat: észt *kobar* (g. *kobara*) 'traube, büschel, haufen': *kobarine* (g. -rize) 'knopperig, uneben, runzelig'; — *kobr* (g. *kobru*) 'schaum'; — *koberik* (g. -iku) 'wurst' | lp. *kvobber* 'fungus, schwamm'. Továbbá: zürjP. *kibiš* 'uneben, holperig'.

Donner (VerglWb. 268) a magyar szót a f. *kupera, kuperias* 'bauchig, gewölbt, convex' — *kupura* 'kleine beule' — *kupula* 'ua.' — *kuppelo* 'kleiner höcker, beule', valamint a mdE. *kopore*, md. *kopeř* szavakkal veti egybe, megemlítvén, hogy *B u d e n z* összevetése a mdE. *kupoř, kupořks, gubor* adatokkal is teljesen jogosult.

A magyar szóval kapcsolatos finnugor párhuzamok körét W i c h m a n n rendkívül kibővítette (Zum Stufenwechsel im Ungarischen: FUF. VII, 40—1; A moldvai csángó mássalhangzók történetéből: MNy. IV, 458). A *hoporj*, *hoporty*, *hoporcs* 'kidudorodott csomó valamely test felszínén, kiálló görcsös púp, hupa, czipó, apró domb' (*hoporcsos fakéreg, h. bőr, h. mellű és hátú* 'nyomorék'), *hoportyag* 'valamely testnek fölcseresedett, elváló, feldudorodó héja, kérge, felszíne' szavakhoz CzF. (vö. még NySz., MTsz.) a következő finnugor adatokat sorolja:

Vog.Munk. *xâpi*: *kâl-χ*. 'a lecsüggesztett kézfe felső domborulata', *punχ-χ*. 'koponya, fej'; *khoplinχ* 'dombos'; Zürj. Wied. *kopir* 'überhängen, vorragen, bausch, ausbucht'; *kopirtni* 'beugen, bücken, neigen, krümmen'; *kopirt'ł'sini* 'sich beugen'; *kopirt'ł'sis* 'buckliger'; votj. Munk. S. *kupires*, *gubires* 'púpos', *kupiri*: *pîd-k*. 'térdfajlás', *kupirmini* 'begörcsülni, összehúzódni', *kupirmem kišno* '(görcstől) összehúzott asszony'; cser. *kopfara* (< **kopra*) 'göröngyös, rögös'; Troickij *wuj-koprak* 'koponya'; mord. M. Ahlqv. *kopyr* 'rücken, boden eines gefässes', Reg. *kâd-koper* 'kézhát', Ahlqv. *kopaška*: *pfea-k*. 'koponya', E. Wied. *kupoł-fks* 'erdhaufen, kleiner hügel'; lp. K. *kîppe*: *vîšne-k*, N. *kuehp*: *uejv-k*. 'koponya'; finn *koppa* 'etw. gehöhlt od. gewölbtes, vorderteil des kopfschädels, stirn, kappe, glocke, korb, schale, nach dem regen hart gewordene erdfläche', *hatun-k*. 'hut-kopf', *koppa-mato* 'insectum crusta dura munitum', *koppa-nokka* 'nusus l. rostrum aquilinum', *koppara* (*kopara*): *maa on -assa* 'die erdfläche ist zugefroren', *sormet ovat k-assa* 'die finger sind zusammengeschrumpft, starr (vor kälte)', *koppura* 'rauch, uneben; krummer, zusammengetrockneter zustand', *k.-kynsi* 'der steife, krumme finger hat' (Renvall, Lönnrot). — Végezetül utal B u d e n z (MUSz. 114) már fentebb idézett mordvin összeállítására. M u n k á c s i (ÁKE. 428) kísérletét, amely a vog., md., lp. és finn (*koppa*) szót a m. *kupa* 'tarkó' szóval állítja össze és az egész szócsaládot árja eredetűnek tartja (vö. szkr. *kapāla* 'schale, schüssel, hirn-schale' stb.) helyteleníti, utalva a m. *kupa* 'trinkschale, humpen (tréf.), kopf, schädel' szó szláv jövevény voltára. (B á r c z i, SzófSz. is a latin *cupa* 'edény' vagy szláv *kupa* 'pohár, tányér' stb. átvételének tartja.) W i c h m a n n két közleménye közt csak az a különbség, hogy az előbbiben (FUF. VII, 40—1) a MNy. IV, 458 közölt adatokhoz még idevonta a „zürj. *kopira* 'krumm, buchlig', cserM. *kopturya* 'trocken, hart und strumpfig werden' (zB. eine nasse Haut)" szavakat is.

P a a s o n e n (MordwChrest. 81) a m. *hoporj*, *hoporcs* szavakhoz fűzi md. *kopoř*, *kopoře* E., *kopâr*, *kopâr* 'rücken (der obere teil)' adatokat, továbbá a f. *koppa*, *koppara* (*kopara*), *koppura*; *kuppu*, *kuppura* szavakat. B e k e (CserNytan 118) P a a s o n e n fenti md. adataihoz a következő cseremiszi adatokat vonja: kM. *kopturya* 'trocken, hart u. schrumpfig werden

(zb. eine nasse haut)' (ez utóbbira vö. *Wichmann*: FUF. VII, 40). *kUr.*, *kCar.* *koptāra* (< **kopra*) 'rauh, uneben'; továbbá zürj. *kopir* 'vorrage, bausch, ausbuchtung', *kopira* 'krumm, buchlig' | votj. *kupires*, *gubires* 'bucklig', *pid-kupiri* 'kniebeuge'. (Talán utóbbihoz kapcsolandó a cser. *kustrá* 'hoporcsos, dombos; nicht eben, hügelig'. *Troickij*, *Cseremiszkó-russkij slovar*. Kazán, 1894 alapján idézi *Szilasi*: *CserSz.* 101.)

Wichmann azonban fenti egyeztetéseivel ellentétben (FUF. XI, 212) a m. *göb* 'buckel, höcker, bauchung od. rundung am gewächs od. am körper' szóhoz vonja: vog. (Ahlqu.) *käp* 'haufen, hügel', (Munk.) N. *kap* 'hügel (domb)', Md. *käp* (tő: *kämp*-) 'haufen', K. *kämp* 'erdhaufen' | zürj. Wied. *gumbir* 'biegung, krümmung, buckel' (mit bewahrtem nasal). (*Wichmann* e megjegyzésének helyességét *Uotila* két-ségbevonja, mert szerinte egyáltalán nem biztos, hogy a zürj. *gumbir* -mb-je megőrzött régiség (vö. zürj. *gumjanira* 'krummgeschnäbelt', ebből: *nira* 'geschnäbelt', hanem inkább későbbi kölcsönzés vagy fejlemény. Vö. *Uotila*, MSFOu. LXV, 361.) Votj. IM. *gubires*, U. *gubires*, *gibires*, S. (Amin.) *gubres*, (Munk.) + *gubiräs* + *kupiräs* 'buckelig, krumm' | lp. N. *goabad* 'incurvatus, inflexus', *goabaget* 'incurvari, inflecti' | fi. *kampura*, *kampera*, *kampela*, *kempura*, *kämpyrä* 'krumm, gekrämmt, gebogen', *kempelöityä* 'sich krümmen, krumm werden'. Ez az egyeztetés azonban nem meggyőző (vö. *Bárczi*, *SzófSz.*), s a *göb* esetleg a fgr. eredetű *bog* szó *gob* változatának magashangú párja (vö. FUF. XI, 212). Elég ugyanis, ha *Szinnyei*-vel (vö. NyH.⁷ 34—5) a szabályos hangtani megfelelések álláspontjára helyezkedünk s akkor a bizonyos fokig zavaróan ható nasalisos adatainkat kikapcsolva a *hoporcs*, *hoportyagos* stb. finnugor rokonságába csak a tiszta zárhangot tartalmazó adalékokat vonjuk be. (A magyar nyelvi nasalisos fejlemények: *homp*, *komp* stb., amint alább látni fogjuk, úgys kikapcsolódnak.) Így a *huporcs* és rokonai az *epe*, *ipa* stb. sorába fognak tartozni.

Mindezek alapján *Szinnyei* (NyH.⁷ 142) a *huporcs*, *hoportyagos*, *háta-hoporjás* finnugor rokonságát a következőképpen állította össze: votj. *kupires*, *gubires* 'púpos' | zürj. *kopira* 'görbe, púpos'; *kopirt-* 'meghajlít, meggömbít' | cser. *koptāra* (< **kopra*) 'érdes, göröngyös' | md. *kupoř*, *kup'or'ks* 'bucka' | f. *koppura* 'érdes, rögös; gémberegettség, töpörödöttség'.

Wichmann fenti (FUF. XI, 212) véleményével némi rokonságban van a zürjén és votják adatok tekintetében *Uotila* felfogása (MSFOu. LXV, 11), aki a votj. *gubiräs* és *kupiräs* adatokat nem kapcsolja össze (vö. NyH.⁷ 142). Véleménye szerint a szókezdő *g*-vel és szóbelseji *b*-vel található változatok, (*gubiräs* stb.) elválasztandók, a *kupiri*, *kupirt-* stb.-től, ahogy azt *Wichmann*: FUF. XI, 212 is tette. Ami a SM. *kupiräs*-t

illeti, ez szerinte nyilvánvalóan a *gubträs* és *kupiri*, *kupirt*-keveredéséből keletkezett; e két szó jelentése ugyanis közel áll egymáshoz. Azonban lehetségesnek tartja, hogy a *kupiräs* egyenesen a *kupiri*-hoz tartozik, utalván pl. a zürj. *kopira* 'buckelig' adatra. (Ez utóbbihoz l. még *kopirtni* S 'biegen, beugen, krümmen'; votj. *kupirtinĩ* ua., *kopirt'sini* S 'sich bücken, sich beugen'; *koprasni* au. Uotila: SyrjChrest. 102).

Wichmann egyeztetési kísérletének (FUF. VII, 40—1 és MNy. IV, 458) gazdag anyagából Liimola (FUF. XXVI, 89) is több adatot kivont: a vog. *xapi*: *puñk-xapi* 'cranium, caput', *kāt-xapi* 'der gewölbte handrücken' adattal együtt a f. *koppa* 'etw. gehöltes od. gewölbtes, vorderteil des kopfschädels, stirn usw.', lp. *kippe*: *višne-k*. stb. 'hirschale' adatokat is. (A vogulra vö. még Kannisto: MSFOu. LXVII, 172).

Ami most már ez egyeztetési kísérletekből tanulságként leszűrhető, a következőkben foglalható össze: szavunk Szinyeyei ismertette (NyH. 142) finnugor kapcsolatai csak annyiban szenvednek módosulást, hogy a votj. *gubträs* valószínűleg nem tartozik ebbe a sorba (vö. Uotila; MSFOu. LV, 11). A többi adatok tekintetében nincs kizáró ok.

E kérdés finnugor egyeztetésének oldalhajtása a *homp* 'csúcsosan fölhányt föld- v. kavicsshalom' fgr. egyeztetése a f. *kumpu* 'hügel in einem morast, hügelchen', *kumpua* 'anschwellen, sich erhöhen', *kompakko* 'hügel, unebener boden' és ész. *kümp* 'unebenheit', *kummuma* 'sich häufen, ansammeln', *komp* 'hügelchen, höcker, erhöhung' stb. szavakkal. A fgr. **mpp* ~ **mpp* magyar -p- és -mp- megfelelésére vonatkozólag vö. Wichmann: FUF. XI, 182, ahol éppen a *homp* szóval kapcsolatban szintén a fi. *kumppu* (*kumpu*) 'hügel, höhe, anhöhe' s — bár kérdőjelezve — a zürj. *gup'es* 'bauchig, gewölbt (pl. die schale, das boot)', vog. + *khoplin* 'hügelig' adatokra utal. Ezekre vonatkozólag azonban vö. a nasalisos fejleményekkel kapcsolatban fentebb elmondottakat, amelyekhez csak annyit jegyzünk meg, hogy amint véleményünk szerint a magyarban a p-s adatok az elsődlegesek (l. alább), s az orrhang + zárhang kapcsolatot másodlagos fejleményűnek tartjuk, nem lehetetlen, hogy a hasonló rokonnyelvi adatok is (f. *kumpu*, é. *kümp* stb.) ugyancsak ilyenfajta másodlagos fejlemény eredményei.

*

I. Ha most már további vizsgálataink szempontjából kiindulási alapot akarunk teremteni, a *hoporcs*, *hoportyagos* stb. származékokra vonatkozó adataink felsorolása és vizsgálata előtt meg kell keresnünk — mégpedig lehetőleg a mai magyar nyelvből vagy a nyelvemlékekből — azt az alapszót, amelyekből már ezek a származékok is képződtek. E tekintetben Budeňz (MUSz. 114) véleménye szolgálhat kiindulási pontul, amely szerint a m. *hoporcs*, md. *kupořks* stb. adatokban a -cs

és -ks kicsinyítő képző, de még az így megmaradt tő is -r képzős származéknak látszik (vö. a m. *hupa*, *hupás* szóval). Tehát *B u d e n z* gondolatát továbbfolytatva a *hopor-* tőből az -r képző elhagyásával egy *hop* (*hopo-*) alapszóra van szükségünk, amely hasonló jelentéstani funkcióban használatos, mint a *hoporcs* és további származékai, s ebből a *hop* (~ *hup*) szóból további -a névszóképzővel alakult a *hupa* (*hepe-hupa*, *hátahupás* stb.). Mint annyiszor, *B u d e n z*nek ez a gondolata is helyesnek bizonyult, mert a magyar népnyelv ma is ismeri és használja, mégpedig teljesen hasonló jelentésben a *hop* (~ *hopp*) szót.

Még 1941 tavaszán a biharmegyei Konyáron Bukovinából hazatelepített székelyek közt gyűjtve, figyelmes lettem a *hopp*, *hoppos* szóra. A szó jelentését megvilágító példamondatok a következők (Máté Antal 44 é., r. kath. vallású földműves, istensegítsi lakos kiejtéséből):

„Elakattam egy *hopnál*, *monygyuk*. A szánok kivágják az utat a *naty* hónap üdejébe.“ — „*Tuggya*, amikor *hoppos* az út, mikor van ez a hófuvás, *eggyik* (szán) *mëgy*, a másik még nem *mëgy*, akkor *eggyik* a másikat *taszlecca*.“ — „*Mán kezd hopposodni az út*.“ — „A *szeker* és csinál *hoppos* utat, de a *lëkhamaráp* csinálja a szán. A *szikonyos föld*, amit viszen a *kerek* magával. *Akad* valamijen *döccsenő*, ott a *kerek félmerit* magára nagyobb mennyiségű *szikonyt* abból a sárból, *alik fordul egyyét-kettőt* a *kerek esëllëg*, oszt akkor *lezuppan rula*, *leësik*. *Mos jó* a másik *szekër*, oszt az is csak *félvészën* magára, *mëgën* csak *lezuppan róla*, oszt oda *letëszli*. Ugyebár ez *töpször mëgyën*, *töp szekër* egymás után *ety kis csomót tész oda*. *Itt egy lik*, *amott egy csomó*, *itt egy lik*, *amott egy csomó*, és ez így *mëgyën*, *eggyik* a másik után. Ez a *hoppos*.“ — „*Mán kezd hopposodni az út*.“ — „A *vészfojásnál* vannak *ják*, *ojan csutkók*, a *víz mëgarad*, *hozza magával aszt* a *jüvent*, oszt *ot valami akadajt kap*, *mërt ott a víz valamivël tërpëbb*. *Ott ojany gyakori akadajt csinál*, *letëszli* a *jüvent*, *ërë monygyuk*: *Ëjnye, mijë hoppos!*“

A fenti példamondatokból a *hopp*, *hoppos* szónak a következő jelentései bontakoznak ki: 1. 'sárcsomó, bucka; buckás, gidres-gödrös, sáros út'; 2. 'fagyott hócsomó, hóbucka; hóval belepett, gidres-gödrös út'; 3. 'egyenetlen, gödrös, buckás folyómeder, vízfolyás'. Szavunk tehát elválasztandó a *hopp!* indulatszótól, amely táncszóként is használatos és ugrás, szökellés alkalmával szokták mondani Európa majdnem minden népénél, amint ezt a különböző idegennyelvi szótárak is bizonyítják.

Szavunk — csekély változással — megtalálható a moldvai északi-csángó nyelvjárásban is, amely állandóan érintkezett a bukovinai székely nyelvjárással, a következő alakban: *hõp* (-*ppát*, -*ppák*) 'Huckel auf dem Wege' (ÉCsángóSz.). Hasonlóképpen idetartozhatik a gyerővásárhelyi *Hoppódal* ~ *Kosta*

Hopei (kaszáló) 1941-ből való helynév is (vö. Szabó T. Áttila, Kalotaszeg helynevei. I, 161). Azonban valószínűbb, hogy ez az ugyanott szép számban előforduló *Hoppa*-összetételű helynevekhez hasonlóan (l. alább) magánhangzókivétel-sel (elisióval) képzett alak egy eredetibb **Hoppa-ódal* alakból. Erre mutat egy 1785-ből s ugyanonnan való változata valószínűleg ugyanennek a helynévnek: *Az Hoppa oldalán* (Szabó: i. m. I, 152). Ugyancsak ismeri vagy legalább is száz éve még ismerte a Csallóköz népnyelve is ezt a szót *hoppjég* összetételben, amint ezt a TudGyűjt. 1821. évfolyama egy névtelen írójának következő sorai bizonyítják: „K a r, a' többek közt, annyit is tett eleinknél, mint: p a r t, r i p a. Erre mutat még ez a' szó *kar-ally*, a' Duna vagy Vág *K a r a l l y a*, melly teszi, apadáskor a' part aljától fogva a' víz széléig fekvő földet. *K a r - a l y jég* teszi a' Duna vagy más folyó víz szélén lévő jeget; melly alól, ha a' víz leapad, akkor az a' jég *h o p p a n* maradni mondatik. Innen *h o p p jég*, az az olyan jég, melly alól leszaladt a' víz.” (I. m. 2. füz. 63. l. Ezt az adatot Bárczi Géza szíves értesítésének köszönöm.)

Ez a magyarázat azonban semmiképpen sem lehet helyes. A *hoppjég* a fentiek alapján egészen biztosan onnan vette nevét, hogy az a jég, amely alól leszaladt a víz, megrepedezett, darabossá, cserepezetté vált, itt-ott fel is hólyagosodott, amint ez általában tapasztalható, s erre a darabos, cserepes, hólyagos jégre mondták rá, hogy *hoppjég*, azaz 'darabjég, csomós jég'. Ez a körülmény viszont a mellett tanúskodik, hogy *hopp* szavunkat nemcsak a keleti, hanem a nyugati magyar nyelvjárások is ismerték, azonban ez itt lassanként kiveszett a használatból s a Tudományos Gyűjtemény jó százéves adata is már csak egy elszigetelt összetételben őrizte meg a *hopp* szót.

Ami pedig a Tudományos Gyűjtemény adatszolgáltatójának a *hoppan* (azaz: *hoppon*) *maradni* szólással kapcsolatos állítását illeti, abban tényleg van igazság, csak nem olyan formában. E szólásunkat CzF. a következő változatokban és jelentésárnyalatokban ismeri: *hoppon maradni* 'lehoppanva, leülepedve maradni, a. m. várakozásában csalatkozni, mit sem kapni, pl. *hoppon marad a leány*, kit senki sem visz tánczba. *Hoppon marad oly vendég*, kit senki sem kínál, s éhesen megy baza stb.'. B a l l a g i a következő jelentésárnyalatokat ismeri: *hoppon marad a leány*, aki nem ment férjhez, s általában az, akinek semmit sem hagynak, akinek semmi sem marad (örökség, étel stb.).

Ismerve *hopp* szavunk eredeti jelentését, ezt a szólást nyugodtan magyarázhatjuk úgy, hogy: *ottmaradni a hoppon*, azaz *ottmaradni* az útfélen, a sáros, göröngyös úton; s az eredeti jelentés érzékeltetéséhez csak képzeljük hozzá azt, hogy valaki, aki vásárról, idegenből hazakészülődött s már éppen fel akart szállni a szívésségből rendelkezésre bocsátott kocsi-

ülésre, azon vette magát észre, hogy nincs helye, mert vagy teleülték a kocsit, szekeret, vagy pedig már rég ott is hagyták az illetőt és elhajtottak. Ez a szólásunk tehát bizonyos fokig rokonságban van a *faképnél hagy* szólással, sőt a sárréti népnyelvben — amint saját feljegyzéseim tanúsítják — megvan a párja is: *otthagyták a poros álláson, ottmaradt a poros álláson* alakban, amelyben az *állás* szó jelentése ugyanaz, mint ami a Szamosháton is ismeretes e szó egyik jelentéseként: 5. „fogatoknak való fedett hely korcsmák, vásárterek mellett” (Szhsz.). A sárréti szólásban ugyanaz a szemléletmód, a humoros meglátásnak ugyanaz a módja nyilvánul meg, mint a *hoppon marad* szólásban, s csekély eltéréssel a póruljárt, valahonnan lemaradt ember lemaradásának körülményei s a lemaradás következtében előálló helyzet is ugyanazok. Valószínűtlen tehát, hogy a *hoppon marad* a *hopp* (ugrást jelentő indulatszó) valamilyen használatával volna kapcsolatban (l. CzF., Nyr. XLIII, 370—371), legfeljebb később, az eredeti alapszó elhomályosult jelentésének pótlására lépett ez utóbbi szó bizonyos érzelmi-hangulati kapcsolatba említett szólásunkkal, éppen ennek eredetileg is humoros, lassanként pedig teljesen átvitté vált jelentéstartalmánál fogva.

Ugyanez a *hopp* szavunk mehetett át — a szót ismerő és használó székelység nyelvéből — a ruménbe is; C h e r e s t e s i u (Dicționar român-maghiar) az ismert indulatszó mellett külön nyilvántartja a *hop*, *-puri* szót, amelynek jelentései: 1. 'ugrás'; 2. 'sánc, mélyedés'. Ugyanennek a melléknévi származéka a *hopinos*, *-noasă* — *-noși*, *-noase* 'göröngyös, rázós' szó is. Még részletesebb felvilágosítással szolgál e kérdésben T i k t i n, akinél a szó egész gazdag változatban, konkrét térszíni vonatkozásokkal, de többféle átvitt jelentésben is előfordul: a *hopp* indulatszó-táncszó különböző változatai mellett ő is külön cikkben tárgyalja a *ho'p*, *-puri* szót 'unebene Stelle im Wege' jelentésben, azzal a minden bizonnyal hibás, magyarázó toldalékkal: „wo der Wagen hopp! macht”. Hogy azonban itt nem erről van szó, bizonyítják T i k t i n példamondatai: „Roatele săreaș din hop în hop, aruncându-ne la fie-care pas al cailor dintr' un colț într' altul al trăsirii.” — „Un mic hop mă e de trecut (über eine kleine Schwierigkeit habe ich noch hinwegzukommen), la bacalaureat.” — „Voău trece eu și de hopul înșurătoarei.” — „Căte odată-și dă părerea (domnul, der Fürst), și la hopuri (in schwierigen Fällen) se ține sfatu mare între sfătuitoři.” Az ezekben a mondatokban is visszatükröződő jelentések fejlődése a ruménben a következő lehetett: 1. 'göröngy, sárcomó'; 2. 'akadály az útban'; 3. 'akadály valakinek vagy valaminek az útjában' (átvitt értelemben); 4. 'kellemetlenség, nehézség, kedvezőtlen körülmények'. Hogy a szó minden bizonnyal a magyarból származik, megerősíti M á t é A n t a l istenségi lakos nekem adott

felvilágosítása is, amely szerint a bukovinai oláhok is gyakran felkiáltanak, ha nagyon sáros, döcögős az út: „*Çe hopur!*“ (Micsoda hoppok!)

Ezek alapján azonban valószínűleg ki kell igazítanunk *Cherestesi* út, aki az „ugrás“ jelentést is idevonta; ez ugyanis közelebbi rokonságban van a táncszói és indulatszói használatú, ugrás közben ejtett *hopp*-pal. Nem lehetetlen azonban, hogy az egyenetlen, göröngyös, hepe-hupás talajról, ahol a szekér vagy szán könnyen megugrott, nevezték el az ugrást, a cselekvést is *hopp*-nak, ez utóbbiról pedig másfajta „ugrás“ is megkapta a *hopp* nevet. Ezekben a további fejleményekben viszont már a hangfestő-hangutánzó jellegű *hopp!* táncszó képzete is bizonyára közrejátszott.

II. Ebből a *hopp* szóból keletkezhetett mássalhangzó-elhasonulás (*pp* > *mp*) útján a *homp* 'haraszt, hant, kiásott domb stb.' szó és számos változata is. A régi Tsz. (1838) adatai erre a következők:

homp 1. haraszt, kiásott dombocska. Székely szó. 2. Hant. Székely szó. 3. Halom, domb. Göcseji szó. (Vö. *Plander*, Göcseji szótár: Tud. Gyűjt. 1832. III. k.) 4. Csúcsosan felhányt föld, halmocska, dombos határhegy. Innét: *hompolni*, két helység közt határokat hányni, határozni, a' mi a' felsőség' jelenlétében szokott megtörténni. Balatonmelléki szó. — A felfeszített gyepes föld. Innen mondatik: *Hompozni*, gyepes földdel valamely felemelkedett helyet, p. o. gyp-ágyat vagy sírhalmat beborítani. Székely szó.

A Tsz. fenti adataival megegyeznek a CzF. adatai is. Onnan csak a példamondatokat idézzük: „*Kihompolni a földek széleit, hogy a szekerek rájuk ne menjenek. Kihompolni a felosztott réteket.*“ (Mindkettőben a *hompol* jelentése a. m. árkokat ásni, melléjük földhalmocskákat rakni határjelül s akadályul.)

Közbevetőleg megjegyzem, hogy a *homp* 'sírhalom' jelentésben *Tamási Áron* székely nyelvjárási alaprétet tartalmazó írói szókincsében is előfordul: „Az egyik helyen két keresztet is felfedeztem. Egymás mellett álltak, s *hompja* is volt mindakettőnek.“ (Ábel a rengetegben. Bp., 1934. 370. l.) Hasonló jelentésben használja *Iványi Ferenc* is: „Bod Márton felfrissítette a letaposott *hompot* édesanyja pora felett.“ (A virrasztó. Bp., 1942. 102. l.) E két idézet azt is bizonyítja, hogy a székelység ma is él ezzel a szóval.

A Tsz. és CzF. fenti adataihoz hasonlókat közöl a MTsz. is. A pontosság kedvéért azonban egy-két, árnyalati eltérést tartalmazó adatát külön is meg kell említenünk:

fel-hompol: felhantol (Székelyföld); *ki-hompol*: hant-halommal kijelöl (határt) Székelyföld. — *homboly* (*hont-boly?*): hant-halom (Háromszék); - *oz* = *hompol* Székelyföld. — *fel-hombolyoz* = felhompol. Uo.

A fenti *homp* adatokhoz kapcsolódik C s a p o d i I s t v á n közlése (Nyr. XIX, 221); ebben a NySz.-re utalva (*komp* 'tumulus, meta'; *kompolás* 'ad-aggregatio terrae') azt írja, hogy „Vas megyében, a Hegyháton az országút töltésére hordott kavicsot *hompok*-ba rakják, megolvassák, hány *homp*-ot hordottak és hánytak“. Megjegyzi még, hogy Somogyban *kupac* a *homp* neve.

Hasonlóképpen a *homp* származéka a *hompuk* 'hant' (Zala vm., Hetés. MTsz.) szó is. (Erre vö. W i c h m a n n : MNy. IV. 304); továbbá -r kicsinyítő képzővel annak tartom a *homport* is, amelyet Érsekújvárról, *hompora* alakban pedig CzF. alapján Mátyusföldről idéz a MTsz. Jelentése: 'a csecsemők fejét a hajnövés előtt borító var, ótvar'.

A *homp* palatalis párjának kell tartanunk a NySz. *hömp*, *hemp* adatát és az ehhez kapcsolódó későbbi adalékokat is. A NySz. a fenti két változatot 'cylindrus, scutula' jelentésben határozza meg S á n d o r I s t v á n Toldalék-a alapján (1808). Viszont ugyancsak a NySz. még régebbi adatot közöl C c m e n i u s *Januá*-ja 1673. évi kiadásából: „A tyukmony formájú *hemp*, kerekded hosszú kő vagy fa gömbölyeg, hosszú gömbölyű: cylindrus teres est.“

A *hömp*, *hemp* székelőföldi előfordulásáról P a a l G y u l a adott biztos felvilágosítást: „Nagy felhőszakadások alkalmával a hegyes vidékek határában hegyoldalakból, szakadásokból, amelyekben agyagos vagy gyantás rétegek is vannak, a hirtelen keletkezett áradat kisebb-nagyobb darabokat szakít ki, amelyeket aztán az ár sodra a hegyoldalon lehengetve magával ragad s a megáradt patak medrében messze továbbvisz, ahol (t. i. a hegyoldalon és a patak medrében) az agyagtömegbe kövek ragadnak bele s maga a tömeg a hengergetés alatt gömb vagy tojásdad alakúvá lesz s később a szárazon megkeményedik. Ez „a *hömp* vagy *hömp-kő*“. Néhányszavas toldalékában P a a l G y u l a összekapcsolja a *hömp*, *homp*, *hant* szavakat (mivel mindegyik „tyukmonyformájú“), továbbá a *sírhomp*, *sírhant*, *felhompol* és *felhantol* szavakat. Ezekből azonban a *hant* és származékai nem tartoznak ide. (Vö. B á r c z i, SzófSz.) P a a l fenti meghatározását vette át a MTsz. is.

A *hömp* -s melléknévképzővel képzett származéka a *hömpös* 'kicsiny és zömök, vaskos, vastag' szó is, amelyet a MTsz. K a s s a i (Szókönyv II, 480) alapján Pozsony vm.-ből idéz. A CzF. szerint: „*Hömpös asszony*, kinek széle hossza egy.“

Hangtani szempontból a *homp* és *hömp* ~ *hämp* összekapcsolásának semmi akadály, mert a velaris > palatalis fejlődés a többeli magánhangzók tekintetében egyáltalában nem ritka (pl. *gomb* > *gömb*, *gumó* > *gümő*, *hóbortos* > *hőbörtös*, *tompa* > *tömpe*, *zsuzsok* > *zsizsik* stb. Vö. H o r g e r : MNy. XXIII, 131—2), jelentéstani szempontból pedig éppen semmi zökkenő nincs, mert a *hömp* 'kerekdedre csiszolt kő vagy fa-

darab stb.' jelentésből a szemléleti azonosság alapján is kialakul a *hömpös* 'kicsiny és zömök, vaskos, vastag' jelentés.

Hasonlóképpen a *hömp* ~ *hëmp* származékai a *hömpöly*, *hempely*, *hömpölyeg*, *hömpölyög* stb., ezekről azonban később lesz szó.

III. Amint már — Pais Dezső véleményére hivatkozva — Laziczius Gyula is utalt rá, idetartozik a *N. komp*, *kump*¹ ~ *homp* 'halmocska' is, (vö. MNy. XXXIV, 31; jegyzet), amely a *N. kúm* ~ *N. húm* ~ *Kny. húnny*, valamint a *kíván* ~ *hív* 'voco', *kajla* ~ *hajlik* stb. szavakhoz hasonlóan azoknak a finnugor eredetű szavaknak a számát szaporítja, amelyek — eredeti mélyhangúságuk ellenére is — *k*-val folytatják a finnugor szókezdő *k*-t.² Ez a „változat” is rendkívül elterjedt a magyar népnyelvben. A MTsz. tanúsága szerint a *komp* 'halmocska, dombocska, határdomb, határhányás' szót Tolna vm., Komárom vm. és Kiskúnhalas tájáról jegyezték fel; -s kicsinyítő képzővel pedig ugyanilyen és 'zsombék' jelentésben Gömör vm.-ből. Kiss Géza Ormányság-ában (296) ezt találjuk: „*komp*, *megyekomp*: egy-egy gazda rétszélén — *megyéjén* — egyenes vonalban fölurmolt kicsi buckák jelül, hogy itt a másé kezdődik. *Főkompó*: *fölurmol*, földombol, kicsi dombocskát ver kapával. „*Kompód fő!*” „Mikor harmados kukoricát *vádótunk* (vállaltunk), mindig *főkompótunk*: ez a *megye* (határszél)!” -l denom. igeképzővel *kompol* (*el-*, *ki-*, *lekompol*) 'gyepes hanthalmot rak (határ- v. tilalomjelül)' alakban Tolna vm., Csallóköz, Komárom vm., Erdély, Kiskúnhalas, Pest vm. Páhi-pusztá táján ismeretes. A NySz. szerint *kompolás* 'adaggeratio terrae; das aufwerfen von hügeln' jelentésben Orczy Lőrinc költeményes Holmi-jából (kiadta Révai: 1787-ben) idézhető: „ki szent György nap tájban kezdvén *kompolását*, soha el nem végzi határok hányását.” (I. h. 112; vö. még *komp* 'tumulus, meta; aufwurf, rasenhügel, grenzhügel' NySz.) S alkalmasint ide kell sorolnunk a MTsz. *komporkodik* 'földúzza az orrát, megneheztel' (Balaton melléke, Tsz.) adatát is, amely a *felfúvaskodik*, *pöffeszkedik*, *duzzog* stb. jelentésfejlődéséhez hasonló átalakulással vesztette el eredetileg konkrét szemléleti alapú jelentését.

A *komp* hangátvetéssel képződött változatának tartom, amint Albert János (Nyr. XIX, 222) és Fest Sándor (NyF. XLII, 9) a *ponk* 'halmocska, dombocska, határhányás stb.' szót is, nem pedig a ném. *Bank* 'pad' átvételének (vö. CzF. V, 298; H e f t y, A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben: Nyr. XL, 305 és NyF. LXVI, 38). Utóbbi ellen szól e helynév

¹ Hol?

² Ebben az esetben azonban azt kell feltételeznünk, hogy a *homp*-hoz hasonlóan, amelyet a *hopp*-ból elhasonlással fejlődött alaknak tartottunk, a *komp* (~*kump*) is egy **kopp* (~ **kupp*) ikefűtett tömássalhangzós alakból fejlődött, hasonlóképpen elhasonulás útján.

gazdag népnyelvi elterjedése. (Vö. még Árvay József: MNnyv. III, 52.) Erre ugyan régebbi adatunk van, mint a *komp*-ra (PP. 1767-i kiadása szerint jelentése 'ponticulus, colliculus; hügel, berglein', de az a *komp* elsőbbségét nem érinti; továbbá két ú. n. székely instanciában a következő mondatokban is előfordul: „Midőn szántogatnánk ott a jétón, fenn a ponkon...” „Kérjük hát Kügymödet irgalmasságos Uram! tekintsen reánk a magasságból a ponkra...” (Nyr. II, 224 és 226). Amint az „instancia” szövege után tett jegyzetes magyarázatban Csányi Dániel, egykori honvédtüzérőrnagy megjegyzi, akinek a szöveget „fent jelölt régibb kéziratról olvasták a szabadságháború idején (1849) egy tábori körben” s aki azt „tárczájába jegyzette”): „ponk (földpad a ház előtt)”. Ez a megjegyzés azonban egyáltalán nem teszi valószínűvé a *ponk* < német *Bank* származtatást, mert az első, fentebb idézett mondatban (Nyr. II, 224) határozottan 'dombhát' jelentésről van szó s ha megnézzük a (i. h. 225—6 közölt) „A Baranyai embernek Instanciája Földes Urához” című, a M. T. Akadémia kéziratárába beküldött XVIII. századi eredeti jegyzékből való szövegváltozatot, ott e helyütt „a midőn szántanánk ott a Gyétón, fenn a Tompon” szövegrészt találunk. A *tomp* itt minden bizonnyal a *domb* talán játszi nyelvhasználatból eredő változata (vö. *tomp* cikkes bevágás szálán, gerendán, deszkán, *tompokat* vágnak az ácsok a faragandó szálán a csapózsínór irányában s az iskolásgyermek, mikor a pad széleit cikkesen faragsálja. Zala vm. MTsz.) A *tomp* tehát itt is 'apró kidudorodást, kis földcsomószerű kiemelkedést' jelent, s ilyen jelentéssel mehetett át a *ponk* is a 'ház előtti földpad' fogalmának érzékeltetésére.

A *ponk* fenti jelentésére különben a MTsz. Udvarhely, Csík, Háromszék megyékből idéz adatokat, Árvay József pedig 'hegyhát kiugró dombja' jelentésben „A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben” című, igen becses dolgozatában egész sor *ponk*-kal összetett helynevet sorol fel (l. i. m. MNnyv. III, 52). Továbbá ugyanő a kalotaszegi Bács (Kisbács) területéről is idéz egy jelenkori helynevet ugyanabban a jelentésben (*Tetűponk*. MNnyv. IV, 39).

IV. A *hop* ~ *hopp* további származékai egy -r képzős alakból fejlődtek, azonban önálló használatára semmi biztos adatunk nincs (nem véve figyelembe CzF. és Ballagi valószínűleg csak következtetésen alapuló utalásait). Az -r képző ugyanaz, mint amely *sömör*, *avar* stb. szavainkban is megvan. (A képzőre vö. Mészöly: MNY. VII, 337, 385; Wichmann: FUF. XVI, 191; Gombocz: MNY. XX, 60; Pais: MNY. XXII, 134—5; Juhász: MNY. XXIII, 556, 558; Szinnyei: NyH. 797; Györke, Wortbildung 41—3; Lehtisalo: MSFOu. LXXII, 180 kk.; Lavotha: MNY. XXXVII, 19—23.) Ebből

az *-r*-képzős alapszóból azonban számtalan további képzett származékunk van.

Igy pl. *i* > *j* képzős, valamint további *-a* képzős deminutivumok (a *-j* képzőre vonatkozó irodalomból l. Pais: MNy. IX, 33; Uő., MNy. X, 131—3; Gombocz: MNy. XI, 343—4, 433; Pais: MNy. XVIII, 98 stb.) a következő származékok: 1467: Piscinas Nadastho Kerektho *Hoporyas* (Lelesz Acta 78/19). A NySz. adatai szerint *Calepinus*-nál *háta-hoporjás*: 'salebrosus, fragosus, confragosus'; Pápai Páriz (1762) a *háta-hoporjás hely* következő rokonértelmű megfelelőit említi: 'követes, darabos hely'; Szenci Molnárnál *háta hoporjás hely*: 'salebrae'; Mártonnál (Lex., 1810.) a *Hoporj, Hoports* 'der Knollen', *Hoporjas*, v. *Hoporjás* = 1. 'knollig', 2. 'rauh' jelentésben ismeretes. Kresznernicsnél: *Hoporjás* 'hoporcso; protuberans, salebrosus' (NySz.).

A fenti *-r* képzős származék további *-cs* kicsinyítőképzős változatai a következők: *hoporcs* 'kidudorodott csomó valamely test felszínén, kiálló görcsös púp, hupa, czipó'; 'apró domb'. „*Hoporcs az emberi háton. Hoporcso a fa derekán.*” CzF. | *hoporcso* 'minek felszínét hoporcs vagy hoporcso borítja; görcsös, hupás, czipós, púpos; dombos.' *Hoporcso jakéreg, bőr*; *hoporcso* mellű és hátú *nyomorék. Hoporcso vidék.* CzF. — P a a l G y u l a (Nyr. V, 515) felvilágosítása szerint a Székelységben: „*Huporcs* nem halom, hanem göröngy, pl. *huporcsos* fa, amelynek oldalán nagy kiálló, érdes forradás van.” Ez adaton kívül a MTsz. hasonló alakban és jelentésben Háromszékből idézi a szót, *-s* melléknévképzős származékának pedig ugyancsak a Székelységből a következő jelentéseit ismeri: 1. 'göröngyös, rögös, gidres-gödrös, egyenetlen (út)'; 2. 'faragatlan (ember), hóhortos'. — Hasonlóképpen ismeri a szót a bukovinai székelység is. Már említett adatszolgáltatóm, M á t é A n t a l istensegítsi gazda felvilágosítása szerint: *hopörccso út* a. m. 'rögös, göröngyös út'.

A *-cs* kicsinyítőképzős származékok 'domb' → 'göröngy, dudor, görcs' jelentésfejlődése teljesen világos, éppen a kicsinyítő képző elevenen ható jelentésbeli funkciójánál fogva.

A *hoporcs, hoporcso* palatalis párja a *hőporccso* (Székelyföld; a régi Tsz. alapján idézi a MTsz.), valamint ennek *hőbörccs, hőbörccso, hőbörccse* változatai; erre vonatkozó adatokat l. CzF. (további utalással jelentésmeghatározás nélkül; az idézett *hőmörccs-ös* címszavak alatt 'kisdudorodás, dudorodás, bibircsó, pl. az állati testen vagy bizonyos gyümölcsökön' jelentést találunk. A *hőmörccs, -ös* idevonása azonban valószínűleg téves — éppen a *-p-* tölem hiánya miatt — s inkább a *sömör, szömörccs, szömörccs* stb. változatának tekintendő.) A MTsz. adatai szerint: *hőbörccs-ös* jelentése 'bibircsó, görcs, rög, göröngy; bibircsós, érdes, görcsös, rögös, göröngyös' Háromszék vm. (A szó első jelentése: 'szeles, eszelős' Nyitra vm.-ből van feljegyezve, ez

azonban a *hóbort*, *hóbortos* szavakon keresztül a *háborodik*, *háborít*, *háború* csoportjába tartozik. Vö. Bárczi, SzófSz.) | *hőbörcse* 'bibircsó, görcs, rög, göröngy' (Háromszék vm.).

Ami már most a *hőpörce* és *hőbörcs* tekintetében tapasztalható *p* ~ *b* váltakozást illeti, ez csak újabb adalék ehhez a magyar nyelvben már régóta tapasztalható, s ma is élő hangváltakozáshoz; pl. 1330: *Tap* ~ *Tab* hn., 1470: *Thobayd* ~ *Thopayd* hn. (Pais: MNy. IX, 33), N. *töbője* ~ *töpője* (MTsz.) stb.

A fent említett *-r* képzős származéknak azonban vannak még *-t* ~ *-ty* képzős további származékai is. A NySz. egy XVI. századi adata szerint a *hoportos* már Heltai-nál előfordul 'fragosus, helperig' jelentésben: „(Az oroszán) találá egy őckerre, az eszteuer vala es a nyaka fel hámolt, az oldali is hoportossoc valánac.“ Heltai, Mes. 358). A szerkesztők azonban megkérdőjelezték adatukat, utalván a *hoporcsos*-ra. A *hoportos* adatot azonban az alább következő adatokkal való jelentéstani azonosság miatt nyugodtan tekinthetjük *-t* képzősnek is. Kassai-nál *hoportosann* 'glebose' adv. (Szókönyv. II, 454). Kiss Géza Ormányság-ában: *hupart* 'a rétben begyöpösödött pucoktúrás, hangyaboly' „*Hupartrú hupartra* víz nékü épögethető.“ Keresztes Kálmán ormánysági (Kátics, Baranya vm.) adatgyűjtése szerint *hupartos legellő* a. m. 'a sok pocoktúrástól, vakondtúrástól dombos, egyenetlen legelő'. (A hozzátartozó fényképfelvételekkel együtt a debreceni Magyar Néprajzkutató Intézet tulajdonában.)

A *-ty* képzős (s részben további *-g* képzővel képzett) származékok közül említsük meg a következőket: *hoportyag* (Baróti Szabó, MagyarVir. Told.) 'cserepezett; glebosus'; *hoportyagos mész hull a falról*. Uo. | 'cserepezett mész: mortarium, seu incrustatio glebosa' (Kassai, Szókönyv. II, 454) | CzF. a *hoportyag*, *-os* következő jelentéstartalmát ismeri: 'Valamely testnek fölcseresedett, elváló, feldudorodó héja, kérge, felszíne, pl. midőn a faltól a vakolat vagy meszelet elválik, vagy a fa kérge felhámlik, vagy a hirtelen felszáradt kátyu teteje fölcseresedik. *Lehull a fal hoportyaga* v. *hoportyagja*.' Sugyanott található: *hoportyagos falak*, *hoportyagos kenyér* is. A MTsz. szerint: *hoportyagos*: 'rögös' a Csallóközben (vö. Nyr. I, 279).

A fenti 'rögös' ➡ 'darabos' ➡ 'cserepezett' ➡ 'feldudorodott, felhólyagzott' valószínű jelentésfejlődés szintén párhuzamos a kicsinyítő képző jelentésfunkciójának fokozódó érvényesülésével, amint azt már fentebb, a *-cs* képzős származékok esetében is tapasztaltuk.

Hogy pedig a *-ty* képzős származékok nem egészen újabbkeletűek, arra a következő helynevek is utalnak: *Hoporty*: magyar falu Zemplén vármegyében, a szerencsi járásban (vö. Kassai, Szókönyv. II, 454; Fényes, Magyarország geographiai szótára. II, 117; Csánki: I. 350.) Csánki

idézi a *Hoprágy* (*Hoprag*) falnevet is (1466 : Lelesz. elench. statut.), amely egymagában fordul elő s megjegyzi: „Tán a mai *Hoporty* (Megyaszótól dny.), mely 1449-ben „Hoporgh“ alakban tűnik föl.“ — Kriza János a csíkmegyei Szentmártonból *Hoportyok* helynevet említ a szántók közt (Nyr. II, 332), ugyanazt a marosszéki Vadadról, szintén a szántók közt (Uo. 382), valamint 'dombos oldalra' alkalmazva a marosszéki Szabédról (Uo. 428). Ennek alapján Hefty Gyula Andor (Nyr. X, 211) a *hoportyok* térszíni formánév jelentését így határozta meg: 'kis halom, kis domb', ami azonban — figyelembe véve, hogy e helynév szántókat is jelöl — talán 'rög, hant, kupac' jelentésre igazítandó ki. Ide tartozik még a Torda-Aranyos vm. felvinci járásába tartozó Vajdaszeg határában két *Hoportyán* tanyanév is (Csánki: I, 407).

A fenti változatokban a *-ty* képzős származékokból további *-g*, *-k*, *-n* képzős származékokat találunk; ezek alaki és jelentésbeli fejlődése megvilágításra nem szorul. Az egyetlen Csánki 1466-ból való *Hoprag* ~ *Hoprágy* adata, amelynél kissé meg kell állanunk: ez véleményem szerint egy eredetibb **Hoporágy* alakból fejlődött (mint pl. *Halmágy* < *holm*, *halm*, *halom* 'collis'; *ormágy* 'kemény sziget' < *orom* 'pinnaculum' stb. Vö. Györke: MNy. XXXVI, 34—41) a szóbelseji magánhangzónak ugyanolyan eltűnésével, amilyenre ősi szókészletünk és jövevényszavaink történetében egyaránt számos példa van. Ez a helynévalak (a *-gy* képzős) azonban nem lehetett hosszúéletű, hanem kialakulása elején hamar elfoglalhatta helyét a másik, a *-ty* kicsinyítőképzős származék, amely aztán végig használatban is maradt.

*

Áttekintve fenti adatainkat, a *hoporcs* ~ *huporcs* és különböző származékai alapszavaként, illetve ennek változataként egy mai *hopp* szót leltünk meg, amely a bukovinai székelyben és a moldvai északi-csángóban ma is él, a Csallóközben pedig alig száz éve, biztosan ismerték. Ha ezt a szót a további származékokkal — főleg pedig az idevágó régebbi adatokkal — összevetjük, feltűnik, hogy a régebbi származékokban mindenütt rövid *p* van (*hátahopás*, *hátahupás*, *hápa-hupa*, *hoporjás*, *hoportos* stb.), s a kalotaszegi *Hoppa* helynév még ma is *Hopa* alakokkal váltakozik. Adataink alapján tehát bizonyosnak tekinthető, hogy a *hopp* szó eredeti alakja **hop* (~**hup*) volt, amelyből a különböző származékok is keletkeztek, s csak ezeknek a származékoknak a kialakulása és elterjedése után, mássalhangzóikerítődés révén keletkezett a *hopp* alak (mégpedig először valószínűleg a ragos-képzős alakokban, mint pl. *hoppot*, *hoppok*, *hoppos* stb.) azokban a nyelvjárásokban (Székelység, csángók, Csallóköz), amelyek az eredeti, képző nélküli alapszót megőrizték. Amint más, számos *pp* stb. ikerítő-

désről kimutatták, ezek aránylag fiatal jelenségek, s a magyar nyelv külön életében keletkeztek (vö. Gombocz: MTört. Nyt. II, 88—9; Szinnyei, NyH.⁷ 143; Csűry: MNy. XXXIII, 141 és kk.), a -r képzős származékok azonban, amelyek mindenütt rövid -p-t őriztek meg, jóval korábbiak is lehetnek, amint a hasonlóan rövid -p-s és szintén kicsinyítő -r képzőt tartalmazó rokonnyelvi (votj., zürj., cser., md., fi.) megfelelők is mutatják.

A *hopp* alaknak azonban feltétlenül korábbinak kell lennie, mint a *homp* ~ *komp* változatának és származékainak, mert ezeknek a kialakulása csak egy hosszú pp-s alakból képzelhető el. A *homp* ~ *komp* változatpár e tekintetben nem ad biztos támaszpontot, azonban az általunk a *homp* palatális változatának tartott *hömp* ~ *hëmp* XVII. századi (Comenius Januájából fentebb idézve), sőt — amint alább látni fogjuk — valószínűleg még korábbi előfordulása a *hopp* ikerített alakjának kifejlődését a XVI. sz. előtti időre veti vissza. A *homp* (~ *komp*) ~ *hömp* ~ *hëmp* változatok elég nagy elterjedtsége egyúttal a *hopp* eredetileg jóval nagyobb földrajzi elterjedésére is enged következtetni. Ezt megerősíti az a tény is, hogy egymástól távoli peremnyelvjárásokban a legutóbbi időig élő, használt szó maradt.

V. *Hopp* szavunk -a névszóképzős alakja helynevekben és további -s melléknévi képzővel ellátva jelzős szerkezetekben őrződött meg. Helynévi előfordulására Szabó T. Attila nagyértékű művében, a Kalotaszeg helynevei I. kötetében találunk adatokat Gyerővásárhelyről; 1785: Az Hoppa szélén (szántó), i. h. 151; 1785: Az Hoppa oldalán, i. h. 152; 1785: A Hopába v. Hoppába (írtás), i. h. 152; 1822: Hopa szélén (szántó), i. h. 156; 1891: Hopa, i. h. 158; 1941: 78. Hoppa ~ Hopa (kaszáló), i. h. 161; 1941: 81. Hoppódal ~ Kosta Hopej (kaszáló), i. h. 161. (Erre vö. a fentebb elmondottakat.)

A *hop* ~ *hopp* -a névszóképzős származékának -s melléknévi képzős további származéka a *hopás*, vagy zártabb változatként a *hupás* melléknevünk. Ez sok eredeti finnugor szellemű összetételes jelzős szerkezetben (vö. *jelemás*, *vállá-közös* stb.) előfordul, pl. *háta-hopás* 'salebrosus, fragosus; uneben, holperig'. Pl. Vigyék egy *háta hopás*, darabos völgyben, mely soha nem szantatott. (NySz. GKat., Válts. II. 611.) | *háta-hupás* 'hátahoporjás, követes, gajos, darabos, tserepezett, egyenetlen p. o. hely' (Baróti Szabó, KisdésSz. 32.) | *hepe-hupa* 'gödrös, kátyús út' (Kis-Kúnság, MTsz.) | *hepe-hupás* (Kisújszállás, MTsz.) | *hépa-hupás* (Mezőtúr, MTsz.) | *hépe-hupás* (Furta vid. Bihar vm., Nagykúnság, MTsz.) | Mind-egyiknek a jelentése: 'egyenetlen, dímbes-dombos, gödrös-göröngyös (föld, út)' | *hápa-hupa* (Székelyföld, Gyarmathy S., Vocabularium 98; Marosszék) 'gidres-gödrös, völgyes-dombos, egyenetlen hely' (MTsz.) | *hápa-hupás* 'gidres-gödrös, völgyes-

dombos, egyenetlen (út, szántóföld, rét)'. Ezt a Tsz. nyomán Szatmár vármegyéből, Nagybányáról s a Székelyföldről idézi a MTsz., de megjegyzi, hogy ott *hapa-hupás* áll, a kéziratban pedig, amelyben az ékezetek gyakran el vannak hagyva: *hapa-hupas*. Előfordul még e szó Udvarhely megyében is. | *vápa-hupa* (Székelyföld, Tsz.) ,ua'. | *vápa-hupás* (Székelyföld, Tsz.) ,ua'. (Ez utóbbiakat is a MTsz. idézi.)

VI. Horger Antal, Páros mássalhangzóváltakozások (MNY. XXXVII, 12—6) című cikkében *mp* > *ncs* hangváltozásnak minősíti a *homp* 'föld- vagy kavicsshalom': N. *honcsok* 'hant, göröngy, kicsiny földdomborulat' fejlődést. Ezt mi is helyeseljük. (Horgernek abban a véleményében azonban, hogy a *homp* „tudattalan elvonás a N. *hompol* 'hanthalmot rak' igéből, amely járulékos *p* hanggal a *homlít*, *homlok* családjába tartozik“ [vö. i. h. 13] a fentiek után természetesen nem osztozhatunk.) Horger említett cikkében a fenti jelenségre számos példát hoz fel (ezekből többet alább is idézünk) s példái nyomán megfigyeléseit a következőkben foglalja össze: „... abban az esetben, ha az orrhangú mássalhangzó után másféle mássalhangzó, vagy akár másféle zárhang is következett, akkor sohasem történt páros mássalhangzó-változás, hanem mindig csakis akkor, ha az onhelyi zárhang következett utána. Ebből a körülményből ugyanis nyilvánvaló, hogy a mássalhangzóváltkozásnak párossága az onhelyi viszony következménye. Ha tehát valamely orrhangú mássalhangzónak a zárképződése bármiféle ok következtében máshová helyeződött át, akkor a rákövetkező onhelyi zárhangnak a zárja is, onhelyi volta miatt, automatikusan ugyanoda helyeződött át. Pl. *hëmperëg* > *hëntërëg*, *lompos* > *loncsos*“ stb. (I. h. 15—6). Amit tehát Horger itt a zárhangokkal kapcsolatban megállapít, vonatkozik a félzárhangokra (affrikátákra) is.

Ezzel a *homp*, illetőleg a **hop* ~ *hopp* rokonsági körébe bevonul a *honcsok* (*homp* ~ *honcs* + *-k* képző; vö. ugyanerre a képzőre a MTsz. fentebb ismertetett zalai *hompuk* adatát), amelynek a MTsz. a következő változatait ismeri: 1. *hancsik*, *hancsik*, *hancsok*, *hancsuk*, *honcsog*, *honcsok* 'hant, göröngy, kicsiny (sírhanthoz hasonló) földdomborulat'. 2. *hancsék*, *hand-sék*, *hanzsék*, *homzsék*, *honcsok* 'zsombék (ingoványos, süppedékes, lápos helyeken a vízből itt-ott földdomborodó egy-egy hant)'. 3. *hancsék*, *hancsik*, *honcsok*, *höncsök* 'vakondtúrás'. 4. *honcsok*: 'kupac'. 5. *hamzsék*, *hamzsis*, *hancsik*, *hancsuk* 'határjelül csinált néhány kupányi földhányás v. két egymásra tett hanthasáb'. 6. *hancsik* 'tilalomjelül ásott gödröcske'. 7. *honcsok*, *höncsök* 'vakondok' (vö. *honcsoktúrás*, *hancsiktúrás*, *vakhoncsok*); (A szóra vonatkozólag vö. CzF. adatait, továbbá Wichmann: MNY. IV, 304; Szinnyei: Nyr. XXIV, 53—6; Pais: MNY. XVII, 44—5.)

A *honsokos* ~ *hancsokos* helynévi előfordulására Szabó T. Attila kalotaszegi gyűjtései tartalmaznak számos adatot; pl. 1742-ből Gyerővásárhelyről: „In a k t e l k e f e l é v a l ó F o r d u l o b a n : az Hontsokos Tónál“ (szántó, i. m. I, 150). | Ugyanonnan 1785-ből: „A' Hontsokosba“ (kaszáló a Kis Kapus felől való fordulóban.) I. m. I, 152. | Ugyanonnan 1815-ből: Hancsokosba (szántóföld a Kapus felől való fordulóban; i. m. I, 156). | 1752-ből, Egeresről való a következő adata: „az Honcsokos Tó n. Óldalon (szántó), Honcsokos Tó Dombja, az Honcsokos Tó terin (kaszáló), Honcsokos Tó, az Honcsokos Tó Domb oldalán.“ (I. m. I, 192.) | Ugyancsak Egeresről, 1941-ből való a 137. számú „Hancsokostó ~ Tau ku glijile (tó)“ adat. (I. m. I, 199.) Szabó T. Attila, A személynevek helyneveinkben (MNyvv. II, 113) című tanulmányában találjuk a következő adatot: „Nagy István honcsokja“ (Gyergyóalfalu, Cs.; 1773. — Gyergyócsomafalva, Cs.; 1773.)

Horger fenti hangtani magyarázatán kívül megerősíti ezt a származtatást a — főleg az MTsz. alapján kimutatható — pontos jelentéstani egyezések sora is; ez utóbbi kétségtelenül igazolja, hogy itt a *homp* egy -k képzős változatáról van szó.

VII. Amint általában gondolták, a *hőmpölyög* és további származékai (*hőmbörög*, *hempereg*, *hentereg*, *hengereg*, *hederít* stb.) valószínűleg hangfestő tőből származnak. (E véleményre és az irodalomra nézve vö. Bárczi, SzófSz.) Ezt a felfogást azonban nem oszthatjuk olyan könnyen, hiszen áttekintve korábbi adatainkat, a közös tőből eredő származékok gazdagsága és finom árnyalatok kifejezésére történt sokirányú felhasználása lehetőséget nyújt arra, hogy ezt az igecsoportot a fentebb tárgyalt szócsaláddal való rokonság szempontjából legalább is vizsgálat tárgyává tegyük.

A közelebbi vizsgálatra főleg az ad okot, hogy — a NySz. tanúsága szerint is — van egy bizonyos, meglehetősen régi *hőmpöly* szavunk: „Orso fejere fűgeztő hőmpöly, kivel az orso inkább pördül: 'spondylus'.“ (Molnár Albert, Dictionarium 1604.) Adámi Sprachkunst-jában (1763) *hempel* 'walze, rolle'. Sándor István Toldalék-ában (1808) *hőmpöly*, *hempely* 'Cylindrus, scutula; walze, rollholz'.

Ilyen -ly-képzős szó lehet az alapszava a MTsz. következő adatainak is: „*hőmpöjég*: 1. 'hógömb' (Alföld) 2. 'gurító henger' (Székelyföld)“. Ezek a származékok pedig alaki szempontból kifogástalanul kapcsolódnak fenti *homp* ~ *hemp* (l. *homp-kő*) adatainkhoz, amelyek — szintén a Székelyföldön — 'forgatással kerekre csiszolt kő- v. kavicscsomót, fadarabot' jelentenek.

A további igei származékok (*hőmpölyög* ~ *hompolyog*, *hőmpölyget* ~ *hempelget*, *hőmpölyít*, *hőmpölyödik* stb.) már Calepinusnál, Molnár Albertnél, Pápai Páriznál 'volvor, volutor; volvo, voluto' jelentésben fordulnak elő, azóta pedig végigkísérhetjük őket egész szótárirodalmunkon. Így tehát már a

XVI. század legelejétől kezdve biztos adataink vannak ezeknek az igei származékoknak mai alakjukban és jelentésükben való használatára. A *hőmp* > *hőmpöly*, *hőmpölyög* származtatás viszont kizárja azt, hogy a *hőmpölyög*, *hőmpölyget* stb. tekintetében hangutánzó tö jelenlétét érezzük, hiszen ahogy ma is beszélünk *hullámos talajról*, *csúszós útról* stb., a tova-gomolygó test, víztömeg mozgásának jelölésére is könnyen használhatták a felszín domború tovamozgását már jelentésének térszíni gyökereinél fogva is pompásan kifejező *hőmpölyög* igtét és származékrokonságát, különösen, ha — amint az valószínű — a mozgás és domborúság képzetét egyszerre felkeltő *hőmp* és *hőmpöly* szavak már amúgy is kéznél voltak. Ami pedig a hangfestő jelleget illeti, H o r g e r (MNY. XIII, 129) éppen a *hőmpölyög* ~ N. *hompolyog* szópárt ama szópárok közé sorolja, amelyek valószínűleg nem hangrendi átcsapás útján keletkeztek, hanem hangutánzó és hangfestő természetűek. Ezekről felteszi, hogy egymástól függetlenül keletkezett az egyik vidéken a *velaris*, a másikon pedig a *palatalis* hangrendű alak, a szerint, hogy az a bizonyos jelenség magas vagy mély hangszín benyomását keltette-e a figyelőben.

A további származékok (l. alább) tekintetében tehát — H o r g e r-rel és másokkal együtt — fel kell tennünk a hangfestő- hangutánzó funkciót, amely e származékok létrejöttékor eleve közrejátszhatott, bár a származékok képzése a már ismertetett *homp* ~ *hőmp* ~ *hemp* többől vagy annak valamely származékából történt. Ilyen indítékra keletkezhetek még: *hőmbörög*, *hempereg*, *hengereg*, *hendereg*, *hendorít* stb., amelyeket szótárirodalmunkban és általában nyelvészeti irodalmunkban is régóta össze szokás kapcsolni.

Ezekben az újabban említett származékokban azonban nemcsak a magánhangzók különböző hangrendűsége okoz hangutánzó — hangfestő indítékú jelentésbeli árnyalást, hanem a többeli (eredetileg *mp*) mássalhangzókapcsolatnak különböző változásai is. Ezekre a változásokra éppen H o r g e r mutatott rá már említett cikkében (Páros mássalhangzóváltakozások: MNY. XXXVII, 12—6). Jórészt H o r g e r megállapításaihoz kapcsolódva, az e szócsaládba tartozó anyag keretében a következő mássalhangzóváltakozásokat tapasztaljuk:

mp > *mb*. *felhamburkázik* 'fölbukfencezik, fölfordul' (Besenyőd, Szabolcs vm.) MTsz. | *hőmbölyög* Faludi: NU. 264, 293; Faludi: NE. 106 'hőmpölyödik'. | *hőmbölgő* Pozsony vm., *hőmbölygő* Csallóköz. Mindkettőt 'gurító henger' jelentésben idézi a MTsz. | *hőmbörget* 'gurítgat, görget, hengerget'. Km. *Hőmbörgetik a hór: dőut* (tr. = mennydörög) | *mekhőmbörget* 'meghengerget, megforgat'. Még a sárba is *mekhőmbörgették eszt az én ujjaso: mat.* | *hőmbörít* 'hengerít, gurít, gördít' | *hőmbörödik* 'gurul, gördül, hemperedik' | *hőmbörögőzik* 'hentereg, hempergőzik, fekve gurul' | *hőmbörög* 'hempereg, gurul, gördül'. A

gojójú hömbörög; *nem én: Héj, az én életem nem igény gyönyörű, Piros két órcám hömbörög a könnyű.* (Nd.) Mindezeket l. Csúry: SzhSz.

mp > *ncs.* Mint pl. *lompos* > *loncsos*. Ide tartozik: *hencsereg* (< *hempereg*) 'henterég, fektében ide-oda forog'. (Vö. CzF., MTsz., Csúry, SzhSz., továbbá Wichmann: MNy. IV, 304.)

mp > *nd.* Mint pl. (N. elszompolyodik) > N. elcompolyodik ~ N. megcondollik, megcandalodik stb. (vö. Horger: i. h. 13). Pl. *handorít* 'convolvere, derivare; wälzen'. Mynden dolgot enream akarnanak handoretany es myndenben engemett akarnanak bynesse eyteni. (LevT. I, 350). | *handorikáz* 'ide-oda hánykolódik, hányja-veti magát'. CzF. | *handász* 'A székeleyeknél a. m. hányvet, hadonáz'. Uo. (Erre vonatkozólag vö. még Szilasi: NyK. XXIV, 428.) Ide tartozik még: *henderbucka*, -áz CzF., Csúry: SzhSz. | *henderedik* 'gördül, gurul, hemperedik'. Csúry: SzhSz. | *henderég* 1. 'hengereg, hömpölyög' (Palócság, Gömör vm.) 2. 'bandukol' (Mátra vid.) MTsz. | *hөndörget* 'hengerget' (Hont vm.) Uo. | *hөndөrgө* 'hengergö' (Gömör vm.) Uo. | *hөndөrika* 'hengergözés' (Kolozs vm.) Uo. | *hөndөrit* 'hengerít' (Hont vm.) Uo. | ? *összehendebítél* 'összedöncöl, hánykolódva összegyúr' (Udvarhely vm.) Uo.

mp > *ng.* Horger (i. h. 13) erre éppen a *hөmpөrөdik*, *hөmpөrөg* > N. *hengөrөdik*, N. *hengөrөg* (> *hengөr*) példákat hozza fel. (A *hengөrөg* 'volutor, hin- und hergewälzt werden', *hengөrget* 'convolvere, voluto, convoluto', *hengөrit* 'advolvere, volvo, voluto, wälzen stb.' jelentésben már Molnár Albertnél, Calepinusnál, Pápai Páriznál előfordul (vö. NySz.), azóta pedig számos más írónknál s hasonló jelentésben. A népnyelvben pedig: *hengerbóc* 1. 'oldalaslág lefelé való hempergés'; 2. 'bukfenc'. (Ebből: *hengerbócoz*, *hengerbócál*, *hengerbógázik*, *hengerbuckázik*, *hengerbuckó* 'ua.' MTsz. Hasonló, csak a képzők árnyalta jelentésbeli eltérésekkel: *hengөrөdik* (~ *hingөrөdik*, Székelyföld), *hengөrөg* (~ *hingөrөg*, Székelyföld), *hengөrget* (~ *hingөrget*, Székelyföld), *hengөrgөdzik*, *hengөrgөzik*, *hөngөrdөzik*, *hingөrgөzik*, *hingөrgөzik*. MTsz. | Továbbá: *hengөrgө* (*hingөrgө*, Székelyföld, *hөngөrgө* uo.) 'gurító henger'. *Hingөrgө* kő 'úton, udvaron hányódó kő, amely mindenkinek a lába alá akad' (Székelyföld). MTsz. | *lehengөrel* 'legörget, lehidor' (Székelyföld). MTsz. | *hengөrөl* 'wälzen'. Csúry: SzhSz. | *hengөr* 1. 'sima hengөr'; 2. 'tövisszes hengөr' (= melynek felülete erős vasfogakkal van kiverve). Uo.

nd > *nt.* Mint pl. *Levente* < *Liündik* (vö. Németh, HonfMKial. 268; Gombocz: MNy. XII, 310, XIII, 237; Pais: MNy. XVII, 159; Juhász: MNy. XXVIII, 279), továbbá *halándék* ~ *halánték*, N. *lende* 'apró gyümölcs, apró gyerek, perepütty' ~ N. *lente* 'rokon, retyerutya' stb.

Ide tartozik: *hentөrөdik* 'volvor, volutor; sich wälzen' (Kónyi, HRom. 125) | *hentөrөg* 'ua.' (Kresznerics) | *hen-*

tërgët 'convolvere' (Pápai Páriz, 1767.). Továbbá a népnyelvből: *jëlhentëredik* 'fölhemperedik' (a lelőtt vad, midőn a vízre esvén elvágja magát. Fehér vm. Velencei-tó vid.) MTsz. | *hentëreg*: 1. *hëntëreg* 'forgolódik' (Hunyad vm.) 2. *henterög* 'hömpölyög' (Baranya vm.) MTsz. | *hentörget* 'hengerez' (Baranya vm.) MTsz. *hentërgető* 'henger' (Baranya vm.) MTsz. | *hentörget* 'hengerez' (Baranya vm.) MTsz. | *hentërgető* 'henger' (Baranya vm.) MTsz.

Amint látjuk, a fentiekben szabályos és a magyar nyelvben általános hangtani váltakozásokról van szó, amelyek e sokágú származékcsoportoknak a *homp* ~ *hömp* ~ *hëmp* alapszóból való származtatását könnyen lehetővé teszik. Jelentéstani szempontból sincs semmi akadály az útban, mert a fejlődés a következő lehetett: 1. 'apró földcsomó, bucka, domb', 2. 'sok egyenetlenség, hullám a föld, víz stb. felszínén' 3. 'a felszín folyton változó, egyenetlen mozgása, hömpölygés', 4. 'bármely testnek egyenetlen föl-lemozgása: hengergés, hempergés stb.' 5. 'fordítás, kavarási, borítás'.

A jelentésfejlődésnek ezen a fokán kapcsolódik be *nd* > *d* váltakozással (vö. pl. MNy. XXVIII, 172 stb.) a *hederít*, *hadarint*, *hedereg*, *hederál*, *hadari*, *hadar* (*hadaró*, cséphasaró), *hidor* stb. félék csoportja, amelyeknek először 'fordít, hajladozik, hentereg, kanyarít' stb. jelentéséből lassanként kialakult az elvont 'ügyet vet valakire' fogalom kifejezésére használatos *hederít*, s az 'össze-vissza, gyors beszéd' jelölésére használt *hadar* köznyelvi szavunk. Ez eredetileg konkrét, térbeli mozgást kifejező szavak jelentéstartalmának megváltozására szép példákat találunk a MTsz.-ban: *hederég* (*hedereg*, *hëderég*, *hederög*): 1. 'hever, hentereg, ténfereg, láb alatt van (valamely házieszköz)' (Csallóköz, Székelyföld). 2. 'henyél' (Baranya vm., Ormányság). 3. 'inog, mozog, lötyög' (Veszprém vm., Kiskúnhalas). 4. 'ferdén, csűrve-csavarva megy' (Vas vm., Kemenesalja; Győr vm., Szigetköz). 5. 'haboz' (Oroszáza). (Az utóbbi két jelentés sorrendjét — a valószínű fejlődés érzékeltetésére — én cseréltem meg.) A *hadar* 'gyorsan, bizonytalanul beszél' = felforgatja a szót' jelentésének eredetére vonatkozólag érdekes adatot tartalmaz a MTsz. *hadarász* címszava utáni rész: 1. 'tapogatózik' (Csallóköz) 2. 'hadarva beszél'. Úgy hadarászol a nyelveddel még a kezveddel, mind ahogy ein a zostorommal szoktam. (Gömör vm.)

Az eredetileg térszíni formát jelölő **hop* ~ *hopp* további származékai tekintetében tehát azt a fejlődést tapasztaljuk, hogy azok hangutánzó - hangfestő elemekkel bővülve előbb az eredeti térszíni forma szemléleti tartalmához hasonló cselekvési (mozgási) fogalmakat fejeztek ki (*hömpölyög*, *hentereg* stb.) majd pedig ezek konkrét cselekvési vonatkozásainak elhalványulása után lelki vonatkozású jelentéstartalmat is felvettek: 1. 'ügyet vet valakire, hallgat a szavára'; 2. 'össze-vissza, gyorsan beszél'; 3. 'bizonytalanodik'.

Jegyzetek a budapesti népnyelvről.

1. Kétségtelen, hogy a szélesebb értelemben vett népnyelv fogalmából a nagyvárosi — így nálunk elsősorban a budapesti — népnyelvet sem lehet kirekeszteni. A népnyelv elnevezés tágabb értelmezésében semmiesetre sem korlátozható a kétkézi földművesség csoportnyelvére, hanem általában a társadalom legszélesebb rétegei nyelvének gyűjtőnévéül tekinthető. A nyelvész szempontjából, bármennyire lenyűgözően érdekes is a falu nyelve és minden evvel összefüggő kérdés, nem kevésbé érdekelnek figyelmet a nagyváros alsóbb, kevésbé iskolázott néposztályainak nyelvi problémái. Ha az elsőben, megfigyelve a hagyomány és a köznyelvi hatás ádáz küzdelmét, magán a küzdelmen kívül talán pillanatnyilag inkább a megőrzött régi elemek érdeklik a kutatót, mert elsősorban az erősen pusztuló nyelvkincseknek legalább a tudomány számára való megmentéséről van szó, a városban, hol különben hagyomány és újítás épügy harcban áll egymással, mint a falun, csak a küzdelem feltételei mások, ma talán inkább a felbukkanó új tényekre esik a fősúly, hiszen a város, helyzeténél fogva, az egész ország nyelvének fejlődésére döntő hatást gyakorol. Mind a kettőben természetesen egyaránt érdemel megfigyelést az a szakadatlan átalakulási folyamat, melynek mindannyian szemlélői, sőt bizonyos fokig benne élő részesei vagyunk.

Ez a hihetetlenül bonyolult, kusza szálakból összetevődő, pillanatra sem megnyugvó kavargás, nyüzsgés, átalakulás, melyben minden állandótlanak, bizonytalannak látszik, bár szemünk előtt pereg le, nehezebben megfogható, bajosabban tanulmányozható, mint akármely elmúlt kor emlékeiben, adatokban lehiggadt nyelvének vizsgálata, ahol a rendelkezésre álló anyag véges, tehát könnyebben rendezhető és rendszerezhető, világosabb és áttekinthetőbb megállapításokra ad lehetőséget. E nehézségek azonban egyrészt nem riaszthatnak vissza a falu nyelvének tanulmányozásától, bár — minden szakavatott gyűjtőnk tapasztalatai szerint — ott is igen nagyok, de nem lehetnek másrészt okai annak sem, hogy a városok népnyelvét kihagyjuk munkatervünkől. Legföljebb itt még nagyobbak a nehézségek. A nyelvész ugyanis rendesen maga is városban él,

ha faluról származott is, tehát teljes közelségben van a városi népnyelvhez, azzal szinte naponta érintkezik, ennél fogva nincs meg az a szükséges távlata, amellyel a falusi népnyelvet nézheti, még hosszabb tanulmányútjai alkalmával is.

De nemcsak a lejátszódo küzdelem, átalakulás folyamataiban lelhető párhuzam kapcsolja össze a városi és a falusi népnyelvet. Elvégre mind a kettő ugyanannak a nyelvnek alacsony társadalmi szintű változata, és már ez is összefűzi őket, hiszen rokon lelkiség hatóerejétől függnek változásaik. Ha szükségképpen van is eltérés a lényegesen elűtő életformáktól meghatározott lelkületben, még több a közös származásból következő rokonvonás. De azonfelül a két nyelvforma állandóan hat is egymásra, részben közvetve (pl. a városi népnyelv a köznyelvre és ez a falusi népnyelvre, vagy a falusi népnyelv az irodalmi nyelvre és ez a városi köznyelven át a városi népnyelvre), de gyakran közvetlenül is: a falusi lakosság városbaözlése behozza a legkülönbébb vidékek népnyelvét a bérkaszárnnyákba meg a külvárosi munkásházákba; viszont a városivá vedlett falusiak falusi kapcsolatai csak egy-két nemzedék után szűnnek meg, addig a városi népnyelv hatása rajtuk keresztül is sugárzik a falu felé.¹

Budapest nyelvének tanulmányozása ellen — igaz, főleg laikus körökben — azt a megállapítást szokták szögezni, hogy e nyelv teljesen megromlott, idegenszerűségekkel telt korcs magyar nyelv, mellyel foglalkozni nem érdemes, főleg mikor itt van szűz érintetlenségében a magyar falu nyelve. (Hogy ez az „érintetlenség“ csak képzeletben él, arról tanúskodhatik minden népnyelvkutató, s hogy ez nem is lehet másképp, azt tudja minden nyelvész.) Ámde, még ha igaz volna is mind e vád, s a város nyelve valóban teljesen elfajzott volna, a nyelvész még akkor is érdekes feladatot látna az így feltáruló nyelvi tények tanulmányozásában. A valóság azonban távolról sem ilyen fekete. Budapest népességének egy része ugyan idegen eredetű, nyelvében pedig — igaz — gyorsabban kapnak lábra az idegenszerűségek, és ilyenek szakadatlan áramlanak is bele, evvel párhuzamosan mutatkozik azonban egy tisztulási, hogy úgy mondjam, magyarosabbá-válási folyamat, és ez az erősebb. Ez nyilván összefügg a vidéki magyarság állandó és gyorsütemű városba-költözésével, mely ezt a valamikor idegenajkú kisvárost magyar nyelvű világvárossá tette.

2. A városi és vidéki népnyelv ilyen többrétegű összefüggésének szemléltetésére vegyünk egy, meglehetősen szélsőséges példát. Köztudomású dolog, hogy minden nagyváros népnyelve szókincsének a köznyelvtől elűtő részét jelentékeny mértékben

¹ A városi alsóbb köznyelvnek a faluban való terjedésére érdekes adatokat szolgáltatnak a nélapok levelezési rovatai. Igen tanulságos pl. a módosabb kizgazdatársadalomban elterjedt Kis Újság hosszú idő óta folyó ú. n. tízparancsolat-vitája.

különféle csoportnyelvekből meríti. Vegyük ezek közül a legfontosabb, mert legdúsabban bugyogó forrást, a jassznyelvet.¹ Ez a budapesti népnyelvet — mint másutt is minden nagyváros nyelvét a megfelelő argot —, sőt a városi köznyelv szókincsét is igen sok elemmel gazdagította. Az argot-knak jellegzetes tulajdonsága az idegen elemek kedvelése (D a u z a t, Les argots 16, 60), s nálunk, mint látni fogjuk, még történeti okok is szaporították a jassznyelv idegen szavait. Ezért a pesti népnyelv argotikus eredetű szavai közt is sok az idegen, cigány, jiddisch, német stb. Nem meglepő tehát, ha a közvélemény ezekben látta és részben látja ma is a pesti nyelv idegen, magyartalan, korcs voltának egyik fontos tényezőjét. Ezért a „pesties“, „pesti szó“, „pesti nyelv“ stb. erősen pejoratív hangulatú kifejezések, melyekkel a főváros nyelvét jórészt ezen argotikus elemei miatt bélyegzi meg a vidéki közvélemény.²

Ha azonban a magyar jassznyelv történetén végigtekintünk, azt látjuk, hogy ennek igen sok kapcsolata van a magyar népnyelvvel, sőt eredetét sem Pesten, hanem vidéken, alkalmasint az Alföldön kell keresnünk. Ha nem vesszük figyelembe Oláh Miklós Hungáriájának (1536.) érdekes megjegyzését a simándi koldúsok titkos nyelvéről (Tolnai: MNy. XVIII, 38), mert hiszen erről a tudós érsek megjegyzésén kívül semmit sem tudunk, legrégibb tudósításaink és egyszerűsmind adataink a XVIII. század végéről és a múlt század elejéről valók: a Hajdúságból 1782-ből (Simai Ödön: Nyr. XXXII, 399; Györffy István: Nyr. XXXIX, 328; Balassa József: Nyr. LIII, 5 és Szirmay István, A magyar tolvajnyelv szótára 8; vö. Nyr. XLIV, 140; Csefkó Gyula: MNy. XXI, 71; Bárczi, A „pesti nyelv“ 8) és a XIX. század első negyedéből (Heinlein István: MNy. IV, 268; vö. Bárczi i. m. 10) egy-egy szó-

¹ A jassznyelv elnevezést a társadalmon kívül álló elemek, tolvajok, betörők, hamiskártyások, kéjnök és általában az erkölcsi rendbe beilleszkedni nem akaró vagy nem tudó egyének titkosságra törekvő csoportnyelvére használom gyűjtőnévként. Persze e csoportok maguk is belevegyülnek a legszegényebb néposztályba, elvághatatlan átmenetekben, és amint nem minden egyes egyén esetében lehet élesen megvonni a határvonalat a feddhetetlen ember, az alkalmi elbotló és a hivatásos bűnöző között, akképpen a nyelvi határok is sokszor elmosódnak és egyes nyelvi elemekről, szavakról sokszor nem lehet megállapítani, vajon valóban a jassznyelvből, vagy a jassztársadalomhoz műveltség és életszínvonal tekintetében közel lévő, de tisztességes embercsoportok nyelvéből való-e. Természetesen a tolvaj stb. „mesterségbeli“ műszavak a jassznyelv legkétségtelenebb tulajdonai.

² Ezen az alapon adtam ezt a címet: A „pesti nyelv“, egy régebbi tanulmányomnak, mely a budapesti nyelv csoportnyelvi elemeivel foglalkozik (MNyTK. XXIX. sz. 1932.), hangsúlyozva persze, hogy miként kell ezt az elnevezést érteni. Ez a cím azonban nem volt szerencsés, mert néhányan, akik tanulmányomat tőlük nem olvasták el, csak legföljebb átlapozták, e cím alapján (az idézőjelet észre sem véve) azzal vádoltak meg, hogy Budapest nyelvét azonosítom a jassznyelvvél (V. ö. pl. Balassa: Nyr. LXII, 96).

jegyzék. E két forrás igen sok rokonvonást tüntet föl: a szavak nagy része egyezik, bár vannak eltérések is, sorrendjük azonban teljesen különböző, úgyhogy valószínűleg az egri a hajdúságitól teljesen függetlenül készült és valóban „a latronibus interceptis” íratott össze Egerben. Az egyezések nagy száma viszont arra mutat, hogy Magyarország egy jelentős részében, alkalmasint legalább is az Alföldön és szélein már volt ekkor a hivatásos bűnözőknek egy szerény titkos szókincse.

E szójegyzékek szavai között (74 szóból áll a hajdúsági, 71-ből az egri) természetesen vannak idegen elemek is: cigány, héber-jiddisch, szláv, német, sőt diákos latin szavak, ami természetes, hiszen, mint említettük, minden tolvajnyelv fölötté kedveli a környezete számára megérthetetlen és így titkosnak ható idegen szókat. Túlnyomó részük azonban kétségtelenül magyar, népi, legfőljebb fél népi eredetű. A legegyszerűbb típusúak főnevesült jelző formájába öntött körülírások, melyek jellegzetes, szembeötlő tulajdonságot mutatnak be: így *Fel-rántó H.*,¹ *Föl rántó E.*¹ 'csizma' | *Fel-tévő H.*, *Fel tevő E.* 'kalap' | *Lábra-való H.*, *Lábra való E.* 'nadrág' | *Vágván H.*, *E.* 'bicska' | *Szürhordó H.*, *Sushordó E.* (nyilván íráshiba) 'kondás' | *Perge H.*, *E.* 'kocsi, szekér' | *Szörös H.*, *E.* 'bunda' | *Kaparó H.* 'tyúk' | *Füstölő H.*, *E.* 'pipa' | *Csengettyű H.*, *Csengetű E.* 'óra, zsebóra' | *Lobogó H.*, *E.* 'keszkenő' | *Füles H.*, *E.* 'ló' | *Szúszogó H.*, *Szuszogó E.* 'disznó' | *Csatsogó H.*, *Csahogó E.* 'kutya', | *Mindennapi H.*, *E.* 'kenyér' stb.;² néha a tolvajnyelvi szó tréfás szó- vagy jelentésátvitel (amint az előbbieken is gyakran van valami tréfás-gúnyos árnyalat), olykor szellemes és szemléletes: *bak E.* 'asszony cinkosa' | *kút H.*, *E.* 'zseb' | *Olvasó H.*, *E.* 'bilincs' | *Kígyó H.*, *E.* 'tűsző' (*E.* szerint: „Gyűsző. Pinz az oldalán”, *H.*-nak Györffy-től közölt, egyébként igen hibás szövegében szintén „gyűsző”) | *Parás E.*, *Paráz H.* 'pénz a zsebben erszeny nélkül' | *Sógor H.*, *E.* 'német' | *Gyertya ég H.* 'vigyáznak', *Gyertyáz E.* 'vigyáz', | *Kapkodás H.*, *E.* 'szürdolmány, kankó' | *Kutya H.*, *E.* 'hajdú' | *Fejes H.*, *E.* 'úr, tiszt úr' | *Fasék H.* 'fély' (*l.*), *Fázól* 'félsz' *E.* stb.

E magyar szavak nemcsak népies észjárásra mutatnak, hanem egyikük-másikuk kétségtelenül valamely nyelvjárásból van kölcsönözve. Pl. a *Jordán H.*, *Jordány E.* 'zsidó' a Dunántúl két vidékéről és Heves megyéből van följegyezve, mint népi szó (Nyr. II, 564; MTsz.) | *Delivator H.*, *Dictator (l.) E.* 'bicskás tolvaj' nyilván a Tisza-Dunaközből meg a Temesközből följegyzett *déli-bátor* 'tolvaj', *déli-bátoros*, *délivátoros* 'cigány, őgyelgő, kóborló' szavakkal (MTsz.) azonos³ | *Topánka*

¹ H. = hajdúsági (1782.), E. = egri (XIX. század eleje).

² Ilyenek, mint tréfás kifejezések, a népnyelvben is gyakoriak (vö. *L a t z k ó G é z a*, *Játszi szóképzés*. NyF. XLIX, 12 és passim).

³ A MTsz. szövejtése: *déli-bátor* 'vásári tolvaj, aki délben bátran lop, mialatt a vásárosok ebédelnek' nyilván csak népetimológia.

'ital, bor, pálinka' H., E., *Topánkosodni* H. 'részegeskedni', föllelhető a *betopánkáz* 'berüg' hely nélkül (MTsz.), *betopánkázik* 'becsíp' Debrecen, Balmazújváros, Nagyvárad (MNY. IV, 43) igében | a *zshivány* szóra is itt találjuk az első adatot: 'Sivány H. 'tolvaj' és csak tíz év múlva jelenik meg aztán újra B. Szabó Dávid Kisded szótárának második kiadásában. Bár B. Szabó Dávid a *zshivány* szót a *sivány* alak értelmezésére használja, ekkor nyilván még csak szűkebb körben lehetett elterjedve, s így nem csoda, ha még jóval később egyesek titkos, tolvajnyelvi szónak érezték.¹ Persze az irodalmi nyelvben nem a tolvajnyelvből terjedt el, hanem a nyelvbovító mozgalom során annyi más társával tájnyelvből, alkalmasint az Alföldről kiindulva jutott el a magasabb nyelvszintre. Meglehetősen általánossá vált azóta a *lábravaló* szó is, mely mind a két szójegyzékünkben előfordul tolvajnyelvi szónak föltüntetve, s melyről már a XVII. század derekáról is van több irodalmi adatunk (Zolnai Gyula: MNY. XXVII, 323), tehát nyilván a tolvajnyelv is meg a köznyelv is közös forrásból, a népnyelvből merítette. Szintén népi jelentésfejlődésre mutat a XVI. századtól kimutatható (SzikszF., C., NySz.) és úgy látszik, eredetileg 'vénasszony' jelentésű *kofa* szó, mely új jelentésében itt (E.) bukkan fel először (még PPB. 1801.: 'vetula, anus'²): 'kenyérsütő', ez nyilván összefügg a szó mai köznyelvi jelentésével (így már Tzs. 1835. s. v. *Höke, Höker*) oly módon, hogy mind a kettő közös népi forrásra megy vissza.³ Nem népi eredetű olyan szó, mely már ezekben a forrásokban is előfordul, a köznyelvben csak egy terjedt el úgy ahogy, a múlt század második felében, a *balek* (*Balék* H. 'az ura vagy férje').⁴

Maga az a körülmény, hogy e kis szókincs túlnyomó részében magyar, már maga is arra mutat, hogy a jassznyelv első gyökereiben semmiesetre sem pesti eredetű, hiszen Pest ekkor, a XVIII. században, túlnyomóan német volt. De bizonyítják ezt

¹ Megjegyzendő azonban, hogy az 1782-i forrásban a *zshivány* nemcsak, mint tolvajnyelvi szó van említve, hanem az értelmezések között is előfordul négszer, ami arra mutatna, hogy a Hajdúságban ta'án csak 'tolvaj' jelentése volt szokatlan, de maga a szó nem volt ismeretlen. A jóval későbbi egri forrásban azonban az értelmezések megfelelő helyein mindenütt 'tolvaj' van, s a *zshivány* csak mint tolvajnyelvi szó fordul elő.

² Vö. azonban Debr. Gramm. 339: *kofa: copa*.

³ Tolvajnyelvi szókincsünk magyarázatában általában mindig figyelembe kell vennünk a népnyelvet. Nyilván hibásan magyaráztam a *Kanafória* H., *Kanafória* E. 'akasztófa' szót (A „pesti nyelv“ 10), mikor a görög-latin *canephora* 'kosárhordó leány szobra' kifejezéssel vetettem egybe. Nyilván a népnyelvi *kanafória* szóban kell közvetlen magyarázatát keresnünk. E szónak általánosabb 'gyanta' jelentése (Nyr. LXII, 130) ugyan komoly nehézségeket okoz, azonban jelent a népnyelvben 'orvosságot' is (Szhsz. I, 10, 447). Az 'orvosság' > 'akasztófa' jelentésugrás már kitűnően illik a tolvajnyelv jellegzetes akasztófahumorához.

⁴ Más, alkalmasint téves jelentésben E.: *Balik* 'cinkos'.

maguk a szavak is. Ezek, ha nem is tisztán falusi, népi eredetűek — ennek föltevése is képtelenség volna —, ahhoz alig férhet szó, hogy keletkezésükben a népi, magyar nyelvteremtő készségnek igen nagy szerepe van. Ezen viszont nincs mit csodálkozni, hiszen abban a korban a bűnözők társadalma, mely vásárokon, útszéli csárdákban, pusztákon fejtette ki tevékenységét, tetemes részben a paraszti sorból kiszakadt szerencsétlenekből állt. Ezek a színmagyar emberek csak magyar gyökerű titkos nyelvet alakíthattak ki. Az előforduló, viszonylag gyér idegen, cigány, német, jiddisch nyelvi elemek a bűnöző társadalom másik rétegének rovására írhatók, mely cigányokból, házaló, üveges, muzsikus zsidókból, elzüllött diákokból és iparosokból, szökött kellnerekből, gyanús kupeczekből, utazgató hamiskártyásokból stb. rekrutálódott. Az egész, különben szerény számú szókészlet is nyilvánvalóan vásári lopásokra, útonállásra stb. vonatkozik.

Ez az erősen magyaros jellegű *nyalavi nyelv*, ahogy akkor nevezték (H.) nem pusztult el a csárdázó zsványvilággal, hanem kétségtelenül a mai pesti jassznyelvnek az őse, s ebben tovább él. Az első emlékek szókészletének jelentékeny része ugyanis kimutatható a mai jassznyelvben — a H. 74 szava közül 25 ma is használatos —, ami döntően bizonyítja a folytonosságot. Ez a számarány még hozzá igen nagy, ha figyelembe vesszük, hogy a tolvajnyelv szókincse — egyrészt a szabadon csapongó szóalakító és módosító erők játsszi szeszélyéből, másrészt a titkosságra törekvés folytán — igen gyorsan változik.

Adatainkban azonban hézag van. A következő forrásunk egy együgyű könyvecske: „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül összeíratott és kiadattatott a köznépeknek óvakodási hasznára és a rossz emberektől való őrizkedéseikre Toronyai Károly által Békés-Csabán. Pest 1862.” (A következőkben ezt a forrást csak T.-vel jelöljük.) Az E. és a T. között azonban semmi adatunk nincs a tolvajnyelvről, kivéve *Be ő t h y L á s z l ó n a k* egy novellájában (Hölgyfutár, 1854. jún. 8—13, 116 kk.) előforduló két tolvajnyelvi szót: *nem czöldova s elprédlizett* 'nem fizetett s megugrott'.¹ E két szó megvan a régi emlékekben is, T.-ban is, sajnos véletlenül egyikük sem magyar eredetű. T. 177 szavas szójegyzéke azonban kétségkívül bizonyítja a fejlődés folytonosságát, hiszen a régi szójegyzékek szavainak zömét is magában foglalja, de mutatja egyben a megváltozott idöket is. A régen túlnyomóan magyaros szókincsbe már jelentős számú idegen elem tolakodott, a tiszta magyar kifejezések a jegyzéknek alig egy harmadát teszik a cigány, jiddisch, német és szláv szavakkal szemben. A városi elemek, úgy látszik, ekkor már

¹ Ezt az adatot Szinnyei Ferenc szívességének köszönöm.

nagyobb súlyra vergődnek, s a városok között persze fontos szerep juthat Pestnek, mely még távol van ugyan attól, hogy a Nagy Ignác Magyar Titkok c. művében megálmodott világáros legyen, de mégis az ország központja, legszámottevőbb helye és a nemzetközi tolvajvilág is szívesen felkeresi. A városok azonban túlnyomórészt (és főleg Pest) még inkább németek, s az elnyomatás kora magyarosodásukat mindenütt késlelteti, sok helyütt meg is akasztja. A Pesten használatos és a bécsivel szoros kapcsolatokat fenntartó német tolvajnyelv árad szét a vidék bűnöző köreibbe is. A magyar tolvajnyelvi szókincs azonban nem tűnik el, hanem vegyül a rotwelsch-sel. Ez annál könnyebben történhetik meg, minthogy mind a kettő voltaképpen csak szókészlet, s mind a kettő, mint már említettük, természeténél fogva szívesen vesz fel idegen elemeket szinte korlátlan mértékben.

Toronyainál azonban még igen számottevő a magyar elem, s az idegen szavak is igen gyakran magyaros formában, pl. magyar képzőkkel ellátva szerepelnek, így *Fillerezni* 'felülről húzni, vagy felülről levenni' | *Talmazni* 'összeszedezni vagy összerakni' | *Firolni* 'hívni vagy elcsalni' | *Lilozni* 'kártyázni vagy nyerekedni' | *Basálni* 'hegedülni vagy muzsikálni' | *Sápolni* 'részt kapni vagy osztozni' | *Tantusz* (= *tantuszos*) 'hamis pénzváltó vagy -kicsérélő' | *Sipis* 'három kártyával játszó vagy kártyacsalo' | *Glokkos* 'gyűszűs vagy gyűszűvel csalo' | *Topánka potoválo* 'italadó vagy pincér' stb. stb. Nagyszámú cigány elemei is arról tanúskodnak, hogy a XVIII. század óta ez a tolvajnyelvi szókincs itthoni elemekből is állandóan gyarapodott. De ezt bizonyítják elsősorban a megszaporodott tiszta magyar elemek is. Ezek az új, magyar eredetű szavak ugyanolyan jellegűek, mint aminőket régi forrásainkban találtunk. Pl. *Pityegő* 'óra' | *Kötőfék* 'óralánc' | *Karika* 'gyűrű vagy karperec' | *Sarkantyú* 'tömlöcvas' | *Szellőző* 'akasztófa' | *Evedző* 'kéz' | *Bajúszas* 'macska' | *Fogas* 'perzekútor vagy hajdú' | *Dohány* 'bankópénz' | *Lassú* 'ökör' stb. stb. Bizony néha nehéz megérteni, hogyan szolgálhattak titkos szókul olyan átlátszó elnevezések, mint *szagoló* 'orr', *mekegő* 'birka', *rőfögő* 'sertés' stb., de érdekes, hogy az ilyen szavak egyike-másika (pl. *mekegő*, *rőfögő*) az 1920-as évek szógyűjteményeiben is szerepel. A mai jassznyelvvel való összefüggést bizonyítja itt is az a tény, hogy T. újabb magyar szavainak jó része ma szintén megvan.

A tolvajnyelv azonban, úgy látszik, lassan mind inkább Pestre szorul,¹ e város alvilága pedig még évtizedekig német

¹ A Magyar Nemzet c. napilapban ez év február-márciusában Éri-Halász Imre cikksorozatát szentelt „Ki ne mondja!” címen a pesti köznyelvben használatos közhelyeknek. Ez érdekes megjegyzésekhez sok hozzászólás is érkezett (ezek különben arról tanúskodnak, hogy az olvasóközönség jelentékeny része félreértette a cikksorozatot), s e levelek közül egyik (febr. 26, 9 l.) hírt ad egy különleges kassai

marad. A nyolcvanas évek vége felé a pesti tolvajnyelv magyar elemei már igen alacsony viszonylagos számot mutatnak (vö. Berkes Kálmán, A tolvajélet ismertetése. 1888.). Ez azonban a mélypont. Innen kezdve ismét magyarosodik a tolvajnyelv, eleinte lassan követve magának a fővárosnak magyarosodását, majd különösen gyors ütemben az első világháború óta. Ez alkalmasint a világháború alatt és után lepergett nagyarányú népmozgalmakkal függ össze, melyek erőszakosan megkavarták Budapest alsóbb társadalmát és különösen a falusiak erősebb beözönlésével jártak. Ezzel párhuzamos a tolvajnyelv rohamos magyarosodása éppen abban az időben, mikor Budapest népnyelve mind nagyobb mértékben vesz át szavakat a jassznyelvből. Nemcsak az idegen elemek kapnak magyarosabb formát (pl. *szchojré* > *szejré*, *chale* > *káli*; *melóche* > *meló*; *chaver* > *haver* stb.), hanem a gyorsan változó szókincsben egy-egy idegen szó eltűnése rendszeren egy magyar szó meggyökeresedésével jár. A *kiberer* 'detektív' *varga* lett, a *káposztáskocsi* 'tolonckocsi' (német *tükkörszó*, vö. *krauten* 'jönni, menni; szaladni') *kordé*, majd *meseautó*, a *mazamat* 'páncél-szekrény' *medve* vagy *mackó*. De ha meg is marad az idegen kifejezések nagy része, mellettük mind nagyobb számmal jelentkeznek magyarok, mint rokonértelmű szavak: így *angéholni*, *kitiplizni* 'lopásra indulni' mellett *botra menni*, *vajra menni*, *zébacher* 'zsebtolvaj' mellett *evezős*, *táncos*, *rajzoló* (ez utóbbi idegen szónak tréfás, népetimológia-szerű átalakítása), a *disputirer* 'ablakon át horoggal lopó tolvaj' mellett *horgász*, *gripis* 'mérges' mellett *zabos*, *krebsz* 'tót' mellett *tutajos*; *veizlit kapott* 'kitiltották' mellett *meszelve van*, *meszet kapott* 'ua.' stb. Se szeri, se száma az új, magyar tolvajnyelvi kifejezéseknek, mint *déli nyitó* 'kirakattolvaj', *lógépész* 'csaló lókupec', *medvenyúzó* 'hidegvágó, acélszerszám pénzszekrény föltöréséhez', *kutyaugrató* 'lakatfeszítő vas' (vö. *kutya* 'lakat'), *me glökní* 'megfűrni', *nyaraló* 'internáló tábor' stb. stb.¹

A vidéki meg a városi népnyelv szoros kapcsolatainak egyik érdekes bizonyítéka, hogy a jassznyelvben és a városi népnyelvben előforduló cigányeredetű szavak egyike-másika kimutatható egyes nyelvjárásokban is. Így pl. *dílinós* sgy.,

argot-félérről, melynek állítólag multja is van. E tudósítás azért is figyelmet érdemel, mert ilyen típusú csoportnyelvről Magyarországon még nem tudunk, persze kérdéses, hogy nem kérész-életű nyegle divat-e az egész, s marad-e nyoma egy futó évad után.

¹ Ezek az adatok túlnyomórészt Szirmai István, A magyar tolvajnyelv ezótára c. művéből (e forrást a továbbiakban Sz. jellel jelölöm), kisebb részben Kemény Gábor, A tolvajnyelv (Magyar Rendőr IV, 1) c. cikkéből valók. Az sgy. jelzések saját gyűjtéseimből valók. A jassznyelvi források könyvészetét l. Bárczi, A „pesti nyelv” 8—15, ehhez kiegészítésként pedig Nagy Pál: Tolvajnyelv 1882.; Tolvajszótár: Budapesti Hírlap 1908. április 14., Zolnay Vilmos, A hamiskártyások nyelve: Nyr. LXII, 17, 50, 82.

dilis Sz. 'bolond' ~ *dilinós* 'ua' Somogy m. (Nyr. XXXII, 54), 'kótyagos' Kemenesalja (MNy. VIII, 379; XI, 186), Bereg m. (MNy. III, 430) < cig. *dilino* 'ua.' | *biboldó* 'zsidó' Sz. ~ *biboldó* 'ua.' Barkóság (Nyr. XXXII, 520) < cig. *biboldo* 'kereszteletlen, zsidó' | *mátos* 'mámoros, részeg' Sz. ~ *mátos* 'ua.' Kemenesalja (MNy. VIII, 380), *mátos* 'másnapos' Moson megye (MNy. XI, 187), Zala megye (Nyr. XXVIII, 523) < cig. *mato* 'részeg' | *dumál* 'beszél, jártatja a száját, locsog, fecseg' Sz. ~ *dumál* 'ua.', *ně duma, ně duma!* 'ne fecsegj!' Nagyszalonta (NyF. LXIX, 18) < cig. *duma* 'hang' | *ruha, ruhi* 'verés', *ruházni, ruhizni* 'verni, verekedni' Sz. ~ *kiruház* 'megver' Somogy megye, Nemesdéd (Nyr. XXXI, 286) < cig. *ruhi* 'csapás, ütés' | *csávó* 'fiú' Sz. ~ *csávó* 'gyerek, különösen az olyan, akinek a lettét nem nagy örömmel látják a szülők' (MNy. IX, 426), 'pasas, atyafi' (?) Makó (Nyr. LXIV, 287) < cig. *cshavo* 'fiú' | *gádzsó* 'paraszt' (Vető — Jenő, A magyar tolvajnyelv és szótára 71) ~ *gácsó* 'tolvaj [cigánynak mondják, mikor lopott]' Veszprém megye (MTsz.) | *csórni, csórolni* 'lopni' ~ *csór* Hont megye, *elcsór* Keszthely (MTsz. I, 278), *csuór, csuórtisz, csuóringá* stb. Sopron megye (MNy. IX, 426), *elcsurgyál* Dés (Nyr. XLI, 194), *csóreszol* Makó (Nyr. XLII, 188; XLIV, 287), *csóreszol* Nagykanizsa (NyF. XLVIII, 61), *elcsórél* Makó (Nyr. XLIV, 287), *csórel, csorgyel* Szalonta (MNy. XIII, 126) *csórél* Beregszász (Törös Béla, A beregszászi nyelvjárás 57), *csóriscol* Bács-adorján (MNy. IX, 381), *surgyál* (MNy. XVI, 160) 'ua.' < cig. *csorel* 'lop'¹ | *kármarci* T. (és Vető — Jenő i. m. 79) 'penis' ~ *kár* 'ua.' Margitta, Bihar megye (MNy. XVI, 160) < cig. *kar, karo* 'ua.' | *raj* 'ember, úr' T., 'tolvaj' (Vető — Jenő i. m. 92) ~ *raj* 'gyermek' Csanád megye (Nyr. XXXI, 532), Baranya megye, Dunántúl, Palócság (MTsz.) < cig. *raj* (a pesti népnyelv és jassznyelv cigány elemeire vö. Vető — Jenő i. m. passim; Bárczi i. m. 19—20; a nyelvjárásokéra Nyusztay Antal: MNy. XVI, 160—61). De nem cigány eredetű idegen elem is fellelhető mind a városi, mind a vidéki népnyelvben, pl. *finesz* 'furfang' Sz. ~ *finész* 'ua.' Mezőtúr, 'ravasz' Nagykúnság (MTsz.) < német-francia *finesse* 'ua.' | *fidis* 'kacér, csapodár' Sz. ~ *fidélis* 'fogamutogató, színeskedő' Háromszék megye (MTsz.) < h. latin *fidelis* 'kedélyes, jókedvű'. Persze, ezekben az utóbbi esetekben bajos közvetlen kapcsó-

¹ Véleményem szerint itt voltaképpen két szó egybeesett. A *csór, csuór* a *csavar* alakváltozata, mint a MTsz. is tanítja; a jelentésfejlődést könnyen meg lehet érteni, ha a közismert csavaros kézmozdulatra gondolunk, amellyel tréfásan a lopást ábrázolni szokták. Ellenben a *csórel, csórél, csörgyel, csörgyál, surgyál* alakok aligha választhatók el a cigány *csorel* jelenidejű és *csorgyal, csordal* multidejű alakoktól, sőt alkalmasint a *csuórtisz, csóreszol* stb. típus is a cigányból magyarázható, bár ezek kissé szokatlanul csak a jelentő mód, jelenidejű egyessz. második személyre mehetnek vissza (vö. EtSz. I, 1151 s. v. 3. *csór*; MNy. XVI, 160).

latra gondolni, e szavak nyilván felsőbb társadalmi rétegből szivárogtak le mind a városi, mind a vidéki népnyelvbe.

A pesti meg a vidéki népnyelv közös elemeinek viszonyában természetesen többféle lehetőség képzelhető el. Kiindulópont lehet a vidéki népnyelv, de lehet az átadó a pesti is, és végül származhatnak a közös szavak ugyanabból a harmadik forrásból.¹ Mindenegyben szónak a történetét külön kell tehát megvizsgálni. Módszertani szempontból fontos, hogy az adatok időrendjéből levonható következtetésekkel óvatosan kell bánni. A népnyelv szókincsének teljes összegyűjtése ma is csak jámbor óhaj, még hiányosabbak voltak az erre vonatkozó ismeretek 50—100 évvel ezelőtt. A pesti jassznyelvet ezzel szemben legalább 1900-tól számos, bőséges forrásból meglehetősen jól ismerjük. Ha tehát egy szóra előbb van adatunk a pesti jassznyelvből, mint a vidéki népnyelvből, ebből semmi következtetést nem vonhatunk le. Ha viszont valamely szó előbb mutatkozik a nyelvjárásokban, főleg nagyobb területen, és csak jóval 1900. után Pesten, abból nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy a vidék az átadó. Pl. a *csór* 'lop' szó már a MTsz.-ban megvan, a tolvajnyelvi szótárakban azonban csak 1911-ben bukkan föl (A tolvajnyelv szótára, kiadja a budapesti államrendőrség főkapitányságának bünyügyi osztálya). A *dumál* népnyelvi gyűjtésben is csak 1907-ben jelenik meg (NyF. LXIX, 18), viszont az imént említett forrás szerint 1911-ben már a tolvajnyelvben szerepel, úgyhogy a két adat szinte egyidejű, mégis eldönti a kérdést az a körülmény, hogy 1900-ban *Vető — Jenő* (i. m. 66) a *duma* 'zálogcédulával való család' szóval kapcsolatban megemlíti, hogy *Riónak* a Betyárok c. Szegeden megjelent könyvében előfordul ez a mondat: A szél is arról dumált: beszélt, suttogott... *Vető — Jenő* könyve rendkívül gondos munka, az említett adat a szerzők figyelmét föl is hívta a szóra; ha mégsem sorozzák be szótárukba, az csak azért lehet, mert a pesti jassznyelvben és a pesti népnyelvben akkor még hiába keresték. Nem ismeri különben az 1904-ben megjelent „Pesti tájszólás kis szótára” sem. Nem jelent viszont semmit, ha *Toronyainál* olyan cigány szavakkal találkozunk (pl. *gátsó*, *kármarczi*, *ruhizni*, *ráj*, *csavó* stb.), melyek a vidéki népnyelvben évtizedekkel később jutnak csak feljegyzéshez, *Toronyai* ugyanis nem jellegzetesen pesti, hanem inkább vidéki forrás. Fontos az a körülmény is, hogy a népnyelvi szó mekkora területen él. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a pesti és a vidéki népnyelv nagyobbmértvű egymásra hatása az utóbbi évtizedekben indul meg (nem számítva a tolvajnyelv régi népi előzményeit), akkor természetes, hogy a Pestről közvetlen úton (tehát nem a köznyelv csatornáján át) esetleg falura kerülő szavak még nagyobb területen nem

¹ Ilyenféle lehet pl. a pesti *piál* 'iszik' (> cigány *piel*, vö. A „pesti nyelv” 12) és a váci *piaré* 'részeg ember' (NyF. X, 67) összefüggése.

ömölhettek szét. A *dilinós* 'bolond' pl., mely nemcsak Bereg megyében, hanem a Dunántúl több helyén is fel van jegyezve, alkalmasint a népnyelvből került föl Pestre, amit megerősít az a körülmény is, hogy még az 1911-es forrás sem ismeri (hacsak a *dimisch*-nek írt alak nem tévedés); a *mátos* 'részeg' bár korábban bukkan föl Pesten (1900., V e t ő—J e n ő, i. m. 87) Zalától Mosonig ismeretes nyugati Dunántúlon, joggal tehető tehát föl, hogy ez is a népnyelvből került be a pesti szókincsbe (a népnyelvi adatok egyike valamivel régiebb is a legrégibb pesti adatnál). Általában, ha egy-két szó esetében lehetséges, hogy a pesti népnyelv a forrás, vagy hogy mind a pesti, mind a nyelvjárási szó külön átvétel egy harmadik forrásból (pl. a cigányból, a katonanyelvből stb.), leggyakrabban a vidéki népnyelv az átadó, innen került a szó vagy a pesti tolvajnyelven át vagy közvetlenül a pesti népnyelvbe.

Látjuk tehát, hogy a városi népnyelvnek még legdurvább, legidegenszerűbben ható szóforrása, a jassznyelvi szókészlet is legalább kezdeteiben magyar és vidéki eredetű. Ha később telítődött is a magyar nyelv szellemétől valóban távol álló elemekkel, az újabb évtizedekben ezek az idegenszerűségek egyrészt ismét nagy mértékben kiküszöbölődtek (különösen fogy a jiddisch-héber elemek száma), a megmaradók viszont legalább alakjukban hozzáilleszkednek a magyar nyelv szelleméhez. Ahogy képtelenség volna a magyar népből kitagadni a budapesti sok százezer főnyi magyar anyanyelvű és jórészen vér szerint is magyar munkásságot és kispolgárságot, akként nem hunyhadtunk szemet a nyelvi tények előtt és nem rekeszthetjük ki vizsgálódásainkból azt a szócsoportot sem, mely a városi nép nyelvében jelentős helyet foglal el, egykor a magyar tájakból szakadt ki, és ha átmenetileg elkanyarodott is magyar népi eredetétől, ismét oda törekedik vissza.

3. A fent példaképpen felsorolt cigány eredetű szavak egyike-másika talán nem a tulajdonképpeni jassznyelvből, a tolvajnyelvből került a pesti népnyelvbe, hanem esetleg közvetlenül a vidéki népnyelvből. Rendkívül nehéz ugyanis ma már elválasztani, mi ebben az ú. n. argotikus eredetű szókincsben a valóban tolvajnyelvi, s mi keletkezett, vagy, ha kívülről jött, mi honosodott meg közvetlenül, a jassznyelv kikerülésével, magában a városi népnyelvben. Ez utóbbi ugyanis a városi bűnözők anyanyelve is lévén, természetesen egész szókészletével az ő köreikben is használatos. A tolvajnyelv csak szókészlet, az alapnyelv, amelybe ez a szókészlet beilleszkedik, mindig az a nyelv, amelyet a tolvajnép szélesebb környezete is beszél. Minthogy azonban az egyes ide vágó szavak keletkezését, fölbukkanását úgyszólván soha meg nem figyelték, és soha meg nem állapították róluk, milyen közvetlen forrásból terjedtek el, ma már — a tulajdonképpeni tolvajlasi műszavakon meg az idegen tolvajnyelvekből kölcsönzött eleme-

ken kívül — a legtöbb esetben nem lehet eldönteni egy-egy pesti népnyelvi szó közvetlen eredetét.¹ Tolvajnyelvi szótáraink legtöbbször meg sem kísérlik a szókészlet ilyen szempontú szétválasztását, hanem ami a budapesti népnyelv szó és kifejezőkészletében eltér a köznyelvitől, azt a jassznyelv számlájára írják. Említett régi tanulmányomban, persze a nélkül, hogy mindent a jassznyelvre vittem volna vissza, magam is azt vallottam, hogy e szavak mind csoportnyelvi eredetűek (2 kk.). Ma is kétségtelennek tartom, hogy a különféle csoportnyelveknek — sportolók, diákok, katonák, azonos mesterségbeliek stb. külön szókészleteinek — fontos szerepük van a városi népnyelv szókincsének növelésében, úgy látom azonban, hogy a pesti nyelvjárás szavainak és kifejezéseinek jelentős része közvetlenül a pesti nép körében keletkezett vagy honosodott meg olymódon, hogy semilyen csoportnyelvbe való tartozását ki nem lehet mutatni. Mert ha a *foci* 'football', *laszti* 'labda' a sportnyelvből, *faszolni* 'kapni' a katonanyelvből, *tiszi* 'pap' sgy. a diáknyelvből, *rákapszol* 'gyorsabban nekiindul, nagyobb erővel lát hozzá' sgy., *kár a benzinért* 'kár a fáradságért' sgy. esetleg a sofőrök nyelvéből származik, viszont az ilyen szavak vagy kifejezések, mint *gürcöl* 'keményen dolgozik', *gőzben van* 'nagy munkában van', *főzni vkit* 'udvarolni, rábeszélni' *fújni a kását* 'horthyogni', *hólyag* 'ostoba, ügyetlen', *gurítani* 'hazudni', *mellre színi* 'komolyan venni, elhinni', *lanyi* 'villanyos', *lityi* 'liter' *macska* 'leány'² és temérdek más nem sorozható semmilyen csoportnyelvbe, ezek a pesti népnyelv közös tulajdonai, részint ott keletkeztek, részint közvetlenül kerültek be oda, minden csoportnyelvi közvetítés nélkül.

Mind a tolvajnyelvből vagy egyéb csoportnyelvekből kiinduló, mind pedig emezek közbejötté nélkül a pesti népnyelvben megszállt szavak és kifejezések igen sok rokonvonást mutatnak a falusi népnyelvvvel. Ez a rokonság sokszor az egyezésig, az azonosságig megy, s ez esetekben rendesen a vidéki népnyelv a kiindulópont. Így a sok közül: *becsap* 'megcsal' Sz. ~ *becsap* 'rászed' Göcsej, Tolna megye, Drávamellék (MTsz.) | *megcsap* 'lop' Sz. ~ *megcsap* 'szerez' Mezőtúr (MTsz.). 'lop' Sopron m. (MNY. IX, 426) | *gürcöl* Sz. 'keményen dolgozik' ~ *gürcöl* 'nagyon erőlködik' Nagykunság, Szeged vidéke (MTsz.) | *nyehó* 'cipész' Sz. ~ *nyehó* 'csizmadia (gúnynév)' Győr, Érsekújvár (MTsz.), 'suszter- és a szabóinas (gúnynév)' Esztergom (MNY. XI, 187), *nyiho* 'csizmadiák gúnyneve' Vác (NyF. X, 67), *nyiho* 'ua.' Hont m. (MTsz.); | *marci* kenyér Sz. ~ *marci* 'ua.'

¹ Kétségtelenül téves ugyanis az a nézet, mely csak a tolvajlási műszavakat tekinti tolvajnyelvi szavaknak, vitathatatlan tudniillik, egyebek között a mi régi szavaink is tanúskodnak róla, hogy a tolvajnyelvben semleges, nem tolvajlásra vonatkozó fogalmakra is akadnak bőven szavak.

² A példák mind Sz.-ből, kivéve az sgy. jelzésűeket.

Győr vidéke, Székesfehérvár, Szeged, Heves megye, Szatmár megye (MTsz.) | *utolsó* 'alávaló, hitvány' sgy. ~ *utolsó* 'ua.' Ada vidéke (MNy. VI, 283) | *kibabrál* 'elbánik, ügyesen fölébe kerekedik' sgy. ~ *kibabrál* 'csunyán elbánik' Szalonta (MNy. XIII, 125) | *retyerutya* 'cók-mók' Sz. ~ *retye-rutya* 'lim-lom, cók-mók' Kecskemét, Abaúj megye (MTsz.), 'rokonság' Alföld, Tiszántúl, Palócság stb. (MTsz.; MNy. VI, 282, 431) | *gyertyázni* 'nézni, az utcán vigyázni, míg a többi betörő dolgozik' Sz. ~ *gyertyázzuk meg* 'vizsgáljuk meg' Debrecen (MNy. XI, 380) | *almaszedő* 'csavargó' sgy. ~ *almarázó* 'ua.' Kisküküllő megye (MTsz.) | *csárdás* 'pofon' Sz. ~ *csárdás* 'ua.' Ada vidéke (MNy. V, 430) | *dagadt* 'kövér' sgy. ~ *daga* 'pufók képű' Vas megye (MTsz.), | *ötön vette* 'lopta' Sz. ~ *ötön vette* 'ua.' Rimaszombat (MTsz.), Kemenes vidéke (Nyr. II, 129) | *rizsa* 'rizs' sgy. ~ *rizsa* 'ua.' Tiszamellék (MTsz.), Kemenesalja (MNy. XII, 186) | *kuki* 'cukor' Sz. ~ *kukar* 'ua.' (gyermeknyelv) Bihar megye (MNy. XI, 90), stb. stb. Nehéz megítélni a *lóg* 'henyél, lopja a napot; vhová megy stb.' szót; az kétségtelen, hogy a katonanyelv terjesztette el, eredetét egyesek a sportnyelvben, mások magában a katonanyelvben keresik (MNy. XII, 179; XV, 44), mindenesetre meglepő azonban, hogy a szó elég korán előfordul népnyelvi adatokban is 'henyél' jelentésben: *ne logj* (~ *lagj*) *ött* Kisküküllő megye (MNy. XI, 238) és *lóg* 'lézeng' Ada vidéke (MNy. VI, 188). Az előbbi adatban meglepő az ige rövid o-ja, az adatközlő azonban határozottan a *lóg* igével azonosítja.

Néha a pesti szó nem egyezik ugyan pontosan hangalakban vagy jelentésben a vidékivel, az összefüggés mégis kétségtelen. A *guba* Pesten 'pénzt' jelent, számos vidéken pedig 'egy korong alakúra vágott, előbb megsütött, aztán megfőtt tésztafajta'; a kettő között az összefüggés alaki hasonlóságon alapul (Erdődi, Szófejtések: A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára V, 33. 11); a *cafka* 'nő, feleség; a tolvaj kedvese', legrégibb emlékünkből 'utcai nő' nem választható el a *cafri*, *cafra*, *cefet*, *cefre* stb. családjától (EtSz. I, 602); a *degesz* 'pénztárca, melyben sok pénz van' Sz. a népnyelvi *degesz* 'vastag, kövér' szóval függ össze, melyről számos adat tanúskodik (MTsz.; MNy. X, 282, 334; XIV, 161 stb.); a *gajmó* 'pipa' Sz. pedig az ország nagy részében használatos (Alföld, Palócság, Hegyalja, Kalotaszeg) *gajmó* 'kampó, kampós bot' (MTsz. I, 1012) tréfás névátvitele; stb.

Különösen a budapesti népnyelvben oly gyakori tréfás-gúnyos elnevezések emlékeztetnek a falu nyelvében szintén bőségesen előforduló csipkelődő, játékos hangulatú szavakra. Akárhányszor a pesti szónak itt is megvannak kétségtelen vidéki kapcsolatai, pl. *angyalbőr* 'katonaruha' Sz. ~ *angyalbőr* 'ua.' Kiskúnhalas (MTsz.) | *bükkfagatyás* 'paraszt' Sz. ~ *fagatyás* 'alacsony sorból való' Szalonta (MNy. XIII, 125), vö. *bükkfanadrág* 'kendervászonnadrág' (MTsz.) | *koszvakaró* 'bor-

bély' Sz. ~ *koszvájó* 'ua.' Segesvár (MTsz.), Torda (NyF. XXXII, 52), *koszvájóu* 'ua.' Szamoshat (Szhsz.), *koszvakaró* 'fanyelű bicska' Tolna megye (MTsz.) | *kéményszámoló* 'tolvaj, aki a kéményben lévő húsneeműt lopja el' Sz. ~ *kéményszámoló*, *kéményleső* 'ua.; silány tolvaj, kapcabetyár', úgy látszik az Alföldről, Szeged vidékéről terjedt el (vö. V e t ő—J e n ő i. m. 25, 79) | szinte országszerte használatos a *koporsószőg* Sz. 'olcsó, erős cigaretta' | az *emeletes zsarú* 'lovas rendőr' Sz. ugyanazon a tréfás szemléleten alapul, mint az *emeletes veréb* 'golya' Zala megye: Hottó, Hetény (MNY. XI, 186, 379) | épígy a *csíkos ruha*, *zebra-ruha* 'verés' Sz. (*ruha* maga is 'verés' < cigány *ruhi*) és *facsíkos* 'botütésektől csíkos hátú' Szatmár megye, Avás, ha a MTsz. magyarázata helyes. Csak szerkezeti-
leg azonos, de jelentésében már eltér a rosszmájú *csillagvizsgáló* 'bandza, kancsal' Sz. és az ártatlanabb *felhővizsgáló* 'dologtalan ember' Szeged (MTsz.). A pesti népnyelv ilyenyszerű kifejezéseinek nagy része persze nem mutatható ki a falusi népnyelvben, de szülőanyjuk ugyanaz a játékos évdődés, csipkelődő gúny, mint amihez emebben hozzászoktunk. Pl. a népnyelvben annyira elterjedt *dögönbőgő* 'halott fölött éneklő diák' (MTsz.), 'kántor' típusába tartoznak a tréfás mesterség-elnevezések, mint *citrompofozó* 'utcaseprő' sgy., *csomótasztó* 'asztalos' Sz., vö. *csomótasztigáló* 'ua.' Győr (MTsz.), *lógépész* 'csaló kupec' Sz., *pléhsuszter* 'bádogos' Sz., *bőrfejú* 'tűzoltó' Sz. A pesti *bedöglött* 'elakadt, elromlott' sgy. legföljebb egy fokkal durvább a MTsz. *befagyott* 'nem sikerült neki' kifejezésénél, de ugyanaz a szemlélet van benne; ma már különben mind a kettő köznyelvnek tekinthető. A *becsomagolni* 'bajba keverni' Sz. viszont a szintén népi eredetű köznyelvi *bemártani*-ra emlékeztet. Érdekes, hogy a pesti népnyelvben ritka a ruhaneműek tréfás elnevezése, amire a falusi népnyelvben annyi példa van: *eben lógó*, *kutyán lötyögő* 'nagykendő' (MNY. XI, 379, 382), *gatyá-báttyo* 'vászonadrág' (MTsz.), *bolhaszedő* 'lábfejig érő nadrág' (MTsz.) stb. stb. Ellenben az ilyen, a pesti néphumorra különösen jellemző, tréfás szófacsaráson alapuló kifejezések, mint *duma bankot adni* 'sokat és nagyokat hazudni' Sz. (vö. *duma* 'hazugság, lóditás', *adni a bankot* 'nagyozni, kérkedni'), *csavargyárban előmunkás* 'csavargó' (MNY. XIII, 60), *kuruc* 'utcai nő' Sz., *ruhát szakítani* 'verést kapni' (vö. *ruha* 'verés'), *sikítani* 'sikkasztani' sgy., *Szliácsra menni* 'vallani' Sz. (vö. *szliács* 'tanú', *szliácsol* 'vall', a német tolvajnyelvből magyarosítva) stb. stb. közeli rokonságban vannak a falusi népnyelvben gyakori ilyenfajta kifejezésekkel: *Jajharasztján van* 'dögrováson van' (NyF. XVI, 49), *Futakra mén a tej* 'kifut' (NyF. X, 48), *áziliomban van* 'elázott' (Nyr. II, 143), *eljöttek Derecskéről az iccaka* 'dér volt' (Nyr. XIV, 190), *Munkácson jár* 'dologban van', *Marján eszkábálták ütet* 'természetében van a marakodás' (Nyr. XXIX, 287) és sok más (vö. L a t z k ó G é z a,

A játsszi szóképzés: NyF. XLIX, 33).¹ Ezekhez kapcsolhatók a pesti nyelv ilyen kérészeletű tréfás kifejezései, mint *járásbíró* 'munkanélküli, munka után járó' Sz. (aki bírja a járást), *bőrbajos* 'gyáva' (aki félti a bőrét), *aviatikus* 'munkanélküli' (aki a levegőből él) stb. Vannak természetesen a népies humornak olyan megnyilvánulásai, melyek csak a városi nyelvre jellemzők; de a város meg a falu népnyelve között megállapítható annyi azonos szín és rokonvonás mellett szükségszerű, hogy az elűtő életformák eltéréseket is teremtsenek. Ilyenekben azonban nem kell okvetlenül idegenszerűségeket látni.

A városi meg a falusi népnyelv szókincsének összefüggéseit e pár megfigyelés természetesen távolról sem meríti ki. Az azonban, azt hiszem, e rövidre fogott megjegyzésekből is kiderül, hogy a pesti népnyelv szókincsét számos kusza, de erős szál fűzi a vidék népnyelvéhez. Egyéb következtetések levonására (pl. melyik nyelvi területhez vagy területekhez csatlakozik Budapest népnyelve, milyen mértékben egységes vagy nem egységes ez a népnyelv stb.) még nem érkezett el az idő.

4. A pesti népnyelv *e-ző*, ami annál meglepőbb, mert Budapest távolabbi környéke (a közvetlen külvárosok Budapest nyelvéhez igazodnak) és azok a vidékek, ahonnan a beözönlés a legnagyobb — a Dunántúl és Tisza-Dunaköz — túlnyomólag nem *e-ző* nyelvjárásúak. A felületes szemlélő ugyan Pestet szinte vegyes, váltakozva *e-ző* meg *ē-ző* nyelvjárásúnak tarthatná, mert valóban igen sokszor lehet Pesten is különböző zárttsági fokú *ē*-ket hallani. Sok megvizsgált esetből

¹ Azt hiszem, ilyen tréfás szófacsarás emlékét őrzi a *paksaméta* 'csomag' szó is (szótárazva Ballagi 1890.). Alig hiszem, hogy B a r t a l magyarázata, mely szerint a szó egy középlatin *paxamentum* 'fizetés' szóból származnék (A magyarországi latinság szótára, s. v. *paxamentum*), elfogadható lenne, ehhez ugyanis sem a hangalak, sem a jelentés nem vág. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a fentebbiekhez hasonló, népies, tréfás szófacsarás eredménye, mely a németből kölcsönzött *pakéta* (vö. KirBesz. 1749. 86: *tsináld egy pakétába. (tsomóba.)*), *pakét* (L e s c h k a, Elenchus 157) szót a *paksaméta* 'táncfajta; bolondozás, tréfa, adoma, komédiázás' szóhoz idomította. A *paksaméta* 'csomag' szónak különben mindmáig megvan tréfás, nem komoly hangulata. A 'tánc' jelentésű említett szó A p o r Metamorphosisában fordul elő először *Baxaméta*, *Baxameta nóta* alakban, mint egy olaszos táncfajta neve (vö. ol. *passamezzo*, ném. *Passamett*), és *paskaméta*, *passamesa* (= *passaméta*?) alakváltozatai is ismeretesek (Leffler Béla: MNy V, 127; EtSz.). Hogy ezeken kívül *paksaméta* alakváltozata is volt, sőt talán van, azt igazolják a MTsz. *paksaméta*, *paskaméta* 'adoma' Csallóköz, *paksamétáz* 'komédiáz' Győr adatai, valamint *paksaméta*, 'pletykás terefere', *paksamétáz* 'tereferél' Komáromszentpéter (MNy VI, 430), melyeket sehogyan sem lehet a 'tánc' jelentésű régebbi adatoktól elválasztani, hiszen mind a hangalak, mind a jelentések összefüggése még csak magyarázatra sem szorul, bár sem az EtSz., sem Leffler Béla nem vonják a szóhoz a népnyelvi adatokat.

merített tapasztalatom azonban, hogy ilyen *ē*-ket csak a vidékről, faluról beköltözött emberek első és legfőljebb második nemzedéke ejt. Akár a Tisza-Duna-közből, akár Dunántúlról betelepült paraszti származású család sarjadékai többnyire már maguk is, de az ő gyermekeik mindenesetre az *ē*-t *e*-vel váltják föl, persze közben egyéb nyelvjárási jellegzetességeiket is, amelyek a pesti nyelvjárással nincsenek összhangban, levetik. Ez a változás kétségtelenül a köznyelv hatásának tulajdonítandó. Bármennyire is fájálalható ugyanis a magyar nyelv hangzásbeli színessége és változatossága szempontjából, de alig tagadható, hogy a nyílt *e*-s ejtés vált köznyelvvivé, legfőljebb a megszorítással, hogy a nem nagyon zárt *ē* használatát még nem érezzük a köznyelvi ejtésben különösnek vagy szokatlannak. Az általános norma azonban a nyílt *e*. Ezt érzik előkelőbbnek a kevésbé tudatos beszélők is. Megfigyeltem pl., hogy egy somogyi születésű, paraszti származású, ma középosztálybeli ember, ki egyébként társalgásban kifogástalanul, legfőljebb kissé kevésbé zártan ejti magával hozott *ē*-it, mikor nagyobb nyilvánosság előtt előadást tart, lépten-nyomon *e*-t ejt az *ē*-k helyett, emfaticusabb használatban pedig mindig. Vagy egy palóc vidékről, köznemesi birtokos családból származott hölgy, ki folyó beszédében szintén, nyelvi hagyományaihoz híven, megkülönböztette az *ē*-t az *e*-től, énekben szinte túlzottan nyílt *e*-kra váltotta az *ē*-ket. Sőt az is előfordul, hogy *ē*-zű nyelvterületen fekvő városban — Balassagyarmaton — született és nevelkedett művelt ember zárt *ē*-t egyáltalában nem ejt *s* nem is érzi, hol kellene ejtenie. Hasonló példát nem egyet lehetne felhozni, hiszen se szeri se száma azoknak a Pestre került vidékieknek, akiknek kiejtésében az évtizedes itt tartózkodás lassan letompította az *e* és *ē* közötti különbséget. Mindez arra mutat, hogy — jobbra ugyan öntudatlanul —, de a magyarság túlnyomó része az *e*-zést érzi választékosabbnak, irodalmibbnak, köznyelviibbnak. A Pestre-kerülés a legszerényebb és legigénytelenebb falusiban is többé-kevésbé tudatosan a társadalmi emelkedés vágyát szítja föl. E vágy még inkább növekedik gyermekeiben, s külső jele nyelvben a szülőktől képviselt falusítól való elszakadás, az urasabbnak, magasabbrendűnek velt nyelvhez való közeledés. Ennek tulajdonítható, hogy a különféle vidékekről Pestre kerülő *ē*-féle hangok rövidesen *e*-vé színtelenednek.¹

Ennek az *ē* > *e* változásnak a módját megfigyelni nagyon nehéz. A második nemzedékben gyakran egyszerűen csere történik: az otthon megtanult *ē*-t a gyerek az iskolában, később

¹ E dolgozat készen volt, mikor megjelent K o v a l o v s z k y M i k l ó s n a k „A budapesti nyelv“ című cikke egy napilapban (Magyar Nemzet, 1943. febr. 28. 8). K o v a l o v s z k y ugyanezt a megfigyelést teszi, az *e*-re vonatkozólag: „Pesten... jóformán ismeretlen a közép, zárt *ē* (embérség), kiszorította a túlságosan nyílt *e* hang.“

a műhelyben, gyárban a környezet hatására *e*-vel helyettesíti. Megfigyeléseim szerint azonban gyakoribb a másik mód, az *ē* lassú, észrevétlen nyiltabbá válása, közeledés az *e* artikuláció-jához. Pestre költözött dunántúliak nyelvében 15—20 év múlva az *ē* és az *e* közötti különbség igen csekélyre csökkent, gyermekeikében még elmosódottabb. Nem tapasztaltam egyetlen esetben sem azt, amit Bihar megyében, az *ē*le nyelvhatár tájékán a nyelvatlasz-próbagyűjtésnek során ismételten megfigyelt Bakó Elemér, hogy t. i. olyan községekben, melyekben a szomszédos *e*-ző nyelvjárás hatása alatt az *ē*-zés pusztulásra van ítélve, a nyelvérzék megzavarodott és következetlenné, tétovázóvá lett: pl. *szēdek* helyett hol *szēdek*-et, hol *szedēk*-et ejtenek. Ilyen jelenséget Budapesten eddig nem észleltem, azt azonban ismételten megfigyeltem, hogy már *e*-ző emberek egyes szavakban a megfelelő helyen kivételesen kissé zártabban ejtik ezt a hangot, a különbség azonban ekkor is igen csekély, és az ilyen zártabb ejtés csak néhány szóra korlátozódik, tehát pl. *ēgy ember*. Sajnos, ez észlelések nem tervszerű kutatások eredményei, úgyhogy pl. ez utóbbi jelenséget nem tudnám személyekhez kötni, hiszen csak villamoson, utcán találomra tett megfigyelésekre támaszkodhatom, márpedig ebben a kérdésben pontos fonetikai, kísérleti vizsgálódások volnának szükségesek. Mégis azt hiszem, ha valaki rászánja magát egyszer Budapest népnyelvének széleskörű, alapos tanulmányozására, eredményei igazolni fogják ezt az igénytelen megfigyelést is.

*

5. A pesti népnyelv igen kedveli a játszi képzést, ez egyik legszembetűnőbb tulajdona. A használatos képzésmódoknak a jassznyelvben magában lehet fontos szerepük a felismerhetlenné torzítás, a titkossá tevés, a pesti népnyelvben azonban az a hivatásuk, hogy pajkos, mókás ízt adnak a szavaknak, akárcsak a falusi népnyelvben. Legföljebb a pesti szavak hangulatában több a fanyarság, a csúfondáros vállveregetés, a lebecsülés. A leghasználatosabb képzők, az *-i* (*lityi*, 'liter'), *-si* (*pipsi* 'pipa'), *-csi* (*javcsi* 'javítóintézet'), *-ó* (*ligó* 'Városliget'), *-ncs* (*durrancs* 'rendőr'), *-ács* (*szurkács* 'nyakkendőű')¹ stb. stb. mind a magyar népnyelvben szokásos játszi képző (vö. Latzkó Géza, *Játszi szóképzés*: NyF. XLIX és Melich, *Keresztneveink*: MNyTK. XV). Ha egyik-másik képzőbokr nincs is kimutatva (pl. *-uc*: *fid-uc* 'csapodár', vö. *fidis* 'ua.') a népnyelvben, alapelemei ismert magyar kicsinyítő vagy becéző képzők (*-u*: *apu*, *anyu*, *Pistú* stb., *-c*: *gömböc*, *gomboc*, *Marci*, *Geci* stb.). Előfordul ugyan futó divatként, hogy egy-egy idegen szóvég kezd szerepelni játszi képzőként (pl. *rebiček* 'revolver', *libali* 'leány', *sapek* 'sapka'), ezek

¹ Sz.-ból.

azonban rendesen rövid ideig élnek és aztán nyomtalanul eltűnnek. Hasonló jelenség különben a falusi népnyelvben sem ismeretlen (L a t z k ó i. m. 42 kk., de az itt közölt példáknak csak egy része népnyelvi, s néhány azonosítás téves). A személynevekből lett tréfás hangulatú közszavak szintén egyaránt gyakoriak a városi meg a falusi népnyelvben (vö. S z e n d r e y Z s i g m o n d, Személynevek mint köznevek: MNy. XXXII, 248).

E játsszi képzőkről részletesebben írtam a jassznyelv torzító-képzőivel kapcsolatban (A „pesti nyelv“ 30), nem akarom most ismételni az ott elmondottakat, csak néhány ponton helyesbíteni és kiegészíteni. Említett dolgozatomban két ilyen képzőt az *-esz-t* és az *-aj-t* idegen eredetűnek mondtam. Az *-esz* (*-ész*)-ről kimutatta J u h á s z J e n ő (MNy. XXVIII, 221), hogy a népnyelvben gyakori játsszi képző, s példáinak hangulata sem áll útjában annak, hogy ezt a képzőt a pesti *-esz*-szel azonosítsuk. Bárhogyan magyarázzuk is e képző eredetét, népi voltát kétségbe nem lehet vonni. Legfőljebb azt lehet megengedni J u h á s z szal, hogy a cigány *-esz* szóvég, mely a magyar fül számára komikus hangulatú, hozzájárult a képző tréfás mellézköngéjének kialakításához, valamint hogy a pesti népnyelvben való terjedését elősegíthette a jassznyelv jiddisch elemeiben gyakori *-esz* szóvég.

Az *-aj* képzőt a német *-ei*-ből magyaráztam (i. h. 31); ma ezt valószínűtlennek tartom. Ilyen képzős német szavak sem a pesti népnyelvben, sem a jassznyelvben nem valami gyakoriak,¹ azonfelül az *-aj* a pesti népnyelvben tisztán játsszi képzőként (a jassznyelvben torzító képzőként) jelentkezik, ami sehogyan sem vág a némethez. A *dukaj* 'dohány' Sz., *kecsaj* 'szabó' Sz., *blicaj* 'kerékpár' sgy. *-aj* képzője, úgy látszik, nrefás szócsavarásból keletkezett, a játékos kedv ugyanis a szó talamelyik elemét, rendszerint a végét (néha az elejét is) minvíg jobban és jobban elfacsarja, eltorzítja. A magyar népdelvben különben ugyancsak vannak nyomai egy *-j* (*-aj*, *-ej*) játsszi képzőnek (L a t z k ó i. m. 9).

*

6. A pesti népnyelv igeragozásának jellemző vonása, hogy a *tanítja*, *tanítjuk*, *tanítjátok*, *tanítják*, *akasztja*, *akasztjuk*, *akasztjátok*, *akasztják*, *mutatja*, *mutatjuk*, *mutatjátok*, *mutatják* stb. típusú igealakok helyett a megfelelő felszólító módú alakokat: *taniccsa* stb., *akassza* stb., *mutassa* stb. használja. Ezek az alakok ugyan nem általánosak, és mellettük a köznyelvi *mutatja* stb. is használatos, de mindenesetre az előbbieket el-

¹ A pesti népnyelvben aránylag gyakoribb *-erei* képzős német szavakban az *-ei*-nek *-áj* (vagy *-ej*) és nem *-aj* felel meg: pl. *zengeráj*, *pucéáj* stb.

terjedtebbek. Hallottam ilyen igealakokat olyan fiatalemberektől is, kiknek szülei költöztek be Pestre, és pedig olyan vidékről, ahol az ilyen *taníccsa*, stb. típusú jelentő mód, jelenidejű formák ismeretlenek. Ez is bizonyítja, hogy ezek az alakok a pesti népnyelv sajátjai, s a környezet nyelvéből hatolnak be olyanok beszédébe, akik hazulról a hagyományos formákat hozták magukkal. Sőt arra is van példa, hogy ilyen alak pesti környezetben élő neves írónak a tolla alól is kicsúszik, pl. K a s s á k L a j o s írja le a következő mondatot: *Úgy fogyassza a nőket, mint valami vérengző fenevad a koncot...* (Magyar Nemzet, 1943. jan. 16. 9).

Persze téves volna úgy felfogni a dolgot, hogy ez a jelenség a pesti nyelvromlás eredménye. Ilyen alakok ugyanis el vannak terjedve az ország nagy részének népnyelvében. Horger szerint (A magyar igeragozás története 137 kk.) éppen csak a nyelvterület északi peremén és északnyugati Dunántúl ismeretlenek. Sajnos, nyelvatlasz híján nem tudjuk megállapítani ez alakok pontos elterjedését, a többi használatos (*taníttya*, *tanítti*) típushoz való arányát. Az azonban kétségtelen, hogy a pesti népnyelv itt is együtt fejlődik a vidékivel.

Látjuk tehát, hogy a pesti népnyelvet szókészletében, játsszi képzésében, igeragozásában nem egy kapocs köti a vidéki népnyelvhez. Persze ennek az összefüggésnek mértékét, módosításait csak akkor lehet majd föltárni, ha előbb a pesti népnyelv megtalálja a maga hivatott gyűjtőit, tanulmányozóit, kik egész figyelmüket ennek a kérdésnek szentelik. Ha majd előttünk áll a pesti népnyelv megbízható és rendezett anyaga, s a nyelvjárásokról való ismereteink is alaposabbak és szélesebbkörűek lesznek, akkor eljön az ideje, hogy a pesti népnyelv multjához s jelenéhez fűződő tudományos kérdések elfoglalják a magyar nyelvtudományban az őket megillető helyet.

Debrecen.

Bárcezi Géza.

A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei.

Első népnyelvi gyűjtésemet az aranyostordamegyei Szind községben végeztem. Szándékomban volt e kis, ma rumén többségű falu magyar népnyelvének hangtani sajátosságait,¹ valamint alak- és mondattanát is feldolgozni, a visszacsatolás azonban megakadályozott ebben. Kutatási területem a jelenlegi határon túlra szakadt. Ezért vállalkoztam arra, hogy számomra eddig ismeretlen területek népnyelvi sajátosságait vizsgáljam. A most meginduló kalotaszegi népnyelvi térkép munkálatának előkészületei közben úgy látszott célszerűnek, hogy e terület egyik pontján vizsgáljak meg egy olyan alaktani kérdést, melyre eddig ilyen mértékben nem irányult a kutatók figyelme. Így kerültem a kalotaszegi Magyarbikálra (Kolozs m.) és így végeztem el éppen a névszótövek vizsgálatát.

Két hetet töltöttem e teljesen magyar faluban. Ezalatt gazdag népnyelvi anyagot sikerült lejegyezni. Eleinte csak beszéd-töredékeket és régi történeteket jegyezgettem. Természetesen igyekeztem a beszéd fonalát mindig olyan fogalomkör felé terelni, amelyikbe a vizsgálandó névszók is tartoztak. Ezzel a módszerrel sok példamondatot jegyezhettem le. Elég sok esetben mégis a közvetett megfigyelés módszeréhez kellett folyamodnom, meg kellett egyenesen kérdezni, hogy ezt vagy azt a dolgot ismerik-e és miként nevezik, mert egyébként nem tudtam volna ráterelni a beszédet a kívánt névszóra. A ragoztatáshoz igen kevés esetben folyamodtam. A gyakorlat ugyanis azt bizonyítja, hogy ilyen módon gyakran a közbeszédtől eltérő alakot mond az illető. A leckeszerű felmondás befolyásolja a legjobb nyelvi kalauzt is. — A mindennapi beszédben egyébként leggyakrabban éppen a névszótő-váltakozás megállapítása szempontjából fontos alany- és tárgyesetet, vagy többesszámot, valamint a birtokos személyragos alakok egyes- és többesszámú 3. személyét hallhatni. Így a sok szöveg, illetőleg példamondat lejegyzése a szükséges anyaghoz is hozzájutott. Ahol csak rákérdezés és ragoztatás útján sikerült össze-

¹ L. A *magán- és mássalhangzók állapota a szindi népnyelvben* című dolgozatom. Magyar Népnyelv II, 183—94.

gyűjtenem az alakváltozatokat, minden esetben megjegyeztem a dolgozatban.

Népnyelvi anyagom legnagyobb részét Barta Pali István 84 éves gazdálkodótól, a községben Kisó bopának ismert öreg magyartól, Kúdor András 78 éves, Kúdor György 74 éves, Bikali Samu István 37 éves gazdálkodóktól és Bikali Ilus 19 éves hajadontól gyűjtöttem. Szíves fáradozásukat és türelmüket itt is megköszönöm.

Itt köszönöm meg tanáromnak, dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úrnak a tárgyválasztás, a kidolgozás és a végleges megfogalmazás terén adott szíves tanácsait is.

Gyűjtőmunkám elvégzését és dolgozatom megjelenését az Erdélyi Tudományos Intézet támogatása tette lehetővé. Az Intézet Igazgatóságának szíves segítségét hálásan köszönöm.

*

Magyarbikal, ma 1055 lelket számláló színmagyar református község; Bánffyhunyadi 3—4 km-re északkeletre, egy völgykatlanban fekszik. Okleveles feljegyzések szerint árpád-kori település.¹ Amint Kelemen Lajos írja „Bikal neve legelőbb egy 1249. évi oklevélben fordul elő, *terra Bekaly*, azaz *Bükkalj földje* alakjában. A *terra* az akkori oklevelekben általában földbirtokot jelentett s így Bikal kétségtelenül már olyan művelés alatt álló terület volt, ahol vagy falunak, vagy legalább is tanyának, vagy tanyáknak kellett állani. Akkor mindenesetre még kis telep lehetett“. Később, hogy megkülönböztessék a Bánffyhunyadi délkéltre fekvő „Oláh Bikaltól, mely román lakóitól kapta nevét“, *Magyar Bikal*nak nevezték el (i. h.).

Magyarbikal ezek szerint Kalotaszeg egyik legrégebbi magyar telep ülése. Népnyelvi szempontból még nem tanulmányozták s így csak a Czuczsa János² által ismertetett általános kalotaszegi népnyelvi sajátságok alapján ismertük a község népnyelvét is. Czuczsa tanulmányában főként hangtani sajátságokat tárgyal, s éppen csak érint egy-egy alaktani kérdést. Ezek is nagyobbára az ígertővekre vonatkoznak. A névszótővekkal kapcsolatban említi, hogy a birtokos személyragos alakok többes-

¹ Kelemen Lajos, *Magyar Bikal*. Magyar Nép VII (1927), 245—47. — A község nevére vonatkozó adatokat l. Szabó T. Attila, *Kalotaszeg helynevei*. I. Adatok. Kolozsvár, 1942. 69 és Kiss József, *A magyarbikali református egyházközség története 1930-ig* (Kézirat a lelkészi irattárban). Itt köszönöm meg Kiss József magyarbikali református lelkész úr szívességét, mellyel munkám elvégzését megkönnyítette.

² Czuczsa János, *A kalotaszegi nyelvjárás*: Jankó János, *Kalotaszeg magyar népe* című kötetében. Budapest, 1892. 205—21.

szám 3. személyében Felszegen,¹ ahova Magyarbikal is tartozik a *lovak, ökrök, magok, házok, szőlőjök* alakokat használják. Beszél a tárgyeset -t esetraggal való jelöléséről a névmásoknál (*engemet, tigedet, tiktiket*), a személyragozott helyragok utolsó mássalhangzójának ikerítődéséről (*belöllem, rúllam, túllem, nállam*), a régi -ni, -nitt, -nól ~ núl határozóragok használata-ról, az -n határozórag megnyúlásáról, a -ban, -ben helyrag -n-jének a lekopásáról, a középfok jelének j-s alakjáról; említi, hogy a személynévmások *mik, tik, űk* alakban használatosak és végül, hogy az *aki* vonatkozónévmást tárgyra is használják.

Czucza említett tanulmányán kívül B a l a s s a J ó z s e f² írt már előbb egy rövid hangtani ismertetést Kalotaszeg népnyelvről. Néhány alaktani sajátyságot Sztánáról futólag említ K ú n o s I g n á c.³ Az egyetlen, újabb népnyelv-kutató módszerrel írt, alaktani kérdéssel foglalkozó tanulmány a S z a b ó T. A t t i l á é (*A bábonyi népnyelv igealakjai*: Magyar Népnyelv I, 48—64).

E rövid felsorolásból is kitűnik, hogy az alaktani kérdések szempontjából a kalotaszegi népnyelvről való ismereteink nagyon hiányosak. A legutolsónak felsorolt tanulmány kivételével a többiek, ha foglalkoznak is alaktani kérdésekkel, tulajdonképpen akkor is hangtani különlegességeket sorolnak fel. A hiányok pótlása céljából e dolgozatban egy eddig népnyelvi szempontból ismeretlen község, Magyarbikal névszótöveit igyekeztem rendszerbe foglalni.

Nem tartozik ugyan szorosan dolgozatom keretébe e község népnyelvének hangtani ismertetése, de esetleges ellenmondások elkerülése végett szükségesnek tartom néhány általános jelenség rögzítését.

Érdekes, hogy az egyébként *i*-ző, illetőleg *ë*-ző bikali népnyelv egy a köznyelvi *e* és a rövid illabiális *ä* között képzett hangzót is használ. Az *e*-nél nyiltabb és alacsonyabb nyelvállású hang ez, de nem annyira mély, mint a székelység népnyelvéből ismert *ä* hang.⁴ Ezt a hangot az idősebbek minden, különben

¹ A *Felszeg* Kalotaszegnek a magyarbikali és körösfői vízválasztótól északra elterülő része. Az ettől délre lévő terület neve: *Alszeg*. (L. erre vonatkozólag Viskai Károly, *Etnikai csoportok, vidékek*. Magyar Nyelvt. Kk. I. 8. Budapest, 1938. 21; az összes idevonatkozó adatok felsorolását l. Szabó T. Attila, i. m. 3—4).

² Balassa József. *Kalotaszeg nyelvjárása*. Kalotaszeg (szerk. Bölöni László), 1890—91: 5—7. — Balassa ismerteteti Czucza tanulmányát: Nyr. XX, 464—69.

³ Kúnos Ignác, *Erdélyi kisebb nyelvjárások*. I. Sztána. Nyr. IX, 502—3.

⁴ Czucza is említi, hogy: „Az *e* hang illeszkedései és eltérései a következők: *e* helyett *ä* van a következő szóban: *támplom* (templom).“ (I. m. 211). — E hangra és jelzésére nézve l. Horger Antal, *Magyar nyelvjárások*. Budapest, 1934. 74.

Nyomdatechnikai okokból kénytelen vagyok az *ä* jelt használni az említett hang jelölésére. Itt említem meg, hogy ugyancsak nyomda-

e-nek hangzó hang helyén használják. A fiatalabb nemzedék azonban már vegyesen ejt *ä*, illetőleg *e* hangot. Néha még az *ē* helyén is *ä*-t ejtenek (*nēm* ~ *nām*, *lęg*(kisebb) ~ *läg*(kisebb), *lēj* ~ *lāj*).¹

Már Czucz a megjegyzi (i. m. 209), hogy a bikali és körösfői vízvázasztónál az *ē*-zés keveredik az *ö*-zéssel. „Ez a figyelemreméltó hangzó-tünet — írja — mely éppen sibboletjeinkben váltotta fel az *ē*-t — az *ö*-zés.” Ez a bikali népnyelvben is érezhető (*täkēnō* ~ *täkönō*, *käszkēnō* ~ *käszkönō*), mivel éppen itt érintkezik e két hangtani sajátosság. — Ugyancsak az idősebb nemzedék nyelvében figyelhető meg egy zártabb *ē* hang az *iskola* ~ *ęskola* szóban.²

A bikali népnyelvre a ragokban jellemző a zártabb hangzók (*-bul*, *-bül*, *-tul*, *-tül*), és általában a hosszú hangzók használata hangzóközi helyzetben, vagy a szóvégi folyékony mássalhangzó lekopása esetében szóvégen is. Gyakran meg is rövidül a szóvégi magánhangzó, ha az utána következő szó magánhangzóval kezdődik.

A mássalhangzók köréből megemlítem az azonszótagú *l*, *r* kiesését. Az *első*, *belső*, *alsó*, *jelső*, *külső*, *hátsó* névszókban a folyékony *l* hangzó *r*-é vált: *ärső*, *bärső*, *ärső*, *färső*, *kürső*, *hätürső*. A középfok képzője pedig sok esetben *j*-vel járul a névszótőhöz: *fähérjabb*, *vagyjabb* (vadabb), *büjjabb* ~ *büjabb* stb. A *v*-tővű névszók esetében pedig a *v* néhol *j*-vé vált (l. ott). Végül meg kell jegyezmem, hogy az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása nem érvényesül rendszeresen. Ezért fordul elő gyakran egymás mellett a rövid, illetőleg megnyúlt félhangzós alak.

Dolgozatomban a magyarbikali népnyelv névszótöveit a Gombocz Zoltán³ és Csűry Bálint⁴ megállapította rendszerben csoportosítottam. Haszonnal forgattam Balassa Istvánnak⁵ kéziratban lévő tanulmányát is; ez a névszó-

technikai okokból a félhosszú *ö*, *ü*-t *ő*, *ű*-vel jelzem és hogy néha ugyanilyen okokból a félhosszúságot jelölni sem tudtam. Nem jelezhettem az *ä* hang félhosszú voltát sem, habár az azonszótagú *j*, *l*, *r* előtti *ä* csaknem mindig félhosszú hangértékű.

¹ A paradigmákban egy-egy helyt csak az *e*-s, illetőleg *ä*-s alakot közlöm, azt, amelyik gyakrabban hallható.

² A mezőszéki nyelvhasználatra emlékeztet a zártabb *a* hang megléte. Különösen a vásárokon gyakran megforduló, vagy még inkább az iparosok nyelvében elég gyakori. Dolgozatomban aránylag igen elenyésző számban fordul elő, mert anyagomat főként olyanoktól igyekeztem összeszedni, akiknek a nyelvében semminemű idegen hatás nem érvényesül.

³ Gombocz Zoltán, *A magyar történeti nyelvtan vázlata*. III. Alaktan (Egyetemi előadásairól készített könyvmatos jegyzet). Rövidítve: Gombocz A.

⁴ Csűry Bálint, *Magyar alaktan*. I., II., III. (Egyetemi előadásairól készített jegyzet). Rövidítve: Csűry I., II., III.

⁵ Balassa Iván, *Bádok, Csomafája és Kide népnyelvének névszótövei* (1942). — E dolgozat az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztálya borsavölgyi gyűjtőmunkája eredményeinek feldolgozása után jelenik meg.

tövekkel foglalkozó első, teljességre törekvő, leíró alapon szerkesztett dolgozat.

Dolgozatom anyagát történeti alapon csoportosítottam. Bár munkám teljesen leíró jellegű, a könnyebb tájékozódás szempontjából célszerűbbnek láttam ezt a csoportosítást. Így sok, a mai nyelvhasználat szerint másként viselkedő névszó került történeti alapon más csoportba. Tanulmányom befejezésében összefoglalom a mai nyelv állapotnak megfelelő helyzetet.

Az egyes címszók megszerkesztésében a következő rendszert követtem: a f é l k ö v é rrel szedett címszó mindig az irodalmi szó-alak. Ha ez megegyezik a népnyelvben használatossal, utána ()-ben csak a ragos és képzős alakokra vonatkozó felsorolás következik. Legtöbb esetben azonban a címszó után külön jelezni kellett a népnyelvi alakot, illetőleg alakokat is. A népnyelvi alakváltozatok között ~ jel áll. A ragos alakok és a jelentésmegállapítás után a népnyelvi példamondatok következnek.¹ E mondatokban a címszó tő-, illetőleg ragos alakjait *dúlten* szedtem. Magukat a ragos és képzős alakokat a következő sorrendben sorolom fel: 1. tárgyragos (-t), 2. többesszámragos (-k), 3. személyragos, 4. -n határozóragos, 5. más határozóragos, 6. -s melléknévképzős, 7. -i melléknévképzős, 8. -ű, -ü melléknévképzős, 9. -*talán*, -*telen* fosztóképzős, 10. -*ász*, -*ész* főnévképzős, 11. -*d* sorszámnévképzős, 12. más névszóképzős, 13. -*l* igeképzős, 14. -*z* igeképzős, 15. más igeképzős alakok. Ezután sorolom fel a példamondatokat ugyanilyen sorrendben.²

Munkám felosztása az idézett tanulmányok alapján a következő:

I. Egyalakú névszótövek; II. Többalakú névszótövek:
A) Többalakú változatlan; B) Többalakú változó névszótövek: 1. hangzónyújtó névszótövek, 2. hangzórövidítő névszótövek, 3. hangtoldó és hangvesztő névszótövek, 4. *ó* ~ *á*, *ő* ~ *é* váltakozást, 5. *ó* ~ *a*, *ő* ~ *e*, 6. *u* ~ *a* váltakozást mutató névszótövek és 7. *v*-töví névszók.³

¹ Egy-egy címszóval kapcsolatban ugyanarra az alakra vonatkozólag több példamondatot közlök, mert ez egyben bővebb népnyelvi adatközlésre ad alkalmat.

² Gyakrabban használt rövidítések jegyzéke: *fn.* = főnév, *hn.* = helynév, *mn.* = melléknév, *szn.* = számnév, *nm.* = névmás, *hsz.* = határozószó, *Nd.* = népdal.

³ A mássalhangzóra végződő névszótövek a ragok és képzők előtt olykor a hasonulás szabályai szerint megváltoznak. Ezek azonban a szó emlékképét nem homályosítják el, s így őket külön nem tárgyalom (Vö. Gombocz A. 3).

I. EGYALAKÚ NÉVSZÓTÖVEK.

Az idetartozó névszók minden rag, jel és képző előtt változatlanok maradnak. Ebbe a csoportba tartoznak az: *é, ó, ő, u, ü, ú, ű, i* végű névszók. Kivételt képeznek az 5. és 6. pont alatt felsoroltak.

adó (-*t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok, -ba, -s*) fn. ,steuer'. — Adót fizetünk. Nagy az *adója*. Én is *adós* vagyok a kössígnék.

alsó ársó (-*t*) mn. ,alul lévő'. — Az *ársó* fálirä. Az *ársót* állatta bátyám (t. i. az alul lévő telket).

bácsi (-*t, -k, -nak, -tól, -hoz, -val*) fn. ,1. vetter, 2. idősebb ember, aki nem rokon'. — Csókujom még a *bácsi*! Jönneg *bácsik*. A tanár *bácsival* menék Pásträ.

belső børső ~ børső (-*t, -m, -d, -je ~ -jä, -nk, -tök, -jök ~ -jik, -ség*) fn. ,1. belső telek, 2. belső rész'.¹ — Hogy mé nem adom náki a *børsőt*. Van szíb *børsőségjä*. Ha nem *børső* baja vót. Jól mekkäni a *børsömät* a pälinka.

cipő (-*t, -k, -m, -d, -jä, -nk, -tök, -jök, -bä, -ból, -näk, -rä, -väl*) fn. ,schuh'. — Bopa, ithum van az új *cipő*. Äz az én *cipöm*, a fótos. Huzza az ő *cipőjít*, szá van náki.

első ärső (-*t*) mn. ,elül lévő'.² — Onnét osztán a rokonok s az özväggyä mennäk az *ärső* padba. Is az *ärső* gazda a rokonnyaji (= és a bíró rokonai a legjobb gazdák a faluban). *Ärső* nap ültek itten asztálnä.

eső ässő (-*t, -k, -s*) fn. ,regen'. — Megärätt a hó, az a havas *ässő*. Ha mäläg *ässő* jön, a rogya megüti (a szölöt). Mijän *ässök* vótak a havazsbal

felső førső (-*t, -ból*) mn. ,vminek a fölső része'. — A szalonna *førsőből* csinälunk három galuskát.

gyeplő (-*t, -jä, -väl, -höz*) fn. ,kétfelől a ló kantárjához csatolt hosszú szíj, melynél fogva a kocsis a lovakat kormányozza'. — Ráncigálták a *gyeplőt*. Ű ájon a *gyeplöhöz*!

gyepű gyepű ~ gyäpű (-*t, -k, -je, -n, -bä*) fn. ,kerítés'. — Odamént a *gyepű* alá. A *gyepün* átol mént. A *gyepübe* nyomta a rúdat. Bévittik a *gyäpübä* a búzát.

¹ Ha melléknévként használatos, az 5. csoportba tartozik. L. ott.

² A hónap első napját jelentő használatban az 5. csoportba tartozik. L. ott.

hajó (-t, -k, -ja, -val, -ra, -zik) fn. 'schiff'. — Láttam *hajót*. *Hajóra* mentünk Ęrzsikával.

hordó *hórdó* (-t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok, -ba, -nál, -ra) fn. 'fass'. — It hagyunk két *hórdót*. Váj hozzátok a *hórdót* is! Összesett (= összeesett) a *hórdónál*. Vót vaty hat *hórdóba* is.

káv *káv* ~ *kávi* (-t, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok) fn. 'kaffee'. — Vót *káv*. Attak ojan tönk (= nagy darab) szalon-nát, älig lät vóna *kávi* nélkül is. Kikövätéli a *kávét* mindén ozsonnyakkó. *Kávit* réggäl attak. Tanár úr, mekhül a *káv*éja!

keszkenő *käszkänö* ~ *käszkänö* (-t, -k, -m, -d, -jä, -nk, -tök, -jök, -väl) fn. 'fejkendő'. — Ara csak *käszkänö*, állóll. Mind a patyolat, ojam vót mind äty *käszkänö*. Vót a *käszkänö*, a konytyoló. Näkém is van ojan *käszkänöm*.

kiesi (-t ~ tt, -k ~ -nyék, -jä) fn. 'kicsi gyerek', mn., kis, kevés, rövid idő'. — *Kiesi* szoknya s id (= itt, t. i. a derekán) dërik-pánt és mellette a blúz. Ém bizom fëjték ë *kicsit*, apám! Változzik äty *kicsit* a lävögő. Na, mënünk ë *kicsit* sétálni! Az örökölt izs belölle valami *kicsitt*. Ezek *kicsinyék*, aprók.

krumpli (-t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok, -ba, -bül) fn. 'burgonya'.¹ — Paszújt, *krumplit* (t. i. vásárolt) äty pártúl. Várj, në mënny ä, ägyíl ë kicsi *krumplit*! A *krumplidat* mëgëttäd? Ëlfösztem én a mi *krumplinkat*.

külső *kürsö* (-t, -jä) fn. 'birtok a határban' (ritka!).² — Elatta a szíp *kürsöt* is.

legelő *lägälö* (-t, -k, -m, -d, -jä, -nk, -tök, -jik ~ -jök) fn. 'weide'. — Az oláhok älvëttik a *lägälöt*. Kicsi a határunk, *lägälönk*. Së *lägälöjök*; fájok, az a hëgyën túl van.

mogyoró (-t, -k, -ja, -nk, -tok, -jok) fn. 'burgonya'.³ — Të, *mogyorót* së hattok, hogy oda tëgyäm. Nincsän äty szëm kukoricánk, *mogyorónk*, mivä pótójuk (a búzát).

seprü *söprü* ~ *sëprü* (-t, -k, -m, -d, -jä) fn. 'besen'. — Ägy jó *söprünyälät* kapott, ägy dorongot vëtt. A *söprüt* lëhoszta, mama? A vesszösöprüt állis fëlfelë.

szeretö *szärätö* (-t, -k, -m, -d, -jä) fn. 'geliebte, liebhaber'. — Szilvësztërrä hozok valami *szärätöt*. Várom én a *szärätömät*, ësözök hagymát.

tekenö *täkänö* ~ *täkänö* ~ *täkönö* (-t, -k, -m, -d, -jä, -nk, -tök, -jök, -bä) fn. 'trog'. — Van it *täkänö* hat is, János! Öt vikäs *täkönö*. A gërendäba fë vót kötvä, hintódzott a gyärmék a *täkönöbä* nigy istrangra. *Täkönöbä* tészëm.

utolsó *utörsö* (-t, -k) hsz. 'der letzte'. — Az *utörsö* äsztändöbä is vättünk (= vetettünk), szántottunk.

A bikali népnyelvben más ilyen végződésű névszók is ide-

¹ A krumpli elnevezést szëltében használják. Néha hallható a mogyoró is. L. alább.

² Mellëknëvként az 5. csoportba tartozik. L. ott.

³ L. krumpli.

tartoznak az egyalakú változatlan tövűekhez. Történeti alapon azonban a *bimbó, csikó, csípő, kunyhó, zsidó* az *ó ~ a, ő ~ e* névszótövekhez tartoznak s ezért odasoroltam; ugyanúgy az *u ~ a* névszótövekhez tartozik az *ölyű* is. Ez is ott található. A *v* tövűek közé tartozik az egyalakú változatlanként ragozódó *bú* (l. ott).

A *belső* és az *első* névszó ilyen jelentésben az egyalakú változatlan tövű névszók közé tartozik, ezért sorolom itt fel. Más jelentésben mint többalakú változó névszótövek szerepelnek; így ott is felemlítem őket.

II. TÖBBALAKÚ NÉVSZÓTÖVEK.

A) Többalakú változatlan névszótövek.

Az ebbe a csoportba tartozó névszóknek teljes és csonka tövük is van. A teljes tő magánhanzóra, a csonka pedig mássalhangzóra végződik. A tő maga változatlan marad, mert a bővülésen, illetőleg csonkuláson kívül semmilyen változást nem szenved.

ányg *ánygy* (-ót, -om, -od, -a) fn. „sógornő”. — Äz Berci Kati *ánygyom* monta. Futta k (= futott: k) az asszonyok, futott anyám is, *ánygyom* is. Kínál meg az *ánygyodat*, bátyádat. Mos kapot vaty hét-nyóccász pengőt az *ánygya*. Älvettä az *ánygyát*, attul maratt ẽ kis csäléd, ẽ kis lëján. Hoty kınája az *ánygyának*!

bajusz *bajuc ~ bajic* (-ot, -ca ~ *bójca*, -cos) fn. „schnurbart”. — *Bójca* vót az örägräk.

bőr *bür ~ bör* (-t, -ök, -öm, -öd, -ä, -ünk, -ötök, -ök, -bä, -bül, -ös) fn. „haut”. — Job mind a disznóbör? A térgyirü lëmënt a *bür*. Akkó jó *bürök* vótak. Aszt osztán onnat lëvëszëm, a te *büröt* pórä hasad. A nëm hüzta lë a *bürit*. Piros kozsok vöd *bürbül*. Ju *bürbül*, bälül ojan szörös vót mind a ju.

család *csäléd ~ csälid ~ család* (-et ~ -ot, -ék ~ -ok, -ëm ~ -om, -ëd ~ -od, *csäléggyä ~ csäliggyä ~ csalággya*) fn. „gyermek”. — Älvettä az *ánygyát*, attul maratt ẽ kis *csäléd*, ẽ kis lëján. Asztán a *csälédëk* ız dógózzäk. Nëm ekärja kiadni a *csälédëknäk*. Sok *csälédëm* vót tanär ür! Hogy mëkhót a fäläsiggä s a *csäliggyä*, ot maratt. Hogy ojan *csäliggyä* lëgyën, hogy në tuggya aszt a tälkët mëgörizni! Äpusztült a vım Värju, *csäliggyä* së vót. Sok *csalággya* vam, mënyä az örägnäk. Szíp *csäliggyäji* van annak a Pistinak. A *csäléggyit* kitegatta az is. Këtälkëdnä a *csäliggyibä*, hogy ävettä. A *csäliggyirä* nëm gondöl sëmmit.

csűr (-t ~ et, -ek, -em, -ed, -e, -bä, -bü) fn. „scheuer”. — *Csürt*, istállót is ek tta. Fë gyújottäk a *csüret*. *Csüret* is csináltam. A *csüregbe* ëggy egeret ha fok szëgin (t. i. a bagoly).

Odahivutt az örög, hocs csak csinájam még a *csűrít*. Béhajtotta a zsidó a kácskit a *csűrbä*. (Hát akkor megvárom, bopa.) Még, még, má csak a *csűrbä* mēnek én! Ippān taszittyák a *csűrbü*.

éh *éh ~ ih* (-*äl*, -*ēs*, -*síg*) fn., éhség, 'hunger'. — Ha ők nem hálnak még *éhäl*, tē sē halsz még *éhäl*. Az *éhäl*halás egyä mēk s a tātvtäk älävānēn. Nēm vagy *éhēs* ? Nagy *isig* vót nägy-vānyódzba.

fül *fil* (-*et*, -*ek*, -*em*, -*ed*, -*e*, -*in*, -*ü*, -*es*) fn., ohr'. — *Filet*, fàrkat, bűrt a kocsonyába tēsszük. Mēglátta a számárnak a *filit*. Csak a *filit* mozdította mēg. A *filim* van eggy in s jobban hozzá tudok jünni az ärhēz. Hallig biza, a jó *filü* ämbēr mēkhāja.

gaz (-*t*, -*ok*, -*os*, -*ba*) fn., 'gyim-gyom'; mn., 'semmirevaló'. — Az a gyom, az a *gaz* mēgnő. *Gaz* disznó lēgyäk (ha meg nem teszem). Hānnyäk a *gaszt*. Úty fäläsztik ki (= választották ki) a *gaszt*. *Gazos* a gabona. Ot vót a *gazba*, szēmídbä. Vērēzsbēty, filämilä a csüpügä vótak, a *gazba*, szēmídbä.

gyermek *gyäräk ~ gyärmäk* (-*ēt*, -*ék* ~ -*ik*, -*ēm*, -*éd*, -*ä*, -*ünk*, -*ētäk*, -*ik*, -*näk*, -*ēsük*) fn., 'kind'. — It, ha egy *gyäräk* häl mēk, csak az igazgató mēgy (t. i. a temetésre, a pap nem). *Gyäräk*-älöadāzsba szäräpältäm. Mi, *gyäräkäk* is mēkkántájuk a lējányokat. Sok vót a csalággya, mēgnöttäk a *gyäräkäk*. Kicsi *gyäräkik* vannak (a családban); kicsi *gyäräkiknäk* nēm jár liszt. Rändēsztäk karácsonyfa ünnäpējt a *gyäräkik* részirä. Az ijän kizs *gyäräkäkät* nēm viszik. Tártottunk lēlëndz-*gyäräkikät*. A *gyärmäk*näk nēm szabad ēnni. A bopānkäl *gyärmäkēsük*ēdt.

hamar *hamar ~ hamär* (*hamaräbb ~ hamarēbb*) hsz., '1. gyorsan, rövid idő alatt, 2. korán, 3. régen, 4. eleinte, előbb'. — A szörbä mīr köd bälē ojan *hamar* a moj? Ojan *hamär* lábra állottam. *Hamaräp* csonkāsztam is (a szölöt), min kēllēt vóna. Äz Bükk äja vót äz a falu *hamaräbb* (t. i. a község neve). Fonalläl csinältäk *hamarēbb*. *Hamarēbb* odamēnt az a huncfut lävél az ēspērēshēz mind a két ämbēr (akiket azért küldött az espereshez, hogy a pap által küldött levélben foglaltakat megelőzzék).

hit *hit ~ hüt* (-*ēs* ~ *ös*) fn., 'glaube'. — Mēg akinäk *hitēsä* vagyon, jó. Nēm vót *hütös* felesige, az apja magära vót, rokkant embēr.

íz (-*ät*, -*äk* ~ *izzek*, -*äm*, -*äd*, -*zä*, -*näk*, -*ü*) fn., 'gyümölcsből készített pépszerű eledel'; mn., 'geschmack'. — Szirupokat is *izzek*ēt csinálnag belölle. Füst *izzä* (t. i. érzik). Jó läväsēs, jó *izü* (alma). *İznäk* való az älma is.

kolbász *kölbász ~ kölbác* (*kölbácot*, *kölbácok*, -*om*, -*od*, *kölbacca*, -*unk*, -*otok*, -*uk*, *kölbázbul*, *kölbásszäl*) fn., 'a sertés vékonybele apróra vagdalt s fűszerezett sertéshússal töltve'. — Ott asztän kapsz ē kis *kölbácot* is. Vēttä Pali a *kölbácot*. *Kölbácokot* visznäk, äszt a vīrēshürkäkot, türöt, säjtöt a pijacra. A csinälhat a *kölbázbul* sövinykärítist. Lucskoskaposztät (evett) *kölbásszäl*.

lej *lāj ~ lēj ~ lēj* (*lājät ~ lejet ~ lējť, lājek, lājem, lājöd, lājä ~ lājjä, lājünk, lājölök, lājök, lājön, lājba*) fn. ,rumén pénzegység'. — Idös nénöd kapott öccör az olä világba äzör *lājät*. Ezör *lejet* kaptam. Köd bihäjťähinöm böhüszťam (= nyertem) nigyäzör *lējť*. Hozot hat-nyöc äzör *lājökät*.

möd (-u ~ *modu*, -os, -ra) fn. ,1. gazdagság, 2. forma'. — Jó *mödu* ämbör vót it Kätözsdön. Lëpanaszölťam azonos a *mödu* (= úgy, amint történt)! Azir äzök a zsidók csak ki tuggyák csinálni mindöm *mödul* (= kijátsszák a törvényt mindenkëppen). Aki *mödösabb*, asz tészť. Tisztául, tiszťa *mödra* (= tészťának megkészítve) älhoszťa.

nyak (-at, -ak, -am, -ad, -a, -unk, -atok, -uk, -onn, -as, -ra) fn. ,hals'. — Két karomat, lábomat, *nyakamat* mëgmözgatom. Tälť vót a *nyaka* kälävinnyäl. Vágja el a libának a *nyakát*! Nëm köllött a *nyakukra* (t. i. a dolog). Vót kizälöjä zs gallér a *nyakänn*. Nagy, nähisz, tärhäs munka marad a níp *nyakára*.

örvos *örvas* (-ť, -ok, -nak, -hoz, -i) fn. ,arzt'. — Körörvas ür, mi nä igyünk? Nagyom finum *örvasok* vannak. Vitték a baromörvasnak Hunyadra (az állatokat, hogy vizsgälja meg). Hiszök az *örvasoknak*. Örvasi, dögökad bétärtom.

öcs *öcs* (-ém, -öd, -cse, -önk, -ötök, -csik) fn. ,kleiner bruder'. — Van öggy *öcsém* a fronton. Öcsödnek mi baja, Jöska? A vejemenek az öccse is mëksebösült. Az *öccsik* ithum vam mëg.

öz (-ät, -äk, -rä) fn. ,reh'. — Itt a vágadba (= vágat, irtás) aszaporodott a vatkäcskä, má äz az *öz*. Imitt-amot lüťtük *özät*, nyulat. Özäk vótak it rigöntä. Özrä is, inkább nyúlra vadásztak.

rokon (-ť, -ok, -om, -od, *rokonnya*, -unk, -otok, *rokonnyok*, -ság) fn. ,verwandte'. — *Rokonok* öggyütt (= egymással). Sok a *rokonnya*. Lähät, hogy vót näki *rokonnyaji* távol, asztán azok hasznáják (a birtokot). A bírónak van jó *rokonnyaji*. Törnak asz monygyák, mikor a *rokonnyajit* összäsződť, mikor ätämättük a höttästöt. Az ű saját *rokonnyajiná* nëm lakik. Vam valami *rokonsák* kösztök.

rossz (-at, -ak, -ba, -ra) fn. ,rossz szellem, fene'; mn. ,schlecht'. — Vëgyös a níp, jó is, rossz is. Nëm lësök rossz. Min *rosszat* tészöl. Ne csináj töb *rosszat*! A kisasszonyok ütťik (= ütötték), szaptág (= verték), dä *rosszak* vótak (mëgis a gyermekek). Ej, hogy a *rosszak* ögyänäk mëg! Hadd a *rosszagba*! Rug a *rosszagba* (= dehogy rüg, nem rüg; rüg a fenét). *Rozba* jár most is.

száj (*szám, szád, -a, szánk, szátok, -ok ~ -ik, -u*) fn. ,mund'. — Fáj a *szám* szilä. A *szád*ba tészöd aszt a mucskos pappirt? Akkor asztán suppat a cigányok közzé s öltátotta a *száját*. Mútatta a *száját*. Tënné a lángot a *szájába*, s szürnä a kësť a torkába (a bűvészt)! A poharat a *szájájig* (emelte). Rossz *szāju* vót.

szél *szil ~ szil* (-ť, -äk, -ä, *szílin ~ szílen, szillöl, szílig, szíbe*) fn. ,1. rand, 2. határ széle'. — A hammas (= lepedö,

amelybe hamut tesznek s úgy beleeresztik a ruháscseberbe) két *szil* (vászonból áll) s vikonyjabb, a lépődő három-níty *szil*. Az a tisztás vigig az árdő *szil*, határszil a földi (= földi; a szomszédos Föld községi) határszilig. Käräkënn a *szil*nn vót pándlika, vāj hárásszál vót kidiszitvā. A *szilin* rācākötis. Ahogy van a halom az árdő *szilën* (úgy húzódik a határ is). Fehér főggyü (= fehér alapszínű fejkendő) piros *szillël*, labdarózsás és sárga békaláb (rajta). Ämënyën oda *szilbe* (a vadász) s mikor asztán hājnallik, haladnak, mënnek a nyulak (el előtte).

szem szem ~ **szem** (*szēmāt* ~ *szemet*, *szēmāk* ~ *szemek*, *szēmām* ~ *szēmēm* ~ *szemem*, *szēmād*, *szēmā*, -*ünk*, -*äték*, -*ék*, *szēmirä*, -*bä*, -*rä*) fn. '1. auge, 2. gabonaszem'. — Nincsän äty *szēm* kukoricánk, mogyoróink, mivā pótojuk (a búzát). Käväsäp *szēmāt* át, ha lágy (a gabona). Kilen (= kilenc) *szemed* (t. i. szemet ígészés ellen a vízbe) bevetem. Vannak ojan *szemek*, amik igiznek. Csak a *szēmēmbä* szárátél nízni? Dä hogy úgy vagyok a *szēmämmäl* (nem olvashatok). Az én *szēmämnäk* nincsäm baja. Jó, hogy nēm rukta ki a *szēmädät* (a ló). Vērēs a *szēmä*. A csälédék is mēgvättäk (= megvetettek), szálka már a *szēmigbä* az öräg. *Szēmbä* vākta az örmästört egy darap fávál. It hánnyäk egymásnak a *szēmirä*. Vak is az äggyik *szēmirä*. Ha äladom, äladom *szēmrä*, aszt a tärkät (t. i. a disznót nem kilóra adja).

szösz (-öt, -bä) fn. 'werg, hede'. — A gerebennel a *szöszt* szokták (tisztítani). Mënäk, hozzak ä kis *szöszt*. Pozdörja van a *szözbä*.

üveg öveg ~ **üveg** ~ **äväg** (*öveget*, -*ek* ~ -*ék*, -*em* ~ -*ēm*, -*ed* ~ -*äd*, -*je* ~ *jä*, -*es*) fn. 'glas'. — Inkáb vët két *üvek* sört hitélbe. Äggy *öveget* mēgivutt äccëre. Nēm vót *üvegje*. *Öveges* äjtön kërésztl (lätta, hogy mi történik künn).

A teljes és csonka tő megosztlása az egyes alakokban: Teljes tő használatos a *tárgy ragja* előtt; a tövégi magánhangzó: *e*, *ä*, *ë*, *a*, *o*, *ó*, *ö*: *ánygyót*, *bajucot*, *csälédët* ~ *csälädöt*, *csüret*, *filet*, *gyärmékët* ~ *gyärékët*, *izät*, *kölbácot*, *lejet* ~ *läjät*, *nyakat*, *özät*, *rosszat*, *szemet* ~ *szēmät*, *szöszt*, *üveget* ~ *öveget* ~ *ävägät*. A csonka tőhöz is járul a tárgy ragja: *bürt*, *csürt*, *gaszt*, *lëjt*, *örvast*, *rokont*, *szilt* ~ *szilt*.

többszám *ragja* előtt; a tövégi magánhangzó az *a*, *ä*, *e*, *ë*, *i*, *o*, *ö*: *bürök*, *csälädök* ~ *csälédék*, *csürek*, *filek*, *gazok*, *gyärékék* ~ *gyärmékék* ~ *gyärékik*, *izäk* ~ *izzek*, *kölbácok*, *läjék*, *nyakak*, *örvasok*, *özäk*, *rokonok*, *rosszak*, *sziläk*, *szēmäk* ~ *szemek*, *üvegek* ~ *övegék* ~ *ävägék* (ez utóbbi egészen ritka).

Teljes tő használatos a birtokos személyragok előtt is. Egyes számban a következő tövéghangzó állhat: *o*, *ö*, *ë*, *e*, *ä*, *a*: *ánygyom*, *büröm*, *filem*, *gyärmékēm*, *izäm*, *nyakam*; *ánygyod*, *büröd*, *filed*, *gyärméköd*, *izäd*, *nyakad*; *ánygya*, *bürä*, *file*, *gyärmekä*, *izä*, *nyaka*. Kivétel a *bajicca* ~ *bójca*, *csäléggyä* ~

csalíggya ~ *csalággya*, *kölbacca*, *ëccsä*, *rokonnya*, *üvegje* ~ *övegje*, ahol a *csonka* tőhöz járult a *-ja*, *-je* birtokos személyrag és a *szám*, *szád* alak, ahol a régi *szá* tőhöz járult a személyrag. Többes első személyű az *ü*, *u*, *é*: *bűrünk*, *csälédünk* ~ *családunk*, *ëcsénk*. Itt is, mint a többes 2. és 3. személyben az említett *szá* tőhöz járult az *-nk* személyrag. Többes 2. személyben *o*, *ö*, *ä*, *e*, *é*, *a*: *bűrötök*, *gyärmëkëtek*, *kölbácotok*, *nyakatok*, *ëcsëtek*, *szëmätëk*. Többes 3. személyben *o*, *ö*, *i*, *u*: *bűrök*, *gyärmëkik*, *kölbácok*, *läjëk*, *nyakuk*, *ëccsik*, *rokonnyok*, *szájok* ~ *szájik*, *szëmëk*.

Az *-n* határozórag előtt; a tövégi magánhangzó *i*, *ë*, *o*: *filin*, *läjën*, *nyakonn*, *szílin* ~ *szílën*.

A *-be*, *-ben*, *-hoz*, *-ra*, *-vel*, *-ű* ~ *-ú*, *-nek*, *-ig* stb. határozóragok előtt mindig *csonka* tő áll.

Az *-s* melléknévképző előtt mindig a teljes tő használatos; tövégi magánhangzók az *ö*, *o*, *ë*, *e*, *a*: *bűrös*, *éhës*, *files*, *gazos*, *hitës* ~ *hütös*, *nyakas*.

Az *-i* melléknévképző a *csonka* tőhöz járul: *örvasi*.

Megfigyelhető, hogy a régebbi ragok előtt gyakoribb a teljes tő megmaradása. Csak a *-t* tárgyrag esetében van ingadozás. Itt már előfordul néha a *csonka* tő is a teljes tővel párhuzamosan. A fiatalabb határozóragok minden esetben a *csonka*, mássalhangzóra végződő tőhöz járulnak.

B) Többalakú változó névszótövek.

1. Hangzónyújtó névszótövek.

A hangzónyújtó névszótövekben a régi, teljes tő megőrizte a rövid hangzót, a rövid, újabb tőben pedig hosszú hangzót találunk (*madár* ~ *madarat*, *bogár* ~ *bogarat*). A teljes tőhöz járulnak a régi ragok és képzők, az újabb képzők és ragok előtt a rövid, hosszúhangzós tő áll. Az egymással szabályosan változó hosszú, illetőleg rövid hangzót Gombocz elnevezésével váltóhangnak nevezzük.¹

A hangzónyújtó névszótöveket a szerint, hogy magas- vagy mélyhangúak, illetőleg egy- vagy többtagúak, a következő csoportokra oszthatjuk:

¹ Ezzel a kérdéssel foglalkozott: Bartha József, Nyr. XXIII, 117. Simonyi Zsigmond, TMNy. 292—93, 306. Setälä Emil, *Über Quantitätswechsel im finnisch-ungarischen* I. S. T. Ün. XIV, 3; 1895. Simonyi, Nyr. XXIX, 241. MNy. I 88; és II 244. Die ung. Sprache. 339. Gombocz Zoltán, NyK. XXXIX, 229. MSTOu. XXX. 141. Szinnyei József, *Fgr. Sprachw.* 46—7., 27 kk. Karjalainen, *Zur Osztalkhscen Lautgeschichte*. SUT. im. 23. 1905. Kanisztó, *Wokolismus der ersten Silbe im wogulischen* u. o. 46. 1919. Riedl Szende, *Magyarische grammatik*.

á ~ a váltakozás egytagú szavakban.

ház (-at, -ak ~ -ok, -am, -ad, -a, -unk, -atok, -ik ~ -ok, *haza, hazunna*, -ba, -bül, -nül, -tül, -án, -as) fn. ,1. haus, 2. szoba'. — Minden *házat* megjárnak kántálni. Addig mama kíséri a *házat* (= szobát). Kócsot attam, *házokat* csináltam. Bogár nem vót a *házamba*. Szíp, rendes *házajik* vagyon a Szilágyba (a magyaroknak). Ojan lomp, ojan a *házik* mind a klozett. Odahaza van a *házoknál*. *Hazunna* is mindik fogok kapni mindent. Ahogy béménünk a Bámfi *házba*, nem szabad, asz monygya, ácsorogni. Ném szabad a szemätät ästä kivinni a *házbül*, (mert) kidobja a szeréncset. A *házátul* älszállittyák nyócvam fillérbä. Mennyäték äl a *házstül*! Ha megállik äty tähény a *háznál*, nem adnak ki sémmit a *házstul* három napig. Mir ül a más *házán*?

lág (-at, -jabb, *lagymatag*) mn. ,weich'. — Vigyil äty kis *lály* söt, tēdd ägy ronygyra a tūs szäkrénynäk a plattyára. Sokkäl *lággyjabb* ämbērek. *Lagymatag* ämbēr (räkérdezéssel).

láng *lang* (*lángot*, -ja, -ol) fn. ,flamme'. — A *lang* is mäläg Tēnnē a *lángot* a szájába, szürnä a kést a törkába! Ig, ik, csak *sänyväd*, nem *langol*.

nyár (*nyarat*, *nyarak*, *nyara*, -onn, -räl, -ba ~ -ba, -i, *nyaral*) fn. ,sommer'. — Mäjd a jövö tavas s a jöo *nyár* (meghozza a háborü végēt). A *nyarat* is älalutta. Hogy írünk még äccēr *nyarat* (vagy nem, nem tudja)! Vinasszonyok *nyara* van összäl. *Nyáronn* is nyöc-kilänc órájig aluszik. Naty hösíg vót a *nyáronn*. A *nyárba* sokat lēvēttäk (= lefényképeztek). Csak ot vót *nyaralni* a Varisán (a havas egy részének a neve).

sár (-t, -ok, -on, -os, -oz) fn. ,koth, schmutz'. — A *sár* lē-että a lábamrul. Pucol lē a *sárt* a csizmádrul, Gyuri! Naty *sárok* vótak ära fälē. Ojan *sáros* lēnnä? Békentem sös *sáral*. Mind összäsároszta az ülist.

á ~ a váltakozás többtagú szavakban.

bogár (*bogarat*, *bogarak*, *bogaram*, *bogarad*, *bogara*, *bogarunk*, *bogaratok*, *bogarik* ~ -jok, *bogaras*) fn. ,käfer'. — Hogy a *bogár* tisztújon, vāj a fírög (azért takarít). *Bogarak* nincsenäk nálunk. A szemä *bogara*, monygyák. Sog *bogarik* vót minditig, mä nem takarítottak. A fija *bogaras*, politikäs ämbēr.

darázs (-t, ~ *darazsat*, *darazsak*, -om, -od, -zsa, -unk, -otok, -zso, -ol) fn. ,1. wepse, 2. a kötény, a fersing és a muszuj fölső részén lēvö díszítés'. — Van od *darázs* älig! Mēgüttäm ägy *darást*, szinta mēkcsipētt. Ném lácik a *darázssa*. Ha kivärja, asz monygyäg, *darázsol*.

fazék *fazik* ~ *fazék* (ritkäl) (*fazakat*, *fazakak*, *fazakam*, *fazakad*, *fazaka*, *fazakunk*, *fazakatok*, *fazakok*, -ba, -hoz, -käl, *fazakas*) fn. ,topf'. — Puhatolósztam, szagöltam, hova vittä

a *fazakad* bórról. Sok *fazakad* van, te Katil! *Fazigba* tettük a gyökárát. Te, mi közöd neked ahhoz a *fazíkhöz*? *Fazékkál* vittá a bört. *Fazikszámra* (itta a bort).

fonál *fonal* (-at, -ak, -am, -ad, -a, -unk, -atok, *fonáljok*, *fonálbúl*, -lál) fn. ,kender vagy lenszöszből font szál, míg nincs a vászonba szöve'. — Mind összábontotta (= összekúszálta) a *fonalat*. Fílek, hogy ott összászaggatod a *fonalakot* s megvér mama. Inkötő (= ingkötő), rëndës *fonálbúl*. *Fonallál* csinálták hamarébb.

három (*hármát*, *hàrmadik*, *hàrmad*, *hármon*, *hármas*, *hàrmadol*) szn. ,drei'.¹ — Van *három* román lakos. *Hàrmadik* este röggönyre (= röntgenre) tettek. Ém biz én nem vätëm mëk *hàrmadnabba* së ëccër (az ágyat). *Hàrmadnapra* visszamëntäm én. Azok *hàrmom* vótak. Kettős, *hármas* házam van. A *hármas* halomná ot van a *három* kű. *Hàrmadòltam*, felibe dógosztam.

kanál *kalán* ~ *kanál* (*kalánt* ~ *kanalat*, *kalányok* ~ *kanalak*, *kalányom* ~ *kanalam*, *kalányod* ~ *kanalad*, *kalánnya* ~ *kanala*, *kalányunk* ~ *kanalunk*, *kalányotok* ~ *kanalatok*, *kalánynyok* ~ *kanalok*) fn. ,löffel'. — Hapszédő *kalán*. Béhozám äszt a *kanalakot* a bódbul. Nëm vót ëty *kalánnya* vaj ëgy villája othun. *Fakalányunk* van a konyhába älig.

kosár (*kosarat*, *kosarak* ~ -ok, *kosaram*, *kosarad*, *kosara*, *kosarunk*, *kosaratok*, *kosarik* ~ *kosarok*, -ba, -rál) fn. ,korb'. — Nëm vót csak ëty pár *kosár*. Ted le äszt a *kosarat*! A *kosarakat* vigyäm? Käräk *kosárokkal* mënt. A szédönäk (t. i. szüretelőnek) van ëty *kosara*. *Kosárba* rakják a szöllöt.

madár (*madarat*, *madarak*, *madaram*, *madarad*, *madara*, *madarunk*, *madaratok*, *madarik* ~ *madarok*, *madarász*) fn. ,1. vogel', 2. ,jómadár, gazfickó, gazember'. — A *madár* lëäsëtt a hidäg miján. A fattyak is fokták a *madarat*. Läsëm a *madarat*, lëhasalok a lajtörjára. Ahogy jövök-mënyëk a csürbä, (gondolom) mëgáj *madarak*, s a lajtörját äkapom. A fülemile a mi *madarunk* (t. i. a földműves embereké). Íteti a *madárrál*.

mocsár (*mocsaras*) fn. ,sumpf'.² — *Mocsaras* häre lë-fäkszik, nagyot älszik.

mozsár (*mozsarat*, *mozsarak*, *mozsaram*, *mozsarad*, *mozsara*, *mozsarunk*, -nak) fn. ,mörser'. A *mozsár* az, amiväl törík mëg a bórsot. A *mozsarat* is láttam. Nekem is vam *mozsaram*, rëzbül. *Mozsárnak* csak asz monygyák (t. i. a bors vagy más fűszer megtörésére használt szerszámot) s az ágyut.

parázs *parázs* ~ *parázsa* (*parazsat*, *parazsak*, *parazsam*, *parazsad*, *parazsa*) fn. ,glut', mn. ,omlós'. — Nincs *parás*,

¹ A *három* a hangzó-toldó hangzóvesztő névszók közé is tartozik.

² Ritkán használt névszó. Csak rákérdezés útján lejegyzett alakváltozatokat közölhetnék. A beszélgetés folyamán csak ezt a példamondatot hallottam.

kialutt. Fris, *parázs* a tököm (= friss, omlós a döblec)! Hozz *ē* kis *parazsat*, *tā* leján! Van jó *parázsa* a kāmencébā.

pohár *pohár* ~ *puhár* (*poharat* ~ *puharat*, *poharak* ~ *puharak*, *poharam* ~ *puharam*, *puharad*, *puhara*, *puharunk*, *puharatok*, *puharok*, -*ba*, -*ból*) fn. „glas”. — A *poharat* a szájaig (emelte). Álévészén asztán nity *puharat*. Dā mikó megittuk a második *puharat*, nāki a dúdnak (= elkezdünk énekelni)! Annyi *puhara* vót annak! Úty csörgatta bāli a *puhárba*.

szamár (*szamarat*, *szamarak*, *szamaram*, *szamarad*, *szamara*, *szamarunk*, *szamaratok*, -*jok*, *szamarabb*, -*nak*) fn. „esel”, mn. „buta”. — A Pisti épülettye mellett tårtották a *szamarat*. *Szamarak* vótak biz azok mind. A kössignāk vót *szamara*. Meglätta a *szamárnak* a filit (a sötétben s megijedt tőle).

é ~ e váltakozás egytagú szavakban.

bél (*bälät*, *bäläk*, *bäläm*, *bäläd*, *bälä*, *bälünk*, *bälätäk*, *bäläk*, -*ēs*, *bälü* ~ -*ü*) fn. „1. darm, 2. kenyérbél”. — Ha van nāki valami *bél* összägyürränisä (t. i. az állatnak, azt gyógyítani kell). Fazigba töttük a gyükärät, a kitekaritotta a *bälät*. Csak äty tākänö kellänä, hoty kimossák a *bäläkät*. (Olyan undorító) mosni aszt a *bäläkät*. Odaállitom a *bäläkhöz* (hadd mossa). Úty kirászta a *bälämät* is a szákir. Jāj, a hidäg rázza ki a *bälädät*! Araszozs *bälä* vót (a kenyérnek). Nām lēz gyürös a *bälä*, ha megēccē meggyürom. N gybélü āmbēr vót al

dél *dil* ~ *dil* ~ *dél* (*dälät*, -*bä*, *dillö*, *dillél*) fn. „mittag”. — *Diläbid* vāj vacsora (ez)? A níp ägisz äldod *dilälött* ihatott. Ägiz *dilälött* alutt. *Dälät* harangoznak, má *dil* van. A csörda od *dillél* a csörgónál.

dér (*deret*) fn. „reif”. — Nagy *dér* vót a tēnnap. Nēm hagygyák, amég *deret* kap.

ég *ég* ~ *ig* (*ägät*, *igēn*, *igbä*) fn. „himmel”.¹ — Van az a szērēncsétlän lejányom, nēm ätt a ma sēmmit az *ég* alatt. Minditig az *ägät* nisztä. Sürü csillag ritkän ragyog az *igēn* (Nd.). E tiszta, ahogy az Isten attä az *igbe*.

ér (*ärät*, *äräk*, *äräm*, *äräd*, *ärä*, *ärünk*, *ärätäk*, *äräk*, -*bä*, -*höz*) fn. „ader”. — Az *ér*, úgy monygyuk. *Ärät* vág rájta. Ön úgy lägyengülök az *ärämbül*, ha nēm iszok! Az *ərbä* mozog a víz. A filim van äggy in s jobbām hozzá tudok jünni az *érhöz* (ha vért akar eresztteni belőle).

ész (*eszet* ~ *äszēt*, *äszēm*, *äszöd*, *äszä*, *äszünk*, *äszätäk*, *äszök*, *äszibä*, -*szäl*, -*ēn*, *äszällän*, *äszēs*) fn. „vernunft”. — Nagy *ész*, nagy *äszä* van. Jó *äszēt* adott az Istän nāki. Ön nēm törnēm rájta az *äszēm*. Nākēd is vót ahoz *äszöd*. Csak annyi vót a fija-tal (= fiatalok) *äszēm*. Hogy nēm jū *äszēmbä* az älājā! Nēm is

¹ Rákérdezéssel ismerik a birtokos személyragos alakokat is, de beszédben egyetlen esetben sem hallottam.

áll az *äszä* egy nimájának (t. i. a tanulásra). Többät *ésszäl* mind *äröväl*. Të së *äzen* az *észëm* vótál fijatäljap (= fiatalabb) korodba.

fél *fil* ~ *fil* ~ *fél* (*fälät, fälä, fälit, fälirä, fälës, fäläz*) mn. ,halb'. — Odadott éty *fil* hót häjät. *Éty fil* napot itt ült. *Éty fél* *dëcinyi* (pálinka) jó. Ha *fälit* kiägiszitettä, jó vót. A *fälä* tämplomot a maga köccsigin csináltatta. A bäső *fälä* ki vöd gyalúlva. Az uccäjto *fälit* läräjzolta. Az ärső *fälirä* (teszik a súlyosabb tárgyakat). *Fälës* vót a gabona (= felében osztotzak). *Üty fäläsztik* ki a gaszt (= választották ki a magot a gazból).

hét *hét* ~ *hít* (*hetet, hetek, hetem, heted, hete* ~ *hätä, hetünk, heteték, heték, hétën, hétnäk, hétig* ~ *hítig, hetfü, hätüs*) fn. ,woche', szn. ,sieben'.¹ — Hat *hetet* feküttem a kórházba. A mult *hätäkën* úgy vettä a honya alá a nyócvanöt kilózs zsákot. Mék három *hätäm* van, ahogy az örvas monta. Hat *hétig* tär-tott (a hülés). Kilänc *hítik* fäküttäm. *Hätfü* ästirä meglëssz. *Hätfün* lëssz Andräs napja. Hogy älhaggya *hätfüjig*, így vót mektárgyálva. Három *hätüs* gyärmék. Hat *hetüsöket* (= hat hetes malacokat vett) valahun. A jövő *hétnäk* a dërekän túl kënë főzni. Mos kapot vaty *hét-nyóccász* pengöt az änygya. Kilänc *hítig* nyomtam az ägyat. Ki vagyok ötözvä *hét-szëgrä* (= cifrán).²

jég *jég* ~ *jíg* (*jägät, jägäm, jägäd, jägä, jígen, jägäs* ~ *jeges*) fn. ,eis'. — Nëm szäräti a *jägät*, mä csüszik. A Szamos *jägä* vastag vót akkó. *Jígen* csináltuk a vasutat, a tälfat (= talpfát) fenyőfäbul raktuk.

kéz *kéz* ~ *kíz* (ritkal) (*kezet* ~ *küzät, kezek* ~ *küzäk, kezem* ~ *küzäm, kezed* ~ *küzäd, keze* ~ *küzä, küzünk, küzäték, küzik* ~ *küzék, kezen, kéz Bä, kéz bül, kizzäl, kezes* ~ *küzäs, készt*) fn. ,hand'. — Ojan szép két *kéz* vót, hogy én ojan szép két *kezet* nem láttam. Suta a *küzäm*. Fogja a *küzämët*, lázsd! Ájá, me én is teszem a *kezemët*. Mind ojam bükök (= bütykök) vannak a *küzämën*. *Küzämrä* (= reám) hattak mindënt. Elvägod a *kezed*! Elvägja a *kezedet*! Ot fäküttünk mi hanyután, a vízibätäksigët kaptuk (meg), hogy mekfäkätëdëtt a *küzünk*. A *küzünkäl* úgy bëparámásztuk (= beszegtük a vászon szélét). A szüköt a *küzirä* is tészik, hoty szíja (a kelevényt), hoty fokaggyon ki. *Kéz Bä*-való kändök, päntlikäk (voltak régen). Onnet a fäk alul kisöpröttä *kizzäl*. Ügy esmérték engëm, nëm montäk, vigyek *kezeset*. *Küzässä* vagyok.

lëgy (*lägyät, lägyäk, lägyäm, lägyäd, lägyä, lägyünk, lägyäték, lägyék, -näk*) fn. ,fliege'.³ — Dülök ä mind a *lëgy*. *Égy*

¹ Az *e* hang nyiltabb *ä* alakban is hálíható a fel nem sorolt alakokban is.

² Gúnyos megjegyzés.

³ A birtokos személyragos alakokat rákérdëzés útján jegyeztem le.

lăgyăt sê tuttam bántani. *Ăzêk* a *lăgyăk* mindênt mēgēsznăk. Nagy *légynăk* monygyăk (azt, amelyik az állatokat bántja nyáron).

mész (*măszăt, măszăm, măszăd, măsză, măszünk, măszătêk, măszik* ~ *măszôk, măszăl*) fn. ,kalk'. — Béhozom a *măszăt* s mēgmăszălēm a tûszăjt. Tă Kati, van ê kicsi *măszăd* ? Nincs biza *măszünk*, âlfogyott.

nēgy nīgy (-ăt, *nēgyăd, năgyvăn* ~ *nēgyvăn*) szn. ,vier'. — Ithun lész *nīgy* órára, ha van âgissīg. Penygyěl văszbomból, *nīgy* nyüstôs. Iluska, aggy êgy *nēgyăt* kiló sôt. Êgy *nēgyădă* oda maratt (= ott veszett a katonăknak). Hărminc-*năgyvăn* ívră (eldönti ez a háború a nemzet sorsăt). *Nēgyvăn* lēj vôt kilója.

név (*năvăt, năvăk, năvăm, năvăd, năvă, năvünk, năvătêk, năvêk, năvű, -tălăn, năvăz*) fn. ,nahme'. — *Névăstiră* mēntünk êccēr. Az bānom, mí nēm vīstăm bāli a *năvăm*. Bikălnak a *nevire* vôt csinălva. Van êgy Rántás (gúnynév) *năvű* is. Tāncoló háznan *năvăzik* (azt, ahol a fiatalság tāncolni szokott nyáron).

nyél (*nyălăt, nyălăk, nyălăm, nyălăd, nyălă, nyălünk, nyălătêk, nyălêk, -năk, nyălű*) fn. ,griff'. — Csipnyél, hadaró (a neve). Hozzon êty sôprűnyălăt, vāj kăttôt. Villa *nyălăm* (is volt tartalékban). Fêjsză *nyălă* a kărăkăsnăk van. Fílt a lapăt *nyălītűl*. Az ârdôm vôtak jó *nyêlnăk* valók.

szél (*szălăt* ~ -t, *szălăk, szălă, -lăl, szălăs*) fn. ,wind'. — Mos jó üdô vam, fűjnak a *szălăk*. Ott is, azon a siksăgon (fú) a Szamosnak a *szălă*.

szén (*szănăt, szănăm, szănăd, szănă, szănünk, szănătêk, szănîk* ~ *szănêk, -năk, -ên* ~ *szenen, szănês*) fn. 1. ,glut', 2. ,kohle'. — Aszt a *szănăt* hasznăja. A *szănă* is âl van aluva. A cigány hasznăja *szênnăk*. *Szănês* vizăt vét (a megigézettnek, hogy meggyógyuljon).

tej tē ~ *tēj* ~ *tăj* (*tăjăt* ~ *tejet, tăjăm, tăjăd, tăjă, tăjük, tăjătêk, tăjêk, tēbă*) fn. 1. ,milch', 2. ,juh-beméréskoregységnyi tejmenyiség'. — Ot vam benn a sok *tē*. Van *tē*, tojăs, *téfêl* bălê. Itt a *tēj*. Kimirēm a *tăjăt*. Êty kupára făjtăk êty *tăjăt*. Két litēr *tejet* lăad (egy juh). Nincs *tăjă* năki sê. Vôt *tăjêk* a tavasszăl. *Tēbă* tēd bălê!

tél tēl ~ *tīl* (ritka!) (*tălăt, tălăk* ~ *telek, tălăm, tălünk, tēlbă, tīliră, -ên* ~ *ënn, tēli, tălăl*) fn. ,winter'. — Jó *tălünk* vôt a tavăj. *Tēlên*, tavaszīg mindên istănêdêt (= Isten adta) pintêkēm mēntăm Zilăjra. A lăginyêg bűgatyăba, *tīlēm* posztó nadrăgba (jărtak) s vôt itt (a varrásban oldalt) ojam făkătă s piross (posztó). *Tēlënn* is (gyűjti a falevelet), ha kap szărăzot.

tér (*teret, terek, tere* ~ *tără, -en* ~ *ên*) fn. 1. ,sík, téres hely', 2. ,tér (városban)'. — Csak az a kis *tără* vôt a Szabójé. Szina rīt *tărībă* vôt nyôc köblôs, húsz-hărminc vıkăs (földem). Nap-fējűtăkor a Szêcsényi *tērēm* vôtunk.

vér vír (-t, -em, -éd, -ä, -ünk, -éték, -ik ~ -ék, -és -éz) fn. ,blut'. — Abba úgy bännä vót az olá **vír**! A kórházba kesztik a **vírt** élvenni. Méktsisztitty a az ämbärnäk a **vírit**, a gyomorra jót tészén (t. i. a bor). Összävírésztlä a kázit is.

é ~ e váltakozás többtagú szavakban.

cserép csärip ~ csärép (csäräpät, csäräpäk, csäräpäm, csäräpäd, csäräpä, csäräpünk, csäräpäték, csäräpik ~ csäräpök, csäräpäs) fn. ,dach ziegel'.¹ — Drága vót a **csärip** akkor. Ném vët **csäräpät** sënki. Ném vót **csäräpä** sënkinäg, dä näkëm vót. **Csäräpäs** haju vót a cukördinnyä. Szälmäs házak, **csäräpä-sök** (is vannak ma).

derék dërik ~ dërek (dërekat, dërekak, dërekam, dërekad, dëreka, dërekunk, dërekatok, dërekok, -ig, -án, dëreku, dërekas) fn. 1. ,rumpf, 2. ,közép', mn. ,brav'. — Nagy, **dërik** ämbër vót. Nagy, **dërik** asszon, dä piross a mind a rózsa. Lënyomja a roszt lúbür-dërekäj. Ojanok vótak (a szälfäk) mind a **dërekam** s a bújbälëm (= bujkám). Bizony Istäm fáj a **dërekam**. Egy zacskóba söt tégýäk, (mondta az orvos) tégýäm a **dërekára**. A kozsók nëm vót (= nem ért) csag **dërekig**. Nëm szärätëm aszt a **dërekast** (t. i. a derekas kötényt). A jövö hétnäk a **dërekán** túl kënë főzni (a pálinkát).

egér ägér ~ ägir (ägärät ~ egeret, ägäräk, ägäräm, ägäräd, ägärä, ägärünk, ägäräték, ägärök, ägärészik) fn. ,maus'. — A csüregbe äggy **egeret** ha fok szëgin (bagoly). Gabonázsba az **ägäräk** në urälkoggyanak s macska id bänn. A **pocägir**, asz patkány. Nincs äggy **ägärünk** së most a gabonázsba.

egyéb egyéb ~ egyib (egyäbät, egyäbäk, egyäbäm, egyäbäd, egyäbä, egyäbünk, egyäbätök, egyäbök, egyäbütt) névm. ,anderer, sonstiger, sonst'.² — Csak a jószák hibás (= hiányzik), **egyép** sëmmi. Csak fäkätibä vót it, nëm vót **egyip** filä cifraság. Ü **egyäbäd** gondolt, vëgyäm mëg az ü részit (mondotta). **Egyäbütt** kellänä, ahum vam büjabbän.

elég älig ~ älig ~ elig (älägät, älägän) hsz. ,genug'. — Marad azé tärmö ág **älig**. Két karika (meghagyása a szölömet-szëskor) **älig**. **Älig** naty törtinät vót. Vam pëtlörijom (= petró-leum) **elig**. A kätök fíjoknak adott **älägät** (a vagyonából). Kiszívutt äty-két szívoval, ivutt **älägät**.

fedél fëdél ~ fëdil (fëdälät, fëdäläk, fëdäläm, fëdäläd, fëdälä, fëdälünk, fëdälätök, fëdälök, fëdälü, fëdäläs) fn. ,dach'. — Az ivadékunk használhassák **fëdil** alatt. A szälma **fëdälät** lëszëttik s csäräpäst csináltak. Asz sütitýjabb (= sötétebb), a szälma-fëdäläs (padlás). A szälma-fëdälü vót rigën (t. i. a ház).

¹ A személyragos alakok nagy részét rákérdezés útján jegyeztem le.

² A személyragos alakok nagy részét nem hallottam a közbeszédben; rákérdezéssel gyűjtöttem.

fenék *fának* (*fánakát, fánakák, fánakám, fánakád, fánakä, fánakünk, fánakäték, fánakik ~ fánakék, fánakin*) fn. 1. „grund“, 2. „segg“. ¹ — *Fánakát* tészén (a hordónak). Fordízd a *fánakädöt*! Vaj a *fánakibä* tészik (t. i. a koporsót a sírnak a fenekére) s pácse bune, ² nyugoggyál. Mékesinálta a *fánakit*. A *fánakin* kijukatt a lábas.

gyökér *gyükér* (*gyükärät, gyükäräk, gyükärä, -bä, gyükäräs-tül*) fn. „wurzel“. — Fazigba tettük a *gyükärät*, s úty fösztük. Szíttam (= szídtam) még a *gyükärít* is a sónak. A *gyükärít* vágjuk ä, hogy nē sárjaddzík.

kényér *kényér ~ kinyér* (*kényärät, kényäräk, kényäräm, kényäräd, kényärä ~ kinyärä, kényärünk, kényäräték, kényärök*) fn. „brot“. — *Kinyér, kã?* Ithun a kapával *käräsöl kényärät* magadnak. Akkora *kényäräköt* süttäk mind eggy-ety täl. Szikra kis *kényäräm* van. Mindennapi *kényärünköt* (megadja Isten). Näkik van *kényärök*.

kerék *kärík* (*käräkät, käräkäk, käräkäm, käräkäd, kärükä, käräkünk, käräkäték, käräkék, käräkenn, käräkäs*) fn. 1. „rad“, 2. „fonókerék“. — Mos már úty *kérík* a *käräkät*, örsöt. Fokta a *käräkät* (hogy ne forogjon). A *käräkäk* tängējig mentäk a vízbä. Nity tiszta új *käräkäm* van. *Käräkenn* a szílim vót pándlika, vaj hárásszal vót kidiszitvā. Pándlika rájta *käräkenn*, rájta maddzag (a pártán). Ägisz *käräkēm* megjárta kürüllät-täm, megesmárt. Vizi malom, *käräkēn* járd bennä a víz. *Käräkäs* mästërsigēt is kitanúlta.

kevés *kävís ~ kävis* (*käväsät, käväsäbb, käväsänn*) mn. „wenig“. — Nyúl is *kävís* van itt. Csakhogy most nagyon *kävís* az áru. Attul asztám má mekhúzzák, *käväsäb* rēndbä fáj. *Käväsäp* szemät át, ha lágy (a gabona).

kötél *kötél ~ kötil* (*kötälät, kötäläk, kötäläm, kötäläd, kötälä, kötälünk, kötäläték, kötälök, kötäläs* [= aki kötelet árul]) fn. „strick“. — Vót ojan negyvän öläs *kötil*. Naty *kötäläköt* vëttünk. Jó vastak *kötäläjim* vót.

közép (*közzäpä, közzäpit, közzäpin*) mn. „vminek a közepe“. — It vót az udvar *közzäpin* a ház.

levél *lävél ~ levél* (*lävälät, läväläk, läväläm, läväläd, lävälä, lävälünk, läväläték, lävälök, -rä, -löl, läväläs, lävälöz*) fn. 1. „brief“, 2. „blatt“. — Hamarébb odamēt az a huncfut *lävél* (amit a pap küldött) az äspërëshöz, mind a két ämbër (akik a község megbízásából mentek). Ki küttä a *lävälät*? Szëttük a *lävälät*. Annak má ípjäbb a *lävälä* s a fája. A *lävälit* hullattya (már a fa). Mä a szärja rējä, a pillangó a *lävélrä* (t. i. a petét). Piros ótot rózsas (kendő) kék *levélöl* ész zöd virág. Két rent tötisēs, macskanyomos, *leveles* (varrás minta). A kislējän tavaj is *läväläsztä* (= írt levelet) az annyät.

¹ Ritkán, inkább a gyermeknyelvben használatos alakok. A személyragos alakokat rákérdéssel gyűjtöttem.

² Rumén szólás; szó szerint: jó békét!, azaz békességet!

nehéz *nähíz ~ nehéz* (*näházát, näházák, näházänn, näházabb, -síg*) fn. 'schwer'. — *Nähíz* ital a káposzta. Mijen *nehéz* vót, māj mekszakattam. *Nehéz* vót a lāvögő. A szākérnyárs *näházän* csúszot ki (a helyéről).

szekér *szekér ~ szākír* (*szākärät, szākäräk, szākäräm, szākäräd, szākärä, szākärünk, szākäräték, szākäräk, szekerenn, -rül, -bül, szākäräs, szākärästül, szākäräcskä, szākäräzik*) fn. 'wagen'. — Sárjuvāl megrakva jün a *szākír*. Jönnäk megrakva a *szākäräk*. Vasszākäräköt (láttam) az úton. Vót vaty három-níty *szākírá*l. Sárijék iránt (= irányában) lēasött a *szākérül*. Én nēm mēnek a *szekerenn*. Kis *szākäräcskä* sárju vót.

szemét *szemít ~ szemét* (*szemätät, szemätäk, szemätäm, szemätäd, szemättyä, szemätünk, szemätäték, szemätök, -bä, szemätäs, szemätäl*) fn. 'mist'. — Kisöpröttäm a *szemätät*. Vērēsbety, filämilä a csüpgbä vótak, a gazba, *szemidbä*. Äsz csak *szemétnäk* montuk rigēn (t. i. az ilyen apró, ágfát).

tehén *tähén ~ tähény ~ tähin ~ tehén* (*tähänät, tähänäk, tähänäm, tähänäd, tähänä ~ tähinnyä, tähänünk, tähänäték, tähänik ~ tähänäk, -en*) fn. 'kuh'. — Herilt *tehém* vót. Ha megállik ety *tähény* a ház nál, nēm adnak ki sēmmit a ház tul három napig. Kizsbörjas *tähänät* adott äl. Nēm fostoros (= gyöngē) *tähänäk* vótak. Szíp *tähänäji* vót Jóskának. Kéd biháj-tähinēn bēhúsztam (= kerestem) ngyäzēr lējt.

tenyér *tenyér ~ tenyér* (*tänyärit, tänyäräm, tänyäräd, tänyärä ~ tänyärä, tänyärünk, tänyäräték, tänyäräk*) fn. 'flache hand'.¹

veréb *väréb ~ veréb* (*väräbät, väräbäk, väräbäm, väräbäd, väräbä, väräbünk, väräbäték, väräbäk*) fn. 'sperling'. — Äz a *värép*, csóka, vārju (gyakori madár itt). A *väräbät* ippän nām (szeretem).

i ~ i, ú ~ u, ü ~ ü váltakozás.

kút (*kútat ~ kutat, kütak ~ kutak, küttya, -ba*) fn. 'brunnen'. — A *kutat* kiásták ott. Bälévét egy bolond a *küdä* ety kövät, asztám más vögä ki. Nēm vót sok *küttya* a falunak.

lúg (*-ot, -om, -od, -ja, -unk, -otok, -jok, -os, -oz*) fn. 'lauge'. — Mindig aszt a *lúgot* öntik s mälägitik. Van älig *lúgod* iluska? *Lúgos* víz (amibe teszi a szennyes ruhát).

nyúl (*-at ~ nyulat, -ak ~ nyulak, -am, -ad, -ja, -unk, -otok, -jok, -nak*) fn. 'hase'.² — A *nyúl*, aki bēmēnt a várba, asz ki nēm jütt. Egy lüvissäl úgy lélüttä a *nyulat*, rókát! Imitt-amott lüttäk özät, *nyulat*. A víz mällätt vátozik át *nyúlnak*, kutyának (a boszorkány).

rúd (*-at, -ak, rúggya, -ra*) fn. 'stange'. — A gypübe nyomta a *rúdat*. Az a *szākír rúggya*, hosszu. Nē äj a *rúdra*, me letörök!

¹ Rákérdezés útján gyűjtöttem nagy részét.

² A személyragos alakokat rákérdezéssel gyűjtöttem.

sziv (*szivät, sziväm, sziväd, szivä, szivünk, szivätök, szivök, szivén, szivü, sziväs*) fn. 'herz'. — Vót egy naty kés a *szivibä* s aszt ki kellett vëgyik onnét. Annak nëm vër ëggyät së a *szivä*. Lëmënt a *szivirül* (= lehúzódott a fájdalom más testrésze). A *szivijír* kell ügyäjëm magára. Tata, nëm lës sziväs mëgëngädni, mëkhúzzunk ë kis kását (a kézi örlön)? Lëgyäk *sziväs* (azt mondja), maraggyak ëggy órájig a malomba.

tíz *tíz ~ tiz* (*tizät, tizän, tizäs, tizäd, tizädës*) szn. 'zehn'. — *Tisz* forintot tëgyën lë s vigyä a käcskit. Nëm dógoszta *tizäd* riszit annak a tärinäk mind én (s mëgis hamar meghalt). *Tizä-dës* lëtt a magyaroknál.

tűz (*tüzät, tűzäk, tűzäm, tűzäd, tűzä, tűzünk, tűzätök, tűzik ~ tűzök, -bä*) fn. 'feuer'. — Van ë kis *tűz*, mëgis jobb. *Tüzät* rak-tunk az üst alá. Mijóta hazamëntäm, mind a *tüzäd* bújtam. A fänä ässik a *tüzibä* s a fájába bälí! Mëgmászälëm a *tüszäjt*.

úr (-t ~ *urat, urak, uram, urad, ura, urunk, uratok, urok, -on, -i, uraság*) fn. 1. 'herr', 2. 'gatte'. — Örszákkärülö *úr* vód, dā annyira (= nagyon) mëgbízod bännäm. Két tiszt *úr* áll (künn). Ügy láttam mind a tanár *úrt*. *Urát* szógáltam vóna (ha odamegyek). Nëm lëttäk nagy *urak*. A tiszt *urag* bëgyöt-täk. Az *urak* suttognak egymáskösz. Adok ëty pokrócot is az *uraknak*. Älkärgätëtt az *uram*. Mëkkapta ott az *ura* (a tanítót a feleségénél), mëkkonyogatta (= megverte) az *ura*. Az Éva *urát* nëm tudom minäk hittäk. Csudälközom Hörti méltóságos *úron* (hogy nem csinäl rendet a zsidók közt). *Üri* ämbër létirä nëm szigyëlli! *Urakhäjt* tészänk riskását is a gömbedzbe. *Urakhäjt* csak cibrläväst észnäg (disznóölëskor), dā it paraszt ház nál egy nagy istänëzs bogrács húst. Ot mëgint ëggy *uraság* vót.

út (-at ~ *utat, -ak ~ utak, -am, -ad, úttya ~ uttya, -unk, -atok, uttyok, -on ~ -onn, -nak, -hoz, utas, utazik*) fn. 'weg'. — Dā mijäm föggyäji vótak, ahogy az *út* mënyën! szép sëta-*utak*. A fojamig a Simon *uttyánä* (a dülö neve). Äzëk a rigi mënyäcskék äfokták a lägint az *úton*. Itt a Szántó s az *útonn* ärül, a mind a Bärcajijé vót. Mírnök *úr*, mi mënünk *útnak* (= indulunk)! A bikalinak (a bikali határnak) a szëgälättyä járt oda ki a vasúthoz.

víz *víz ~ viz* (*vizät ~ vizet, vizäk ~ vizek, vizäm, vizäd, vizä, vizünk, vizätök, vizök, vizbä, vizstül, viznäk, vizbül, vizäs, vízi, vizü, vizäl*) fn. 'wasser'. — Mi a testus (=alapige; kérdezte a pap), akkó má mënyëm mind a *víz* a patagba. A *víz* csak mind emiszlödik vissza (= visszafolyik a medencébe). Mëkkapálni szípën a tövejit, jobbam beveszi a *vizet*. *Vizät* ëggyälalán nëm vót szabad inni. A gyäpën a *vizät* äräszttët-täm (le a szántóföldről). Älfö a *vizäm*. Na, hoty fisz a *vizstül*! Öt nap múlva ki (veszik) a *vizbül* (a kendert). Näki a *viznäk* (ha szomjas nyáron)! Ha valami *vizäs*, asz monygyuk, lucskos.

Vizányēs a hāj. Vizányēs a tó, iszapos. Vizimalom, kárakēnn járt a víz (a turbinában).

A felsorolt névszótöveknek ezek szerint a következő változatai vannak :

1. teljes tő rövid váltóhanggal : pl. *bogarat* ;
2. teljes tő hosszú váltóhanggal : pl. *kosárok* ;
3. csonka tő rövid váltóhanggal : pl. *madarász* ;
4. csonka tő hosszú váltóhanggal : pl. *madárnak*.

A tárgy ragja (-t) járul :

1. *teljes, rövid váltóhangú tőhöz* ; a tőhangzó a, ē, e, ä : *nyarat, bogarat, darazsat, fazakat, fonalat, kanalat, kosarat, madarat, mozsarat, parazsat, poharat ~ puharat, szamarat* ; *bälät, dälät, deret, ägät, ärät, eszet ~ eszēt, fälät, hetet, jägät, kezet ~ kätzät, lägyät, mászät, nävät, nyälät, szälät, szänät, tejät ~ täjät, tälät, tärät, csäräpät, dërëkat, ägärät ~ egeret, ägyäbät, älägät, fädälät, fänäkät, gyükärät, kënyärät, käräkät, käväsät, kötälät, lävälät, nähäzät, szäkärät, szemätäl, tähänät, väräbät, kutat, nyulat, szivät, tüzät, urat, utat, vizät* ; 2. *teljes, hosszú váltóhangú tőhöz* : *házat, lägyat, lángot, hármat, nıgyät, kútat, lügot, rúdat, tızät, útat* ; 3. *csonka, hosszú váltóhangú tőhöz* : *sárt, darást, kalánt, szélt, vırt, úrt*.

A rövid és hosszú váltóhangú tőalakok közötti eltérés, különösen a mélyhangú névszókban, kezd kiegyenlítődni. Ma még nagyobbára párhuzamosan fordul elő a hosszú és rövid váltóhangú alakpár. Ez a kiegyenlítődésk csak a tárgyrag előtt jutott ennyire előhaladott állapotba.

A többesszám ragja (-k) járul :

1. *a teljes, rövid váltóhangú tőhöz* ; a váltóhang a, ä, e : *nyarak, bogarak, darazsak, fazakak, fonalak, kanalak, kosarak, madarak, mozsarak, parazsak, poharak ~ puharak, szamarak* ; *bäläk, äräk, hetek, kezek ~ kätzäk, lägyäk, näväk, nyäläk, szäläk, telek ~ täläk, täräk, csäräpäk, dërëkak, ägäräk, ägyäbäk, fädäläk, fänäkäk, gyükäräk, kënyäräk, käräkäk, kötäläk, läväläk, nähäzäk, szäkäräk, szemätäk, tähänäk, väräbäk, nyulak, sziväk, tüzäk, urak, vizäk* ; 2. *teljes, hosszú váltóhangú tőhöz* : *házak ~ házok, sárok, kosárok, kútak, nyúlak, rúdak, útak*.

Birtokos személyragok előtt állhat :

1. *rövid váltóhangú, teljes tő* : egyesszám 1. személyben ; váltóhang a, ē, e, ä : *bogaram, fazakam, fonalam, kanalam, kosaram, madaram, mozsaram, parazsam, poharam ~ puharam, szamaram* ; *bäläm, äräm, äszëm, hetem, jägäm, kätzäm, lägyäm, mászäm, näväm, nyäläm, szänäm, täjäm, täläm, csäräpäm, dërëkam, ägäräm, fädäläm, fänäkäm, kënyäräm, käräkäm, kötäläm, läväläm, szäkäräm, szemätäm, tähänäm, tänyäräm, väräbäm, sziväm, tüzäm, uram, vizäm* ; egyesszám 2. személyben : *bogarad, fazakad, fonalad, kanalad, kosarad, madarad, mozsarad, parazsad, poharad ~ puharad, szamarad* ; *bäläd, äröd, äszöd*,

heted, jágád, kázád, lägyád, mäsződ, näväd, nyäläd, szänäd, täjäd, täläd; csäräpäd, dërëkad, ägäräd, egyäbäd, fëdäläd, fänäkäd, kënyäräd, käräkäd, kötäläd, läväläd, szäkäräd, szemätäd, tähänäd, tänyäräd, väräbäd, sziväd, tüzäd, urad, vizäd; egyesszám 3. személyben: nyara, bogara, fazaka, fonala, kanala, kosara, madara, mozsara, puhara, szamara; bälä, ärä, äszä, fälä, hete ~ hälä, jägä, küzä, lägyä, mäsözä, nävä, nyälä, szälä, szänä, täjä, tere ~ tärä, csäräpä, dërëka, ägärä, fëdälä, fänäkä, gyükärä, kënyärä, käräkä, kötälä, közzäpä, lävälä, szäkärä, szemätä, tähänä, tänyärä ~ tönyärä, väräbä, szivä, tüzä, ura, vizä; többesszám 1. személyben: bogarunk, fazakunk, fonalunk, kanalunk, kosarunk, madarunk, mozsarunk, poharunk, szamarunk; bälünk, ärünk, äszünk, hetünk ~ hätünk, küzünk, lägyünk, mäsözünk, nävünk, nyälünk, szänünk, täjük, tälünk, csäräpünk, dërëkünk, ägärünk, fëdälünk, fänäkünk, kënyärünk, käräkünk, kötälünk, lävälünk, szäkärünk, szemätünk, tähänünk, tänyärünk, väräbünk, szivünk, tüzünk, urunk, vizünk; többesszám 2. személyben: bogaratok, fazakatok, fonalatok, kanalatok, kosaratok, madaratok, mozsaratok, puharatok ~ poharatok, szamaratok; bälätök, ärätök, äszätök, hetetök ~ hätätök, küzätök, lägyätök, mäsözätök, nävätök, nyälätök, szänätök, täjätök, csäräpätek, dërëkatok, ägärätök, fëdälätök, fänäkätök, kënyärätök, käräkätök, kötälätök, lävälätök, szäkärätök, szemätätök, tähänätök, tönyärätök, väräbätök, szivätök, tüzätök, uratok, vizätök; többesszám 3. személyben: bogarik, fazakok, kanalak, kosarik ~ kosaruk, madarik ~ madarok, poharok, bälök, ärök, äszök, hätök, küzök ~ küzök, lägyök, mäsözök ~ mäsözök, nävök, nyälök, szemik ~ szemök, täjök, csäräpik ~ csäräpök, dërëkok, ägärök, egyäbök, fëdälök, fänäkik ~ fänäkök, kënyärök, käräkök, kötälök, lävälök, szäkärök ~ szäkärök, szemätök, tähänik ~ tähänök, tänyärök, väräbök, szivök, tüzik ~ tüzök, urok, vizök; 2. rövid váltóhangú, csonka tő: egyesszám 3. személyben: langja; többesszám 3. személyben: fonáljok; 3. hosszú váltóhangú, teljesebb tő: egyesszám 1. személyben: házam, darázsom, kalányom, víröm, lúgom, nyúlám, útam; egyesszám 2. személyben: házad, darázsod, kalányod, víröd, lúgod, nyúlad, útad; egyesszám 3. személyben: háza, darázsa, kalánnya, vírö, szemlittyä, kúttya, lúgja, nyúlja, rúggya, úttya; többesszám 1. személyben: házunk, darázsunk, kalányunk, vírünk, kútunk, lúgunk, nyúlunk, útunk; többesszám 2. személyben: házatok, darázstok, kalányotok, vírétök, kútatok, lúgotok, nyúlatok, útatok; többesszám 3. személyben: házik ~ házok, darázssok, kalánnyok, vírik ~ vírök, lúgjok, nyúljok, úttjok.

A felsoroltakból megállapítható, hogy a birtokos személyragok előtti tő-alakoknál is megindult a kiegyenlítődé a hosszú és rövid váltóhangú alakok között. Általában azonban még mindig a rövidhangzós tő használatos.

Az -n határozórag járulhat: 1. rövid váltóhangú.

*teljes tő*höz: *älägän, kărăkënn, kăvăsän, kezen, năhăzänn, szăkăränn, szenen, szívën*; 2. *hosszú váltóhangú teljes tő*höz: *házon, nyáronn, sáron, hármon, igën, észën, hétën, jigën, szénën, télën ~ tilënn, térën ~ téren, tăhënen, tizän, úron, úlon ~ útonn.*

A többi határozórag, a *haza, hazunna*t kivételével mindig a *hosszú váltóhangú, csonka tő*höz járul. Felsorolásuk tehát fölösleges.

Az *-s* melléknévképző járulhat:

1. *rövid váltóhangú, teljes tő*höz: *fazakas, mocsaras, äszës, jălës, hătüs, jăgäs, kezes ~ kăzäs, szălës, szănës; csărăpäs, dërëkas, fëdăläs, kărăkäs, kötăläs, lăvăläs, szăkăräs, szëmătäs; szíväs, utas, vizäs*; 2. *hosszú váltóhangú, teljes tő*höz: *hăzas, sáros, hármas; bëlës, vîrës, lûgos, tîzäs.*

Az *-i* melléknévképző *hosszú váltóhangú, csonka tő*höz járul: *nyári, téli, úri, vízi.*

A középfok jele (*-bb*) állhat: 1. *rövid váltóhangú, teljes tő* mellett: *kăvăsăbb, năhăzăbb, szamarăbb*; 2. *csonka, hosszúhangzó s tő*: *lăgyjabb.*

Az *-ász, -ész* névszóképző *rövid váltóhangú, csonka tő* után áll: *madarász, ägărész.*

*Rövid váltóhangú, teljes tő*höz járul a *-tlan, -tlen* fosztóképző: *äszătlan.* Rákérdezés útján jegyeztem fel a *nëvtălän* alakot. A közbeszédben nem használatos.

A *-d* sorszámnévképző előtt mindig *rövid váltóhangú, teljes tő* áll: *hărmađ, nëgyăđ, tîzăđ.*

Rövid váltóhangú, teljes tő előzi meg az *-l* igeképzőt is; tövéghangzó az *o (ò), a (à), e (è), ä (ä)*: *lăngol, nyarăđ, hărmađol, dillël, măsăđl, tălăl, szëmătăl.* *Hosszú váltóhangú teljes tő*höz csak a *darázsol* esetében járul.

A *-z* igeképző előtt állhat: 1. *teljes, rövid váltóhangú tő*; a tövégi magánhangzó *a, ä*: *fălăz, năvăz, lăvălăz, szăkărăzik, utazik*; 2. *hosszú váltóhangú, teljes tő*: *săroz, lûgoz, vîrëz.*

A hangzónyújtó névszótövekkel kapcsolatban a felsorolt példákából megállapítható a kiegyenlítődesi törekvés. A *hosszú váltóhangú tő* mindinkább tért nyer a régebbi ragok és képzők előtt is. E tövek rendszere megbomlott a *bikali népnyelv*ben is.

2. Hangzórovidítő névszótövek.

Hangzórovidítő névszótövekhez tartozik minden *a, e, ä* végű szó.¹ A teljes tő mindig *hosszú magánhangzó*ra (*á, é, a*), a *csonka tő* pedig *rövid magánhangzó*ra (*a, e, ä*) végződik.

¹ Balassa Iván megjegyzi dolgozatában Csűry nyomán, hogy a birtokos személyragos alakok egyesszám 3. személyű alakja is ide-tartozik: *háza ~ házát, nyaka ~ nyakát.*

anya (*anyát, anyák, anyám, anyád, annya, anyánk, anyátok, annyok, -ji*) fn. 1. „mutter”, 2. „anyaállat”. — Itt az *anyakönyv* András bácsi. A kislőjén a tavaj is lăvălăszttă (= irt levelet) az *annyát*. Űgy megútálta apját, *annyát*! Tě, űgy ál rějtad a ruha, mint *anyámasszonyon*! A fănă ęt vóna męg *anyádba*, Pukkantó Márci! Az *anyád* bętyárját! Ott a bőrnjat nēm eresztik az *annya* alá, amind kibukik az *annyából*. Az *annyok* męgdőgőlt (a malacoknak). Az (t. i. a kozák) ahoty kiszűlătik az *anyából* (már lovon űl). Ąz ęggy árvám maratt ăl az *annyátul*.

barázda *barázda* ~ *barazda* (*barázdát, barázdák, barazdám, barazdád, barazdája, barazdánk, barazdátok, barazdájok, barázdas, barázdál*) fn. „furche”. — Űty sup্পant a *barázda*, mind a jó săjt, ha levăkták. Ęgyănęzs *barázdát* húzzon. A *barazdája* nēm vót ęgyănęs. Őd *barázdás* ekit viszēn (a traktor).

bátya *báty* (*bátyám, bátyád, bátya, bátyánk, bátyátok, bátyok*) fn. 1. „onkel”, 2. „grösser bruder”. — Tuttam ęn András *báty*, hogy magátú mękkapom. No *bátyám*, męnnyēn a kontimba (= kantinba). Kęd *bátyámé* vót az ăgisz ház. A *bátyám* męg ot marat fęnn. Igy a *bátyámat* szipēn kitęttām. Ęgy nagy-*bátyámnak* a fălăsīgă. Kínál męg ănygyodat, *bátyádot*! Őt lakik a *bátyja* s a nęnnyă.

béke *bikă* (*bíkit* ~ *bíkimęt, bikivăl, bikăssīg, bíkil* (męg-)) fn. „ruhe”. — Csak lęnnă má *bikă* ęccēr! Hagy *bíkit* năkēm, nę bosszancs! Jăj, mondom, haggyanak má *bíkimęt*. Nyuguggyig *bikivăl* a pora. Nindzs *bikăssīg* a fődön sohun.

bonya *bonya* ~ *bonyó* (*bonyát, bonyák, bonyám, bonyád, bonyája, bonyánk, bonyátok, bonyájok*) fn. 1. „nagyanya”, 2. „őregasszony”. — Męgdűcőltă (= megverte) sokszor az őrăg *bonyát*. Monta *bonyánk* ălăgăt, szęgin. Mindęnkinăk tuttăra, bopa űjőm *bonyăra* (szólás-mondás).

bopa *bopa* ~ *bopó* (*bopát, bopám, bopád, bopja, bopánk, bopátok, bopájok, bopánăl, bopánkăl*) fn. 1. „nagyapa”, 2. „őregember”. — *Bopa*, ithum az űj cipő! Kisó *bopa*, Kisó *bonya* (ęlt ott). Nagyanyămat męg *bopămat* esmęrtem. A *bopját* muszăj vót kiăssăk a sírűl. Męnnyēm fěl, monygya *bopánk* (a padlăsra). A *bopánkăl* gyărmękęskędętt.

buta (*butăt, buták, butăbb*) mn. 1. „tomba, ęletlen”, 2. „ostoba”. — Naty paraszt vőtam, nagy *buta* vőtam. A *buták* nēm hogy ăllanănak męg, ęty hăjbă (letapossăk az ęgészet). A lăg-*butăbb* gyărmęk az ăgisz iskolăba.

búza (*bűzăt, bűzák, bűzám, bűzád, bűzája, bűzánk, bűzátok, bűzájok, bűzăvăl, bűzás*) fn. „weizen”. — A *búza* is ócsó most. A tiszta *bűzăt* ălsőprőtăt. A *bűzăt* is męgőrlők a kővön is? Tizēnhárom vika *bűzăt* attam a bábănak (= tizenhárom gyermek keresztszűlője). Csak annyi *bűzája* van, amănnyi vătni kă. Szűkem van a *bűzăvăl* most.

deszka *děcka* (*děckát, děckák, děckám, děckád, děckája, děckánk, děckátok, děckájik ~ děckájok, děckábul, děckás, děckáz*) fn. 'brett, diele'. — Itt a lapító a gyúró *děcka*. Má nem horgyák háton a *děckát* nyócvam méterén (a munkások). Ném láhät kapni ē szál *děckát*, sē lécēt. Těttām fuszni *děckákot*, cólóst is. Ném vód *děckájok*. *Děckázd* az ódalát, Pistil!

dufla (*duflább, duflán*) mn. 1. 'nagyon jó', 2. 'oltott', 3. 'bőséges'. — Araszozs, *dufla* zsëndäj, a lēkfinomjabb. Vót ēgynél ēgy *dufla* óra. Vót valami *dufla* csērēsznyä. A legdufláp szöllő (a községben). Az ítel, az ēnnivaló mēgvód *duflán*.

eke *ākā ~ eke* (*ākit ~ ekit, ākik ~ ekik, ākim, ākid, ākijä, ākitēk, ākijēk, ākiväl*) fn. 'pflug'. — Ōd barāzdās *ākit* viszēn (a traktor). Ātört az *ākijä*. Mos má nincs faākijēk. Faākiväl szántottak (régebb).

este *āstā ~ ōstā ~ este* (*āstit ~ estit, āstik ~ ōstēk, āstēm, āstéd, āstijä, āstēnk ~ āstink, āstētēk ~ āstitēk, āstējēk ~ āstijēk, āstirā, āstig ~ ōstig ~ estig, āstējēn ~ āstējēn*) fn. 'abend'.¹ — *Āstā* nēm vót tánc. Minygyār *āstā* lēssz. Hārmadik *este* rōg-gönyre tettek. Fōzzünk *āstirā* paszūjt. Hātfü *āstirā* mēglēssz (a cipő). Rēggēltül *estig* nyomjad a két ásó nyomot (ha nem tetszett itt maradnod). Ōtven nōcseléd vót, hogy rēggēltül *ōstik* fejť. Ō év *āstējēm* mēkkāzdk a táncot (a fiatalok).

fa (*fát, fák, fám, fád, fája, fánk, fátok, fájok, fānn, fābul, fānak, fāji*) fn. 1. 'holz', 2. 'baum'. — A *fātātü* ēttā mēg a *fákat*. Az ōlibā *fát* vētt. Adok ém *fát*. Aszt a *fákat* a fíjak (= fiúk) visszavittik? Ojam futó, szúros *fāja* van a szēdērnāk. Gyēngā *fāja* van a novānak (szőlőfajta), irātlān. Nēm piross a *fāja*. Mēgöltā a *fāja* (a szőlőt, mert nem vāgták eléggé vissza). A fānā āssik a *fājāba* s a tüzibā bāli! *Fájok*, az a hēgyēn túl van. Āz a bagój minditig it huhogatott a *fānn*; én ot hattam a *fānn*. Hārminc pēngőt én is attam a bükfānak méterijér. A pockot is ārössāp *fābul* kiszitik. A szēk (= szeg) *fābul* vāj tolluszārbul (volt). Dā osztān omlott a níp, s szēmbā vākta az ōrmēstērt ēgy darap *fāvdl*.

fejsze *fějszā ~ fejsze ~ fěszi* (*fějszēt ~ fěszēt, fājszēk ~ fějszēk, fějszēm, fějszéd, fějszījā, fājszēnk ~ fějszēnk, fějszētēk, fājszējēk, fěszivāl ~ fěszēvāl*) fn. 'axt, beil'.² — Vēttā a *fějszēt*, hogy ōjā mēg. *Fěszēt* a hōnya alá tētt (s elindult). A humbárt a *fěszivāl* ārontotta. *Fějszēvē* vāktuk el, ojam vót, mind a szurok, csēpēgētt.

fekete *fākātā ~ fekete* (*fākātīt, fākātik, fākātijä, fākātin, fākātibb*) mn. 'schwarz'. — Vam *fekete* fōggyü (alapszínü fejkendő). Ōrmim vót a csúnya, *fākātā*. A mindig *fākātā*, vāj kik

¹ A személyragos alakokat nagyrészt rákérdezés útján jegyeztem le.

² A személyragos alakokban felváltva használatos az *ā*, illetőleg *ē* hangzós is. A gyakrabban hallhatót említtem. Rákérdezés útján gyűjtöttem.

vót a muszuj. Akkó má vátozot, vöd barnábbat, *fákätti*. Mos mék töbnyirä *fákättikét* visálnäk mind. A szemä *fákättijä*, úgy is monygyuk. A bársom posztót papirozszba tettik, mék *fákättibä*.

gazda (*gazdát, gazdák, gazdám, gazdád, gazdájá, gazdánk, gazdátok, gazdájok, gazdának, gazdász, -ság, gazdálkodik*) fn. 1. „házigazda“, 2. „ura vkinek“. — És az ärsö *gazda* a rokonnyaji (t. i. a bíró rokonai a legjobb gazdák). Ami csak kellett egy *gazda*-täläkhöz (mindent készített). A *gazdák* lägélökrä atták a havazszba (a jószágot). Annak a *gazdának*, aki kirtä (adtak vetömagot). Vót egy zsidó, dä *gazdász* ämbër vót. Ot nagy *gazdaság* vót. *Gazdálkodik* a magájéba.

gerenda *gërënda* (*gërëndät, gërëndák, gërëndám, gërëndád, gërëndájá, gërëndánk, gërëndätök, gërëndájok, gërëndän, gërëndäba, gërëndäs*) fn. „balken“. — Hogy në gärnyäzzik a *gërënda* (bekenik). A szúj pusztittya a *gërëndät*. Tä Pisti, nincs egy *gërëndád*? A *gërëndäba* fë vót kötvä, hintödzött a gyärmék a tükönöbä úgy istrangra. Tëgyäm fël a *gërëndäba*? *Gërëndäs* ház az ijän.

iskola *ëskola* ~ *iskola* (*iskolät ~ ëskolät, iskolánk ~ ëskolánk, iskoläba ~ ëskoläba, iskoläs ~ ëskoläs, -ji*) fn. „schule“. ¹ — *Iskolät* vigäszttäm ott. Az *ëskolät* mëkszärättäm. Nëm vót *ëskolánk*, kocsománk. *ëskoläba* vótam, teli *ëskola* vót rigëntä (azaz csak télen jártak iskoläba).

karika *karika* ~ *karik* (*ókarikät, karikák, karikájá, karikára, karikäba ~ karikóba*) fn. 1. „vasgyürü, vasperec“, 2. „kör“. — Két *karika* älig (a szölötökén). Minden *karikät* lölök (a szölöröl). Mos së hánnya a *karikákat*? A hajkot koszoruba tettik, *karikäba*. A lányok várnak ity *karikóba* (= körbe ülve a fonóházban). Tëttäk ity *karikóba* (haját). Tëttik *karikára* is (t. i. kontykarikára a hajukat).

koma (*komät, komák, komám, komád, komja, kománk, komätök, komájok, -ság*) fn. „gevatte, pate“. — *Koma*, vaty *komámuram*(-nak nevezik a keresztszülöket). Vót ëty *komám*, älsö *koma* (= főkoma). Gyärä csak, *kis komám*! *Komád* vót, vërëshagymät adott ä. Jün a *komja*, s más, az osztän kilakik (= jóllakik). Az asszony *komäné* vaty *komámasszony*. Van it *komaság* (t. i. ismerik és gyakorolják).

ma (*máji*) ih. „haute“. — Drágájir vëttük s vësszük *ma* is. A zsidók *máji* napik së szabadültak (a fogságból). Èn úgy megverem eszt a fijut a *máji* napon!

maga (*magät, magam, magad, maga, magunk, magatok, magik ~ magok, magára, magätü, magájé*) nm. „selbst“. — Három fija katona, *maga* is katona vót. Ot vótam tizënkättäd *magammal*. Há, mondom, másod *magaddäl* (= gyermekkel) jüssz? Ithun a kapäväl käräsël kënyärät *magadnak*. Ärigy, mëny má *magadnak* (= menj már a csodäba)! *Magät* nëm älhatom,

¹ A többi személyragos alakot ismerik ugyan, de nem használják.

halálba (= halálosan) gyűlölöm. *Magok* mék csak kizs bimbók (= fiatalok). Félvették äszt a lobogós ingöd, gatyát s úgy vették le *magikot* (= úgy fényképeztették le magukat). Ha nem vállója átol, mënyën a *magájé* is (t. i. a vagyona, ha nem vállalja az adósság kifizetését). Vét *magára* valami ribirókot (= rossz ruhát). Nëm vót hütös fäläsügä, az apja *magára* (= egyedül) vót, rokkant ämbër. Tuttam én Andrász báty, hogy *magátú* mëkkapom.

mezge mæzgä ~ mæzgä (mæzgtt, mæzgtjä ~ mæzgiyä) fn. ,a fa kérge alól kifolyó édeskés nedv'. — Az a tavaszi *mæzgä*. Min kijü a *mæzgtjä*. Fojik a *mæzgtjä* is (és) a lävä.

ruha (ruhát, ruhák, ruhám, ruhád, ruhája, ruhánk, ruhátok, ruhájik ~ ruhájok, ruhán, ruház) fn. ,kleid'. — Bakkancsot vett a fäläsügëm s *ruhát*. Iluska mëgmutterta a *ruhájajit*. Äfilä *ruhába* jártak a rigi üdöbä. A *ruhanémü* izs drága. A *ruházott*, a főzöt näkëm özvätysigëmbä.

szálka (szálkát, szálkája, szálkás, szálkázik) fn. 1. ,fárol lehasadt vékony, hegyes szilánk'; 2., akadály, gyűlölt személy'. — Dä má *szálka* vagyok a szëmigbä. A csälédëk is mëgvättäk (= megvetettek), *szálka* már a szëmigbä az öräg. Az a drága, *szálkás* hús (jó a disznóból).

szoba szoba ~ szaba (szobát, szobák, szobám, szobád, szobája, szobánk, szobátok, szobájik ~ szobájok) fn. ,zimmer'.¹ — Má mëg is van a naty *szaba*. Hat cigány úty húsztá a pitärba s a *szabába*! Az inas *szobájából* jüttünk.

tiszta (tisztát, tiszták, tisztám, tisztád, tisztája, tisztánk, tisztátok, tisztájok, tisztán, tisztább, tisztál, tisztáz, -ság) mn. 1. ,tisztá fehérenemü', 2. ,teljesen', 3. ,rein', 4. ,csak', 5. ,igazán'. — Vam fen (t. i. a fölső szobában) nekëm *tiszta* fehér kendöm. A *tiszta* pucé (= üres) telekre kellöd gabonást, pincét, ekid, boronát, kaszanyelet, fonókereket (készíteni, s azt berendezni). *Tiszta* majomnak vált (= olyan lett mint egy majom). A *tiszta* búzát älsöpröttä. E *tiszta*, ahogy a jó Isten attá az igbe. Nëm ig bännä (t. i. a kemencében) mëg a *tiszta* csutkó (= kukoricacsutka) së. Äszt fogaggyák *tiszta* szívëjësën (t. i. azt az éjjeli zenét), ha mëkkärängätik háromszó, öccö (az égő gyertyát) az ablaknál. Hónap *tisztát* (kell adnom) rëjätok! *Tisztább* a víz a tálba.

vëka vika (vikát, vikám, vikád, vikája, vikánk, vikátok, vikájik ~ vikájok, vikás, vikástul) fn. ,metzen'. — Vittäm väj kít *vika* málit tüllä. *Vika* szërint vót fëróva (az adósság régen). Kít *vikát* szërézzëm valahun. Öt *vikás* tákönö. Mikor ëty két *vikás* csëbër táli van, a vállám viszi két ämbër (szüretkor a hordóhoz). Szína rít tärübä vót nyóc köblös, húsz-härminc *vikás* (földje). Önti fél*vikástul* a búzát a hombärba.

¹ A személyragos alakokat rákérdezéssel gyűjtöttem. Ritkán használt névszó.

A következő tőhasználatokat találjuk itt :

1. rövid váltóhangú tő : pl. *gazdaság* ; 2. hosszú váltóhangú tő : pl. *anyát, bopát*.

Hosszú tővéghangzó áll a : -t tárgyrag előtt : *anyát, barázdát, bonyát, bopát, butát, búzát, deckát, fát, fajszt, fákát, gazdát, géréndát, iskolát ~ ěskolát, karikát, komát, magát, męzgt, ruhát, szálkát, szobát, tisztát, víkát*. Kivétel a *rővid tőh a n g z* óhoz járuló *bikit, äkit, ästit ~ estit*. Itt az *i*-zés folytán keletkezett hosszú *i* megrövidülésével van dolgunk.

A többesszám jele is *hosszú tővéghangzó* óhoz járul : *anyák, barázdák, bonyák, buták, búzák, deckák, östék, fák, fajsziek ~ fęjsziek, fákättik, gazdák, géréndák, karikák, komák, ruhák, szobák, tiszták*. Kivétel az *äkik, ästik ~ östik* alakpár. Ez utóbbi esetben a bikali nyelvhasználat szerint hosszú és rövid tővéghangzó is állhat a többesszám jele előtt.

Az *-n határozórag* előtt hosszú tővéghangzót találunk : *duflán, fänn, géréndán, tisztán*. Kivétel a *fákätin*, ahol a hosszú *i* megrövidült.

Egyéb határozóragok néhány kivételével hosszú tővéghangú tőhöz járulnak. Rövid tővéghangzó áll az : *äktiväl, magammal* alakokban.

Mindig hosszú tővéghangzós tőhöz járul az *-s melléknévképző* : *barázdás, búzás, deckás, géréndás, iskolás ~ ěskolás, szálkás, víkás*.

A *fäji* és *mäji* névszók kivételével az *-i melléknévképző* előtt mindig rövid tővéghangzós tő áll : *anyaji, iskolaji*.

A *-bb középfokképző* is hosszú tővéghangzós tőhöz csatlakozik : *butább, fákättibb, tisztább*.

Rövid tővéghangzó előzi meg a *-ság, -ség* névszóképzőt : *bikässig, gazdaság, komaság, tisztaság*.

Az *-l igeképző* előtt hosszú tővéghangzós tövet találunk : *barázdäl, tisztäl*. Kivétel a *bikil*.

A *-z igeképzőt* is hosszú tővéghangzós tő előzi meg : *deckáz ruház, tisztáz*.

A hangzórövidítő tövek csoportjában is — a hangzónyújtóknál tapasztaltnál kisebb mérvű — ingadozás észlelhető. A kiegyenlítődés itt is megkezdődött a hosszú és rövid tőhangzós tövek között.

3. *Hangzóvesztő és hangzótoldő névszótövek*.

Ebben a csoportban a névszók csonka töve mássalhangzóval végződik (*eper*), a teljes tő pedig magánhangzóval (*epre*). A magánhangzóra végződő teljesebb tőből hiányzik a csonka tő utolsó szótagjának a magánhangzója. Ezért nevezik hangzóvesztő és hangzótoldő névszótöveknek (vö. Gombocz A. 32, Csűry I. 31). Ezek közé a névszótövek közé csak két-vagy többtagú névszók tartoznak. Gombocz nyomán az idetartozó névszókat az előforduló hangpárok sorrendjében csoportosítottam.

b + l.

kebel (*keblet, -em, -ed, -e, -ünk, -etek, -ék, kebli*) fn. ,brust'. — Főró *kebelit* öləld még! *Kebli* tanács van.

köböl (*köblöt, köblös*) fn. 1. ,négy vékányi ürmérték, négy véka mennyiség', 2. ,kisebb deszkamennyiség'. — Három-nity *köböl* dëcka. A lú vitt eggy-ety *köblöt* a hátánn. Vót ety *köblös* főggyä.

b + r.

eseber csëbër (*csëbrët, csëbrëk, csëbrëm, csëbrëd, csëbrä, csëbrünk, csëbrëtëk, csëbrëk, -bä, csëbrës*) fn. ,zuber'. — Nincs tãli a *csëbër*. Mikor ety két víkás *csëbër* tãli van, a vállám viszi két ämbër. Tótik még a *csëbrët*. *Csëbrëd*, zsendäjt hoztak. Vót egy naty káposztás *csëbrëm*. *Csëbërbä*, facsëbërbä óttyuk még (a tejet). A mokány *csëbrës* hozta lë a havazsbul.

szobor (*szobrot, szobrok, szobra*) fn. ,statue'. — Aj, bä szíp *szobor* az Zilajon! Ot vam Väsälényinäk a *szobra*.

c + k.

pecek pëcëk (*pëckët, pëckëk, pëckëm, pëckëd, pëckä, -käl*) fn. ,stift'. — Bälë tészën ety kis fát, az a *pëcëk*. Két láncszëmbä tészën ety *pëckët* s összaköti. *Pëcëkkäl* bészorittyák.

pocok (*pockot, pockok, pockol*) fn. ,ék'. — A *pockot* is ärössäp fábul kiszitik. Aväl *pockóják* ki a lábát (az asztalnak).

c + r.

kacor (*kacrot, kacrok, kacrom, kacrod, -ja ~ kacra, kacrunk, kacrolok, kacörjok, kacórräl*) fn. ,einschlagmesser'. — Összä-vagdosta til-tul ety *kacórräl*.

cs + k.

biesok (*bicskot, bicskok, bicskom, bicskod, bicskája, bicskás, -kal*) fn. ,taschenmesser'. — Sog *bicskás* (jöjjetek ide)!

lucok (*lucskos, lucskol*) fn. ,nässe'. — Ha valami vizäs, asz monygyuk, *lucskos*. A muszùj is lë vót *lucskölva* s a pánygyäl is. Läsözëdëm a szoknyámot, *lëlucskolom*. *Lucskolás*, nëm szëdis, *lucskolás*.

moesok mucsok ~ **mocsok** (*mucskot ~ mocskot, mucsok ~ mocskos ~ macsikos, -ság, macsikol*) fn. ,schmutz'. — A zsidó *mucsok*, ronygy. Úty szittam (= szídtam) aszt a *mucsok* olát! *Mucsok* fogó vót. A szádba teszed aszt a *mucsok* pappirt? *Macsikos* munka (a bélmosás). Mëgettä a *mucsokság*.

d + r.

fodor *fodor* ~ *födör* (*fodrot, fodrok, fodra, fodros*) fn. ,krause'. — *Födör* van a szoknyánn. Oda csinállok ojam *fodrot* (t. i. a szoknyára). *Fodrot* tészén rá. *Fodrokat* rak rējá. *Fodros* ruha, *fodros* az ája.

gödör *gödör* ~ *gödör* (*gödrot, gödrök, gödrä, -bül, -tül, gödrös*) fn. ,grube'. — Ámbörök csinálták a vármét, egy *gödrot*. Vót ẽ kizs *gödrä* (a talajnak). Annyi kizs *gödrä* vót. Vonszójanak ki a *gödörbül*.

meder (*mēdrēt, medrije*) fn. ,strombett'. — A *medrije* erőssen szilēs.

szeder *szēder* (*szēdrēt, szēdrök, szēdrēm, szēdrēd, szēdrä, szēdrünk, szēdrētök, szēdrök, -nek, szēdrēs*) fn. ,brombeere'. — *Szēdrēt* (t. i. szederizet) is kizsitünk. A *szēdrēt* kártyussal (= kis fából készült edény) viszik. Ojam futó, szúró a fája a *szēdrēnek*.

veder *vēder* (*vēdrēt ~ vedrēt, vēdrök, vēdrēm, vēdrēd, vēdrä, vēdrünk, vēdrētök, vēdrik, -ig, vēdrēs*) fn. ,eimer'. — Bälētētäm a lēkfimonjabbikat, nyóc *vēdrēt*. Hozom bé a *vēdrēt*. Nägyvān krājčárir egy *vēdrēt*. Nēm kaptam egy mázas *vēdrēt*. Várālmāson kapsz ojam *vēdrēkät*. A másik *vēdrünk* nēm jó? Vót háromszáz *vēderig* bora.

t + r.

motor *motor* ~ *motör* (*motrot, motrok ~ motorok, motrom ~ motorom, motorod, motörja, motrunk, motrotok, motörjok*) fn. 1. ,gépkocsi', 2. ,a malmot hajtó benzinmotor'. — Ety fáhir *motör* vót itt. Jó vót a *motor*, jól hajtott. Tártottam egy *motör*-malmot, itt a faluba. Vázättä a *motrot* (a gépész). Ot van näkünk *motrunk*.

g + ly (j).

bagoly *bagój* (*bagjot ~ -t, bagjok*) fn. ,eule'. — Äz a *bagój* minditig it huhogatott äzēn a fánn. Aszt a várjak s a csókák kargätik, üzik a *bagjot*. *Bagójt* láttam.

fogoly *fogój* (*-t, fogjok*) fn. ,gefangene'. — Tisz hónapig vótam *fogój*. Sok orosz *fogójt* hosztak. Mim *fogójt*, üty tártoták itt.

g + l.

szeglet *szēglät* ~ *szēgälät* (*szēgälätēt, szēgälätēn ~ szēglätēnn, szēgälättyä*) fn. ,ecke'. — Ẽ kis *szēgälätēt* vágj, mä vacsorálék. Ojan kürtös vót a *szēgälätēn*. Az asztal *szēgälättyirä* lēültäm.

g + z.

tegez tǎgzǎ (*tǎgzét, tǎgzévǎl*) fn. ,íj'.¹ — Mikor a *tǎgzǎ* lésített (leszállt a lóról a vadász). A *tǎgzét* álévéttük. A *tǎgzévǎl* nem tutták lélúni.

r + h.

tereh tere ~ *tǎrǎ* ~ *tǎri* (*tǎrét* ~ *tǎrit, tǎribǎ, tǎrinǎk, terivǎ, tǎrhés* ~ *tǎrhás*) fn. 1. ,last', 2. ,rakomány, szállítmány', 3. ,állapotos'. — Széd erty-kéd zsák *tere* gyümöcsöt (s megy a városba vele). Naty *tǎrǎ* vót az! Kicsi *tǎri* vót. A hunyadi (t. i. a Bánffyhungadon lakó leánya) mégin *tǎribǎ* van. Ném dógoszta tizád ríszt annak a *tǎrinǎk* mind én. *Tǎrhés* asszont ném láttam (városon). Nagy, nǎhísz, *tǎrhás* munka marad a níp nyakára.

j + k.

ajak (*-at, -ak, -am, -ad, -a, -unk, -atok, -ok, -nak*) fn. ,lippe'. — Megüttá az *ajakát* a gyǎrméknǎk, hoty kihasatt. Jáj, hoty fáj az *ajakam*! Aszt *ajaknak* monygyuk.

j + m.

majom (*mǎjmot, mǎjmok, mǎjmom, mǎjmod, -ja, mǎjmunk, mǎjmotok, -jok, -mal, -nak*) fn. ,affe'.² — *Majom* vagy? Űs nǎréd a *mǎjmot*? Fus szǎn bǎ a *majommal* (= olyan vagy, mint a majom). Tiszta *majomnak* vált (= olyan lett, mint a majom).

k + l.

akol akó (*-t, -ba*) fn. ,stall'.³ — Éccakára *akóba* hǎjtottuk a csikókat.

öklöl (*öklöm, öklöd, öklǎ*) fn. ,faust'. — Annyi kis fütöt túró mind a fél *öklöm* (egy pengő). Éggyik hǎrém ojam mind a két *öklöm*. Az *öklöt* sǎ nagy. Az *öklömmel* attam neki. Az *öklivǎl* ütöt még.

pokol (*poklot, pokla, -ba, poklos*) fn. 1. ,hölle', 2. ,a tehén ellésekor kijövő lebernyeg'. — A tǎhennǎk a *pokla*, amit áldob (ellésakor). Ojam bǎlpoklos ǎmbǎrǎk vótak.

k + ny.

takony (*taknyot, taknyom, taknyod, taknya, taknyos*) fn.

¹ Ritkán használt névszó.

² A személyragos alakokat rákérdezés útján gyűjtöttem.

³ Ma már csaknem ismeretlen névszó.

„rotz“. — *Takony* az órod alatt. Haszontalam vagy a világon, *taknyos*! *Taknyos* vaty, tē gyärměk!

k + r.

bokor *bokor* ~ *bokòr* (*bokrot*, *bokrok*, *bokra*, -*ba*, *bokros*, *bokrozik*) fn. „strauch“. — A *bokòr* nem jó. Úgy bánom äszt a *bokrot*, nincs ärm (kivágni). Nem kökiny, nagy *bokrok*. A *bokrok* alat täreünnäk a gombák. Abból a *bokrogból* sokat kivág. Menny a *bokòrhoz*! Meksürüzöt vóna, *mëgbokrozot vóna*, ha nem (nyesik meg).

cukor *cukor* ~ *cukòr* (*cukrot*, *cukrok*, *cukrom*, *cukrod*, *cukra*, *cukrunk*, *cukrotok*, *cukrok*, *cukros*, *cukroz*) fn. „zucker“. — Hozog bé näkët *cukrot*. A *cukrot* mëgutálta. Törjã ki a nyavaja mëg a gyárját is a *cukòrnak*. Mëg van *cukrozva* a pánkó?

csokor *csokor* ~ *csokòr* (*csokrot* ~ *csokòrt*, *csokrok*, *csokrom*, *csokrod*, *csokra*, *csokrunk*, *csokrotok*, *csokrok*, *csokros*) fn. 1. „blumenstrauß“, 2. „szalagcsokor“. — Három kis *csokòrt* vitt. Ot *csokra* vót a hajába. Ära vállat (öltött magára), ojam mind a märeávaló s vót pändlika *csokrosonn* a vállán.

iker (*ikrek*) fn. „zwilling“. — *Ikrek* azok. *Ikreket* hozott a világra.

ökr (*ökröt*, *ökrök*, *ökröm*, *ökröd*, *ökrä*, *ökrünk*, *ökrötök*, *ökrök*) fn. „ochs“. — Két jó bihajom, *ökröm*, lovam vót. Két jó *ökrä* vót, jó sãbës járásu. *Ökrünk* vód, bihajunk vót. Mënyën, az *ökrönäk* hosz színát. *Ökrnek* számot tët vóna (t. i. olyan nehéz munka volt).

tükör *tükör* (*tükröt* ~ *tükròt*, *tükrök*, *tükröm*, *tükröd*, *tükrä*, *tükrünk*, *tükrötök*, *tükrök*) fn. „spiegel“. — Födíg írò *tükrök* (voltak).

l + g.

dolog (*dógot*, *dógok* ~ *dölgok*, *dógom*, *dógod* ~ *dölgod*, *dóga*, *dogunk*, *dógotok*, *dógok*, *dógos*, *dógozik*) fn. 1. „arbeit“, 2. „holmi“. ¹ A kis üstöm főzöd *dölgokat* isszák. Èn az én *dógomat* évigzëm, s asztán nem parancsöl sënki. Nekëd vam mëg megvetve gyapottazs *dölgod*. Falu *dóga* vót a tënnap älott. Ojam pontosom mëkesinája a *dógát*! Az ojan *dógos* ämbër vót! Nem *dógozik* az ägisz nap, älszik.

l + k.

lélek *lélék* ~ *lélek* ~ *lülék* (*lälkët*, *lälkëk*, *lälkëm*, *lälkëd*, *lälkä*, *lälküünk*, *lälkätëk*, *lälkëk*, *lälkës*, *lälkätlän*) fn. „seele“. —

¹ Az azonszótagú *l* a legtöbb esetben kiesik, különösen a gyors. hanyag beszédben.

Ez rossz lélek volt. A *lilek* ment ki bálüllä. Én kinisztám a *lälkéd* bálüllä? Azok a rossz *lälkek*. Jáj, *lälkém*, többät nem bírtá (gúnyos kérdés)? Nem ugyan. Sajnálom, a *lälkém* fáj, ha látom. Annak a *lälkä* mindék fúrdossa.

telek *täläk* ~ *telek* (*tälkät, tälkek, tälkém, tälkéd, tälkä, tälkünk, tälkätök, tälkek, tälkén, -höz, -rú*) fn. 'grundstück'. — Hárminckét *täläk* volt az ägisz falu. Äszt örököltük, äszt a *tälkät* anyámtul. Äty pucér *tälkät* kapott. Sok, szép, naty *tälkek* vótak itt, az apja vött äty *tälkät*. Hogy ojan csäliggyä lëgyën, hogy në tuggya äszt a *tälkät* mägörizni! Külön *täläg*bä van az äggyig bättya. Fëlmírtük a Möríc *tälkit*. Ami csak kellött egy gazda *täläkhöz*. Ärü a *täläkrü* (nem megyek sehova).

tulok (*tülköt, tülkók, tülkom, tülkod, tülka, tülkünk, tülkotok, tülkók*) fn. 'farre'. — Ni, mijän szép *tülköt* fogod bé, kättöt! Äj, bä szíp két *tülkod* vót!

I + m.

álom (*álmot, álmók, álmom, álmod, álma, álmunk, álmotok, álmók* ~ *álmuk, álmos, -talan, álmodik*) fn. 'traum'. — Äty kis szíp *álom* älrí (este). *Álom* nëm jön a szemëmrä. *Álmomba* álmottam. Ojan sötít vót *álmomba*! Az íjäl *álmomba* ojam magos házat láttam! *Álomtalan* (= keveset alvó) ämbër vót.

halom (*hálmot, hálmok, hálmom, hálmod, hálma, hálunk, hálmotok, hálmok, -ná, hálmoz*) fn. 'hügel'. — Ahogy van a *halom* az ärdő szílën (úgy húzódik a határ). Akkor (t. i. tagosításkor) újítottuk mäg äszt a *hálmot*. Nëm hatták a *hálmot*. Ej, baszam az anyádnak a sírhálmát, sze itt ém poroncsolok! A hármashalomná ot van három kü. Az ägisz határ ki van *hálmozva*.

jövedelem *jövedelëm* (*jövedelmet, jövedelmem, jövedelmed, jövedelme, jövedelmünk, jövedelmetök, jövedelmik* ~ *jövedelmék, jövedelmez*) fn. 'einnahme'.¹ — *Jövedelëm* vót elég. Nagy *jövedelmet* hozott (a havas). Nekëm nincs nagy *jövedelmem*.

késedelem *kisädälëm* (*kisädälmät ~ kisedelmet, kisedelmék*) fn. 'késés'. — A bangba änni s änni kamat *kisädälëm*. Mëgin hajtja (az óra) a *kisedelmet*.

lakodalom (*lakodálmat, lakodálmak, lakodálmam, lakodálmad, lakodálma, lakodálunk, lakodálmatok, lakodálmok, -ba, lakodálmas*) fn. 'hochzeit'. — Mikör van *lakodalom*, a násznaty kändöjit përcrä tészik. Mikör lëssz a *lakodálma* Pali? Emen-tünk a *lakodalomba* Zsobokra s fëborúltunk (a szánnal). A bikali *lakodálmas* urak (felborultak, mondták a faluban).

malom (*málmot, málmók, málmom, málmod, málma, málunk, málmotok, málmok, -ba*) fn. 'mühle'. — Akár lëfele, akár

¹ Az *e* hangot ritkábban ejtik *ä*-nek. Ezért nem jelöltem, illetöleg soroltam fel a párhuzamos alakokat.

félfele, (de) vigyik (= költöztessék) a *málmot*. *Vízimálmok* vannak (errefelé). Vót nákünk egy *málmunk* itt a faluba. Lepecsítettik a *málmunkat*. Ém mejek hónap a *malomba*.

szerelem *szärälëm* (*szärälmät, szärälmä, szärälmës*) fn. ,liebe'.¹ A *szärälmät* hazutta, várja még az Istän! Äddik tär-tott a *szärälmä*. S a lejän nagyon *szärälmës* vót.

veszedelem *väszerdälëm* (*väszerdälümät, väszerdälümäk, väszerdälümës*) fn. ,gefahr'. — Minditig *väszerdälümës* világ vót. A zót hirnyó a *lägväszerdälümäsäbb* (ellensége a gyümölcsfáknak).

ly (j) + k.

kölyök *köjök* (*köjköt, köjkäk, köjkä, köjkäzik*) fn. ,junge'. — Rosz *köjök*! *Köjök* a még. Várja még az Istän äszt a *köj*öt! A fänä egyëm mëk, taknyos *köjkä*! Mëkköjkäküzelt a kutya.

sulyok *sujok* (*süjkot, süjkok, süjkom, süjkod, süjka, süjkol*) fn. ,gewicht'. — *Sujokkäl kisüjkojuk* a mosósziükën (a ruhát).

ly (j) + m.

selyem *säjëm* (*säjmet, säjmek, säjmem, säjmed, säjmä ~ -jä, säjümük, säjmetük, säjmek, säjmez*) fn. ,seide'. — *Säjëm* pântlikába (jártak régen). Három iämbéli pândlika (volt a leányok pártáján) zót, piros, kik *säjëm* sinyör. A cifra märevaló bäräm-börbül vót s ki vót *säjmezvä*.

m + r.

gyomor (*gyomrot, gyomrom, gyomrod, gyomra, gyomrunk, gyomrotok, gyomrok, gyomron*) fn. ,magen'. — Nëm jó a *gyomrod*nak näkët së. Sëm a *gyomra* nëm fáj (a bortól), a *gyomór*nak jó. Tälä lëgyën a *gyomra* (ez a fő). Mëktisztittya az ämbërnäk a vérit (a bor) s a *gyomorra* jót tészën. *Gyomron* üttä (= ütötte) a gyärmëkët.

p + r.

esupor (*csuprot, csuprok, csuprom, csuprod, csupra, csuprunk, csuprotok, csupörjok, csupörba*) fn. ,töpfchen'.

eper *epër ~ äpër ~ eper* (*eprët ~ äpřët, eprëk ~ äpřëk, eprëm, eprëd, epre, eprünk, eprëtëk, eprëk, eprész*) fn. ,erdbeere'. — Rëndës földiepër. S äszt, az *eprët* is (készítik beföttnek).

kapor (*kaprot, kaprom, kaprod, kapörja, kapörnak, kapöräl*) fn. ,dille'. — *Kapor* nállunk is terem. *Kaprot* a káposztába tészänäk.

¹ A többi személyragos alakot is ismerik ugyan, de nem igen használják.

r + g.

féreg *fíreg* (*fírgät* ~ *fírget*, *fírgäk*, *fírgäm*, *fírgäd*, *fírgä*, *fírgünk*, *fírgätäk*, *fírgik*, *fírgäs*) fn. 'wurm'. — Lättä a *fíreg* (a gyümölcsfák levelét). A *fírgät*, ha megöli (csak akkor védheti meg a fát). A disznóba kötözöt *fírget* (ki kell hajtatni). A *fírgäkät* szedi összá a sármánkó s a cinégä.

horog (*hòrgot*, *hòrgok*, *hòrgom*, *hòrgod*, *hòrga*, *hòrgunk*, *hòrgotok*, *hòrgok*, *hòrgon*, *hòrgas*, *hòrgol*) fn. 'hacken'. — *Horog* a nyakára! Hosz ki a *hòrgot* a pájtábùl! *Hòrgokkäl* szèttä ki a tisztnäk. Väj szallag (díszítette), väj ki vót ë kicsit *hòrgasom* várva. Ötnäk *ëggyät* älörä s *ëggyät* vissza, úty *hòrgasra*.

kéreg *kíreg* (*kírgät*, *kírgä*, *kírgin*, *kírgäs*) fn. 1. 'rinde', 2. 'a csizma és cipő hátsó, sarokkörüli kemény része'. — Nëm szárättik aszt a naty *kírgät* (a csizmán). Dë aväl nëm hajült, mä nëm ängèttäl! A *kírgin* kërèstül fúrja a *fíreg*.

méreg *míreg* (*mírgät*, *mírgäk*, *mírgäm*, *mírgäd*, *mírgä*, *mírgünk*, *mírgätäk*, *mírgäk*, *mírgäs* ~ *mírgäs*, *mírgëlödik*, *mírgëz*) fn. 1. 'gift', 2. 'düh'. — Èszën azir a *míreg*. Dä mijäm *mírgäm* vót! *Mírgäs* vót, ojan dühüs. *Mírgäs* az ojan, hogy! Nëm tuttunk innya (= inni) së, mim mäg vót *mírgäzvä*.

nyereg *nyäreg* (*nyärgët*, *nyärgäk*, *nyärgëm*, *nyärgëd*, *nyärgä*, *nyärgünk*, *nyärgätäk*, *nyärgäk*, *nyärgës*, *nyärgäl*) fn. 'sattel'. — *Nyäreg* alat së mënt (a ló). *Nyärgët*, mid (= mit, t. i. más dolgokat) bëhörtak.

r + k.

árok (*árkot*, *árok*, *árkom*, *árkod*, *árka*, *árkunk*, *árkotok*, *-jok*, *árkol*) fn. 'grube'. — Az *árokot* mëkcsinälta a kössíg. Nëm vót az *ároktól* csak ännyrä.

berek *bärek* (*bärkät*, *bärkäk*) fn. 'hain'.¹ — Hallottä tē id *bärkät*?

bürök (*bürköt*, *bürkök*, *bürkit*) fn. 'schierling'. — Mik lëkaszájuk a fúväl a *bürköt*.

farok (*färkat*, *färkak*, *färkam*, *färkad*, *färka*, *färkunk*, *färkatok*, *färik* ~ *färok*, *färku*, *färkas*) fn. 'schwanz'. — Filät, *färkad*, bürt a kocsonyába tæssük. A boszörkännak it (t. i. hátul) *färka* van. A sörénnyit s a *färkät* mekhattäk (a lónak). Hogy nē värjä szëmkösztt *ëgymást* a *färkával* (levágják). Kokas*färku* fú van änni magossan (= nő ilyen magasra), virágja van. Sok *färkas* vót it rigën.

hurok *urok* (*ürkot*, *ürkok*, *ürka*, *ürkol*) fn. 'schlinge'. — Ère csinäj *ëggy ürkot*! *Ürkot* köt az ämbër a cërnära. Aszt az

¹ Személyragos alakjait ismerik ugyan, de nem használják. Ritkán hallható névszó.

űrket úgy összehúsztuk, ot vót a bál (= köteg). *Urokra* húzódik a fonál. Id bálól *urokra* van (t. i. a darázsolás).

marok *marék ~ marok ~ marik* (*màrkoł, màrkom, màrkod, màrka, màrkunk, màrkołok, màrkok, màrkoł*) fn. „hohle hand“.

— **Ėggy összamarék** kis por, s hét koponya (van a templom alatti kriptában). Meddő *marok* (= áldástalan kéz). Mind az *összemàrkom*, vészén *eggy* annyi kis ingét, hogy még a mäjít sē takàrja. A *màrkomba* nēm fír. A *màrkába* vēszi a kändért. Innät is egy *marikkal*, onnat is egy *marikkal* (vesz).

murok (*mürkoł, mürkok, mürkom, mürkod, mürka, mürkunk, mürkołok, mürkok*) fn. „möhre“. — A *mürkoł* így ette. Szípēn a *mürkoł* lērakni (a pincébe). Vót *mürka*, ubòrkája.

nyirok (*nyirkoł, -ja, nyirkos*) fn. „feuchtigkeit“. — Nēm birt ű älig *nyirkoł* kapni. *Nyirokja* van a pincénäk, nädväs.

sarok (*sàrkoł, sàrkak, sàrkam, sàrkad, sàrka, sàrkunk, sàrkołok, sàrkik ~ sàrkok, sàrkon, -ba*) fn. 1. „ecke“, 2. „cipő-sarok“, 3. „a ló patkójába tett vassarok“. — Dē vam bännä (t. i. a ló patkójában) *sarok*. A *sàrkod* bāli kē tēnni. Ėgymás *sàrkát* tapottuk. Kē rátēnni a *sàrkára* patkót. Az *ucca sàrkon* (állt a rendőr). Äbbä a *sarogba* vam bitívä.

szurok (*szürkoł, szürkom, szürkod, szürka, szürkunk, szürkołok, szürkok, szürkos*) fn. „pech“. — Fejszēvè váktuk el, ojan vót mind a *szurok*, csēpēgētt. *Szurok* csak fenyőfām van. A *szürkoł* a kázirä is tēszik, hoty szíja (a kelevényt), hoty fokaggyon ki. Vót ijän kòrpa s a *szürkod* bālitēttä, hogy a szőröségít ragassza lä (a fonálnak), hogy jobbam mēnnyēm a bòrdába a fonāl.

torok (*tòrkoł, tòrkok, tòrkom, tòrkod, tòrka, tòrkunk, tòrkołok, tòrkok, tòrkon*) fn. „kehle“. — Fáj a *tòrkom*, mèkhültäm. A *tòrkába* csak mēg vót akadva valami. Őrditottak, hogy a *tòrkok* szakat ki. *Tòrkom* fokta a másikot. Fogja a macskát *tòrkon*.

r + m.

barom (*bàrmoł, bàrmok*) fn. „vieh“.¹ — *Barom* nēm vót sēm̃mi. A *barompijacra* vittäk (állatokat eladni). Jütt a *barom-òrvas* mindēn hētēn.

három l. a hangzónyújtó névszótövek között.

járom (*jármat, jármak, jármam, jármad, járma, jármunk, jármotok, jármok, jármás ~ jármos, jármaz*) fn. „joch“. — A *járom* az ökörnek kell. *Járommāl* húzott a tähén. *Jármos* mārhája van. Vēd bòrnyut s asztán *jármás* jószágot. Hát, akinek van *jármos* jószága!

¹ Ritkán használt névszó. *Barompiac* és *baromòrvas* összetételben általános.

karom (*kàrmol* ~ *kasmol*) fn. „kralle”. — *Kasmol* a macska, bálíúttá a kormit a vállamba. Mëkkormëlli vāj *mëkkàrmója* a macska.

korom (*kòrnot*, *kòrmos*, *kòrmoz*) fn. „russ”. — A *korom* akkó mëggyül. Mëggyúttya a *kòrnot*. Attul a *koromtul* gyúl mëg. *Korommal* kiégäti (a kéményseprő a kéményt).

köröm (*körmöt*, *körmök*, *körmöm*, *körmöd*, *körmä*, *körmünk*, *körmölök*, *körmök*, *körmél*, *-näk*) fn. 1. „nagel”, 2. „a ló patája”. — Äszt *körömháznak* monygyák. Lëvágom a *körmöt*. A *körmít* mëktakarítottuk (a lónak). Asz *körömnäk* hittuk. *Mëkkormëlli* vāj *mëkkàrmója* a macska.

orom *örmö* (*-t*, *-ja*) fn. „gipfel”. — Mëkköt, ni mijän *örmója* van (a kelésnek). Az *örmójára* mënt.

terem *terem* ~ *tärëm* (*tèrmët*, *tèrmëk*, *tèrmünk*) fn. „kórházi szoba”.¹ — Amikó jüttek a mi *tèrmüngbe*, mindik hét óra vót.

verem *värëm* ~ *verem* (*värmët*, *värmëk*, *värmëm*, *värmëd*, *värmä*, *värmünk*, *värmëtëk*, *värmëk*, *värmäl*) fn. „gruft”. — Ämbërek csinálták a *värmët*, ëgy gödröt. *Värebä* bälërakta.

r + ny.

torony (*tòrnyot*, *tòrnyok*, *tòrnya*, *tòrnyon*) fn. „turm”. — Akkó *fatorom* vót. Äszt a szíp *tòrnyot* in (= én) *ämältäm*. A *toronhoz* vāj kiläncvän ölöt (t. i. öl követ) *mäjdñëm* mind mi hántuk (ki).

sz + k.

észak (*-ra*, *-os*) fn. „nord”. — Az *északos* häjnäk monygyák.

fészek *físzëk* ~ *físzëk* (*físzkät*, *físzkäk*, *físzkäm*, *físzkäd*, *físzkä*, *físzkünk*, *físzkälëk*, *físzkëk*, *físzkäl*) fn. „nest”. — Nëm kël näki a *físzëk*, nëm kël näki a madár së (= nem jár haza, a feleségét sem szereti). Kít vikás *físzëk*. A *físzkät* (= a családi otthont) szäräti, dë madár (= feleség) nëm kënäki. Mëgvértük alaposonn a *físzkibä* (a muszkát). Ärász alat *físzkäl* a fäcskä.

piszok (*piszko*, *piszok*, *piszkos*) fn. „schmutz”. — Äggy ojam *piszok*, hitvám fähírníp. Jäj, dä *piszkos* vaty, tä Läjcsil! *Piszkosabbak* vótak mind a cigányok.

üszög (*üszköt*, *üszkös*) fn. „brand”. — Nagy, magos, fäkätä, mind az *üszög*. *Üszkös* a búza.

sz + l.

jászol *jászój* (*jászlát*, *jászlak*, *jászlon*, *-bul*, *jászlás*) fn. „krippe”. — Tönkrätëtt hídlást, *jászlát*, mindënt. Rácsójbul ëtättik, a *jászójbul*.

¹ Igen ritkán hallható névszó.

sz + n.

haszon (*hasznót, hasznom, hasznod, haszna, hasznunk, hasznatok, hasznok, hasznos, -talan, -véhátállán, mihaszna, használ*) fn. ,mutzen'. — Nagy *hasznót* hájtott a taváj. Ném vót sok *hasznom* bálüllä. *Haszontalam* vagy a világon, taknyos! Äz mind ojam *mihaszna* dolog, ä kē hogy igässä. Más *hasznája* bämvalóját (= belső telkét), kümvalóját (= külső birtokát). Ki vót jukálva a száránn (a csizma), csag Dávit Pista *használta* vót, äggy öräg ämbër.

vászon *vászon* ~ *vászony* (*vásznat, vásznak, vásznom, vásznod, vászna, vásznunk, vásznotok, vásznok, vászomból* ~ *vászombül*) fn. ,leinen'. — Büjjeb mind a *vászongatya*. *Vászony* ink (is) pappir (manapság). Igen drága *vásznat* szüni! Ojam fejr *vásznat* szüttek, hogy mék fémlött. Kitünő *vásznakat* szünek. Penygyël, *vászomból*, nigy nyüstös. Van alatta pánygyäl, gyapot *vászombül*.

t + k.

átok (*átkot, átkok, átkom, átkod, átka, átkunk, átkoz*) fn. ,fluch'. — Az *átok* nēm fog. Mēkfokta az apja *átka*. *Mégátkosza* még a maradékját is.

(**étek**) *itü* (*itüjäk*) fn. ,étvágy'. — Nagy *itüjäk* vótak.

reték *reték* ~ *rälék* (*retkēt* ~ *rätkēt, retkek* ~ *rätkäk, retkēm, retkäd, retke* ~ *rätkä, retkünk, retkētäk, retkäk*) fn. ,rettig'. — Hagyma, *retäk*, káposzta (van a kertben). Hagymát, *retkēt* vöttig zsákostül, zsák számra.

titok (*titkot, titkom, titkod, titka, titkunk, titkotok, titkok, titkos, titkol*) fn. ,geheimnis'. — *Titkot* örizni tudni kell.

vétek *vétäk* (*vétközik*) fn. ,vergehen'. — Nagyot *vétközött* ü akkor.

t + r.

bátor (*bátört, bátrak, bátron, bátrabb*) fn. ,tapfer'. — *Bátor* embër vót a magyar. *Bátor* ämbër az! Mēhäd *bátron* oda.

lator (*latrok*) fn. ,ehetrecher'.¹ — *Lator*, it ritkán monygyák. Jünnek a *latrok*, a biblijába.

liter *liter* ~ *litër* (*litért, litëräs, litërènkint, litërit, litërèstül, litërig, litërir*) fn. ,liter'. — Két *liter* tejet lëäd. Vëttäm ägy *litër* szëszt. Attam ém paszüjt, öt *litért*. Szëttik kupánkint, *litërènkint*. Mind it vannak a két *litëräs* lábosok. *Litëräs* fõrma (= kb. egy literes nagyságú) csupor. Száz *litërig* is fõsztäm tũrkõjt. *Litërèstül* atta a bēnzint. Hãrminc fillért (adott) mindēn *litërir*.

¹ Ritkán használt névszó.

sátor (*sátrat, sátrok, sátorral, -os*) fn. ,zelt'. — *Sátor* näm vót. Hét *sátoraj* (ember) van, asz monygya. Az a Lula Márton csinált ojan nígy ölās *sátrat*. *Sátrok* vótak. Min táli vót *sátorral*.

ty + l.

fátyol (*fátyólt, -ak, -om, -od, -ja, -unk, -otok, -jok, -on*) fn. ,schleier'. — Szoktak *fátyólt* tenni rá. Fikötönāk tészik a *fátyólt*. Naty *fátyolak* vótak ott. Nēm vót mindēnkināk *fátyólja*. Azonn a *fátyolon* csüngenek szíp nemzeti szallagok.

ty + r.

szatyor *szatyór (-t, szatyrok, szatyrom, szatyrod, -ja)* fn., ,zecker'.

z + l.

kazal *kazál (-t, kazlak, kazlam, kazlad, kazla, kazlunk, kazlotok, kazlok, -ba)* fn. ,schober'.¹ — Ha vóna naty *kazál*! A *kazált* nēm típászta mēg. A szálmát *kazálba* (rakják).

z + m.

izom (*izmos*) fn. ,muskel'. — *Izmos*, äröss ämbēr vót al

z + r.

ezer *äzēr (-ät, -it, -än, -äs)* szn. ,tausend'. — *Äzēr, äzēr-öccáz* (ember) äsett äl. Ki ad näki szászhúsz *äzērät*? *Äzērít* a zsēndäjnāk két forintēr vättē. *Ēggy äzräd* vëtt részt abba.

A felsorolt névszók alapján megállapítható, hogy a hangpárok egyike rendszerint folyékony- (liquida) vagy orrhang (nasalis). Az önálló zár- (explosiva) és réshang (spirans) kapcsolatok között leggyakoribbak a: *p + r, sz + k, t + k, ty + k*.

A következő négy típus állapítható meg a hangzóvesztő és hangzótoldó névszótövek között:

1. teljes tő tőhangzóval, pl. *vëdrët, köjkäk*;
2. teljes tő tőhangzó nélkül, pl. *färku, äprész*;
3. csonka tő tőhangzóval, pl. *szëgälätët*;
4. csonka tő tővéghangzó nélkül, pl. *bagòjt*.

A *tárgy ragja* járul: 1. *teljes tővéghangzó s tő*höz a következő névszóknál: *keblet, köblöt, csëbrët, szobrot, pëckët, pockot, kacrot, bicskot, mucskot ~ mocskot, fodrot, mëdrët, szëdrët, vëdrët ~ vedrët, motrot, bagjot, tågztët, tärët ~ tärít, mäjmot, poklot, taknyot, bokrot, cukrot, csokrot, ökröt, tükrot,*

¹ A személyragos alakokat rákérdezéssel gyűjtöttem.

dógot, (= dolgot), lälkét, tälkét, tülköt, álmot, hálmot, jövedelmét, kisädälmat ~ kisedelmet, lakodälmat, mälmot, szárälmat, väsädälmat, köjkät, süjket, säjmét, gyomrot, csuprot, äprét, kaprot, fírgät ~ fírgét, hörgöt, kírgät, mírgät, nyärgét, árket, bärkét, bürköt, färköt, ürket, märket, mürket, nyírköt, sárket, szürket, törket, bärmot, jármot, körmöt, körmöt, örmöt, tärmet, värmét, törnyöt, físzkät, píszkot, üszköt, jászlat, hasznot, vásznot, átkot, retkét ~ rätkét, títköt, sátrat; 2. csonka tő tővéghangzóval: szögälätét, ajakat, äzerät; 3. csonka tő tővéghangzó nélkül: bagöjt, fogöjt, bátört, litért, fátyölt, szatyört, kazált. A tővéghangzó: a, o, ö, e, ä.

A többesszám ragja előtt állhat: 1. teljes tő tővéghangzóval a következő névszók előtt: csébrék, szobrok, pëckék, pocok, kacrok, bicskok, fodrok, gödrök, szédrék, vëdrék, motrok, bagjok, fogjok, mäjmok, bokrok, cukrok, csokrok, ikrek, tükrök, dölgek, lälkék, tälkék, tülkók, álmok, hálmok, lakodälmak, mälmok, väsädälmäk, köjkäk, süjkok, säjmék, csuprok, eprék ~ äprék, fírgäk, hörgök, mírgäk, nyärgäk, árkok, bärkék, bürkök, färkäk, ürök, mürök, sárkák, török, bärmok, jármok, körmök, tärme, värmék, törnyök, físzkäk, píszkok, jászlat, vásznak, retkek ~ rätkek, bátrak, latrok, sátrak, szatyrok, kazlak; 2. csonka tő tővéghangzóval: motorok, ajakak, fátyolak.

A birtokos személyragok járulhatnak: 1. teljes, tővéghangzó s tőhöz: egyesszám 1. személyben; a tővéghangzó: a, o, ö, ä, e, ä: csébrém, pëckém, kacrom, bicskom, szédrém, vëdrém, motrom, mäjmom, öklöm, taknyom, cukrom, csokrom, ökröm, tükröm, dógom (= dolgom), lälkém, tälkém, tülkom, álmom, hálmom, jövedelmem, lakodälmam, mälmom, süjkom, säjmém, gyomrom, csuprom, eprém, kaprom, fírgäm, hörgom, mírgäm, nyärgém, árkom, bärkém, färkäm, märkom, mürkom, sárkom, szürkom, törkom, jármam, körmöm, värmém, físzkäm, hasznom, vásznom, átkom, rätkém, títkom, szatyrom, kazlam; egyesszám 2. személyben; a tővégi magánhangzó: a, o, ö, ä, e, ä: csébréd, pëckéd, kacrod, bicskod, szédréd, vëdréd, mäjmod, öklöd, taknyod, cukrod, csokrod, ökröd, tükröd, dógod ~ dölgod, lälkéd, tälkéd, tülkod, álmod, halmod, jövedelmed, lakodälmad, mälmod, süjcod, säjméd, gyomrod, csuprod, epréd, kaprod, fírgäd, hörgod, mírgäd, nyärgéd, árkod, bärkéd, färkäd, märkod, mürkod, sárkad, szürkod, törkod, jármad, körmöd, värméd, físzkäd, hasznod, vásznod, átkod, rätkéd, títkod, szatyrod, kazlad; egyesszám 3. személyben; csébrä, szobra, pëckä, kacra, bicskája, fodra, gödrä, mëdrijä, szédrä, vëdrä, öklä, pokla, taknya, bokra, cukra, csokra, ökrä, tükrä, dóga (= dolga), lälkä, tälkä, tülka, älma, hälma, jövedelme, kisedelme, lakodälma, mälma, szárälmä, köjkä, süjka, säjmä, gyomra, csupra, epre, fírgä, hörgä, kírgä, mírgä, nyärgä, árka, bärkä, färkä, ürka, märka, mürka, sárka, szürka, törka, járma, körmä, örmöja, värmä, törnya, físzkä, haszna, vászna, átka, rätkä ~ retke, titka, szatyra, kazla; többesszám 1. személy-

ben; a tövégi magánhangzó: u, ü: *csébrünk, kacrunk, széd-rünk, véd-rünk, motrunk, májmunk, cukrunk, csokrunk, ökrünk, dógunk* (= *dolgunk*), *lälkünk, tälkünk, tülkünk, älmunk, häl-munk, jövedelmünk, lakodälmunk, mälmunk, säjmünk, gyom-runk, csuprunk, eprünk, fírgünk, hörgünk, mírgünk, nyärgünk, ár-kunk, bärkünk, färkunk, märkunk, mürkunk, särkunk, szür-kunk, törkunk, jármunk, körmünk, tärmünk, värmünk, físzkünk, hasznunk, vásznunk, átkunk, retkünk, titkunk, kazlunk*; többes-szám 2. személyben; a tövégi magánhangzó: a, o, ö, ë, e, ä: *csébréték, kacrotok, szédréték, védreték, motrotok, májmotok, cuk-rotok, csokrotok, ökrötök, dógotok* (= *dolgotok*), *lälkéték, tälkéték, tülkotok, älmotok, hälmotok, jövedelmelek, lakodälmatok, mälmotok, säjméték, gyomrotok, csuprotok, epréték, fírgäték, hörgotok, mírgäték, nyärgäték, ár-kotok, bärkéték, färkatok, märkotok, mür-kotok, särkotok, szürkotok, törkotok, jármotok, körmötök, vär-méték, físzkäték, hasznatok, vásznatok, retkéték, titkotok, kazlotok*; többesszám 3. személyben; a tövégi magánhangzó: ö, o, ë, i: *csébrék, szédrék, védrek, cukrok, csokrok, ökrök, tülkrok, dógok* (= *dolguk*), *lälkék, tälkék, tülkok, älmok ~ älmuk, hälmok, jöve-delmik ~ jövedelmék, kisedelmék, lakodälmok, mälmok, säjmék, gyomrok, eprék, fírgék, hörgök, mírgék, nyärgék, färkik ~ färkok, märkok, mürkok, särkik ~ särkok, szürkok, törkok, jármok, körmök, värmék, físzkék, hasznok, vásznok, retkék, titkok, kazlok*; 2. *csonka tő*: egyesszám 1. személyben: *kebelem, motorom, fátyolom*; egyesszám 2. személyben: *kebeled, motorod, ajakad, fátyolod*; egyesszám 3. személyben: *kebele, kacörja, motörja, szögälätytä, ajaka, majomja, säjämjä, kapörja nyírokja, fátyolja*; többesszám 1. személyben: *kebelünk, ajakunk, tükörünk, fátyo-lunk*; többesszám 2. személyben: *kebeleték, ajakatok, tükörötök, fátyolotok*; többesszám 3. személyben: *kebelék, kacörjok, motör-jok, ajakok, majomjok, csupörjok, árokjok, fátyóljok*.

Az *-n* határozórag előtt állhat: 1. *teljes, tövéghang-zós tő*; a tövégi magánhangzó: o, ö, ë, i: *szögälätänn, tälkën, gyomron, hörgön, kírgin, särkon, törkon, törnyon, jászlon, bät-ron*; 2. *csonka tő, tövéghangzóval*: *szögälätën, fátyolon, äzërän*.

Más határozóragok a *tövéghangzó nélküli, csonka tő*höz járulnak: *csébërbä, kacör-räl, bicsokkal, gödör-bül, gödörtül, szédërnäk, védërig, majomnak, akóba* (= *akolba*), *täläkrü* stb. Kivétel a ritkán használatos *tägzéväl* (= *tegezzel*) alak.

Az *-s* melléknévképző járulhat: 1. *teljes tőhang-zós tő*höz; a tövégi magánhangzó: a, o, ö, ë, e, ä: *köblös, csébërös, luckos, mucskos ~ mocskos, fodros, gödrös, szédrös, véd-rös, tärhës ~ tärhäs, poklos, taknyos, bokros, cukros, csokros, dölgos, lälkës, älmös, lakodälmäs, szürälmës, väszedälmës, fírgäs, hörgäs, kírgäs, mírgäs, nyärgës, färkäs, nyírkos, szürkos, jármäs ~ jármös, körmös, pískos, üszkös, jászlas, hasznos, titkos, izmos*;

2. *tővéghangzós csonka* tőhöz: északos, litérés, sátoros, äzérés, macsikos (= mocskos).

Az -ü, -ű melléknévképző a tővégi magánhangzó nélküli teljes tőhöz járul: *farku*.

A teljes tővéghangzós tőhöz csatlakozik a középfok ragja: *bátrabb*.

A -*talán*, -*telen*, illetőleg -*tlán*, -*tlen* fosztóképző előtt állhat: 1. teljes, tővéghangzós tő: *lálkáltlän*; 2. csonka, tővéghangzó nélküli tő: *álomtalán*, *haszontalán*.

Tővégi magánhangzó nélküli teljes tőhöz járul az -*ász*, -*ész* képző: *eprész*. A -*d* sorszámnévképző pedig a tővéghangzós teljes tőhöz csatlakozik: *hármad*, *äzräd*. A -*ság*, -*ség* névszóképzőt csonka, tővégi magánhangzó nélküli tő előzi meg: *mucsokság* ~ *mocsokság*.

Az -*l* igeképző előtt mindig teljes, tőhangzós tövet találunk. A tővégi magánhangzó: *o, á, é, ä*: *pockol*, *lucskol*, *sűjkol*, *hörgol*, *nyärgöl*, *ärkol*, *ürkol*, *märkol*, *kärmol* ~ *kasmol*, *körmél*, *värmäl*, *físzkäl*, *hasznäl*, *titkol*. Kivétel a *macsikol* (= *mocskol*) alak. Ugyancsak teljes tővéghangzós tő előzi meg a -*z* igeképzőt is; a tővégi magánhangzó: *a, o, ë, e, ä*: *bokrozik*, *cukroz*, *dógozik* (= *dolgozik*), *hálmoz*, *jövedélmez*, *kőjkázik*, *säjmez*, *mírgáz*, *jármaz*, *körmoz*, *vétkézik*. Más igeképző is ugyanahhoz a tőhöz járul: *álmodik*.

A csonka tő tővéghangzója az *a* kivételével középső nyelvállású: *o, ë, e, ä*.

A hangtoldó és hangvesztő névszótő-típusban is észlelhető ingadozás a csonka és teljes tő között. Egyes történeti alapon idetartozó névszók többalakú változatlanokká váltak (*ajak*, *fátyol*). Külön kellene leírni alapon a *dolog* ~ *dógot* névszót is tárgyalni. Itt az azonszótagú *l* kiesése folytán pótlónyújtás következett be. Azonban néha, amint a felsorolt alakváltozatok között is látható, megmarad az *l* (*dölgök*, *dölgod*, *dölgös*).

A kétalakúság gyakoribb a folyékony hangra végződő névszóknál: pl. *bagó*j, *fogó*j, *äzér*.

4. *ó ~ á és ö ~ é váltakozást mutató névszótövek.*

Ide tartoznak történeti alapon mindazok az *ó*-ra, illetőleg *ö*-re végződő névszótövek, amelyek egyes alakokban *á*-ra, vagy *é*-re változtatják tövüket.

A következő típusok fordulnak itt elő:

1. *ó*, *ö* véghangzós tő, 2. *á*, *é* véghangzós tő.

apró (-*t*, -*k*, -*m*, -*d*, -*ja*, -*ra*, *apránkint*, -*ság*, *aprit*) mn. ,gering'. — *Apró* pinzä van. Äzék kicsinyék, *aprók*. Aszt a koszt léasztattya (a disznóról), félvészti az önját, mindén *apró-ságját* úty szédi fél. *Aprittya* a kényärät az itälbä.

bíró (-t, *bírák* ~ *bírók*, -ja ~ *bírája*, -ni, -val, -nak, -ság, *bíráskodik*) fn. 'schultheiss'. — Haja a *bíró*, a tanító, hogy ot nincsen semmi. A *bíró*, ül a nati kozsókkal! *Bíróvisált* ämberek, kulátorok (váltak). A *bírák* ot vótak (a tárgyaláson). Sog *bírók* menták a *bíróságra*. Biharmágyénak *főszógabírája* vót a! A *bírójának* asz monta, járjom bé mindenki (inni az urasághoz). Vetti (= hívtál) még valakit a *bíróni*? A *bírónak* a fájtájaji nem fizätnek. Mënök a *bíróval*.

forró főró (-t, -n, *fóráz*) mn. 'siedend'. — A *főró* kebelit öleld még! *Főró* a víz. *Mëkfórásztad*, Iluska?

idő idő ~ **üdő** (-t, -k, -m, -d, *ideje* ~ *idäjä*, -nk, -tök, *idäjék*, *idén*, *idäjig*, -bä, -s) fn. 1. 'zeit', 2. 'vihar'. — Téli *idő* vót. Még akkor mäläg az *idő*. Ha lágy *üdő* van. Sok szép *üdőt* ältötöttäm. Nagy *üdök* jöttäk arunnat. Az *időmet* munkába tötöttem. Ot van az *idäjä*. Az *idén* a csiplés nagyon rëndesëm ment. Azután köszöntäm näki sok *üdörä*. Csak a régi *üdüül* tanulunk. Fijatal vótam, ő *üdüsabb*. Mikor az *üdüjárás* jó, mind jól csinája. Az *üdüjárás* së úgy vam mind äddig vót.

Ebben a csoportban a névszótövek a következőképpen viselkednek.

a tárgy ragja előtt mindig *ó*, *ő* végű tő áll: *aprót*, *bíró*t, *főró*t, *idő*t ~ *üdü*t;

a többesszám ragja előtt állhat: 1. *ó*, *ő*: *aprók*, *bírók*, *idők* ~ *üdük*; 2. *á*: *bírák*;

birtokos személyragok előtt: 1. *ó*, *ő*: *aprója*, *bírója*, *időm* ~ *üdüm*, *időd* ~ *üdüd*, *időnk* ~ *üdünk*, *időtök* ~ *üdütök*; 2. *a*, *e*, *ä*: *bírája*, *ideje* ~ *idäjä*, *idäjék*;

az -n határozórag előtt: 1. *ó*, *ő*: *főrón*; 2. *á*, *é*: *aprán*(kint), *idén*;

más határozóragok az -ig-et kivéve (*idäjig*), az *ó*, *ő*-s tőhöz járulnak: *apróra*, *bíróni*, *idübä*;

az -s melléknévképző előtt: 1. *ó*, *ő*: *idős* ~ *üdüs*; 2. *á*: *bíráskodik*;

más névszóképzők előtt *ó*, *ő* áll: *apróság*, *bíróság*;

a -z ige képző az *á*-s tőhöz csatlakozik: *fóráz*.

E névszótípusban ment végbe a legteljesebb mértékben a kiegyenlítődés a kétféle tő között. A birtokos személyragozás egyes- és többesszám 3. személyében őrződött meg legjobban a tővéghangzó váltakozás: *ideje* ~ *idäjä*, *idäjék*, de itt is a *bírója* ~ *bírája* alakpár esetében megtaláljuk már a párhuzamos alakokat, sőt az *aprója* csak így hallható.

5. *ó* ~ *a* és *ő* ~ *e* váltakozást mutató névszótövek.

Az ide tartozó névszótövek néhány esetben *ó* ~ *a*, illetőleg *ő* ~ *e* váltakozást mutatnak. Az előző csoportban tárgyalt *idő* ~ *ideje* ~ *idäjä* névszó ide is sorolható.

ajtó *ajtó* (-t, -k, -m, -d, -ja ~ *ajtaja*, -nk, -tok, -jok, -n, -jig, -tul) fn. ,túr'. — Két *ajtófél* vagyon a Vik székház alatt (t. i. a templom alatt lévő kriptá ajtófélfája). Az *ajtót* téd bé! Ugyan az *ajtót* né zárd bé, hátha apát kimegy. Faragot kútból van az *ajtója*. Örökház *ajtaja*. Övágás *ajtón* keresztül (láttam). Az *ajtótól* Lajcsika, szét fell!

belső borsó (*bársajá*, *bársajin*) mn. ,vminek a belső része'. — A *borsó* fálá ki vód gyalúlva. Kik ronygy vót, posztó vót a *bársajá* (a pártának), ara gyönygyöt vártak.

bimbó (-t, -k, -ja, -nak, -zik) fn. 1. ,knospe', 2. ,fiatal'. — Ahoty hasad a kizs *bimbó* ki (úgy fejlődik a gyermek). Magok (t. i. a 20—30 évesek) mék csak kizs *bimbók*.

csikó (-t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok) fn. ,füllen'. — Éccakára hájtottuk a *csikókat*. Van sok návándék *csikója*.

csípő (-t, -m, -d, -jä, -jik ~ *jök*) fn. ,küfte'. — A *csípőm* fáj, nyilallik a kis hárémbä, hogy nem hajúlhatok.

dió díj (-t, -k, -ja, -nk, -tok, -jok, -s) fn. ,nuss'. — Ippän széttük a *dijót*. Nincs it sänkinäk sog *dijója*. Szäräti a *dijós* laskát?

disznó (-t, -k, -m, -d, -ja ~ *disznaja*, -nk, -tok, -jok, -ba, -nak) fn. ,schwein'. — Én nem törödök avál, ha tē *disznóbálba* (= *disznótor*) vótá. Vét két süldő *disznót*. A *disznók* nem mēntäk ki, Kati? Most van, asz monygya kövir *disznóm*, lévőgom. A *disznaját* is ähajtották. A fänä a *disznóját* egyä mēg! A *disznóba* kötözöt fírgät (ki kell hajtatni). Tēgyä a *disznának* (= *disznójának*).

elő áll ~ *elő* (*eleje* ~ *äläjä*) fn. ,vminek az első része'. — Hogy nem jú äszēmbä az *äläjä*! Idä a spór (= főzőkemence) *äläjibä*. S itt az *äläjibä* is ē kis kötis (a kötenynek).

első ärső (*ärsajä*, *ärsajin*) fn. ,a hónap első napja'. — A finäncoknak mindēn *ärsajin* bé köllēt mutatni (a könyveket).

erdő ärdő ~ *ärdü* (-t, -k, -m, -d, *ärdäjä*, -nk, -tök, *ärdäjek*, *ärdürä*, *ärdäji*) fn. ,wald'. — *Ärdövéd* (= *erdőkerülő*) vót a havason. Az ätyháznak van äty kis *ärdäjä*. Annak vót *ärdäjä*, nagy! A Csēpēgünil (hn.) mēnyēn a határszil, ot van dräga *ärdäjek*. Ott az *ärdön* älig drägäba áll (a fa). *Ärdürä* nem mēnek.

erő äró (-t, -m, -d, *äräjä*, -nk, -tök, *äräjek* ~ *äräjik*, *ärös* ~ *ärüss*, -*tälän*) fn. ,kraft'. — Mēggyēngült az *äröm*, a látásom, még a hallásom is mēkcsüggät. Úgy bánom äszt a bokrot, nincs *äröm* (kivägni). Nincs näkēd tähäccsigēd, *äröd*. Nincs má *äräjä* az ämbērnäk úgy min rigēntä. Többät ésszäl mind *äröväl*. Äz *ärüss*, a zacskó. *Ärös* szagu vót. *Erös* kü az az apró kovicskü. A pockot is *ärössäp* fäbul kiszitik. Ojan *ärötälän* vagyok.

esztendő äsztändő (-t, -k, -m, -d, *äszändäjä*, -nk, -tök, *äszändäjek*, -*bä*, *äszändäjig*, -s) fn. ,jahr'. — Annyi a pērköccsik, kilänc *äszändäjä*. Od dógosztam sok *äszändäjig*. Aval äljär

asztándájig. Most négy-öt *asztándótú* fogva mindém vászándó. Äzälött ötvän-ötvänöt *asztándóvål* (történt). Ot vagyon, hogy mikor hárminc *asztándós*, táli van fájdalommal. Azälöt való *asztándóbbáli* vót.

fő *fű ~ fő ~ fi ~ faj ~ fej*, (*fút ~ főt ~ faját, fűk ~ fők ~ fájak, fájam, fájad, fajá, fajunk, fajátek, fájik ~ fájék, fajén, fajin, fútul, fajbül, fajü*) fn. 1. 'kopf', 2. 'vminek a feje'. — Hús *fű* van rájta (a hagymakoszorún), naty cikkék. Kis hagyma *fű*. Vót *fikölő* is rigén. Itt állól ojan csipkã vót náki, asz kiláccott a kãszkënő alól. Kapot hús-hárminc *fej* kãposztát. Annyira zúgott a *fejem*! Kifutott a *fajãmbü* rigén. A szígyén, a gyalázat jött a *fajãmrã*. Mid gondol, a *fajãmrã* ästãm? Ha *fajãdët* odaüttãd vóna, nãm kacagnãl! A bárdal a *fajit* lëütöm. A gutta belëüt abb a három fërtãjos happintok (= bolondos) *fejibe*. A *fájik* min csupa sãb vót. A *fajikrã* posztókalapot tãttãk (a legények). Azok (t. i. a nyulak) a *fútul* való fãk tövibã (húzódnak meg a temetőben). *Fëjbül* is írtam (az emlékkönyvbe nótãkat). *Fëjbül* vállasztottam (a mintát).

kettő *kettő ~ kãttő* (*két, -t, kãttãn, -jig, -kó, -s, kãttãd*) szn. 'zwei'. — *Kãttő* járt lë, *két* jëgy járt lë. *Két* rent tötisës, macskanyomos, leveles. *Kãttãn* laktunk itt. Fokta a szërszãmot zs dógosztak *kãttãn*. Ezëk a tizennëgy lãginyëk *kettős* sörba mënnek. Ot vótam tizënkãttãd magammal. Fël *kãttökó* jön a györs.

külső *kürső* (*kürsãjã* (ritka!)) mn. 'vminek a külső része'.

mező *mãző ~ mező* (*-t, -k, -m, -d, mãzãjã, -nk, -tök, mãzãjék, -n, -rű, -re, mãzãji*) fn. 'flur'. — Äszt a *mãzãji* fõvãkët äsmãri. A *mãzörű* mind bëkãrãkëdik (= bekerül, t. i. õsszel a jósãg).

nő *nő ~ né* (*-t, -k, -nãk, -nak*) fn. 1. 'frau', 2. 'weib'. — Ötven *nõcselid* vót, hogy rëggëltül östik fëjt. A *nõknãk* vót piross (t. i. csizma). Itt vót tanitonő. Dógosztam én grófnëknak, két özvãgy grófnë vót.

olló (*-t, -k, -m, -d, -jã, -nk, -tok, -jok, -vål*) fn. 'schere'. — *Ollóvål* drãga, äz mãccolló (= metszõolló).

posztó (*-t, -k, -m, -d, -jã, -nk, -tok, -jok, -bul*) fn. 'tuch'. — Kik ronygy vót, *posztó* vót a bãrsãjã (a pártãnak), ãra gyönygyöt vártak. Fãjír vót a *posztónadrãk*, szürkët nãm visãltãk a lãginyëk. Aszãlos mãrãvãl zõt *posztóbul* vót csinãlva, piros csipkëvål.

szőlő *szöllő ~ szölő* (*-t, -k, -m, -d, szöllãjã ~ szölãjã, -nk, -tök, szöllãjãk ~ szölãjãk*) fn. 1. 'weintraube', 2. 'weingarten'. — Mekfatytak a *szöllök*. Tãm (= talãn) hat párcella *szölõjã* van. Sok *szöllãjã* van. Bõrzasztó naty *szölãjãji* vannak. A *szöllõbe* van apãm. Kimëntünk a *szölõhëgyre*. A *szölõpãsztor* ott a *szölõhëgyãkën* (jár).

tető *tãtő ~ tető* (*-t, -k, -tãtãjã, tãtõs, tãtãjü*) fn. 1. 'dach', 2. 'vminek a csúcsa'. — Kimëntãm a *tãtõs tãtãjibã* (t. i. a gyümölcsfãnak).

tüdő (-t, -k, -m, -d, *tüdājā*, -nk, -tök, *tüdājék* ~ *tüdájik*) fn. ,lunge'. — Gyengä má szeginnäk a *tüdājā* is.

űsző (-t, -k, -m, -d, -jā, -nk, -tök, -jök) fn. ,tehenborjú'. — Vágják az *űsző* bórjakat.

velő (-t, -m, -d, *välājā*, -nk, -tök, *välājék*, -s) fn. ,mark'. — A *velő*, az *agyvelő* jó enni.

vessző *vessző* ~ *vässző* (-t, -k, -m, -d, -je, -nk, -tök, -jök ~ *vässzőjék*) fn. ,gerte'. — Hoz ojam füz *vesszőt*, összenyalábója, tisz fejet is. Lē kē vėgyām a *vässzőt*. Nincs jó *vesszője* most annak sē. Fēlėzőnyél, fēlėzőszárnya s a *vässzőjā* (a felező szerző szám részei).

vő (-t, *vejem* ~ *vājām*, -d, *vājā*, *vājünk*, *vājäték*, *vājék*) fn. ,schwiegersonn'. — Ki lėssz a *völāginyēm*? A *vejemnek* az ěccse is mēksebėsült. A lányomhoz, a *vājāmhez* mēntām. A *vājivā* ittunk ěggyütt. ěggy ě csēppēt kädvāskēttāk a *vājājim*. A *vājāji* mind it laknak.

zászló (-t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok, -s) fn. ,fahne'. — Minha nēm is lēt vóna kim a *zászló*.

zsidó (-t, -k, -ja, -nak) fn. ,jude'. — Vót ěgy *zsidó*, dā gazdász āmbēr vót. A *zsidók* kítāvosztak onnēt? Mind a *zsidókkal*, *zsidóknak* (dolgoztak). Ronygyos olának, bűdōzs *zsidónak* csináltam (a szerszámot).

Az idetartozó névszók kétféle tőtípusúak :

1. ó, ő végűek és 2. a, e, végűek.

Az egyes ragok és képzők előtt a következő e két tőhangzó váltakozása :

a *tárgyrag* előtt állhat : 1. ó, ő végű tő : *ajtót*, *bimbót*, *csikót*, *csípőt*, *dijót*, *disznót*, *árdót*, *ärőt*, *asztándót*, *füt* ~ *föt*, *kättöt*, *mázót*, *nőt*, *ollót*, *posztót*, *szöllöt*, *tätöt*, *tüdöt*, *űszöt*, *välöt*, *vässzőt*, *vőt*, *zászlót*, *zsidót* ; 2. ä, é végű tő : *fäjät*, *nét* ;

a *többesszám* ragja előtt : 1. ó, ő végű tő : *ajtók*, *bimbók*, *csikók*, *dijók*, *disznók*, *árdók*, *asztándók*, *fük* ~ *fők*, *mázók*, *nők*, *ollók*, *posztók*, *szöllők*, *tätők*, *tüdők*, *űszők*, *vässzők*, *zászlók*, *zsidók* ; 2. ä, é végű tő : *fäjäk*, *nék* ;

birtokos személyragok előtt : 1. ó, ő végű tő használatos : egyesszám 1. személyben : *ajtóm*, *csikóm*, *csípöm*, *disznóm*, *árdóm*, *äröm*, *asztándóm*, *mázóm*, *ollóm*, *posztóm*, *szöllöm*, *tüdöm*, *űszöm*, *välöm*, *vässzőm*, *zászlóm* ; egyesszám 2. személyben : *ajtód*, *csikód*, *csípőd*, *disznód*, *árdód*, *äröd*, *asztándód*, *mázód*, *ollód*, *posztód*, *szöllöd*, *tüdöd*, *űszöd*, *välöd*, *vässződ*, *vöd*, *zászlód* ; egyesszám 3. személyben : *ajtója*, *bimbója*, *csikója*, *csípőjā*, *dijója*, *disznója*, *ollója*, *posztója*, *űszőjā*, *vässzőjā*, *zászlója*, *zsidója* ; többesszám 1. személyben : *ajtónk*, *csikónk*, *disznónk*, *árdónk*, *ärönk*, *asztándónk*, *mázónk*, *ollónk*, *posztónk*, *szöllönk*, *tüdönk*, *űszönk*, *välönk*, *vässzőnk*, *zászlónk* ; többesszám 2. személyben : *ajtótok*, *csikótok*, *disznótok*, *árdótok*, *ärótok*, *asztándótok*, *mázótok*, *ollótok*, *posztótok*, *szöllótok*, *tüdótok*, *űszótok*, *välótok*, *vässzőtok*, *zászlótok* ;

välötök, væsszötök, zászlótök; többesszám 3. személyben: *ajtó-jok, csípőjik ~ csípőjök, disznójuk, árdőjek, ollójok, posztójok, szőlőjök, væsszójik ~ væsszójek, zászlójok*; 2. *a, e, ä* végű tő használatos az: egyesszám 1. személyben: *fájám, vājám ~ vejem*; egyesszám 2. személyben: *fäjäd*; egyesszám 3. személyben: *ajtaja, bårsájä, disznaja, älälä ~ eleje, ärsäjä, ärdäjä, äräjä, äsztändäjä, kürsäjä, mäjäjä, szölläjä ~ szöläjä, tätäjä, tüdäjä, väläjä, vājä*; többesszám 1. személyben: *fäjünk, väjünk*; többesszám 2. személyben: *fäjäték, väjäték*; többesszám 3. személyben: *äräjek ~ äräjik, äsztändäjek, fäjik ~ fäjek, mäjäjek, szölläjäk, tüdäjik ~ tüdäjek, väläjek, väjek*;

az -*n* határozórag előtt állhat: 1. *ó, ö* végű tő: *ajtón, mäjön*; 2. *ë, ä, i*: *fäjën ~ fäjin, kättän*;

az -*ig* határozórag előtt: 1. *ó, ö*: *ajtójig, kättőjig*; 2. *ä*: *äsztländäjig*;

mindig *ó, ö* végű tő -höz járulnak a fiatalabb határozóragok: *ajtótul, bimbónak, disznóba, ärdürä, fütül* stb. Egyetlen kivétel a *fäjbül* alak;

ugyanígy mind *ó, ö* végű tő áll az -*s* melléknévképző előtt: *dijós, ärös ~ ärüss, äsztändös, kättös, tätös, välös, zászlós*.

az -*i* melléknévképző az *ä* végű tőhöz járul: *ärdäji, mäjäji*;

az -*ü* melléknévképző is az *ä* végű tőhöz járul: *fäjü, tätäjü*;

a -*talán, -telen* fosztóképzőt *ó, ö* végű tő előzi meg: *ärötälän*;

a -*d* sorszámnevképző előtt *ä-s* tő áll: *kättäd*;

a -*z* igeképző előtt *ó* véghangzó áll: *bimbőzik*.

A történeti alapon idetartozó névszók nagy része a ki-egyenlítődes folytán már egyalakú változatlan tövűvé vált. Csak az egyes és többesszámú 3. személyben őrződött meg aránylag több névszóban az *a, e* hangzós tő, de itt is igen sok esetben már párhuzamos alakokat találunk. Csak a gyakrabban használt alakokban maradt meg az *ó ~ a, ö ~ e* váltakozás az analógiás hatás ellenére. Leíró alapon tehát sok egyalakú változatlan tő került ebbe a csoportba.

6. *u ~ a* váltakozást mutató névszótövek.

Néhány -*u* véghangzójú névszó bizonyos ragok és képzők előtt véghangzóját *a*-val cseréli fel. Ezért *u*-enyésztő töveknek is nevezik.

borjú *börnyu ~ börju (börnyut ~ bornyat, börnyuk ~ börnyak ~ börjak, börnyum, börnyud, börnya ~ börnyuja, börnyunk, börnyutok, börnyujok, börnyun, börnyas, börnyuzik)* fn. 'kalb'. — *Bika börnyu* vót s älatta. *Börnyu* börbül van a cipóm. Eccë csak jön ëty kizs bihåjbörnyu, de bömböl, de ig

a szeme! Ott a *börnyat* nem eresztik az annya alá, amint kibukik az annyából. Véd *börnyut*, s asztán jármas jószágot. Vágják az üsző *börjakat*. Vettám két kizsbörnyas tähnát.

bosszú bosszu (*bosszant*) mn. ,düh, harag'. — *Bosszantotam*, hogy nincs foga.

faggyu (-t, -uk, -m, -d, -ja, -nk, -lok, -jok, *faggyas*) fn. ,talg'. — *Faggyazs* zsír nem jó enni. *Faggyuból* főzzük a szappant.

fattyu (-t, *fattyak*, -hoz) fn. ,serdülő ifjú'. — Asztán én sē vótam ojan *fattyu* gyäreik. A *fattyak* is fokták a madarat. Ojan *fattyak* vótunk. Idä jött a *fattyuhoz*.

fiú *fiju* (-t, -k ~ *fijak*, *fijam*, *fijad*, *fija*, -nk, *fijatok*, *fijok* ~ *fijak*, *fijal*, *fijatal*) fn. 1. ,knabe, sohn, kind'; 2. ,mindenféle állat magzatja, kicsinye'; 3. ,fattyú hajtás'.¹ — A *fijak* álhoszták aszt a hitfát a szöllök alól (mondja a bíró). Van ojan, hogy van náki szász *fija* is. A *fijának* a gyärmekäji mondanák az apjának déttata, dédmama, dédbonyó, dédbopó. Éty *fijak* lett. A käték *fijoknak* adott älägät. Megäsött (a lány) éty *fijutul*. Az is (t. i. az a koca is) *fijält* (többször). Haranglábat csináltak a *fijatolok*. A *fijatäljabbiknak* lëgyën (ezt akartam).

gyapju (-t, -m, -d, -ja, ~ *gyapja*, -nk, -tok, *jok*, *gyapjas*) fn. ,wolles'. — A románság, inkább asz küszködik a *gyapju*-félikkél.

hattyu (-t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok) fn. ,schwan'.² — Ojan fähir, mind a *hattyu*.

hiju (-t, -m, -d, -ja ~ *héja*, -nk, -tok, -jik ~ -jok, *héján*, *héjárul*, -ba, -bül) fn. ,padlás'.³ — Pál Dénés fud bé a csürbä s fél a *päjtahéjára*. Näkünk küm maratt a *päjtahéján*. Lészökik a *päjtahéjárul*. Fëmënt a *hijuba*.

hosszú *hosszu* (-t, *hossza*, *hosszabb*, *hosszas*) mn. ,lang'. — Ot van éty fënn, éty *hosszu* vájuvål. Éggyik lúnak *hosszabb* a hámja. *Hosszas* ilätët ilt.

lassú *lassu* (*lassan*) mn. ,langsam'. — *Lassu* lípissël (jár). *Lassam* mënyën.

sarju *särju* (-t, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jik ~ -jok, -vål, *särjaddzik*) fn. ,grummet'. — Kis szäkäräcskä *särju* vót. *Särjuvål* mëgrakva jün a szäkir. A gyükärit vágjuk äl, hogy nē *särjaddzik*.

savanyú *savanyó* (-t, -bb, -n, *savanyodik*) mn. „sauer'. — Nëm *savanyó* az älma. *Savanyó* bört nëm iszom. A *savanyót* nëm szärätëm.

szigorú *szigoru* (-abb, *szigorán*) mn. ,streng'. — *Szigoru* zárlat vót, nëm vót szabat katonának lítezni az uccán. Mëk *szigoruabbam* büntetik, ha álomi ämbër (t. i. ha állami állást betöltö) vót. *Szigorán* tärtom (t. i. az unokákat).

¹ Történeti alapon ugyan a *fi* töből származik, de a használat szerint a köznyelvben is *fiú*-ként használatos. Ezért soroltam ide az *u ~ a* váltakozást mutató névszók közé.

² A személyragos alakokat ismerik, de nem használják.

³ Horger, Mnyj. 109 szerint a *hiju* szóban az *u* képző.

szomorú *szomoru* (-bb, *szomorán*, *szomorkodik*) mn. 'traurig'. — *Szomoru* dolog az a bűn. *Szomorub* vót az minditig (t. i. az egyik malac).

tollu *tollu* ~ *tullu*, (-t, *tollak*, -m, -d, -ja ~ *tolla*, -nk, -tok, -jok, *tollas*) fn. 'feder'. — Az a pokróc ojan könnyü mind a *tollu*. Hoszták aszt a *tollakat*. Jünnák a kakastollasok (t. i. a csendörök)! A *tullusöprüt* a hunyom alá (tettem). A libának nagyobb a *tolla*.

varjú *várju* (-t, *várjak*) fn. 'krähe'. — *Várju*, av vagyon, s mégis az az ülü félä fájta. Aszt a *várjak* s a csókák kárgätik, üzik a bagjot.

Az *u* ~ *a* váltakozást mutató névszók esetében két típust találunk:

1. *u*-ra végződő tövet és 2. *a*-ra végződő tövet.

A kétféle tö ragok és képzők előtti váltakozása a következő:
a *tárgy ragja* járulhat: 1. az *u* vég hangzójú töhöz: *börnyut*, *faggyut*, *fattyut*, *fijut*, *gyapjut*, *hattyut*, *hijut*, *hosszut*, *sárjut*, *tollut*, *várjut*; 2. az *a* végű töhöz: *börnyat*; a *többszám ragja* előtt állhat: 1. *u* vég hangzó s tö: *börnyuk*, *fijuk*, *hattyuk*; 1. *a* végű tö: *börnyak* ~ *börjak*, *fattyak*, *fijak*, *tollak*, *várjak*.

a *birtokos személyragok* előtt *u* végű tövet találunk: egyesszám 1. személyben: *börnyum*, *faggyum*, *gyapjum*, *hattyum*, *sárjum*, *tollum*; egyesszám 2. személyben: *börnyud*, *faggyud*, *gyapjud*, *hattyud*, *sárjud*, *tollud*; egyesszám 3. személyben: *börnyuja*, *faggyuja*, *gyapjuja*, *hattyuja*, *hijuja*, *sárjuja*, *tolluja*; többszám 1. személyben: *börnyunk*, *faggyunk*, *fijunk*, *gyapjunk*, *hattyunk*, *hijunk*, *sárjunk*, *tollunk*; többszám 2. személyben: *börnyutok*, *faggyutok*, *gyapjutok*, *hattyutok*, *hijutok*, *sárjutok*, *tollutok*; többszám 3. személyben: *börnyujok*, *faggyujok*, *gyapjujok*, *hattyujok* ~ *hattyujok*, *hijujik* ~ *hijujok*, *sárjujok* ~ *sárjujok*, *tollujok*; 2. *a* vég hangzó s tövet találunk: egyesszám 1. személyben: *fijam*; egyesszám 2. személyben: *fijad*; egyesszám 3. személyben: *börnya*, *fija*, *gyapja*, *hija* ~ *héja*, *tolla*; többszám 2. személyben: *fijatok*; többszám 3. személyben: *fijak* ~ *fijok*;

az -n határozóragot megelőzheti: 1. *u* vég hangzó s tö: *börnyun*; 2. *a*, illetőleg *a* vég hangzó s tö: *héján* ~ *hiján*, *lassan*, *szigorán*, *szomorán*;

más határozóragok előtt mindig az -u vég hangzó s tö áll: *fattyuhoz*, *hijuba*, *hijubúl*, *sárjuvål*;

az -s melléknévképző csak az -a végű töhöz járulhat: *börnyas*, *faggyas*, *gyapjas*, *hosszas*, *tollas*;

a -bb középfok ragja előtt állhat: 1. *u* vég hangzó s tö: *szigoruabb*(l), *szomorubb*; 2. *a* végű tö: *hosszabb*;

a -z igeképző az -u-s töhöz járul: *börnyuzik*;

az -nt mozzanatos igeképző előtt *a* vég hangzó s tö áll: *bosszant*.

Érdekes jelentésváltozásbeli tünet észlelhető az *u-s* és *a-s* töváltakozás között. Az egyesszám 3. személyű birtokos személ rag az *a* tövéghangzós tőhöz járul, ha az illető élőlényhez vagy tárgyhoz közvetlen hozzátartozóságról van szó: *bőnya* (= a tehénnek a borja), *gyapja* (= a juhnak a gyapja), *hija* ~ *héja* (= pl. a pajtának a padlása), *hossza* (= vminek a hosszúsága), *tolla* (= a tyúkon lévő toll). Ezzel szemben megtaláljuk az *u* véghangzós alakot is. Ez már nem az illető élőlény vagy tárgyhoz való tartozást jelenti, hanem valakinek a birtokában lételt: *bőnyuja* (pl. a bátyám tehenének a borja), *gyapjuja*, *hijuja*, *tolluja*.

Az ebbe a csoportba tartozó névszók között jobban megőrződött a különbség, mint az előzőekben.

7. A *v-tövű* névszók.

Az idetartozó névszóknak van csonka és teljes tövük. A csonka *tő ó, ő, é*, illetőleg *ú, ű (u, ü)* magánhangzóra végződik. A másik, rövidebb hangzós *tő* előtt *v*, illetőleg a magyarbikali népnyelvben *j* hangzót is találunk.

A *v-tövű* névszókat tőhangzójuk és egy- vagy többtagúságuk szerint a következőképpen csoportosíthatjuk:

a) a *ló* ~ *lovat*, *kő* ~ *követ* típus.

bő bú (*bővăn, būjjebb, būjábbăn*) mn. ‚weit‘. — Három kis csokrot vid, *bū* ruha vót rájta. A világba jártam, *bővām* vót mindēn. Egyäbüt kellänä, ahum vam *būjábbăn*. *Būjjäb* mind a vászon gatya.

eső csű (*-t ~ csövät, -k ~ csöväk, -m, -d, -jä ~ csövä, -nk, -tök, -jök ~ csövik, -s, -stül*) fn. ‚rohr‘. — Mēkhibázik a *csű*, kifokad. Ász Hunyadom vevődik, äz a *csű*. Az álam (= állam) adot *csövät* (t. i. a vízvezetékhez). *Csűs* kukoricát vettäm vóna. *Csűstül* jütt a báj ránk.

kő kű ~ *kű* (*kövät, köväk ~ kövek, köväm, köväd, kövä, kövünk, kövätäk, kövik, kövön, -bül, köväs, kovics, kovacsos, köväs*) fn. ‚stein‘. — Erős *kű* az az apró *kovicskű*. A hármas halomná ot van három *kű*. Bälévét egy bolond a kűdba äty *kövät*, osztäm más vęgyä ki (= egy bolond százat csinál). Mijen káposzta *köveket* (= káposztás kűdba nyomtató követ) hosztam vót én, János! A búzát is megörölik a *kövön* (t. i. az örményen) is. Bikasó (= békasó) *kovics* (= apró, kemény tojáskő) vam bännä. Zsobokon *kovacsos* (= kavicsos) a föld. Faragot *kűbül* van az äjtőja. *Kűbül* asztän azután szokták fél-az istálló építését). Id Bikalatt is *ű köväsztälttä* vót ki (az utat).

lő lű (*lovat, lovak, lovam, lovad, lova, lovunk, lovatok, lovok, (nak, -vā, -ra)* fn. ‚pferd‘. — Kähäs *lű*. Ot lęvättä (= levetette)

a *lú*. Hőjra kellett venni a *lovak*. Ezek a gebék nem jó *lovak*. Béhajcsák aszt a drága *lovakat*. Mēnt a nyavajába (= dehogy ment), tēszi fēl a hāmot a *lovakra*. Két jó bihajom, ökröm, *lovam* vót. Az ēggyik *lovam* mindig gyēngēb mind a másik. A *lovakit* itt állētték nálla. Mindik tēnnik a *lúnak* (enni). Jūt három *lúvā* minditig. Nēm ért fēl a *lúra* (olyan kicsi volt). Nēm kēl nekēm *lújósák*, csak másszak ki a bajogbul.

ő ű ~ ü ~ üv (*ütät, űk ~ ök, övé, övék*) nm. ,er'. — Ha ríszek, ha józan, *ű* kír. *Ű* má lēvizsgászta az ilātít. Az *ű* saját rokonnyajiná nēm lakik. *Üv* is valami ízējā (t. i. rokona) nāki. Bāhozom én *ütät*. Äzēk mind älvaditották *űkät* (a vevőket). *Űk* szógáladba vannak. Ha *ök* nēm hálnak mēg ēhāl, tē sē halsz mēg ēhāl. A tāmätöbā a sírkű az *övé*.

tő tű (-i ~ tövāt, -k ~ tövāk, -m, -d, -jā ~ tövā ~ töve, -nk, tövātēk, tövēk, -n ~ tövön) fn. ,wurzel'. — Lēgaláp szász *tűt* ma mēg lēfēdnāk. Mēkkapálni szipēn a *tövejit*, jobbam beveszi a vizet. Vittā fēl a gyümöcsfāk *tövirä*. Kihajt a *tövirül*.

Jellemző erre a névszótó csoportra, hogy az alanyesetben mindig végbement a bikali népnyelvben az *ő > ű* változás. E mellett pedig a *v* előtt az *ó, ő* megrövidült *o, ö*-vé.

b) a *hó ~ havas, hé ~ heves* típus.

hé hé ~ hō (*hébe-körba, hōsíg, hävit, hävüllis*) fn. ,hitze'. — Itt a *hé*-Szamoson lakott a csäliggyä. Aszt is át *hébe-körba*. Naty *hōsíg* vót a nyáronn. *Mēkhävittēm* a kāmēncét. Vizäs ronygyot tärtottam, amēg aszt a *hävüllisit* ävettā.

hō (*havat ~ hovāt, havak, havas, havasi, havi, havaz, havazás*) fn. ,schnee'. — Hull a *hō*, csillámpezik a fénybe s körülis az a sok ének! Ojam fāhér mind a *hō*. Nēm tom (= tudom), *hō* lēs, vāj äsō? *Havat* várhatunk. Söpröttā a *havāt*. *Hovāt* nēm ēhätik a pājtaba. Hogy ot lepjik a *havak* a hōrdót (t. i. nem hagyhatom)! Mēgärätt a *hō*, az a *havas* ässō. Naty fōrgälmat csinält a *havas* (= a havasban lakó mócság, ruménség). A gazdák lāgēlōkrā atták (a jóságot) a *havazsba*. *Havi* fizätist kap. Csak *mēkhavazik* az idō! Amikō *havazás* vagyom, bészámol (a pakulár) a juvāl (l).

jó (*-t, -k, jova, jobb, jovul, javit, javítás*) mn. ,gut'. — A tēttēmír *jót* várok. Mind a *jovād* (akarná), dā dógozni ēty sē, sē vājām, sē csälēdēm. *Job* jōvōhöz bízik. Két-három disznót *javitott* othun. Amikor *javitás* van (csak küldje hozzám).

lē (*lävāt, läväd, lävä, läväsēs, -bä, -väl*) fn. ,saft'. — A riti *lē* (= köménymag leves) jó. Urakhajt csak cibrä *lävāt* esznäg (disznóöléskor), dā it paraszt ház nál egy nagy istänēzs boγράcs húst! Tōtöttām nāki *lävāt* is (t. i. a disznónak). Mēkcsinälom a kovászlävāt. Fojik a mēzgijä is, a *lävā* (a fának). Az ojan (t. i. a magántermő, nem oltott szőlő) nēm aggya a *lävāt* minygyä.

A *lávā* is jó tüvisfának. Jó *lávāsēs* (t. i. az alma), jó ízü. Jó *ā* : a zöccsig a paradicsom *lébā*.

ó (*avas, avason*) mn. ,alt'. — Az *ó* borokat s az *ó* pálinkát kúttá. *Ó* év ástéjém mekkázdik a táncot. *Ó* szalonna, *avason* má. Kírünk valami *avast*, összägyürjuk min diját. Nity kiló szalonnát vett *avason*.

[ré] *rév* (*reves*) fn. ,mulm'. — Ojam mind a fűszfa *rév*. *Reves* ez a fa.

szó (*-t, -k, szavam, szavad, szava ~ szova, szavunk, szavatok, szavok, -l, szaval*) fn. 1. ,wort', 2. ,szöveg'. — A *szómondás* (= közmondás) aszmonygya, az ämbéré a munka, az Istäne az áldás. Há má mos má írsil mēk tésis (= te is) äty *szót!* Fogaty *szót*, Palil A *szavát* is megvátosztatták (a régi zsoltárnak). Sēm̄mi *szavunk* nēm vót (= nem hallgattak meg). Dā äty *szós sē* szójon! *Āra szavält* (= szavazott) a níp (48-ban), hogy lēgyēn új rend.

tó (*-t, -k, -m, -d, -ja, -nk, -tok, -jok, -ba, -bul*) fn. ,see'.¹ — Ojan *tó* vót rájta májuzsba is, bälē lēhätēt vóna tēnni három nyaláp kändert. Csak a drága *tóhajt* nem tutták haza takarítani. Dā abba a *tóba* ültättäm (a kukoricát).

Itt a csonka tőben középső nyelvallású tőhangzót találunk : *ó, ő, é* ; a *v-s* tőben pedig alsó, illetőleg alsóbb nyelvallású hangzó áll : *a, e, ä* Kivétel a *hó* és *jó* névszó, ahol a *v* előtt egyes ragok, illetőleg képzők előtt csak megrövidül a magánhangzó.

c) a *szú ~ szuvas, fű ~ füves* típus.

bú (*-t, -m, -d, -ja, -s*) fn. ,gram'. — Láttam ém má sog *bút*, bánatot. A *bújába, bánattyába* älmēnt egy zubogó alá s äpusztította magát.

fű (*fövät ~ fűvät, föväk, föväm, föväd, fövä, fövünk, fövätäk, fövök, -väl, föves*) fn. ,gras'.² — Csak má aszt a naty *fövät* läēszi két-három nap (alatt). Odattam a *fövät* näki. Lēégättä a *fövät* a tāmätöbä. Tēttünk szakälfűvät a (jóság) filibä. Äszt a mäsäji *föväkēt* äsmäri. Mik lēkaszájuk a *fűväl* a бүркöt. *Föves* hēj is van.

[mü] (*müves ~ müväs ~ mijäs*) fn. ,werk'.³ — *Kümüväs* van tám vaty kättő is (a faluban). *Mühäjbü* van, azokat észtergája (t. i. a vasat). Vót még *mütētēn*.

nyű (*nyövät, nyöväk, nyöväs ~ nyüväs*) fn. ,wurm'. — Ojam mind a *nyű*, ragad. A *nyöväk* egyik mēk s a tātvlak. *Nyöväs* asz, tässik äldobni!

szú szűj (*szujat, szujok, szujas*) fn. ,holzwurm'. — A *szűj*

¹ *v-s* alak egyáltalán nem fordul elő.

² A személyragos alakokat csak rákérdezéskor hallottam.

³ Csak összetett szavakban őrződött meg : *kümüves, mühäj, mütēt*.

pusztította a gerendát. Mivál pusztította aszt a *szujat*, nem tudom. Látom a kis *szujat* a fába. A má *szujas* fa, bálémént a *szúj*.

Jellemző erre a névszótó típusra, hogy a csonka tő *ú*, *ü* hangzója a teljes *v*-s, illetőleg *j*-s tő előtt megrövidül *u*, *ü*-vé. A *fű* és *nyű* szókban pedig a megrövidült *ü* nyiltabbá is vált.

d) a *hamu* ~ *hamvas*, *keserű* ~ *keserves* típus.

Ide többtagú *v*-töví névszók tartoznak.

falu (-*t*, *falvak* ~ *faluk*, -*m*, -*d*, -*ja* ~ *fálva*,¹ -*nk*, -*tok*, -*jok*, -*n*, -*ba*, -*búl*, -*ra*, -*si*, *fálvi*) fn. ,dorf'. — *Falu* dóga vót a ténnap-álótt. A vázátikét az álam csináltatta, a sáncokat a *falu* hánta. Ném tudom én azokat a *fa ukat*. Viszik Pásträ s a *falukra* (a varrottasokat). Mëgäsëtt egy lány a *faluba*. Mëg más *falubúl* is jüttäk (ide dolgozni). Ha *falura* mënëk fírhëz, nëm kell ojan sok mindën.

fënyő *fänyő* (-*t*, -*k*, *fänyväs* ~ *fënyves*) fn. ,tanne'.² — Szurok csak *fënyőfäm* van. Èj, mijäm *fänyväsëk* vótak! A márhäkot a *fënyves* közi ëngedik.

hamu (-*t*, -*ja*, *hammas*, szapuláshoz használt két szél vászonból készített lepedő) fn. ,asche'. — *Hamu* van itt älig. Në szórd a *hamut*! *Hamuväl* (tisztítják), *hamut* tésznek rëjá; *hamut* egy läpëdörä. A *hammas* két szíl s víkonyjabb (= keskenyebb; t. i. a rendes lepedőnél, amelyik három szél vászonból áll). Hova tëttäm aszt a *hammast*?

keserű *käsärü* (-*n*, -*bb*, *käsärväs*, -*l*) mn. ,bitter'. — Van ojan nagy mind a *käsärülapu*. Èj, hogy a *käsärü* gyász tämäsën äl (mondja a füstölő kályhára)! Èj, *käsärväs* dolog asz, tanár úr! Ojan *käsärväsën* sirt a gyärmëk! *Mëkkäsärüli* ü még aszt!

könny (-*ät*, -*äk*, -*äm*, -*äd*, -*ä*, *könyvázik* ~ *könyvezik*) fn. ,träne'. — Ki së csördul tán a *könnyäm* (Nd.). Ott ë kicsit *könyvezik*, ha mëgvágja vajëggy ágát (t. i. a fának).

mag (-*ot*, -*ok*, -*om*, -*od*, -*ja*, -*unk*, -*otok*, -*jok*, -*os*, -*vastul*) fn. 1. ,same'; 2. ,utód'. — A *mag* má mëg van kiszülödvä. Van kösztä, ami a *magot* tärmi (t. i. a kender között). Az Istän a tē *magodnak* annyit së haggyon, amännyi a maradikjának lëgyën. A barackot ältëszëm *magvastul*.

[nedü] *nädv* (-*äs*) fn. ,nyirok'. — Nyirokja van a pincë-näk, *nädväs*. Èty kicsit *nädväsäp* pincä vóna jó, äsz ki van száradva.

odu (*odva*, *odvas*) fn. ,höhle'. — Bújik el a *faodväba*. *Odvas* fa, a füzfäba ojan juk van.

¹ A *fálva* alak csak községnevekben fordul elő: Mákó*fálva*.

² Rendszerint *fänyőfa* összetételben használják s ilyen alakban nem ragozzák.

ölyű ülü (-t, -k) fn. ,habicht'. — Várju av vagyon, s még in
 az az **ülü-félä** fájta.

szaru szàrv fn. ,horn'.¹ — A **szàrv** s a pata csondbùl van.
 Ha a **szàrva** lèvállik, a **vögyä** (= a szarvasmarha szarvának
 csonkszerű töve) marat csak.

tetű tātū ~ **tetü** (-t, **tälväk**, -m, -d, -jä, -nk, -tök, -jik ~ -jök,
tälväs) fn. ,laus'. — Nëm báj, csak në egyä a **tātū**. Az éhál-
 halás egyä mők s a **tälväk** älävänën! Näkëm **tätüm** sohasë vót
 a házamba. Annak **tälväs** még a fájä is.

A csonka **tő ü, ű**, illetöleg **u, ü**-re végzödik, a teljes tőben
 pedig a **v** hangzó is megtalálható.

A **v**-tövű névszók csonka és teljes töve a következöképpen
 váltakozik a ragos és képzös alakokban:

A **tárgyrag** előtt állhat: 1. csonka **tő**: **csüt, ütät, tüt, jót, szót, tót, falut, fenyöt, hamut, könnyät, magot, ütüt, tātüt** ~
tetüt; 2. teljes **tő**: **csövät, kövät, lovät, havät** ~ **hovät, lävät, fövät** ~
füvät, nyövät, szujät.

A **többszám** **ragja** járulhat: 1. csonka **tőhöz**: **csük, ük** ~
ök, tők, jök, szök, tök, fänyök, könnyäk, magok, ütük; 2. teljes
tőhöz: **csöväk, köväk** ~ **kövek, loväk, töväk, haväk, föväk, nyöväk, szujök, tätväk.**

A **birtokos személyragok** előtt állhat: 1. csonka **tő**;
 egyesszám 1. személyben: **csüm, tüm, tóm, falum, könnyäm, magom, tätüm**;
 egyesszám 2. személyben: **csüd, tüd, tód, falud, könnyäd, magod, tätüd**;
 egyesszám 3. személyben: **csüjä, tüjä, tója, faluja, könnyä, magja, tätüjä**;
 többszám 1. személyben: **csünk, tünk, tónk, falunk, magunk, tätünk**;
 többszám 2. személyben: **csütök, tótok, falutok, magotok, tätütök**;
 többszám 3. személyben: **csüjök, tójok, magjok, falujok, tätüjik** ~
tätüjök; 2. teljes **tő**; egyesszám 1. személyben: **köväm, loväm, szaväm, föväm**;
 egyesszám 2. személyben: **köväd, loväd, szavad, föväd**;
 egyesszám 3. személyben: **csövä, kövä, lová, övé, tövä, jová, lävä, szava** ~
szová, fövä, fälvä, odvä, szärvä;
 többszám 1. személyben: **kövünk, lovunk, szavunk, fövünk**;
 többszám 2. személyben: **kövätök, lovätök, fövätök, szavatök, tövätök**;
 többszám 3. személyben: **csüvik, kövik, lovok, övék, tövék, szavok, füvök.**

Az **-n határozóragot** megelőzheti: 1. csonka **tő**:
tün, falun, käsärün; 2. teljes **tő**: **bövän, kövön, tövön, avason.**

Az **újabb határozóragok** mindig a csonka, hosszú-
 hangzó **tőhöz** járulnak: **csüstül, kübül, lúra, lébä, tóbül, füväl, falubul.**

Az **-s melléknévképző** csatlakozik: 1. csonka **tőhöz**: **csüs, falusi, magos**;
 2. teljes **tőhöz**: **köväs, havas** ~ **havasi, läväs** ~

¹ Csak **szaru** alakban hallottam. A szarut nem használják, bár az
 öregebbek ismerik. **Szarv** alakban többalakú változatlan.

lávásás, avas ~ avasos, reves, föväs, nyöväs, szujas, fenyves ~ fányväs, hammas, käsärväs, nádvas, odvas, tálväs.

Az -i melléknévképző a teljes tőhöz járul: havi, fálvi.

A középfok jele (-bb) előtt állhat: 1. csonka tő: jobb, käsärubb; 2. teljes tő: büjjäbb ~ büjább.

Egyéb névszóképzők járulhatnak: 1. csonka tőhöz: hösög; 2. teljes tőhöz: kovics, kovacsos.

Az -l igeképző csonka tőhöz járul: szól, käsärül. A -z igeképző teljes tőhöz: köváz, havaz ~ havazás, könyvázik. Egyéb igeképzőket is teljes tő előz meg: hævít ~ hævüllis, jovul ~ javít ~ javítás, szaval (= szavaz).

Az analógia kiegyenlítő hatása megbontotta a v-tövű névszók rendszerét. Egyesek egyalakú változatlan tövűekké váltak, másokban csak egyes ragok és képzők előtt áll állandóan csonka tő.

BEFEJEZÉS.

Dolgozatom bevezetésében említettem, hogy a névszókat történeti alapon tárgyalom, mert ez a módszer megkönnyíti az eligazodást. Mivel munkám teljesen leíró jellegű és a mai állapotot igyekszik rögzíteni, szükségesnek tartom röviden összefoglalni az egyes névszótöveknek a mai használat szerinti típusváltozását. Sorra veszem ezért az egyes névszótő-típusokat.

I. A nyelvtörténet folyamán egyalakú változatlan tövű névszók a bikali népnyelvben is egyalakúak. Azonban sok névszó került át ebbe a csoportba a többalakú változó tövűek közül:

1. A hangtoldó és hangvesztő névszók csoportjából: *akó* (akol), *örmó* (orom), *ítü* (étek);

2. az *ó* ~ *a*, *ő* ~ *e* váltakozást mutató névszók közül ide tartozik a *bimbó*, *csikó*, *csípő*, *dijó*, *nő*, *olló*, *posztó*, *üsző*, *vässző*, *zászló*, *zsidó*. Ezek a névszók minden ragozott és képzett alakjukat az *ó*, *ő* végű tövel képezik. Amint előbb már megjegyeztem, érdekes jelentéstani megoszlás észlelhető a *belső*, *első* és *külső* szóknál. Az egyalakú változatlan tövű névszók ragozása szerint a *belső* 1. telket és 2. az ember belső részét, az *első* legelül állót, legelül lévő, a *külső* határban fekvő birtokot jelent. A hangzóváltakozást megőrző *belső* pedig valaminek a belsejét, az *első* a hónap első napját, a *külső* valaminek a külső felét, felületét jelenti.

Megjegyzem, hogy a többi idesorolt névszó is csak az egyes- és többesszám harmadik személyű birtokos esetben őrizte meg a hangzóváltakozást, sőt néhány esetben már párhuzamosan használatos mindkét képzésű alak: *ajtója* ~ *ajtaja* *disznója* ~ *disznaja*.

3. Az *u* ~ *a* váltakozást mutató névszótövek közül idesorolható a *hattyu* és *savanyó* (savanyú). Meg kell azonban jegyezni, hogy az idetartozó névszók közül sok csak egy-egy képző

előtt őrizte meg a hangzóváltakozás jellegét, egyébként teljesen az egyalakú változatlan tövek közé sorolható: *bosszu ~ bosszant, faggyu ~ faggyas, fattyu ~ fattyak, gyapju ~ gyapja* (de *gyapjuja* is) *~ gyapjas, sárju ~ sárjadzik, tolla ~ tollak ~ tollas* (de *tolluja* is), *várju ~ várjak*. Egyébként az *u ~ a* váltakozást mutató névszóknek általában nagyon kevés alakját használgák Bikalatt a mindennapi beszédben.

4. a *v*-töví névszók közül idetartozik a mai állapot szerint a *bú, ölyü, tó* névszó. Itt is megállapítható az analógia kiegyenlítő hatása. Vagy csak egyetlen alakváltozatban őrződött meg a teljes *tő*: *hammas, kásárväs, könyvázik ~ könyvezik, magvastul, tátväk ~ tátväs*, vagy párhuzamosan hallható az egyalakú változatlan ragozás szerinti alakkal: *csüt ~ csövät, csük ~ csöväk, csűjä ~ csövä, tüt ~ tövät, tük ~ töväk, tują ~ tövä, tün ~ tövön*.

II. Néhány történeti alapon vett többalakú változó *tő* átkerült a többalakú változatlanok közé a bikali nyelvhasználatban:

1. az *ú ~ u, ü ~ ü* és *í ~ i* váltakozást mutató névszók csoportjából: *lüg, rúd*; a hangzó hosszú marad minden rag és képző előtt s így többalakú változatlanná válik. Itt is előfordul néhány esetben, nyilván analógiás hatásra, a hosszú és rövidhangzós *tő* egymás mellett: *kúlat ~ kutat, kútak ~ kutak, nyúlat ~ nyulat, nyúlak ~ nyulak, útat ~ utat*; a birtokos személyragok a három felsorolt névszó esetében mindig a hosszúhangzós *tő*höz járulnak;

2. a hangtoldó- és hangvesztő névszók csoportjából: *ajak, észak, litër, fátyol*. A két *tő* használata között itt is észlelhető a kiegyenlítő részben párhuzamos alakok használatában (pl. *bagójt ~ bagjot, motorok ~ motrok, szégälät ~ széglät, tükört ~ tükröt*), részben a rövid, magánhangzóra végződő *tő* előterbe nyomulásával;

3. a *v*-töví névszók csoportjából a *szaru* (szaru). A *v*-s *tő* használatos minden rag és képző előtt.

III. A hangzónyújtó névszótövek közé sorolható a bikali népnyelv használata alapján a *v*-töví *szúj* szó. Ragos alakjai rövid *tő*hangzójúak: *szujat, szujok, szujas*.

IV. Hangzórövidítő *tő*ként használják a *tegez* (= *ij*) szót. Alanyesetnek vélik a birtokos személyragos alak egyesszám 3. személyét (tágzä) és így a tárgyeset *tágzét*; az újabb határozóragos *tágzéväl* alak ezt látszik igazolni.

A magyarbikali népnyelv mai névszótöveinek részletes megvizsgálása után megállapíthatjuk, hogy az analógia kiegyenlítő hatása kisebb-nagyobb mértékben minden névszótó-típusban érvényesül. Egyes csoportokban a névszótövek az egyalakúság felé törekednek.

Csomakőrös helynevei.

Száz esztendeje mult annak, hogy Kőrösi Csoma Sándor szülőföldjétől távol, Ázsia belsejében, a Himalája hegylánc tövében sok nélkülözés és sok erőfeszítés után ötvennyolc éves korában befejezte életét. Halála százéves évfordulóján az egész magyarság áldozott emlékének, szűkebb hazája, a Székelyföld is az egész 1942. esztendőt nagy fia emlékének szentelte. Az ünnepi év augusztusának folyamán Szabó T. Attila egyetemi tanár úr buzdítására magam is felkerestem Kőrösi Csoma Sándor szülőfaluját és összegyűjtöttem Csomakőrös határának jelenkori helynévanyagát. A helyszíni gyűjtésben Teleki Benjamin és Debreczi Sándor volt segítségemre. Tanárom útmutatásáért és támogatásáért e helyen is tanítványi tisztelettel köszönetet mondok.

Kőrösi Csoma Sándor szülőfaluja, Csomakőrös, régi nevén Kőrös, a háromszéki medence keleti részén, közvetlen a hegyek lábánál, a Kárpátok láncai közé felnyúló kicsi, eldugott völgy ölében, a Nemerétől jól védett helyen húzódik meg. A falu Kovásznától déli irányban mintegy két kilométer távolságra, Páké és Papolc községek szomszédságában fekszik. Kétoldalt szép fenyves erdőkkel és lombhullató fákkal borított előhegyek övezik, a háttérben pedig a Kárpátok hatalmas hegyóriásai állnak őrt. Páké felé a völgy kiszélesedik és átmenet nélkül kapcsolódik a Feketeügy lapályához. Közepén folydogál keresztül a Nagypatak, mely nagy szárazság idején néha ki is apad. A község a patak mellett, az erdő felé haladó főutca mentén és a Kovásznáról Pákéba vezető megyei út kétoldalán jellegzetes T-alakban helyezkedik el.

A falu keletkezésének idejét biztos történelmi adatok hiányában nem tudjuk pontosan megállapítani. Valószínűleg késő-középkori telepítés. Az 1567. évi regestrumban *Keoreos*-nek van bejegyezve tizennégy portával (SzékOkl. II, 222). A Básta-féle, 1602-ben a császárnak tett hűségesküről készített kimutatás *Keores* néven említi (SzékOkl. V, 194). Az 1635.¹ és 1711.² évi lustrában *Kőrös* alakban fordul elő. A XVIII.

¹ ENM.lt. Liber lus'ralis de sedis Háromszék de Anno 1635. 85 a.

² Uo. Mike Sándor gyűjteménye: Egyveleg XII, 129—30

században, 1743-ban *Kőrösfalva*-nak is írták (SzékOkl. VIII, 393). Az 1819—20. évi helységnév-lajstromban *Kőrös* néven szerepel.¹ A rumén megszállás alatt a község hivatalos neve *Chiurus* volt.² Most hivatalosan *Csomakőrös*-nek nevezik. A falu nevének előtagját a századfordulón nagy szülöttjének a családnevéről vette fel. A szomszéd falvak lakói azért továbbra is csak *Kőrös*-nek nevezik.

A község egész területe ma 6745 kat. hold ; ennek több mint kétharmad része erdő. Lakosainak száma az 1941. évi népszámlálás adatai szerint 612 lélek ; lakosai mind székelyek. Vallásra nézve túlnyomó részben reformátusok, csak néhány római katolikus család él a községben.

Csomakőrös határneveit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy sok olyan helynév van, mely az eredetibb természeti állapotot jelöli. Pl. *Csereerdő*, *Cseretölgyesmege*, *Grádicospataka*, *Gyökeres*, *Hegykerülő*, *Kétérköze*, *Kis- és Nagyagyagos*, *Kőbányapataka*, *Közkútja*, *Kővályúfele*, *Laposkőmelléke*, *Nagypadpataka*, *Nyírerdő*, *Sás*, *Szurdok*, *Széperdőtető*, *Tópusztája*, *Tölgyevastető*, *Vápa*, *Veressárodala* és *Vízköze*. A természeti állapotban évszázadok folyamán az emberi kéz változásokat idézett elő. Sajnos, ezeknek a változásoknak az idejére a megfelelő történeti helynévanyag hiánya miatt nem tudok rámutatni. Minthogy a községnek szántóföldje aránylag kevés van és a múltban még kevesebb volt, a mocsaras területeket lecsapolták és erdőket irtottak ki azért, hogy földművelésre alkalmas termő talajhoz jussanak. A *Goc Bálint tava*, *Pünköst tava* és *Sás* nevű helyen régen víz csillogott ; ma ezek szántók, de nem valószínű, hogy emberi beavatkozásra száradtak ki. A lakosság szaporodásával azonban a szántó leginkább az erdő rovására terjeszkedett, főképp kelet és dél felé. A *Balogpusztája*, *Basa*, *Borsós-hegy*, *Cserésar*, *Debrecikert*, *Királydomb*, *Malomoldal*, *Szilos*, *Tökés* és *Tölgyevastető* helynév kétségtelenül régebben erdős területre vonatkozott. A nagy erdőirtás ellenére is a községnek még hatalmas erdőségei vannak, ezeket itt-ott erdei kaszálók, legelők, ú. n. puszták szakítják meg. A szántó nagy része a falu alatt van. A patak mentén kaszáló és szántó felváltva helyezkedik el.

Csomakőrös helynevei között aránylag sok a személy- és családnévvel alakult helynév. A helynevekben szereplő családok egyike-másika már ki is halt, de a helynév a kihalt családok emlékét is megőrizte. Ilyen kihalt és élő családnevekkel alakult helynév a *Bacsókert*, *Balogpusztája*, *Bartaerdő*, *Bartapusztája*, *Basa*, *Bende*, *Bernátkert*, *Csomakert*, *Debrecikert*, *Első- és Hátsó Pap János gödre*, *Gálkovács*, *Gecsegát*, *Gecse-utca*, *Goc Bálint*-

¹ Név-lajstroma minden az 1819—20-ik esztendőben osztályozás alá vett helységeknek.... é. és h. n.

² Martinovici—Istratti, *Dictionarul Transilvaniei...* Kolozsvár (Cluj), 1922.

tava, Gocok utcája, Királydomb, Ördögök-szénafüje, Pünkösztava, Pozsonok helye, Sándorpusztája és a Vidakert.

Találunk növényekkel képzett helyneveket is: *Sás, Kis- és Nagykomlós*, továbbá *Lenparlag*. A falu nagy szülöttjének az emlékét egyetlen helynév őrizte meg: a *Csomakert*.

Régi szokást őríz a *Nagynyíl* és *Rövidnyíl* helynév. Régen, amikor a földet a falvak közösen birtokolták, az évi felosztás sorshúzással történt; ezt a műveletet régi módjára utaló megjelöléssel a régi magyar nyelv „nyílvetés, nyílvonás” néven ismerte; így a kisorsolt részt nyílnak nevezték. A nyílak nagysága nem volt állandó, hanem minden esztendőben és minden határban más és más volt.¹

Mostani alkalommal csak a jelenkori helyneveket közlöm. Történeti adatok hiányában nem tudtam megállapítani még az egyes helynevek első jelentkezésének idejét sem. A helynevek betűrendben való felsorolásakor a térképvázlaton levő számot []-ben, az illető helyre vonatkozó gazdálkodási megjegyzést rövidítve ()-ben közlöm.² A helynevek irodalmi helyesírással közölt alakja után az eltérő népnyelvi alakot, a : után pedig az illető helynévre vonatkozó más elnevezést tüntetem fel.

A l s ó h o s s z ú *Ásóhosszu* [62] (sz.). A Kovászna felőli határrészben, az út felső oldalán az erdő felé elterülő szántó.

A l s z e g *Ászög* [1] (fr.). A falunak az a része, mely a Büdös vagy Kicsipatakon alól fekszik.

Á r o k k ö z e *Árokköze* [56] (k.). Csomakörös határát a kovásznaitól elválasztó mesterséges vízárók és a patak között levő szénatermő hely.

A s z a l ó. 1681-ben említik (Bogáts). Valószínűleg az *Aszalósdomb* régi neve.

A s z a l ó s d o m b *Aszalózsdomb* [60] Mezei út, mely a Sás nevű határrészre vezet. Valamikor így nevezték az út melletti földeket is; ma csak az utat jelenti e név.

A v a s a l j a *Avasájja* [33] (sz.). Gyengén lejt az erdő aljától a patak felé. Az *avas* régi nagy fákból álló erdőt, a Székelyföldön nagyobb részre már kopárosodó erdőt is jelöl.

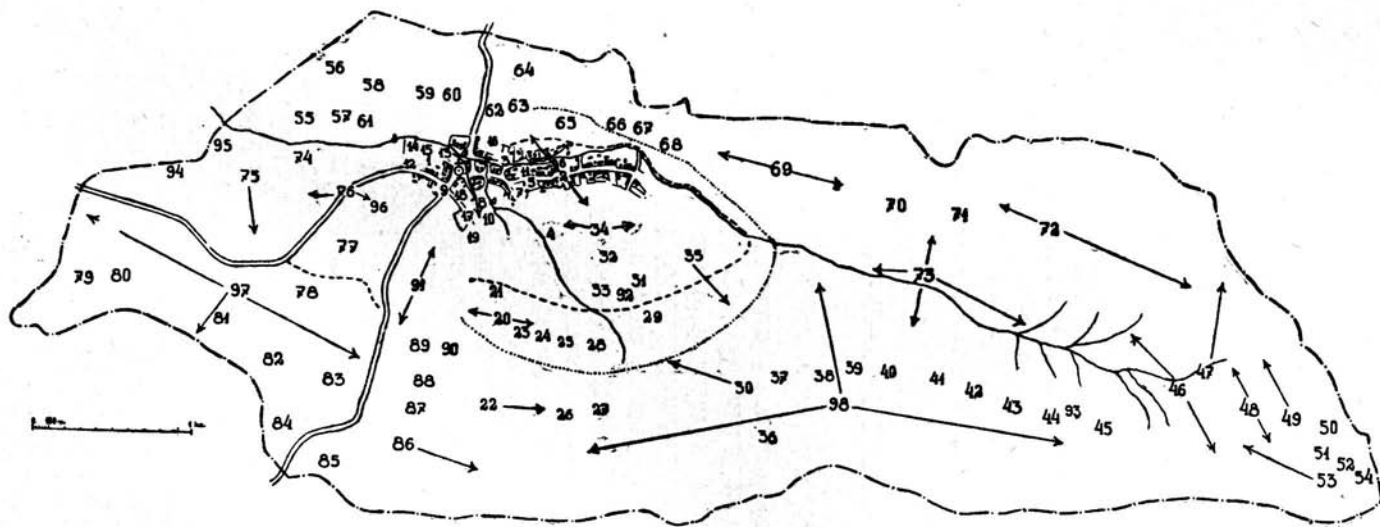
B a c s ó k e r t *Bacsókért* [13] (k.). Az Alszegben a Nagypatak mellett levő kaszáló. E helynév előtagja régi család nevét őrizheti, noha a körösiek azt állítják, hogy ilyen nevű család soha nem élt a faluban.

B a l o g p u s z t á j a *Balokpusztája* [23] (k.). A multban a Balog-család birtokolhatta; ma a községé. Balog nevű családok ma is élnek Körösön.

B a r t a e r d ő *Bartaerdő* [66] (e.). A Malomoldal felett,

¹ Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894.: 199. kk.

² Rövidítések: *e.* = erdő, *g.* = gödör, *f.* = forrás, *fr.* = falurész, *k.* = kaszáló, *sz.* = szántó, *t.* = tisztás.

Csomakörös helynév-térképe.

----- az erdő régi határa, az erdő mai határa.

Kovácsnával határos erdőréssz. Előtagjában az 50 évvel ezelőtt kihalt Barta-család nevét őrizte meg.

Bartapusztája *Bartapusztája* [67] (t.). A Barta-erdő közepén levő tisztás.

Basa [19] (sz., e.) .Közvetlen a temető felett fekszik. Innen jó kilátás nyílik a falura. Hogy régen a Basa-családé lehetett-e s nevét onnan kapta-e, történeti adat hiányában nem tudjuk biztosan megállapítani. Az 1635-beli lustra említi *Basa Thamás* nevét Kőrös lakói között.

Bende *Bēnde* [26] (e.). A Verőfény nevű oldalon, a Zúke mellett fekszik. Neve a már kihalt *Bende*-családtól származik. Az említett család már 1602-ben szerepel a falu lakói között (SzékOkl. V, 194). Azután a lustrák többé nem említik e nevet.

Bernátkert *Bērnátkért* [16] (sz.). A falu szélén van észak felől. Nevét a hajdani tulajdonos *Bernát*-családtól kapta. A család hatvan éve kihalt.

Borsoshegy *Bōrsoshēgy* [29] (sz.). 1681: Borsoshegy (Bogáts).¹ Szántó, de régen erdővel volt borítva. A Nagytillalmas alatt húzódik végig.

Büdöspatak l. *Kicsipatak*.

Cofa [83] (k.). A Csahojnak az a része, mely a Papolcra vezető út mellett, a Szilos és a Nagynyíl dűlők között van.

Csahoj [97] (sz., k.). 1743: ...a kőrösi határon *Csaholy* nevű helyet, mikor nyomásba fordul, Kőrösfalva tilalmas helynek felfogja. 1776: Papolcz felől való fordulóban *Csaholy* nevű helyben (SzékOkl. VIII, 393, 394). — Részei: Cofa, Nagynyíl, Rövidnyíl, Kétérköze, Csahojfarka.

Csahojfarka *Csahojfárka* [79] (k.). Nevét onnan kapta, hogy *farokszerűen* nyúlik be a papolci és a pákői határ közé.

Csaolátorpusztája [44] (t.). A Grádicospatakától keletre levő tisztás. Az előtagot nem tudom megmagyarázni.

Csereerdő *Csereērdő* [22] (e.). Tölgyfával borított erdő.

Cserésorr *Cserésár* [28] (sz.). A Nyírerdő orrszerű kiugrása. Ma szántó, régen erdős hely volt.

Cseretölgyesmege *Cseretölgyesmēge* [69] (e.). Tölgy-erdővel borított hegyoldal.

Csomakert *Csomakért* [11]. A Gocok-utcáján alól, a falu közepe táján fekszik. Ez az egyetlen hely Csomakőrösön, amely a falu nagy szülöttjének, Kőrösi Csoma Sándornak a nevét őrzi. Szülőházát a század elején lebontották és újat építettek helyébe. Az udvar szélén terebélyes diófa áll lehajtott ágakkal.

¹ Bogáts Dénes „Háromszéki helynevek“ című történeti helynévközlésében (Emlékkönyv a S ékely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 52. kk.) csak hat tör'éné'i nevet kööl Csomakőrösről. Ezeket, Bogáts nevének megemlékezésével bevettem helynévgyűjteményembe.

Talán Csoma Sándor is játszadozott alatta. A történeti adatok először 1711-ben említik a *Csoma* -családot Kőrös lakói között. Az 1711. évi lustrában *Csoma Balás* és *István* neve szerepel. Ma Csoma nevű család nincs Csomakőrösön.

Csigolyabükös. 1681-ben említik (Bogáts). Ma nem ismerik.

Debrecikert *Dëbrecikèrt* [25] (k.). Régen bokros, erdős hely volt. Az erdőt kiirtották és ma kaszálónak használják. Nevét a faluban ma is élő *Debreczi*-családtól kapta. E családot először az összeírások a község lakói között 1711-ben említik három tagjával, Lászlóval, Bálinttal és Benedekkel.

Dögkert *Dökkèrt*: *Erdőlökäpu* [94] (k.). A pákói határszélen fekvő hely. Nevét onnan kapta, hogy régen ide temették az elhalt állatokat; ma nem erre a célra használják. Erdőlökäpunak azért nevezik, mert itt vezet át a pákói erdőelő út.

Egrispány [37] (e.). Homályos összetételű helynév. Előtagjában az égerfás népies elnevezése *egrës*, *egris* szerepel. Utótagját nem tudom megmagyarázni.

Első Pap János gödre *Ësö Pap Jánozs gödre* [88] (g.). A Király-domb alatt van.

Farló Fálló [38] (e.). Meredek oldal; mikor az erdőből jönnek haza a fa vége be szokott farolni. Ez az elnevezés tehát a *farol* ige származéka; *rl* > *ll*. Változás hasonlással magyarázható; az erdélyi népnelvben elég gyakori (vö. *sarló* > *salló*, *tarló* > *talló*, *sóórló* > *söllő* stb.). Ellenkező irányú hasonulásra nézve l. a *Lemparrag* helynevet.

Felsőhosszú Fësöhosszu [63] (sz.). Folytatása az Alsóhosszú szántónak.

Felső Fësözög [2] (fr.). A Csomakert és a Gocok-utcaján felül elterülő falurész.

Fűrészteleje *Fűrészteleje* [68] (t.). Erdei tisztás Kovászna felől. Nemrégben közelében még fűrésztelep állt, ma azonban a fenti helynévben csak a neve él.

Gálkovács [73] (e.). Kúpalakú, erdővel borított hegy, mely Csomakőrös fölött méltóságteljesen emelkedik ki a környező hegyek közül. A monda szerint valamikor réges-régen itt legeltette nyáját egy kecskepásztor. Innen költözött le a hegy lábánál elterülő síkságra. Itt hajlékot épített és letelepedett. Így keletkezett Kőrös. Hogy ez a helynév is régi család emlékét őrizheti, azt bizonyítja egy 1635-ben Kőrös lakói között szereplő *Gál Mihály* családnév. Az oklevelek ezen családnévet nem is említik többé.

Gátalja Gátàjja [57] (sz.). A patak jobbpartján, a Gecse-gát alatti szántó.

Gecse-gát [14]. A Malomkertben, a patakon levő gát. Nevét a gátatépítő *Gecse*-családtól kapta. Itt van a falu fürdője. Vezető, Teleki Benjámin közlése szerint nyáron ide járnak fürödni.

Gecse-utca *Gecse-ucca* [7] A Nagy-utcából kiágazó zsákutca. Ebben az utcában laknak a sokat szereplő *Gecse*-családok. 1711 óta az összeírásokban mindig előfordul a fentebbi név.

Goc Bálint-tava *Goc Bálin tava* [64] (k.). A falutól északra levő mélyen fekvő vizenyős, lefolyástalan hely. Esőzések alkalmával a víz itt összegyűl és valóságos tavat alkot. Előtagja egykori tulajdonosa nevét őrizhette meg. Az 1602-s összeírásban szereplő *Gocs*-család valószínűleg a fentemlített család őse. Az 1635. évi összeírás *Gocz Jánost*, *Gocz Mihályt* és fiát, továbbá *Gocz Péternét* és fiát említi a község lakói között. 1711-ben *Gocz Péter*, *Bálint* és *Benedek* nevét jegyezték fel az összeírásban. *Gocz* nevű családok ma is élnek Csomakörösön.

Gocok utcája *Gocok uccája* [6] A Felszegben levő zsákutcácska.

Grádicsospataka [43] (e.). A Verőfényben van. Grádicsosnak azért nevezik, mert hatalmas lépcsőszerű sziklán ugrálva folyik le a víz.

Gyeplő sarpusztája *Gyēplő sàrpusztája* [36] (t.). A papolci erdő szélén levő tisztás.

Gyökeres *Gyűkeres* [48] (e.). A Köztetőn felül elterülő erdőrész.

Halálkaszálása [92] (k.). Szegényszerpusztájának egy része, mely az erdőből lefolyó két patak között van. Mindössze három keskeny földnyelvből áll az egész és esőzések idején a hegyről lerohanó víztömeg ezt is el szokta önteni. Ezért nevezik ezt a helyet nagyon találóan Halálkaszálásának.

Hátulsó Pap János gödre *Hátúsó Pap Jánosz gödre* [87] (g.). Kisebb talajmélyedés a Királydomb aljában.

Hegyerülő *Hētykerülő* [77] (sz.). A Basa nevű helyet félkörben veszi körül.

Kéknyelves [93] (e.). Kőrösdereka és Csaolatorpusztája között levő nagyon meredek oldal. Nevét állítólag onnan kapta, hogy régen sok ökröt és lovat ütött el itt a szán. „*Mire a tetejiből az ájba bėjött a szán, akkorra a marha nyelve és mékkékült.*”

Kerekbérc *Keregbérc* [51] (e.). Fenyőfával borított hatalmas erdő.

Kerekbércpusztája *Keregbércpusztája* [52] (t.). A Kerekbérc közepén levő pusztá.

Keresztfaalja *Kērészfaájja* [76] (sz.). A Papolcra vezető út melletti kereszt környékén elterülő szántóföldek neve.

Keresztfaútja *Kērészfaúttja* [96]. Mezei út, mely a papolci utat köti össze a pákai úttal. Nevét az út szélén álló keresztől kapta.

Kertekalja *Kertékájja* [34] (sz.). A belsőség körül, a kertek végében levő földek.

Kétérköze [80] (sz.). A Csahoj egy része.

Kicsipatak [4]. Másik neve: *Büdöspatak*. A Verőfényből ered és a templomon felül szakad a Nagypatakba. Nyáron a vize legtöbbször kiapad.

Királydomb *Kirájdomb* [86] (sz., k.). A falutól délre, az úton felül terül el. E helynév valószínűleg a már kihalt *Király* nevű család emlékét őrzi. Ez a család először 1602-ben szerepel Kőrösön. 1711-ben még találkozunk *Király Boldisár* nevével, de azután az összeírásokban a Király név többé nem fordul elő.

Kisagyagos [39] (e.). Nevét a talaj agyagos összetételétől kapta.

Kőbányapataka [71] (e.). Itt van a falu kőbányája.

Körösdereka *Körözdéréka* [45] (e.). Csaolátorpusztáján felül van.

Köröspataka l. *Nagypatak*.

Köröstorok 1719. (Bogáts). Valószínűleg a Körösdereka helynévnek régi változata.

Közkútja *Köszkuttya* [47] (f.). A Köztetőn levő forrás neve. Igen jó havasi ivóvíz.

Köztető *Kösztető* [46] (e.). Nevét a közbirtokosságtól kapta.

Kővályúfele *Kővájuféle* [41] (e.). A faluból az erdőbe vezető út szélén van egy kővályú; a felette elterülő erdőrészen innen kaphatta nevét.

Lapaskőmelléke *Lapaskőmejjéke* [49] (e.).

Lempárlag *Lempárrag* [95] (sz.). A pákói határszélén elterülő néhány hold szántó. Régen ezen a helyen csak lent szabadott termelni.

Malomkert *Malomkert* [12] (k.). Az Alszezen a patak mellett fekszik. Hatvan évvel ezelőtt itt volt Gecse Gergely malma. A malomnak ma nyoma sem látszik, csak a hely tartotta meg emlékét.

Malomoldal *Malomódal* [65] (sz.). Az erdőtől a belterületig terjed. Nevét az aljában levő vízimalomtól kapta.

Mélypataka 1718. (Bogáts). Nem tudom elhelyezni Csomakőrös határában.

Nagyagyagos [40] (e.). A Kisagyagoson felül fekszik.

Nagykomlós *Natykomlós* [75] (sz.). A névből következtetve, régen komlót termelhetek itt.

Nagynyíl [82] (k.). A Csahojban, a Cofa és Szilos, mellett van.

Nagypadpataka *Natypatpataka* [42] (e.). Lapos földképződmény, mely a patak mellett hosszan húzódik végig.

Nagypatak *Natypatak*: *Köröspatak* [3]. A község közepén átfolyó patak neve. Nyáron alig van benne víz. Felhőszakadások idején a meredek hegyekről lezuhanó víztömeg hirtelen megduzzasztja és ilyenkor előntéssel fenyegeti a határt.

Nagytilalmas *Natytilalmas* [30] (e.). Legeltetés vagy pedig favágás szempontjából lehetett tilalmas ez az erdő. A Székelyföldön a legeltetési tilalom Szent György napjától Szent Mihály napjáig terjedt.

Nagy-utca *Nagy-ucca* [5]. A kovásznai útból ágazik ki és a község közepén vezet végig; folytatása az erdei út.

Nagyútrajövőfölkök *Naggyutrajövőfödek* [59] (sz.). Kovászna felől, az út alsó oldalán levő szántók.

Nemes-utca *Nēmēs-ucca* [8]. Az Alszezen a Nagy-utcából ágazik ki és Tőgyevastetőre vezet.

Nemes-utca kútja *Nēmēs-ucca-kuttya* [10]. A Nemes utcában, az út szélén levő kút. A környékén lakó emberek innen hordják a vizet.

Nyírerdő *Nyírerdő* [21] (e.). A Basán kívül levő erdő. Nevét onnan kapta, hogy nyírfákkal van borítva.

Nyirespusztája l. *Tőgyevastető*.

Ördögökszénafüje *Ördögökszénafüje* [61] (k.). A Sás nevű határrészben körülbelül tíz holdnyi kaszáló. Nevét a már kihalt *Ördög*-családtól kapta. Nevezett család először 1635-ben szerepel Kőrösön. Hatalmas család lehetett, mert sok tagjának a nevét őrizték meg a lustrák. 1635-ben fel van jegyezve: *Ördög Demeter* fiai *Benedek*, *János*. Kissebb *Ördög István*, fiai *István*, *János*; *Ördög Péter* fiai *Mihály*, *Márton*, *Péter*; *Ördög Márton* ob[íit]. Fia *Mihály*. 1711. évi lustrában *Ördög Dávid*, *János*, *Márton*, *Benedek* és *Tamás* neve fordul elő.

Pozsonok helye *Pozsonok hējje* [85] (k.). A papolci út baloldalán van. Nevét a szomszédfalusi birtokos *Pozson*-családtól kapta.

Pünkösztava *Pünkös tava* [91] (sz., k.). A Vergej, Basa és Tőgyevastető helyekkel határos. Keleti része dombos, az út melletti rész pedig mélyen fekszik. Ezen helynév családnévtől való származását a történeti adatokból nem sikerült kimutatnom.

Rövidnyíl *Rövignyíl* [81] (k.). A nagynyíl folytatása. Hosszan lenyúlik Páké felé egészen a Kétérközéig.

Sándorpusztája [25] (k.). A Verőfényben levő kaszáló.

Sárpataka [50] (e.). Laposkőmelléke és Kerekbérc nevű erdők közötti völgy. A völgyben csörgedező hegyipatak Kovászna felé folyik.

Sás [58] (sz.). A Kovászna felől való határrészben fekszik. Mélyfekvésű hely most is. A csatornázás előtt még vízenyősebb volt, úgyhogy a vizet kedvelő sás dúsan nőtt rajta. Ma szántóterület.

Szegényszerpusztája *Szegényszerpusztája* [32] (k.). A Büdöspatak mellett van. Keskeny parcellákra van osztva, s többnyire szegény rendű emberek tulajdona.

Szépérdőtető *Szépèrdötetõ* [53] (e.). Hatalmas fenyes; az előtagja alighanem innen magyarázható.

Szilos [84] (sz.). E szántó a papolci határ felől az út jobboldalán van. Valamikor szilfák lehettek ott; a fentebbi elnevezés onnan eredhet. Ma azonban a faluban erre senki sem emlékszik.

Szurdok [31] (sz.). 1716: Szurdok (Bogáts). A Borsoshegy aljában, két domb közt húzódó szűk völgy.

Taplicapusztája [54] (t.). A kovásznai és zágoni erdők határán van. Csomakőrös erdejének ez a legmesszebb eső része. Az előtag szláv szó: toplica = melegvíz (MNY. XVII, 12.).

Temető [17]. A Basa alatt terül el, magas fenyőfákkal teleültetve. Teleki Benjámint állítása szerint a temető fáit Erzsébet királyné emlékére ültette a falu.

Temető-utca *Temetõ-ucca* [18]. Keskeny, elhagyatott. Neve alighanem onnan származik, hogy csak temetéskor mennek végig rajta.

Templom eleje *Templom eleje* [9]. Kicsi térség az Alszegezen a templom előtt. Itt szoktak találkozni vasárnap és általában ünnepnapokon a falusiak.

Tópusztája [72] (t.). Nevét a pusztá közepén levő „bivajfèrdõ“-től kapta.

Tókécs [78] (sz.). Keresztfautján alább van.

Tölgyevastető l. *Tölgyevastetõ*.

Tölgyevastető: *Tölgyevastetõ*: *Nyírespusztája* [20] (sz.). A Verőfényben, a Basa és a Nyírerdő szomszédságában terül el. Valamikor tölgyerdő borította, ma szántó, itt-ott még is látható benne egy-egy nyírfabokor. Neve a *tölgy* + *avas* + *tető* tagokból keletkezett. Az *evas* elhasonulás.

Vápa [35] (sz.). A falu felső végétől nem messze terül el. Kis völgyszerű bemélyedés.

Veressárodala *Vörössárodala* [70] (e.). Az északi erdős oldalban van. A hegyoldal valóban vöröses színű talajból áll.

Vergej Vergěj [89] (sz., k.). E név eredetét nem tudom megmagyarázni.

Vergej útja *Vergějuttja* [90] (f.). A Vergejben levő forrás.

Verőfény [98]. A Papolc felőli forduló neve.

Vidakert *Vidakert* [15] (sz., k.). Ez a helynév családnévből keletkezett. A lustrákban Kőrös lakói között nem fordul elő *Vida* név, ellenben a szomszéd falvak lakói között nagyon elterjedt családnév volt.

Vízköze *Viszköze* [55] (sz.). Az Árokköze végében fekszik.

Züke [27] (e.). Eredete ismeretlen.

A helynevek számszerinti felsorolása.

A számok a térképvázlat számai.

1. Alszeg, 2. Felszeg, 3. Nagypatak : Kőröspatak, 4. Kicsipatak : Büdöspatak, 5. Nagy-utca, 6. Gocok-utcája, 7. Gecse-utca, 8. Nemes-utca, 9. Templomeleje, 10. Nemes-utca kútja, 11. Csomakert, 12. Malomkert, 13. Bacsókert, 14. Gecsegát, 15. Vidakert, 16. Bernátkert, 17. Temető, 18. Temető-utca, 19. Basa, 20. Tölgyevastető : Tölgyevastető : Nyírespusztája, 21. Nyírerdő, 22. Csereerdő, 23. Balogpusztája, 24. Debrecikert, 25. Sándorpusztája, 26. Bende, 27. Zúke, 28. Cserésorr, 29. Borsoshegy, 30. Nagytilalmas, 31. Szurdok, 32. Szegényszerpusztája, 33. Avasalja, 34. Kertekalja, 35. Vápa, 36. Gyeplősarpusztája, 37. Egrispánya, 38. Farló, 39. Kisagyagos, 40. Nagyagyagos, 41. Kővályúfele, 42. Nagypadpataka, 43. Grádicospataka, 44. Csaolátorpusztája, 45. Kőrösdereka, 46. Köztető, 47. Köz-kútja, 48. Gyökeres, 49. Laposkőmelléke, 50. Sárpataka, 51. Kerekbérc, 52. Kerekbércepusztája, 53. Széperdőtető, 54. Taplica-pusztája, 55. Vízköze, 56. Árokköze, 57. Gátalja, 58. Sás, 59. Nagyútra jövő földek, 60. Aszalósdomb, 61. Ördögök szénafűje, 62. Alsóhosszú, 63. Felsőhosszú, 64. Goc Bálint tava, 65. Malom-oldal, 66. Bartaerdő, 67. Bartapusztája, 68. Fűrészeleje, 69. Csere-tölgyesmege, 70. Veressárol-dala, 71. Kőbányapataka, 72. Tópusztája, 73. Gálkovács, 74. Kicsikomlós, 75. Nagykomlós, 76. Keresztfaalja, 77. Hegykerülő, 78. Tőkés, 79. Csahojfarka, 80. Kétérköze, 81. Rövidnyíl, 82. Nagynyíl, 83. Cofa, 84. Szilos, 85. Pozsonok hegye, 86. Királydomb, 87. Hátsó Pap János gödre, 88. Első Pap János gödre, 89. Vergej, 90. Vergej kútja, 91. Pünköst tava, 92. Halálkaszálása, 93. Kéknelyes, 94. Dög-kert, 95. Lenparlag, 96. Keresztfaútja, 97. Csahoj.

Kolozsvár.

Gazda Ferenc.

Német kölcsönszók a felsőőri magyarság nyelvében.

A felsőőri magyarság érintkezése a környező néemetséggel minden valószínűség szerint egyidejű az itteni honfoglalással, vagyis a területnek a magyarság részéről történő birtokbavételével. Ez az érintkezés kezdetben csupán külsőleges lehetett, a portyázó határőrök találkozása, összetűzése;¹ idővel azonban a néemetség mind nagyobb és nagyobb térhódításával az egymással való érintkezés mind sűrűbbé, a kapcsolatok mind mélyebbé váltak. Ez a viszony fokozódott egész napjainkig, s betetőződött e terület német fennhatóság alá jutásával.

A több évszázadra visszanyúló kapcsolatok nyomai természetesen erősen meglátszanak a felsőőri magyarság nyelvében is; a német kölcsönszók száma ma már olyan ijesztően magas, hogy szinte már túl van azon a határon, amit egy nyelv tisztaságának, sőt életének veszélyeztetése nélkül elbírhathat.

A kölcsönös nyelvi hatás, s így a kölcsönszók átvétele mindjárt az első kapcsolatok idején megindulhatott, azt azonban, hogy ez a folyamat a XIX. század végéig milyen erősségű volt (népnyelvi szövegeink Felsőőrből egész a XX. század elejéig nincsenek), pontosan eldönteni nem tudjuk. A nemesi előjogokkal körülbástyázott, a környező néemetséggel ekkor még nem keveredő felsőőriek zárkózott, büszke, az idegen „gyütt-ment”-eket lenéző magatartásából mindenesetre arra következtethetünk, hogy az átvétel mértéke csak a legszükségesebb fogalmakra korlátozódott, s nem nagyon léphette túl a köznyelvben is megtalálható kölcsönszók mennyiségét. Ezt a feltevésünket igazolja V a r g a I g n á c n a k az 1900-as évek elejéről való szógyűjteménye (Nyr. XXXII, 176—7). Ő a korabeli népnyelvi iránynak megfelelően „tájszó”-kat, tehát érdekes, színes, a köznyelvtől eltérő szavakat gyűjtött; szógyűjteményében ennek ellenére alig találunk néhány német kölcsönszót (*bóg, komat, kornabék, pancsór, esengül, sleiferfa*). A sok idegen szó V a r g a I g n á c n a k pedig minden bizonnyal feltűnt volna, annál is inkább, mert ma a Felsőőrbe vetődő

¹ Vö. K o v á c s M á r t o n, A felsőőri magyar népszízet: Település és Népiségtörténeti Értekezések. 6. sz. 12. kk. (A szerk.)

idegennek néhány feltűnő hangtani érdekesség mellett azonnal a német kölcsönszók és kifejezések nagy tömege, valami furcsa zagyvaság ragadja meg a figyelmét. Sőt V a r g a I g n á c szókincsgyűjteménye mellett közölt szövegeiben (Nyr. XXXII, 176—84) is alig akad német kölcsönszó.

A belső és külső adottságok megváltozása, a nemesi öntudat teljes elszunnyadása, az uralomváltozás, ezen a téren is új helyzetet teremtett. A nemzeti öntudatra sohasem nevelt felsőőri magyarság egy része, elsősorban az iparosság, munkás-ság, napszámos réteg, de a földműves fiatalság jórésze is úgy akart menekülni a kisebbségi sorstól és érzéstől, hogy a többséghez igyekezett hasonlítani nemcsak külsőleg, azzal, hogy lehetőleg kereste társaságukat, hogy igyekezett hasonlóan öltözködni, viselkedni, táncolni, dalolni, hanem belsőleg, főképpen nyelvben is. Vagy egyszerűen németül beszélt ez a réteg már nemcsak a többséggel, hanem egymás között is (a lakosság nagy többsége már a megszállás előtt beszélte a környező hienz-dialektust), vagy legalább is beszédjébe igyekezett minél több idegen szót, kifejezést vegyíteni. Így alakult ki azután a felsőőri fiatalság ajkán valami csodálatosan kevert nyelv, s így indult meg a német szavaknak, kifejezéseknek a felsőőri nyelvbe való olyan gátnélküli beáramlása, amely ma már aligha tartóztatható fel, s amely elsőpréssel fenyegeti az egész nyelv-szívet.

Ebben a dolgozatomban még hozzávetőlegesen sem adom a felsőőri népnyelv teljes német kölcsönszó-készletét. Csak a mindennapi életből adom a legközönségesebbeket, az általánosan ismerteket, ezek közül is lehetőleg azokat, amelyek a köznyelvben kevésbé ismeretesek. Az említett fiatalság nyelvének bővebb vizsgálata, az egyes iparágak szókincsének összegyűjtése természetesen megsokszorozná ezek számát, hisz az ipar szókincsében s a technika szavaiban a német hatás még jobban érezhető.

Az egyes szókkal kapcsolatban közlöm a kérdéses szó valószínű köznyelvi megfelelőjét, illetőleg osztrák-bajor alakját. Ez utóbbi adatokat M e l i c h J á n o s n a k Német vendégszók (Budapest, 1895) című munkájából vettem. Bár a felsőőri német kölcsönszók elsősorban a környező hienz, illetőleg stájer dialektusból valók, ilyen tájszógyűjtemény híján meg kellett elégednem a köznyelvi, illetőleg a közelebbi osztrák-bajor alakokkal való összevetéssel.¹

Mostani szókincsközlésemben kissé eltérek az eddigi gyakorlattól: címszóként nem közlök köznyelvi alakot, ugyanis

¹ Rövidítések : *fn.* : főnév. — *hsz.* : határozószó. — *irod.* : irodalmi alak. — *isz.* : indulatszó. — *mn.* : melléknév. — *ném.* : német. — *nyj.* : nyelvjárási alak. — *osztr. baj.* : osztrák-bajor. — *tn. i.* : tárgyatlan ige. — *ts. i.* : tárgyas ige.

az itt felsorolt szavak túlnyomó nagy többségének egyszerűen nincs köznyelvi alakja.

abá *hsz.*, ugyan' (dorgáló, rosszaló kifejezés). *Esik ez essüő. Abā, nē beszi nekēm, jēv víget jemēhecc! Abā, loszkejn, nē székád má!* — Vö. ném. *aber*.

abriktul (-ok, *abriktusz, abriktununk, abriktut, abriktujj, abriktujjá ~ abriktujjál, abriktujjon, abriktunyi*) *ts. i.* ,ver, megfenyít'. *Mikor dzsüttem haza, ippēg akkor abriktuta űaszt e szēgin dzserēkēt.* — Vö. ném. *abrichten*.

ājnslóg (-ot, -dzsa) *fn.* ,boroshordó bűdöskövezésére való kénlap, kénrudacska'. — Vö. osztr. baj. *ainschläch* (Melich, i. m. 9).

áliē (-t, -ja) *fn.* 1. ,erdőben mérnökök által kijelölt út'. *Ha ez embēr ez áliēm vígig mēdzs, ippēk küjut e domp tētejire. Ez áliēn nēm lēhet szekereznyi, mer mētēr magas e füjj.* 2. ,két mérnöki út közötti erdőrészt'. *Ez erdüöket kümírtik áliégba. Édzs áliē kiētszáz öl.* — Vö. ném. *allee*.

baktēr (-t, -ok, -dzsa, -dzsok) *fn.* ,éjjeliőr'. *Jez ojjam, mind ē kizs baktēr.* — Vö. osztr. baj. *wachter* (Melich, i. m. 11).

baktul (-ok, *baktusz, baktununk, baktut, baktujj ~ baktujjá ~ baktujjál, baktujjon, baktunák, baktuná ~ baktunál, baktuna, baktunyi*) *tn. i.* ,éjszakázik'. *Mid baktusz it fēnt, feküdzs lē, iszē má tá ifiē is jemūt.* — Vö. ném. *nyj. wachen*.

bángli (-t, -ja) *fn.* ,kisszekér'. — Vö. ném. *wagenlein*.

batri (-t, -k, -ja) *fn.* ,elemlámpa'. *E kizs batridat hoz, mer igⁿ sötíd van.* — Vö. ném. *batterie*.

bédēr (-t, -ék) *fn.* ,vihar, zivatar'. *Hajcsátog be e ludakat ez űolba, mer dzsüm valami bédēr, osztán űádzsom veri űket.* — Vö. ném. *wetter*.

bēkkēr (-t, -ék, -dzsē, -dzsék) *fn.* ,ébresztőóra'. *Ím mas nēm hallom mēg, mikor csönög e bēkkēr.* — Vö. ném. *wecker*.

békni *fn.* ,hosszúkaś kenyér'. — Vö. ném. *wecken*.

berukkul (-ok, *berukkusz, berukkununk, berukkuť, -rukkujj ~ -rukkujjá ~ -rukkujjál, -rukkujjon, -rukknák, -rukkná ~ -rukknál, -rukkná, -rukknunyi*) *tn. i.* ,katonai szolgálatra bevonul'. *Lakodalomba űúótam, ēzs dzsūt, hodzs be kē rukkunyi.* — Vö. ném. *rucken, rücken* (Melich, i. m. 60).

bincsűl (-ök, *bincsűsz, bincsűnűnk, bincsűtiē ~ bincsűtiēl, bincsűť, bincsűjj ~ bincsűjjē ~ bincsűjjēl, bincsűjjön, bincsűnē ~ bincsűnēl, bincsűnő, bincsűnyi*) *tn. i.* ,szerencsekívánatot mond'. *Rigēn, emikor elűösször kesztek aratnyi, e legőregeb mindig bincsűť.* — Vö. ném. *wünschen*.

buóg (-ot, -ok, -dzsa, -dzsok) *fn.* ,mérleg'. *Kűhozom e buógot, ēs megmířēm, mēnnyi.* — Vö. ném. *waage*.

bross (-ot, -a) *fn.* ,melltű'. — Vö. osztr. baj. *brosch* (Melich, i. m. 17).

cájg (-ot, -dzsa) *fn.* ,ruhaanyagfajta'. — Vö. ném. *zeug*.

cēkkēr (-t, -ék, -dzsē, -dzsék) *fn.* ,szatyor'. *Fog mēg ē picint*

e cëkkër fülit, had öncsem bele jeszt e möddzset. Édzs egisz cëkkër uzsonád vütt ez aratjóknak. — Vö. ném. *zecker, zeger, zäcker* (Melich, i. m. 21).

cëlli (-t, -k, -jē) fn. „papírszeletke”. *Valami kis cëllire pej k fëirtam án.* — Vö. ném. *zettel*.

ciha (-át, -ák, -ája, -ájok) fn. „huzat” (párna-, dunyha-). *Csek údzs dühöddzseték ott ez ádzsba, hodzs e cihát jerepessziték, akkor fasszutok án!* — Vö. ném. *zieche*.

cimet (-ét, cimeccsē) fn. „fahéj”. — Vö. ném. *zimmet*.

cokkumpokk *hsz.* „mindenestül”. *Nekēm cokkumpokk inne j etakarodds!* — Vö. ném. *sack und pack* (Melich, i. m. 18).

cólli (-t, -k, -ja, -s) fn. „rendetlen, piszkos kisleány”. — Vö. ném. *südel* (Melich, i. m. 21).

cujspájz ~ csujszpájz (-ot, -ok, -za) fn. „főzelék”. *E borsjó-cujspájzná jop sē kē.* — Vö. ném. *zuspaise*.

curikk *isz.* „vissza, hátrafelé” (állatterelő szó). — Vö. ném. *zurück*.

curikkul ~ crukkul (-ok, curikkusz ~ crukkusz, curikkut ~ crukkut, curikkujjon ~ crukkujjon, curikkuna ~ crukkuna, curikkunyi ~ crukkunyi) tn. i. „hátrál”. *Űaddik crukkut, mġeg belemġnt ez árogb.* — Vö. ném. *zurück*.

cvidēr (-t, -en) mn. „kedvetlen”. *Jez e nadzs is, mikor beteg vuót, ojan cvidēr vuód, de jez ažiēr inkább alutt.* — Vö. ném. *zuwider, ném. nyj. zwider*.

dēpuó (-t, -k, -ja -jok) fn. „faraktár”. *E sųógorod e Miklųós e dēpuóba jár. Ű maga e dēpuóba jár, e dzserġkġ mġk sųųógának.* Vö. ném. *depot*.

dózni (-t, -k, -ja, -jok) fn. „cigarettatárca”. *Má mġk huā tġttitġk e dóznimat! Rá 'karog dzsųųójtannyi, osztán nincs sahun!* Vö. ném. *dose*.

dritli ~ tritli (-t, -jē) fn. „hámfa”. — Vö. ném. *trittel*.

druccás (-sat, -san) mn. „dacos, akaratos”. *Miēr vacs tē mindig ojan ġ kġzs druccás?* — Vö. ném. *trotz*.

druccul (-ok, druccusz, druccut, druccuj ~ druccujjá ~ druccujjál, druccujjon, druccunák, druccuná ~ druccundl, druccuna, druccunyi) tn. i. „dacol”. *Ĳmvelem kġlġk nġ druccuj, mer ġġm mġgbányod!* — Vö. ném. *trotz, trotzen*.

ġszcájg (-ot, -dzsa) fn. „evġeszkġz”. *Nekēm ez ġszcájgot mġktġrġjġtek, mġjġġġt e kalánozsba tġszitġk!* — Vö. ném. *esszeuge*.

ġakabunt (-ot, -ok, ġakabunca) fn. „csavargó”. *Vidzsász tġ ġakabunt, mġġ ġġforrázłak. Jez ez ġhetellem ġakabunt nġm akar ġġfekġnnyi.* — Vö. ném. *vagabund*.

ġára (-át, -ák) fn. „egyházközség”. *Jųó ġára án ažiēr ez űġri.* Vö. ném. *pfarre*.

ġásli (-t, -k, -ja, -jok) fn. „pólya, mellyel sérġlt testrészt szoktak betekerni”. — Vö. oszt. baj. *ġäsch'l* (Melich, i. m. 27).

ġasszul (-ok, ġasszus, ġasszul, ġasszuj ~ ġasszujjá ~ ġasz-

szujjál, fasszujjon, fasszunnák, fasszuná ~ fasszunál, fasszuna, fasszunyi) tn. i. ,szorul, kikap'. Cseg dzsüjje haza apát, fasszuszt tē tülö. — Vö. ném. fassen.

fédër (-t, -dzsē) fn. ,rúgó'. E koma kocsiába jetörött e fédër, a지어 nēm akardza odaannyi. — Vö. ném. feder.

fédərbájsz fn. ,síkpör'. — Vö. ném. federtweiss.

fiérhang (-ot, -ok, -dzsa, -dzsok) fn. ,függöny'. — Vö. ném. Vorhang.

firis (-set, -sen) mn. 1. ,gyors, koránkelő'. De firizs vadzs muá ! 2. ,hideg'. Múta mēgmerték e kutanka, mindig ojan juó firizs bend e viz. — Vö. ném. frisch.

fiérma (-át, -ák) fn. ,cég'. É gráci fiérma vettē át, uām mēg lēigett. — Vö. ném. firma.

fódër (-t, -dzsa) fn. ,apa'. — Vö. ném. vater.

fráj mn. ,szabad'. Huónap má dilután nicstü fráj lészék. — Vö. ném. frei.

frësszül (-ök, frësszusz, frësszününk, frësszüt, frësszüj ~ frësszüjje ~ frësszüjje, frësszüjjon, frësszüniek, frësszünie ~ frësszünie, frësszünö, frësszünejik, frësszünyi) ts. i. ,mohón eszik, zabál'. — Vö. ném. fressen.

früstük (-öt, -csö, -csök) fn. 1. ,reggeli'. Juó vuóna má ē kis früstük ! 2. ,a reggeli ideje'. Jeszt e kis sorkat früstükre lēvágdzsok. — Vö. ném. frühstück.

fuszëkli (-t, -ja, -k) fn. ,zokni, rövidszárú harisnya'. — Vö. ném. fusssockel (Melich, i. m. 32).

fukszi (-t, -ja, -jok) fn. ,sárgaszínű ló'. — Vö. ném. fuchs.

gang (-ot, -dzsa, -dzsok) fn. ,folyosó'. E gabondzszakok hetëccaka ott állottak e gangba, ha csek e tik kü nēm piëkkütö, e fene sē nyút hozzá. Aszonta, hodzs ojjā hosszi gang vam, mesztléláp kellëtt ëddzsig vīgibü e másigba mēnni, ot hideg vízbe mozdannyi. — Vö. ném. gang.

gëmä isz. ,menyünk'. Na, gëmä, mēnnünk ! — Vö. ném. geh mann.

grájjul (-ok, grájjusz, grájjununk, grájjut, grájjuj ~ grájjujja ~ grájjujjál, grájjujjon, grájjunák, grájjuná ~ grájjunál, grájjuna, grájjunák ~ grájjunáják, grájjunyi) ts. i. ,elcsen, ellop'. Jez e büdös kölök tēnnap megin grájjud valamit e kertnyitáson. — Vö. ném. greifen.

gugli (-t, -k, -ja) fn. ,agyaggolyó' (gyermekjáték). Ad vissza e guglimiëkat. — Vö. ném. kugel.

guglihupf (-ot, -ok, -csa) fn. ,bábakenyér, kuglóf'. — Vö. ném. gugelhupf.

guórtni (-t, -k, -ja) fn. ,öv'. — Vö. ném. gürtel, gurt.

gránic (-ot, -ok) fn. ,országhatár'. — Vö. osztr. baj. graniz (Melich, i. m. 34).

dzsánkli (-t, -k, -ja, -jok) fn. ,könnyű, nyári dolmány'. Hozátok kü e dzsánklimat, rámvészem, igē hideg van. E szabúókat keresem, nēm tuóm huā rakták mast üket, ē dzsánkliat akarog

vénnyi jeh helëtt e dyómá helët, mer ha csek ë kicsint is meleg van, ëccërre csupa luzsd vadzsok. — Vö. ném. nyj. *janker, jankerl* (Melich, i. m. 39).

hájbli ~ hájbëlli (-t, -k, -ja) fn. ,kis gyermekfökötö'. — Vö. ném. *haube*.

hájzli (-t, -k, -ja, -jok) fn. ,árnyékszék'. *Ojjam бүдös, mind e hájzli.* — Vö. ném. *häuslein*.

hëkszt (-ët) fn. ,boszorkány'. *Hát jez e vj hëkszt mit keres itt?* — Vö. ném. *hexe*.

hergott (hergoccsa) fn. ,Úristen'. (Káromkodásban használatos, többnyire az Úristen szóval együtt.) *Në dobájj! Hergoccsát e pofádnak, rohad verbung.* — Vö. ném. *Herrgott*.

hjëbíér (-t, -ëk, -dzsë, -dzsëk) fn. ,lopó'. — Vö. ném. *heber*.

himpjér (-t) fn. ,málna'. — Vö. ném. *himbeer* (Melich, i. m. 37.)

himpjérszoft (-ot) fn. ,málnaszörp'. — Vö. ném. *simbeersaft*.

hózi (-ot, ja) fn. ,nadrág'. (Csak gyermeknadrágra mondják). Vö. ném. *hose*.

hózntrögër (-t, -dzsa) fn. „nadrágtartó'. — Vö. ném. nyj. *hosentrager*.

hüzli ~ hüzni (-t, -k) fn. ,cigarettafüvel'. — Vö. ném. *hülse*.

ja hsz. ,igen'. *Hát apát hazadzsüt má?* — *Ja!* — Vö. ném. *ja*.

jágër (-t, -ok) fn. ,vadász, erdész'. — Vö. osztr. baj. *jager*, irod. *jäger* (Melich, i. m. 39).

káppëlli (-t, -ja) fn. ,a cipő orrát beborító bőrdarab'. Vö. ném. *kappel* (Melich, i. m. 41).

kápszli (-t, -k) fn. ,gyutacs'. — Vö. ném. *kapsel* (Melich, i. m. 41).

kászli (-t, -k, -ja) fn. ,konyhaszekrény'. *Ha valami marad, uász maj be kë ténnyi e kászliba.* — Vö. ném. *kasten, kastel* (Melich, i. m. 40).

këvékk isz. ,távozz, menyj innen'. *Ábá, këvékk! në áj ez utamba!* — Vö. ném. *geh weg!*

kikli (-t, -k, -jë, -jëk) fn. ,szoknya'. *E kis kiklijit kü këjek tyódannyi, má igën künyüöttö. Űösze szëttë e sok riépát, ojjä sáros csizmákje, cafatos kiklibe, hosz szinte roz vuót ráníznyi.* — Vö. ném. *kittel*.

kifli (-t, -k, -jë) fn. ,félholdalakúra meggörbített péksütemény'. — Vö. osztr. baj. *kipfli* (Melich, i. m. 42).

kiszli ~ kisztili (-t, -k, -jë, -jëk) fn. ,gazdasági célokra használt láda'. *Összötöröt mindër recsepocsára, e kiszlik csek ür röpütek.* — Vö. ném. *kiste*.

klöäd (-ot, -ok, klöäddzsa) fn. ,egybeszabott női felsőruha'. *Vëdzsëm partikát, uäbbü lëd vuóna ë klöäd mëg ëdzs elekötjö.* — Vö. ném. *kleid*.

knájf (-ot, -csa) fn. ,díkics'. — Vö. ném. *kneif*.

khégli (-t) fn. ,kugli, — V teke'.ö. ném. *kegel*.

komat (-ot, *komacsa*) fn. ,vállhám, hámiga'. — Vö. ném. *kummet*.

kornabiékk (-ét) fn. ,borókafenyő'. *E Kerégdomb nyugotom behuāgat e Nadazsra, rigēn e fēmiris elüōcs csupa bazuót, kornabiék mēk tūske vuót.* — Vö. ném. nyj. *kranawett, kranabit*.

kuóstál (*kuóstát, kuóstájjon, kuóstána*) tn. i. ,kerül valamibe'. *Uāsz mēkkiérdēszhēt tülō, mit kuóstál.* — Vö. ném. *kosten*.

kráhhelli fn. ,pezsgölimonádé'. — Vö. ném. *kracherl*.

kriégli (-t, -jē) fn. ,söröskorsó'. — Vö. ném. *krügel*.

krucifiksz isz. ,határozott jelentése nincs, csak káromkodásban fordul elő'. *Hergot krucifiksz!* — Vö. ném. *kruzifix*.

kvint (-ét, *kvincsē*) fn. ,súly'. *E mázsátu jezēk e dzserēkēk mēgim bisztoš jehorták valahuā e kvintēket.* — Vö. ném. *quint*.

láfcigli (-t) fn. ,a rúd jobboldalára fogott ló gyeplőszára, melyet a rúd baloldalára fogott ló hámfájához kötnek'. *Ha e csikuót fogod be, láfciglit kē tēnni, mer uāz igēm buta jēdūōs.* Vö. ném. *laufzügel* (?).

láfsritt fn. ,futólépés'. *Na, láfsrit, szēdd öszsō e nyūlag bocskorát, mer ha má id vuóna is kísēm vuóna.* — Vö. ném. *laufschrift*.

látsprēhhēr fn. ,hangszóró'. — Vö. ném. *lautsprecher*.

loābli (-t, -k, -ja, -jok) fn. ,zsemlye'. *Tormást inkáp cseg vī sūf loāblibu lēhecs csinányi.* — Vö. ném. *laib*.

lógēr (-t, -ok) fn. ,raktár'. *E ják má ez erdūōm mind ojal lógērōgba vannak öszsōragvuā.* — Vö. ném. *lager*.

loszkejn isz. ,engedd, hagyd'. *Ábā, loszkejn, nē szēkád má!* — Vö. ném. *lass gehen*.

lusztház ,kis kertiház'. fn. *E ják tetjire csinátunk ē kis luszthászjiēlit, onnaj lēszuōgát e tēlēfon.* — Vö. ném. *lusthaus*.

lusztig mn. ,vidám'. *Őjjal lusztig vuót, mīē nēm dzsüttīē je?* — Vö. ném. *lustig*.

májsztēr (-t, -ok, -dzsa) fn. ,mester'. *Hát jebbe mēg mēlik-tēg vuót e májsztēr? Nadzs májsztēr vacs tē!* — Vö. ném. *meister*.

májtēr (-t) fn. ,habarcs'. *Mer hodzs meszelēk, ē kis májtērt is kējek kevernyi, lēdūt e fal, be akarom csinányi.* — Vö. osztr. baj. *mälter* (Melich, i. m. 49).

mantli (-t, -ja) fn. 1. ,köpeny'. *E mantlidat jēvühetniēd velet, háthocsha essūō lēssz.* 2. ,kerékpár külső gumija'. — Vö. ném. *mantel*.

márc fn. ,méhsör'. — Vö. ném. *malzbier* (Melich, i. m. 49).

maródi mn. ,beteges, gyengélkedő'. *Ē pár nap úta má ijjem maródi.* — Vö. osztr. baj. *maródi* (Melich, i. m. 50).

masina (-át, -ája) fn. ,cséplőgép, gép'. *E masinát elüōb nēm ösmertik, má il lēhettem tisz-tizēnkīēt esztendūōs, mikol lētt Ūōrbe masina.* — Vö. ném. *maschine*.

másli (-t, -k) fn. ,szalagszoró'. — Vö. ném. nyj. *maschl* (Melich, i. m. 50).

mëgmjêrkül ts. i. 'jeggyel ellát' (ruhát a név kezdőbetűivel). — Vö. ném. *merken*.

molckëráj fn. 'tejcsarnok'. *Múta mëgván e molckëráj, nëm igël lèhet tejet kapnyi*. — Vö. ném. *molckerei*.

mujdër fn. 'édesanya'. — Vö. ném. *mutter*.

must (-ot, *muscsa*) fn. 'gyümölcsbor'. *E must mëg job mind e bor, mer legaláp savanyúó*. — Vö. ném. *most*.

muszájn tn. i. 'kell'. *Ojjam vides e rít kűsűő felë, nëm lèhet oc cipűőbe járnyi, muszájn csizmát huznyi*. — Vö. ném. *muss sein*.

mutër (-t, -ok, -dzsa, -dzsok) fn. 'anyacsavar'. *E kormányon e mutërt mëk kè huznyi*. — Vö. ném. *mutter*.

nájgiëri mn. 'kíváncsi'. *Csek ë fejjiërnip lèhet jennyire nájgiëri*. — Vö. ném. *neugirig*.

nokkëlli (-t) fn. 'galuska'. *Szaggazs bele e levezsbe jeszt e nokkëllit!* — Vö. ném. *nockerl*.

nózi (-t, -ja) fn. 'orr' (csak a gyermeknyelvben használatos). — Vö. ném. *nase*.

oldi mn. 'öreg' (inkább csak állatra mondják). *Na, tē vín oldi, tán uárrább mënnjé!* — Vö. ném. *alt*.

összörihtül ts. i. 'szekeret szükséges kellékekkel felszerel'. Vö. ném. *richten*.

pákli ~ *pákkëlli* (-t, -ja) fn. 'csomag'. *Hozz ë pákkëlli dzsuójtűót izs veled, nincs ë szál së ithon*. — Vö. ném. *pack, packen*.

pancsuór fn. 'meleg, kurta nőikabát'. — Vö. ném. *bonjour* (Melich, i. m. 15).

pantalan fn. 'hosszú nadrág'. — Vö. ném. *pantalons*.

patron fn. 'töltény'. — Vö. ném. *patrone*.

pëkkëlli (-t, -jè) fn. 'kis edény'. *Jűó vűóna mazs valami kis pëkkëlli, emibe beletèhetniëm jeszt e kenyűőt*. — Vö. ném. *becken*.

perepli (-t, -k, -jè) fn. 'esernyő'. *Pereplid vűdzsetëg veletëk, mer könnyem mëglèhet, hodzs essűő lész, fënek igën csunyám van*. — Vö. ném. nyj. *paraplü*.

piëlli (-t, -jè) fn. 'vékony, fehérszínű szalag'. — Vö. ném. nyj. *bertl* (Melich, i. m. 54).

piëlli (-t, -jè) fn. 'összekötött kis csomó'. *Olvassátok mëg e palántot, ëddzs-ë piëllibe százat kössetëk*.

pintjër (-t, -ëk) fn. 'hordókészítő'. *Valami üőri vűót ez öregapcsa, sujsztër vacs pintjër, nëm tudom*. — Vö. ném. nyj. *pintër*, irod. *binder* (Melich, i. m. 54).

pittli (-t, -jè) fn. 'víztartó faedény' (az istállón tartott állatokat szokták itatni belőle). — Vö. osztr. baj. *büttle*, irod. *bütte* (Melich, i. m. 55).

pittül (*pittüt, pittüjjön, pittünö, pittünyi*) ts. i. 'kezét össze-téve kér'. No, *pittüj szípen, akkor kabz valamit*. — Vö. ném. *bitten*.

plé (-*t*) fn. 'bádög'. — Vö. ném. *blech*.

plotni (-*t, -ja*) fn. 'a takaréktűzhely felső lapja'. *Ez yómát még lehet mas sütnyi e plotnin is, élük híé*. Vö. osztr. baj. *plattn*, irod. *platten* (Melich, i. m. 55).

plúcër (-*t, -dzsa*) fn. 'öblös, hasas korsó'. — Vö. ném. nyj. *plutzer*.

pokk (-*ot, pokcsa*) fn. 'csomag'. *Uaz után e dzserék után kéjég valami pokkod vünnyi*. — Vö. ném. *pack*.

pokkul (-*ok, pokkusz, pokkununk, pokkut, pokkujj ~ pokkujjá ~ pokkujjál, pokkujjon, pokkunák, pokkuná ~ pokkunál, pokkuna, pokkunyi*) ts. i. 'csomagol'. *Nëm szuót ë szuót së, összöpokkut, jemënt*. — Vö. ném. *pack*.

prëkkëlli (-*t*) fn. 'darabka'. *Van ot fokhajma is, mezs bele ë három-nics prëkkëllit, hat puhujjon*. — Vö. ném. *bröckel*.

prokli ~ prokkëlli (-*t*) fn. 'kemény csomó'. *Igën nacs kemim prokkelik vannak jebbe e kásába, rosszu fűösztitëk*. — Vö. ném. *brocke, brockerln*.

prëmzül (-*ök, prëmzusz, perëmzününk, prëmzüt, prëmzüjj ~ prëmzüjjé ~ prëmzüjjél, prëmzüjjön, prëmzüñié, prëmzüñé ~ prëmzüñél, prëmzüñö, prëmzünyi*) tn. i. 'fékez' (kerékpáron). *Mikor dzsüttem lë e Cukrázdombru, hëjjába prëmzütem, údzs dzsüttem be, mind e motor*. — Vö. ném. *bremsen*.

prëzbuóst fn. 'préssajt'. — Vö. ném. *presswurst*.

prigli (-*t, -k, -jë*) fn. 1. 'dorong'. *Maj ez erdüörü hozog valami priglit slájfërfának*. 2. 'méter hosszúságúra felvágott, hasítatlan gömbfa'. — Vö. ném. *prügel*.

puccul (-*ok, puccusz, puccununk, puccut, puccujj ~ puccujjá ~ puccujjál, puccujjon, puccunák, puccuná ~ puccunál, puccuna, pucunyi*) ts. i. 'tisztít'. *Hëjjába pucculom, jes sohas ë lësz tiszta*. — Vö. ném. *putzen*.

puruszli (-*t, -k, -ja*) fn. 'mellény' (férfi- és női ruhadarab). — Vö. ném. nyj. *prustl* (Melich, i. m. 57).

putton (-*t, puttonnya*) fn. 'víztartó faedény' (az istállón tartott állatokat szokták itatni belőle). — Vö. ném. *butte*.

rámul (-*ok, rámusz, rámununk, rámut, rámujj ~ rámujjá ~ rámujjál, rámujjon, rámunák, rámuná ~ rámunál, rámuna, rámunyi*) ts. i. 'takarít, rendez'. *Egisz Isten áldotta nap más nëm csinál, mïr rámul mëg rámul*. — Vö. ném. *räumen*.

rédli (*t, -jë*) fn. 'sütőnyílás a takaréktűzhelyen, ahová a tepsit betolják'. *Ez ír rédlim, múta mëkcsinátattok igë szípe süit*. — Vö. Nyr. VIII. 47.

rékli (-*t, -k, -jë*) fn. 'könnyű, női kabát'. — Vö. osztr. baj. *reckl* (Melich, i. m. 58).

riĕn ~ rĕĕn (-t, -ek, *riĕnnyĕ ~ riĕnnye, riĕnnyek ~ riĕnyek*) fn. ,sütőnyílása takaréktűzhelyen, ahová a tepsit betolják'. *E rĕĕmbü hum van e triĕfiészli, uārra akarom e tepsit tĕnnyi.* — Vö. ném. nyj. *rĕrn* (Melich, i. m. 58).

rihtigi mn. ,igazi'. — Vö. ném. *richtig*.

rompul (-ok, *rompusz, rompununuk, romput, rompujj ~ rompujjá ~ rompujjál, rompujjon, rompunák, rompuná ~ rompunál, rompuna, rompunyi*) tn. i. ,dörömböl, zörög'. *Dzserĕk nĕ rompujj aszontam, iszĕ kütöröd ez ablakot.* — Vö. ném. *rumpeln*.

rukszokk fn. ,hátizsák'. — Vö. ném. *rucksack*.

sámĕlli (-t, -k, -ja) fn. ,zsámoly'. *Űj rĕndössen uāzon e sámĕlĕm, mer lĕhĕmbölöksz rúla.* — Vö. osztr. baj. *schaml* (Melich, i. m. 61).

sarabul (-ok, *sarabusz, sarabut, sarabujjon, sarabuna, sarabunyi*), füvet sarlóval levagdos'. *Ēdzs ojjal liánka hodzsas tunná rĕndössĕl lĕaratnyi, csek lĕsarabujja.* — Vö. osztr. baj. *schrappen* (Melich, i. m. 61).

sĕkli (-t, -jĕ, -jĕk) fn. ,tarkaszínű tehén'. — Vö. ném. *schecke*.

sĕĕrbĕlli ~ sĕĕrbli (-t, -k) fn. ,éjjeli'. — Vö. ném. *scherbe*.

sengül (-ök, *sengüsz, sengününk, sengüt, sengüjj ~ sengüjjĕ ~ sengüjjĕl, sengüjjön, sengünĕk, sengünö, sengünyi*) ts. i. ,ajándékoz'. *Īm bizo nĕm sengülĕm oda sĕnkinĕk, inkább marad-dzsor rajtam.* — Vö. ném. *schenken*.

sĕĕrül ~ sĕĕrül (-ök, *sĕĕrűsz, sĕĕrűnünk, sĕĕrüt, sĕĕrűj ~ sĕĕrűjĕ ~ sĕĕrűjĕl, sĕĕrűjjon, sĕĕrűnĕk, sĕĕrűnö, sĕĕrűnyi*) ts. i. ,kapával füvet a föld színén levág'. *Nĕm lĕhet mĕkkapányi rĕndössĕn, ippĕk, hodzs ez embĕr e fűjjet, ĕ kicsint lĕsĕĕrűli.* — Vö. ném. *scheren*.

sifli (-t, -k) fn. ,mézeskalács'. — Vö. osztr. baj. *schiff* (Melich, i. m. 62).

simli (-t, -jĕ) fn. ,szürkeszínű ló'. — Vö. ném. *schimmel*.

sintĕr (-t, -ĕk) fn. ,kutyapécér, gypmester'. *Eki kucsán nincs szájkosár, e mezdüĕm e sintĕr összöszĕdi űket.* — Vö. osztr. baj. *schinder* (Melich, i. m. 62).

slájjĕr (-t, -dzsa) fn. 1. ,szekereken alkalmazott dörzs-fék'. 2. ,vándorköszörűs'. — Vö. ném. *schleifer*.

slájm fn. ,hurut'. — Vö. ném. *schleim*.

slampos (-sat, -san) mn. ,rendetlen'. — Vö. ném. *schlamp, schlampe*.

smĕrgli ~ smĕrkli (-t, -jĕ) fn. ,csiszolópapír'. — Vö. ném. *schmirgel*.

smĕrül (-ök, *smĕrűsz, smĕrűnünk, smĕrüt, smĕrűj ~ smĕrűjĕ ~ smĕrűjĕl, smĕrűjjon, smĕrűnĕk, smĕrűnĕ ~ smĕrűnĕl, smĕrűnö, smĕrűnyi*) ts. i. ,zsiroz, a játékos kezére játszik' (kártyajátékban). *Smĕrűj, tĕdzsĕ bele ĕ tizĕst!* — Vö. ném. *schmieren*.

snájdër (-t, -ok, -dzsa) fn. ,szabó'. *Uāz e dök snájdër úcs fuótoszta mēg e nadrágomat, hodzs má kü ísz szakatt.* — Vö. ném. *schneider*.

snopsz fn. ,pálinka'. — Vö. ném. *schnaps*.

spájz (-ot, -za) fn. ,éléskamra'. *Údzs vészēm eszre, mēgin járd valamēliktēk e spájzba, e szalánnába igēm beleherkijēt.* — Vö. ném. *speisekammer*.

spenglēr (-t, -ék) fn. ,bádogos'. — Vö. ném. *spengler*.

spannul (-ok, spannus, sapnnununk, spannul, spannuj ~ spannujjá ~ spannujjál, spannujjon, spannunák, spannuna, spannunyi) ts. i. ,feszít' (kötelet). *E rudazuókötelet mēk kē spannunyi, nē rázuóddzsanak e kivik.* — Vö. ném. *spannen*.

spriccēr (-t, -ék) fn. ,fröccs'. *Ím bizo, ha je is mēnek, nēm igē szoktam többet, mind ē spriccēt, ha mēgiszok.* 2. ,rövid ideig tartó kis zápor'. *Mjēg mēkszárothat, csek ē kis spriccēr vuót.* — Vö. ném. *spritzer*.

spuārhiēt (-ēt, -ék-, spuārhiēccsē, spuārhiēccsēk) fn. ,takaréktűzhely'. *Tēnnap od vuótam e papná, e Pá Lajosnēviē, e spuārhiētēt nisztek mēg, mer ű is ojjant akar csinátatnyi.* — Vö. ném. *sparherd*.

spuārkássza (-át) fn. ,takarékpénztár'. *E Mujsszēr spuārkásszája is mēgbukott.* — Vö. ném. *sparkasse*.

spuārunul (-ok, spuārusz, spuārununk, spuārun, spuāruj ~ spuārujjá ~ spuārujjál, spuārujjon, spuārunák, spuāruna, spuārunyi) ts. i. ,takarékoskodik, megtakarít'. *Ez íllemes embēr uārra törekszik, hodzs mēnniē többet tuddzson összöspuārunyi, mer ha mēgvínül, akkor kísűő lēssz.* — Vö. ném. *sparen*.

srájtli (-t) fn. ,tisztázatlan, mitikus lény'. *E srájtli ojjam, mind ē nyüsztrenk tikfi.* — Vö. ném. *schrat*.

sriē ~ sriég fn. ,ferde, ferdén'. — Vö. ném. *schräg*.

stámpelli (-t) fn. ,pálinkás pohár'. — Vö. ném. *stamperl*.

stanicli fn. ,papírzacskó'. *Tēd bele jebbe e staniclibe uāsz e pipitiért, mer külömbe mēkporosul, jebbe maj küszárod.* — Vö. ném. *stanitzel*.

stángli fn. ,rúd, pózna'. — Vö. ném. *stange, stengel*.

stempli fn. ,pecsét'. — Vö. ném. *stempel*.

stészli (-t, -jē) fn. ,a tengely végére erősített vaskupak, amely megakadályozza, hogy a tengelyről a kerék lecsússzék'. — Vö. ném. *stössel(?)*.

stikli fn. ,csíny'. *Asz hiszēm, mēgim valami stiklics csinát.*

stráff (-ot, stráfcsa) fn. ,sáv, csík'. *Szük stráffokat hincsetēk, könnyeb lēssz összögērāblányi.* — Vö. ném. *streife*.

stráfful (-ok, stráffusz, stráffununk, stráffut, stráffujjon, stráffuna, stráffunyi) ts. i. ,erdőben szanaszét heverő, levágott fákat lovakkal egy helyre vontat'. *Nēm lēhet ojjan könnyem mēgrakuódnýi, stráffunyi kē.* — Vö. ném. *streiffen*.

strájdul (-ok, strájdusz, strájdul, strájdut, strájdуй ~ strájdуйjá ~ strájdуйjál, strájdуйjon, strájdunák, strájduna, strájdunyi) ,civakodik, veszekszik'. It strájdutak má édzs uóra hosszat majnëm. — Vö. ném. streiten.

strájdulyószik ~ strájdulyódik (strájdulyószok ~ strájdulyódok, strájdulyószo, strájdulyósznunk ~ strájdulyódnunk, strájdulyódott, strájdulyóddzon, strájdulyódna, strájdulyódneyi) tn. i. ,civakodik, veszekszik'. Hodzs jezék nëm tunnak összöfjërnyi, mindik strájdulyósznak it mind e cigánok. — Vö. ném. streiten.

stráng (-ot, -dzsa) fn. ,istráng'. — Vö. ném. strang.

strimfli ~ strimfi (-t, -k, -jě) fn. ,hosszú harisnya'. Miér huzod lë e strimfidjéket, těj fakabunt, iszë mőkfázo! — Vö. ném. strümpfel (Melich, i. m. 65).

súbër (-t, -dzsa) fn. 1. ,szekérgát'. 2. ,sütökemence toló-zárja'. — Vö. ném. schuber.

subiksz fn. ,cipőmáz'. — Vö. ném. schuhwichse.

sublat (-ot, sublaccsa) fn. ,kihúzható fiókokkal ellátott láda'. — Vö. ném. schublade.

sultër fn. ,váll'. Jeszt e zsákot fěj kěj segitennyi nekëm sultërra. — Vö. ném. schulter.

syórc (-ot, -ok, -a, -cok) fn. ,melles férfikötény'. Közsd elejbiéd inkább ez í syórcomat, něj koszud összö mind e ruhádat. Ehodzsál lészurta e disznót, měj e syórca is mim vír lëtt. — Vö. ném. schurz.

sujsztër (-t, -ok, -dzsa, -dzsok) fn. ,cipész'. Vüd je e sujsztërho e csizmámat, měj kěj fejjiënyi. — Vö. ném. schuster.

sujsztëráj fn. ,cipésműhely'. — Vö. ném. nyj. schusterei.

szákkëlli (-t, -ja) fn. ,kis zsák'. — Vö. ném. sackel.

szoft (-ot, szofcsa) fn. ,zsiros lé, melyben hús sült'. Öndz rá jeszt e szoftot e kurumpira, jüd syós. — Vö. ném. saft.

szótlër (-t, -ok, -dzsa, -dzsok) fn. ,szíjgyártó'. Hëjjába huszta be e szótlër e rudas komaccsát, mast is csek fëdörgüli e nyakát. — Vö. ném. sattler.

szótlëráj fn. ,szíjgyártóműhely'. Vö. ném. nyj. sattlerei.

tëkkëlli (-t, -jě) fn. ,gyermektartó'. Vidzsázzatok, uāz e kizs dzserék lë něj rugdzsa magáru e tëkkëllit, něj hodzs nekëm mők-fázzon, e fene mējëheti. — Vö. ném. decke, deckel.

tisliër (-t, -ëk) fn. ,asztalos'. — Vö. ném. tischler.

tölmër (-ëk) fn. ,bolond, értelmetlen, ostoba'. Jaj, de töll mër ë dög vacs těj is!

trampli mn. ,nehéztüstü, mamlasz'. — Vö. osztr. drämp (Melich, i. m. 67).

triëfjészli (-t, -k, -jě, -jëk) fn. ,háromláb'. E riëmbü hum van e triëfjészli, uārra akarom e tepsit tënnyi. — Vö. ném. dreifuss.

tringöld fn. ,borravaló'. — Vö. ném. trinkgeld.

troccsul (-ok, troccsusz, troccsununk, troccsut, troccsuj ~ troccsujjá ~ troccsujjál, troccsujjon, troccsunák, troccsuna, trocs-

csunyi) tn. i. ,pletykázik, beszélget'. *Jez is hun troccsul kışő estięlig.* — Vö. ném. *tratschen*.

trójtli fn. ,félkegyelmű, számár'. — Vö. ném. *trottel*.

vájdling (-ot, -dzsa) fn. ,nagyalakú tál'. — Vö. ném. *nyj. weidling*.

vinkli fn. ,zúg, sarok'. *Uabbu e vinklibü, mihánt ę kicsint földűsődik, mindzsá essűő lęssz.* — Vö. ném. *winkel*.

videhákli (-t, -ja) fn., ~ alakúra meggörbített erős drót-darabka, mellyel az elszakadt láncszemet helyettesítik'.

zsiętęr (-t, -dzsę) fn. ,fejőkanna'. — Vö. osztr. baj. *sechter* (M e l i c h, i. m. 69).

zsumpor (-t, -ok) fn. ,szalmából font nagyobb fajta szakajtó'. Vö. osztr. baj. *sumper* (M e l i c h, i. m. 70).

Kolozsvár.

Imre Samu.

Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei.

(Egy térképvázlattal.)

A kérdés, amellyel az alábbiakban foglalkozni akarok, már eddig is több feldolgozásban részesült. Mindenekelőtt meg kell itt említeni Moór Elemér összefoglaló tanulmányát,¹ amelyben az egész Nagy Alföld szláv eredetű helyneveivel kapcsolatban a mi területünk névanyagát is behatóan tárgyalja. Utána magam kétszer is foglalkoztam e kérdéssel. Először a Magyarország népei a XI. században című munkám² 412—13 lapjain, másodszer pedig Maksai Ferenc, Szatmár megye a középkorban című munkájában,³ amelyben a hely-, család- és személynevek eredetének minősítését végeztem el. Mivel azonban e két munkában a neveket egyébként csak minősítettem, de nem magyaráztam, ezt a feladatot most szeretném elvégezni, annál is inkább, mert Moór értekezésének megjelenése óta jelentős számú új anyag került felszínre, amelyre Moór még nem lehetett tekintettel.

Vizsgálatomat arra a területre korlátozom, amely a Tisza, a Túr, a Nyírség platója, délen pedig a Bükk-hegység között terül el. Lényegében tehát Szatmár megyének északnyugati, síksági részét foglalja magában. Csak kivételesen és inkább csak összehasonlítás kedvéért térek ki e területen kívül eső helynevek vizsgálatára.

Forrásul a Helységnévtáron, Csánki és Ortway munkáin, valamint az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött Pestyféle kéziratos Helységnévtáron és a Magyar Nyelvőrben megjelent dűlőnévközléseken kívül, amelyeket már Moór is felhasznált, a történeti anyagra vonatkozólag Maksainak már idézett munkája, a mai névanyagra vonatkozólag pedig főleg gyűjtés azonban még távolról sem mondható teljesnek és Csúry Bálint Szamosháti Szótára szolgáltak. Az anyag-

¹ Moór Elemér, Die slawischen Ortsnamen der Theissebene: Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI, 1—37, 105—140 II. és térkép. Továbbiakban Moór alatt idézem.

² Szent István Emlékkönyv II. Budapest, 1938.

³ Maksai Ferenc: Szatmár megye a középkorban. Budapest, 1940. (Település- és népiségtörténeti értekezések 4.)

nagyon kíváncsi volna e vidék névanyagának olyanszerű összegyűjtése, amilyenre Szabó T. Attila a Kalotaszegre vonatkozólag adott követendő példát.¹

I. Növényvilággal összefüggő helynevek.²

1. Ragozna. Nagy- és Kis-Ragozna, patak Kisszekeres határában (Pesty, Szhsz.). < szláv *Rogozna* t. i. 'voda' = víz. -6nz, -6na, -6na melléknévképzős származék a *rogosz* 'sás' szóból. A név a szlávságban általánosan el van terjedve, vö. cseh *Rohozna*, lengyel *Rogozno*, szerb-horvát, szlovén *Rogozno* Šmilauer 471, Miklosich 309, orosz *Rogozna* Maštakov passim stb. Moór (37) *rogozina* alapalakot tesz fel. Kevésbé valószínű (l. még ugyanitt Gelinec 55).

2. Dombó, helység, ma Komlódtótfalu része (1312: *Dombow* Csáki Okl. I, 1, 37); 1373, 1428, 1429: *Dombo* Csáki I, 473; 1430: *Thotfalu* Maksai 131). < szláv *Dobovž*, a

¹ Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. Itt említ meg, hogy sem Maksai, sem Csűry nem mondja meg, mit jelöl az idézett helynév. A névmagyarázat szempontjából egyáltalában nem közömbös, hogy a név erdőt, hegyet, mocsarat vagy patakot jelöl-e. Még súlyosabb Maksainak az az eljárása, hogy a helységnevek forrását sehol sem tünteti fel. Nem tudjuk tehát, hogy a kérdéses névalak milyen korból való, eredeti vagy átfírt oklevélből származik-e, s így a további kutatás szempontjából teljesen értéktelenek a közölt névváltozatok. Ez a hibája már Szabó István munkájának is, mely egyébként a dűlőnévanyag közlése tekintetében mintaszerű. Még ismételt kérésemre sem voltak hajlandók a helységnevekre vonatkozó forrásokat közzétenni.

² Rövidítések (a magyar nyelvtudományi irodalomban szokásos rövidítéseken kívül):

A E C O: Archivum Europae Centro-orientalis. I—

Imenik-Registar: Imenik-Registar naseljenih mesta kraljevine Jugoslavije. I—II.

Kniezsa: Kniezsa István, Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv. II.

Kozierowski: St. Kozierowski, Badania nazw geograficznych. I—VII.

Maksai: Maksai Ferenc, Szatmár megye a középkorban. Budapest. 1940.

Maštakov: Maštakov, Spisok rěk Dnjeprovskago Bassejna. St. Peterburg, 188.

Miklosich: Fr. Miklosich, Die Bildung der slaw. Personen und Ortsnamen. Heidelberg, 1926.

Moór: Moór, Die slaw. ON der Tüeissebene. ZONF. VI.

Moór, Westungarn: Moór, Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936.

Pesty: Pesty kéziratok helységnévtára az Országos Széchényi Könyvtárban.

Sedláček, Snůška: Sedláček A., Snůška starých jmen, jak se nazývali v Čechách řeky potoky, hory a lesy. Praha, 1920.

Šmilauer: Šmilauer, Vodopis starého Slovenska. Bratislava, 1932.

dqbz 'tölgy' származéka. Vö. *Knieszsa* 372. — A névben megőrzött szláv orrhangú magánhangzó a X—XI. század határa előtt való átvételre mutat.

3. Dubuch, dn. Gyügye határában (1380: porcio possessionaria *dubuch* Zichy Okm. IV, 175; l. *Maksai*, 145).

< *Dubovec*, -*ovéc* (>-*ovec*) képzős származék a *dub* (< *dqbz*) 'tölgy' szóból (vö. *Miklosich*, 237).

Ez a név tehát azonos tőből alakult, mint a *Dombó*, a különbség azonban az, hogy a *Dubuc* név a magyarba már a szláv nazális eltűnése után került be. Lehetséges azonban — mivel a név ma ismeretlen —, hogy itt csupán névelírással van dolgunk (*dūbuch* = *Dumbuch* helyett *dubuch*).

4. Nemes-Borzova helység (1181: *Bozan*! Szp. Reg. 43.; 1409-től *Borzwa*, *Borzawa*, *Borzowa* *Maksai*, 118).

< *Bržova*, a *brža* (< ősszláv *berza*, ebből orosz *bereza*, lengyel *brzoza*, ó-tót és a déli szláv nyelvek régi alakja **brža*) 'Birke' származéka (*Moór*, 15). Helynévi származékait l. *Miklosich* 228, *Šmilauer* 479.

Bár formailag a *bzrz* 'gyors' szóból való származtatás (< **Bzrzova*, vagy **Bzrzava*) megfelelőbb is volna (ó-magyar **Burzova* > *Borzova*), tárgyilag nem fogadható el. A név nem patakot, hanem helységet jelöl, márpedig helységnévnél a 'gyors' jelentés érthetetlen volna. De ha esetleg a név eredetileg patakot is jelölt volna, nem valószínű, hogy ezen a ma is mocsaras területen gyorsfolyású patak valaha is lehetett volna.

(L. még ugyanitt *Barkó* 29 és *Valkó* 97).

5. Garbóc helység (1339: *Gorbolch*, *Maksai*, 138; 1427: *Garbocz* *Csánki* I, 475. — Mint pataknév: 1344: *Gorbolchfoka*, *Garbóc* határában *Maksai*, 138).

< **Grabovéc*; -*ovéc* képzős származék a *grabz* 'gyertyán' szóból.

6. Gábornok, dn. Kömörő és Fülesd határában (Nyr. XXVI, 287, Szhsz.). A név előfordul egy 1345. évi oklevélben is Kölcse határában: *Gaburnukfuka* (*Maksai*, 164).

< **Gabrónikz*, esetleg **Grabovónikz* (ebben az esetben azonban **Gáborónok* alakon keresztül inkább **Gábrónok* volna várható), a *grabz* 'gyertyán' származéka (*Moór*, 22). Vö. *Miklosich*, 247.

(L. még ugyanitt magának Kömörőnek a nevét 44, *Osztorú* 62 és *Zsiraszög* 79.)

7. Gáboró, dn. Mezőgecse határában (Kat. térkép és Szhsz.).

< **Grabovz* ~ **Grabovo*, a *grabz* származéka (*Moór* 22).

8. Gábornya, dn. Lázári határában (Kat. térkép, *Moór* 22).

< *Gabrěňa*, -*ěňa*, -*ěňa*, -*ěňa* képzős származék a *grabz* szóból. A képzésre vö. *Miklosich*, 211: kisorosz *Bolotňa* *Čeremošňa*, *Javorňa* stb. L. *Moór*, 22. — Kevésbé való-

színű a névnek egy **Gabrina* alakból való magyarázata, mert ebben az esetben a magyarban inkább *Gáborna* alakot várnánk.

9. Gábornya (1520: Istvándi határában *Maksai*, 151).

< *Gabrŕna*, l. a 8 alatt. (L. még ugyanott *Eszenyő* 11, *Topóér* 17, *Tapónak* 19.)

Az 5—9 szám alatt tárgyalt nevek a *grabrŕ* szónak két másik változatára mennek vissza: *grabrŕ* ~ *gabrrŕ*. Vö. *Berneker*, *EtWb.* I, 343.

10. Gallagó, dn. Csengerbagos határában (SzhSz.).

< *Glogovŕ*, a *glogŕ* 'som' származéka. Vö. *Miklosich*, 244.

(L. ugyanitt még *Cirkó* 85; *Bagos* 98.)

11. Eszenyő erdő Istvándi és Cseke határában (Nyr. XXVI, 287). Istvándi határában említi egy 1345. évi oklevél is: *Jezew* (*Maksai*, 150).

< **Jeseŕevŕ*, a *jasenŕ* ~ *asenŕ* ~ *jesenŕ*, illetőleg *jasenŕ* ~ *asenŕ* ~ *jesenŕ* 'kőrisfa' származéka. A szláv helynévre vö. *Miklosich*, 257.

(L. még ugyanitt *Gábornya* 9, *Topóér* 17, *Tapónak* 19.)

12. Eszeny, dn. Botpalád határában (SzhSz.).

< **Jesenŕ* (l. a 11 számot). A nominativusi fanév > helynévre vonatkozólag l. alább. a 43. *Túr* alatt.

13. Esznye, dn. Vári határában (SzhSz.).

> *Jesenŕje*; -*je* gyűjtőnévképzős származék a *jesenŕ* szóból (l. a 11 számot). A képzőre l. *Miklosich*, 207.

A 11—13 alatti nevek magyarázatának bizonyos mértékben nehézséget okoz a magyar szókezdő *E-* a szláv *Je-* szókezdettel szemben. Ezért az *EtSz.* II, 62—64 a szabolcsmegyei *Eszeny* (1355: *Ezen* stb. *Csánki*, I, 514), a zemplénmegyei *Eszenke* (*Csánki*, I, 514), a beregmegyei *Apa Ezen* (1270: *Wenzel*, VIII, 261, Dobron határában), a fehérmegyei *Eszeny* (1274: *Ezen Wenzel*, IX, 136; *Csánki*, III, 327) és a biharmegyei *Szentelek* (< *Eszen-telek*: *Jakó*, Bihar megye, 354) helyneveket személynévből magyarázza és e nevet az **Ész* ~ *Esze* személynévvel hozza kapcsolatba. Ugyanezzel hozza összefüggésbe az *Eszenyő* (11 szám) és az erdélyi *Eszenyő* *Eszenyőbükk* stb. neveket is. A magyarázatnak nagy gyengéje azonban, hogy ilyen személynév sehol sem mutatható ki. A 11. alatt tárgyalt szatmármegyei *Eszenyő*-ről az okleveles adat alapján kétségtelen, hogy *Jeszenyő*-ből származott, annak szláv eredete viszont nem lehet kétséges.

Moór Elemér az *EtSz.* véleményéről írt bírálatában (*Szegedi Füz.* I, 256—57) azt gondolja, hogy a magyarság nem a *jesenŕ*, hanem az eredeti **asenŕ* alakokat vette át, míg az 1345. évi *Jezew* (l. a 11 számot) egy másodszori átvételt tükrözne.

A szláv szó változatai (orosz, kisorosz *jasenŕ*, bolgár *jasen*, szerb-horvát, szlovén *jasen*, cseh, tót *jasen*, lengyel *jasienŕ* ~

jasion, szerb *jasen* ~ szlovén, cseh, tót *jesen*, lengyel *jesion*) egy ősszláv **asen6* ~ **osen6* váltakozására mutatnak (< **ōsen6* ~ *osen6*; a bolgár nyelvjáráásokban lévő *osen* kései fejlemény). Az *o*-ból a rákövetkező *e* hatása alatt már az ősszlávban *e* fejlődött (Rozwadowski: Rocznik Slawistyczny VII, 18), esetleg azonban gondolhatunk egy ősszláv *o* ~ *e* ablautváltakozásra is. Mindenesetre már az ősszlávban kifejlődött a mai kettősségnek megfelelő **asen6* ~ **esen6* változat. Azonban a szláv nyelvek sem a szókezdő *a*-t, sem az *e*-t nem tűrik és mindenütt kifejlődött a *j*-prothesis. Ami a bolgárt illeti, ahol ez a prothesis nem általános, a vélemények eltérők, vajjon megőrzött régiességgel van-e itt dolgunk, vagy pedig újabb fejlődés eredményével. A *j*-prothesis az *e*-nél régibbnek látszik, mint az *a*-nál. Míg a szókezdő *a*-ra a legtöbb nyelvből vannak példánk (ó-egyh. szláv, ó-orosz, szerb-horvát, tót stb. *ako* ~ *jako* 'hogyan'),¹ addig az *e*-re ez teljesen hiányzik. Vannak szláv eredetű magyar helynevek is, amelyek a szókezdő *a*-t tükrözik (*Ablonc*, Gömör m.: Csánki I, 129; *Ablánc*, Vas m.: 1233-tól Móór, Wertungarn 19; *Ablenc*, eltűnt falu Pozsony megyében: 1243; *Ablench* MonStr. I, 346; 1296; *Oblynch* Wenzel V, 160 < szláv **Ablon6c6*, az **ablon6* ~ *jablon6* 'almafa' szóból).

Az *Eszeny*, *Eszenyő* neveknél fel lehet tenni, hogy a magyarság még egy **Asen6*, **Asenevz* alakot vett át² (az **Esen6*, **Esenevz* átvétele, mivel ezek az alakok nyilván igen korán kivesztek, teljesen valószínűtlen). Azonban az *Eszenyő* alaknál ez nem valószínű, hiszen van okleveles adatunk, hogy régebben *Jeszenyő*-nek hangzott (11. szám). Móór feltevése, hogy itt kétféle átvétellel van dolgunk, igen komplikált. Fel kellene tennünk, hogy a magyarság ezt egyszer egy régebbi (*Eszenyő*) és egy újabb (*Jeszenyő*) alakban vette át, azonban az újabb átvétel újból feledésbe merült, míg a régibb a mai napig él. Ézszerűbb volna, ha ma az újabb átvétel élne és a régibb merült volna feledésbe. Arra gondolni viszont, hogy vidékünkön a szlávban *je-* > *e*-fejlődés történt, nem lehet, mert a szláv nyelvek közül erre csak a bolgárban van adatunk (ha ugyanis a mai *e*-szókezdő későbbi fejlemény és nem megőrzött régiség), viszont a mi vidékünk szláv-sága akármi lehet, csak éppen bolgár nem. Erre egy kétségtelen adatunk van: *Med igye* patak a Szernye-mocsárban, a Tiszától északra (1270: locus lutosus *Medwyge* Wenzel VIII, 261 < szláv **Medvĕd-je*; a *gy* alapján a név bolgár: *Medvežde* nem lehet).

A kérdést még bonyolultabbá teszi, hogy van egy másik magyar helynévcsoporthoz is, amelyben az idegennyelvi szókezdő *j*-vel szemben a magyarban magánhangzó szókezdő van. Ez az *Árdánfalva*, *Árdánháza* és *Árdány* Közép-Szolnokban, Bereg-

¹ Liewehr, Einführung in die hist. Grammatik der Altscheichischen Sprache. I. Brünn, 1933. 36.

² Móór: Szegedi Füz. I., 256—57.

ben és Beszterce-Naszódban, amelyek a beregmegyei helység *Jardanfalu* (Csánki I, 413) és a besztercenaszódi helység *Jordánfalva* (1319: *Jordanfolua*) változatok tanúsága szerint a *Jordán* személynévből származnak (EtSz. I, 128). Mivel itt szó sem lehet valami szláv sajátság átvételéről, fel kell tennünk — még ha ma nem is tudjuk kellően megmagyarázni —, hogy valami magyar jelenséggel van dolgunk.¹ Ilyen név még az ó-magyar *Acintos* szn. a latin *Hiacynthus* helyén (vö. *Cintos* ~ román *Afintiș* Alsó-Fehér m.: 1357: *Acynthus* Iczkovics, Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1938. 50).

14. Lippa, dn. Szatmárnémeti határában (1430: *Lippa Maksai*, 212).

< *Lipova*, a *lipa* 'hárs' származéka. A szláv névre vö. Miklosich, 277. A *Lipova* > magyar *Lippa* fejlődésre vö. *Rimava* > **Rimva* > *Rima*, *Trnava* > *Turnva* > *Torna*, *Pěnkava* > *Pinkva* > *Pinka* stb. Melich, HonfMg. 382. — Ugyanez az eredete még a következő magyar helyneveknek: *Lippa*, Arad m. (1332—37-től *Lippua*, *Lippa* Csánki I, 764); *Lippa* Földes helység része, Szabolcs m. (Nyr. II, 282); *Lippai lapos*, dn. Tiszaszöllős határában (MNY. XXV, 154); *Lippai halom* dn. Gyoma határában (Moór, 30); *Lippamezew* Szamoslippó határában (1493: *Maksai*, 168). — *Lippó* < szláv *Lipovo*. A *Lipa*, *Lipai* hegy (Moór, 30) valószínűleg nem egy szláv **Lipova* alakból, hanem a nominativusi képzőtlen *Lipa*-ból való. Erre vonatkozólag l. alább a *Túr* alatt. (43. szám).

(L. még ugyanitt *Csaholc* 89 és *Bodonya* 99).

15. Lepenke, dn. Tisztaberek határában (Nyr. XXVI, 286 és Szhsz.).

< *Lipiněka*, a *lipa* 'hárs' származéka. A név egy -*ině* képzős név -*ěka* kicsinyítő alakja.

16. Olesva, Szatmár m. (1312: *Olcha* AnjOkm. I, 249, 1325: *Olchua* KárOkl. I, 64, 1334: *Olchwa*, *Olchua* KárOkl. 86—92 stb.; *Maksai*, 184). Népi neve *Ócsova* (Szhsz.).

< *Olěšava*, az *olěša* ~ *jelěša* (~ *olěcha* ~ *jelěcha*) 'égerfa' származéka. A névre vö. Miklosich, 290; Šmilauer, 479—480. A szóban az *o*- szókezdet a *je*-vel szemben nemcsak az oroszban van meg (mint egyéb *je*- kezdetű szavak esetében, pl. *jeleně* ~ orosz *oleńě* 'szarvas', *jezero* ~ orosz *ozero* 'tó' stb.),² hanem több szláv nyelvből is kimutatható (pl. szlovén, lengyel, szerb, orosz: Berneker, EW. I, 453; Trautmann, Baltisch-slaw. Wörterbuch 6). Helynevekben az *olěša* alak a csehben és a tótban is megvan.

¹ Esetleg idetartozik a *jo*- > magyar *i*- fejlődés is (*jonkább* > *inkább*, szláv *jareba* > magyar *iromba*, *juhász* > *ihász*, *juhar* > *ihar* stb.). Sajnos, Melich az erről tartott felolvasását sohasem jelentette meg.

² Vondrák, Vergleichende slavische Grammatik I,² 69; Liewehr, Einführung 51.

A szláv *jel6ša* ~ *ol6ša* szóból származnak a magyar *Ilosva*, *Irsa* és *Jolsva* nevek is.¹

17. Topóér, patak Istvándi határában (SzhSz. és Nyr. XXVI, 287).

< *Topol6* 'tapoly'. A névre vö. Miklosich, 389, Šmilauer, 480.

A szláv nominativusi fanév > víznévre vö. a *Túr* alatt mondottakat.²

(L. még ugyanitt *Gábornya* 9, *Eszenyő* 11, *Topónak* 19).

18. Topolan, dn. Fülöpösdaróc határában (1181/1288/1366/XVI. szd.: Szentpétery, Reg. 43).

< **Topol'anž* vagy **Topol'any*, elvonás a szláv **iz Topol'anž*, illetve **vz Topol'any* szerkezetekből. Lehetséges azonban, hogy ebben az esetben — mint ma is sok szláv nyelvben — a többes nominativust (*Topol'ane*) már a szláv lakosság ajkán kiszorította a többes accusativus (*Topol'any*). Ez a casus-csere akkor vált lehetségessé, amikor a helynévben már nem a helység lakóinak nevét érezték, hanem a *helyet* értették rajta. — A szláv nyelvekben ugyanis általános jelenség, hogy az élettelen tárgyakat jelentő szavaknál a többes nominativus helyébe az accusativus lépett.

A **Topol'anž* egyébként a *-janinz* ~ plur. *-jane* népnév-képzővel alkotott név a *topol6* 'tapoly' szóból (l. a 17 szám alatt). Jelentésre eredetileg: 'a Topol mellett' vagy 'tapolyfás területen lakók'. (A névre vö. Moór, 111). — Melich, HonfMg. 371 szerint az ilyen esetekben (*Kosztolány*, *Pöstyén*, *Topolcsány*, *Szelepcsény* stb.) nem a nominativus, hanem a genitivus (tehát *Kosztolanz* stb., a mi esetünkben: **Topol'anž*) átvétele; vö. még Knieszsa: MNy. XXXIX. 9.

(L. még ugyanitt *Gadasyn* 93.)

19. Topónak, ér Istvándi és Vámosoroszi határában; rét neve a szomszédos Ricse határában (Nyr. XXVI, 287; SzhSz.). Régi adatok: 1181/1288/1366/XVI. szd.: *Chapolnuk* Szentpétery Reg. 44; 1324: *Thopolnuk* AnjOkm. II, 137; 1345: *Ebes-tupulnuk*; *Philestupulnukkuzy*; 1411: *Thapolnok*, 1425: *Thapolna*, 1516: *Thapolnakhaat* Maksai, 150, 164, 186, 199: Istvándi, Kölese, Oroszi és Ravaszd határában.

< *Topolónikž*, *-bnikž* képzős (< *bnž* melléknév- + *ikž* főnévképző bokr) származék a *topol6* szóból (l. a 17 szám alatt).

(L. még ugyanitt *Gábornya* 9, *Eszenyő* 11, *Topóér* 17.)

20. Vezend helység ~ román *Vezend* (1262: *Wezend* KárolyiOkl. I, 2; 1284: *Wezend* ib. 16; 1327: *Wezend* ib. 66;

¹ Simonyi Zs.: *Ilosva* és társai. Nyr. XLIV, 241—42; Šmilauer, 480.

² Bár feltehető, hogy a *Topóér*-ben a *Topó* nem egy szláv *Topol'*-névből, hanem a — különben szláv eredetű — magyar *tapoly* szóból származik, a név első szótagbeli *o*-ja inkább a név szláv eredete mellett tanúskodik.

1381: *Bezenheluke* ib. 377; 1382: *Vezend* ib. 380; 1383: *Vezentelek* ib. 403; *Lezend!* ib. 407; 1459: *Wezen* ib. II, 322 stb.; l. még Csánki I, 489; Maksai, 235).

< **Věžn*, illetve *Věžn* egy régibb **Věžnž*-ből, amely -*žnž* képzős származék a *vežz* 'szilfa' szóból. A szláv helynévre vö. Miklosich, 336; ezenkívül orosz *Vjaza*, *Vjazenka*, *Vjazninka*, *Vjazovenka*, *Vjazovec*, *Vjazovok*, *Vjazovica*, *Vjazovka* stb. Maštakov; szerb-horvát, szlovén *Vežanja*, *Vežišce*, *Vezovje*, *Imenik-Registar*; cseh *Vazovice*, *Vazovnice* *Sedláček*, *Snůška* 200, 96 stb.; lengyel *Więzowiec*, *Więziec*, *Więzownia*, *Wiążek*, *Wiąża*, *Wiazowna* *Kozierowski* stb. — A magyar névre l. Moór, 113. A szláv -*žnž* képzőre, amely egyébként a ritkább képzők közé tartozik, l. Miklosich, 211 (**Trěstěnz*, **Pěsčanz*, cseh *Hliněná* stb.).

A szóvégi -*d* a magyarban analógiásan járult a névhez. Vö. *Kamon-d* < *Kamon* < szláv *kamenŭ* 'kő' (1232: *Kamund*, 1281: *Kamun* stb. Csánki, II, 761; vö. Moór, *Westungarn* 31; vö. itt *Kálmánd* 67 sz. alatt).

21. Lizkoua, Szekeres határában (1181/1288/1366/XVI. század: Szentpétery, Reg. 44).

< *Lěškova*, a *lěška* 'mogyoró' származéka. Vö. Miklosich, 276; Moór, 30.

(L. még ugyanitt *Okroglá* 65.)

22. Liekő, holt Tiszaág Olcsvaapáti határában (SzhSz.).

< *Lěškova* vagy *Lěškovo*. L. 21. szám alatt.

(L. még *Dalha* 64, *Bolyotva* 87, *Szēbozsgaz* 96.)

23. Liszkő, dn. Panyola-Semjén határában (1415: *Lyzkomezew*, *Lyzkothawa*, 1496: *Lyzkozegh* Maksai, 191).

< *Lěškova*, vö. a 21. alatt.

(L. még ugyanitt *Zsarókert* 41, *Netch* 48, *Korniche* 51, *Borozlousegh* 102, *Garislow* 107.)

24. Bakona-zyg, dn. Nábrád határában (1425: Maksai, 182).

< *Bukovina*, a *buky* 'bükk' származéka. A gyakori szláv névre vö. Miklosich 231. A *Bukovina* > magyar **Bukovina* > **Bokóna* > *Bakóna* fejlődésre (az okleveles adathól azutóbbi tükröződik) vö. *Bakónak*, Zala m. < szláv *Bukovník* (Miklos, A fehérvári keresztesek 1193. évi oklevele 9).

(L. még ugyanitt *Welcherethe* 37).

25. Kapron, dn. Egri határában (Ny. XXXVII, 94; SzhSz.)

< *Koprŭnž* vagy *Koprinž*, a *koprž* 'kapor' származéka. A név a szlávban gyakori; vö. szerb-horvát *Kopran* (< *koprŭnž*) ~ *Koprna* (< *koprŭna*) *Imenik-Registar*; lengyel *Kopernik*, bolgár *Koprec*, *Koprinka* stb. L. még Miklosich, 266.

(L. még ugyanitt *Zsaró* 40, *Szalavény* 95, *Bodonya* 100).

26. Darnó helység (1341: *Darno* ~ *Dorno* Zichy Okm.

I. 608; 1342: *Darno* Csánki I, 473; 1348: *darnow* Zichy Okm. II, 304; 1391: *Darnou* Károlyi Okl. I, 450; vö. *Maksai*, 126).

< **Děrnovъ*, a *děrnъ* 'gyep' származéka (megfelelői: orosz *děrn* = *d'orn*, szlovén *drn*, cseh *drn*, lengyel *darn*, felső-szorb *dorn* Berneker, EW. I, 256). — A névre vö. orosz *Derna*, *Dernovka* patakokat *Maštakov* Dnjepr, lengyel *Darnovo*, *Darnowiec* Kozierowski, szerb-horvát *Drnek*, *Drново*, *Drnovina*, *Drnje* Imenik-Registar stb. vö. Miklosich 240.

Ugyanebből valók a magyar *Dorna* (Orbán, Székelyföld IV, 64); *Derna* patak (a Gyepes mellékvize, Bihar m.) és falu (1472: *Darna* Jakó, Bihar megye, 232); *Dernő* ~ tót *Drňany* (Lipszky szerint) vagy *Drnava* (Niederle, Národopisná mapa 147 szerint), Gömör m. (1364—1410: *Durnew* stb. Csánki I, 238); *Darna*, Máramaros m.; *Darnó*, dn. (Bökény határában, Ugocsa m. Vö. Moór, 20, Kniezsa: Szabó István, Ugocsa megye, 304).

27. Laznak, dn. Ákos határában, Szilágy m. (Szilágy vm. mon. III, 18).

< *Lozënikъ*, a *loza* 'szőlővessző' származéka. Vö. szerb-horvát *Lozje*, *Lozna*, *Loznac*, *Loznica*, *Lozovik*, *Loznik* Imenik-Registar, orosz *Lozniki*, *Lozinka*, *Loznica*, *Lozova*, *Lozovik* stb. *Maštakov*, cseh *Loza*, *Lozice* stb. vö. Miklosich, 279.

28. Gilvács helység ~ román *Ghilvaci* (1324: AnjOkm. II, 166; 1393: *Gyluach*, 1446: *Gelwach* Csánki I, 475).

< *Glivačъ*, -čъ (< -k-jъ) képzős származék a *gliva* 'gomba, tapló' szóból. A szláv helynévre l. cseh *Hlivice* (Černý-Váša, Moravská jména místní 192), a -čъ képzőre Miklosich, 211 és Kniezsa: AECO. II, 149. Vö. még *Dobrács* alatt is (80. szám). E magyarázat gyengéje azonban a névnek a szlávok területén való nagy ritkasága.

Ezért nem zárható ki a lehetőségek sorából P(ais) D(ezső) véleménye sem, aki nevünket egy feltett magyar **Gilvács* személynévből magyarázza (MNy. XXXI, 208).

29. Barkó mocsár Borzova határában (Nyr. XXVI, 287).

< *Brěkovo*, a régi déli szláv, ó-cseh, ó-tót **brěkъ*, ó-lengyel **brekъ* < ma *brzęk*, orosz *berek* (összláv **berkъ*) 'berkenye' származéka (Berneker, EW. I, 50).

Helynevekben gyakori, vö. lengyel *Brzękowa*, régen *Brzekowa*, *Brzękowice*, *Brzeczka* stb; szerb-horvát *Brekovac*, *Brekovo*, *Brekovce* ~ *Bričeve* stb. — L. még magyar *Barkó* ~ tót *Brekov*, Zemplén m. (1332—37: *Borkow* Csánki I, 342). — Ugyanebből a tőből való a magyar *berkenye* (< *brěkynja*) szó és a *Berkenye* helynevek is (Nógrád m.).

(L. még ugyanitt *Borzova* 4, *Valkó* 97).

30. Barkóca tanyanév a Sárközben (SzhSz.).

< *Brěkovica*. Vö. a 29. számot.

31. Parasnya helység (1336-ból idézi *Maksai*, 192; 1371: *Parasnya* KárolyiOkl. I, 323; 1399: *Paraznya* ib. 507; 1400: *Paraznya* ib. 508; 1401: *Paraznya* ib. 513; l. még Csánki I, 482).

< *Prošnja*, a *proso* 'köles' származéka. Vö. cseh *Prosná*, *Prosnice* (Sedláček, Snuška 121), lengyel *Prośna*, a Varta mellékvize, *Prošnica* patak, *Prosno* helységek (Kozierowski, I, III, V), orosz *Prosnja* patak (Maštakov).

A sopronmegyei *Peresznye* ~ *Prössing* (1237: *Prusna*, Weiss, Urkundenbuch des Stiftes Heiligenkreutz I, 308; 1190: *Prezne*, 1224: *Prezna* stb. Moór, Westungarn im Mittelalter 41; továbbá: 1224: *Prezscine* Kubinyi, Mon. I, 10) vagy ebből, vagy egy szláv *Prosinja*-ból (< *Prosina* szn.) származik (Moór, i. m. 41; vö. még szerb-horvát *Prosinja* hn. Imenik-Registar).

32. Longh, dn. Ecsed mellett (1427: *Longh* *Maksai*, 132).

< *Łęz* 'erdő'. A névre vö. Melich, HonfMg. 121, Moór, 30, Kniezsa: Szabó, Ugocsa megye, 358 és Magyarország népei 372.

A névben megőrzött szláv nazális tükröződik.

33. Lazsna, erdő Mikola és Homok határában, valamint dn. a szomszédos Szarazberek és Kishodos határában (SzhSz.).

< *Lužna*, -*ěna* melléknévképzős származék a *lug* (< *l gž*) 'erdő' vagy a *luža* mocsár szóból. Vö. a 32. számot.

Ugyanebből a szóból való a Tiszaháton élő *lazsna* 'dudvával benőtt bokros hely' és 'dudvás, durva széna' (SzhSz.) Mivel a szó éppen a Tiszaháton ismeretes, nem lehetetlen, hogy helynevünk már ebből a *magyar* szóból származik.

34. Bylgez, dn. Tyukod határában (1505: *Maksai*, 225).

< **Bělz-gozdž* 'fehér hegy, erdő'. A névre vö. szerb-horvát *Bela Gorica*, *Beli Breg*, cseh *Béla Hora* stb. Vö. *Bürgözd*. Szilágy m. (1257: *Bylgoz* HazOkm. VI, 91; 1461: *Bylgez*d, 1478: *Bilgez*d, *Bylgez* stb. Petri, Szilágy vm. Mon. III, 181).

II. Állatvilággal kapcsolatos nevek.

35. Szernye, eltűnt helység Géberjén mellett (1417: *Zernye* *Maksai*, 216).

< *Sěrnja* ~ *Sěrnje*, a *sěrna* 'őz' -jě ~ -ja ~ -je birtokosképzős származéka. A névre vö. cseh *Srní potok* (< **Sěrnjějě*), szerb-horvát *Srnido*, *Srnovac*, *Srnje*, *Srnjak* Imenik-Registar, lengyel *Siernia* Kozierowski; vö. Mik-

losich, 319. — Ebből való a magyar *Szernye* mocsár és falu neve is Bereg megyében.

36. Zyrnyenormán, dn. Kölcse határában (1345: *Maksai*, 164).

Nyilvánvaló, hogy alapszava a 35. szám alatt tárgyalt *sórna 'őz'* szó, a név képzésmódja azonban nem világos. A *Zyrnyen-* második szótagja visszamehet egy szláv *-inž, -ěnz* vagy *-janž* képzős névre. Az első két esetben magyarázatlan a magyar név *ny*-je, bár $n > \tilde{n}$ fejlődés a magyarban szórványosan igazolható (Meličh: MNy. VIII, 14), a harmadik esetben fel kellene tenni, hogy a határrész lakott hely volt valamikor, mert a képző eredetileg embereket jelöl (vö. *Topolan* sz.).

A név második része (*orman*) nyilván közszó volt e vidéken. *Maksai* a munkájában ezen kívül még két adatot is idéz: *Akazthoorman* (1411: Ravazd határában 199) és *Kethaguorman* (1345: Kölcse határában 164). Dülönévben ma is él Istvándi határában: *Ormánháti dülő* (Nyr. XXVI, 287).

(L. még ugyanitt *Kálnok* 54, *Purbuzlo* 110.)

37. Welcherethe, dn. Nábrád határában (1425: *Maksai*, 182).

< *Völče, -jč ~ -ja ~ -je* birtokosképzős származék a *vólčz* 'farkas' szóból. A névre vö. Miklosich, 337.

(L. még ugyanott *Bakona-zyg* 24.)

38. Kwrin, dn. Varsány határában, ma Szabolcs m. (XV. század vége: *Maksai*, 232).

< *Kurinž, -inž* képzős származék a *kura* 'tyúk' szóból. Vö. Miklosich, 272.

(L. még ugyanitt *Lednech* 53.)

39. Szaklyán, helység, ma puszta Csáki-puszta néven Daróc és Majtény között (1469: *Zaklyan*, 1489: *Zaklyan* Csánki, I, 485; *Maksai*, 208).

< **Sokoljanž* (gen. plur.) vagy *Sokoljany* (acc. plur.), a *sokolž* 'sólyom' szóból. A névre vö. Miklosich, 318, Moór, 106. A képzésre l. *Topolan*, a 18 szám alatt.

Vö. még *Szakoly*, Szabolcs m. (1314: *Inezakala*, 1326: *Zakul*, *Zokul* stb. Csánki, I, 526; *Maksai*, 208 < *Sokol-jč*); *Szakáll* Abaúj, Baranya, Bihar m.; *Szakály* Tolna m., *Szakał* ~ tót *Sokolovce* Nógrád m., *Szakałér*, *Szakolyrév* dn. Jakó, Bihar megye, 226, 255 stb.

40. Zsaró, dn. Egri határában (Szhsz.).

< *Žeravč* vagy *Žerav-jč*, a *žeravž* 'daru' szóból. Vö. szerbhorváth *Žerava*, *Žeravac*, *Žeravina*, *Žeravica*, *Žerovjane* stb. Imenik-Registar, bolgár *Žeravino*, *Žeravica*, *Žeravna*, Spisák naselenitě města v carstvo Bálgarija, orosz *Žuravec*, *Žuravka*, *Žuravlinka*, *Žuravoj* Maštakov, lengyel *Żorawiec* stb., l. Miklosich, 345; Moór, 115.

Az alanyesetben álló növény-, illetve állatnév > helynévre vö. a *Túr*-t a 43. sz. alatt.

(L. még ugyanitt *Kapron* 25, *Szalavény* 95, *Bodonya* 100).

41. Zsarókert, dn. Panyola határában (Szhsz.), *Zsarózugoly* Kisar határában (Pest, Helységnévtár).

< *Žeravč*, l. a 35. szám alatt.

(L. még ugyanitt *Liszkó* 23, *Netech* 48, *Korniche* 51, *Boroslóweh* 102, *Garislow* 107).

42. Zsarolyán helység (1181/1288/1366/XVI. szd.: *lacus Sarolyan Szentpétery*, Reg. 44; 1308: Fejér VIII, 1, 252; 1380: *Saralyan Csánki*, I, 484; *Maksai*, 237).

< *Žeravljanz* ~ *Žeravljany*, -*janinč* képzős származék a *žeravč* szóból (Móór, 115). A -*vj*- > -*vlj*- csak délszláv vagy keleti szláv lehet.

43. Túr, folyó (1181/1288/1366/XVI. szd.: *Tur* Szentpétery, Reg. 44; 1216: *Thur* stb. Ortway, *Vízrajz* II, 287).

< *Turž* vagy *Tur-jč*, a *turž* 'őstulok' szóból. A név szláv eredete mellett szól a mellékvízének, *Turc*-nak a neve is, amely nyilvánvalóan *Turóc*-ra megy vissza (ez utóbbi azonos a *turóc*-megyei *Turóc* ~ tót *Turec* és a gömörmegyei *Turóc* ~ tót *Turec* patak nevével). Vö. Móór, 112.

Túr nevű víz, illetve hely Magyarországon több is van: *Túr*, Berettyónak alsó, a szabályozás előtt a Nagysárrétből kifolyó része (XII. szd. vége: *Turu* Anon., 28), innen *Túr-Keve* és *Mező-Túr* városok neve | *Túr* patak és helység Torda megyében (1279: villa *Tuur* Csánki, V, 742) | *Tur* víz Zala megyében (1193: aqua *Tur* ÓMO. 54; vö. Ortway, *Vízrajz* II) | *Túrsámsona*, ma Hajdúsámson (Csánki, I, 524) | *Túregyház*, Temes m. (Csánki, II, 51) | *Túr* ~ tót *Turovce*, Hont m. (1156: *Tur* MonStrig. I, 108, vö. *Kniezsa*: Századok, LXIII, 184) | *Túr*, Zala m. (1406: poss. *Thwr* Csánki, III, 118) | *Túr*, Fehér m. (1422: *Thwr* Csánki, III, 355) | *Túr*, Somogy m. (Lipszky), (vö. 1320: fluv. *Twr* AnjOkm. I, 552) | fluv. *Thurpataka*, Ung m. (1334: AnjOkm. III, 116) | *Tura*, Pest m. (Csánki, I, 36) | *Tura*, Nyitra m. (Lipszky) | *Turán* ~ tót *Turany*, *Turóc* m. | *Turány*, Zemplén m.

A névnek már nagy irodalma van. A régi vélekedéseket mellőzve itt csak két magyarázatra térünk ki. 1. *Pais Dezső* (Scriptores R. Hung. I, 77) szerint a *Túr* egy török *tur-maq* 'állni' igéből származik. E magyarázat gyengéje azonban, hogy sem a törökség más nyomát nem igyekszik kimutatni az összes fenti vizek és helyek szomszédságában, sem pedig nem igazolta, hogy ilyen helynevek a törökségben egyáltalában vannak-e. A törökből való minden névmagyarázatnak általában az a hibája, hogy ezek a magyarázatok légtüres térben mozognak, mert nem rendelkezünk semmiféle török összehason-

lító anyaggal. 2. A másik magyarázat szerint nevünk a szláv *turž* szóból alakult (így már Borovszky, A honfoglalás története. Bp., 1894 77, vö. Virágh Rózsa, Magyar helységnevek eredete. Szeged, 1931, 87, majd Mályusz, Turóc megye kialakulása 102 és Moór, UngJb. I, 445, ZONF. VI, 112). Melich János azonban ezt nem fogadja el, mert szerinte sem a szlávban, sem a németben, sem pedig más általa ismert nyelvben a folyóvizet egyszerűen az állat nevével nem jelölik. Nincs tehát *Tehén* = német *Kuh* = szláv *Krava*; *Borjú*, *Kalb*, *Tele*; *Ökör*, *Ochs*, *Volz*; *Bika*, *Stier*, *Byk*; *Ló*, *Pferd*, *Koń*; *Disznó*, *Schwein*, *Svinja* stb. nevű folyóvíz vagy hely (Melegdi János, MNy. XIX, 132).

Eltekintve azonban attól, hogy a magyar *Túr* nemcsak a szláv nominativusi *turž*, hanem egy *-jé* ~ *-ja* ~ *-je* birtokosképzős (vö. a 31 számot) **Tur-jé* (azaz *potok*) megfelelője is lehet, hiszen a *-jé* képző már az ősszlávban összeolvadt az előtte álló mássalhangzóval és a jelen esetben egy palatális *t*-et eredményezett, amelyet a magyar fül azonban szintén csak *r*-nek hallhatott,¹ téved Melich abban, hogy egyszerűen az állat nevével folyóvizet nem szoktak jelölni. Éppen a szláv nyelvekben sok kétségtelen adatunk van a puszta növény-, illetve állatnévből származó víz- és helynevekre. Pl. orosz: *Rakita*² 'rekettye' patak Maštakov, 16, 145; *Bereza*³ 'nyírfá' ib. 21, 24, 221; *Buk*⁴ 'bükk' ib. 23; *Tern* 'tövis vagy kökény' ib. 58; *Ol'sa*⁵ 'éger' ib. 101; *Mak* 'mák' ib. 163; *Dub* 'tölgy' ib. 223 || lengyel *Brzost*⁶ < *breŝt* 'szil'; *Brzoza* 'nyír'; *Chrzan*⁷ 'torma'; *Jasień* 'kőrisfa';⁸ *Jawor* 'jávorfá'; *Wierzba* 'fűz'; *Buk* 'bükk'; *Dąb* 'tölgy'; *Grab* 'som' stb.⁹ || szerb-horvát *Bob* 'bab'; *Breŝt* ~ *Brijest* ~ *Brist* 'szil'; *Gabar* ~ *Gaber* 'som'; *Glog* 'som'; *Dren* ~ *Drijen* ~ *Drin* 'gyep'; *Dub* 'tölgy'; *Jablan* 'almafa'; *Javor* 'juhar'; *Jasen* 'kőrisfa'; *Lipa* 'hárs'; *Ljesa* 'mogyoró'; *Malina* 'málna'; *Orah* 'dió'; *Praprot* 'páfrány'; *Rakita* 'rekettye'; *Svib* 'rom'; *Topol* 'tapoly'; *Trn* 'kökény'; *Hrast* 'tölgy'; *Cer* 'cser'; *Creŝna* 'cseresznye' stb.¹⁰ || cseh *Buk* 'bükk' Sedláček, Snůška 100 stb. — Állatnevek: orosz *Utka* 'kacsa' Maštakov, 11, 60; *Kokoš* 'kakas' ib. 17; *Byk* 'bika' ib. 34, 80; *Bobr* 'hód' ib. 40; *Koza* ib. 54; *Medvěd*

¹ Kniezsa: Századok LXXIII, 184.

² **Rakyt-ja* esetében **Rakiča* volna.

³ **Berez-ja*-ból **Bereža* volna.

⁴ *Buk-jé*-ből **Buč* alakulna.

⁵ *Ol'sa* < *Ol'cha*, az előreható palatalizáció hatása alatt.

⁶ *breŝt-jé*-ből a lengyelben *Brzeszcz* alakult!

⁷ *Chr'en-jé*-ből a lengyelben *Chrzeń* alakult.

⁸ Vö. a 11 számot.

⁹ Az idézett adatokat l. Kozierowski, Badania nazw topograficznych I—VII kötetének megfelelő betűinél.

¹⁰ Mindezeket l. Imenik-Registar cím alatt idézett helységnévtárt.

'medve' ib. 64; *Sojka* 'szajkó' ib. 97; *Vydra*¹ 'vidra' ib. 107; *Guś* 'lúd' ib. 145; *Kur* 'kakas' ib. 216 || lengyel *Niedźwiad* 'medve', *Ptāk* 'madár', *Bocian* 'gólya' || szerb-horvát *Gavran* 'holló', *Kos* 'rigó', *Kraguj* 'karvaly', *Kuna* 'nyest' *Lis* 'róka', *Orel* 'sas', *Sova* 'bagoly', *Soko* ~ *Sokol* 'sólyom' || cseh *Svině* 'disznó' (Sedláček, Snůška 87, 94, 107).

Ezekből a példákból egész kétségtelenül látni, hogy pusztá növény- és állatnevekből legalább a szlávban igenis alakultak víz- és helynevek. De vannak ilyenek német területen is,² sőt nem idegenek a magyarban sem: *Alma*, *Almakút*, *Eger* (*Egür*), *Eper*, *Nyár* (*Naar*), *Nád-fő*, *Nyár-ér* (*Narher*), *Nyír* (*Nir*), *Som* (*Sum*), l. *Ortvay*, *Vízrajz*; *Eb-tő* (*Ebthw*), *Disznó-ér* (*Giznoer*), *Nadály-tó* (*Nadaltou*) ib.; *Hódtó* (Föld és Ember VIII, 170), *Bik*, *Bükk*, *Bikfő*, *Bikalatt*, *Bogács*, *Borsó*, *Borza*, *Egerpatak*, *Fenyőpatak*, *Jegenyepatak*, *Kenderáj*, *Lapupatak*, *Nyír*, *Tölgyepatak*, *Bikapatak*, *Bikarét*, *Libapatak*, *Medvepatak*, *Róka* (Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. I. Kolozsvár, 1942). A pusztá állatnevekből alakult vízneveket általában mitologikus elképzelésekkel hozzák kapcsolatba.³ Bármint is van azonban, az a tény, hogy ilyen víznevek éppen szláv területen vannak, nem vonható kétségbe. Mivel pedig ilyen típusú helynevek minden szláv területen elég nagy számban fordulnak elő, minden valószínűség a mellett szól, hogy ilyen típusú víznév a különben helynevekben rendkívül gyakori *turž* szóból is alakulhatott (a névre vö. Miklosich, 332). Annak ellenére tehát, hogy *Tur* vízneveket a szláv nyelvekből nem tudunk idézni (helynévben azonban mégis előfordul: lengyel *Tur Kozierowski*, Badania, V, 191; ugyanitt *Turek* hn., -k deminutívumképzős származék a *Tur*-ból) a név szláv eredete több, mint valószínű.

44. **Kömörő**, helység (1181/1288/1366/XVI. szd.: *Kemerew Szentpétery*, Reg. 44; 1344: *Kemerew Csánki*, I, 478; *Maksai*, 164).

< *Komarovž*, -ovž birtokosképzős származék a *komarž* 'szúnyog' szóból (Moór, 27). Vö. *Komoró*, Szabolcs m., *Komár*, Zemplén m., *Komár város*, Zala m., *Komárom*, Komárom és Zala m., *Komaróc*, Abaúj és Sáros m.

Bár a magyarban a mély hangrendből való átcsapás a magas hangrendbe igen gyakori,⁴ feltűnő, hogy helynevünknek a régiségben sincs mélyhangú változata, bár igen korán, már a XII. században bukkan fel, pedig az ilyen átcsapáson keresztül-

¹ * *Vydr-ja* az oroszban *Vydrja* volna.

² Vö. ZONF VIII, 56; IX, 180. s. b.

³ *Trost*, P.: ZONF. XII, 89; *Schnetz*, J.: Die Flussnamengebung in grammatischer und psychologischer Beleuchtung. Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Paris, 1938. 178.

⁴ *Horger*: MNy. XXIII, 127 kk.

ment helynevek legrégibb alakjai általában még az eredeti hangalakot mutatják. Pl. szláv *Struga* > magyar *Uoszturga* (1337.) > *Oosztorga* (1341.) > *Eszturga* (1469.) > *Eszterge* (1525.), ma Esztergető, Győr m. (vö. Knieszsa: AECO. II, 145). Ennek azonban az lehet a magyarázata, hogy a korai előfordulás ellenére helynevünkre az első biztos adat a XIV. század közepéről való, mert az 1181. évi oklevél, sajnos, csak többszörös átiratban maradt ránk, s így a benne előforduló helynévalakokat sem lehet XII. századiaknak tekinteni.

(L. még ugyanitt *Gáboró* 7, *Osztorú* 62, *Zsiraszög* 79).

45. Kaznarethe, Kálmánd határában (1456: Maksai, 155).

< *Kozna* vagy *Kozina*, a *koza* 'kecske' származéka. — A helynévre vö. Miklosich, 268; ezenkívül: lengyel *Koza*, *Kozia*, *Kozie*, *Koziedoly*, *Kozieniec*, *Kozina*, *Kozino* (*Kozierowski*, II, IV, VI), orosz *Koza*, *Kozenka*, *Kozin* (*Maštakov*), szerb-horvát *Kozja*, *Kozje*, *Kozjača*, *Koznik*, *Koznica* (Imenik-Registar) stb.

Vö. *Kazna-tava*, *Kazna-köz* Leleszpolány határában, FE. V, 91.

Tekintettel azonban arra, hogy a név olvasása nem biztos, mert a név *Kaznarété*-n kívül *Kasznarété*-nek is lehet a lejegyzése, a nevet egy szláv *Košna*-ból is származtathatjuk. Ez pedig melléknévi származék a *kosa* 'kasza' szóból és 'kaszálót' jelent. Mint rétnév tehát igen valószínű elnevezés. Vö. lengyel *Košne*, *Košnik*, *Kosny* dn. és mocsárnevek (*Kozierowski*, VI, 194), szerb-horvát *Kosna*, *Kosnica*, *Kosno Poljice* hn. (Imenik-Registar), rutén *Kosnica* ~ *Kisnyca* havasi rétek neve (*Petrov*, Karpatoruské pomístní názvy 22, 47, 53).

(L. még Kálmánd 67.)

III. Vízzel kapcsolatos helynevek.

46. Rákta, kiszáradt patak Józsefháza és Aranyosmeggyes határában (SzhSz.); *Raktaér*, a Túr baloldali mellékvíze (Szatmár m. mon. 22). Talán azonos vele az Aranyosmeggyes határában 1524-ben említett *Rathka* (Maksai, 177).

< **Rěkta*, -ta képzős származék a *rěka* 'folyó' szóból. Vö. az orosz *Rekta* és *Rechta*¹ patakokat Maštakov munkájában (19-szer) és a lengyel *Rzekta* ~ *Rzechta* patakokat (*Kozierowski*, III, 166—67). A különben igen ritka képzőre l. lengyel *Łakta* 'rét' (< *łogz* 'erdő') *Kozierowski*, II, 419 és *Wilkt*a (< *wilk* 'farkas').

Lehet azonban, hogy nevünk egy szláv *Rakyt*a 'rekettye' névre megy vissza. Az alanyesetben álló növénynév > helynévre vö. a *Túr*-t, a 43 szám alatt. A *Rakyt*a > *Rákta* fejlődés a magyarban szabályos: *malina* > *málna*, *palica* > *pálca* stb.

¹ A szláv nyelvekben gyakori -kt- > -cht- hangfejlődéssel.

47. Rosztoka, dn. Homok határában (SzhSz.). Nyilván azonos vele a Kölcse határában 1345-ből feljegyzett *Rutzica-potoka*, *Rutzica* (Maksai, 164).

< *Rosztoka*, tulajdonképpen 'szétfolyás', azaz két folyó összefolyása. Gyakori helynév. Vö. lengyel *Rostok*, *Rostoki*, *Rostocze* (sokszor), szerb *Rastoka*, *Rastoci* sokszor (Imenik-Registar) stb. L. a tót *Rásztoka* ~ *Rosztoka* és rutén *Rosztoka* helyneveket is: Nyitra, Liptó, Zólyom, Zemplén, Sáros, Szepes, Ugocsa, Ung, Bereg megyében (Lipszky).

A szónak a szlávságban két alakja van: *raztoka* (délszláv és a tót nyelv középső nyelvjárása) ~ *roztoka* (északi szláv = keleti és nyugati szláv, a középtót nyelvjárás kivételével).¹ Mivel a magyar név (*Rusztika* > *Rosztoka*) első szótagbeli *u*-ja *a*-ból semmiesetre sem magyarázható, a magyar név délszláv eredetű nem lehet.

48. Netech, dn. Panyola és Semjén határában (1264: Fejér VI, 2, 388; ib. IX, 1, 547—48; Maksai, 191).

< *Ne-teč* 'nem folyó'. A névre vö. lengyel *Netecza*, *Nieciecza*, *Nieciecz*, orosz *Neteča* stb.

Vö. *Csarnanetecse* fluv.: 1335/1357: *Charnaneteche* Sztáray Okm. I, 267, *Netecse*: fluv. *Neteche* ib. 270; *Holt-netecse*: *Holknetecha* AnjOkm. III, 413, 1437: *Elyes-Neteche*, *Apathy-Neteche* MNy. X, 278; *Netechtoufuka* AnjOkm. V, 280. Ezekre vonatkozólag l. Šmilauer, 462. L. még *Netecs* tó Deregyő határában, Zemplén m., Nyr. XXXVIII, 96.

(L. még ugyanitt *Liszkó* 23, *Zsarókert* 41, *Korniche* 51, *Borozlousegh* 102, *Garislow* 107.)

49. Necche, dn. Uszka határában (1512: Maksai, 228).

< *Neteča*. L. a 42. számot. A magyar név fejlődése: *Netecsa* > **Netcsa* > *Necse*.

(L. még ugyanitt *Uszka* 83.)

50. Kerneche eltűnt helység Darnó, Majtis, Jánk, Szekeres szomszédságában (1341/1482: Maksai, 161).

< *Krinica* 'forrás, kút'. Vö. a lengyel *Krynica*, orosz *Krinica* hely- és vízneveket.

51. Korniche tó Panyola határában (1264: Fejér VI, 2, 388). Nyilván azonos ezzel a Nábrád határában 1425-ben említett stagnum *Kernyche*, *Kernychefoka* (Maksai, 182).

< *Krinica* Moór, 29; l. a 47. számot.

(L. még *Liszkó* 23, *Netech* 48, *Zsarókert* 41, *Borozlousegh* 102, *Garislow* 107.)

52. Makrahegy, dn. Szárazberek határában (SzhSz.).

< *Mokra* 'nedves'. A helynévre vö. Miklosich, 84. Hasonló nevek: *Makra*, Arad m. (VR.: *Makra*; Csánki, I, 725) ugyanott *Mokra* hegy; *Makra* mocsár Nyírlugos környé-

¹ Ez az eső intonációjú *ort*-típusú szavak szabályos fejlődésével függ össze.

kén, régebben helység (Csánki, I, 480); *Mokra* helység Ung és Máramaros megyében (Moór, 31).

53. Lednech, dn. Varsány határában (XV. szd. vége: Maksay, 232).

< *Lednec* < **Lednecb*, a *ledz* 'jég' származéka; jelentése 'jeges'. Vö. Miklosich, 276. L. Mikesy Sándor, Szabolcs vármegye középkori víznevei. Bp. 1940, 20.

(L. még ugyanitt *Kwrin* 38.)

54. Kálnok, dn. Kölcse és Fülesd határában (Nyr. XXVI, 287). Régi adatok: 1181/1288/1366/XVI. szd.: *Talnok*! Szentpétery, Reg. 44; 1411: *Kalnok* Ravaszd határában (Maksai, 199).

< *Kalónikz*, a *kalz* 'sár' származéka. (Moór, 25; a szláv névre l. Miklosich 260).

(L. még ugyanitt *Zyrnyenorman* 36, *Purbuzlo* 110.)

55. Geline patak Kisszekeres (Szhsz.) és Rozsály (Nyr. XXVI, 287) határában.

< *Glinóc*, a *glina* 'agyag' származéka. A Miklosich, 243 idézte adatokon kívül l. még orosz *Glinica*, *Glinik*, *Glinka*, *Glinna*, *Glinec* stb. vízneveket (Maštakov). Vö. a somogyi megyei *Gelenc* (Csánki, II, 608) és a háromszéki megyei *Gelence* helység nevét.¹

(L. még ugyanitt *Ragozna* 1.)

56. Berence ~ román *Berinja* (1512: *Berencze*, *Berenche-mezew* Maksai, 116).

< *Brónica*, a *brónje* 'sár' származéka (a szóra vö. Berneker, EW. I, 195). A helynévre l. Miklosich, 231; azonkívül lengyel *Brniewo*, *Brenica*, *Brenna*, *Brenno*, *Brenik*, *Breń* (Kozierowski, I), *Brzennica* (ib. II, 46), *Brenno* (ib. IV, 64), *Brenica*, *Brennica* (ib. VI, 34). — Szerb-horvát *Brnj*, *Brnjak*, *Brnjača*, *Brnjica* (Imenik-Registar). — A román név a magyarból való, különben közvetlenül a szlávból való átvétel esetén **Bârnița* volna várható.

57. Piriese helység (1299: *Periche* Wenzel, XII, 653; 1327: *Pereche* KárolyiOkl. I, 68; vö. Csánki, I, 483 és Maksai, 197).

< *Porěče* < **po rěčbje* 'folyómente'. Piricse ugyan csak egy kis patak mellett fekszik, a *rěka* azonban általában folyóvizet jelent. — A név szláv területeken általános; vö. Miklosich, 308.

58. Esztergős, dn. Ricse határában (Szhsz.). Nyilván azonos vele a XV. században említett *Eztergewth* (Maksai, 202).

< *Struga* 'ér, patak', vö. itt *Kömörő* 44 és *Knieszsa*: AECO. II, 144. A magyar név szóvégi -s-e, úgy látszik, magyar fejlemény.

(L. még ugyanitt *Ricse* 59.)

¹ Az utóbbit Liebhart (Balkan-Archiv III, 28) egy szláv **Golinci*-ből, származtatta; valószínűtlen.

59. Riese helység (1271/1281 : *Ryche* Fejér, I, 1, 101 ; VII, 3, 70 ; 1315 : *Belryuche*, *Kyuryuche* TörtTár. 1903, 120 ; 1341 : *Ryche* Maksai, 202).

< *Rzvišče* ~ *Rovišče*, a *rovž* 'árok' származéka. Vö. szerb-horvát *Rovišče*, szlovén *Rovišče* (Imenik-Registar), orosz *Rva* (Semenov, Geografičeskij slovar, III, 279) ; *Rvenka* patak (Maštakov), *Rov*, *Rovec*, *Rovok*, *Rova* (ib.) ; tót *Orvište* ~ magyar *Örrevistye* Nyitra m. (1113 : *Rivvis* l. Kniezsa : Melich-Emlékkönyv 201) ; *Rücs* ~ román *Răciu* (1305 : *Ryvch* Csánki V, 728) ; *Récse* ~ román *Recea* Szilágy m. stb.

A magyar név fejlődése : szláv **Rvišče* > magyar **Rivicse* > *Riücs* (az *iü* kettőshangzó *ü*-jának kiesésével, mint *Levka* > *Léka*, *Levgrad* > *Légrád*) > *Řicse*. A **Rivicse* alak feltételezését az 1113. évi *Rivvis* (olv. *Rivics*) alak igazolja. — Vö. Móór, 37. (L. még ugyanitt *Esztergős* 58.)

60. Esztró ~ román *Istrău* (1450 : *Ezthre*, 1475 : *Estoro*, 1489 : *Ezthro* Csánki, I, 554 ; 1454 : *Ezthro* Maksai, 135).

< *Ostrovž* 'sziget'. Vö. lengyel *Ostrów*, *Ostrówek* stb. (vö. pratum in insula sive *Ostrow* 1624 : Kozierowski, III, 114) ; orosz *Ostrovenka*, *Ostrovinka*, *Ostrovka*, *Ostrovok* patakok (Maštakov), szerb-horvát *Ostrovo*, *Ostrovica* (Imenik-Registar) stb.

A névnek a magyar gyepűrendszerhez (Tagányi : MNy. IX, 257) semmi köze nincs.

61. Eztró patak Majtény mellett (1469 : rivulus *Eztró* Maksai, 172).

< *Ostrovž* l. előbb. Valószínű, hogy a Majtény melletti *Esztró* patakról kapta az előbbi helység a nevét.

62. Osztorú, dn. Kömörő határában, *Uszturó* Kisar határában (Szhsz.).

< *Ostrovž*. L. előbb. Vö. még *Eszteró*, dn. Gyapoly és Bihar-félegyháza határában (Nyr. XXIX, 533).

(L. még ugyanitt *Gáboró* 7, *Kömörő* 44, *Zsiraszög* 79.)

63. Kraszna ~ román *Crasna* folyó (1257 : *Crazna* HazOkm. VI, 90 ; 1299 : *Karazna* HazOkm. VII, 282 ; vö. Ortway, Vizrajz I, 219).

< *Krasna* 'szép'. Minden szláv területen gyakori folyó-és helynév. Vö. bolgár *Krasen*, *Krasen-Dol*, *Krasnovó*, *Krasno-Gradište*, *Krasno-Selo*, *Krasnoselci* (Spisák na naselenitě města v carstvo Bălgarija. Sofija, 1935) ; horvát *Krasnica*, szlovén *Krasna* (Imenik-Registar), orosz *Krasna*, *Krasnaja*, *Krasnica*, *Krasnoj*, *Krasny* stb. (Maštakov), lengyel *Kraśnica*, *Kraśnik*, *Krasnagóra*, *Krasne* (Kozierowski, II, III, IV), *Krasna* folyó (ib. VI, 202) ; cseh *Krásnahora* (Sedláček, Snůška).

Bár a *Krasna* név minden szláv területen előfordul, Melich János (HonfMg. 159) mégis az oroszról magyarázza.

Magyarázatánál különösen két érvre támaszkodik:¹ 1. Anonymus nem említi, pedig módja volna rá, ami annyit jelent, hogy a folyónak e korban még neve sem volt; 2. a magyar *Kraszna* alak csakis egy, az első szótagban rövid *a*-val hangzó szláv *Krasna*, nem pedig egy hosszú hangzós *Krāsna* átvétele lehet. Márpedig szerinte ez a szótag ebben a korban — a bolgáron kívül — csak az oroszban nem volt hosszú. Mivel az oroszok jelenlétéről pedig *Kraszna* mellett tudunk (VR. 300: *castrenses de Carazna... dixerunt se esse... genere Ruthenos*), *Melich* szerint kétségtelen, hogy e név nem honfoglaláselőtti szlávoktól ered, hanem a honfoglalás után beköltözött oroszok nevezték el.

Azonban abból, hogy Anonymus *Kraszna* nevét nem említi, még nem lehet arra következtetni, hogy a pataknak ekkor még nem volt neve. Anonymus a Meszesi kapuhoz két útvonalon keresztül vezeti hőseit. Az első útvonal a Felső-Tiszától a Szamos mentén halad, a *Krasznát* tehát valahol az Ecsedi-lápból való kifolyása után kellett kereszteznie. Azonban az Ecsedi-láptól a Tiszáig terjedő folyószakasznak a régiségben úgy látszik nem *Kraszna* volt a neve,² hanem *Ejeg* (1296: *flumen Eyeg Wenzel*, X, 225; 1341: *fluvius Eygh* AnjOkm. IV, 76).³ A második útvonal Anonymus szerint a Ládi révtől a Nyírségen és Omsóéren (= Ér) keresztül vezetett. Ez azonban a *Krasznának* csak a felső folyását érinthette; így nem feltűnő, hogy Anonymus nem említette meg. Hogy azonban a *Krasznának* a XII. században még nem lett volna neve, az teljesen valószínűtlen, hiszen az Ecsedi-láp környékét a magyarság már a honfoglaláskor megszállotta, tehát a *Kraszna* folyót is ismernie kellett.

Semmiesetre sem tehető fel tehát, hogy a magyarság a folyó nevét csak a XI—XII. század folyamán beköltözött *krasznai orosz* jövevényektől tanulta volna meg.⁴

Ami a *Kraszna* első szótagbeli *a*-jának kvantitását illeti, a kérdés nem olyan egyszerű. Egyrészt semmi adatunk nincs arra, milyen régi az orosz kvantitáshiány, másrészt pedig a *krasónz* ~ *krasna* ~ *krasno* melléknév első szótagján a

¹ A harmadik, hogy sem a bolgárban, sem a szerb-horvátban *Krasna* nevű helyek nincsenek, mint látjuk, elesik.

² Hasonló az eset a Berettyónál. A Sárreútból kifolyó folyónak *Túr* volt a neve.

³ E név eredete ismeretlen. Mint lehetőséget említem meg, hogy a török *oi-maq* 'aushöhlen' igének — *q* képzős származékából (*oiq* 'kivájt') magyarázható.

⁴ Abból, hogy a *krasznai várjobbágyok* magukat oroszoknak hívják, kétségtelen, hogy a X. század vége előtt nem jöhettek Magyarországra. Az orosz-szlávok ugyanis a XI. század eleje előtt nem nevezték magukat oroszoknak. Hogy pedig itt szlávokról és nem skandinávokról van szó, bizonyítja vezetőjüknek a neve: *Chedur* (VR. 300). Ez a név a kisoroszlra jellemző *f* > *ch* hangfejlődést tükrözi: gör. *Theodoros* > kisorosz *Fedor* > ma *Chedor* ~ *Chodor*; vö. *Kniezsa*: AECO. I, 134.

hosszúság csak a jer kiesése után alakulhatott ki, mert mint véghangsúlyos háromszótagú szóban (orosz *krasnó* ~ szerbhorvát *krásan* ~ *krásna* < eredeti *krasān*, *krasnā*) az első szótag magánhangzójának meg kellett rövidülnie.¹ Feltehető tehát, hogy a magyarság a nevet még háromszótagú (> magyar **Krasina*) alakban, azaz rövid *a*-val vette át. Mivel a jerek (ž, 6) kiesése, illetve teljes magánhangzóvá való fejlődése a szláv nyelvekben általában a X. században ment végbe, a magyarság a jereket még hallhatta és átvehette.² Különben is a kvantitás kérdése a magyar nyelv szláv elemeinek a legnehezebb problémái közé tartozik.³

64. Dalha, a Túr folyó neve Olcsvaapátiban és dn. Kisaron (Szhsz.). A névre vonatkozó régi adatok : 1415 : aqua *Dolha*, 1496 : *Dolhapathaka*, Panyola határában (Maksai, 191).

< rutén *Dolha* 'hosszú' < összláv **dǫlga*. A névre vö. Miklosich, PON. 239; mint víznév minden szláv területen előfordul, vö. orosz *Dolgaja*, *Dolg* (Maštakov), horvát *Dugi*, *Duga* stb. (Dickennann : AECO. V, 111; ugyanott a további összehasonlító névanyag).

A név aránylag kései átvétel : amikor a kisoroszbán a *g* > *h* változás már végbement. Ez a változás a kisoroszbán a XII. század vége után történt meg. Vö. még a *Herbenyak* nevet (66. szám). Az orosz telepekre a Szamosháton l. alább.

(L. még ugyanitt *Lickó* 22, *Bolyotva* 87, *Szébozsgaz* 96.)

IV. A föld felszínével, irtással stb. kapcsolatos nevek.

65. Okrogla (1181/1288/1366/XVI. szd. : *Otrogla I*, Szekeres határában, Szentpétery, Reg. 44).

< *Okrugla*, egy régebbi *okrogla* 'kerek' szóból (Móór, 33). A név — amennyiben a névalak nem torzított alakban maradt ránk — a szláv nazális eltűnése (X. század vége) után került a magyarba. Mivel azonban a sok átírás a nevet könnyen eltorzíthatta (pl. nevünk egy eredeti **Ocrōgla* ~ **Okrongla* helyett is állhat), ez az adat nem kétségtelen hitelű.

(L. még *Lizkoua* 21.)

66. Herbenyak, dn. Apa mellett (1512 : Maksai, 110).

< rutén **Hrebenjak*, a *grebenó* > rutén *hrebeń* 'fésű', illetőleg 'hegygerinc' szóból. A névre vö. rutén *Hrebeń* ~ *Hrebiń*, *Hrebenak*, *Hrebeńova* hegy-, illetőleg dűlőneveket (Petrov, Karpatoruské pomístní názvy. Praha, 1929, 12,

¹ Vondrák, SlavGram. I², 274.

² Vö. Melich : MNy. VI, 15.

³ Pl. a XII. szd. után átvett tót **Krásnahórka* névnek a magyarban *Krasznahórka*, azaz mindkét hosszú magánhangzónak rövid felel meg.

66, 68, 75, 91, 93, 95). A név a rutén *g > h* változás után került a magyarba (l. *Dalha* alatt, 64. szám).

67. Kálmánd ~ román *Cămin* helység (1335: *Keethkamand* Maksai, 155; 1354: *Kamand* AnjOkm. VI, 162; 1427: *Kalmand*, 1425, 1431: *Kamand* Csánki, I, 477).

< *Kameri*, a *kamy* ~ gen. *kamene* 'kő' szóból alakult későbbi *kameri* nominativusból. A nominativusi *kameri* helynevekben gyakori, vö. lengyel *Kamień*, több mint 20 helység, dülő és tó neve (Kozierowski), szerb-horvát *Kamen* 10 helység neve (Imenik-Registar), bolgár *Kamen*, 4 helység neve stb.

Hasonló magyar helynevek: *Kámon*, Vas m. (1252, 1281: *Kamun* stb. Moór, Westungarn im Mittelalter 31); *Kamyn*, Szilágy m. (Csánki, I, 557; vö. Moór, 25); *Kámond*, Veszprém m. (1062: *Kamand*, 1457: *Kamond* Csánki, III, 237); *Kamonya* ~ tót *Kamonice*, Zemplén m. (1411: *Kamanya* KárolyiOkl. I, 576; Csánki, I, 351).

(L. még ugyanitt *Kaznarethe* 45.)

68. Ragáld, eltűnt helység Érendréd szomszédságában (1265: terra *Ragald* Fejér VI, 2, 390; 1338: *Ragald* KárolyiOkl. I, 130 stb. l. Csánki, I, 621; Maksai, 198).

< *Rogaló*, a *rogz* 'szarv, csúcs' -aló képzős származéka. A név talán eredetileg egy dombot jelölt. — Az -aló képzőnek — amely ma elsősorban a lengyelben és a keleti tótban él — ugyanaz a funkciója, mint az -ačó-nak és valamivel bírót jelöl, illetve igékből származó szavaknál nomen agentis-képző a szerepe (pl. *kovačó* ~ lengyel, keleti tót *koval'* 'kovács'). Vö. lengyel *Rogal*, *Rogala*, *Rogalec*, *Rogalin*, *Rogalina*, *Rogalka* stb. hely- és dülőneveket (*Rogacz*, *Rogaczewo* stb. mellett: Kozierowski). A *Rogač* egyébként általánosan előforduló hegynév: megvan a csehben (*Roháč* Sedláček, Snůška 149), tót (*Roháč*, a Liptói-havasok egy csúcsa), lengyel, rutén (*Rohač*, Petrovi m.), szerb-horvát *Rogač*, bolgár *Rogač* (Kănčov, Orohidrografija na Makedonija. Plovdiv, 1911, 8, 33).

Hasonló magyar nevek: *Ragály*, Gömör m. (1357: *Ragal* Csánki, I, 144); *Ragald* és *Kewlsewragal* erdő Éradony határában (1455: Jakó, Bihar megye, 191).

69. Ragáthegy Érkeserű határában (Nyr. II, 187).

< *Rogatz* 'hegyes', a *rogz* szóból -atž képzővel alkotott melléknév. Vö. szerb-horvát *Rogata*, *Rogatac*, *Rogatica*, *Rogati* *Hrib*, szlovén *Rogatec*, cseh *Rohatý* hegy, lengyel *Rogatka*, *Rogatki* stb. (Mikolšich, 309).

70. Koles ~ román *Culci*, helység (1279: *Kulchou* HazOkm. VI, 248; 1300: *Kulchua* SztárayOkl. I, 37; 1330: *Kolch* ib. I, 62; 1312: *Mikokolchya* AnjOkm. I, 249; 1334: *Kethkulch* Maksai, 161; vö. Csánki, I, 478).

< *Kzlčova* < *Kzlčeva*, a *kzlčiti* 'irtani' (cseh *klučiti*, tót *klčoval'*, lengyel *kielcz* 'Klotz'). Vö. cseh *Klučov* hn. (Černý-

Vaša, Moravská jména místni 83), lengyel *Kielczewo*, *Kielczew*, *Kielcze*, *Kielczno* stb. (Kozierowski), orosz *Kolčina*, *Kolčinka* patakok (Maštakov), rutén *Kolči*, *Kolčik* (Petrov, i. m. 84, 92), szerb-horvát *Kučevo*, *Kučin*, *Kučine*, *Kučevišće* stb. (Imenik-Registar).

A magyar név fejlődése: **Kulcsova* > *Kulcsva* > *Kulcsa* (l. *Lippa* alatt 14. szám) > *Kolcsa*, majd a *Mikó-Kolcsa* kapcsolatból elvonással: *Kolcs*.

71. Kraszna-Terebes (1215: *Terepes* VR. 270; *Terebus* VR. 3; később *Therebes*, *Theketherebes*, *Thewketherebes* Maksai, 219; Csánki, I, 486).

< *Trěbeš6*, a *trěbiti* (összláv **terbiti* > orosz *terebiť*, lengyel *trzebić*, ó-cseh, ó-tót, ó-délszláv *trěbiti*) 'irtani' származéka. Vö. cseh *Třebeš*, lengyel *Trzebosz*, szerb-horvát *Trebeš*, *Trebež* stb., (Miklosich, 330; Moór, 111).

A név magyarázata bizonyos nehézséget okoz azzal, hogy a magyar név a *Tőke-Terebes* név alapján közsőből valónak látszik (a *Tőke* ugyanis a *Terebes* fordításának tekinthető), míg a szlávban -š képző, amely igékből helyneveket alkotna, nincs. Az *š* képző ellenben személynevek képzésénél igen gyakori (*Trěbi-slav* > *Trěbiš*, *Trěbeš*, *Trěboš*, *Trěbuš* stb., vö. Miklosich, 107; Taszycki, Najdawniejsze polskie imiona osobowe. Kraków. 1925, 41.). Személynévi eredetre mutat a zempléni megyei *Tőke-Terebes* tót neve is: *Trebišovce*.

72. Túr-Terebes (1250: *Terebes* Fejér IV, 2, 92; 1319: *Therebes* ZichyOkm. I, 164; *Theketerebes* Csánki, I, 435. — Az első, 1216-ból származó adat alakja ismeretlen, l. Szabó István, Ugocsa megye, 525).

< *Trěbeš6*, l. a 71. számot.

73. Rákos-Terebes ~ román *Racova* (1393: *Terebes* Maksai, 219; 1461: *Therebes* Csánki, I, 565).

< *Trěbeš6*, l. a 71. szám alatt. — A román *Racova* név egy szláv *Rakova* átvétele, ez pedig a magyar *Rákos* névvel egyjelentésű.

74. Peleske (1332—37: *Pilike*! MonVat. I, 122; 1348: *Pyliske* AnjOkm. V, 195; 1450: *Nagypiliske*, *Kispeleske* Csánki, I, 483; 1353: *Pyriske* ZichyOkm. II, 543; vö. Maksai, 193) — Határában: 1370: *Piliskeerezwen* (Maksai, 193).

< *Plěš6ka*, a *plěš6* 'kopaszság' származéka. L. a szláv *Plěš*, *Plešivec* stb. helyneveket Miklosich, 298; Moór, 35. *Peleške* ~ *Piliske* helynevek másutt is vannak: *Pölöske*, Zala megye (1234: *Pyliske* Csánki, III, 23), *Piliskefő*, Zala m. (1354: *Piliskefew* Csánki, III, 93).

(L. még Csarnahó 90.)

75. Pilis helység, Szabolcs m. (1327: *Pylis* Sztáray, Okm. I, 57; 1324: AnjOkm. II, 166; Csánki, I, 523; Maksai 196).

< *Plěšb* 'kopaszság'. Vö. *Peleske* alatt. — A *Pilis* helynevek nem származhatnak a szláv eredetű magyar *pilis*-ből, mert a szó a magyarban mindig csak 'tonsura' jelentésű volt.

76. Gelicepatak, dn. Rozsály határában (SzhSz.).

< *Golica* ~ *Golice*, a *golz* 'kopasz' származéka. Vö. szlovén *Golice*, kisorosz *Holyca*, szerb *Holica* (Miklosich, 245); szerv-horvát *Golica*, *Golice* (Imenik-Registar), orosz *Golaja*, *Golinka* patakok (Maštakov).

(L. itt még *Eszterep* 82.)

77. Penészlek helység (1219: *Pereznek* VR. 6; 1327: *Pelyznuk* KárolyiOkl. I, 68; 1366: *Peleznek* ib. 278; később *Penyznek*, *Penyzlek* Maksai, 194).

< *Plěsnikz*, a *plěsn* 'penész' származéka. Eredhet azonban a *pleso* 'tó' szóból képzett **Plesnikz*-ből is (Moór, 74). A *pleso*-val kapcsolatos neveket l. Miklosich, 297; orosz *Plesna*, *Pleso*, *Plesnec*, *Plesnjanka* stb. (Maštakov), cseh *Plesník* (Sedláček, Snůška) stb. A *plěsn*-ből származó nevekre vö. orosz *Plěsnjka* (Maštakov). A lengyelben és a csehben nem különböztethetők meg egymástól.

78. Izgét, dn. Csenger határában (SzhSz.). Nyilván azonos vele az 1429-ben Angyalos mellett említett *Izgeb* (Maksai, 151).

< *Izgeb* < *iz-gzbz* 'hajlat'. Vö. cseh *O-heb* egy erdő neve (Sedláček, Snůška, 120), orosz *Ogibnoj Kolodez* patak (Maštakov, 73), *Pogibelka* (ib. 171).

V. Egyéb helynevek.

79. Zsiraszög, dn. Kömörő határában (Nyr. XXVI, 287; SzhSz.).

< **Žirja* > **Žira*, a **Žirje* többese (vö. szerb-horvát *Žirje* hn. többször), ez pedig a *žirz* 'legelő' vagy 'makk' származéka. Az igen gyakori szláv helynévre vö. Miklosich, 345.

Ugyanebből való *Zsira*, Sopron m. (1225: *Syra* stb. Moór, Westungarn, 60) is. Moór (ib.) e nevet egy **Žirava* alakból magyarázza, véleményem szerint azonban ebben az esetben a régiségben egy **Zsirva* alakot is várnánk.

Szó lehet egy *Žira* szn.-ről is (Miklosich, 62), a mi esetünkben ez nem valószínű.

(L. még *Gáboró* 7, *Kömörő* 44, *Osztorú* 62.)

80. Dobrács, a mai Dobrácsapáti része (1321, 1379: *Dobrach*, *Dubraach* Maksai, 130).

< *Dobrač*, -*ač* képzős származéka a *dobrz* 'jó' szóból. Vö. szlovén *Dobrač*, szerb-horvát *Dobrača*, *Dobrače* stb. (Miklosich, 239). Az *ač* képzőre vö. *Gilvács* alatt is.

81. Dobra helység (1215: *Dabra* VR. 317; 1394: *Dobra* *Maksai*, 130).

< *Dobra* 'jó'. Vö. *Miklosich*, 239, *Moór* 17.

82. Eszterep, dn. Méhkerék és Rozsály határában (SzhSz.).

Kétségtelenül szláv eredetű név, bár pontos forrása nem állapítható meg. a) Összefügghet a szláv *strop* 'tető' szóval (szlovén, horvát, cseh, lengyel, nagyorosz *strop*, kisorosz *strip* *Miklosich*, *EtWb.*), talán ebből való a szerb-horvát *Stropsko* hn. (Imenik-Registar); b) Megfelelhet az orosz *Iztorop* patak nevének (*Maštakov*, 69), amely az orosz *toropi* 'siettet', *torop* 'Eile, Sturmwind' szóval függ össze (< **iz-torop*) és c) a *trepati* 'palpare' (illetőleg *iz-trepati*) igének egy *trep* ~ *trop* (*iz-trep* ~ *iz-trop*) főnévi származékára is gondolhatunk, amely a szlovén *trop* 'Treber', szerb *trop*, lengyel *trop* 'Spur, Fährte', kisorosz *trop* 'Spur', orosz *trop* 'Pfad' szavakban is megvan (*Miklosich*, *EtWb.* 361).

(L. itt még *Gelicepatak* 76.)

83. Uszka, helység (1314/1499-től *Wzka*, *Vzka* *Maksai*, 228).

< *Uzka*, egy régebbi **qzoka* 'szűk' szóból. A névre vö. cseh *Úzka* patak (*Sedláček*, *Snůška* 107), lengyel *Wąska* patakok, rétek, szántók neve, *Wazkie* stb. (*Kozierowski*), orosz *Uzkij* patak (*Maštakov*) stb.

(L. még *Necche* 49.)

84. Neugrad helység, később Marcellfalva (1279: *Neugrad*, *Wenzel*, IV, 208; 1279: villa *Neugrad*, quam quondam... Marcellus nomine suo Marcellfoluua nuncupavit *HazOkm.* VI, 254: háromszor; *Maksai*, 174).

< *Novz gradz* 'új vár'. A névre vö. *Melich*, *HonfMg.* 104. A név nem lehet orosz eredetű.

85. Cirkó, Csengerbagos falurésze (SzhSz.).

< rutén *cerkov* 'templom'. A *cérky* szó 'templom' jelentésben csak a keleti ritusú szlávoknál van meg. Mivel a vidéken rutén telepésekre amúgyis van nyom, legvalószínűbb, hogy a ruténből származik. A hn. kora egyébként ismeretlen. Valószínűleg nem régi.

(L. még ugyanitt *Gallagó* 10, *Bagos* 98.)

86. Karasznya, dn. Börvej határában (1430: *Maksai*, 119).

Szláv eredete kétségtelen, csak a pontos forrása bizonytalan. Azonos lehet a *Kraszna* névével (bár az *ny* e magyarázatnak nagy gyengéje), de összefügghet a szláv *Krosna* ~ *Krosnia* stb. helynevekkel (lengyel *Krośno*, *Krosna*, *Krosnica*, *Krosnino*, *Krośniak* stb. (*Kozierowski*), orosz *Krosny* patak neve (*Maštakov*), amelyek talán a szláv *krosno* 'Webstuhl' szóval függnek össze.

(L. itt *Börvely* 103.)

VI. Személynevekből származó helynevek.

a) Szláv képzésű helynevek.

87. Bolyotva, dn. Ocsaapáti határában (SzhSz.). Nyilván azonos a Panyola határában említett következő nevekkel. 1415: *Belyota*, *Balyota*, 1496: *Bolythamezey* oldala, *Bolythathothath* (Maksai, 191).

< **Boljetova*, birtokosképzés a *Boljeta* szn.-ból. Ez viszont -*eta* ~ -*ota* képzős becealak a *Boljeslav*, *Boljemil* stb. személynevekből. A névre vö. Miklosich, 35, a képzésre i. m. 10 és Taszycki, Najdawniejsze polskie imiona osobowe 66. L. még szerb-horvát *Boletovići* hn.-et is.

(L. még ugyanitt *Lickó* 22, *Dalha* 64, *Szébozsgaz* 94.)

88. Csahole helység (1387-ből *Chahowecz*, *Chaholch*, *Choholch*, *Chahoch* alakban Maksai, 121; Csánki, I, 472).

< **Čachovci* 'Čach emberei'. Vö. cseh *Čachovice* Miklosich, 186; lengyel *Czachowo*, *Czechowice* stb. (Kozierowski). Orosz és délszláv területen a név ritka. Vö. mégis szlovén *Čehovec* hn.-et (Imenik-Registar).

A *Čach* ~ *Čech* szn. a minden szláv nyelvben rendkívül gyakori -*ch* képzős származéka egy *Ča* ~ *Če*-vel kezdődő személynévnek, pl. *Časlav* ~ *Česlav*-nak. Vö. cseh *Bolech*, *Mach* (< *Matěj*), *Pech* (< *Petr*), *Proch* (< *Prokop*), *Vách* (< *Václav*), *Vlach* (< *Vladislav*); lengyel *Jach* (< *Jakub*), *Wojch* (< *Wojtěch*); rutén *Mach*, *Stach*, *Vach* (< *Vasilij*) stb., lásd Knieszsa: AECO. II, 132, ahol a további irodalom is megtalálható.

Vö. még Császló (105 szám) és *Csaholy* (104 szám) neveket is.

89. Csahole, dn. Szatmárnémeti határában (1406: *Chahocherge*, 1411: *Chaholchthelke* Maksai, 212).

< *Čachovci*, vö. a 88. szám alatt.

(L. még ugyanitt *Lippa* 14, *Bodonya* 99.)

90. Csarnahó, dn. Peleske határában (SzhSz.). Vö. 1370: *Cyarnaho* (Maksai, 194).

< *Černochoz* < *Černoč* szn., a *černž* 'fekete' származéka; vö. cseh *Černochoz* hn. Miklosich, 187; lengyel *Czarnoch* szn. Taszycki, i. m. 49 stb. Ebből való a tót *Černoč* (~ *Csernoch*) családnév is.

(L. itt még *Peleske* 74.)

91. Dányán, a mai Cégénydányád része (XIV. század vége óta *Danyan*, *Dayan*! Maksai, 125).

< *Danjanž* (gen. plur.) vagy *Danjany* (acc. plur.) 'Dan emberei'. A szn.-re vö. Miklosich, 54, a hn.-ekre i. m. 145. A *Dan* valószínűleg a *Dániel* becealakja. Vö. még szerb-horvát *Danjane* hn.-et (Imenik-Registar) és magyar *Dányán* ~ román *Daia* ~ szász *Dengel* Kis-Küküllő m.

92. Demesnye, dn. Nagypalád határában (SzhSz.).

< *Domašňa*, -6n-ja képzős származék egy *Domaš* ~ *Domaša* szn.-ből (< *Domaslav*, vö. Miklosich, 57). Vö. orosz *Domašnja* patakot (Maštakov); a képzésre l. tót *Radošina* (> magyar *Radosnya*), Nyitra m., *L'ubochňa* stb.

93. Gadasyn, erdő Fülöpösdaróc mellett (1181/1288/1366/XVI. század: Szentpétery, Reg. 44; Maksai, 127).

< *Godošin*, birtokosképzés egy *Godoša* szn.-ből (Moór, 117; Miklosich, 49).

(L. még ugyanitt *Topolan* 18.)

94. Karazlyan, dn. Dománhida mellett (1476: Maksai, 131).

< *Krasiljanz* (gen. plur.) vagy *Krasiljany* (acc. plur.). A személynevet l. Miklosich, 68; a belőle képzett hn.-eket uo. 154.

Vö. még orosz *Krasilov*, *Kraslavka* hn.-eket (Semenov, Geografičeskij slovar' rossiskoj imperii).

95. Szalavény, dn. Egri mellett (SzhSz.).

< *Slavěnz* (gen. plur.) vagy *Slavěny* (acc. plur.), a gyakori *Slav*-személynévből (Miklosich, 96).

(L. még ugyanitt *Kapron* 25, *Zsaró* 40, *Bodonya* 100.)

96. Szébozsgaz erdő Olcsvaapáti mellett (SzhSz.).

< *Svebož-gozdž* 'Svebog erdeje'. A *Svebogz* szn.-re l. cseh *Svojboh* (Miklosich, 95), a *Sve*-alakra *Szórád* < *Sve-rad* (Knieszsa: AECO. 264).¹ A helynév birtokosösszetétel: *Svebog-jó gozdz*. A *gaz* ebben a nyelvjárásban mint közszó is él, vö. *Kisgaz*, *Bornyúgaz*, *Kétrétgaz*, *Nagygaz*, *Vargagaz*, *Valágazza* (< *Valál gazza* 'falu erdeje') stb. L. SzhSz.

(L. még ugyanitt *Lickó* 22, *Dalha* 64, *Bolyotva* 87.)

97. Valkó, dn. Nemesborzova határában (Pesty, Helységnevtár).

< *Vólkovz*, a *vólkz* 'farkas' származéka. Mint szn. igen gyakori, vö. Miklosich, 138; Moór, 113.

(L. még ugyanitt *Borzova* 4, *Barkó* 29.)

b) Magyar képzésű helynevek.²

98. Bagos, hn. (*Bogus*, *Bagos* Csánki, I, 470; Maksai, 111) < *Boguš* szn. (Miklosich, 33; Moór, 116).

¹ Máskép Melich (**Svoje-rad* MNy. XXX, 133; a *Svoje* > *Své* azonban jellegzetesen cseh fejlődés).

² A puszta szn.-ekből származó hn.-ek magyar képzések, mint helynevek tehát nem szláv alakulások (Melich: ArchslPh. XXXIX. 217). Azzal a véleménynel szemben, hogy a puszta szláv szn.-ekből származó magyar hn.-ek tulajdonképpen szláv képzések és a magyarban képzőelvonással keletkeztek volna (Moór, Westungarn 208) semmiesetre sem fogadható el. Erre vonatkozó településtörténeti bizonyítékaimat a közel jövőben óhajtom kifejteni. Sok esetben azonban a látszólagos puszta nomitativusi alak szláv -je, -ja, -je birtokosképzőt rejtget magában.

Mint szn. a magyarban is gyakori, vö. *Bugus Wenzel*, I, 121, XI, 514; *Bugud*: HazOkm. VI, 335; *Wenzel*, I, 86, XI, 227; II, 6 stb.; *Bug*: *Wenzel*, I, 331 stb.; mint helynév *Bagos*, Szilágy m. (villa *Bogus* VR. 302).

(L. még ugyanitt *Gallagó* 10, *Cirkó* 85.)

99. Bodonya, erdőrészt Szatmárban (Nyr. X, 432), vö. 1406: *Bodoniakereke* (Maksai, 212).

(L. még. ugyanitt *Lippa* 14, *Csaholc* 89.)

100. Bodonya, Egri határában (Sz h Sz.), vö. 1268: *Bodonyakerek* *Wenzel*, VIII, 198; 1339: *Bodonakereke* *Maksai*, 233.

< *Budyňa* vagy *Buduňa*, a *buditi* igéből (vö. *Miklosich*, 37; az *-yňa* képzőre vö. orosz *Dobryňa*, szerb *Dobriňa*, *Pribinja*, cseh *Mutyně*, *Bečyně* stb. ib. 9).

A név azonban szláv helynévadáson is alapulhat és ebben az esetben egy *Budun* szn.-ből származik: *Budun-ja*. A magyar *Budun* szn.-eket l. Kovács-Index.

(L. még ugyanitt *Kapron* 25, *Zsaró* 40, *Szalavény* 93.)

101. Bodvaj, helység (1329/1352: *Buduey* KárolyiOkl. I, 212; *Maksai*, 117).

< *Budivoj*, vö. *Miklosich*, 38; *Pais Dezső*: MNy. XXVI, 308 (ugyanitt a régi magyar *Budvoj* szn.-ekre vonatkozó adatok is).

102. Borozlousegh, dn. Panyola határában (1402: *Borozlousegh*, 1415: *Borozlozezh* *Maksai*, 191).

< *Borislav*, vö. *Miklosich*, 36.

(L. még *Liszkó* 23, *Zsarókert* 41, *Netech* 48, *Korniche* 51, *Garislow* 107.)

103. Börvej helység (1216: villa *Beruei* VR. 238; 1281: *Berney*, *Toth-Bernej*! *Berney* helyett HazOkm. VIII, 213; *Csánki*, I, 472; *Maksai*, 119).

< *Borivoj*, illetve *Berivoj* *Miklosich*, 36; *Pais Dezső*: MNy. XXVI, 309 (ugyanitt a helynévre vonatkozó további adatok).

(L. itt még *Karaznya* 86.)

104. Csaholy helység (1277: *Chahol* *Fejér*, V, 2, 419; 1332—37: *Chahal*, 1417: *Chahol* *Csánki*, I, 472; 1381: *Chahul* *ZichyOkm.* IV, 182; vö. *Maksai*, 121).

< *Čachlě*. A név első tagjára vonatkozólag l. *Csahóc*-ot, a képzőre lengyel *Bogiel*, *Bratel*, *Drogel*, *Kochel*, *Domachel* (< *Doma-ch-el*): *Taszycki*, i. m. 58; szerb-horvát *Bogelj*, *Bratelj*, *Dragelj*, *Rakelj* (< *Ra-k-elj* < *Ra-doslav*: *Maretić*: *Rad*, 82: 101).

Vö. még *Csaholy*, Szilágy m. (1330: *Chohal*, 1475: *Chahol* *Csánki*, I, 553).

105. Császló helység (1342: *Chazlomonostora*, 1447: *Chaslo* *Csánki*, I, 472; 1350/1378: *Chazlou* *ZichyOkm.* IV, 635, 637; vö. *Maksai*, 122).

< Časlavž, vö. Miklosich, 111; Taszycki, i. m. 66. Csak nyugati szláv (cseh, lengyel) területen mutatható ki. Helységünk névadó őse valószínűleg a Káta nemzetség egyik tagja volt és róla nevezték el a Káta nemzetség lázári ágának családi monostorát (Maksai, 122). Mint szn. valóban ki is mutatható a magyarban: 1270—90: Chazlaw Wenzel, VIII, 332 (Baranya m.). Helynevekben: Császló, Bács m. Csánki, II, 145; Császlóc, Ung m. Csánki, I, 389.

106. Derzs helység (Deers, Ders Csánki, I, 473; Maksai, 128).

< Drž, a Děržislavž, Děržimirž (vö. Miklosich, 59; Taszycki, i. m. 73) becealakja. A rövidített és ragtalan nevek a szláv nyelvekben nem gyakoriak ugyan, azonban mindenütt előfordulnak (cseh Blaž, Vrš, Hoň, Draž, Straš, Těš; lengyel Bien, Warsz, Strasz; orosz Dorož stb. Miklosich, 5), egy Drž szn. tehát (vö. egyébként cseh Držek, lengyel Dzierżek stb.) igen nyugodtan feltehető.

A helynév azonban kétségtelenül nem a szlávból lett átvéve, hanem a magyarban keletkezett a — különben igen gyakori — magyar Derzs szn.-ból (vö. Ders filius Derseo VR. 156; Kovács-Index, Szentpétery, Reg. index stb.). Ugyanebből a személynévből valók és nyilván szintén magyar névadáson alapulnak a többi Derzs helynevek is (Borsod, Heves, Abaúj, Közép-Szolnok, Baranya, Tolna, Bács, Udvarhely m.) ~ Derzse (Temes, Szerém, Valkó m.).¹

107. Garislow, dn. Panyola határában (1404: Maksai, 191).

< Gorislavž, vö. Miklosich, 50.

(L. még ugyanitt Liszkó 23, Zsarókert 41, Netech 48, Korniche 51, Borozlousegh 102.)

108. Malonta eltűnt helység Majtis vidékén (1378: Molunta ZichyOkm. II, 477; Csánki, I, 480; Maksai, 173).

< Maleta, eta képzős becealak egy Mal- kezdetű névből (pl. Malomir). Vö. Taszycki, i. m. 80—81; Miklosich, 72.

Vö. még Malánta, Nyitra m. (1156: Molenta MonStr. I, 108; Knieszsa: Századok LXXIII, 179 és Szent István Emlékkönyv II, 470).

109. Mérk helység (1297: Merk Wenzel, XII, 653; 1318: Merk AnjOkm. I, 458; Csánki, I, 480; Maksai, 179).

¹ Pais Dezső (MNY. XXIII, 507), a Derzs nevet a Győr névvel hozza kapcsolatba és mindkettőt a törökből magyarázza. Azonban egyrészt a Derzs név összefüggése a Győr névvel nincs igazolva (nincs például Gyers személynevünk, márpedig ha a Derzs d-je depalatalizációval keletkezett, ilyennek az Árpádkorban még nyomának kellene lenni, vö. disznó: gyisznó, dió: gyió OklSz), másrészt a Győr név török eredete is kérdéses.

< *Měrocz*, a *Měrislav* ~ *Mirislav* név származéka. A név első tagja azonos a *Budi-měrz* ~ *Budi-mirz*, **Voldi-měrz* ~ **Voldi-mirz* második tagjával. Erre nézve l. Berneker EW. II, 50. A *Měr*-alakra vö. szerb-horvát *Merovac*, *Merovo* helyneveket (Imenik-Registar), lengyel *Mieroslaw* szn.-eket (Taszycki, i. m. 81; *Mierzętin*, *Mierkowice*, *Mierzewo* stb. helyneveket (Kozierowski).

A névnek a régi magyarban való nagy népszerűségét sok adat bizonyítja: 1238: Wenzel, VII, 65; 1270: Wenzel, VIII, 318; 1281: Wenzel, IX, 319; 1235—69: HazOkm. VIII, 121 stb. A *Měr* többől egyébként más képzésű nevek is átkerültek a magyarba: *Merces* (*Merch* Wenzel, I, 123, III, 249, XII, 503), *Mersa* (Wenzel, XI, 238, II, 24; IX, 352, 399, 423), *Merse* (Wenzel, II, 228, VIII, 345, IX, 68, XII, 278 stb.).

Vö. még *Měrk* ~ tót *Merkovce* Sáros m., *Merke* Somogy m.

110. Purbuzlo, dn. Kölce határában (1345: Maksai, 164).

< *Pribyslavz*, vö. Miklosich, 87. Vö. *Porbosclou* helységet Bács megyében (1173—1196: Wenzel, XI, 62), (L. még itt *Zyrnyenorman* 36, *Kálnok* 54.)

111. Tehnye, eltűnt falu Szamosszeg vidékén (1357: planicies *Tehenye* ZichyOkm. III, 55; 1368: *Tehnje* Csánki, I, 486; 1394: *Tehnje* KárolyiOkl. I, 469; 1466: *Tenge*! ib. II, 373; vö. Maksai, 219).

< *Těchyňa*. A név alapszavából képzett szn.-eket l. Miklosich, 107. A képzőt l. *Bodonya* (99 szám) alatt. Az 1357. évi *Tehenye* alak miatt, valamint az összes adatok által igazolt *-ny-* miatt a mi feltevésünk valószínűbbnek látszik, mint Moóré (120), aki a nevet egy *Těchna* szn.-ből származtatja.

112. Vechye, dn. Cégény mellett (1345: Maksai, 121).

< *Veče*, régiebb **Vetje*, egy teljesebb *Vetjeslavz* (~ cseh *Václav*) névből (Miklosich, 47).

A név pontos olvasása bizonytalan (*Véce* vagy *Vécse*?), azért a név közelebbi forrása sem állapítható meg. A *tj* > c ugyanis csak nyugati szláv (cseh, tót, lengyel, szorb) lehet, míg a *č* a szlovén és az orosz nyelvre jellemző, míg a szerb-horvátban *ć* (~ *čš*), a bolgárban pedig *št* található. E névnél csak az bizonyos, hogy keleti és déli bolgár eredetű nem lehet.

Egyébként a név a magyarban mind teljes (*Vencsellő*, *Vingyisló* stb. Kovách, Index, HazOkm. VIII stb.), mind rövid alakjában (*Wenche*, *Venciu*, *Vech*, *Weche*, *Weech* Kovách, Index) igen gyakori. A helynevekben fennmaradt rövid alakok általában *cs-s* alakra mutatnak (*Vág-Vecse*, *Duna-Vecse*, *Vecse* Abaúj, *Veszprém*, *Zemplén* m.; *Vécs* Heves, *Zemplén* m.) és csupán egy név tüntet fel *c-t* (*Vece* Hont m.), ami arra mutat, hogy a név a magyarban nem a tótból, hanem a szlovénből való. A *Vingizlou* (1211: *Vingislou* Wenzel, I,

109, VR. 183) alak tulajdonképpen **Vintyisló*-nak olvasandó. A *ty*-t ugyanis sokszor *g*, *gy*-vel is jelölték. A név tehát egy szerb-horvát **Večeslav* mása. Érdekes a Váradi Regestrum 183. szakaszában előforduló *Vingyozlou comes de Zothmar*, mert ugyanazt az ispánt a 181. szakaszban *Vencezlaus* néven említik. Már a későbbi denazalizált szerb-horvát *e* alakot mutatja az 1224. évi oklevél *Wegezlou* neve (Szentpétery, Reg. 133), < **Večeslav*.

113. Zouan, dn. Pályi határában (1341: terra *Zouan* AnjOkm. IV, 76; vö. *Maksay*, 190).

< *Zovan* szn. a *zovati* 'hívni, nevezni' származéka. Vö. *Zovány*, Szilágy m. és Sopron m., az utóbbi ma Bánfalva (vö. *Moór*, *Westungarn* 53; *Kniezsa*: AECO. I, 218).

114. Milota, hn. (1181/1288/1366/XVI. szd.: terra *Milota* Szentpétery, Reg. 44; 1344-től *Milatha*, *Milotha* *Maksai*, 180).

< *Milota* szn. *Miloslav* stb. nevek *-ota* képzős származéka, *Miklosich*, 44.

VII. Bizonytalan eredetű helynevek.

E fejezetben azokat a helyneveket tárgyalom, amelyek szláv eredetűeknek látszanak ugyan, de pontos forrásuk ismeretlen, vagy pedig az eddigi irodalomban a szlávból származtatták őket.

115. Dara helység (1312: *Darah* CsákyOkl. I, 1, 37; 1329: *Darah* Csánki, I, 473; vö. *Maksai*, 126).

Moór Elemér (117) az 1329. évi *Darah* adat alapján egy szláv *Droch* szn.-ból származtatja. Azonban a *Droch* szn. csak a csehből mutatható ki (*Drochy*, *Drošov*, *Droškovice* helynevek, *Miklosich*, 157). A név egyébként teljesen ismeretlen eredetű. Valószínűbbnek látszik egy **Drach* (< *Dragoslav* ~ *Dra-gomir*) nevet feltenni, bár ezt az elméletileg lehetséges nevet valóban kimutatni nem tudjuk. A magyar helynevet tehát ismeretlennek kell tartanunk.

116. Daróc (Király-Daróc és Pusztá-Daróc). A nevek kétségtelenül egy szláv *dravъcъ* névre mennek vissza, úgy látszik azonban, hogy a helynevek nem a szlávból, hanem a magyarból valók és a régi magyar *daróc* közszóból származnak (EtSz. I, 1278).

Doroch, dn. Cégény mellett (1345: *Maksay*, 121).

Olvasása bizonytalan. Azonos a *Daróc* helynevekkel?

117. Glyzka, tó neve Szamosszeg mellett (1357: *ZichyOkm.* III, 55).

Lehetséges, hogy a név összefügg a cseh *hlíza* 'angina' szóval (~ ó-egyh. szláv *žlěza*, orosz *železa* stb. *Miklosich*, EW. 408), bár a névadás oka és módja nem világos.

118. Igó, dn. Botpalád határában (SzhSz.). Talán egy korábbi **Igló*-ból való és így *Iglowz* az *igla* 'tű' származéka. Vö. *Igló*, Szepes m.

119. Kiricce, dn. Kisar határában, *Kirice* dn. Olcsvaapáti határában; *Kericeszeg* dn. Panyola határában (1415 : *Kerythe I*, *Keryche* *Maksai*, 191).

Talán szláv **Krtice*, a *krt* 'vakondok' származéka (> magyar **Keretce* > *Kiricce* stb.), esetleg egy **Korytice* (< szláv *koryto* 'teknő') > magyar **Koritce* > *Keritce* > *Kiricce*).

120. Körme, Mezőfény helység része (Helységnévtár, 1907).

Moór (29) szerint a *kremeň* 'kova' származéka, bár a pontos alakot, amely nevünk alapjául szolgált volna, nem közli. Összevethető volna a *kremy* ~ gen. *kremene* > később *kremeň* > gen. *kremeňa* szóból származó orosz *Kremlja* patak-névvel (*Masztakov*), amely talán egy **Krem-ja* birtokos-képzős alakra megy vissza. Azonban fel kellene tenni, hogy az Ecsedi-láptól nyugatra más nyelvű szlávság lakott, mint attól keletre, mert míg keleten az *m*, *v*, *p*, *b*+*j* esetében *l* epentheticum képződött (*Zsarolyán* 42), addig itt nyugaton ez nem történt volna meg. Azaz, míg keleten a *Zsarolyán* alapján egy dél-szláv jellegű szláv nyelvet tehetünk fel, a *Körme* alapján nyugati szláv (azaz jelen esetben tót) lakosságra következtethetnénk. Régibb adatok híján a nevet egyelőre bizonytalannak kell minősítenünk.

121. Malyica, domb Kölcse határában (Nyr. XXVI, 287).

Szláv eredetűnek látszik, de pontos forrása nem állapítható meg.

122. Nóborda, patak Vámosoroszi határában és dn. Kiszekeres határában (SzhSz.). Vö. még *Nobórda*, tó, mocsár Tokaj határában (Nyr. XII, 191).

Moór (15) szerint **novo brdo* 'új hegy', esetleg 'új erdő', vö. horvát *Novo Brdo* helység (háromszor, Imenik-Registar). Azonban nevünk sem erdőt, sem hegyet nem jelöl, hanem patakot és tavat és azért a magyarázat tárgyi nehézségek miatt nem fogadható el.

123. Penyige helység (1181/1288/1366/XVI. szd.: *Penige* *Szentpétery*, Reg. 44; vö. *Csánki*, I, 483; *Maksai*, 194).

Moór (36) szerint egy **pōnega* alakból származnék.¹ Az *-ega* képző valóban megvan, azonban rendkívül ritka. *Miklosich* (208) csak a kis- és nagyoroszból ismeri, kisorosz *Bidňaha*, *Brod'aha*, *Sermjaha*, *Berezňahy*, *Lipňahy*, *Stolpňahy*, nagyorosz *Lipjagi*). Megvan a lengyelben is (*Mrowiega*, a *mrów* 'hangya' származéka *Kozierowski*, I), de a

¹ Illetőleg egy genitivusi alakból: „oder Genitiv“. A *pōne*, *tō*-nek genitivusa azonban *pōňa* (-*jo* *tō*), nem pedig valami **pōnego*, hiszen azt a szláv nyelveket csak valamiképp is ismerő ember tudja, hogy az *-ego* ~ *-ogo* rag csak pronominális ragozású szavaknál fordulhat elő.

666 szóból ilyen származék sehol sem mutatható ki. De amennyiben mégis kimutatható volna, a *Penyige* név akkor sem volna olyan könnyen ebből magyarázható, mert fel kellene tenni, hogy nemcsak nazális nélkül vette át a magyarság, hanem már 1181-ben i-vé fejlődött a szláv *ę*-ből származó *ä*.

E vidéken egyébként több *-ege* végű helynév is van: *Recsege*, *Reszege*, ezeknek eredete is ismeretlen.

124. Takota-hát, Bihardiószeg határában (M o ó r, 111); *Taktaér*, Tokaj mellett (*Tucota*, *Tocota* Anon. 17), *Tukotfoka* Bogyiszló határában (FE. V, 125).

M o ó r szerint a szláv *tok*, 'folyás' szónak **ota* képzős származéka. Hasonlóan magyarázza a szabolcsmegyei Pilis melletti *Logota* (P e s t y, Helységnévtár) dűlőnevet is: < szláv *logz* 'erdő' + *-ota* (30). Ez a képző személynevekben ugyan gyakori (és ezért *Pankota* névének magyarázata helyes; M o ó r azonban tévesen a közszavak között tárgyalja 35), közszavaknál főnevekből azonban teljesen ismeretlen. Az *-ota* képző elvont főneveket képez egyrészt főnevekből (*gnusota*, *rabota*, *tukota* 'kövérség'), másrészt melléknévekből (*gluchota*, *mokrota*, *čistota*, *krasota* Miklosich, VerglGr. II, 159—165), de ezek helynevek képzésére nem alkalmasak. Ami a **Tokota* alakot illeti, ez már azért sem valószínű alak, mert a *tok* maga is 'folyás'-t jelent, tehát elvont főnév s így nincs szükség még egy elvont főnévképzővel továbbképezni. — A *Rákta* 46 alatt említett, egyébként rendkívül ritka szláv *-ta* képzőről aligha lehet itt szó, mert neveink világosan *-ota*-ra és nem *-ta*-ra végződnek (*Tucota*, *Logota*).¹

¹ M o ó r ezeken kívül még néhány olyan nevet is a szlávból magyaráz, amelyek világosan nem abból származnak.

1. *Balkány*, dn. gyakori dűlőnév < **Volkan*, a *velkz* 'farkas' szóból (120). — A név a 'mocsár' jelentésű *balkány* szóból való, amely viszont török eredetű (Györffy György: Kőrösi Csoma Archivum I. kieg. kötet 471). — 2. *Cseke* hn. (vö. M a k s a i, 123), M o ó r 117. szerint < szláv *Čeka* szn., azonban ez a gyakori magyar személynévből keletkezett, melynek azonban eredete ismeretlen (EtSz.). — 3. *Dobos* helység (M a k s a i, 129) a szláv *dobz* 'tölgy'-ből eredne, ez azonban már a magyar név alakja miatt lehetetlen. — 4. *Géberjén* (M a k s a i, 139). M o ó r 22 szerint a szláv *gabrz* 'som'-ból ered, azonban ez a magyar *Gábor* szn.-ből származik. (EtSz. II. 756.)

5. Az *Iklód* nevet M o ó r (26) a szláv *klada*-val hozza kapcsolatba. Ez azonban hangtanilag lehetetlen feltevés, mert sem a szókezdő *kl* nem kap a magyarban *i*-prothesist, sem az *a* nem lesz *ou* > *ó*-vá. Különben is Magyarország területén kb. 20 *Iklód* található. — 6. A *Szalka* hn.-et (M a k s a i, 174) M o ó r (107) a szláv *sol* 'só' származékának magyarázta (vö. még *Szaládtelke* Borsod m. Csánki I, 178; *Szala* Abaúj m. Csánki, I, 217; *Szalka* Bereg m. Csánki, I, 362; *Szalk* Fehér m. Csánki, III, 346). Ilyen képzés azonban a szláv nyelvekben nincs. — 7. *Turoshegy*, dn. Parasznya határában, M o ó r (112) a szláv *turó* 'östulok'-kal hozta kapcsolatba, bár a név végét nem magyarázta meg. Ilyen szláv képző nincs.

VIII. Összefoglalás.

Területünk szláv eredetű helynévanyagának vizsgálata során felmerül a kérdés, hogy ez a lakosság a szlávságnak melyik ágához tartozott és mikor telepedett meg ezen a területen.

1. A szláv lakosság hovatarozásának közelebbi meghatározását elsősorban hangtani érvekkel kísérelhetjük meg.

a) A *tort*, *tolt* ~ *tert*, *telt* hangkapcsolatokból¹ az orosz nyelvekben *torot*, *tolot* ~ *teret*, *tolot*, a lengyelben *trot*, *tlot* ~ *tret*, *tlet*, a déli szláv nyelvekben, a csehben és a tótban pedig *trat*, *tlat* ~ *trět*, *tlět* fejlődött. Ide tartoznak a következő nevek: *Neugrad* 84 (< **Novž-gordž*), *Terebes* 71–73 (< **Terbeš6*), *Borzova* (< **Berzova*) *Barkó* 29, *Barkóca* 30. *Neugrad* tehát csak déli szláv vagy cseh, tót név lehet, míg *Terebes* és *Borzova* esetében a közelebbi forrás nem állapítható meg. A magyarban ugyanis egy **Trěbeš6*-ból épügy fejlődhetett *Terebes*, mint egy orosz **Terebeš6*-ból.² Ugyanígy a *Borzova* is ugyanúgy lehet egy **Brzova*, mint egy **Berezova* megfelelője.

2. A *tžrt*, *tžlt* ~ *tžrt*, *tžlt* típusból az oroszban *tort*, *tolt* ~ *tert*, *tolt* fejlődött, míg a déli szláv nyelvekben, a csehben és a tótban itt *r* és *l* sonans alakult. Mivel azonban a magyar az *r*, *l* sonansokat *ir*, *ur*, *il*, *ul* alakban vette át, ez a típus a forrás közelebbi meghatározására nem alkalmas. Ezért *Darnó* 26 és *Szernye* 35, *Zyrnyenorman* 36, *Derzs* 84 nevekből semmiféle következtetést vonni nem lehet. A *tžlt* típusnál látszólag más az eset. A *Kolcs* név (70) a régi *Kulcsva* adatok alapján inkább egy **Klčova*, mint orosz **Kolčova* átvételének látszik, bár a szláv *o*-knak a magyarban sokszor *u* is megfelelhet (pl. *Soběslav* > ó-magyar *Szubuszló* > ma *Szoboszló* stb.).

3. *l* epenthelicum, amely *m*, *v*, *p*, *b* + *j* kapcsolatban fejlődött, megvan a déli szláv nyelvekben és az oroszban, de nincs meg a nyugati szlávban (csehben, tótban, lengyelben). *Zsarolyán* 42 tehát tót nem lehet.

4. Az *ort*, *olt* hangkapcsolat eső intonáció alatt a déli szláv nyelvekben *rat*, *lat*, míg az északiakban (orosz, nyugati szláv), *rot*, *lot* alakúvá fejlődött. A *Rosztoka* 47 a régi *Rusztika* alak miatt semmiesetre sem származhatik *Rasztoka*-ból, hanem csupán **Rosztoka*-ra (**Orz-toka*) mehet vissza. A név tehát nem lehet délszláv eredetű.

5. Az *skj*-ből származó *šč*-nek ma a lengyelben, keleti tótban és az orosz nyelvekben *šč*, míg a déli szláv nyelvekben *št*,

¹ A fenti alakok képletek, amelyekben a *t* bármilyen mássalhangzót jelöl.

² Vö. szláv **serda* > orosz *sereda* ~ déli szlávtól *srěda* > magyar *szerda* ~ *szereda* stb.

a közép és nyugati tótban és a csehben *št'* felel meg. Ez az *št'* azonban már a történeti időben disszimilálódott az *šč*-ből. Tudjuk, hogy még a XII. században az egész tót területen csak *šč* volt, a szerbnek és horvátnak ma is vannak nyelvjárásai, amelyek az *šč*-t megőrizték,¹ sőt a bolgárban, amelyben ez a hangfejlődés már a IX. században megtörtént, szintén vannak nyelvjárások, amelyekben a mai napig az *šč* őrződött meg.²

Az idetartozó *Ricse* 59 névnél tehát a délszláv eredet lehetőségét sem lehet kizárni.

6. A *tj*, *dj* hangkapcsolatok a szláv nyelvek legjellegzetesebb ismertető jelei. Ezekből az orosz nyelvekben *č*, *ž*, a nyugati szláv nyelvekben *c*, *dz* (a csehben *c*, *z*), a szerb-horvátban *č*, *d'*, a szlovénben (és a kaj-horvátban) *č*, *j*, a bolgárban *št*, *žd* fejlődött. Sajnos azonban a mi területünkön egyetlenegy név sem tartozik ebbe a kategóriába. Ha azonban a Tisza jobbpartjának szomszédos területét is figyelembe vesszük, ahol 1270-ben *Medwyge* nevű mocsarat említenek (Wenzel, VIII, 261), ez pedig csak *Medvigye*-nek olvasható, az kétségtelenül egy **Medvǣd-je* alakból való. Mivel a magyar *gy žd*-nek nem felelhet meg, a név nem lehet bolgár eredetű. Lehet azonban szerb-horvát és tót, mert a szerb-horvát *d'*-t is, az ó-tól *d'ž*-t is a magyarság *gy*-vel vette át.

Nem lehet kizárni a lehetőségek sorából az orosz (illetőleg a kisoroszt vagy rutént) sem, mert az orosz *ž* egy régebbi *dž*-ből fejlődött, amely a kisorosz nyelvjárásokban helyenként ma is megvan: pl. **medja* > *meža* ~ *medža*, **sadjā* > *saža* ~ *sadža* stb.³ A magyar *gy* pedig tudvalevőleg egy idegennyelvi *dž*-nek is megfelelhet.⁴ Sőt, mivel a *dj* az északnyugati bolgár nyelvjárásokban is *dž*-vé fejlődött,⁵ még a bolgár lehetőséget sem lehet teljesen elvetni.

7. A *tl*, *dl* kapcsolatok csak a nyugati szláv nyelvekben maradtak meg, míg a keleti és déli szláv nyelvekben *l*-lé fejlődtek. Bár idetartozó név a mi területünkön nincs, a szomszédos Ugocsa megye területén van egy név, amelyben a *dl* hangkapcsolat tükröződik: 1332: *Sedlice* campus, Tiszakeresztúr határában.⁶

8. A szláv *g* a tótban, csehben, kis- és fehéroroszban *h*-vá fejlődött, míg a többi nyelvekben megmaradt. A tót *g* > *h* változás a XII. század végén fejeződött be, míg a kisoroszban

¹ Rešetar, Der štokavische Dialekt. Wien, 1888. 134.

² Conev, Uvod v istorijata na bálgarski ezik. Sbornik na Narodno Umotvorenije XVIII, 400—03; vö. Mladenov: Rocznik Slawistyczny V, 201.

³ Zilyski, Opis fonetyczny języka ukraińskiego. Kraków, 1932, 91.

⁴ Gomboz, Die bulgarisch-türk. Lehnwörter im Ungar. 180.

⁵ Conev, i. m. 398—420; Mladenov, ib. 200.

⁶ Kniezsa: Szabó István, Ugocsa megye, 503.

ez a fejlődés lényegesen hosszabb ideig tartott. Azok a nevek tehát, amelyekben a szláv *g* helyén a magyarban *h*-t mutatnak (*Dalha* 64, *Herbenyak* 66) csak tót vagy kisorosz eredetűek lehetnek és csak a XII. század után kerülhettek át a magyarba. Mindkét név rutén eredetűnek látszik és a később meginduló rutén telepítések emlékét őrzi. Erre vonatkozólag l. alább.

A többi nevekben megmaradt a *g* (*Ragozna* 1, *Garbóc* 5, *Gábornok* 6, *Gáboró* 7, *Gábornya* 8, 9, *Gallagó* 10, *Gilvács* 28, *Longh* 32, *Bylgez* 34, *Gelinc* 55, *Esztergós* 58, *Okrogla* 65, *Ragáld* 68, *Ragáthegy* 69, *Gelicepatak* 76, *Neugrad* 84, *Gadasyn* 93). Ezek természetesen vagy olyan nyelvből való átvételek, amelyben a *g* megmaradt, vagy pedig tót vagy rutén neveknek még a XIII. század előtti átvételei.

9. A nazálisok eredetileg az összes szláv nyelvekben megvoltak. Később azonban a lengyel kivételével mindenütt kivesztek. A nazalizáció elvesztése nem minden nyelvben történt egy időben: legkorábban, úgy látszik, az oroszban történt meg, mert a X. század közepén már nincs nyomuk. A szerb-horvátban ugyan elég korán eltűntek, a délvidéki magyar nevek tanúsága szerint azonban, amelyekben a nazálisnak *n*, *m* felel meg, a X—XI. század határán még megvoltak. A tótban, szintén a magyar helynevek tanúsága szerint, ugyancsak a X—XI. század határáig maradtak meg. Legtovább a bolgárban éltek, mert itt még a XV. században is vannak kétségtelen nyomai.

Azok a helynevek tehát, amelyekben a nazálisok megmaradtak (*Dombó* 2, *Longh* 32, *Malonta* 108) orosz eredetűek nem lehetnek. A többi nevekben azonban már nincs nyoma a nazálisnak. Ezek közül kettőnek pontos hangzását nem ismerjük, mert csak írott adatunk van rá (*Dubuch* 3, *Ocroglá* 65), márpedig itt számolnunk lehet azzal is, hogy másolás közben az *n*-t jelentő vízszintes vonás elmaradt róluk. Kétségtelenül denazalizált alakot mutat azonban *Vezend* 20 és *Uzka* 81.¹ Bizonytalan a *Lazsna* 33 név. Hasonlóan denazalizált alakot mutat az ugocsamegyei *Dabolc* is,² míg a Nagyszőlősi melletti *Long* névben a szláv nazális tükröződik.³ Ugyancsak ezt a nazálist mutatja a Tisza jobbpartján, a Szernye-mocsár szélén fekvő Asztély határában feljegyzett *Longalja* dűlő.⁴

Ezek a nevek arra vallanak, hogy a magyarság ezt a területet — legalább is az Ecsedi-láp keleti és déli szélét — a XI. század elején szállhatta meg, amikor a terület szlávságának nyelvében a nazálisok éppen eltűnőben voltak.

¹ Valamint a hely megjelölése nélkül közölt *Lucska-lapos*a ,mocsaras rét neve' (Szhsz.) < *lőcska*, a *loka* ,rét' szóból.

² Moór 18.

³ Kniezsa: Szabó, Ugocsa megye 308

⁴ Pesty Frigyes kéziratos helységnévtára, Bereg m. Asztély alatt.

10. Az *ě*-nak a szláv nyelvekben kétféle ejtése lehetett: egy nyiltabb *e* (*ā*)-féle hang, amely a keleti bolgárban és bizonyos hangtani helyzetben a lengyelben *a*-vá fejlődött és egy zártabb *ě*, amely a kisoroszbán és a szerb-horvát egyes nyelvjárásaiban *i*-vé lett. A tótban, csehben, nagyoroszbán összeesett az *e*-vel. Mivel az *e* azonban magas nyelvállású hang, a *e*-nak is nyilván ilyennek kellett lennie. Ugyanilyen magas nyelvállású zárt hanggá vált a *ě* a nyugati bolgárban is.

Az *ě*-nak a mi területünkön csak *i* ($> e$) megfelelései vannak: *Liszkova* 21, *Lickó* 22, *Liszkó* 23, *Bylgez* 33, *Peleske* 74, *Pilis* 75, *Penészlek* 77. Ebből következik, hogy csak olyan nyelvből való, amelyben a *e*-nek *i*, vagy *ě*-féle ejtése lehetett. Ezzel azonban csupán a keleti bolgárt (és a lengyelt) rekesztettük ki.

Mindezeket egybevetve, e terület szláv lakosságának jelleére vonatkozólag kevés határozott támpontunk van, azok is eléggé ellentmondanak egymásnak: egyrészt volt benne *l* epenthelicum (déli vagy keleti szláv sajátság), *trat* típus (déli szláv vagy tót), másrészt *dl* hangkapcsolat (nyugati szláv). Mivel az *l* epenthelicum és a *dl* egy nyelvben egyszerre nem mutatható ki, azt kell feltennünk, hogy területünk szláv lakossága keveréknyelvet beszélt. Ez pedig telepítésre mutat.¹

A magyarság ezt a szlávságot tótnak nevezte. Vö. *Börvej* nevének 1281-ben *Toth-Berney l* nevét (103), *Touthatara* Panyola határában (1319: *Maksai*, 192), *Tótzúg*, *Tótutca* Bátorban (*Maksai*, 114).

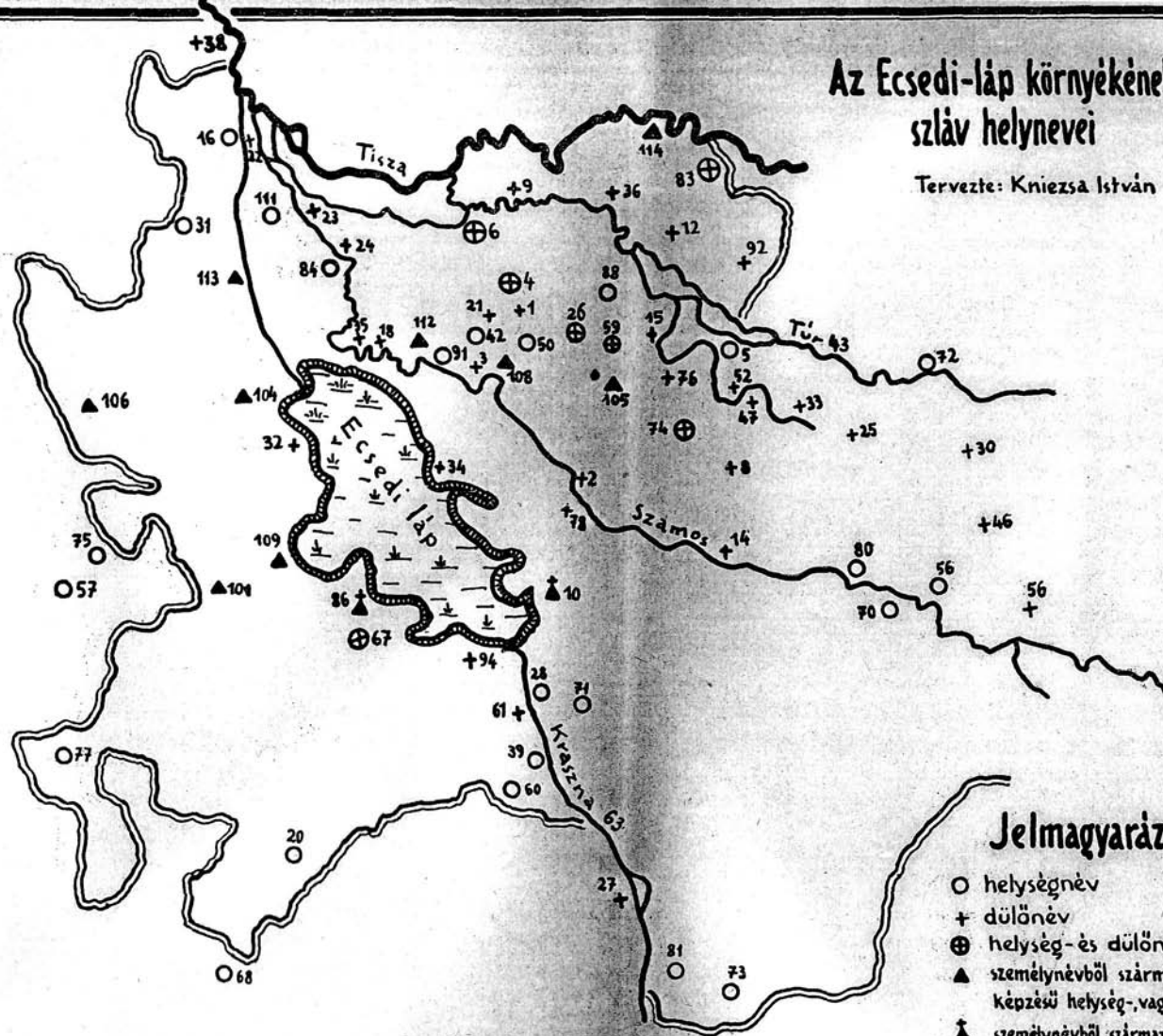
Volt azonban itt orosz telepítés is. Vö. *Oroszi* (*Maksai*, 186) és *Rwzkalapossa* Parasznya határában (1454: *Maksai*, 192) $< ruska$ 'orosz'. Mivel orosz néven a XI. század előtt csak a skandináv varégeknek nevezték és Oroszország szláv lakói csak később kezdték magukat *Rusin*-oknak, 'orosz'-oknak nevezni, a magukat 'orosz'-oknak nevező szlávok a XI. század előtt nem költözhettek Magyarországra területére. Ezeknek az oroszoknak a nyomát mutatják a már említett *Dalha* és *Herbenyak* nevek.

Mint láttuk, területünk szláv lakossága nem egységes és nem is egyszerre telepedett meg. Az orosz lakosság csak a XI. század után költözhetett be, de mint a *Dolha* és *Herbenyák* nevek mutatják, ezt a beköltözést itt a XII. szd. utáni időre kell helyezni.

¹ *Moór* (136) területünk szláv lakosságát keleti tótnak minősíti. Az *l* epentheticumról pedig felteszi, hogy ez akkor a keleti tótban is megvolt. Bár az *l* epentheticum szórvaosan a nyugati szláv nyelvekben is előfordul, éppen a keleti tót egyike azoknak a nyelvjárásoknak, amelyek a nyugati szláv jelleget igen híven megőrizték. Sokkal nagyobb joggal tehetnők fel pl., hogy a *dl* ellenére nyelvünk délszláv jellegű, mert hiszen kétségtelen — ha nagyon régen is —, de valamikor itt is megvolt. Ma is vannak szlovén (tehát délszláv) nyelvjárások, amelyek a *tl*, *dl* hangkapcsolatot megőrizték.

Az Ecsedi-láp környékének szláv helynevei

Tervezte: Kniezsa István

Jelmagyarázat:

- helységnev
- + dűlönév
- ⊕ helység- és dűlönév
- ▲ személynévből származó magyar
képzési helység-, vagy dűlönév
- ▲+ személynévből származó helységnev
és dűlönév

A szláv lakosság zömét azonban kétségtelenül nem oroszok alkották. Bizonyítják ezt elsősorban azok a nevek, amelyekben nazális őrződött meg, de még inkább azok, amelyek határozottan nem orosz jelleget mutatnak, mint a *Neugrad*. Ezt a szlávtságot a magyarság már mindenestre itt találta. Erre vall az is, hogy a magyarság e vidék legnagyobb vizeinek neveit (*Túr, Kraszna*)¹ a szlávoktól vette át, ez pedig világosan mutatja, hogy a magyarságot itt szlávok előzték meg. Mivel a magyarság az Ecsedi-láp nyugati partját kétségtelenül már a honfoglaláskor, a keleti és déli széleit pedig legkésőbb a X. század végéig szállta meg,² a szláv lakosság jelenléte ekkor már kétségtelenül megállapítható. Hogy azonban ez a szlávtság mikor került ide, annak megállapítása elsősorban a régészetre vár.

Knieszsa István.

¹ A *Tisza* és *Szamos* nevei nem szláv eredetűek, hanem ősi, történelemelőtti korokra mennek vissza. Mindkettőre már a klasszikus ó-korból van adatunk (Melich, HonfMg. 54, 51). A nevek közvetítését azonban a szlávoknak kell tulajdonítanunk.

² Erre vonatkozólag l. Knieszsa, Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv II, 385.

A rumén nyelvatlasz-munkálatok története és módszere.

1.

A rumén népnyelvkutatás terén az első lépéseket Haşdeu Petriceiu Bogdán tette meg a XIX. század második felében. A Rumén Akadémia 1884. évi ülésén I. Károly király egy, az egész rumén szókincset felölelő szótár összeállítását szorgalmazta. A szótár szerkesztését a kor legkiválóbb rumén nyelvészére, Haşdeura bízta. Mivel a szótárnak a régi és köznyelv szókincsén kívül fel kellett ölelnie a népi szókincsét is, Haşdeunak meg kellett kezdenie a rumén népnyelv szókincsének összegyűjtését. Ebből a célból összeállított egy kétszázhat kérdést tartalmazó kérdőívet. E kérdőív első ötven kérdése nagyrészt hangtani jelenségekre, a többi pedig a rumén népnyelv szókincsére vonatkozik. Haşdeut az alaktani és mondattani kérdések kevésbé érdekelték. Kérdőívét szét is küldte az országban, a beérkezett anyagot azonban csak részben dolgozhatta fel. Szótárát ugyanis olyan széles alapokra kezdte építeni, hogy azt csak több évtizedes munkával fejezhette volna be. Mindössze négy kötetet állított össze: az első kötet a bevezetést, a következő három pedig az *a—b (bărba)*-ig terjedő szavakat tartalmazza. A munkálatok 1898-ban szakadtak félbe. A szerkesztés folytatására Puşcariu Sextil kérték fel.

A következő lépés Weigand Gusztávnak, a lipcsei egyetem Rumén Nyelvi Intézet (Rumänisches Seminar) igazgatójának nevéhez fűződik. Száztizennégy szóból álló kérdőívével 1895—1905 közt az egész rumén nyelvterületet bejárta. Elsősorban a hangtani kérdések és azoknak földrajzi elterjedése érdekelte. A gyűjtött anyag egy részét térképezte és ki is adta.¹ Weigand gyűjtése és nyelvatlasza mai szemmel nézve nem mondható egészen tudományosnak. A tanulmányozott helységeket találomra választotta ki. Rendszerint a könnyebben járható völgyek és utak mentén haladt. A hegyvidékek nyelvét elhanyagolta. Nem volt eléggé elővigyázatos nyelvmestereinek

¹ *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes*. Leipzig, 1909.

megválasztásában sem. A legtöbbször azzal dolgozott, akivel éppen összeakadt. Játsszadó gyermekeket, vásáros atyafiakat, vízért a kútra menő nőket, hetven-nyolcvan éves aggastyánokat egyaránt kikérdezett. A kérdéses száztizennégy szót előzőleg megtanulta s a beszélgetést igyekezett olyan irányba terelni, hogy azokat nyelvmesterének használnia kelljen. Nem volt egészen kielégítő rumén nyelvtudása sem. Nyelvmesterei éppen ezért nagyon sok esetben bizalmatlanok voltak iránta. A hallott nyelvi adatot viszont nem egyszer tévesen jegyezte le, mivel nem értette meg egészen. Atlaszának legszembeötlőbb gyengéje az, hogy a tanulmányozott területet hat részre osztotta. Tehát, ha egy szó földrajzi elterjedését akarjuk nyomon követni, hat helyen kell utána néznünk a kérdéses szónak vagy népnyelvi adatnak.¹

2.

A napjainkban kiadás alatt álló rumén nyelvatlasz (*Atlasul Lingvistic Român I. és II.*) összeállításának gondolatával a megszállás éve alatt Kolozsvárt működő rumén egyetem mellett 1919-ben megalakult Rumén Nyelv Múzeuma (Muzeul Limbei Române) célkitűzései közt találkozunk először.² A terv felvetője az intézet igazgatója, Pușcariu Sextil rumén nyelvész, Weigand egykori tanítványa. Az intézet tagjai, amint azt Pușcariu megfogalmazta,³ hármas célt tűztek maguk elé: a rumén nyelv régi és jelenlegi szókincsének összegyűjtését, a rumén irodalmi és szaknyelv összeegyeztetését s a közönség érdeklődésének felkeltését a rumén nyelv tanulmányozása és művelése iránt. E három feladat közül különösen az első fon-

¹ Vö. Pop Szevér, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*. Paris, 1927. 83—102.

² A megszállás éve alatt Kolozsvárt működő Muzeul Limbei Române szinte két évtizedes nyelvatlasz-munkálatával nálunk eddig alig foglalkoztak. A következő közlésekre hivatkozhatom: Blédy Géza, *A Román Nyelvatlasz és magyar vonatkozásai* (Magyar Irodalomtörténet 1939). Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. Röviden összefoglalja a gyűjtés történetét. — Csűry Bálint, *A magyar nyelvjárások* (Egyetemi előadások). Csak éppen érinti a rumén nyelvész-munkálatokat. — Papp István, *A világ nyelvatlasz-munkálatai* (Budapesti Szemle CCXXX—1933, 226—45). Nehár y sorban beszámol a gyűjtés akkori állapotáról. — *Román nyelvatlaszmunkálatok*. Hír (Sz. n.) Erdélyi Múzeum 1935: 82—83. Rövid híradás. Adatai nem pontosak. — Tekintve, hogy a magyar nyelvatlasz terve is komoly léptekkel közeledik a megvalósuláshoz, érdemesnek tartottam utánanézni e kérdésnek a rumén nyelvészek eddig megjelent közleményeiben. Sokat hallottam erről a kérdéstről annakidején mint egyetemi hallgató is a nyelvatlasz-munkálatok vezetőjének, Pușcariu Sextil egyetemi tanárnak és egyik gyűjtőjének, Pop Szevérnek szemínáriumi óráin is. Remélem, hogy az ő munkásságukból is sikerül némi módszertani tanulságot levonnunk.

³ Dacoromania I, 4—5.

tosságát hangsúlyozták. Megvalósítása két nagyjelentőségű mű összeállítását tette szükségessé: az egyik a Haşdeutól félbehagyott szótár, a másik a rumén nyelvatlasz. Különösen a nyelvatlasz összeállítása látszott égetően sürgősnek. A világháború után ugyanis az ország különböző részeiben lakó ruméniség nyelve közt addig fennálló eltérések lassan kezdtek kiegyenlítődni. E kiegyenlítődesi folyamatot, melynek a ruménnyelvű elemi és középiskolai oktatás bevezetése, a hadsereg, az Ó- királyság és a hozzácsatolt területek közti élénk gazdasági és művelődési kapcsolatok stb. volt az oka, feltétlenül meg akarták örökíteni. Sürgősnek mutatkozott az ókirálysági köznyelv hatása alatt feledésbe merülő tájszavak megmentése is.¹

A nyelvatlasz összeállításának tervét tehát már 1920 körül felvetették. A munkálatok megkezdéséhez szükséges anyagi fedezet azonban még nem állott rendelkezésükre. Nem volt a népnyelvkutatás terén jártas fiatal nyelvészük sem. Egyelőre meg kellett tehát elégedniük az előkészítő munkálatok megkezdésével. Ebből a célból össze is állították első, százkilencvenkét kérdést tartalmazó kérdőívüket, mellyel a ló-ra vonatkozó szókincset szándékoztak összegyűjteni levelező gyűjtők segítségével.² A fontosabb kérdéscsoportok a következők: általános kérdések, a ló testrészei, a ló nemére vonatkozó kifejezések, a ló kora, színe, lónevek, a ló mozgása, testi hibái, természete, vérmérséklete, hangja, betegsége, tápláléka, a hám, a kötőfék, a nyereg, a ló szó többi jelentése, közmondások, néphiedelmek és legendák a lóról. Közölték a ló vázlatos rajzát is. Haşdeu kérdőívétől eltérőleg a kérdések után itt-ott közölték zárójelben a valószínű feleleteket is, hogy ezáltal a gyűjtő munkáját megkönnyítsék. Mindenik kérdőívhez mellékeltek egy a gyűjtő által kitöltendő személyi lapot is. Ez a gyűjtés helyére, annak lakóira és a gyűjtő személyére vonatkozó kérdéseket ölelte fel: a helység hivatalos neve, gúnyneve, régi neve, a lakosság hozzávetőleges száma és vallása, a faluban lakó más ajkúak száma és nemzetisége, telepítések, domborzati viszonyok, van-e a helységnek vasúti állomása, a legközelebbi város milyen távolságra van, van-e iskolája, a lakosság foglalkozása, a gyűjtő neve, születési helye és ideje, mióta tartózkodik a faluban, családi állapota, feleségének születési helye és ideje, férjhezmenetele előtti tartózkodási helye stb. Közölte a szerkesztő a gyűjtés elvégzéséhez szükséges fontosabb utasításokat és hangjeleket is. A kérdőívet tizenötezer példányban küldték szét az intézmények vezetőségének, tanítóknak és papoknak. Buzdítás céljából közölték azt is, hogy a leggazdagabb és egyben legmegbízhatóbb népnyelvi anyagot beküldő gyűjtőt megjutalmazzzák. A következő években még hét ehhez

¹ Puşcariu, ALR. I—1, 7—8.

² Muzeul Limbii Române. Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române. I. Calul. Cluj, 1922. Institutul de arte grafice „Ardealul”.

hasznló kérdőívet küldtek szét.¹ Ezek a ház, a szövés-fonás, a pásztorkodás, a méhtenyésztés, a hangszerek, ételek, italok szokincseit, továbbá a személyneveket és helyneveket ölelték fel.

E kérdőívek kibocsátásának célja mindenekelőtt minél több népnyelvi anyag összegyűjtése volt. Hisz még a helyszíni gyűjtőmunka kérdőívének összeállításához szükséges népnyelvi anyag sem állott Pușcariuék rendelkezésére. Hasdeu nem fejezhette be gyűjtését, Weigand száztizennégy kérdést tartalmazó kérdőívével bejárta ugyan az egész rumén nyelvterületet, de megfigyelései nem voltak egészen megbízhatóak. Márpedig a népnyelv fontosabb jelenségeinek és szokincsének legalább nagy vonásokban való ismerete nélkül a helyszíni gyűjtéshez szükséges kérdőívet nem lehet összeállítani. Ezt a célt hangsúlyozza maga Pușcariu² is. Ugyanakkor Pop Szevér, a rumén nyelvatlasz későbbi gyűjtője megjegyzi, hogy az első két kérdőívet elsősorban kísérletezés céljából küldték szét. Pușcariuék ugyanis még nem döntötték el ezidőtájt, hogy milyen módszerrel kezdjék meg a gyűjtést: levelező tagokhoz szétküldött kérdőívek segítségével-e, vagy pedig helyszíni gyűjtéssel. Pop Szevér szerint a rumén szakemberek ekkor még inkább a levelező módszert szerették volna alkalmazni.³

A szétküldött kérdőívek azonban nem hozták meg a várt eredményt. Az első kérdőív szétküldött tizenötezer példányából az első évben csak hatszáznegyvenötöt küldtek vissza. Ez a szám a következő három évben visszaküldött példányok hozzáadásával is csak hatszázhetvenre emelkedett.⁴ Jellemző, hogy Pușcariunak a kérdőív elején közölt buzdító felhívása elsősorban az erdélyi ruménség körében talált termékeny talajra. A legtöbb kitöltött kérdőívet az erdélyi rumén tanítók és papok küldték vissza. Erdély után következik Bukovina, Beszarábia, és csak negyedik helyen az Ó-királyság. A legkevesebb kérdőív Dobrudzsából és a Bánságnak Romániához csatolt részéből érkezett vissza. Pop Szevér szerint ennek az az oka, hogy a kérdőíveket nem személyeknek, hanem az intézmények vezetőségének, elsősorban természetesen a tanfelügyelőségeknek küldték szét. Az erdélyi, bukovinai és beszarábiai tanfelügyelők megértették Pușcariu tervének fontosságát s szívvel-lélekkel támogatták a kolozsvári intézet munkáját. A bánsági, dobudzsai hatóságok azonban hamarosan napirendre tértek a

¹ *Chestionarul II. Casa. Sibiu*, 1926. Tip. „Dacia Traiană.” — *Chestionarul III. Firul. Cluj*, 1924. Tip. „Ardealul.” — *Chestionarul IV. Nume de loc și de persoană. Cluj*, 1930. Tip. „Ardealul.” — *Chestionarul V. Stăna, păstoritul și prepararea laptelui. Cluj*, 1931. Tip. „Ardealul.” — *Chestionarul VI. Stupăritul. Cluj*, 1933. Tip. „Ardealul.” — *Chestionarul VII. Instrumente muzicale. Cluj*, 1935. Tip. „Cartea Românească.” — *Chestionarul VIII. Măncări și băuturi. Cluj*, 1937. Tip. „Ardealul.”

² Dacoromania II, 902—03 és ALR. I—1, 7.

³ Vö. Pop Szevér, i. m. 74 és 81.

⁴ Dacoromania III, 1093—94, IV, 1560 és V, 904.

felhívás felett.¹ A levelező módszer az anyag értéke szempontjából sem vált be. A levelező gyűjtők legtöbbje, hangtani ismeretek hiányában, nem tudta a kívánt nyelvi adatokat pontosan lejegyezni. Ugyanakkor, mivel a Romániához csatolt területeken működő, illetőleg onnan származó papok, tanítók nagy része magyar, német vagy orosz iskolában végezte tanulmányait, a beküldött anyag sok helyesírási hibát is tartalmazott. Gyakori eset volt az is, hogy egy-egy tanító vagy pap csak néhány éve tartózkodott az illető helységben, s ennek következtében adatai hiányosak és megbízhatatlanok voltak. Nem egyszer előfordult az is, hogy az illető tanítót időközben áthelyezték, s a gyűjtést utóda folytatta. Mások felületesen intézték el a dolgot: összeültek és együtt töltötték ki a kérdőíveket. Ilyen esetben természetesen mindenik majdnem mindig ugyanazt a feleletet írta be. Akadt olyan is, aki egyszerűen lemásolta valamelyik kartársa kérdőívét, illetőleg adatait. A tanítónők viszont a kényesebb kérdésekre nem válaszoltak.² A Rumén Nyelv Múzeuma természetesen mindent megtett, hogy a levelező gyűjtők számát növelje s a beküldött anyag megbízhatóságát, tudományos értékét fokozza, de igyekezete nem járt kielégítő eredménnyel. A második kérdőívből az első évben már csak háromszázkilencvenkettőt, a harmadikból százhuszonkilencet küldtek vissza. Az intézet évkönyvében, a Dacoromaniában közölt évi jelentésekből kitűnik, hogy a Rumén Nyelv Múzeuma látva, hogy a kérdőívek jelentős többsége kárbavész, később csak annyit küldött szét, ahány megbízható levelező gyűjtője volt.³

Fontos mozzanat a rumén nyelvatlasz-munkálatok történetében az 1925-ben és 1926-ban tartott két rumén nyelvészgyűlés. A nyelvatlasz kérdését Pușcariu már az első gyűlésen felvetette. Felszólalásából kitűnik, hogy a levelező gyűjtők közreműködését a nyelvatlasz szempontjából véglegesen el ejtette. Szorgalmazta a helyszíni gyűjtés megkezdését s a négy egyetem tanárainak közreműködését, segítségét kérte. A gyűlésen felvetették a jelrendszer és kérdőív kérdését is. Mivel eddig ezen a téren nem tett senki egyetlen lépést sem, az atlasz-munkálatok előkészítésére és irányítására külön bizottságot választottak.⁴ Az 1926-ban tartott második rumén nyelvészgyűlésen,⁵ melyen Meillet Antal francia nyelvész, a Comité International Permanent de Linguistes által 1929-ben létesített Commission d'Enquête Linguistique szervezetének

¹ Pop Szevér, *Câteva capitole din terminologia calului*. Dacoromania V, 53.

² Pop Szevér, *Buts et méthodes...* 75—80.

³ Dacoromania VII, XII.

⁴ Pop Szevér, i. m. 169—70.

⁵ A gyűlés rövid ismertetését l. Drăganu Miklós, *Al doilea congres al filologilor români*. Societatea de mâine. Cluj, 2. Maiu 1926. 338—9 és Pop Szevér, i. m. 170—71.

első elnöke is résztvett, az előző évben választott bizottság beszámolt az előkészítő munkálatok állapotáról. Kézszíjfogható eredményt még fel nem mutattak ugyan, de az atlaszmunkálatok terve már kezdett határozott alakot öltetni. Pușcariu bejelentette, hogy terve az egész rumén nyelvterület, tehát a Dunától északra és délre elterülő ruménlakta területek tanulmányozását egyaránt felöleli. A gyűjtés megkönnyítése céljából valószínűleg két kérdőívvel kell majd dolgozniuk: egy kisebb és egy nagyobb kérdőívvel. A kisebbik kérdőívvel igyekeznek majd minél több helységet bejárni, hogy így a fontosabb nyelvi jelenségek földrajzi elterjedését lehetőleg pontosan vázolhassák. A nagy kérdőív segítségével a népnyelvi szempontból érdekesebb, fontosabb pontokat tanulmányozzák. Azt, hogy egy gyűjtő fogja-e gyűjteni az anyagot, vagy kettő, valószínűleg csak a próbagyűjtés alkalmával állapítják meg. A gyűjtő fonográfot és fényképezőgépet is visz magával. A fonográf segítségével az élő beszédet, a fényképezőgéppel viszont a fontosabb eszközöket s a népi munka menetét, jellegzetesebb mozzanatait fogja megörökíteni. Útvonalát előre megállapítják. Pușcariu után Capidan Tódor egyetemi tanár tett egy-két érdekes megjegyzést beszámolójában. A gyűjtésnek szerinte is ki kell terjednie az egész rumén nyelvterületre. A gyűjtést kettőnél többen semmiesetre sem végezhetik, mert ez a gyűjtés egységét veszélyeztetné. A két gyűjtő közül az egyik a Dunától északra, tehát Románia területén, a másik pedig a Dunától délre dolgoznék az arumén, isztriai rumén és megleni rumén nyelvjárásterületen. Densușianu Ovidiusz azt javasolta, hogy a rumén nyelvterületet osszák négy részre. Mindenik részt egy-egy egyetem gyűjtői tanulmányoznák. Pușcariu, jóllehet egy évvel előbb, mikor mind a négy egyetem együttműködésének szükségességét hangsúlyozta, még maga is ilyesmire gondolhatott, nem tartotta elfogadhatónak Densușianu javaslatát. Hangsúlyozta, hogy a gyűjtést lehetőleg egy gyűjtőnek kell végeznie. Elgondolása szerint a végleges gyűjtés megkezdése előtt a gyűjtő tájékozódás és tapasztalatszerzés céljából gépkocsin befutná az ország területét s itt-ott próbagyűjtést végezne. A végleges kérdőívet csak a próbagyűjtés után állítanák össze. Ebből is látszik, hogy a levelező gyűjtők által beküldött anyag még tájékozódásra sem volt eléggé alkalmas. A vitát Meillet Antal francia nyelvész hozzászólása zárta be. Kérte az atlaszmunkálatok irányítására választott bizottságot, hogy minél előbb kezdje meg a helyszíni gyűjtést. Igaz ugyan, hogy az anyag kiadásához szükséges pénz még nem áll rendelkezésükre, de az anyagi fedezetet majd csak előteremtik valahogy. A kedvező alkalmat nem szabad elszalasztaniuk. A gyűjtést szerinte is ajánlatos egy gyűjtővel végeztetni. A szerkesztőknek ügyelniük kell majd arra, hogy a nyelvátlasz anyagát könnyen össze lehessen hasonlítani a

többi román nép nyelvatlaszának anyagával. Ugyanakkor felhívta a rumén nyelvészek figyelmét arra is, hogy a gyűjtésnek ki kell terjednie az ország területén élő nemzetiségek népnyelvére is.

Miután megtárgyalták a nyelvatlasz-munkálatokkal kapcsolatos fontosabb kérdéseket, megkezdték a helyszíni gyűjtés előkészítését. Mindenekelőtt alkalmas, képzett gyűjtőről kellett gondoskodniuk. Erre a szerepre Puscariu egyik fiatal tanítványát, Pop Szevért szemelte ki. Pop a jó népnyelvkutató minden kellékével rendelkezik.¹ Falusi szülők gyermeke, a falusi ember lelkületét, érdeklődési körét tehát jól ismeri. Közvetlen, kedves egyéniség. Egy alkalommal módomban állt megcsodálni, hogy milyen gyorsan megbarátkozott a falu egyszerű lakóival. Néhány perc alatt olyan kedélyes, barátságos hangulatot teremtett, mintha már napok óta köztük élt volna. Erős szervezetű ember, a fáradságot, a testi kényelmetlenségeket jól bírja. Hallása kitűnő. E kiváló tulajdonságokat a népnyelv iránti szeretete és tudományos felkészültsége tetőzi be. Tudományos felkészültségének tökéletesítése céljából külföldi tanulmányútra küldték. Franciaországban a francia és korzikai nyelvatlasz szerkesztőjének, Gilliér on nak előadásait hallgatta. Szorgalmasan tanulmányozta a népnyelvkutatás történetét is. Különösen a népnyelvi tanulmányok célja és módszere érdekelt. Vizsgálódásainak eredményét 1927-ben Párizsban megjelent *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* című tanulmányában közölte. Ez a tanulmány a népnyelvkutatás történetének egyik legrendszeresebb, legvilágosabb áttekintése. Később résztvett Jud Jakab, Gauchat Lajos, Griera Antal, Scheuermeier Péter és Pellis Hugó helyszíni gyűjtésében is.

Miután visszatért külföldi tanulmányútjáról, megbízták a próbakérdőív összeállításával. Munka közben rájött, hogy a bizottság által körvonalazott népnyelvi anyagot egy kérdőívbe feldolgozni lehetetlen. Puscariu kénytelen volt tehát lemondani az egy gyűjtő elvéről. Pop társául Petrovici Emilt, a kolozsvári rumén egyetem hangtani intézetének fiatal tanársegédét szemelte ki (később a szláv nyelvek tanára ugyanazon az egyetemen). Az első próbagyűjtést Pop végezte két szebenmegyei faluban. Első gyűjtésének tapasztalatai alapján Petrovici segítségével átdolgozta a kérdőívet s összeállította a jelrendszert. Miután a két kérdőívet a Rumén Nyelv Múzeumának tizenegy gyűlésén alaposan megtárgyalták, 1928 decemberében mindketten próbagyűjtésre indultak (I. h.). A próbagyűjtés színhelyéül a rumén nyelvterület három távoleső pontját jelölték ki: Erdély északkeleti részét, ahol a három tartomány, Erdély, Bukovina és Moldva érintkezik, Szeben környékét és

¹ Vö. ALR. I—1, 8.

Braila vidékét. A tél beálltával a gyűjtést félbeszakították, s csak a következő év tavaszán folytatták. Pop ez alkalommal hat helységet látogatott meg (Erdélyben kettőt, Bukovinában, Havaselvén, Moldvában és Dobrudzsában egyet-egyet), Petrovic pedig hármat (Erdélyben kettőt, Havaselvén pedig egyet).¹ A próbagyűjtés során szerzett tapasztalatok alapján összeállították végleges jelrendszerüket is, s kijavították kérdőívüket.

A végleges gyűjtést 1930 tavaszán kezdték meg. Útirányukat előre megállapították. Hogy a legcsekélyebb népnyelvi eltérést is észrevehessék, cikk-cakkban haladtak. Pop Széver 1937-ben fejezte be gyűjtését. Ez idő alatt háromszázegy helység nyelvét tanulmányozta. Közülük száznyolcvan a bécsi döntés előtti Románia területéről való, huszonegy pedig a volt határokon kívül eső ruménlakta vidékekről. Csonka-Magyarország területéről két, a volt Szerbia területéről négy, Bolgárország területéről egy, a volt Csehszág területéről egy, a Szovjet-köztársaság területéről pedig négy helység szerepel a tanulmányozott pontok között. Tanulmányozta továbbá két isztriai rumén falu, két dubrudzsai, kevéssel azelőtt létesített megleni telep és ugyancsak dobrudzsai öt arumén telep népnyelvét is. Szinte nyolcéves gyűjtőmunkájának eredménye 672,800 felelet.² Petrovici gyűjtése, mivel kérdőíve a Popénál jóval terjedelmesebb volt, s egy-egy helységben nem négy, hanem nyolc-tíz napot töltött, csak nyolcvanöt helységre terjedhetett ki. Gyűjtőmunkája így is tovább tartott. A gyűjtést, néhány dobrudzsai arumén telep és az isztriai Jeiani kivételével, mindenütt maga végezte. Az arumén telepeket Capidan Tódor, az arumén népnyelv alapos ismerője, Jeiani nyelvét pedig Pașca István tanársegéd tanulmányozta.³ Az előmunkálatok és gyűjtés során szívesen meghallgatták a külföldi nyelvatlaszok gyűjtőinek és szerkesztőinek tanácsát, útmutatását is. J a b e r g K á r o l y, az olaszsvájci nyelvatlasz egyik szerkesztője a gyűjtés megkezdésekor járt náluk és segítette át őket hasznos tanácsaival a kezdeti nehézségeken. B a r t o l i v a l, az olasz nyelvatlasz szerkesztőjével állandóan fenntartották a kapcsolatot. Az olasz nyelvatlasz kérdőívét ő bocsátotta rendelkezésükre. Pellis Hugó, Bartoli munkatársa viszont a gyűjtésre vonatkozó gyakorlati tanácsaival segítette rumén kartársait.⁴

A gyűjtés befejezése után azonnal hozzá is fogtak az anyag feldolgozásához. 1940 végéig három kötetet sikerült összeállítaniuk és kiadniuk. Azóta a rumén nyelvatlasz-munkálatok menetéről semmit sem hallottam. Valószínűnek tartom, hogy

¹ Dacoromania VI, 660.

² ALR. I—1, 10.

³ ALR. II—1, IV.

⁴ Vö. ALR. I—1, 13.

a most folyó háború nehézségei miatt, ha nem is akadt meg a munka, mindenesetre lassabban halad, mint azelőtt.

Puşcariu szerint egy ilyen hatalmas művet csak nagy áldozatok árán lehet összeállítani és kiadni. Ha a Dacoromániában közölt költségvetési kimutatásokat átnézzük, el kell ismernünk, hogy Puşcariunak igaza van. 1930 decemberéig a próbagyűjtés és a végleges gyűjtés 490,639 lejbe került. Ugyanerre a célra 1931—34 közt 914,966 lejt, a következő évben pedig 498,400 lejt költöttek. A nyelvatlasz-munkálatok első öt éve tehát a Rumén Nyelv Múzeumának 1.904,005 lejébe (mintegy 63,467 pengőbe) került. Ezt az összeget részben az I. Ferdinánd és II. Károly király létesítette alapítványból, részben pedig a megyék és intézmények adományából nyerték.¹

¹ Álljon itt mutatóba az 1929—30. év költségvetése (l. Dacoromania VI, 661—2):

Bevétel :

I. Ferdinánd király-alapítvány (1929)	300,000 lej
Külügyminisztérium	60,000 „
I. Ferdinánd király-alapítvány (1930)	150,000 „

Adományok :

„Albina“ takarékpénztár, Szeben (1929)	5,000 „
Csernovici munkakamara (1930)	3,000 „
Rumén Akadémia (1929)	50,000 „
Háromszék megye	15,000 „
Csernovici püspökség	25,000 „
Beszterce város	3,000 „
Szilágy vármegye	10,000 „
Piatra Neamţ megye	5,000 „
Crişan Eugénia, Nagyvárad	3,200 „
Toma J.	500 „
Şioldia Ánkidim	500 „
Különfélék	6,026 „
Betétek kamata	11,946 „
	648,172 lej

Kiadás :

Útiköltség (beleszámítva a vásárolt gépkocsi ára és üzem-költsége)	124,132 lej
Anyag (szócédulák, ceruzák, kartonok stb.)	23,310 „
Hangrögzítő készülékek	41,760 „
Felszerelés a gyűjtők részére	31,542 „
Próbagyűjtések költsége	41,105 „
Végleges gyűjtés költsége	199,060 „
A gyűjtők életbiztosítása	24,403 „
Különfélék	5,327 „
	490,639 lej

Az ALR. I. első kötetéhez írt bevezetésében Pușcariu az atlasz anyagának összegyűjtéséről és feldolgozásáról csak röviden emlékezik meg¹, mivel erről maguk a gyűjtők számolnak majd be gazdag tapasztalatuk alapján az atlasz később megjelenő két bevezető kötetében. A fontosabb kérdésekről azonban már az atlasz köteteinek kiadása előtt jelent meg egy-két közlemény. Ezekből, továbbá a szerkesztő és a gyűjtők előadásából a rumén nyelvatlasz gyűjtőinek módszerét alkalammal volt alaposan megismerni.

A rumén gyűjtők kérdőíve. A kérdőív összeállítása nagy körültekintést és hozzáértést igényel. A gyűjtés sikere bizonyos mértékben a kérdőívtől függ. A kérdőív nélkül gyűjtő néprajzkutató munkája éppoly bizonytalan, mint a hajós útja iránytű nélkül.² Pușcariu eredetileg egy kérdőívvel akarta végeztetni a gyűjtést. Ennek a kérdőívnek elsősorban Weigand kérdőívének száztizennégy szavát és a többi román nyelvatlasz fontosabb kérdéseit kellett volna felölelnie. Weigand kérdéseinek segítségével a rumén nyelvnek az utolsó negyven évben, tehát Weigand gyűjtése óta beállt változásait akarták vázolni. A többi román nyelvatlaszból átvett kérdések viszont a rumén nyelv latin elemeinek és a román nyelvek közös sajátosságainak nyomomonkövetését tették volna lehetővé.³ Ez utóbbi szempont fontosságát, amint láttuk, maga Meillet is hangsúlyozta az 1926-ban Kolozsvárt tartott második rumén nyelvészértekezleten. Ugyanakkor természetesen gondolniuk kellett a rumén néprajz sajátos jelenségeire és gazdag tájszókincsére is. A próbakérdőív összeállításával Pop Szevért bízta meg a bizottság. Pop az említett szempontok alapján munkához is látott. Munka közben rájött, hogy egy kérdőívbe ennyi anyagot összezsúfolni lehetetlen. Pușcariuék kénytelenek voltak tehát feladni az egy kérdőíves gyűjtés tervét s két kérdőívet összeállítani. Az egyik kérdőívbe Weigand száztizennégy szóját s a rumén nyelv gyakrabban előforduló, elsősorban latin eredetű szóit és fontosabb hangtani sajátosságait vették bele. A második kérdőívet a népi szókincs minél teljesebb összegyűjtésére szánták. Mindenik kérdőív tartalmaz több bevezető kérdést is. Ezek segítségével a falunak és határának fontosabb helyneveit, a faluban leggyakrabban előforduló személyneveket és gúnyneveket s végül a gyűjtők által igénybevett nyelvmeste-

¹ Az ALR. I. a rumén nyelvatlasznak Pop Szevér szerkesztésében megjelenő első részét (I—VI. kötetét), az ALR. II. a Petrovici Emil szerkesztette második részt (VII—X. kötetét), az ALRM. I. és II. a nagy atlaszsal párhuzamosan megjelenő színes kicsi atlaszt jelenti. Ismertetésüket l. később.

² Pop Szevér, i. m. 193.

³ ALR. I—1, 8.

rek személyi adatait gyűjtötték össze. Az első kérdőív negyven-nyolc ilyen bevezető és kétezeregyszázhatvan rendes kérdést tartalmaz. E kétezerkétszáznyolc kérdést felölelő kérdőívvel Pop Szevér gyűjtött. Petrovici kérdőíve négyezernyolcszáz kérdésből áll. A két kérdőív tehát összesen hétezer-nyolc kérdést ölel fel. Azonban, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy egy-egy kérdés a legtöbb esetben a főnevek egyes és többes számára, az igéknek pedig rendszerint egy-két alakjára és személyére is vonatkozik, megkell állapítanunk, hogy a kérdésanyag jóval gazdagabb.¹ Pop szerint saját kérdőíve ilyen számítás alapján mintegy ötezer kérdést tartalmaz. A főszólyt mindkét kérdőív a szókincsre helyezi. Ugyanakkor, különösen Pop kérdőíve, felölelik a rumén népnyelv fontosabb hangtani jelenségeit is. Találunk bennük számos alaktani és mondattani vonatkozású kérdést is. A mondattani kérdések vizsgálata meglehetősen kényesnek bizonyult. Ezek lejegyzett szövegegységekből állapíthatók meg a legmegbízhatóbban. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk ebből a szempontból a jelentősebb nyelvatlaszokat, azt látjuk, hogy a legtöbb atlaszszerkesztő megelégedett irodalmi nyelven összeállított, s az illető nyelv egy-egy jellegzetesebb mondattani sajátosságát tartalmazó példamondatok végigkérdezésével. Így jártak el többek közt még a jólsikerült olasz-svájci nyelvatlasz szerkesztői, Jaberg és Jud is. Puşcariu idegenkedett ettől a módszertől. A rumén népnyelv és köznyelv közt ugyanis mondattani szempontból koránt sincs oly nagy eltérés, mint az olasz, francia, illetőleg spanyol köznyelv között. Ha a rumén gyűjtők tehát irodalmi nyelven megszerkesztett mondatokat olvastak volna fel nyelvmestereik előtt, s azután azokat visszakérdezték volna, a nyelvmesterek a mondatokat feltétlenül a hallott irodalmi alakban mondták volna vissza.² Éppen ezért az irodalmi nyelven szerkesztett példamondatokat igyekeztek kerülni. Pop Szevér szerint a kisebbik kérdőívben mintegy száz, a nagyobbikban pedig mintegy háromszázötven ilyen példamondat található.³ Ezek is lehetőleg rövidek és nem is annyira mondattani sajátságokra, hanem inkább az igealakokra és egyes kiveszőfélben lévő szavakra vonatkoznak. A mondattani sajátságok megállapítása céljából igyekeznie kellett mindkét gyűjtőnek minél több szöveget lejegyezni. Ebből a szempontból elsősorban Petrovici gyűjtése fontos, mivel nyolc-tíz napig tartózkodott egy-egy helységben, így szövegjegyzésre, a fontosabb mondattani sajátságok megfigyelésére is jutott ideje. A rumén népnyelv mondattani sajátságait ezeknek a szövegeknek az alapján álla-

¹ Pop Szevér, *Din atlasul lingvistic al României*. Dacoromania VII, 55.

² Puşcariu Szextil, *Pe marginea cărţilor*. Dacoromania VI, 509—12.

³ Pop Szevér, i. m. 193.

pítyák majd meg. Ennek a módszernek viszont az a gyengéje, hogy megnehezíti a mondattani jelenségek térképezését. A szerkesztőnek ugyanis mindenik helységből más-más példamondatot kell térképére írnia, s ezáltal a térkép nem lesz olyan könnyen áttekinthető.

A gyűjtők kérdezési módja. A kérdőív összeállításával kapcsolatos munkálatoknak ki kell terjedniük a kérdezés módjának pontos megállapítására is. A nyelvmester felelete ugyanis jórészt attól függ, hogyan tesszük fel a kérdést. Különösen ügyelni kell erre abban az esetben, ha több gyűjtő dolgozik ugyanazzal a kérdőívvel. Ha nem állapítják meg előre a kérdezési módot is, nagyon valószínű, hogy a kérdést mindenik gyűjtő másképp fogja feltenni, s ennek következtében könnyen megtörténhetik, hogy ugyanarra a kérdésre eltérő feleletet nyerne. Különösen megtörténhetik ez akkor, ha elvont fogalmakról van szó. A kérdezési módot ajánlatos a kérdés mellé írni, hogy mindig a gyűjtő szeme előtt legyen. Ezáltal munkáját is megkönnyítjük. Nem kell gondolkodnia azon, hogy is tegye fel a kérdést. Nem felesleges ez még akkor sem, ha csak egy gyűjtő végzi a gyűjtést. A végleges kérdezési módot természetesen csak többszöri próbagyűjtés alapján állapíthatjuk meg. A rumén gyűjtők kérdezési módjukat ilyen szempontok szerint állapították meg. Előbb mindenik gyűjtő kipróbálta a maga kérdezési módját, kísérletezett, javítgatta, majd kölcsönösen megbeszéltek. Ha az ALR. I. és ALR. II. térképein között kérdezési módot összevetjük, a hasonló, rokonkérdések mellett ugyanazt a kérdezési módot találjuk megszövegezve.

A rumén gyűjtők háromféle kérdezési módot alkalmaztak: a rámutató, a rávezető (indirekt) és az egyenes (direkt) kérdezési módot. A rámutató kérdezési mód abban áll, hogy a gyűjtő rámutat a kérdéses tárgyra és megkérdi a nevét. A kérdezés természetéből adódik, hogy ezzel a kérdezési móddal csakis a gyűjtő közelében található tárgyak s az általa végrehajtható cselekvések nevét tudhatjuk meg. A legkönnyebb és legmegbízhatóbb kérdezési mód mindenestre ez. Éppen ezért a gyűjtőnek résen kell lennie és minden ilyen kérdezési módra adódó alkalmat ki kell használnia. A rumén nyelvatlasz gyűjtői ezzel a módszerrel gyűjtötték össze az emberi test látható részeinek, eszközöknek, házi berendezésnek stb. szókincsét. A rávezető (indirekt) kérdezési mód már nehezebb. Ezzel el nem érhető tárgyagnak, a gyűjtő által végre nem hajtható cselekvéseknek és elvont fogalmaknak a szókincsét gyűjthetjük össze. Abban áll, hogy a gyűjtő körülírással, esetleg magyarázó mozdulatokkal igyekszik rávezetni a nyelvmestert a kérdéses dologra. Pl. ha azt akarjuk megtudni, hogyan nevezik az eladó leányt, így tesszük fel a kérdést: „Hogyan nevezik azt a leányt, akit már férjhez lehetne adni?” A rumén nyelvatlasz gyűjtői kétféle rávezető

kérdezési módot alkalmaztak: körülíró-rámutatót és csak tisztán körülírót. Az egyik azért körülíró-rámutató, mert körülírás közben egy hasonló tárgyra való rámutatással, magyarázó mozdulattal könnyíti meg a pontos megértést. Mutatóba álljon itt a rumén nyelvatlasz egy-két ilyen körülíró-rámutató kérdése: „Hogyan nevezi azt a lisztfélét, mely az ember hajából szokott hullani?” Mikor a kérdést feltettem, jobbkezemmel összehorzoltam a hajamat, hogy jobban megértessem, micsoda lisztről van szó. Néha még azt is hozzáteszem, hogy ez a lisztféle rendszerint azoknál szokott képződni, akik nem mosakodnak rendszeresen.¹ Egy másik ilyen kérdés: „Milyennek nevezi azt a tárgyat, melyen ha végighúzza az ujját (mutattam), sérti az ujj hegyét?”² Ha a gyűjtő semmilyen magyarázó mozdulatot nem tud közbeszúrni, akkor *tiszta körülíró kérdéssről* beszélünk. Pl. „Hogyan nevezi azt az embert, akinek egyetlen szál haja sincs?” Hogy a szó többesét is megtudjam, megkérdeztem: „Ha két hajnélküli emberről van szó, hogyan mondja?” Vagy: „Mi történik az emberrel, ha reggeltől késő estig dolgozik?”³ Mivel a rámutatási lehetőségek meglehetősen korlátozottak, a rumén gyűjtők a rávezető módszert alkalmazták a leggyakrabban. Ez is teljesen megbízható adatokhoz juttat, de fáradságosabb, körülményesebb, mint a rámutatás és nagyobb gyakorlatot igényel. Ha a gyűjtőnek sem rámutatással, sem rávezetéssel nem sikerül megtudnia a kívánt népnyelvi adatot, kénytelen az *egyenes (direkt) kérdezési módot* alkalmazni. Ez abban áll, hogy kimondja nyelvmestere előtt az illető szót és megkérdi, hogy ismeri-e a kifejezést, s ha igen, mit jelent. Ugyanígy tanulmányozták egyesek a mondattani sajátságokat is. A rumén gyűjtők ezzel a módszerrel a legtöbb esetben ritkábban előforduló, kiveszőfélben lévő kifejezések sorsát, vagy azonos jelentésű szavak elterjedését nyomozták.⁴ Gyűjtés közben azonban még ilyen természetű alkalmazása sem bizonyult egészen megbízhatónak. A nyelvmester ugyanis a leggyakrabban ismertnek nyilvánította az illető szót. Érthető tehát, hogy csak ritkán alkalmazták.

Jelrendszer. A kérdőív után össze kell állítani azt a jelrendszert is, melynek segítségével a gyűjtő a feleletet lejegyzí. A jó jelrendszernek két feltételnek kell eleget tennie: lehetőleg teljesnek és ugyanakkor egyszerűnek is kell lennie. Teljesnek kell lennie, hogy segítségével a népnyelv minden fontosabb sajátságát lejegyezthessük. Ugyanakkor ügyelnünk kell arra is, hogy a hűség, teljesség elvét nehogy túlzásba vigyük s bonyo-

¹ ALR. I—1, 11. számú térkép: *mătreasă-hajkorpa*.

² ALR. II—1, 30. 2180. számú kérdés: *aspru-durva*.

³ ALR. I—1, 12. számú térképe: *chel-kopasz*; ALR. II—1, 48. 96. számú térképe: *obosesc-elfáradok*.

⁴ ALR. I—1, 11.

lult jelrendszert állítsunk össze. A bonyolult jelrendszer a gyűjtő munkáját s a gyűjtött anyag felhasználását, tanulmányozását egyaránt megnehezíti, nem is beszélve a nem nyelvész érdeklődőkről, akiknek számára egy bonyolult jelzésű nyelvtérkép, vagy más természetű népnyelvi tanulmány teljesen hozzáférhetetlen. A román gyűjtők használta első próbajelrendszert Pop Szevér és Petrovici Emil, tehát a két gyűjtő állította össze a többi román nép nyelvatlaszának jelrendszere alapján. Az első próbagyűjtés után a jelrendszer kérdését a Rumén Nyelv Múzeumának heti összejövetelein is megtárgyalták. A kolozsvári román nyelvészek többsége nem helyeselte a nemzetközi jelrendszer átvételét. Azzal érveltek, hogy a román nyelvnek van két olyan hangja (*û* és *â*), melyet a nemzetközi jelrendszer segítségével nem lehet jelölni. Ugyanakkor arra is gondoltak, hogy a nyelvatlaszt nemcsak nyelvészek számára készítik. Érdekelni fogja a történészeket, a néprajzzal foglalkozókat és a nagyközönséget is. Ezért Giuglea György egyetemi tanár azt javasolta, hogy a román jelölési rendszert és a román helyesírást vegyék alapul. A helyesírás használta jelek természetesen kiegészítésre szorulnak. A hiányzó jeleket átvehetik a nemzetközi jelrendszerből. A Múzeum tagjai elfogadták Giuglea javaslatát, s az új jelrendszert a gyűjtők már ebben a szellemben állították össze.¹ Ez a jelrendszer Popnál kilencvenöt hangjelből, huszonhat diakritikus jelből s ötvennyolc rövidítésből és más jelből áll. Petrovici jelrendszere valamivel gazdagabb: kilencvenöt hangjelből, ötven diakritikus jelből s ötvennégy rövidítésből és más jelből áll. Pop tehát összesen százhatvennégy, Petrovici pedig százkilencvenkilenc jelet használt.²

A feleletek jegyzési módja. Jegyzés közben a román gyűjtők az ú. n. *impresszionista jegyzési mód* elvét követték. Erről a jegyzési módról tudnunk kell, hogy a nyelvi adatokat a pillanatnyi hangbenyomás alapján jegyzi le, s az egyszer lejegyzett adaton többé nem változtat. Az impresszionista gyűjtő tehát nem akad fenn azon, ha pl. ugyanazt a szót ugyanabban a helységben esetleg más kiejtéssel is hallja ejteni. Mindkét adatot egyformán értékesnek tartja és közli is. Ellenlábasa az ú. n. *normalizáló jelzési mód*. Ennek hívei minden téren törvényszerűséget igyekeznek megállapítani s éppen ezért valamely jelenségnek ritkábban észlelt változatát elejtik az általánosabbal szemben.³

A gyűjtési pontok kiválasztása meglehetősen kényes kérdés; nagy körültekintést és megfontolást igényel. Mindenekelőtt azt kell eldönteni, hogy a nyelvterület minden egyes pontját,

¹ ALR. I—1, 3—4.

² Ezeket I. az ALR. I. és ALR. II. első kötetében közölt táblázaton.

³ Vö. ALR. I—1, 10.

minden egyes helység nyelvét tanulmányozzák-e, vagy pedig csak bizonyos pontokat. A nyelvatlasznak lehetőleg a jelenlegi nyelvallapotot kell feltüntetnie. A nyelv azonban, ha nem is máról-holnapra, de állandóan változik. A nyelvatlasz szerkesztőinek ennél fogva két lehetőség közt kell választaniuk: vagy minden egyes pontot tanulmányoznak, s ebben az esetben, mivel csak a gyűjtés maga egy-két évtizedet vesz igénybe, számolniuk kell azzal, hogy közben a nyelv változik, tehát a nyelvatlasz megjelenésekor már nem a jelenlegi nyelvallapotot tükrözi, vagy pedig csak bizonyos pontokat tanulmányoznak, s ebben az esetben a térképeken feltüntetett nyelvallapot megfelel a nyelv akkori állapotának.¹ Pop Szevér szerint ugyanakkor arra is gondolnunk kell, hogy olyan nagy nyelvterületet, mint a rumén, egy térképen feltüntetni csakis úgy lehet, ha a nyelvterületnek csak bizonyos pontjait vesszük bele rajzunkba. Ellenkező esetben a helységeket jelölő pontok vagy egymást érnék, nem is beszélve a pontok mellé írt nyelvi adatokról, vagy pedig a térképet kellene tetemesen megnagyítani, ami viszont az áttekinthetőségét nehezítené meg. (I. h.). Ha az áttekinthetőség nem lenne olyan fontos, esetleg úgy is eljárhatnánk, hogy a nyelvterületet több részre osztanók, s mindenik részről külön térképet készítenénk (Így járt el pl. Weigand.). A feldarabolás azonban mégjobban megnehezítené az áttekinthetést. E körülmények kényszerítő hatása alatt a rumén nyelvészek is a mellett döntöttek, hogy csak bizonyos pontokat tanulmányoznak. Az ország területét Gilliéron módszere szerint harminckilenc körzetre osztották. Mindenik körzetben felvettek tizenöt-harminc pontot. Gilliéron azonban nem vette figyelembe a népnyelv tagoltságát s mindenik körzetben ugyanannyi pontot vett fel. Ezzel szemben a rumén nyelvészek a tagoltabb népnyelvi viszonyokkal rendelkező körzetekben több pontot vettek fel, mint az egységesebb nyelvjárásterületeken. A körzetenként felvett tizenöt-harminc pont közül azonban csak hatot-tizenegyet tanulmányoztak. A többi pont népnyelvét később tanulmányozzák. Pușcariu elgondolása szerint ugyanis a nyelvatlasz-munkálatoknak állandóan folyniuk kell (I. h.). Most tanulmányozták körzetenként ezt a hat, illetőleg tizenegy pontot. Közben a nyelvtudomány fejlődik, új szempontok merülnek fel, a nyelv is változik esetleg. A többi pont tanulmányozásakor már ezeket az új szempontokat is figyelembe vehetik. Így a tanulmányozott pontok hálózata mind sűrűbb lesz. Ugyanakkor az így bővülő nyelvatlasz a nyelv életét, változásait is feltüntetné, érzékeltetné.

Milyen szempontok alapján választották ki Pușcariuék a körzetenként felvett tizenöt-harminc helység közül a tanulmányozandó hat-tizenegy pontot? Ezt a kérdést is a nyelv-

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 516. és Pop Szevér, ALRM. I—i, 10.

atlasz két később megjelenő bevezető kötetében fejtik majd ki bővebben. Eredetileg úgy tervezték, hogy városokat és falvakat egyaránt tanulmányozni fognak, ellentétben Gilliéronnal, aki a városok nyelvének tanulmányozását teljesen figyelmen kívül hagyta.¹ A városok nyelvének tanulmányozását Pop is felveti *Buts et méthodes des enquêtes dialectales* című művében (203—6.). Óvatosan kezeli a kérdést. Hangsúlyozza, hogy ebben a kérdésben nagyon nehéz határozott álláspontra helyezkedni. Előbb kísérleti gyűjtést kellene végezni. Mindenesetre úgy gondolja, hogy a régi fejedelmi városok, kereskedelmi, gazdasági és művelődési gócpontok nyelvének tanulmányozása érdekes és fontos volna, mert hatásukat nyelvi szempontból is fel lehetne mérni. Később az atlasz-munkálatokra vonatkozó elgondolásuk ebből a szempontból is változott. A tanulmányozott helységek közt az atlasz tanúsága szerint nagy várost, kivéve Bukarestnek Militari nevű külvárosát, egyet sem találunk. Kisebb városok, mezővárosok viszont már elég gyakran szerepelnek. Így a Pop Szevértől 1933-ig tanulmányozott százhatvan-négyszáz helység közt nyolc város és tizenhét járási székhely is van.² A városokban is elsősorban a külvárosok nyelvének tanulmányozására fektették a főszűrt. A városok háttérbeszorítását azzal magyarázzák, hogy az ország lakosságának mintegy 80%-a falusi gazdálkodó, állattenyésztő elem, tehát a tanulmányozott pontokat is elsősorban a falvak sorából kell kiválasztani. Mivel a középosztály nyelvét sem akarták teljesen elhanyagolni, Pop három rumén író is kikérdezett: a havasalföldi származású Brătescu-Voinești Jánost, a moldvai Sadoveanu Mihályt és az erdélyi származású Agârbiceanu Jánost.³ A falvak kiválasztását a gyűjtőre bízták. Alapelvük az volt, hogy Popnak harminc-harmincöt, Petrovicinak pedig kilencven km távolságra kell megállania. Ilyen számítással Popra mintegy háromszázötven, Petrovicira pedig százötven helység esett.⁴ Hogy ponthálózatukat szemléltetőbbé tegye, Pop összehasonlítja a többi nyelvátlasz ponthálózatával. Ebből az összevetésből látszólag kitűnik, hogy a rumén nyelvátlasz ponthálózata nem is olyan ritka. Gilliéron nyelvátlaszán minden nyolcszázharminc km² területre, Griera katalán nyelvátlaszán hatszáz km²-re, Jaberg—Jud olasz-svájci nyelvátlaszán minden hétszázhatvanöt km²-re, Bartoli olasz nyelvátlaszán pedig minden háromszázötven km²-re, a rumén nyelvátlaszon viszont minden hatszázharmincnégyszáz km² területre esik egy tanulmányozott pont. A lakosság számához viszonyítva, Gilliéronnál 64,000 lélekre, Jaberg—Judnál 98,000 lélekre,

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 513.

² Pop Szevér, *Din atlasul lingvistic al României*. Dacoromania VII, 57.

³ ALR. I—I, 10.

⁴ Pop Szevér Dacoromania VII, 59.

Bartolinál 40,000-re, a rumén nyelvátlasz esetében pedig minden 38,000 lélekre esik egy tanulmányozott pont. Ebből a szempontból tehát a rumén nyelvátlasz az első helyen állott volna (I. h.). Később azonban Pop háromszázötven falvát háromszázegyre, Petrovici helységeinek számát pedig száztizenötől nyolcvanötöre csökkentették. A tanulmányozandó pontok számának csökkenésével párhuzamosan növekedett a pontok közötti távolság is. Pușcariu még az ALR. I. első kötetének bevezetésében is (10.1.) harminc-harmincöt km-es távolságról beszél Pop hálózatának ismertetése alkalmával, jöllehet a valóságban a távolság nagyobb volt. Pop már őszintébb. Az ALRM. első kötetéhez írt bevezető füzetében (11.1.) harminc-ötven km-es távolságot említ. Ezt ő nem tartotta soknak, mivel szerinte ez az országúton mért harminc-ötven km a valóságban nem is olyan sok. Az ország nagy része hegyes, dombos, az országút kanyarog, nagy kitérőket tesz még sík vidéken is, s a lakosság éppen ezért inkább a rövidebb hegyi ösvényeken, mezei utakon stb. közlekedik. Ennek a szempontnak a figyelembevételével ez a távolság a valóságban gyakran feleannyinak felel meg. Ugyanakkor más helyen hivatkozik arra is,¹ hogy tapasztalatuk szerint a fiatalemberek tizenöt-húsz km-nél nagyobb távolságról is hoznak feleséget, az országos vásárokat a várostól harminc-negyven km-re fekvő falvak lakói is látogatják, az esperességek, járásbíróságok, törvényszékek, közigazgatási központok hatósugara szintén eléri ezt a távolságot. E távolságon belül tehát a nyelvi újítások, eltérések kiegyenlítődnek. Az említett harminc-ötven, illetőleg kilencven-száz km-es távolságon belül a gyűjtési pont kiválasztását a gyűjtőkre bízták. Arra kellett törekedniük elsősorban, hogy lehetőleg régi falut válasszanak. Afalu multjának megismerése céljából természetesen nem a lakosság ajkán élő szájhagyományhoz fordultak, hanem a papokhoz, tanítókhöz vagy esetleg valamelyik helyi hatósághoz. A mult század folyamán keletkezett telepese falvakat általában figyelmen kívül hagyták. Ilyen falvak nyelvét csakis abban az esetben tanulmányozták, ha a környéken nem találtak régibb települést (pl. Dobrudzsa, a havaselvi alföld egyes pontjain). Ha valamely falu több részből állott, akkor mindig a legrégebb *cătun*-t (falurészt) kellett választaniuk.² Figyelembe vették a lakosság összetételét is. Lehetőleg tiszta rumén lakosságú helységeket kellett választaniuk. Ha csak vegyeslakosságút választhattak, a ruménségnek kellett többségben lennie.³ A helység nem lehetett nagyon kicsi sem. A legalkalmasabbaknak az ötszáz-hatszáz lakost számláló falvakat találták. Ha a

¹ ALRM. I—J, 11—12.

² Ez elsősorban Pop Szevérrre vonatkozott. Petrovici-nak lehetőleg mindeniket tanulmányoznia kellett.

³ Ez a kikötés természetesen nem vonatkozik a nemzetiségi lakosságú pontokra.

faluban gyártelep vagy más munkalehetőség volt, figyelmen kívül hagyták, nem tanulmányozták, mivel ilyen helyeken rendszerint különböző vidékekről jött emberek élnek együtt.¹

A *nyelv-mester kiválasztása*. A nyelv-mester kiválasztását mindkét gyűjtő nagy körültekintéssel végezte. Ez érthető is, hisz az összegyűjtött anyag tudományos értéke, megbízhatósága főleg kettőn múlik: a gyűjtőn és a nyelv-mesteren. Különösen Pop Szevérnek kellett ügyelnie, mivel ő helységenként csak egy nyelv-mesterrel dolgozhatott. Így gyűjtése tulajdonképpen háromszázegy egyén nyelvét tükrözi. Ügyelnie kellett tehát, hogy lehetőleg olyan nyelv-mestert válasszon, akinek egyéni nyelve a legtökéletesebben tükrözi az egész falu népnyelvét. Ilyen nyelv-mestert találni bizony nehéz, néha egyenesen lehetetlen.² A nyelv-mester kiválasztásakor elsősorban arra kellett ügyelniük, hogy az illető tősgyökeres lakosa legyen a helységnek, tehát olyan egyén, akinek szülei és nagyszülei is ott születtek és éltek. Kiterjedt figyelmük arra is, hogy állandóan a falujában élt-e, vagy pedig hosszabb ideig tartózkodott idegenben is. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a szegényebb falusi fiatalember vagy leány bemegy a városba szolgálni. Igaz ugyan, hogy néhány év múlva visszatér, de a város nyelve ilyen rövid idő alatt is nyomot hagy beszédmódjában. A nyelv-mester életkorát sem felesleges megkérdezni, figyelembe venni. A rumén gyűjtők negyven—hatvan éves nyelv-mesterrel dolgoztak a legszívesebben. Megfigyelték ugyanis, hogy az Ó-királyságban katonáskodó erdélyi rumén fiatalemberek igyekeznek szebben, finomabban beszélni, mint a többiek. Éppen ezért a világháború után Romániához csatolt területeken lehetőleg olyan nyelv-mestert választottak, aki még a magyar, osztrák vagy orosz hadseregben katonáskodott. Nem szívesen dolgoztak hatvan évnél öregebb nyelv-mesterrel sem. A legtöbb öregember ugyanis beteges, s éppen ezért kissé ideges, hamar kifárad, fogsora hiányos, tehát nem lehet vele olyan nyugodtan dolgozni, mint egy negyven-hatvan évessel. A Pop Szevértől

¹ Pop Szevér, Dacoromania VII, 58.

² Érdekes esetet említ erre vonatkozólag Pușcariu Szextil idézett könyvismertetésében (*Pe marginea cârtilor*. Dacoromania VI, 514). Pop Szevér az egyik helységbe érkezve, csodálkozva tapasztalta, hogy az ajakhangokat (*p, b, m*) az öregek, a nők és a gyermekek jésítve ejtik (*ty, gy, ny*), a férfiak, az iskolásgyermekek és a fiatalok viszont jésülés nélkül. Mindjárt arra gondolt, hogy most már melyik csoportból válassza nyelv-mesterét: a régibb ejtést őrző asszonyok és öregek csoportjából-e, vagy pedig a köznyelvi kiejtéshez igazodó férfiak és fiatalok köréből. Mivel előzőleg abban állapodtak meg, hogy csak egy nyelv-mesterrel dolgozhat, a kérdést felvetette a Rumén Nyelv Múzeumának legközelebbi gyűlésén. Parázs vita keletkezett, de a kolozsvári nyelvészek sem tudták eldönteni, hogy melyik nyelvvállalapot a fontosabb. Petrovici dolga ebből a szempontból sokkal könnyebb volt, mivel neki több nyelv-mesterrel kellett dolgoznia.

1933-ig kikérdezett százhatvannégy személy életkor szempontjából a következőkép oszlik meg:

20—29 éves	3	40—49 éves	63	60—69 éves	19
30—39 „	20	50—59 „	54	70—75 „	5

Ugyanakkor az olasz nyelvatlasz gyűjtőjének, Pellis Hugónak nyelvmesterei közt szerepel kilenc húsz évesnél fiatalabb és négy nyolcvan évesnél idősebb nyelvmester is.¹ A gyűjtő figyelmének ki kell terjednie nyelvmestere családi körülményeire is. Az olyan férfi, aki más faluból hozott feleséget, vagy az a nő, aki más faluból való, nem egészen alkalmas erre a célra. Rendszerint még azt is megkérdezték, van-e a családban középiskolát végzett egyén vagy középiskolai tanuló. Igaz ugyan, hogy a diák csak a vakációt tölti otthon, de ez a pár hónap is elég arra, hogy beszédmódja nyomot hagyjon a család nyelvén. Ellentétben a többi román nép nyelvatlaszának gyűjtőivel, a rumén kutatók szívesen dolgoztak analfabéta nyelvmesterekkel. Őseik nyelvét ugyanis ezek beszélik a legérzékenyebben. A Pop Szevértől 1933-ig kikérdezett százhatvannégy személy közül nyolcvanegy volt olyan, aki három-hat elemi végzett, huszonkilenc olyan, aki nevét alig tudta leírni és ötvennégy analfabéta. Ezzel szemben Pellis Hugó nyelvmesterei közül tíz néhány középiskolai osztályt is végzett, háromszázhat iskolázott és negyvennyolc volt az analfabéta.² A legtöbb esetben férfi nyelvmesterrel dolgoztak. Pop Szevér elismeri ugyan (i. h.), hogy a nők talán alkalmasabbak lennének erre a célra, mint a férfiak, mivel sokkal konzervatívabbak. A férfi gyakrabban elhagyja faluját (katonáskodás, fuvarozás, vásár, munka stb.), mint a nő, s ezért jobban ki van téve idegen nyelvjárások hatásának. A nőt azonban nagyon leköti a házimunka. Nyáron a háztartással és a mezei munkával egyaránt el van foglalva. Télen otthon tartózkodik ugyan, de a szövés-fonás akkor is leköti.³ A férfi viszont, ha nincs sürgős dolga, szívesen áll a gyűjtő rendelkezésére. Ez az oka annak, hogy Pop 1930—33 közt kikérdezett százhatvannégy nyelvmestere közül mindössze huszonnyolc a nő. Petrovicinak, aki a női foglalkozások szókinsét is tanulmányozta, természetesen minden helységben dolgoznia kellett női nyelvmesterrel is.

Technikai eszközök a gyűjtők szolgálatában. A gyűjtés megkönnyítése, illetőleg a gyűjtött népnyelvi anyag megbízhatóságának ellenőrzése s a népnyelvvél lépten-nyomon érintkező, gyakran összefonódó néprajzi adatok összegyűjtése céljából a legtöbb nyelvatlasz-szerkesztő bizonyos technikai eszközöket: fényképezőgépet, fonográfot, mesterséges szájpaddást bocsá-

¹ Pop Szevér, Dacoromania VII, 57.

² Pop Szevér, Dacoromania VII, 56—57.

³ Pop Szevér, Dacoromania VII, 58.

tott a gyűjtő rendelkezésére. A technikai eszközök fontosságát Pușcariu is többször hangsúlyozta.¹ Már 1929—30 körül úgy tervezte, hogy a rumén nyelvatlasz gyűjtői a fényképezőgépet és a fonográfot egyaránt igénybeveszik. A fonográffal beszédrészleteket fognak megörökíteni, a fényképezőgéppel pedig az egyes eszközöket s a népi munka fontosabb mozzanatait. Mindkettő nagyon fontos. A lemezre vett beszéd segítségével a nehezebben lejegyezhető népnyelvi sajátosságokat, a fényképekkel pedig a szó és tárgy kapcsolatát világítják meg alaposabban. Pușcariu ugyanakkor a filmezést is a népnyelvkutatás szolgálatába akarta állítani. Segítségével a népi munka menetét akarta megörökíteni. Tervéből azonban az anyagi fedezet hiánya miatt csak keveset valósíthatott meg. Meg kellett elégednie a fényképezéssel.² A készített felvételeket közölni is fogják. A technikai eszközökkel kapcsolatban kell megemlékeznünk a gyűjtő kérdéseinek szemléltetésére szolgáló ábrákról, színes képekről és fényképekről is. Ezeknek felhasználását Bartoli nyomán Pușcariu is tervbe vette.³ Vannak ugyanis dolgok, amiket csakis képek segítségével tudhatunk meg. Ha pl. ezt a mondatot akarom hallani: *Két fehér ló fut* — egy kép segítségével könnyen elérhetem célomat. Ez a módszer feleslegessé tenné az irodalmi nyelven szerkesztett példamondatok használatát. Később azonban a képek alkalmazásáról is lemondtak. A tapasztalat ugyanis bebizonyította, hogy egyáltalán nem könnyítik meg a gyűjtő munkáját. A falusi ember nincs hozzászokva a képekhez, rajzokhoz, s könnyen összetéveszti a képen ábrázolt dolgot egy hozzá hasonlóval. A körülírás fáradságosabb ugyan, de megbízhatóbb adatokhoz juttat bennünket.

4.

A szinte nyolc év alatt gyűjtött népnyelvi anyagot újabb nyolc év alatt dolgozzák fel és adják ki. Ezt a nehéz feladatot is a két gyűjtőre bízta. Pușcariu szerint ez a rumén nyelvatlasz egyik legérdekesebb újítása a többi nyelvatlással szemben.⁴ A feldolgozás nehéz, aprólékos munkáját azonban csak ketten nem győznék. Segítőtársakra is szükségük van. Az atlasz eddig megjelent köteteinek előszava szerint tizenegy fiatal munkaerő dolgozott állandóan a két gyűjtő mellett. Pușcariu tanítványai közül kikerült tehetségesebb fiatal tanárok és egyetemi hallgatók a munkatársak. Az anyagot tíz kötetben akarják közölni. Az első hat kötetet Pop Šzevér, az utána következő négyet pedig Petrovici Emil szerkeszti. A szerkesztés egyöntetűségét,

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 514—15.

² ALR. I—I, 7.

³ Pușcariu Szextil, Dacoromania IV., 1328—29.

⁴ ALR. I—I, 13.

egységét Pușcariu irányítása biztosítja. Az egész anyag térképes közlése nagyon sokba kerülne, hisz csak maga Pop 672,800 feleletet gyűjtött. Ezért úgy döntöttek, hogy az anyagnak csak egy részét térképezik. Pop hétszázötven kérdés feleletanyagát, Petrovici pedig mintegy ezerhétszázötvenét. A két szerkesztő tehát kétezerötyszáz nyelvtérképet készít és ad ki. Pop hétszázötven térképe öt kötetben, a Petrovicié pedig négy kötetben jelenik meg. A térképezetlen anyagot Pop az utolsó hatodik kötetben, Petrovici viszont a térképezett anyaggal párhuzamosan közli a térképek szélén MN (material necartografit — térképezetlen anyag) cím alatt. A térképezetlen anyag jórészt mindketten irodalmi ejtéssel és helyesírással közlik, hogy a kiadás költségeit csökkentsék. Hogy melyik kérdés feleletanyaga kerül térképre és melyik nem, az az anyag jelentőségétől, nyelvészeti értékétől függ. Elsősorban a legáltalánosabban használt, legtöbb alak- és jelentésváltozattal rendelkező szók jönnek számításba.¹ A tíz népnyelvi anyagot tartalmazó köteten kívül még két bevezető kötet is megjelenik. Ezekben a két gyűjtő, illetőleg szerkesztő a gyűjtésre, az anyag feldolgozására és kiadására vonatkozó kérdéseket ismerteti. Valószínűleg itt közlik a nyelvmesterek adatait is. A nagy atlasszal párhuzamosan adják ki az ú. n. kis atlaszt (*Micul Atlas Lingvistic Român I. és II.*). Ez mintegy kiegészítője a nagy atlasznak. Kötetenként kétszáz—kétszázötven színes térképet tartalmaz. Célja elsősorban a szemléltetés. A nagy atlaszban ugyanis csak alapos tanulmány útján állapíthatjuk meg a fontosabb nyelvi jelenségek földrajzi kiterjedését. Ha valaki ilyesmire kíváncsi, minden egyes adatot meg kell vizsgálnia s csak azután foghat hozzá a jelenség elterjedésének körvonalazásához. A kis atlaszban a fontosabb jelenségek földrajzi elterjedését készen kapja az érdeklődő. A román nyelvatlásznak ez is egyik érdekes újítása. Mindenik kötethez mellékelnek néhány üres térképet is. Ha valaki valamelyik térképezetlen kérdés népnyelvi adatait akarja tanulmányozni, az adatokat egyszerűen rávezeti a térképek valamelyikére. A nagy atlasz függelékében közlik a gyűjtők által készített fényképfelvételeket is. Gilliéron módszerétől eltérőleg az anyagot nem betűrendben, hanem fogalomkörök szerint csoportosítják. Ebből a szempontból tehát Jaberg—Jud módszerét követik. A szavak, nyelvi adatok megkeresését egy betűrendes szójegyzék könnyíti meg. Ebben megtalálja az érdeklődő a többi román nyelvatlász megfelelő vonatkozásaira való utalást is.² Az alábbiakban az eddig megjelent, illetőleg hozzánk is eljutott köteteket ismertetem.³

a) *Atlasul Lingvistic Român. Publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu.*

¹ I. m. 12.

² I. m. 13.

³ A kiadás menetéről, állapotáról azóta semmit sem tudok.

Partea I. (ALR. I.). Vol. I. : Părțile corpului omenesc și boalele lui. De Sever Pop. Cluj, 1938. 1°. — Az emberi testre és ennek betegségeire vonatkozó kifejezéseket tartalmazza. Mindjárt a bevezetés után a trianoni Romániának 1 : 162,000-es térképe következik. Célja a tájékozódás és a nyelvi adatok elhelyezésének, rögzítésének megkönnyítése. Ezt követi a tanulmányozott pontokat feltüntető két térkép. Az egyik a helységek hivatalos nevét, a másik pedig népies nevét tartalmazza. E három tájékoztató térképet kiegészíti egy áttetsző papírra rajzolt térkép s egy a jelrendszert feltüntető táblázat. Az áttetsző papírra rajzolt térkép a tanulmányozott helységek nevét tartalmazza. Ha rátesszük bármelyik nyelvi adatokat tartalmazó térképre, meg tudjuk állapítani, hogy melyik honnan való. Ezek után következik száznegyvennyolc szótérkép. A bevezetés után közölt tartalomjegyzékből megállapítható, hogy a száznegyvennyolc kifejezés közül százöt az emberi test részeire, negyvenhárom pedig a betegségekre vonatkozik. Az emberi test részeire vonatkozó százöt kifejezés közül ötvenhét főnév, tizenkettő melléknév, harminchat pedig ige. A betegségekre vonatkozó negyvenhárom kifejezés közt van huszonnégy főnév, öt melléknév és tizennégy ige és indulatszó. A térkép felső bal sarkában a térképezett kifejezés, népnyelvi adat rumén alakját, utána pedig kisebb betűvel a szó francia jelentését találjuk. Alatta szögletes zárójelben a címszó kérdőívi száma látható. A címszótól balra három ujjnyi széles lapszél húzódik. Ez a térképre vonatkozó magyarázatokat tartalmazza. I. alatt a kérdést, a kérdészés módját ; II. alatt a nyelvmester magatartására, felelési módjára és a feleletre vonatkozó esetleges magyarázatokat közlik ; III. alatt pedig azokra a térképekre utal a szerző, melyet összehasonlíthatunk a tanulmányozott térképpel. A térképen 1—990-ig terjedő számokat találunk. Ha a számokat megfigyeljük, rájövünk, hogy a legtöbb esetben ugrásszerűen következnek egymás után. Ennek az a magyarázata, hogy a hálózatba felvett 990 pont közül Pop csak háromszázegyet tanulmányozott, s térképére természetesen csak ezeket rajzoltatta. Mindenik szám mellett ott találjuk fonetikus írással a címszónak az illető ponton lejegyzett alakját. A térkép felső jobb sarkában két magyar és két rutén helység számát és a megfelelő magyar és rutén népnyelvi adatokat közlik. Az egyik magyar falu az udvarhelymegyei Homoródalmás (159-es pont), a másik pedig Parajd (230-as pont). A térképek alsó bal sarkában két iztriai rumén falu számát s az ott lejegyzett feleleteket, jobb alsó sarkában Dobrudzsa déli részén két egymásra fektetett téglalaphban az arumén és megleni rumén telepeken lejegyzett adatokat találjuk. A térkép alján, középtájt a kikérdezett három rumén író feleletét közli a szerkesztő.

b) *Micul Atlas Lingvistic Român. Publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pus-*

car iu. Partea I. (ALRM. I.). Vol. I. : Părțile corpului omenesc și boalele lui. De Sever Pop. Cluj, 1938. Muzeul Limbii Române. 8°. — Egy bevezető füzetből és kétszáznyolc színes térképből áll. A bevezető füzetben a szerkesztő ismerteti röviden a kötetet. A nyelvi jelenségek szemléltetése céljából adják ki a nagy atlással párhuzamosan. Néhány színes térképet már a francia- és németnyelvű tájékoztatóban is közöltek. Ezeket még összefüggő színfoltokkal színezték. Később azonban rájöttek, hogy ez az ábrázolási mód nem egészen megfelelő. Előfordult ugyanis több olyan eset, hogy a jelenségek határvonalai keresztezték egymást. Meggondolkoztatta a szerkesztőt az is, hol vonja meg két nyelvi jelenség határát, a tanulmányozott helység szélén-e, ahol még észlelte az illető jelenséget, vagy pedig a két helység között. Egyik eljárás sem lett volna egészen pontos, mivel a két tanulmányozott helységet legalább harminc—ötven km távolság választja el egymástól, s a kérdéses jelenség túl is lépheti mindkét irányban a két falu közti közepes távolságot. Éppen ezért elhatározta, hogy színes körökkel szemlélteti a jelenségek földrajzi elterjedését.¹ Mindenik nyelvi alaknak megvan a maga színes köröcskéje, s ahol azt az alakot észlelte, a megfelelő köröcskével jelölte. Ha valamelyik helységben két jelenség találkozását, keveredését észlelték, félig ilyen, félig olyan színes köröcskével jelölte. Anyaga nem teljes egészében új. Százkilenc térkép olyan szót tartalmaz, melyet az ALR. I. első kötetében is megtalálunk. Hatvan térkép térképezetlen anyagot ábrázol. Az ezután következő harminckilenc térkép nem tartalmaz új anyagot. Több esetben megtörtént ugyanis az, hogy egy szóról más-más szempontból két, esetleg három térképet is készítettek. Ilyen pl. a *vîsez* (álmodom) szó. Az egyik térkép a *v* hang ejtését, a másik az *e* hangét, a harmadik pedig a *z* hangét tünteti fel. Ugyanakkor előfordul olyan térkép is, melyre két-három jelenséget is rárajzolt. Ilyen többek között a 62. számú térkép. Ez egyrészt a szókezdő *i* ejtését tünteti fel az *inimă* (szív) szóban, másrészt az *inimă* és *inemă* szóalak elterjedését. A kötet térképeinek száma így eléri a kétszázhuszat.² A térképek kicsi kiterjedése az ábrázolási lehetőségeket természetesen korlátozta. Ha bonyolultabb nyelvi jelenséget akart vázolni a szerkesztő, ki kellett válogatnia a jellegzetesebb, fontosabb adatokat s csak azokat rajzolhatta térképére. Maga a szerkesztő is elismeri, hogy ez kissé önkényes eljárás, de nem volt mit tennie. Még így is több térkép összeállításáról le kellett mondania, mivel a színek számát nem akarta növelni.³ A bevezető füzetrel kapcsolatban még mindössze annyit óhajtok megjegyezni, hogy a szerkesztő felsorolja benne a tanulmányozott háromszázegy helységet is.

¹ ALRM. I—I, 13—14.

² I. m. 4—5.

³ I. m. 3—4.

A bevezető füzet után következnek a különálló lapokra rajzolt térképek : egy áttetsző papírra nyomtatott és az ország tartományait feltüntető térkép, melynek segítségével legalább nagyjában lokalizálni lehet az adatokat, egy a tanulmányozott pontok sorsszámát s a tartományokat feltüntető színes térkép, végül pedig a nyelvi jelenségeket tartalmazó kétszáznyolc színes térkép. Ez utóbbiak beosztása nagyjában egyezik a nagy atlasz térképeinek beosztásával. A felső jobb sarokban van a térkép száma és címe. A címtől jobbra egy körbe vagy négyszögbe írt szám is található. A négyszögbe írt szám az ALR. I. megfelelő térképének számát, a körbe írt szám viszont azt a számot jelenti, mely alatt majd a térképezetlen anyagot tartalmazó kötetben a térkép anyagát megtaláljuk. A címszó alatt []-ben a kérdőívi szám van. A térkép felső bal sarkában a jelenségek földrajzi kiterjedésének jelölésére használt színes köröket közlik. A szerkesztő általában a négy alapszint használta. A térképek alsó bal sarkában az isztriai, alsó jobb sarkában pedig az arumén és megleni rumén adatokat találjuk. A három rumén írótól gyűjtött anyagot ezekre a színes térképekre természetesen nem vezették rá.

c) *Atlasul Lingvistic Român. Publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II. (ALR. II.). Vol. I. : A) Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți); B) Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători; C) Casa, acareturile, curtea, focol, mobilierul, scule. De Emil Petrovici. Sibiu, Muzeul Limbii Române. — Leipzig, Otto Harrassowitz. 1940. 1°.* A kötet kiállítása és beosztása megegyezik az ALR. I. első kötetének kiállításával és beosztásával. Az anyaga azonban sokkal gazdagabb. Annak százötven térképével szemben az ALR. II. első kötete kétszázkilencvennyolc térképet tartalmaz. Petrovici ugyanis csak nyolcvanöt helységet tanulmányozott, térképeinek nagyságát tehát a Pop-féle térképek felére csökkenthette s ennek következtében egy lapra két térképet rajzolhatott. Mértéke : hosszúság — 1 : 2.203,672, szélesség — 1 : 2.637,900. Leszámítva a két helységneveket feltüntető térképet, kétszázkilencvenhat szótérkép marad. Ezeken kétszázkilencvenkilenc kérdés feleletanyagát közli a szerkesztő. A térképezett anyagon kívül közli a térképek szélén MN. alatt ötszázötvennégy térképezetlen kérdés anyagát is. A kötetben tehát nyolcszázötvenkérdés feleletanyagát találjuk. A falusi ember szókincsének három csoportját öleli fel : a) az emberi test, betegségek (és rokon kifejezések); b) a család, születés, gyermekkor, lakodalom, halál, vallásos élet, ünnepek; c) a ház, gazdasági épületek, az udvar, a tűz, a berendezés és eszközök szókincsét. Az ALR. II.-nek ez a kötete több olyan adatot is tartalmaz, melyet az ALR. I.-ben is megtalálunk. Ilyen pl. a *cărunt* (ősz) szó. Ennek az a magyarázata, hogy ezekről a

szavakról több adatot akartak összegyűjteni, mint a többiről. Más esetben az ALR. I. egy-egy fontosabb címszavának összetételeit, származékszavait vagy fontosabb jelentéseit tünteti fel. Ilyen pl. az ALR. I. kérdőívének 112. számú kérdése. P o p nak ez a kérdése az *inimă* (szív) szóra vonatkozik. Ez a szó az ALR. II. kérdőívében is előfordul (2203. és 2204. számú kérdés). Az egyik kérdés a *szív ver* (inima bate), a másik az *inimă* szó *szív* és *has* jelentésére vonatkozik.¹ Pop Szevér kérdőívében előfordul az *ujj* (deget) szó is. Petrovici kérdőíve viszont az öt ujj elnevezésére vonatkozó kifejezéseket is fellelí. A szerkesztők nem elégedtek meg a fontosabb szavak összetételeinek, származékainak, jelentésváltozatainak feltárásával. Súlyt helyeztek a tulajdonságot jelző melléknév és a tárgyat jelölő főnév közti kapcsolatokra is. Az ALR. II. több ilyen természetű kérdés anyagát is közli. Pl. *Micsoda keserű (Ce este amar) ? Micsoda magas (Ce este înalt) ?* Az ALR. II. magyar szempontból is fontos mű. Két színmagyar és egy vegyeslakosságú magyar falu nyelvét is tanulmányozta a szerző : a kolozsmegyei *Magyarbikal*, a csíkmegyei *Gyimesfelsőlok* és a háromszékmegyei *Kovácsna* nyelvét. Mivel Poptól eltérőleg, a kérdéseket magyarul tette fel, anyaga jóval megbízhatóbb. A magyar népnyelven kívül tanulmányozta a romániai rutén (két helységben : 366. tiszta rutén, 666. rumén-rutén lakosságú), szerb (két tiszta szerb lakosságú helységben : 25. és 37. pont), bolgár (két tiszta bolgár lakosságú helységben : 48. és 991. pont), szász (két tiszta szász lakosságú helységben : 143. és 245. pont) és cigány népnyelvet is (egy vegyes, rumén-cigány lakosságú helységben).

5.

Egy eddig csak részben megjelent műről véleményt mondani nagyon nehéz. A mű értékének mérlegelésére csakis az egész anyag kiadása után kerülhet sor. A bevezetésben azonban említettem, hogy a nyelvátlasz-munkálatok terén is, mint minden tudományos kutatás terén, a módszer döntő jelentőségű tényező. A rumén nyelvészek módszerét elég jól ismerjük, erről a kérdésről tehát már most beszélhetünk. Megjegyzéseimet két pont köré csoportosítom : 1. *Gyűjtő, gyűjtési terület, gyűjtési pontok, nyelvmester.* 2. *Kérdőív, jelrendszer, a kérdezés és jegyzés módja.*

1. A helyszíni gyűjtést nagy körültekintéssel és hozzáértéssel készítették elő. Puscariuék figyelme minden lényeges kérdésre kiterjedt. Dicséretükre válik, hogy a gyűjtést fiatal, szakképzett, áldozatkész s a népet jól ismerő nyelvészekre bízák. Különösen ez utóbbi szempont érdemel figyelmet. Nem elég

ugyanis, ha gyűjtőnk szakképzett, áldozatkész munkaerő. Jól kell ismernie a nép életét, érzés- és gondolatvilágát is, mert csakis ebben az esetben nyerheti meg nyelvmestereinek bizalmát, nyelvmesterei csakis ebben az esetben válaszolnak őszintén, minden feszélyezettség nélkül kérdéseire. Hogy mindez milyen fontos, eléggé igazolja Weigand és Edmont esete. A rumén nyelvterületen dolgozó Weigand s a korzikai olasz nyelvet tanulmányozó Edmont gyűjtötte anyag hiányosságának és megbízhatatlanságának oka jórészt az volt, hogy idegeneknek tekintették őket. Nem kifogásolható az sem, hogy nem egy, hanem két gyűjtővel végezték a gyűjtést. Az igaz, hogy ahány fül, annyiféleképpen hall, ahány egyén, annyiféle képpen kérdez és jegyez. Az is igaz, hogy a gyűjtők fülének, kérdezési és jegyzési módjának előzetes összehangolása se sokat ér, mivel néhány hetes vagy hónapos együttműködés nem biztosítja eléggé a szinte hetenként más-más népnyelv hatása alá kerülő gyűjtők módszerének egységét.¹ Ez azonban még mindig nem elég ok arra, hogy ragaszkodnunk kellene az egy gyűjtő elvéhez, amint azt Puscariu kezdetben tette. Szerintem nyugodtan dolgozhattak volna három gyűjtővel is. Ebben az esetben az egyik Pop kérdőívével, a másik kettő pedig Petrovici kérdőívével gyűjtött volna. Ha Petrovici kérdőívét kétféle osztják, s a két gyűjtő együtt halad, a gyűjtött anyag szinte olyan egységes, mintha egy ember gyűjtötte volna, mivel a két gyűjtő naponta megbeszélhette volna észrevételeit, kétségeit. Ez a módszer ugyanakkor lehetővé tette volna a gyűjtési pontok számának növelését. Petrovici nyolcvanöt pontja helyett így szinte még egyszer annyi helység népnyelvét tárhatták volna fel alaposan. A gyűjtés során ugyanis nemcsak a gyűjtés egységére kell vigyáznunk, hanem arra is, hogy gyűjtésünk minél alaposabb és teljesebb legyen. Szerintem még mindig szerencsésebb eset az, ha esetleg több gyűjtő és talán kissé hosszú ideig is, de gazdag, minél több népnyelvi adatot, minél több feleletet felölelő anyagot gyűjt össze, mint az, ha egy gyűjtő rövid idő alatt befejezi a gyűjtést, de a tanulmányozott pontok hálózata ritka, a kérdőív anyaga szegény. A nyelvatlasz ugyanis — és most Szabó T. Attila nézetére hivatkozom² — nem lehet öncélú mű. Többé-kevésbé tájékoztató jellege van. A nyelvterületnek azokat a pontjait hivatott feltüntetni elsősorban, melyeknek alapos, mélyreható monografikus tanulmányozása kívánatos volna. Az tény, hogy egységes, pontosan

¹ Pap István említi (i. m. Bp. Szemle CCXXX—1933, 238—9), hogy az északamerikai angol nyelvatlasz-munkálatok előkészítése során a gyűjtőket többbhetes előképzésben részesítették: Jud és Scheuermeier előadásait hallgatták s berendelt személyek beszédét vagy grammofonlemezre vett népnyelvi szöveget jegyezték, hogy így hallásukat és jelzési módjukat összhangba hozzák.

² Szíves szóbeli közlése.

körülhatárolható nyelvjárásterületek nincsenek, de mindenik vidéknek van egy-egy pontja, mely az illető vidék népnyelvének jellemzőbb sajátosságait tárja a kutató elé. Vannak a megőrzött régiségek miatt érdekes nyelvjárásszigetek, vannak újításra hajlamos pontok, honnan a nyelvi újítások, jelenségek útjukra indulnak.¹ Mindezeknek feltüntetése a nyelvatlasz feladata. Ezek a pontok viszont csakis az egész nyelvterület alapos átfésülése alapján állapíthatók meg. Az igaz, hogy a térképre annyi helység adatát rávezetni nem lehet. Ez nem is jelenti azt, hogy minden egyes pont adatait térképezzük. Nem erre gondolok. A szerkesztő előbb gondosan áttanulmányozná az anyagot s csak a jellemzőbb, nyelvi szempontból értékesebb pontok adatait közölné. Tegyük fel például, hogy az *a*-zás jelenségének nyomkövetéséről van szó. Az *a*-zó szavakat lehetőleg minden faluban végig kellene kérdezni, de nem kellene mindenik falu adatait térképre írni. Ez túlsúlyoltá tenné a térképet s ugyanakkor részben felesleges munka is. A fősúlyt a jelenség földrajzi elterjedésének pontos körvonalazására és a jelenség állapotának feltüntetésére kellene helyezni. E határon belül aztán annyi pontot vehetnénk fel, amennyit az áttekinthetőség elve megengedne. A román nyelvatlasz-munkálatok esetében minden pont tanulmányozása nagyon meghosszabbította volna a gyűjtési időt. Erre még több gyűjtő munkábaállítás esetén sem gondolhattak. Azért 386 helységnél mégis többet kellett volna tanulmányozniuk. Harminc—ötven, illetőleg kilencven—száz km népnyelvi szempontból is nagy távolság. Akármennyire is kedvezőek egyes vidékeken a nyelvi különbségek kiegyenlítődéseként feltételei (vásárok, fuvarozás, pásztorkodás, vándorlás stb.), akármennyire is csökkentti ezt a távolságot az ország nagy részének dimbes-dombos jellege, egy ilyen nagy nyelvterület hű képét 386 helység népnyelve alapján (tizenhat ebből is másnyelvű helység, 301 helységben pedig csak egy-egy egyén nyelvét tanulmányozták) nem rajzolhatjuk meg. A távolság szemléltetése céljából ismét szűkebb szülőföldemre, a Szilágyságra hivatkozom. Zilahtól Szilágycseh mintegy 36 km távolságra fekszik. Az országút mentén, attól kisebb-nagyobb távolságra lépten-nyomon egy-egy falura bukkanunk. A falvak lakossága közt az érintkezés sűrű. Nyelvük mégsem egységes. Ezen a távolságon belül találunk *i*-zó és *é*-zó falvakat. Vervölgy Nagymontól mindössze három km távolságra fekszik. A nagymoniak nap-nap után járnak Vervölgyre, hisz ott van a jegyzői hivatal, régebben csak ott volt bolt, tehát minden apróságért át kellett menniük, a fiatalság kölcsönösen eljárt egymás mulatságára, s nyelvük mégsem egységes. Még a nagymoniaknak is feltűnik, hogy szomszédaik *pohár* helyet

¹ Vö. Csúry Bálint, *A magyar nyelvjárások* 20—21. (Egyetemi előadások.)

puhár-t ejtenek. A rumén népnyelvet nem ismerem annyira, hogy a magyarral összehasonlíthatnám. Nem akarok beleesni abba a hibába sem, melyet Pusçariu egyetemi előadásai során nem egyszer említett, azt t. i., hogy a rumén kérdéseket több történész és nyelvész tévesen fogta fel, mert saját népe történeti és nyelvtörténeti viszonyaiból indult ki. Tegyük fel, hogy a rumén népnyelv csakugyan egységesebb, mint mondjuk a magyar.¹ A ponthálózatot még ebben az esetben is ritkának kell mondanunk. Ha a két gyűjtő ponthálózatát egy térképre rajzoljuk, akkor is hatvan km-es távolság választja el az egyes pontokat. Petrovici kilencven—száz km-es távolságát viszont (egy megyére átlag egy pont esik) csakis abban az esetben fogadhatnók el, ha gyűjtését a Poptól érdekesnek és a mélységi kutatás szempontjából értékesnek talált pontokon végezte volna. Pop Szever igyekszik ugyan szépíteni a dolgon s ponthálózatukat összehasonlítja a többi nyelvatlasz ponthálózatával. A területhez való viszonyítás alapján készült összehasonlítása helyes is, a lakosság számához való viszonyítás ellenben nem fogadható el. A népnyelv tagoltsága ugyanis elsősorban nem az azt beszélő népcsoport számától függ, hanem a lakott terület nagyságától s a beszélő egyedek érintkezésének sűrűségétől, gyakoriságától. Ebből a szempontból viszont a felsorolt öt nyelvatlasz közül (francia, katalán, olasz-svájci, olasz és rumén) a rumén csak a harmadik helyre került volna még akkor is, ha mind a 465 helységet tanulmányozzák. Hogy a gyűjtők nagy ugrása következtében mennyi nyelvi adat esett ki gyűjtésükből, eléggé szemlélteti a mellékelt két térkép is. Az egyik a ruménbe már rég átkerült *fintirim* (templomudvar, temető) szó elterjedését tünteti fel. E jövevényszót a rumén nyelvatlasz gyűjtői csak tizenöt erdélyi, egy máramarosi és egy moldvai helységben észlelték, jöllehet a rendelkezésemre álló jelenlegi és történeti nyelvi adatok szerint a szó elterjedése jóval nagyobb. Közismert Erdélynek nagyon sok ruménlakta helységében, Máramarosban és Moldvában is egész Jászvásár környékéig. A másik térkép a *tároasă* (terhes) szó elterjedését tükrözi. Ezt a szót a rumén nyelvészek mindössze három helyről közlik, holott közismert Erdély és a Bánság számos rumén lakta helységében (Vö. a dolgozat végén közölt két vázlattal).² A ponthálózatnak más gyöngéje is van. A Dunától délre lakó ruménség (arumének, megleni és isztriai rumének) népnyelvét mintha elhanyagolták volna a gyűjtés során. Pop Szever a mintegy 300—350,000-re tehető arumének nyelvét öt dobrudzsai arumén

¹ Ez azonban aligha van így! (A szerk.).

² A térképek összeállításához szükséges adatokat, az *ALR I.* és *II.* adatai kivételével, dr. Tamás Lajos egyetemi nyr. r. tanár úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani gyűjteményéből. Ezért s a térképek összeállítására vonatkozó hasznos útmutatásáért e helyen is hálás köszönetet mondok.

telepen, a 10,000-l megközelítő megleni rumének nyelvét két ugyancsak dobrudzsai megleni telepen, a mindössze néhány ezer lelket számláló isztriai rumének nyelvét pedig két isztriai faluban tanulmányozta.¹ Petrovici atlasza (ALR. II.) egy isztriai, egy dobrudzsai megleni és egy ugyancsak dobrudzsai újkeletű arumén telepítés népnyelvét öleli fel.² Pedig T a m á s L a j o s szerint ezeknek, elsősorban természetesen az arumének nyelvének alapos feltárása nyelvtörténeti szempontból is fontos lett volna.³ Nem mondható a legszerencsésebbnek az az ötletük sem, hogy a legtöbb esetben nem a Balkán-félszigeten, hanem a dobrudzsai telepeken tanulmányozták a ruménség két déli ágának nyelvét. A gyűjtési pontok kiválasztásával kapcsolatban még mindössze annyit szeretnék megjegyezni, hogy a pap, tanító, helyi hatósági közegek felvilágosítása ebből a szempontból nem mindig megbízható. Vidéke történetét csak nagyon kevés pap, tanító és jegyző ismeri. Ezért ajánlatos hasonló esetben szakemberhez fordulni. Különösen ajánlatos lett volna ez az olyan, rumén szempontból bonyolult településtörténeti viszonyokat mutató vidékeken, mint Erdély, mely nem egyszer még a rumén szakembert is megtévesztette. Egyébként a 386 pont kiválasztását nagy gonddal és hozzáértéssel végezték a gyűjtők. Nem emelhetünk semmi kifogást a nyelvkalauzok kiválasztása ellen sem. Ismertetett szempontjaikat minden kutatónak figyelembe kell vennie. Egyesek esetleg kifogásolhatják, miért zárták ki az egészen öregeket (70—75 éves) a nyelvmesterek sorából. Vannak, akik ezt túlzott óvatosságnak tekintik s hivatkoznak arra, hogy sok falusi öreg embert és asszonyt ismernek, akik erősek, egészségesek s szívesen elbeszélgetnek a gyűjtővel. Ez kétségtelen. A rumén gyűjtők is találkoztak gyűjtőmunkájuk során ilyen öregekkel s ezeknek segítségét, amint azt Pop Szevér közléséből láttuk, a gyűjtésben fel is használták. Az is kétségtelen azonban, hogy van sok beteges öregember is, aki nem alkalmas arra, hogy nyelvkalauzunk legyen. Ezért jó, ha ebből a szempontból is megvizsgáljuk nyelvmesterünket.

2. A rumén nyelvátlasz kérdőíveit a többi román nyelvátlasz kérdőíve alapján állították össze. Weigand, Gilliéron, Jaberg—Jud és Bartoli kérdőívét egyaránt felhasználták. Ez érthető is, hisz a romanisztikusok főtörekvése az volt, hogy a román népek nyelvátlaszát lehetőleg azonos szempontok alapján kell

¹ Ezek a helységek a következők: a) *arumun telepek*: Giurmaia de sus (Bulgária), Pe ivoli, Selia de jos, Avdela (Görögország) és Pleasa (Albánia); b) *megleni rumén telepek*: Liumnița és Târnareca; c) *isztriai rumén falvak*: Briani és Jeliáni. (Vö. ALR. I—1, 10.)

² Ezek: Pesterea (arumun, Bulgária), Liumnița (megleni rumén, Görögország) és Jeliáni (Isztria). (Vö. ALR. II—1, IV.)

³ Vö. T a m á s L a j o s, *Sur la méthode d'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain. Études sur l'Europe centre-orientale.* No. 6. 9.

összeállítani, hogy összehasonlításuk, egybevetésük minél könnyebb legyen. Ezt különben maga Meillet is hangsúlyozta a rumén nyelvészeknek 1926-ban tartott második értekezletén. A rumén gyűjtők ugyanakkor nagy súlyt helyeztek a rumén népnyelv sajátos jelenségeire és szókincsére is. Különösen figyelemreméltó az a törekvésük, hogy nem elégedtek meg egyszerű szógyűjtéssel, hanem igyekeztek összegyűjteni a fontosabb szók jelentésváltozatait és a belőlük képzett származékszavakat is. Ugyanakkor Jaberg—Jud szellemében gyűjtésüket kiterjesztették a néprajzi vonatkozású dolgokra is. Az atlasz az udvar, a ház, a gazdasági épületek, eszközök, népi foglalkozások, népszokások, hiedelmek stb. szókincsét egyaránt felöleli. Szorgalmasan fényképeztek is, hogy így a tárgy és a tárgy neve közti kapcsolatot minél szemléltetőbbé tegyék. Okulva az előző nyelvatlasz-munkálatok gyöngéiből, kerülték az irodalmi nyelven szerkesztett példamondatokat. A mondattani sajátságokat csakis lejegyzett szövegegységek alapján állapíthatjuk meg megbízható pontossággal. Kérdezési módjuk minden szempontból kifogástalan. Ebből a szempontból is sok hasznos tanácsot, útmutatást meríthetünk rendre megjelenő atlaszukból. Figyelemreméltók a térképlapok szélén közölt s a nyelvmester felelési módjára vonatkozó megjegyzések. Ezek nélkül nagyon sok felelet értelmetlen, hiányos lenne. Ebből a szempontból is Jaberg—Jud alapos, körültekintő módszerét követték. A jelrendszer azonban igen bonyolult. Ezen annál is inkább csodálkoznunk kell, mert Pușcariu is, Pop Szevér is hangsúlyozta,¹ hogy a jelrendszernek egyszerűnek, áttekinthetőnek kell lennie. Jaberg—Jud jelrendszeréről Pușcariu is elismeri, hogy bonyolult s ugyanakkor figyelmezteti a rumén gyűjtőket, ne igyekezzenek minden apró hangtani eltérést jelölni, hisz az emberi fül minden hangzásbeli árnyalatot megkülönböztetni nem is képes. Egy érdekes esetet is említ ezzel kapcsolatban. Az egyik fiatal német nyelvész, dr. Kuen, aki előzőleg Spanyolországban végzett népnyelvi megfigyelést, Romániába is ellátogatott s mivel Spanyolországban megszokta az *r* hang rezgésszámának megkülönböztetését, rumén népnyelvi gyűjtéseiben is többféle *r*-t jelölt. Pușcariu ugyanakkor kijelenti, hogy ő az *r* ejtése szempontjából hasonló eltérést a ruménben nem észlelt s valószínűnek tartja, hogy német kartársát a spanyol népnyelv hatása befolyásolta. (I. h.). Ezek után természetesen csodálkoznunk kell azon, hogy a rumén gyűjtők mégis olyan bonyolult jelrendszerrel dolgoztak. Az atlasz két első kötetéhez mellékelte táblázatból kitűnik, hogy nyolcféle *r*-t, hétféle *n~ny*-t, hatféle *d*-t, hatféle *sz~s*-t, ötféle *c~cs*-t stb. különböztettek meg. A gyűjtők iskolázott fülét, fonetikai felkészültségét egyáltalán nincs szándékomban kétségbevonni, mégis kilencvenöt hang megkülönböztetését

¹ Pușcariu Szextil, Dacoromania VI, 515—16. és Pop Szevér, i. m. 210—11.

és jelölését kissé nehéznek tartom, nem is beszélve arról, hogy ebben a számban az orrhangúság, a félorrhangúság, a féljésülés, az erősebb zárképzés, a gyenge és nagyon gyenge felfoghatóság nincs is benne. E gazdag jelrendszer ellenére is gyakran találkozunk esetekkel, mikor egy-egy hangot két egymás fölé írt jellel jelöltek, mint olyant, melyről nem tudták pontosan megállapítani, hogy nagyon zárt-e, vagy kevésbé, zárt o-é vagy nyílt u stb. Hasonló esetekkel különösen a magyar gyűjtésben találkozunk gyakran. A sok hang-, diakritikus és egyéb jel természetesen a térképet is bonyolulttá teszi, használatukat megnehezíti. A jelzés módjával kapcsolatban egyetérthetünk Pusçariuékkal. A már egyszer lejegyzett adatokon javítani azért, mert másoktól esetleg másképp hallottuk, nem helyeselhető. Ha a gyűjtő észreveszi, hogy az először észlelt ejtési mód nem általános, igyekeznie kell mindkét ejtési módot felüntetni. Ezért nem szabad a gyűjtő kezét egészen megkötni. Ha hasonló helyzetbe kerül, meg kell engednünk, hogy eltérjen az egy nyelvmester elvétől s alaposabban utánanézhessen az illető jelenségnek.

Ezzel megjegyzéseim sorának végére is értem. A gyűjtés vezetője és végzői egyaránt alapos munkát végeztek. Az előző nyelvatlasz-munkálatok minden tapasztalatát igyekeztek felhasználni. Munkájuknak van ugyan egy-két gyengéje, de ez is inkább az összegyűjtött anyag mennyiségére, mint megbízhatóságára vonatkozik. Ha sikerült volna úgy megoldaniuk a gyűjtés kérdését, hogy a pontok közti távolság legalább feleannyi legyen, ha a Dunától délre fekvő nyelvjárásokat is alaposan átkutatták volna, ha jelrendszerük nem lenne annyira bonyolult, a rumén nyelvatlaszt a legjobbak közt kellene említenünk. Így is korszakalkotó jelentőségű a rumén népnyelvkutatás történetében. Jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülnünk. A nyelvatlasz leíró természetű munka. A nyelv mai állapotát tünteti fel: gazdag szókincsét, érdekesebbnél érdekesebb hangtani, alaktani, mondattani és jelentéstani sajátosságait. Lehetővé teszi a fontosabb nyelvi jelenségek földrajzi elterjedésének pontos körülhatárolását, bepillantást enged a nyelv életébe. A gyűjtés során nyelvtörténeti szempontból is értékes régiségekre bukkanhatunk. Vegyeslakosságú területeken a nyelvek kölcsönhatásának felmérését teszi lehetővé. Az illető nép tárgyi és szellemi néprajzára vonatkozólag szintén sok értékes adattal szolgálhatja a tudományt. Ennél tovább azonban nem szabad mennünk. A nyelvatlasz anyagának idegen célok szolgálatába állítása sehogy sem egyeztethető össze a komoly tudományos felfogással. Igaza van tehát Tamás Lajosnak, mikor kárhoztatja Pusçariunak azt az eljárását, hogy a nyelvatlasz néhány adatából a kontinuitás számára igyekszik érvet kovácsolni.¹ Abból ugyanis, hogy néhány latin eredetű szót

¹ Vö. Tamás Lajos, i. h.

a Bánság és Erdély területén élő ruménség nyelvében találunk meg, nem szabad mindjárt arra következtetnünk, hogy ennek a jelenségnek oka a kontinuitásnak e területeken való intenzivitása. A nyelvtörténet adatait a népek közti érintkezés egy-egy mozzanatának megmagyarázására sok esetben sikerrel használhatjuk. A településtörténet szempontjából azonban nem minden esetben használhatók. Ezen a téren az okleveles adatoknak s a helyneveknek van döntő jelentőségük.

Hála Meillet francia nyelvész tanácsának a rumén nyelv-atlasz a trianoni Románia területén élt nemzetiségek nyelvére vonatkozólag is értékes anyagot tartalmaz. Pop Szevér magyar gyűjtése nem egészen megbízható ugyan, mivel a kérdést rumén nyelven tette fel s magyar nyelvmesterének előbb ruménül, majd magyarul kellett a kérdésre válaszolnia. Gyűjtésével inkább magyar alanyainak rumén nyelvismeretét mérte fel. Petrovici magyar gyűjtése azonban majdnem teljes egészében megbízható. Itt-ott akad ugyan feljegyzéseiben egy kis elírás, egyébként bátran használható anyag. Különösen érdekes az atlasz magyar eredetű anyaga. A magyar-rumén kölcsönhatással foglalkozók gazdag anyagot találnak benne.¹

FÜGGELÉK.

Magyarázat az I. vázlatához.

I. A □-be írt szám az ALR. II—1, 178. számú térképének adataira vonatkozik. A térkép szerint a szó a következő helységekben fordul elő: 1. Aranyosfő (TA),² 2. Fenes (Af), 3. Borgóprund (BN), 4. Maroshévíz (MT), 5. Mezőszabad (MT), 6. Magyar-peterd (TA), 7. Oláhbaksa (Sz), 8. Nádasszentmihály (K), 9. Oláhszentmiklós (B), 10. Kismajtény (Szt), 11. Avasfelsőfalu (Szt), 12. Barcánfalva (M), 13. Borsa (M), 14. Csíkszentmihály (Cs), 15. Héjjasfalva (Nk), 16. Nagybúny (SzD), 17. Pipirig (Neámțu).

II. A ○-be írt számok az 1900 után megjelent rumén népnyelvi közlések adatainak előfordulási helyét jelölik.

¹ Az ALR. I—1 és az ALRM. I—1, magyar vonatkozású anyagának egy részét Blédy Géza dolgozta fel idézett tanulmányában. A teljes anyagot magam dolgoztam fel az Erdélyi Tudományos Intézet 1941. évi, sajtó alatt lévő évkönyvében.

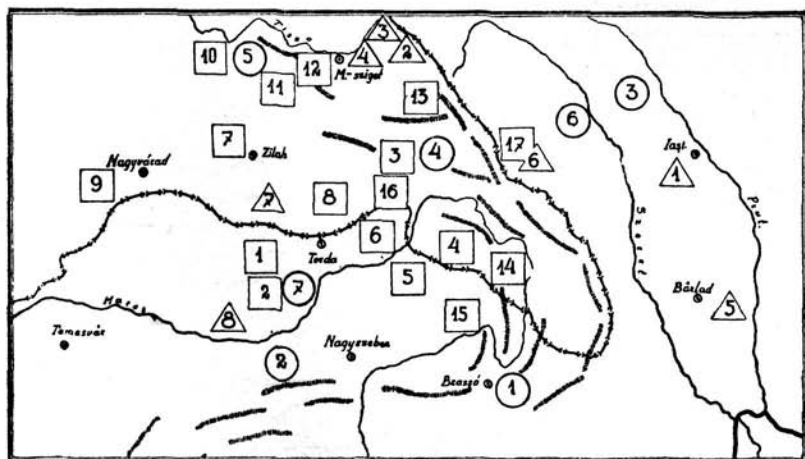
² Zárójelben a megyék nevének rövidítését közlöm: Af. = Alsófehér, A. = Arad, BN. = Beszterce-Naszód, B. = Bihar, Br. = Brassó, Cs. = Csík, F. = Fogaras, H. = Hunyad, Kk. = Kisküküllő, K. = Kolozs, M. = Máramaros, MT. = Maros-Torda, Nk. = Nagyküküllő, SzD. = Szolnok-Doboka, Szt. = Szatmár, Sz. = Szilágy, TA. = Torda-Aranyos.

1. Brassó: *řintirim* (Alexi, Rum. Deutsch. Wb. Kronstadt—Brassó. 1906. 468. és *Culegere de doine, strigături ři chiuituri* Ed. IV. Brařov, 1923. 12).

2. Váralja (H): *řinřirim* (Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide“ IV—1937, 72).

3. Bozieni (Dorohoiu): *řintirim* (D. Furtună, *Din viața poporului român*. Culegeri ři studii XV, 78).

4. Borgóprund (BN): *řint'irimb* (Bull. Ling. VI—1938, 224).

I. VÁZLAT.

A *řintirim* 'templomudvar, temető' szó jelenlegi és történeti elterjedése.

5. Kamarzán (Szt): *řintirim* (Annarul Arhivei de Folklor I, 165).

6. Spătărești (Suceava m.): *řintirim* (Pamfile Tudor, *Din viața poporului român*. Culegeri ři studii XIX, 129).

7. Hidas (TA): *řinřirimb* (Dr. Tamás Lajos egyetemi ny. r. tanár úr szíves szóbeli közlése).

III. A $\triangle$ -be írt számok a *cinterem* szó történeti (1900 előtti) adatainak előfordulási helyét jelölik:

1. Jași: *řinterim* (1862: Gaster, Chrest. Rom. I, 257. és 1752: Jorga, *Studii ři documente cu privire la istoria Românilor*. Buc. 1901. I, 107).

2. Máramaros: *řintirim* (1772: Jon Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*. Buc. 1909. 128).

3. Máramaros: *řintirim* (1805/6: I. m. 171).

4. Máramaros: *řintirim* (1807: I. m. 170).

5. Bărlad (Moldva): *řântirimul bisericii* (1819: Antonovici, *Documente bărladene*. Bărlad, 1911. I, 96 bis).

6. Pipirig (Moldva): *șintirim* (Creangă, *Opere complete*. Ed. Kirileanu 310).

7. Tóhát (Sz): *cintirim* (1880: Tribuna 1880. 289).

8. Alsófehér megye: *șintirim* (Moldován Gergely, *Alsófehér vármegye monografiája* I/2. 218).

A hely megjelölése nélkül előfordul még a következő művekben:

— *șanterimu*, coemeterium, sepulcretum' (Lexic. Bud. 109).

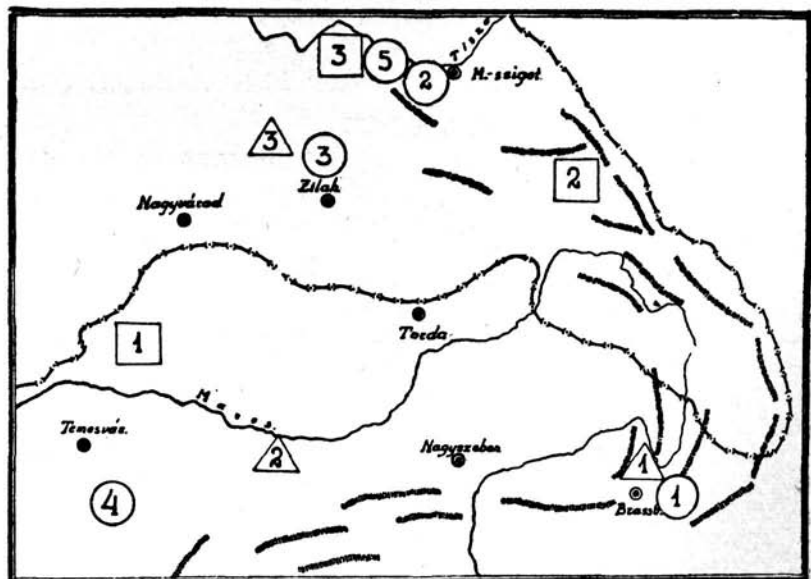
— *șinterim* (Bota, *Graiul roman în limba domnitoare*. Buda, 1836. 149).

— *cintirim* (Alexics György, *Magyar elemek az oláhban*. Bp. 1885. 45).

Magyarázat a II. vázlatához.

I. A □-be írt számok itt az ALR. II—1, 143. számú térképének adataira vonatkoznak. A térkép szerint a szó a következő helységekben fordul elő: 1. Borosjenő (A), 2. Borgóprund (BN), 3. Barcánfalva (M).

II. A ○-be írt számok az 1900 után megjelent rumén népvilági közlések adatainak előfordulási helyét jelölik:

II. VÁZLAT.

A *tăroasă* 'terhes' szó jelenlegi és történeti elterjedése.

1. Brassó: *tăroasă* 'Schwangere' (Alexi, *Rum. Deutsch. Wb.* Kronstadt—Brassó, 1906. 449).

2. Máramaros: *tăroasa* 'terhes' (Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului*. Buc. 1909. I, 74).

3. Szilágyság: *tărăsa* 'terhes' (Caba Vazul, *Szilágy vármegye román népe, nyelve és népköltészete*. Bécs, 1918. 101).

4. Bánság: *tăroasă* (Graur, *Bull. Ling.* V, 115).

5. Avasvidék: *tăroasă* 'insărcinată' (Muşlea, *Anuarul Arhivei de Folklor*. 236).

III. A Δ -be írt számok itt is a *terhes* szó történeti adataira vonatkoznak:

1. Brassó: *tăroasă* 'terhes' (1564: Tâlcu Evanghelii-lor. — Veress, *Bibliografia româno-ungară*. Buc. 1931. 25).

2. Szászváros: *tărosă, tăroasă* (Palia dela Orăştie, ed. ROQUES, 22—23).

3. Szilágyság: *tărăsă* 'ingregată (despre femeie)' Vaida, *Tribuna* 1890. 382).

— *tarhosa* ~ *tarosa* 'mujere grese', ~ *gravida, praegnans, inciens: terhes, viselő: schwangere, trüchtig, in der Hoffnung.* (Lexicon Bud. 698 és 243.)

Kolozsvár.

Márton Gyula.

Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz.

Nagyváty Baranya megye legnyugatibb részén fekszik, Szigetvártól mintegy 14 km távolságra. Nem tartozik az Ormánsághoz, tőle északra terül el. A falu lakossága, melynek száma 500 körül van, települési szempontból nem egységes. Az utolsó évtizedek alatt rohamosan fogyó őslakosság már alig tartja a számszerinti túlsúlyt: az iskolában máris elvesztette. Számuk kb. 280 s ebben benne van a szomszédos, németté vált Almásskeresztúr maradék magyarjainak (mintegy nyolc család) a száma is; ez utóbbiak a k i s e b b s é g i helyzet nyomása alól egy nemzedékkel ezelőtt együttesen Nagyvátyra költöztek. Olyan család, ahol minden családtag nagyvátyi születésű, meglehetősen kevés van. A falu másik rétege, a betelepült zsellérek, napszámosok, jobbik esetben környékbeli pusztákról bekerült magyarok, a többiek német telepesek, akik közül néhányan a napszámosi sorból kiemelkedve, földet, házat vásároltak maguknak.

A falu települési megoszlását figyelembe véve, azon igyekeztem, hogy az adatokat elsősorban régi nagyvátyi családok körében gyűjtsem. E mellett a betelepült réteg közt élő hagyományok közül is jegyeztem fel néhányat; természetesen a „pógárok” s a magyar napszámosok között sok a közös hagyomány, szokás. Ha a következőkben olyan adatot közlök, melyet csak betelepült lakótól hallottam, ezt a körülményt mindig megjegyzem.

A növényeknek a népelethez fűződő viszonya igen gazdag lehetőséget ad a kutatásra. Magam ebben a rövid tanulmányban e viszonyoknak csak egyes részeit vizsgáltam meg. Nem foglalkoztam a termelő gazdálkodással, valamint a növényeknek a népi iparban (fafeldolgozás, kosár-, seprű-, olaj-, festék-, gyantakészítés stb.) való szerepével. Ez a két tárgykör ugyanis önmagában véve is olyan nagy, hogy külön néprajzi kutatást igényel.

Dolgozatom anyagát négy fejezetre osztom. I. A v a d o n -
termő növények szerepe a táplálkozásban.
II. A növények szerepe a gyógyításban.

III. A növények szerepe a gyermekjátékokban. IV. Növényekhez fűződő babonák. — Az elsőben a növényi táplálékoknak a főttebb jelzett ok miatt csak azt a részét ismertetem, mely a gyűjtögető gazdálkodás körébe tartozik; tehát csak a vadontermő növényeket. A következő három fejezetben a tárgyak természeténél fogva nem tettem ezt a különválasztást vadontermő és termesztett növény között.

Hogy a leírás menetét a növények tudományos nevének megnevezésével ne kelljen minduntalan félbeszakítanom, a dolgozat végén ABC-sorrendben felsorolom a dolgozatban előforduló növényneveket köz- és népnyelvi alakjuknak, valamint tudományos nevüknek a föltüntetésével.

Segítőtársaim iránti hálából, de meg gyűjtésem hitelessége szempontjából is szükségesnek tartom megjegyezni, hogy dolgozatom anyagának nagy részét Tót Illés József 76 éves, Felső Tót Józsefné, Tót Péter Katalin 74 éves, Bagoly Istvánné Tót Juli 43 éves és Kis Tót Dezső 26 éves nagyvátyi lakosoktól gyűjtöttem.

I. A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban.

A táplálékszerzés legősibb forrása a gyűjtögetés volt. A primitív ember teljesen a természetben készen talált javakra volt utalva. Az az idő, melyben az ember kizárólag gyűjtögetés útján szerezte az eleségét, messze a történelem előtti korba nyúlik vissza. De a termelő gazdálkodásra való fokozatos áttérés után sem szakított az ember a természet ingyen-nyújtotta javaival. A gyűjtögető gazdálkodás maradványai minden nép körében, így a mi népünk életében is mind a mai napig megőrződtek.

A következőkben sorra veszem azokat a vadontermő növényeket, melyeket falum népe táplálékul vagy ételt ízesítő fűszer gyanánt felhasznál. Megemlítem azokat a vadontermő növényeket is, melyek állati eleségül szolgálnak. Az állat számára alkalmasnak ítélt táplálék ugyanis egy régibb, primitívebb fokon emberi táplálék lehetett. Később, mikor az ember nem szorult rá, állatának adta.

1. Emberi táplálékul szolgáló növények.

Levelek. Kora tavasszal a szükség, meg hihetőleg a vitaminhiány érzete arra készteti az embert, hogy a természet fölkinálta zöld növényeket összegyűjtse és táplálkozás számára használhatóvá tegye. A gyűjtést főleg asszonyok és gyermekek végzik.

Legkorábban bújik ki a földből a *vatsaláta* (vadsaláta). Elsősorban kukoricatarlón található. Régebben sokkal

nagyobb mennyiségben fordult elő, mint ma. Ennek oka az, hogy ma a kukoricaföldeket már ősszel felszántják. Ahol még tavasszal is szántatlan a kukoricaföld, ott megjelennek a gyűjtőgetők. A kis apró levelekből ecettel megöntve ízletes salátát készítenek.

Kora tavasszal gyűjtik az erdőben a *sorhajmát*. Hosszú-kás leveleinek a fokhagymára emlékeztető szaga és íze van. Salátát készítenek belőle.

Erdő szélén, szántatlan helyeken, utak mentén találják a *párhajmát*. A *sorhajmához* hasonlóan fogyasztják. Salátának készítik a sárga virágú *buzasalátát*. Adatközlőim szerint a búzával semmi kapcsolatban nincs. Nem is szántóföldön, hanem erdőben, bokros, bozótos helyen s szőlőhegyben található. Tavasszal szedik táplálkozás céljára a *réti-sóskát*. Leveléből mártást készítenek. Megfőzik s rántást vagy tejfölös habarást tesznek rá.

A réti-sóskának nemcsak levelét fogyasztják; még el nem fásodott, vastag, húsos szára a gyermekek kedves csemegéje.

Virág, virágos ág. Igen elterjedt a nép között a különböző tea-fűvek fogyasztása. Ezek legtöbbje azonban gyógynövény gyanánt szerepel; leginkább köhögés ellen használják. Ezeket a növényi gyógyító anyagok között említem meg. Egészséges ember számára is szedik a *hárstavirágot*. Emellett a *mecsekháti-* v. *mecseki-tēja* a legkedveltebb tea-fű. Nemcsak saját használatra szedik az erdőben, hanem kosárszámra hordják az asszonyok a pécsi, szigetvári, szentlőrinci piacra eladni. A *bozda*fa virágjából készül a *bozda*fánk. A megmosott virágot lisztben megforgatják, majd főlhabart tojásba mártják és zsírban kisütik. Ugyanígy készítenek fánkot *ágácvirágból* is.

Földalatti gumó gyűjtésére csak egy adatot kaptam. Főleg pásztozók fogyasztják a *fődi-magyarót* vagy *kutyolló-fíjet*.¹ Ezt a földalatti gumót a disznó is nagyon szereti, ezért kitúrja. A pásztornak csak fel kell szednie a földről. Egy helyen 50—60 gumót is lehet találni. Parázson megsütik s a héját lehúzzák. Sült gesztenyéhez hasonló, kellemes íze van.

Gyümölcsök. A vadontermő növények gyűjtögetésében kétségkívül a gyümölcsök játszanak legnagyobb szerepet.

A gyümölcsök között időben legkorábban a *fődi-epörgyét* gyűjtik. Ennek is több fajtája van. A korábban érő és kisebb szemű fajtát *madár-epörgyének* vagy *szamócának* hívják. Ebből a fajtából sok terem az erdőben. Nemcsak nyersen fogyasztják, lekvárt is főznek belőle. Későbbben érik a nagyobb szemű *csatogó-epörgye*. Nevét onnan kapta, hogy leszakításkor pattogó hangot ad. Nem fordul elő tömegesen.

Felhasználja a nép az *epörgyefa* termését is. Nyersen fogyasztják a gyermekek s az úton járók. Nagyobb mennyiségben is gyűjtik; bort, pálinkát vagy lekvárt készítenek belőle. Lekvárjához cukor sem kell, a nélkül is elég édes.

¹ A polgárok hívják *kutyolló-fi-nek*, a pásztorok *fődi-magyaró-nak*.

A *vaccserösnyét* vagy *madárcserösnyét* ma már nem szedik le, hagyják, hogy a madarak tápláléka legyen. Régebben, mikor még kevesebb volt a gyümölcsfa, ezt is megették, sőt még piacra is vitték. Különösen a szegény pásztorember élt vele. Egyik fajtáját *fosókának* hívják puhasága miatt; a többi vad-cseresznye viszont kemény és ropogós.

Erdőjáró emberek megeszik a *galaginyát* is. Leginkább pásztor- vagy gyerekféle fanyalodik rá.

Az ősszel gyűjtött gyümölcsök között legnagyobb becsben a *bicske* ~ *bücske* (csipke, vadrózsa) áll. Szeptember elején szinte megrohanják az asszonyok, gyermekek a ritkás erdő *bicskefáit*. Aki nem megy ki idejében, nem is talál már bicskét. Minden asszony igyekszik, hogy minél több *bicskelékvárt*ot tehessen el. A szegényebb asszonyok eladásra is szedik. Piacra legtöbbször nem nyersen, hanem megfőzve s áttörve, fazekakban viszik.¹ Bicskefőzéskor kis vízben teszik fel a gyümölcsöt, mert magának igen kevés leve van s áttöréskor is állandóan locsolgatják, hogy könnyebben s gyorsabban menjen a munka. Áttörés után cukorral főzik. Különösen ízletes a bicskelekvár, ha birsalmával együtt teszik el. Először megfőzik külön a bicskét, külön a birsalmát. Mindkettőt áttörik szitán, összeöntik és együtt főzik még cukorral.

A bicske után érték szerint a *szödörnye* (szeder) következik. Két fajtája van: *fás-szödörnye* és *földi-szödörnye*. Inkább az előbbit gyűjtik, mert földi-szeder aránylag kevés van. Nyersen fogyasztják vagy lekvárt főznek belőle. Van aki piacra is viszi eladni.

A falu német lakossága kedveli a *földi-bozda* termését: a *csetét*. Lekvárt főznek belőle. Cukor sem kell hozzá, mert amúgyis édeskés. Magyarok közt legfeljebb csak a szegények főzik, a többiek esetleg orvosságnak használják. Egy öreg *pógár* így nyilatkozott róla: „*Émőlgős, asz csak némötneq való.*”

Összeszedik az erdőben a *vadómát* és *vatkörtét* is. Hogy fanyarságából veszítsen, fölviszik a padlásra s a gabona között puhítják, érlelik. Ha megpuhult, nyersen is megeszik; különösen a gyermekek csemegéje. Leginkább kenyérsütés után kemencében aszalják. Az aszalt vadalmának és vadkörtenek a gyógyításokban van szerepe (l. ott).

Az erdőben vadontermő *monyaru* ~ *monyaró* ~ *magyaró* összeszedése is szokásos. Régebben nagyobb szerepe volt a mogyoró összegyűjtésének, mint ma. Az erdők és bokros-bozótos helyek nagy részét újabban kiirtották, így csak elvétve találunk az erdőn mogyorófát. A mogyorót ma inkább kiki otthon, kertjében termeszt. Több fajtája van. A *nagyasszom-monyaru* nagyszemű, hosszúkas és pirosbélű. Vadon nem található.

¹ A bicskeszedésben való ügyességéről kapta a faluban egy asszony *mellékök* nevét. Mindenki *Bicske Kati*-nak hívja.

Nagyasszony napja körül érik. A kisebb szemű, kerek *kisasszonygyaru* vadon is található. Nevét ez is érési idejéről kapta. Legkisebb szemű, igen kemény héjú, igazi vadmogyoró a *hajagmonyaru*. A vadontermő mogyoró gyűjtői legtöbbször erdőn dolgozó emberek vagy pásztorok. Nyersen fogyasztják vagy süteménykészítéshez használják.

Gyermekek kedves csemegéje a *szejjánoskenyérfa* (szentjánoskenyérfa) termése. Édeskés íze miatt *édöskének* is hívják.

Késő ősszel gyűjtik a *kökényét*. Ez tudvalevőleg csak akkor jó, ha *möksíti a dér*.

F a n e d v e k g y ű j t é s e. Nyírfák csak elvétve akadnak a határban, ezért a nyírfák gyűjtése nem igen játszik szerepet. Csak a más falukban is megfordult emberek, főleg pásztorok dicsérik ennek kellemes ízét. A nagyvályúak a fánedvek közül ivásra leginkább a *szilfa* levét használják. Az erdőben dolgozó és megszomjazó emberek ezzel enyhítik szomjúságukat. A fák megcsapolása úgy történik, hogy fúróval megfúrják a fát, míg kibuggyan a lé s egy bodzaágat tesznek bele csapnak. Vagy ez alá tartják az üveget, amelybe a levét föl akarják fogni, vagy hársfakéregből meghajlított csatornán keresztül szívárogtatják. Édeskés, émelygős íze van.

Hasonlóképpen történik a *cserfa* megcsapolása is. Ennek a levét is üdítő ital gyanánt fogyasztják. Mindkét fa levét állati betegség elleni gyógyszerként is használják (l. ott).

F ű s z e r n ö v é n y e k. A vadontermő növények között vannak olyanok, melyeket étel ízesítésére szednek. Ilyen a *komló*, melynek a kenyérsütésben, illetőleg a hosszabb időre szóló *házi-élesztő* vagy *komlós-kohász* készítésében van szerepe. Előállítását a következőképpen történik: Erre a célra ősszel szedik le a komló virágját és a napon, rostába téve, szárítják. Mikor házi élesztőt akarnak vele készíteni, úgy járnak el, hogy a megszáritott komlót megfőzik vagy leforrázzák. A főzéshez *szóttalan* (a kútról megszólalás nélkül hozott) vizet használnak. A vízbe a komlón kívül vöröshagymát és páratlan számú paraszt is dobznak. Az előző kenyérsütésből megmaradt egy kis cipónyi kovászt nagyszemű korpával és a kihűlt komlós lével eldagasztják, kiszaggatják kis darabokra s kenyérsütéskor a házi élesztőt megáztatják s csak levét teszik a kenyérbe.

Az ugorka télire való eltevésekor használják fűszer gyanánt a *vasfijet*. Szaporagaznak is hívják.

A *vatszólló* fekete bogóját és vékony hajtását szintén ecetesugorkába teszik ízesítőnek. Erre a célra *mötyfalevelet* is szoktak használni.

Húsfüstölésre is ismer a nép házi fűszernövényt. A hús megfüstölésére szánt parázsra *sillő* ~ *süllő* (boróka) ágat tesznek s ennek a füstje kellemes ízt ad a húsoknak.

E c e t k é s z í t é s. Régen kizárólag házi úton állította elő ecetszükségletét a nép. Később mind kisebb szerepe maradt

a házilag való ecetkészítésnek. Mint a közszükségleti cikkek más területein, itt is a háborús idők hozzák vissza a primitívebb előállítási módokat. Ecetkészítésre vadalmát, vadkörte s vadszőlőt használnak. Összeüzűzzák a gyümölcsöt vagy répa-, esetleg szőlődarálón ledarálják, forrás után leszűrlik s szabadon fedetlen hagyva ecetes erjedésnek teszik ki. Az ilyen házilag készített ecetben szokták eltenni télire a savanyú-paprikát.

B o r p ó t l ó k. Erre különösen abban az időben volt nagy szükség, mikor a peronoszpóra kipusztította a falu egész szőlőjét. De előtte és utána is ráfanyalodott az, akinek kevés szőlője termett és nagyon szerette az italt. Vadontermő növények közül is felhasználnak néhányat borpótlásra, illetőleg a szőlőből készült bor szaporítására vagy megfestésére. Készítenek bort vadszőlőből. Természetesen nagyon savanyú bor lesz belőle. Édeskés, émelygős ízű bora van a *csetének* (földibodza). Tiszta csetebort nem is isznak, mert túlságosan sűrű a leve, inkább szaporítják vele a bort. Szép színe miatt kisebb mennyiségben a borhoz házzáadva borfestőnek is szolgál. Még alkalmasabb borfestőnek tartják a *földi-szödörnyét*. Ha a vörösbornak igen halvány a színe, szitán áttört földi-szedret öntenek hozzá. Íze is igen kellemes.

A s ö r k é s z í t é s házilag a következőképpen történik. Megfőzik az árpát s külön a komló virágját, az árpához hozzáöntik a megfőtt komló levét; cukrot és élesztőt adva még hozzá, fölteszik újra főni s jól megforralják. Forró állapotban üvegekbe töltik, két napig erősen ledugaszolva áll s utána már lehet is inni.

P á l i n k a -készítésére vadontermő növényt nemigen használnak. A *sillőből* készített pálinkát csak a más vidéket is járt emberek ismerik, a többiek csak hírből tudnak róla, mert a háború előtt tömegesen jöttek Nagyvátyra a somogy-megyei Istvándi községből s összeszedték a borókát pálinkakészítésre. Nagyvátyon erre a célra leginkább szilvát és törkölyt használnak.

I n s é g e l e d e l e k. Végül felsorolom azokat az eledeleket, melyekre ínséges időkben szorult a nép. Ezek az eledelek csak az emlékezetben maradtak fenn. A mostani öreg emberek is apáiktól hallották, hogy olyan szűk esztendőben, mikor nem termett elég gabonájuk, mivel voltak kénytelenek a mindennapi kenyeret pótolni. A nép emlékezetében pl. megmaradt a *bikfa kérege* mint ínségeledel. A kéreg lefejtése után a legkülső igen kemény részt eltávolították, a többit megőrölték. Tisztán ebből a kéregből nem sütöttek kenyeret, hanem bármilyen gabonaliszt szaporítására használták. Ínséges évben, mikor kenyérszükén voltak, összeszedték az erdőből a *tőfa makkját*, parázon megsütötték, héját lehúzták. Sült gesztenyéhez hasonló íze van.

2. Állati eledelek.

A legtöbb vadontermő növény alkalmas állati táplálkozásra. A legelő növényzete tartja el részben a disznókat, teheneket. A réten, a fű között számtalan virág, növény él, melynek legtöbbje a takarmányozás szempontjából hasznos. Kimerítő föl-sorolásuk azért bajos, mert hisz nagyon sok állati táplálkozásra alkalmas növényt nem is ismer névszerint a nép. Ezen a helyen inkább azoknak a növényeknek a megemlítésére kell szorítkoznom, melyeket mint egy-egy állat csemegéjét tart számon a nép, vagy amelyeknek nagyobb jelentősége van az állattartásban. Sokszor a növény neve is ezzel van összefüggésben.

A baromfitartásban nagy szerepe van a *csajány* ~ *csalány* ~ *csollánynak*. Csalánszedéskor az asszonyok régi harisnyából való *kesztét* (keztűt) húznak a kezükre. Főleg a *kis zsidákat* (libákat) etetik vele kukoricakásával összeelegyítve. A *kis récéknek bábickó* a kedves eledele. A kacsák maguk is szívesen lelegelik, ha megtalálják, de a gazdasszony saját maga is megszedi és összevágja nekik, különösen míg kicsik a récék. A *tikhur*, mint neve is mutatja, a tyúkok csemegéje. Ha a veteményeskertben gyomlál a háziasszony, a *tikhurt* a tyúkoknak csibéknek szórja. A kicsi csibék részére meg is vágja. Az erdőről hazahozott *madárkölest* is a csibékkel etetik meg. Akinek galambja van, az a galamb fészkébe tesz *madárkölest*.

A disznó sokféle gyomnövényt kedvel. A veteményeskertből kigyomlált gazokat kosárszám öntik be a disznóólba. Kedves eledelei a különböző *porék* (paréjok), *fehér-*, *fosztos-*, *disznóporé*. Ezeken kívül a fehérvirágú, elfutó *szujákot* és a még gyöngye *kaszilvát* ropogtatja szívesen. Szoktak neki *tejezsaszt* adni. A tejesgaz minden fajtáját megeszi, de a leveesebbet, vastagabbat jobban szereti. Ha kiengedik a disznót, malacot az udvarra, az udvar füve közt növe *porcogós-füjet* ropogtatja legszívesebben. Ez a növény nevét is onnan kapta, hogy a disznó foga alatt éles sercenő hangot ad. Télen a disznó az erdőszélen legelve, megkísérli a *galaginyát* lerágni. A pásztor ilyenkor maga veri le botjával a galagonyát. Ez szinte — úgy mondhatók — közös eledele a legelő állatnak s a legeltető pászornak. Közös csemegéjük a már szintén említett *kutyolló-fű* vagy *fődi-magyaró* is. A disznó orra messziről megérzi ennek a növénynek a szagát s kitúrja. Ilyenkor aztán a kanász és a disznó együtt szedegeti fel a jóízű csemegét.

A szénában található növények értéke a takarmányozás szempontjából különböző. Különösen jónak tartják a sárgavirágú *sárkerékfüjet*, a pirosat nyitó *somkórót*,¹ mely leginkább *sargyukaszálatkor* fordul elő nagyobb mennyiségben. Hívják

¹ Nem azonos az orvosi *somkórónak* nevezett növénnel.

sargyu-virágnak is. Tehenet szoktak *vadborsóval* is etetni. Ha sok a vadborsó a búzában, kirotálják s úgy adják a tehénnek.

A kutya kedves eledele a *cigázab*. Különösen, ha a hasa fáj, szaglász utána s messze helyekre is elmegy érte.

Nemcsak a háziállatok kedves eledelét figyeli meg a nép, a többi állat csemegéjét is megjegyzi. A *nyulkóró* pl. onnan kapta nevét, hogy száraz szárát szívesen megrágnak télen a nyulak. A vadak kedves elesége a *fagyócska* bogyója. Ezért hívják *kányabubucs-fának* is. A kányán kívül különösen a fácán kedveli. A mókus meg az erdei keményhéjú mogyorót, a *hajmaggyarót* ropogtatja szívesen.

A méhnek is megvannak a maga virágai, amelyekről mézét összegyűjti. Közismert ebből a szempontból az *ákác* virága. Ezenkívül szívesen látogatja a fehér *tāróvērágot*, melyet éppen ezért *mévērágnak* is hívnak. Szereti a méh az élősvénynek is használt *sömfisömfa* virágját is. Méh, darázs egyaránt kedveli a *darázsvērágot*.

II. A növények szerepe a gyógyításban és a testápolásban.

Országszerte ismert jelszava a népi orvostudománynak: Fűben, fában van az orvosság. Hosszú idők tapasztalatai állnak egy-egy gyógyító eljárás mögött. A vadontermő növények nagy részét azért ismeri névszerint a nép, mert a gyógyító hatásukba vetett hit nemzedékről nemzedékre öröklődik. A felületes szemlélő ugyan azt hihetné, hogy a jómódú és magát „pógár“-nak nevező, valóban sok tekintetben polgárosult földművesosztály, amely minden nagyobb bajával orvoshoz jár, már nem is ismeri az ősi gyógymódokat. Pedig ezek a növényi orvosságok igen szívósak s legtöbbjük nemcsak az öregek emlékezetében él, hanem a gyakorlatban is. Természetesen nem mindenki ismeri egyformán a gyógyító hatású fűveket. A gyógyfűvek utolsó, faluszerre híres szakértője Bódis Mária, négy esztendeje halt meg. Adatközlőim nagyon gyakran hivatkoztak rá: „Mári nénitől hallottam...“, vagy ha nem tudtak kérdésemre felelni — „ha Bódizs Mária néni élne, biztos meg tudná mondani“ — jegyezték meg. Még ma is vannak azonban olyan öreg asszonyok, akik a többinél jobban ismerik a gyógyfűvek hatását. Betegség esetén hozzájuk fordulnak az ismerősök tanácsért és gyógyfűért. Ha pedig tudományuk boszorkányos hatalommal párosul, *fijes-asszony* vagy *javós* a nevük (a javós lehet férfi is).

Az alábbiakban felsorolom a növényekkel űzött gyógyítási eljárásokat betegségek szerint csoportosítva. Először az emberi, majd az állati betegségek gyógyításával foglalkozom.

1. Az emberi betegségek elleni orvosságok.

S e b e k g y ó g y í t á s a. A gyógyításra használt növények jórésze a sebek orvoslására szolgál. Az emberi testen keletkezett sebek állapotuk és eredetük szerint igen sokfélék lehetnek. A népi orvostudomány sokszor nem tesz különbséget seb és seb között; mégis vannak növények, melyeket meghatározott fajta sebekre használnak. Attól is függ a gyógyfű kiválasztása, hogy hol és milyen évszakban éri az embert a baj.

V á g á s. Legegyszerűbb eset az, ha munka közben elvágja valaki kezét, lábát. Ha a mezőn történik ez, mindjárt kéznél van a *szélös-utifű*. Levelét megnyálazva ráborítják a sebre. Egyszerű vágásra jó orvosság a *muhar* is. Levelét kézzel összezúzzák, majd ráteszik az elvágott kézre vagy lábra s valamilyen más levéllel (szőlő vagy kukoricalevél) betakarják és átkötik a sebet. Seb gyógyítására jó a *cípör*. Gyökerét megtörik, megzúzzák s levét a sebre csepegtetik.

K e l e v é n y é s g e n n y e s s e b. A kelevény vagy kelés gyógyításához sok esetben babonás eljárások fűződnek. Ha valakinek kezén, lábán kelés üt ki minden észrevehető ok nélkül, rontásra gyanakszanak. Rontás úgy érheti az embert, ha keresztúton általmenve pénzdarabot vagy eldobott, elszórt egyéb tárgyat, pl. kiöntött *borsót* (babot) kezével vagy lábával megérint. Az efféle rontásnak úgy lehet gyökeresen elejét venni, hogy a keresztúton talált tárgyra szalmát hordanak, meggyújtják. A füstölés elveszi a rontás erejét s a rontani akarón marad a betegség. Ha véletlenül vagy vigyázatlanságból mégis megesis a baj, a pórúljárt ember azon igyekszik, hogy betegségét hasonló módon továbbadja. Csak akkor múlnak el róla a kelések, ha valaki átveszi tőle. Természetesen, ha a kelevény nem rontás által keletkezett is (pl. szúrás vagy a seb elmérgeződése által), akkor is azon igyekszik a beteg, hogy túladjon rajta. Ebben az esetben ő lesz a rontó. A továbbadásnak többféle módja lehetséges. Egy részük növényi anyagok útján történik. A kelevényes beteg *borsót* visz magával s napfölkelte előtt ki-megy egy a faluhoz közel eső keresztútra. Se menet, se jövet nem szabad senkivel sem beszédbe elegyednie, sem pedig jobbra-balra nézelődnie, vagy hátrafordulnia. Mikor a keresztútra ér, előveszi a magával hozott babot, kivesz belőle egy marékka, fölemeli és feje fölött hátradobja. Ezt háromszor megismétli. Aztán elmegy a falu alatt folyó *hármás-víz*hez (a malomárok s még két más árok találkozása). A vízzel szemben megáll, márkába vizet vesz fel, s feje felett háromszor átdobja. Ha mindez megtörtént, bizonyára megszabadul keléseitől. Ahol hármásvíz nincs a közelben, a babnak a keresztúton való elszórása is elegendő, mert ha azt valaki megérinti, ráragad a betegség.

A kelés átadásának több ehhez hasonló módja van. *Borsó-*

szerepel a következő gyógyító eljárásban is : megfőzik a babot, s a keléses helyet megdörgölik, bekenik vele. Ezt a babot, mely a keléses testrésszel érintkezett, kiviszik a keresztútra s kiöntik. Aki belelép, az viszi el a betegséget. Ennek a gyógymódnak változatai is vannak. Főtt bab helyett használhatnak *vöröshajmát* vagy *piros paradicsont*. A hagymát, illetőleg paradicsomot kettévágják s végighúzzák vele a keléses helyet, aztán eldobják a keresztúton.

A környékbeli Szentgál községből betelepült asszonytól hallottam a betegségre egy másik orvosságot. *Fotta-péntökön* vagy *fotta-csöörtökön* két árok összefolyásából kell hozni vizet és abba *apró-bujtorgyánt* kell főzni. Ha fölforrt a lé, vízzel és liszttel gyúrt háromszor kilenc gombócot tesznek bele; a gombócokat visszafelé (kilenc, nyolc, hét...) háromszor megismételve olvassák meg. Ha megfőtt a gombóc, a levét leszűrlik; a keléses testrészt ebben a lében megmossák s a *megyére* öntik, úgy, hogy a lé dél felé folyjon. A gombócot pedig a kutyával etetik meg, mert azt tartják, a kutyának nem árt a rontás. Ha férfi a beteg, nőtény, — ha nő, bakkutyának adják a gombócot.

A kelevény eltávolítására olyan növényi orvosságokat is használnak, melyeknek nemcsak közvetítő szerepük van, mint az eddig említetteknek, hanem aktív gyógyító hatást tulajdonítanak nekik. Ilyen esetekben az a cél, hogy a sebet hamarabb megérleljék, s a gennyet a sebből kiszivassák.

Elgennyesedett, gyulladásos sebre igen népszerű orvosság a *farkasóma*. Levelét megfőzik, levével mosogatják le a sebes testrészt; a megfőzött levelet pedig melegen a sebre kötik. Kelésre vagy gennyes sebre teszik az *épszöllőt*, vagy más néven *szépasszó szöllejét*. (A szépasszony boszorkányos lény.) Levelét tartják gennyszívó hatásúnak. A *lilijom* is a kelés ellen használt gyógynövények közé tartozik. Levelét gennyes sebre kötik. Nemcsak levelével, hanem hagymájával is gyógyítanak. Megfőzött hagymáját vászondarabra kenik, s rákötik a sebre. A seb érlelésére alkalmas az *apró-pipitér* teája is. A forró teába mártott kendőt kötik a gennyes sebre. Gennyszívó hatása miatt használják a *vöröshajmát*. Félbe vagy szeletekre vágva zsírban megsütik, s úgy teszik rá a kelevényre vagy *tárra* (nagy kelés). Hasonló hatása van az egyszerű nyers paradicsomnak, mely felszeletelve akár egyszerű vágásra, akár gennyes, meggyült sebre alkalmas orvosság.

L á b s e b e k. A sebek egyik fajtáját a lábsebek alkotják. Lábon keletkezik a *tárorseb*, melyet a népképelet a gabonatarlóval hoz kapcsolatba. Ennek az a magyarázata, hogy ez a betegség többnyire nyáron, aratás tájban fordul elő. Ez tulajdonképpen szőrtűsző-gyulladás, mely porral, piszokkal tovább fertőződve, a lábszáron gennyes pattanásokat okoz.¹ A nép hite

¹ Dr. Múró László körorvos úr szíves szóbeli közlése alapján.

szerint tarlósebet úgy lehet kapni, ha valaki kiönti a tarlóra az aratás után maradt ivóvizet. Tilos dolognak tartják a tarlóba vizelést is; ettől is lehet sebet kapni. Ha valakinek *kihánta a tőrő a lábát*, a következőképpen orvosolják: Azon a szántóföldön, ahol abban az évben legelőször aratott a beteg, egy kis helyen kereken fölszedik a tarlót, s hazaviszik. Ha azon a tarlóföldön fehér *tőrővérágot* is találnak, abból is szednek. A tarlót tarlóvirággal együtt vagy a nélkül megfőzik, a főzetében mossák meg a sebes lábat. Lábmosás után a vizet vissza kell vinni ugyanarra a helyre, ahonnan a tarlót felszedték. Ha a vizet ott kiöntik, elmúlik a betegség; mintegy visszaadják a tarlónak a tarló okozta sebet. Van olyan család is, ahol ez az eljárás és a hozzákapcsolódó hagyomány már csak leegyszerűsödve él. Tarlóvirág főzetében megmossa a beteg a lábát, s már magát ezt a lábfürdőt gyógyító hatásúnak tartják.

Ha valakinek a lába *kidurog, kipattog* (egymás melletti apró fölpattozó sebek keletkeznek rajta), *pattozófível* orvosolják. Fehérszínű, hólyaghoz hasonló virágját rákötik a fölpattozott, sebes lábra.

Kisebesedett láb gyógyítására alkalmas a *bürök ~ bérök* is. *Fokhajmaszárral* együtt főzik meg, s ezzel a főzettel borogatják a sebes lábat.

Sebes daganatra jó a *csikótápu-fűnek* a levele. Emberen vagy állaton lévő sebet, daganatot *fődi-bozdával* is gyógyítanak. Szárát, gyökerét megfőzik. Levével borogatják a fájós, dagadt testrészt.

Esésben vagy verekezésben szerzett zúzódásos seb gyógyítására régen a vadkörte ecetágyát is felhasználták. A vadkörteecet üledékét mohás földdel összekeverték s rákötötték a megsérült testrészre.

A *égési sebek* is ismeretes néhány növényi orvossága. Első segélynek legkézenfekvőbb a *vöröshajma*. Ha a seb nem súlyos, ezt elegendőnek is tartják. Ilyen esetben az összevágott vöröshagymát a megégett helyre gyorsan rákötik. Égési sebre a savanyú *kapiszta ~ káposzta* levelét is rá szokták borítani. Égési sebben szenvedő beteget *tökmag-* és *tányérvérágo*lajjal is orvosolnak. A tökmagot és tányérvirágot erre a célra maguk törlik meg mozsárban, s a kisajtolt olajat rákenik az égett bőrfelületre.

A *kutyaharapta sebek* is van növényi orvossága. A megharapott kettőtör fogával egy *borsószömöt* s ráteszi a harapásra. Veszett kutya marása ellen már másképpen védekeznek.

Folyosó (orban c). A *fojosó* gyógyítására két növényi orvosságot jegyeztem fel. Legegyszerűbb a káposztalevél, melyet nyersen, amint a kertből előhozzák, a beteg folyosós testrészére borítanak. Másik gyógyszere az *egérfarku-fi* (a bevándoroltak *cicafarku-fű* néven is emlegetik). Levelét meg-

törlik, kifacsarják, kicsepegő levét rácsorgatják, levelét meg rákötik az orbáncos helyre.

Ótvar. Különösen gyermekeknél gyakori bőrbaj az *ótvár*. Ez ellen az *apró-bujtorgyán* tüskés bogyóját főzik meg. A főzettel mosogatják az ótvaros testrészt.

Főköny. Bőrbetegség a *főköny* is. Szemölcsszerű képződmények keletkeznek a testen; leggyakrabban a kézen fordulnak elő. Ha valakinek főköny támad a kezén, néhány szem kukoricát tesz rá, s hagyja, hogy a tyúkok kapkodják le róla. Abogy a kukorica eltűnt a kezéről, úgy fog a főköny is hamarosan elmúlni.

Sömör. Fekete tyúk három tollát ki kell húzni, zsírba belemártani, a sömörös helyet bekenni vele, s utána rozsliszttel behinteni (Adatközlőm ezt a gyógymódot egy másfalusi német asszony tanácsára végezte el magán).

Fagyás. Ha a láb fagyás következtében megduzzad, megpirosodik és viszket, azt mondják *vizes tetű* bántja. Ilyen esetben *szomoru-físzfa* leveléből lábfürdőt készítenek; míg egészen forró a víz, gőzölik, mikor annyira kihűlt, hogy a láb elbírija, megáztatják benne a lábat, vagy a meleg leveleket borítják rá a fagyásos helyre. Ugyanezt az eljárást *borsfível* is szokták csinálni.

Fülfájás. Általánosan ismert gyógynövény ez ellen a betegség ellen a *kürözsa*. Kapuk, házak, állatólak tetején található. Vastag, húsos levelét kézben megnyomkodják, megzúzzák, a kicsorgó levét vaskanálban fogják föl. Gyertyaláng vagy tűz fölött tartva meglangyosítják s úgy öntik bele a fekvő helyzetben lévő beteg fülébe. Mintegy negyedóráig tartják a fülben ezt a folyadékot. Más növényi anyagot is szoktak fájós fülbe csöppenteni. Ha tudnak szerezni *szagosszöllőt* vagy *csömöszszagu-szöllőt*,¹ levét a fájós fülbe cseppentik. Tavasszal pedig, míg zöld a vetés, letépnek néhány zöld búzalevelet, megdörzsölik jól, hogy a leve kicsöpögjön, s ezt teszik a fülfájós fülébe. Fülfájás elleni orvosságnak használják a *barkócafa* termését is. Teát főznek belőle. A gyógyszert ebben az esetben nem a fülbe teszik, hanem megítatják a beteggel. Ez ellen a betegség ellen hatásosnak tartják az *apró-pipitér* teáját, mellyel a fájós fület borogatják.

Fogfájás. Legnépszerűbb növényi ellenszere a *bölen* (beléndek). Magját, a *bölémmagot* izzó cserépre teszik, s egy kis tállal letakarják. A tál feneke jól megfüstölődik. Most forró vizet öntenek a tálba, s a fölszálló gőzre kell a betegnek kitátott szájjal hajolnia egy negyedóráig. Ez alatt a beteg arcát letakarják. Azt mesélik, az ilyen gőzölés után sok kukac jön ki a fájós fogból, s az egészen rossz fogak ki is esnek. Nemcsak bölémmaggal gőzölnek fájós fogat, hanem *szénamujuvával* is. A szénakazal

¹ csömösz 'bűdös banka'.

alatt maradt törmeléket fazékban megfőzik. Gözére tartja fejét a fogfájós beteg. A katáng¹ virágjából is készítenek fogfájás ellen orvosságot. A már előzőleg megszáritott virágot megfőzik, a levét kiöntik, a megfőtt virágot pedig kendőre téve, a beteg állára kötik.² Fogfájást úgy is gyógyítanak, hogy a beteggel zabot pipáltatnak. A zabszem úgy is jó orvosság fogfájás ellen, ha megfőzik s gözére rátartják a fájós fogat. Fogfájósok *komlót* is szoktak gyógyszernek használni. Tavasszal s nyáron, míg zöld a komló, ágastól, virágostól letépi, megfőzik s fájós fogat gőzölnek vele. Télen legfeljebb szárított komló található. Ezzel is épügy gőzölik a fogat, mint nyáron a zöld ággal. Ha valakinek a foga fáj, hatásos gyógymódnak tartják, ha boszorkánygaz gyökerével piszkálja meg. Egy nem nagyvátí születésű asszonytól hallottam, hogy a *bicskegubacsot*, amit ő *Mária-hajának* nevezett, használják fájós fog füstölésére.

S z e m f á j á s. A gyulladáshoz, hurutos szemet *apró-pipitér* teájával mossák, borogatják. Szemfájás ellen egy gombafajtát is használnak: az *árvalámfülét* Taplós fán, leginkább bodzafán nő ez a kicsi, piros, fülalakú gomba. Megfőzik, zsírban megsütik s a beteg szemhéját bekenik vele.

F e j f á j á s. Egyik orvossága a *torma*. Megreszelik, s ruha közé teszik, úgy kötik a homlokra vagy a nyakszirtre attól függően, ki hol fájlalja fejét. Közvetlenül a bőrre azért nem teszik, mert nagyon erős és kimarná a bőrt is. Szokták *kolompér*-ral is gyógyítani a fejfájást. Kerek szeletekre vágják föl a krumpelit, s kendővel a beteg homlokára szorítják.

K ö h ö g é s. A *kehe* (köhögés) ellen használt növényi orvosságok száma viszonylag nagy. Különféle teával gyógyítják. A köhögés ellen főzött teák egy részét nemcsak betegek isszák. A háború különösen kényszeríti az embereket, hogy a természet nyújtotta tea-füveket használják táplálkozás céljára. Béke idején azonban többnyire mint gyógyteák szerepelnek. Ezeket a teákat nem forrázással készítik, hanem hideg vízbe teszik fel, s amíg a víz fölforr, jól kifő a tea-fű íze. Leszűrlik a levét s cukorral vagy mézzel isszák. Így készül a *hársja*- és a *mecseki* vagy *mecsekháti-téja*. Hasonlóképpen elterjedt a *bozdafa* virágjából és az *apró-pipitér* virágjából készült köhögés elleni tea. A még nem egészen kinyílt *agárcfa* ~ *ágáca* levelét megszáritva, főleg gyermekek számára főzik köhögés ellen. Kellemes orvosság az aszalt *birsóma* cukrosvízben megfőzve, melyről szintén azt tartják, hogy szünteti a köhögést. Orvosság gyanánt fogyasztják a *zsája* keserű teáját. Nyáron nyersen, télen szárítva főzik meg tejben köhögésben szenvedő beteg részére. Szoktak a *díja* kemény héjából is köhögősök számára teát főzni. Cukorral vagy mézzel isszák, mert igen keserű. A *vöröshajma* héjából

¹ Népi nevét nem lehetett teljes bizonyossággal megállapítani.

² Ezt a gyógymódot csak egyszer hallottam.

készült teát is jó orvosságnak tartják. Használják az *ezörjöfi* teáját is köhögés ellen. *Zapszómából* is lészítenek orvosságot. A kazalból kihúzott zabszalmát ollóval kissé elmetélik, vizet öntenek rá és fölteszik főni. Ha megfőtt, levét a beteggel meg-itatják. A fedő alatt főzött *szívafatopló* levét is adják köhögő betegnek. Szünteti a köhögést a *szödörlevél* teája is. Van, aki a *sillő* bogyóját, a *borovicskát* főzi meg gyógyteának. Népszerű és elterjedt a kukoricatea készítése is, mely nemcsak köhögés, de rekedtség ellen is jó orvosság. A kemény kukoricaszemeket vízben jól megfőzik, s a levét leszűrik. Ezt a levet kell a köhögős betegnek meginnia. Még hatásosabbnak tartják ezt a gyógy-szert, ha a meleg, de már nem egészen forró kukoricaléhez nyerstojást kevernek. Köhögés ellen árpából is készítenek orvosságot. Az árpaszemeket mozsárban megtörik, megszitál-ják s megfőzik. Ezt a főzetet kell a betegnek meginnia.

T ü d ő b a j. Tüdőbaj ellen sokszor ugyanazt a gyógy-szert használják, mint a közönséges köhögés ellen, minthogy külső megnyilvánulásuk hasonló. Vannak azonban olyan orvos-ságok is, melyeket kizárólag tüdőbajosok használnak. *Heptika* ellen fogyasztják a *pöszérce* ~ *pöszörce* keserű teáját. Ennek a betegségnek egy másik orvossága a *békarokka* teája. A *fődi-bozda* termését, a *csetét* is használják gyógyszernek. Cukor nélküli, émelygős ízű lekvárját éhomra eszik a tüdőbajosok. Van aki *fődi-bozda* leveléből főz tüdőbaj ellen teát. Gyógyító hatásának tartják az *apró-bujtorgyán* bogyójából készült teát is. Tüdőbaj ellen készítenek orvosságot a *fagyócika* gyökeréből is. Meg-száritják s a belőle készült teát itatják a beteggel.

R e u m a. A nép ezt a betegséget sokszor csak *hülés* néven emlegeti. A megfázás folytán keletkezett reumatikus fájdalmat s az akut reumát rendszerint forró fürdőkkel orvosolják. Ezek-ben a fürdőkben növények is fordulnak elő. Igen hatásosnak tartják a *szénamujva* fürdőt, mert a szénatörmelésekben nagyon sokféle gyógyfű van együtt. Nagy üstben forralnak vizet, benne főzik a szénamujvát. A forró lét sajtárba hordják, s letakarják lepedővel vagy ponyvával, hogy a gőze ki ne szálljon. Mikor annyira kihűlt, hogy a test elbírná, megfürdik benne a beteg. Ezt a fürdőt akkor is használják, ha valakinek csak egyik test-része, karja, háta fáj. Ilyenkor csak a fájós testrészt mossák le. Reumatikus fájdalmak orvoslására a *cípör* nagy leveleiből készült fürdővizet is szokták használni. *Máva* gyökeréből is készítenek fürdőt. Nem is fontos benne az egész testet meg-fürösztetni, elég, ha csak a lábát áztatja bele a beteg. A reuma legtöbbször karon vagy lábon érezhető. Ilyen esetben a *fok-hajma* száraz szárát főzik meg, s jó melegen rákötik a fájós test-részre. Reumás beteg számára a paradicsom már elszáradt tövé-ből, szárából is lehet fürdőt készíteni. Lábfájósaknak jó orvos-ság a *vattátogató*. Némely beteg nyáron egy egész évre valót szed belőle, megszáritja a napon, s ha szüksége van rá, megfőzi s

gőzöli vagy áztatja benne reumás lábát. Reumás láb gyógyítására használják a *békarokka* főzetét is. Szokták a békarokkát fokhagymaszárral együtt is főzni. Míg forró a folyadék, gőzébe tartják a lábat, mikor pedig *elesik a naty tüze*, lábfürdőt vesznek benne. Reuma ellen hatásosnak tartják a következő eljárást is. Lefejtik az *egörfa* kergét késsel, vízben megfőzik s az így nyert forró folyadékkal gőzölik a reumás lábat.

K ö s z v é n y. Egyik növényi orvossága az *ökörfarku-téjakóro* vagy *ökörfarku-fű*. Virágját összevágják s kifacsarják. Levélvel borogatják a fájós, köszvényes derekat, a kifacsart virágot pedig rákötik a fájós helyre. Erre a betegségre jó orvosság a reszelt torma is. Kendő vagy más ruhadarab közé teszik s a fájós testrészre kötik. Még hatásosabb szernek tartják a mézes dohánylevelet. Erre a célra természetesen csak a szűzdohány alkalmas. Ezt ráhelyezik a beteg fájós tagjára, s kendővel átkötik.

G y o m o r f á j á s. Gyomorfájás elleni orvosság a *gyümölcsajja-fi*, mely mint a neve is mutatja, gyümölcsfák alatt található, kúszós növény. Mikor a *gyomor édagad* (megpuffad), megforrázzák a gyümölcsalja-füvet, hagyják egy kicsit ázni, aztán a jól megázott füvet két ruha közé téve a fájós gyomorra kötik. Hasonló hatású növény a *fekete-gábosz*. Gyökerét forró vízben áztatják s a beteg gyomrára teszik. Gyomorfájások orvosság gyanánt fogyasztják az *ezörjőfi* teáját, melyet pálinkába öntve isznak meg. Teának elkészítve szokták gyomorfájás ellen fogyasztani az *ökörfarku-fijet* és a jószagú *lóméntát*.

V é r h a s. Ez ellen a betegség ellen legeredményesebb orvosságnak a *vadgesztönyét* tartják. Héját lefejtik, a belső részét megreszelik s pálinkába téve itatják meg a vérhasban szenvedővel. Nagyon keserű ízű orvosság. A vérhast úgy is szokták gyógyítani, hogy piritott kenyérre *cserfahamut* szórnak, s ezt etetik meg a beteggel.

H a s f á j á s. Vérhas vagy erős hasmenés ellen fogyasztják az aszalt *vadómát* és *vatkörtét*. Cukor nélkül vízben megfőzik, s a levét is megisszák. Szünteti a hasmenést a *büdös-somfa* termése is. Ezt az apró bogyót teának megfőzve cukor nélkül issza a beteg. A falu német lakói hasmenés és hányinger ellen *szarkalábból* szoktak teát főzni.

Székrekedés ellen a *keskőny-utífi* teáját isszák. Még közönségesebb ez ellen az aszalt *szíva* fogyasztása nyersen vagy megfőzve.

V é r s z e g é n y s é g. Ez ellen csak egy növényi orvosságot jegyeztem fel. Ez a *kocsántos-cserfa* termése. Teáját itatják a vérszegény beteggel.

A s z t m a. Egyik orvossága az, hogy a beteg *pocamagot*, a *pocagaz* magját pipába téve szívja. Ezenkívül szoktak *birsómalevelet* is pipálni az asztmások. Van, aki *apróbujtorgyán* bogyójából készült teával gyógyítgatja asztmáját.

Vesefájás. Vesefájásban szenvedő betegek megszártott *békarokk*ából főzött teát isznak cukor nélkül.

Hideglelés. Harmadnapos hideglelés ellen az egyik falubéli gazda *lejándér* leveléből készült teát ivott. Egy gyűszűnyi elég lett volna belőle, de ő egy evőkanállal ivott s nagyon rosszul lett e miatt.

Gyermekek betegségei. A gyermek betegségeinél a falusiak szerint különösen nagy szerepet játszanak a rosszindulatú természetfölötti lények, boszorkányok, rossz szellemek. Ezekről kell már a születés pillanatától kezdve a gyermeket megvédeni. Legegyszerűbb és legkéznélfekvőbb eszköz ellenük a *fokhagyma*. A rossz szellemek ugyanis nem állhatják a fokhagyma szagát. Már a gyermekágyas asszony átyfjéjébe egy fej vagy néhány gerezd fokhagymát tesznek. Ugyanakkor az ágy belső oldalára az újszülött mellé vagy az ágy végébe *kerti-sóprút* helyeznek el, hogy *nē gyűjjön hozzá a rossz lélek*. Később a kisgyermek fekvőhelyére is tesznek egy-két gerezd fokhagymát. Ha a csecsemő mellbimbója kemény és kivörösödik, azt mondják: „a *boszorkányok szopik a csöcsöt*.” Ilyenkor bedörzsölik fokhagymával, hogy ne kínozzák a gyermeket a rosszak.

A csecsemő nagyon érzékeny a rontás iránt. Elég az is, hogy valaki gyönyörködve ránézzen, már is *szöm árt* neki. — Különösen veszélyes az összenőtt szemöldökű férfi vagy nő nézése. Ha a gyermek sokat sír, s a szülők nem tudják okát adni, biztosra veszik, hogy gyermeküket valaki *szömmē mögverte*. Az ilyen esetekben használt gyógymódok között két növényi orvosságot jegyeztem fel. A *máva* szárát levelestől, virágostól megfőzik, s levében mosdatják meg a csecsemőt. A mályvát e gyógyhatása miatt *igézöt-mávának* vagy *szömbeigézö-mávának* is hívják. Jelzője lehet még *fehér* is, jóllehet inkább halványlila a színe. Szemverés ellen másik növényi orvosság a *madárköles*. Ritkábban használják, nem általánosan ismert. Az erdőről hozzák haza. Ágacskái tele vannak apró fehér gyöngyökkel. Ezeket a gyöngyöket, melyek amúgy is könnyen leperegnek, az ágakról leszedik, s beleteszik a gyermek mosdóvizébe.

A sokat síró-rívó, rosszul alvó gyermeket a szülők mestersegesen igyekeznek elaltatni. Legközönségesebb a mákból készült ópiumos altató. Vagy a szárát vagy a fejét főzik meg vízben, s néhány kávéskanálra valót itatnak meg a kicsivel, vagy egyszerűen a fölívágot *mággubába* öntenek vizet s abból itatják meg a rossz-alvó gyermeket. Van a gyermek elaltatásának egy kevésbé ártalmas, inkább babonás módja. Az álmatlan gyermek ágya fejéhez *bicske-gubacsot* tesznek. Ez, úgy tartják, meghozza a gyermek álmát. Ilyen álmhozó növény az *istenfű* is. Sokat síró gyermek feje alá teszik.

A halál megjósolása. Ha hosszú ideig élet-halál közt lebegő nagy beteg van a háznál, a családtagok szeretnék már, ha a beteg állapota jobbra vagy balra fordulna. Egyrészt,

hogy ne szenvedjen annyit a beteg, másrészt, hogy ők is tudják, mire készüljenek. Ilyen esetben különböző eljárással próbálják megállapítani, merre fordul a beteg sorsa. Van olyan növény, mely elválasztja, életben marad-e a beteg, vagy sem. Ez a halálválasztó fű a *cípör*. Leveleit megfőzik. Ha főzés közben a levél zöld marad, meggyógyul a beteg, ha megsárgul, meghal. Mindkét esetben megfürösztik ebben a vízben a haldokló beteget, hogy hamarosan meggyógyuljon, illetőleg meghaljon.

Mérgek. Némely növényről tudja a nép, hogy fogyasztása életveszélyes. Megesik, hogy egy-egy asszony visszaél ezzel az ismeretével és megéteti az urát. Mint mérgezésre alkalmas növényt emlegetik a *pocagast*, melynek feketés magja erős mérég. Ha ennek a főzetével itatnak meg valakit, az hamarosan elköltözik az élők sorából. Azt mesélik a falusiak, hogy egy falubéli asszony mákostészta-ba tette bele, s úgy mérgezte meg az urát. Hasonló hatásúnak tartják a *bölemmagot* is. Nemcsak embert, hanem állatot is lehet vele ölni.

Szépségápolás. Hajnövesztés. Kis iskolás leánykák, akik szeretnék, hogy szép, hosszú hajuk legyen, elmennek a kenderáztató mellé, vagy a legelőbe, ahol a *hajgdó-kórót* legkönnyebben lehet találni. Nagy leveleiben eső után mindig megáll a víz. Ezért a tulajdonságáért *madárcák válujika*-nak is mondják. A benne talált vizet kis edényben felfogják, s vagy rögtön a fejükre szórják, vagy hazaviszik s haját mosnak vele.

Hajhullás ellen is van növényi orvosság. Mielőtt virágoznék az *apró-bujtorgyán*, gyökerét a földből kiássák. Ha valakinek hullik a haja, ennek a főzetében mossa meg. Az apró-bujtorján gyökerét *árvacsallány* levelével is szokták együtt főzni hajmosóvíznek hajhullás ellen.

Hajfestés. Aki azt akarja, hogy szép szőke haja legyen, zabszalmát főz meg s annak a levében mossa meg haját. Szőkíti a haját az is, ha *apró-pipitér* vagy más néven *kamilla* főzetében mossák meg.

Szeplő. Amelyik fehérnép szeplőjétől meg akar szabadulni, annak a következő tanácsot kell megfogadnia. Pünkösöd hajnalán, még napfölkelte előtt menjen be három kertbe. Mindegyikben keresse meg a fokhagymát. Vegye le róla a harmatot, s ezzel mossa meg az arcát. Útja közben visszanéznie nem szabad, s más úton kell hazamennie, mint amin elindult. A bevándorolt németek körében hallottam azt a szokást, hogy a szeplős leányok arcukat a *kutyatej* eltörésekor kicsorgó tejszerű nedvvel kenik be, hogy megszabaduljanak szeplőiktől.

Arctepirosítás. Már a kisgyermeknél biztosítani szeretnék a szülők, hogy szép piros legyen az arca. Különösen a leánygyermeknél fontos ez. Ezért a kicsit vöröshagyma héjába öntött néhány csepp vörös borral itatják meg. Az arctepirosítás régen sem volt ismeretlen a fehérnépek előtt. *Pirosító-*

gyökeret használták erre a célra. Az arcpirosításnak ez a formája ma már nem szokásos.

A kényesebb leányok vagy menyecskék, ha kezüket dió vagy krumpli héja megfogta, piros paradicsommal döröglik le.

Hogy a szobában jó illat legyen, *cserösnyemagot* égetnek parázsra téve. Jó illatuk miatt szeretik az öregasszonyok a szagos kerti virágokat is. Kiskertbe, temetőbe, szőlőhegyre ültetik az *izsófit*, *istenfát*, *levendulát*, *bazsalikát*, *rezedát*, *rozmaringot*, *majoránnát* stb. Szekrényüket is ezekkel illatosítják. Öregasszonyok zsoltáros könyvükbe ilyen jóillatú növényt tesznek *gyelnek*. Temetéskor pedig azért viszik magukkal, hogy ne érezzék a halott szagát.

B o l h a - , m o l y i r t á s . Növényekkel szokták a bolhát és a molyt irtani. A bolha nem is jelent szégyent hordozójára nézve, inkább tréfálkozva emlegetik. Mégis, ha nagyon elszaporodik, védekezni kell ellene. Ilyenkor az *ágyi ruha* közé *bóhagz*t, vagy más néven *paprikagazt* tesznek. Szoktak bolha ellen diófalevelet is helyezni el az ágyban.

Moly ellen a ruhásszekrénybe *levendulát* raknak. Ez egyúttal illatossá is teszi a ruhákat. Molyirtónak szoktak dohánylevelet is használni.

2. Az állatgyógyítás.

Nemcsak emberi betegségek ellen vannak kipróbált növényi orvosságok, hanem az állatok gyógyításában is használnak különböző gyógyító hatásúnak ismert füveket.

Vannak olyan állati betegségek, melyek mindenféle állatnál előfordulhatnak s melyeknek ennél fogva közös orvosságuk van. Először ezeket a gyógymódokat említem meg, majd sorra veszem a ló, tehén, disznó, juh, baromfi betegségeinek növényi orvosságait.

Az állaton előforduló sebeket éppenúgy, mint az emberen lévő leginkább *farkasóma* levelének főzetével gyógyítják.

Megerőltetés által keletkezett daganatot, mely leginkább lónál vagy szarvasmarhánál fordul elő, *fődi-bozddával* orvosolnak. Szárát, gyökerét megfőzik s levéllel mosogatják az állat dagadt testrészét.

Ha az állaton lévő sebet nem kezelik rendesen, megtörténik, hogy megkukacosodik. Ilyenkor *patlogzó-fíjet* vagy más néven *boszorkán-gazt* húznak a kukaccal ellepett sebű marhának, lónak vagy disznónak a fülébe, hogy a kukac eltávozzék.

A rosszul gondozott, elhanyagolt állat megtetvesedik. Marhán, lovon, disznón is előfordulhat a tetű. Ilyenkor dohánylevelet főznek meg (erre a célra jó a trafikból vett dohány is), s ezzel mossák meg a tetves állatot.

Az állat étvágytalanságára, hasfájására vagy fölfújódására is van általános hatású orvosság. Ez a *fokhajma*. A tehénnek

összevágott záptojással s egy kis ecettel együtt adják be. Ez megtisztítja a beleket. A rossz étvágyú, hasfájós disznónak a moslékjába aprítanak fokhagymát. A fölfújódott lónak ecetbe megáztatva adják be a fokhagymát.

L ó b e t e g s é g e k. Leggyakoribb ló-, illetőleg csikó-betegség a *kehe*. Ez a betegség akkor szűnik meg, ha a fölgyúlt nyálkás, gennyes anyagok a nyaknál kifakadnak. A kehe orvoslásának az a célja, hogy ezeket az anyagokat fölszívja és a kifakadást elősegítse. Ezt leginkább gőzöléssel igyekeznek elérni. Gőzöléshez használják az árpát. A vízben jól megfőzött árpát edényestől zsákba teszik, s a zsák száját rákötik a beteg ló nyakára. Így a gőz jól éri a nyakat, ahol a gennynek össze kell gyűlnie. Hasonlóképpen gőzölnek zabpolyvával vagy szénamurvával. Nemcsak a gőzölés, hanem a füstölés is gyógyítja a kehet. *Kendőrmagot, tőfatóplót*, tyúktrágyát dobnak parázsra s ennek a füstje járja át a beteg csikót. Ezt a betegséget úgy is gyógyítják, hogy zsírral bedörzsölt búzát vagy kendőrmagot etetnek a kehes lóval. Jó orvossága a kehenek a *fehér-üröm* is. Nyáron zölden etetik az ürömöt az állattal, télen megszáritva, megtörve adják be neki. Minthogy igen keserű orvosság, abrakba keverik el, hogy megegye.

Ha tavasszal egyszerre sok zöld takarmányt eszik a ló, megtörténik, hogy *kónikát* (kólikát) kap. A már említett fokhagyma-kúra mellett megvagdalt, besózott, megpaprikázott vöröshagymát használnak ellene.

Jól táplált lovaknál fordul elő a bővérűség, melyet úgy fejeznek ki: *vér bánytya a lovat*. Ez természetesen más állatnál is megeshet. A ló torkába ilyenkor bodzafavesszőt dugnak le, s jól megpiszkálják vele. Úgy is szokták gyógyítani, hogy *szénacsutakot* dugnak az orrába. Ez utóbbi eljárást akkor is alkalmazták, ha a lónak *mögdagad az egere* (a füle tövében lévő mirigy).

Ha a ló elvetéli csikóját, de a *poklája* (méhlepény) benne maradt, rohadt almát etetnek vele, mert azt tartják, ettől kiveti poklát is. Ez a betegség néha előfordul rendes csikózásnál is, olyan esetben, mikor az állat megfázott. Ilyenkor is alkalmazták ezt az orvosságot.

Ha a herélt lónak nincs rendes vizelete, a *csékjébe* (húgycső) besózott, bepaprikázott vöröshagymát tesznek.

T e h é n b e t e g s é g e k. A tehénbetegségek között első helyen említem meg a tehén megrontását és az ellen való védekezést. A boszorkányos tudományokban jártas emberek értenek ahhoz, hogy saját tehénük minél többet, minél zsírosabbat adjon mások rovására. Ha a gazda észreveszi, hogy tehene ok nélkül elapaszt, rontásra gyanakszik. Ennek az ellenszere a *boszorkán-gaz*. Előrelátó gazda szokott a háznál készenlétben tartani ilyen esetekre megszáritott boszorkánygázt. A tehén tőgye alá parazsat tesznek, erre helyezik a növényt. Hogy a füst minél jobban érje a tehenet, lepedővel le is takarják.

Babonás hiedelmek fűződnek a tehénnek *fődi-tökkel*, másik nevén *naty-tökfível* való orvoslásához. Itt ugyanis a gyógyító eljáráshoz még valami boszorkányos, varázsló mesterkedés is kapcsolódik azért, hogy a tehén minél több és minél fölősebb tejet adjon. Ebből a célból Szent György-nap előtt kiássák a földből a *naty-tökfíjet*. Ez a növény bokros, bozótos helyen nő. A föld felett kúszós indája van, a földben pedig egy kisebb-fajta tökhöz hasonló termése. Hogy ne kelljen érte messzire menni, van olyan ház, ahol a kerítés mellett meggyökerezették s így állandóan kéznél van. Szombati napon *föttával* (holdfogyatkozásakor) reszelik meg, s beleteszik a tehén eleségébe. Rendszerint korpával s egy kevés sóval összekeverve adják oda a tehénnek. Adatközlőim közül többen megjegyezték, hogy ezenkívül kell még mondani vagy tenni valamit a tehénnel, de ezt csak beavatottak tudják. Ezért csak az ilyenek képesek a tehenet ezzel az eljárással sikeresen orvosolni. A be nem avatottak ellenkező hatást érnek el vele: elrontják az állatot. Egy öregasszony elmesélte, hogy ő is megpróbálkozott vele, de olyan rúgós lett miatta a tehenük, hogy olcsó áron el kellett vésztetniük, mert senki se merte megfejni. Érdekes megfigyelni, hogy egy ilyen babonás eljárásból, hogy halványodik el idővel a varázsló-elem s hogyan válik egyszerű gyógyítássá. Egy fiatalabb adatközlőm például semmit nem tud már ennek a gyógy módnak természetfölötti vonatkozásairól. Úgy ismeri a *naty-tökfíjet*, mint egyszerű étvágygerjesztőt, melyet sovány tehénnek adnak, hogy jobban tudjon enni s meghízzék.

A vérhasban szenvedő szarvasmarhát *pünközsdirózsával* (*bazsarózsa*) orvosolják. Száritott szíromleveléből készült teát itatnak meg a beteg jószággal. A marha gyógyítása régen a csordás kötelességéhez tartozott. Ha vérhasjárvány ütött ki az állatok között, a csordás megcsapolta a cserfát s ennek a levét itatta a beteg marhával. Cserfalével még ma is gyógyítanak vérhas ellen. Emellett jó orvosságnak tartják a szilfa levét is.

Van olyan marhabetegség is, hogy az állatnak nincs *kürüje* (nem tud kérődzni). Ilyenkor megszáritott, megtört *szertüsök* (szerbtövis) az orvosság. Korpába téve etetik meg a tehénnel.

Ha fölfújódik a marha, Szent György-nap előtti záptojást nyomnak a szájába. Ugyanakkor az orrába összezúzott majoránnát dugnak. Ha nincs majoránna, jó poros szénacsutak is helyettesítheti. Van, aki a cserfa és szilfa levét fölfújódás ellen is jó orvosságnak tartja.

Előfordul, hogy a tehén tőgyét valamilyen mérges bogár megcsípi s a tőgy kisebbedik, vérzik. Ilyenkor a teje is véres lesz. *Máva* gyökerét kell ilyen esetben sós vízben megfőzni. Ezzel gőzölik meg a tehén tőgyét.

Mikor a tehéntől borját elválasztották, sokszor nem adja le a tejét. Ez a tőgy megkeményedését eredményezheti. Para-

zsát tesznek ilyenkor a tehén tőgye alá s erre diófalevelet szórnak. A tehenet lepedővel letakarják, hogy a tőgye jól megfűstölődjék.

Ha a marha elléskor nem veti ki a poklát, a következő eljárást alkalmazzák: megfőzik az *árvacsallány* levelét, a főzetet szappanhabbal összekeverik és ezzel irigálják az állatot.

Disznóbetegségek. A disznó bőrén néha sebes kiütés keletkezik. A sebes bőrfelületet a *kutyatej*ből kicsorgó, tejhez hasonló lével kenik be.

Kutyatejjel orvosolnak más disznóbetegséget is. Ha a disznó *korelát* (kolerát) kap, fülét kifúrják és kutyatej gyökerét húzzák bele. Ez is csak akkor igazán hatásos, ha a növényt Szent György-nap előtt ásták ki a földből. Ehhez a gyógymódhoz nagyon hasonló az az eljárás, melyet disznóvész vagy más betegség esetében is alkalmaznak a beteg állattal. Kifúrják a disznó fülét s Szent György-nap előtt szedett *patlogzófi*, másik nevén *boszorkánygaz* gyökerét húzzák bele.

Orbánc ellen is ismernek növényi orvosságot. A tavasszal nyíló *kígyóhajma* gyökerét ecettel elkeverik s orbáncos disznóval megetetik.

Juhbetegségek. Sajátos birkabetegség a kergekór. Ezt úgy próbálják gyógyítani, hogy a beteg állat fülét kifúrva, *gyűrűsgaz* termését dugják bele.

Ha a birka rühes, boszorkánygaz leveléből készített főzettel mossák le az állatot.

Szorulás ellen a birkának szárított, megtört boszorkánygast szoktak adni. Rendszerint kukoricadarával vagy más elességgel összekeverve etetik meg vele az állatot.

Baromfibetegségek. Ha baromfivész pusztít a majorság között, kőrísfáról fejtenek le kérget s azt teszik a baromfiak ivóvizébe.

Ha nagyon elszaporodik a tetű a tyúkólban, kifűstölik. Ilyenkor száraz piros paprikát szórnak a parázsra s annak a füstje — azt tartják — megöli a tetveket.

III. A növények szerepe a gyermekjátékokban.

A gyermek életében is fontos szerep jut a növényeknek. A városi gyermeknek boltból vásárolnak a szülők játékot, a falusi gyermek maga készíti el a keze ügyébe eső, legtöbbször növényi anyagból. A játéknak épp ez a legélvezetesebb része, míg sikerül az adott anyagokból lemintázni a felnőttek életében szereplő tárgyakat.

A kicsi gyermek s főleg a leánygyermekek játéka primitívebb, kevesebb ügyességet, találékonyságot igényel. Nem alakítanak, vagy csak keveset alakítanak a növényi anyagon.

Így játszanak például a *gyűrűfi* termésével, a papsajttal.¹ Ha jól rászorítják a karjukra, olyan folt marad egy kis ideig utána, mint a himlő elleni oltás helye. Ezért *ojtó-gaznak* is hívják. Egyszerű játékot nyújt a *kutyatej* is. Egy fűszálat megnyálaznak s a letört kutyatej kicsorgó tejszínű levét ráöntik s a fűvön a nyál színeiben játszik. A csipős csalántól minden gyermek fél. Ezzel ijesztgetik, kergetik egymást. Tréfás nevet is adtak neki: *rozmaring*. „*Nem szagulod mög a jó rozmaringot?*” — kérdi egyik a másiktól, miközben csipős csalánt csap az orra alá. A jobb-indulatúak csak ijesztgetik egymást; *árvacsallánt* vesznek a kezükbe s azzal *küszkönnék* (ingerkednek). Egyik gyermek árvacsallánnal a kezében odamegy a társához s meg akarja vele simogatni. Az azt hiszi, hogy igazi csalán, megijed és szaladni kezd. Erejüket is növényen próbálják ki. Erre a célra *pörgyét* (perjét) használnak. Kinyujtott tenyerükön a középső ujjiznél keresztbe fektetik a perjét. Most behajlítják ujjukat, miáltal a perje meghúzódik s ha ügyesen szorítják oda, el is szakad. Akinek sikerül elszakítani, azt erősnek tartják.

Némely növényhez, növényi játékhoz gyermekmondóka kapcsolódik. A *táskagaz* kis táskáit vagy az *agácafa* leveleit lecsipkedve a következő mondókát mondják: „*Élők-ē, halok-ē, szántok-ē, velők-ē, koporsóba jutok-ē?* Amelyik szóhoz jut a játszó az utolsó levél leszakításakor, az fog vele történni. — A *pippanccsal* ~ *paticcsal* kapcsolatban ismeretes a „*sör-ē, bor-ē, pálinka-ē*” mondásos játék. Azt találgatják a gyermekek, milyen színű a még ki nem nyílt pipacs virága. Az ügyesebbek már megfigyelik, hogy a még egészen fejletlen fehér (pálinka), a nagyobbacska rózsaszínű (sör) s a legnagyobb, a már majdnem kinyíló piros (bor) szokott lenni. Becslésük szerint aztán sört, bort vagy pálinkát mondanak, utána lefejtik a pipacs zöld levelét, hogy meggyőződjenek arról, eltalálták-e vagy sem. — A *nefelejcs*ről ez a mondóka jut eszükbe: „*Kék nefelejcs. Eszt a pofont ē nē felejcsd.*”

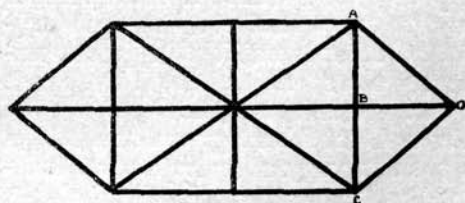
Szoktak a gyermekek temetést játszani. Egy babát tesznek a sírba s betemetik földdel. Fejfa helyett egy szál csalánt tesznek a sírba s a következő verset mondják hozzá:

„*Vót pinyőke, nincs pinyőke,
Nyukszik rózsás temetőbe.
Rozmaring a körösztye,
Pacsirta sír fölőtte.*”

Találgatással próbálják megállapítani, hány óra van. Ráfújnak a *láncfi* pihés termésére s ahányszori ráfújással sikerül az egész fészket elfújni, azt tartják, annyi óra van. Ezért ennek a növénynek *óravérág* a másik neve.

¹ A papsajt elnevezés falunkban ismeretlen. Csupán egy Vas megyéből származó asszonytól hallottam; a falusiak *istenke kenyér-kéjé-nek* is hívják.

A gyermekjátékoknak egy fajtája az, amikor a gyermek magát mintegy díszíti, cicomázza a játékkal. Ez is leginkább az utánzási ösztönből ered, mellyel a gyermek a felnőttek szokásait másolni igyekszik. A leánykák, különösen ha lakodalmat vagy más nagy eseményt játszanak meg, igyekeznek kipirosítani arcukat. Növényi anyagok közül ilyen esetben a *pippancs* levele alkalmas; jól megdörgölik vele arcukat. Gyűrűt *gyűrűsgazból* szoktak maguknak készíteni. A növényt letépik, leszedik róla leveleit és virágját s több szarát is (2—3) egymáshoz téve körültekerik mutatóujjukon és a tenyér felé eső oldalon összekötözik. Szalmából, főleg rozsszalmából is szoktak gyűrűt formálni (l. 2. kép). Nyakláncot leggyakrabban *láncfű*ből készí-

1. kép.

2. kép.

tenek. A láncfű lyukas szárának vékonyabb végét beledugják a vastagabba, így karikát kapnak. Egy ilyen karika önmagában is lehet „ékszer“, karkötőnek is jó, ha elég hosszú. De ha láncot akarnak készíteni, az ilyen karikákat egymásba fűzik s mikor elég nagy, a nyakukba akasztják. Sokszor olyan hosszú láncot készítenek, hogy a földet éri. Nemcsak láncfűből lehet láncot készíteni, a *csikótápu-fi* lyukas száránál fogva éppenúgy alkalmas erre a célra, csak ritkábban lehet találni s ezért elterjedtebb, népszerűbb a láncfű. Ha nagyon ki akarják a leánykák magukat díszíteni, koszorút is csinálnak. Ez borostyánlevélből készül; az egyes leveleket tűskével tűzik össze. Középre hóvirágot vagy évszak szerint valami más virágot tűznek. Ugyanígy lehet koszorút *tőfa* levélből is készíteni.

A fiúk szakáll-, bajuszviseletben igyekeznek utánozni a felnőtteket. Kukorica hajából szoktak maguknak bajuszt s szakállat csinálni. A kukoricahaj szárait közepén átkötik madzaggal, vagy ha kint a kukoricaföldön az nincs kéznél, a lélából készítenek hosszúkás szálat s a madzagot vagy lélát hátul a fülüknél összekötik. Ugyanígy készül a szakáll, aminek a megkötő madzagját szintén a fül mögött kötik össze. Hajat is tesznek a fejükre kukoricahajból. Megtöltik vele a sapkájukat s a fejükre borítják óvatosan. Jobb és tartósabb a *kendőrből* készült bajusz, szakáll, haj. A kenderkócot szépen megfésülik, bajusznagyságúra megnyírják, kétfelől kipedik s aztán odaragasztják vagy kötik orruk alá. Ha szakállat vagy haját készítenek,

a kenderkócot előbb vászondarabra ragasztják kovással s úgy kötik az állra vagy a fejre.

A játékok legnagyobb részében a gyermeknek azt a törekvését látjuk, hogy a felnőttek különböző használati tárgyait vagy állatait utánozza. Ebben a csoportban a legegyszerűbbek azok a játékok, melyeket külső segédeszköz nélkül a pusztá kezükkel alkotnak meg. A leányok egyik legkedvesebb játékszere a *ragadáncs* (hojtorján). Nevét is onnan kapta, hogy termése könnyen tapad, ragad egymáshoz és más tárgyakhoz. Ezért nagyon könnyen lehet belőle a legkülönbözőbb formákat előállítani. Egész szobaberendezést csinálnak belőle a játékos gyermekek. A virágok egymásba ragasztásakor ügyelnek arra, hogy a lilaszínű felső része a megformálandó szék vagy dívány belső oldalára kerüljön, mint lila huzat. Asztalt, ágyat is készítenek belőle. Ha megúnják a játékot, a ragadós virágokat egymás fejéhez dobálják s alig tudják aztán a megdobottak hajukból kiszedni.

A pippancs virágjából a leánykák babát csinálnak. — A piros szíromleveleket lehajtják, s alul egy fűszállal összekötik. A szíromlevél a baba szoknyája, a fekete porzók a haja.

A *keskőny utifi* szárából *békaszéket* vagy más néven *béka-kosarat*, *békakalánt* fonnak. A fonás a következőképpen történik: egy uti fű- vagy szittyószálat a mutató- és kisujj között átvetnek úgy, hogy két vége a tenyér belső oldalán húzódjék. Most a tenyér belső oldalán egy másik szálat fektetnek erre keresztbe a legelső ujjizeknél. Az előző szál két végét ezen átcsavarják, hogy a szálak a tenyér másik oldalán lefelé lógjanak. Most egy új szál következik, amin az előző szálat vetik át. A fonást így folytatják tetszésszerűen számú szittyóval. Az alul lecsüngő szálak végét végül fűvel összekötik s a fonott szálak közül a legfelsőt meghúzva, fára fölakasztják. Ugyanilyen játékot zöld búzaszárból is készítenek (l. 3. kép).

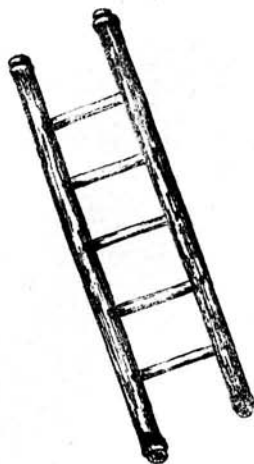
Esernyőt leginkább *lapulevélből* szoktak készíteni, de lehet tányérvirág- vagy töklevélből, esetleg kukoricacsuhából is. Több levélből állítják össze. Úgy illesztik a leveleket egymás mellé, illetőleg egymás fölé, hogy az esernyő szabályosan kerek legyen. A leveleket tüskével összetűzik. Nyélnek mogyorófabotot használnak. Ezt a levelek középebe szúrják.

Kukoricacsuhából kiskosarat és babatutyit készítenek a gyermekek. Ezt teljesen a felnőttek hasonló készítményeiből lesték el. Kiválogatják a szép fehér *léhát*, összesodorják és hármas fonással összefonják. Az összefonott léhát kosár vagy tutyi alakban összevarrják (l. 5. kép).

Különféle állatokat lehet formálni ugorkából, tökből, répából. Nagyjából egyformán készítik a lovat, tehenet, disznót. Ugorkából főleg tehén készül. Maga az ugorka a tehén törzsét alkotja. Ebbe bökik bele a cirokszárból kivágott négy lábat. Nyaka is cirokból van s ennek végére egy kicsi ugorkát szúrnak.

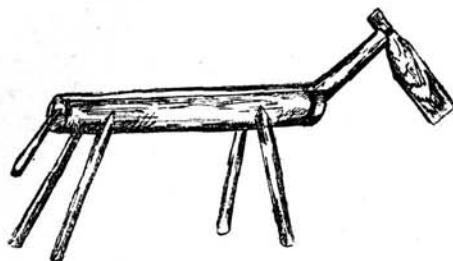
3. kép.

4. kép.

5. kép.

6. kép.

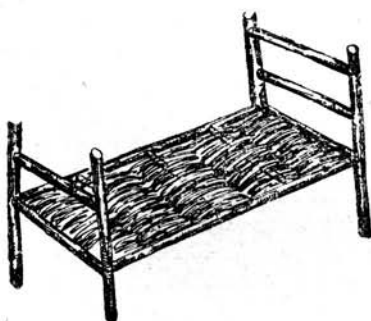

7. kép.

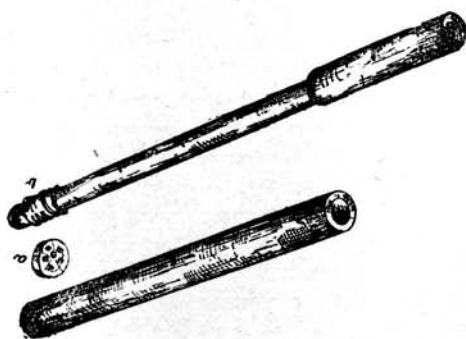
Ez lesz a feje. A fejre fület, szemet, orrot és hátul a törzsére farkat szintén kis cirokdarabokból tesznek. Ha répából készítenek lovat, tehenet vagy kutyát, a répát magát faragják ki úgy, hogy az illető állathoz hasonlítson.

8. kép.

9. kép.

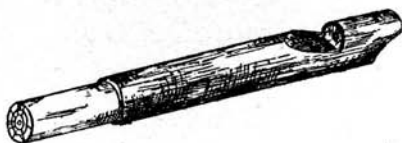
10. kép.

11. kép.

12. kép.

13. kép.

Töklámpa. A tök egyik felén négyszögletű léket vágnak. Ezen keresztül kiürítik a belét. A másik, éppen maradt felére emberarcnak megfelelően szemet, orrot és száját vágnak. A tök belsejébe állítanak egy meggyújtott gyertyát, utána a léknek kivágott darabot visszaillesztik. Ezt a lámpát este fölteszik a farakásra vagy a kerítés tetejére, hogy társaikat ijesztgessék vele, akik azt hiszik, hogy a *tüzes-embört* látják.

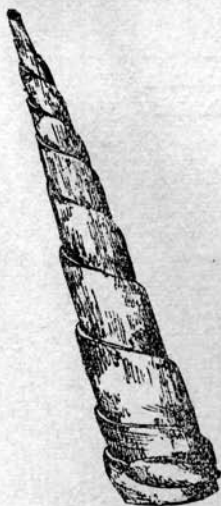
Legváltozatosabban és leggyakrabban faragásra a *cirok*- és *kukoricaszár*at használják. Az ügyesebb gyermekek lovat (l. 6. kép) és kocsit (l. 7. kép) faragnak belőle. Az egyes alkatrészeket szögekkel illesztik össze. Cirokszárból készül *lajtergya* (létra) is (l. 4. kép). Igen érdekes és kedves játékszer a cirokból készült *muzsika* (hegedű) (l. 8. kép). A cirok héját két íz között késsel fölrepítik, a fölrepített rész közepét eltávolítják, ezáltal két húr formálódik ki. A két végét kis cirokdarabbal kipeckelik. Hasonlóképpen készül a vonója, csak kicsit rövidebb. Ha muzsikálni akarnak rajta, a vonót kissé bevizezik s így cincogó hangot ad. Embert is faragnak cirokból. Törzsét egy vastagabb cirokszár alkotja, lábát, karját, nyakát vékonyabbra faragott szárból készítik. Talpa és tenyere korongalakú cirokdarabból áll (l. 21. kép).

A faragással készült játékok anyaga sok esetben mogyorófa. Az ügyesebb fiúk *hindát*, ágyat készítenek belőle (l. 17. kép). A hinta alkatrészeit egy-egy szeggel erősítik össze. Az ülőrészt pedig fűzfaággal fonják be. Ha kész a hinta, ráültetnek egy babát s jól meglóbálják. A babaágy is hasonlóképpen készül. Az ágy fenekét fűzfavesszőből fonják meg (l. 9. kép).

Tetszésszerűen puhafából készül a *bukfencőző* baba. Két bot közé keresztbe szögeznek egy harmadikat. Olyan lazán kell a botnak állnia, hogy alul a két párhuzamos botot össze lehessen nyomni. Vékony deszkából kivágják a baba fejét, törzsét, karját, lábát. Ezeket a testrészeket egy-egy szeggel erősítik össze olyanformán, hogy mozgathatók legyenek. A baba kezét kilyukasztják, házicérnát húznak rajta keresztül s fölül a két párhuzamos oszlophoz kötik. Ha alul összenyomják a két botot, a baba bukfencezik (l. 11. kép). Egyszerűbb babát is készítenek botból. Egy hosszabb s egy rövidebb botot vesznek. A rövidebbet a hosszúbot felső részén keresztbe átkötik. A hosszabbik bot felső részére rongyból fejet kötnek. Haját kukoricahajból és kenderből készítenek. Felöltöztetik ruhába s már kész is a baba (l. 12. kép).

Vízipuska *bodzából* (l. 10. kép). Erre nem túl fiatal, de még nem is öreg bodzának az ágát választják ki. Az ág két íz közötti részét kifúrják, illetve a bodzabelet kiszúrák. Egyik végébe szórót (a) készítenek két, esetleg három lyukkal, melyet kenderkóccal (b) erősítenek be jó szorosan. A vízpuska nyelét bármilyen fából készítik; a vékonyabb részének, mely tolattyúként mozgatható a kifúrt bodzaágban, olyan hosszú-

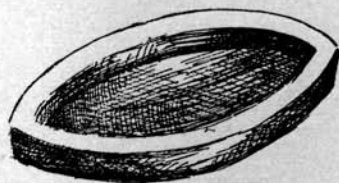
nak kell lennie, hogy ha a fogantyúnak meghagyott vastagabb vége teljesen rászorul is a „puskára“, a szórót ki ne lökje. — A nyél végére kenderkóc tömitést tesznek, mely használatba-

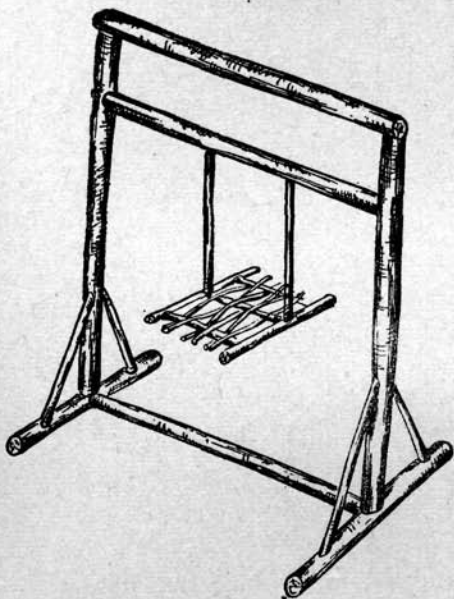
14. kép.

15–16. kép.

18. kép.

17. kép.

19. kép.

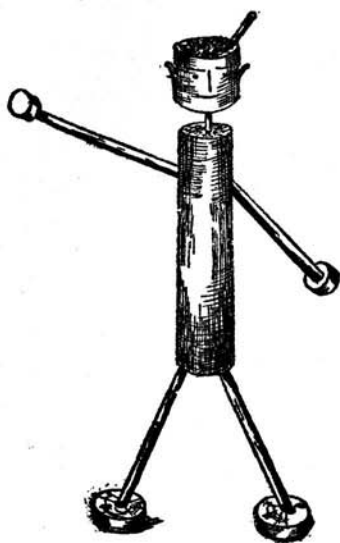
vételkor szivacszerűen teleszívódik vízzel, légmentesen zárja a csövet. Így a nyél hátravonásával egyidejűleg a cső megtelik vízzel, amit aztán a szóró lyukjain keresztül sugárszerűen lehet kipréselni.

Ugyanezt *bürökből* is készítik, azzal a különbséggel, hogy ehhez nem kell külön szórót készíteni. Ugyanis a *bürök* szára belül üres lévén, semmi akadálya nincs annak, hogy egyik végét az íznél vágják keresztbe s az így zárva maradt cső végére két-három lyukat fúrnak.

Físzfasípot (l. 13. kép) tavasszal lehet készíteni, mikor a megindult nedvkeringés következtében a héj a fáról, illetve az ágról könnyen lehúzható. Ehhez kb. hüvelyknyi vastagságú simafelületű ág rész szükséges, melyről kopácsolás után le lehet szépen csavarni a héjat. Egyik végét sípszerűen meg-

20. kép.

21. kép.

metszik, szelepet dugnak bele s a szelep végénél felül újra megmetszik, hogy legyen hol a levegőnek kitódulnia. Alsó végét a lekopasztott ág egy részével bedugják s már kész is a síp, melynek visító hangjával tavasszal az egész falu tele van.

Ritkábban készítenek sípot a nyírfa fehér kérgéből vagy búzaszárból. Hagymaszárból is lehet sípot csinálni. *Mögbikásodott* (fölmagzott, vastag szárt eresztett) *vöröshajmát* sípnek bevágnak vagy csak egyszerűen belefújnak, *tutulnak* vele. — Trombitát fűzfaháncsból készítenek egyszerű összesodrással (l. 14. kép).

Fakéregből is készítenek játékokat. Legjobban a fenyőfa kérgét lehet faragni. A fáról lehúzott kérget késsel szép egyenletesre kisimítják, lovat rajzolnak rá s kifaragják. A vastagabb kéregből csónakot is lehet formálni. Tojásalakúra faragják körül, s belsejét kivájják (l. 18. kép). *Tőfagubacs*ot használnak játék-

pipa készítésére. A kifúrt gubacs lesz a pipa kupakja, pipaszárt hozzá diófaágból csinálnak, melyet belül ki is lehet fúrni. Száraz fűvet vagy diófalevelet tesznek a pipába, de a bevallás szerint nem gyujtják meg (l. 19. kép). A tölgyfagubacsot kiskosár alakra is ki szokták vágni a gyermekek, ügyelve arra, hogy füle is legyen (l. 15. kép), a tölgyfa makkját pedig papucs-formára faragják ki (l. 16. kép).

Fonással készül a *korbáncs*. Ennek különlegesebb szerepe *Aprószentök* napján van, amikor a kisfiúk, legények elmennek vele verni. Ilyenkor a legkülönbözőbb jókívánság mellett verik meg a családtagokat. Van, aki egyszerű mogyorófavesszővel indul neki az aprószenteki verésnek, mások csinosabb korbácsot készítenek. Az ilyen korbácsot *sárfűzből* vagy *sárga fűzből* szokták fonni. A fonás többféle lehet. Kettes, hármas, hatos és kilences fonást ismernek.

Ugyanígy készítenek szittyóból is korbácsot. Szittyóból ostort is szoktak kötni. A szittyó szálát megtekerik, megbütikölik, mint a rendes szíjostort, s mogyorófabottra rákötik. — A szittyóostor egyik kelléke a *lovazásnak*. Ezt a játékot két gyermek játssza. Az egyik a ló, másik a hajtó. A ló nyakán és hónalján van átvetve a *guzsból* készült gyeplű, melynek végét a másik gyermek a kezében tartva megfuttatja „lovát”.

A gyermekek tintát is készítenek maguknak. Mikor jól megérett a *fagyócska* bogyója s egészen feketés színű, leszedik a gyermekek, kézzel kinyomkodják. Ez a lé a tintájuk, melynek csak az az egy hibája, hogy írni nem lehet vele.

Ragasztót is csinálnak a gyermekek, hogy játékuikat, könyvüket megragasszák vele. Főleg cseresznyefáról, de néha kajszi- vagy szilvafáról szedik le a *macskamézet* vagy *macskacsirizt* (mézgát). Ahogy körmükkel a fáról lekaparták, külső keményebb részét eldobják s puha belsejével már is lehet ragasztani. Még jobban ragaszt a macskaméz, ha a következőképpen készítik el: egy szélesszájú üvegbe gyömszőlik be a fáról leszedett macskamézet. Egy kevés meleg vizet öntenek hozzá s fél napig több ízben jól rázzák. Ezután másfél napig rendesen állni hagyják, azalatt még jobban megkocsonyásodik. Ragasztót készítenek a gyermekek búza- vagy rozslisztből is. A lisztet melegvízzel összekeverik vagy forró vízben meg is főzik s már lehet is vele ragasztani.

Nagyobb fiúgyermekek azért készítenek ragasztót, hogy madarat fogjanak vele. Míg fehérszínű, éretlen a *fagyócska* (fagyal) bogyója, addig alkalmas ragasztó anyag készítésére. A leszedett bogyókat kevés vízben megfőzik, s mintegy negyed-órai fővés után rákenik a megkocsonyásodott fagyócskát egy darab fára. Néhány szem kukoricát szórnak rá, hogy a madarat odacsalják. A fát víz partján vagy más alkalmas helyen helyezik el, s a rászálló madár ottragad. Ugyanígy használják a *fagyőnygy* bogyójából készült ragasztót is.

Ezen a helyen említtem még meg a madárfogásnak azokat a módjait, melyekhez növényi csalétket használnak. Valamikor ezek az eszközök a vadászathoz tartoztak, ma azonban csak a nagyobbacska fiúk szórakozásának tárgyai. Kukoricaszemeken madzagot húznak keresztül s kiteszik az udvarra. A madzagot valami rögzített tárgyhoz kötik, köré kukoricaszemeket szórnak, hogy a madarakat odá csalogassák. A madár a kukoricát kapkodva a madzagra húzottat is lenyeli s nem tud többet tőle szabadulni. Ügyelni kell, hogy jó erős legyen a madzag, nehogy elszakadjon. Kukoricát használnak a madárfogás egy másik módjánál is. Egy kukoricacsövet kifúrnak szénben megtüzésített vékony vassal. Karót, botot húznak bele. Lófarokból hurkokat készítenek, melyeket kenderrel egymáshoz s a kukoricacsőre kötnek. A karót leszúrják a földre. Ha rászáll a madár, hogy a kukoricaszemeket csipegetse, lába a hurokba akad. Szarka, kánya, mátyásmadár, galamb kerül rendszerint hurokra (l. 20. kép).

Kisebb gyermekek megelégszenek azzal is, ha megdobálják a madarakat. Rugalmas, hosszú pálca, rendszerint mogyorófabet végére apró krumplit szúrnak. A botot kezükbe fogva hátra tartják a váll mögé, majd meglódítják előre, s a krumpli elrepül róla. Ha ügyesek, eltalálják vele a verebet. Ha nincs kéznél krumpli, egy darab sárral is lehet helyettesíteni.

Végül megemlítem azokat a társasjátékokat, melyeknek játszásánál növények is szerepelnek. A fiúk babszemmel szoktak gombozni. Arra törekednek a játszók, hogy saját babját kiki úgy ugrassza el, hogy a másikéra ráugorják, vagy legalább is érintse. Ha sikerül, a babszemet elnyeri társától.

Nemcsak a gyermekek szeretik a játékot, a felnőttek is szívesen játszanak egy-egy ünnepnapon társasjátékot. Karácsony este vagy Szilveszterkor egy-egy háznál összegyűlnek a családtagok és jó ismerősök. Ilyenkor szokták játszani a „*páros-é vaty páratlan*”-t. Az asztal közepére mogyorót tesznek s az egyik játészó kezébe vesz néhány szemet s megkérdezi valakitől, hogy páros-e vagy páratlan? Ha a kérdezett eltalálta, ő kapja meg a mogyorót, ha nem, a kérdezőé lesz. A kérdésés sorra megy s a kinek végül legtöbb mogyorója van, az a nyertes.

A malomjáték sem ismeretlen Nagyvátyon. Tábláját dobozfödéltre vagy füzetlapra rajzolják. Van, aki az asztalra vési be. A kétszínű karika helyett egyik játékos kukorica- a másik babszemet használ.

Két játékos szükséges a *nyulazáshoz* is. Az előrajzolt táblára (l. 21. kép) az egyik játészó leteszi a nyulat jelentő babszemet, a másik elhelyezi a három kutyát jelző három szem kukoricát. Felváltva húznak. A kutyák igyekeznek a nyulat úgy bekeríteni, hogy ne mozdulhasson. Az ábra egy ilyen helyzetet mutat, amikor a nyúl 0 pontra jut, a kutyák pedig ABC pontokat foglalják el.

IV. Növényekhez fűződő babonák.

Vetéssel kapcsolatos babonák, hiedelmek. A növényekhez fűződő babonák jórésze a termesztett növények vetésének, ültetésének idejére, körülményeire vonatkozik. Különös fontosságot tulajdonítanak a hold állásának. Általános szabályként kimondhatjuk, hogy *újságba* (újholdkor, éppen akkor, mikor kezd újulni) nem jó semmi növényt vetni. Az a kérdés, meddig tart az *újság*? Mikor a hold nőni kezd, az utána következő pénteket *újút pöntöknek* nevezik. Ez után jövő héten hétfőtől kezdve lehet már vetni. De ha pl. pöntekre esik a hold újulásának a napja, akkor csak a következő pöntek az *újút pöntök* és csak az azt követő héten kezdődhet a vetés. Ha sürgős a munka, azon a napon, mikor nőni kezd a hold, még szabad vetni. *Mék hótkösszámmā* (holdköz-számmal) *évetők*, szokták mondani ilyenkor, mert ez a nap még sem *újának*, sem *föttának* (fogytának) nem számít.

Ezt az általános szabályt nem minden növényre alkalmazzák egyformán szigorúan. A gabonaféléknél fontos megtartani, mert különben szemetes lesz a vetés. A *vöröshajmát*, *fokhajmát* csak *föttával* jó ültetni, akkor nem rohad el. *Újával* azért is nem jó dughagymát ültetni, mert felmagzik. Különösen a maghagyma kitevése fontos, hogy fogytával történjék. Nemcsak a vetést, ültetést kell ilyenkor intézni, hanem a hagymaféléknek a földből való kiszedését is. A többi kerti veteményt, *zöccségmagot*, *borsót* is legjobb hold fogyásakor vetni.

Uborkavetésnél nemcsak a hold állását, hanem az állatöv jegyeit is figyelembe veszik némelyek; legjobb haljegy alatti napon vetni az ugorkamagot.

A hétnek nem minden napja alkalmas a vetésre. A gabonafélék vetésére általában nincs tilalmas nap, csak azt szabják meg, hogy kedden és pénteken *ész munkába* nem kezdenek; vagyis a vetés kezdete nem eshet keddi és pénteki napra. Ez a tilalom azonban nemcsak a vetésre, hanem a többi munkálatra is vonatkozik.

Némely kerti vetemény vetése számára meg van állapítva, a hét melyik napján tanácsos vagy nem tanácsos a vetés. Tököt (némelyek ugorkát is) csak *töknapon* vetnek; olyan napon, melynek nevében a *tök* szó benne van, tehát *pöntökön*, *csőtörtökön*. A maghagymát *föttacsőtörtökön* a legjobb kitenni, különben a hagymaültetés számára azért nem alkalmas nap a csőtörtök, mert ezen a napon ültetett hagyma szára *lekutyorodik* (lehajlik). Minthogy az nem lényeges baj, ezt a tilalmat tulajdonképpen nem is tartják meg. Fontosabb, hogy kedden ne vessenek hagymát, mert keserű lesz az íze. A zöldségféléket: *sárgarépat*, *petrzsirmot*, *pásztërnácot* szombaton kell ültetni, hogy *éggyes tüje lëgyön* (ne ágazzék szét a gyökérzete), mert például ha hétfőn vetik, *hét tüje lëssz*.

A nap minden szaka sem egyformán alkalmas vetésre. Délben a nap is megáll az égen, az ember is hagyja abba a munkát, mert nem lesz rajta áldás. Ha a mezőn vető ember meghallja a déli harangszót, legalább addig pihenjen, míg a harangszó tart. Ezt leginkább gabonavetésnél kell megszívlelni. Az ugorka vetésénél ellenkezőleg azt tartják kedvezőnek, ha délben történik. Azzal magyarázzák, hogy ilyenkor delelnek a marhák s ahány marha fekszik egymás mellett a delelőn, annyi ugorka terem majd nekik is.

Az ú. n. *jelős napok* is befolyásolhatják a vetés idejét. — Május elsején, *Leveles Fülöp-napján* jó *buborkát* vetni; *borsót* (babot) és *kukoricát* viszont nem tanácsos, mert csak *levelére dögzi ki* (csak levelet hajt, de nem terem jól). *Flórián-napja* tűz ellen való nap, amit a kovácsok munkaszünettel ünnepelnek meg. Aki ilyenkor vet *borsót*, az nem lesz vele szerencsés, mert Flórián megégeti s kisül a növény. *Hajdint* a falusiak szerint *Szent Pétör hetén* (jún. 30) kell vetni.

Vannak növények, fák, melyeknek virágzása kedvező a vetés számára. Mikor a *vető-vérág* (őszi kikerics) kinyílik, el lehet kezdeni az őszi vetést.

Aki *kökönyevérágzaskor* vet *borsót*, bő termést várhat. *Galaginyavérágzaskor* meg azért jó *borsót* vetni, mert ilyenkor nemcsak virágzik, hanem *hüeközik* (hüvelyt hoz) is.

Azon a napon, mikor a környékben valahol vásár van, kíváncsi a kerti veteményeket elvetni. A *paprika* vetését valamikor március 15-én, a *szegyenizsi* (szentdienesi) vásár napján szokták elintézni azzal a meggondolással, hogy annyi paprika terem majd náluk, ahány ember gyűlt össze a vásáron.

Ha halott van a faluban, zöldségfélét, hagymát nem szoktak vetni, attól félván, hogy *kipállik* (elrohad).

Ezek a babonák a vetés idejének megállapítására vonatkoznak. Vannak olyan hiedelmek, melyek a vetés módját szabályozzák; mit szabad, mit nem szabad a vető embernek vetés előtt vagy vetés közben csinálni. — Vető embernek nem szabad tejet inni, mert *tejezsgaz* nő a vetésben. Tilalmas cselekmény a vető férfira nézve vetés előtti éjszaka a coitus. Ha búzavetés van egy családnál, aznap nem tanácsos kenyeret sütni. Ha mégis elkerülhetetlen, a sütő asszonynak nem szabad a búza pácolásakor vagy a mag kihordásakor segédkeznie, mert *szurkos* (üszkös) lesz a búza.

Tilalmas dolog az őszi búzavetés befejeztéig kenyeret piritani. Gabonavetés közben nem szabad pipálni, mert a miatt is üszkös lehet a gabona.

Azt tartják, hogy ha a búzát sáros, lágy földbe vetik, sok vadborsó és konkoly lesz benne. *Buzát porba, rozsot sárba*: ez a jelszó. A rozsnak nem árt a sáros föld.

Mákvetés közben nem jó beszélni, mert kukacos lesz a mák.

A tök vetésének módjára is van babona. Minden elvetett sor után leülnek a sor végére, hogy akkora tök teremjen, mint az ülepük.

A káposztapalántát ültetés után borral locsolják meg.

Az elvetett palánta megőrzésére vagy termékennyé tételére is feljegyeztem néhány szokást. Húshagyókedden ölt tyúk lábacsontját veteményes kertben leszúrák, hogy a baromfiak ne túrák ki a palántát. A tyúkok ellen másféleképpen is védelmezi a gazdasszony a veteményes kertet. Azt a kukoricacsutkát, amivel disznóöléskor a disznó leszúrásának helyét betömtek, hogy ne folyjon ki a vér, kiteszik a kertbe s ez megőrzí a palántákat a tyúkoktól.

Az ugorka termékennyé tételének más módja is van. — Búzatarlón nagy csokorban növé virágot, *báránfarku-füjet*, másik nevén *uborka-baszót* használnak erre a célra. Mikor az ugorka virágzik, a tövestől kitépett báránfarkú füvet az ugorka tövéhez teszik, hogy minél több ugorka teremjen. Van, aki báránfarkú fű helyett ugyancsak tarlóföldön található *borzas-katát* tesz ugorkája közé. Aki azt akarja, hogy jó termése legyen ugorkából, herélje ki az ugorkát (csípje le a fiatal hajtás végét) s mikor reggel a kanász hajt, a leszedett hajtásokat dobja a disznók elé.

Az aratáskor kivitt ivóvíz maradékát nem öntik ki. Haza-viszik s a kerti veteményeket, különösen pedig az ugorkát locsolják meg vele, hogy bőven teremjen.

Gyümölcsfához kapcsolódó babonák. Ha azt akarják, hogy az *ojtován* (beoltott, fiatal gyümölcsfa) megeredjen, mészre öntött lóhúgylével mázolják be a kis fát.

Az a gyümölcsfa, melynek első termését ellopták, sosem lesz jó termő.

Elszárad az a gyümölcsfa, melyre valaki fölakasztotta magát. Ezért tréfából szokták mondani: *Csak ojam fára akaszd magad, aki nem terem.*

Ha menstruáló nő gyümölcsfára mászik, elszárasztja a fát.

A növény és az időjárás. Termésjóslás. A termés milyenségére elsősorban az időjárásból lehet következtetni. Ha korán tavasszal dörög, sok gyümölcs és általában bő termés várható. Ezzel viszont a termés olcsósága szokott együttjárni. Van ennek a mondásnak egy változata, mely szerint a korai dörgés olcsó búzáarat jelent. Úgy is szokták mondani, hogy ahány héttel Szent György-nap előtt dörög először az évben, annyi forint, illetőleg pengő lesz a búza ára.

Ha télen a zuzmara vastagon belepi a fákat, az utána következő nyáron sok gyümölcs lesz. Ennek egyik változata: Ha adventben zuzmarások a fák, jó gyümölcsstermés lesz.

A Vince-napi (január 24) enyhe idő jó bortermést jelent. „*Fénylik a Vince, Tellik a pince*” — mondják.

Ha nagypénteken esik az eső, férges gyümölcs várható. Különösen meggyre, cseresznyére jelent veszélyt a nagypénteki eső. A búzatermés sem szokott ilyen évben jól sikerülni, míg kukorica bőven terem.

Ha *Gergő-napján* a nap *kifit* (kisüt), ha csak annyi időre is, míg egy lovasember a határt körülfutja, sok bor, búza, kevés kukorica lesz. (Hogy miért kell a határt körüllovagolni, adatközlőm nem tudta.)

A szivárvány színeiből is tudnak a termés milyenségére következtetni. Ha a szivárványban a zöld csík a föltűnően széles, jó búza-, ha a sárga, jó kukorica-, ha a piros, jó bortermés várható.

Vannak olyan növények is, melyek formájukkal, színükkel, bőségükkel a termés gazdagságára vagy gyengeségére engednek következtetni. Ilyen a *jósfű*, mely éppen erről a tulajdonságáról kapta a nevét. Tavasszal lehet találni az erdő szélén. Ha hosszúkásalakú bimbóját szétnyitjuk, négyféle kis részecskét találunk benne. A legalsó rész hasonló alakjánál fogva a búzát, a következő a kukoricát, az utána jövő az árpát s a legfelső piros rész a szőlőt jelképezi. Amelyik rész különösképp nagy, fejlett, az annak megfelelő növényből jó termés ígérkezik. Jó bortermést jósolnak akkor, ha az *egér farku-fű* színe piros. A *kökönye* bősége is a szőlőtermés gazdagságával van kapcsolatban. Amelyik évben sok a kökény, sok a bor is.

Az állatok bőségéből is szoktak a termésre vonatkozó jóslatokat tenni. Azt tartják, hogy amelyik évben sok a szúnyog, gazdag lesz a hajdinatermés. Ha sok a légy, az utána következő esztendőben sok gabona lesz.

Főntebb láttuk, hogy az időjárás a termésre enged következtetni; fordítva is érvényes ez a tétel. Vannak növények, melyekből az időjárásra vonatkozó jóslásokat lehet tenni.

Ha valamelyik gyümölcsfa másodszor virágzik, hosszú ősz és gyöngye tél várható. Amelyik ősszel a kukoricának *nagy bundája* van, erős, kemény telet jósolnak utána. A *kökönyről* azt tartják, hogy ha egy évben sok terem belőle, nagy szükség és hideg tél következik utána. A kökénnyel kapcsolatban azt is hiszik, hogy míg virágzik, szeles idő van. Ha a nyárfa levele kifordul, *nem fog a szél* (nem barnul meg az arc tőle).

M á s b a b o n á k. Vannak olyan növények, melyeket hírhozónak lehet tekinteni. Ilyen a vetéssel kapcsolatban említett vetővirág is. A *szuják* kinyílása arról ad hírt, hogy lehet már az erdőre menni gombáért. Különösen a *köserű-gomba* jó szuják virágzáskor. A meggy pirulása is a keserű-gomba megjelenését jelzi.

A növényekhez fűződő babonák egy része a tyúkok tojásával, a csirkék kelésével függ össze. Rendszerint a tojáshoz hasonló színű és alakú növényeket nem szabad tavasszal bevinni a

házba, mert ha meglátja a tyúk, nem tojik, vagy a csirkék nem kelnek jól. Nem szabad hazavinni a gyermekeknek a sárga *kásavérágot* és a *hóvérágot*, mert a csirkék belefulladnak a tojásba. Tilos a *boszorkángaz* virágját a házba bevinni, mert nem kelnek jól a csirkék. A *tőfa* (tölgyfa) gubacsát sem jó hazahordani, mert vagy nem tojnak a tyúkok, vagy ha tojnak is, nem lesz fias a tojás. A tojásból kibújt pelyhes kislibákra emlékeztet a *cicafa bárkája*, a *cicamaca*. Amíg a libák kelnek, ezt sem jó a házba bevinni, mert nem sikerül a libák keltetése.

A tej biztosítására is jegyeztem föl egy eljárást. Húsvét szombatján vagy Szent György napja előtt *szénamujvában* főzik ki a fazekakat, hogy sok tej legyen, illetőleg, hogy fölsebb legyen a tej.

Esztendő utolsó napján babot, lencsét szoktak elegyesen főzni. Azt tartják, a következő évben sok pénz lesz a háznál.

Szent György-nap előtt nem szabad *iboját* szagolni, mert kisebesedik az ember orra. Az először talált tavaszi ibolyát meg szokták enni. Hasonlóképpen jó, ha az ember az első *kukugvérágot*, másik nevén *szenygyör-vérágot* megeszi. Hogy miért jó, nem tudták.

A legény meghódításának egyik babonás módja az, hogy a leány keresetlen talált négylevelű *vattfenyeret* (vadlóhere) tesz észrevétlen a legény nyakába. Ha ez sikerül, bizonyára elveszi feleségül.

Nem nagyvátyi születésű, de a faluban lakó öregasszonytól hallottam a következő szerelmi babonát: Amelyik leány azt akarja, hogy férjhez menjen, sok kérő között válogathasson, menjen oda, ahol tavasszal először lát fűvet kaszálni. Abból a fűből vegyen minden ujja közé, de vigyázzon, hogy a jobbkezevel a balkezehez addig ne nyúljon, míg minden ujja között nincs fű. Ezt vigye haza és tegye el. Mikor az aratás megkezdődik, az először meglátott gabonarakáshoz kell a leánynak odamennie és három kévéből három-három szál búzát kihúznia. Szedjen *bakhátfűvet* s ezt főzze meg az eltett szénával és búzával újhoid szombatján. Vasárnap hajnalban ebben a főzetben kell megmosdóznia, s a mosdóvizet a templom bejárata előtt kiöntenie. Ha ezt hiba nélkül véghezviszi, még abban az évben szerencsésen férjhez megy.

Érdekes hagyomány kapcsolódik a *szégyömvérághoz* (*szömé-römvérágnak* is mondják). Igen gyakori, fehér ernyős virág, közepén picit piros folttal. Ez a közepén lévő kis piros folt a leányok szemérmét jelképezi. Azt tartja a hagyomány, hogy ez a piros folt valamikor sokkal nagyobb volt s amint kisebbé és kisebbé vált, a leányokból is úgy vészett ki mind jobban a szemérem. Félős, hogy egészen el fog tűnni. Ez a kis hagyomány azért is érdemel nagyobb figyelmet, mert a magyar nyelvterület olyan távolieső részén is ismerik, mint a mold-

vai csángók között.¹ Ott *szeméremvirág* nevét jegyezték fel. Él ez a hagyomány a kolozsmegyei Kidén és az Ormányságban² is.

Boszorkányok távoltartására szolgál a *boszorkántüsök* vagy *ördöktüsök*. Ez a szokás többnyire csak a falu német, katolikus lakossága között ismeretes. Gyúdról, a környék híres búcsújáró helyéről hozzák haza a boszorkánytüsökét és állandóan a házban tartják, hogy a rossz szellemek ne háborgassák őket. A tősgyökeres nagyvátíak ezt a szokást nem tartják, s ezt a növényt *vetéllővőgynek* hívják, mert a vetélőbe alkalmazzák; rajta forog a cső.

A szövegben előforduló növénynevek a népi és a tudományos név feltüntetésével.³

akác *agáca, agárca, ágác, ákác*
'Robinia pseud-acacia'.

alma óma 'Malus pumila'.

apró-bojtorján *apró-bujtorgyán,*

1. 'Xanthium strumarium',

2. 'Agrimonia eupatoria'.

apró-pipitér 'Matricaria chamomilla'.

árpa 'Hordeum'.

árvaesalán *árvaesallány,* 1.
'Ballota nigra', 2. 'Urtica urens'.

árvalány-füle *árvalám-füle.*

'Bodzafán növő kis piros gomba'.

bábiekó 'Rumex conglomeratus'.

bakhátfű 'Cichorium intybus'.

bakszakáll *bakszakál* 'Clematis vitalba'.

bárányfarkú-fű *bárámfarku-ft⁴*
'Trifolium arvense'.

barkócafa 'Sorbus torminalis'.

bazsalikom *bazsalika* 'Ocimum basilicum'.

bazsarózsa 'Paeonia officinalis'.

békarokka 'Equisetum arvense'.

bérök 1. bürök.

bieske *bicske, bücske* 'Rosa canina'.

bieskegubacs 'Rhodites rosae'.

birsalma *birsóma* 'Cydonia vulgaris'.

bodzafa *bozdafa* 'Sambucus nigra'.

bojtorján *bujtorgyán* 'Aretium minus'.

bolhagaz *bóhagaz* 'Polygonum mite'.

borostyán *borostyán* 'Hedera helix'.

borovieška 1. 'Juniperus communis' termése', 2. 'a belőle készült pálinka'.

borsfű 'Saturea hortensis'.

borsó 'Phaseolus vulgaris'.

borzaskata 1. 'Nigella arvensis', 2. 'Nigella damascena'.

boszorkánygaz *boszorkángaz*
'Helleborus dumetorum'.

¹ Csűry Bálint: *Növénynevek Bogdánfalváról*. MNy. XXIX, 320'

² Kis Géza: *Ormányság*. Bp., 330.

³ A növények tudományos nevének meghatározásában való értékes segítségért Nyárády E. Gyula múzeumi igazgató-őr úrnak ezúton mondok hálás köszönetet.

⁴ A *fű* és *virág* szónak *fi* és *vérág* alakja is él. Összetételekben ezeknek csak egyik változatát tüntettem fel. — Ahol a címszó u'án nincs *dülten* szedett alak, ez azt jelenti, hogy a népnyelvi forma megegyezik a címszóban közlöttel.

boszorkánytüske *boszorkán-tüsök* 'Ruscus aculeatus'.
bölen 'beléndek, Hyosciamus niger'.
búza buza 'Triticum vulgare'.
búzasaláta búzasaláta 'Ranunculus ficaria'.
büdös-somfa bidös-somfa 'Cornus sanguinea'.
bükkfa bikfa 'Fagus silvatica'.
bürök bürök, bérök 'Conium maculatum'.
cicafa 'Salix caprea'.
cicafarkú-fű cicafarku-fi 'Achillea pannonica'.
cicamaca 'cicafa barkája'.
cigányzab cigázab 'Eragrostis minor'.
cípör 'Tussilago farfara'.
círok círok 'Sorchum vulgare'.
csalán csallány, csajány, csolány 'Urtica dioica'.
csattogó-eper csattogó-epörgye 'Fragaria collina'.
cseresznye cserösnye 'Prunus avium'.
cserfa 'Quercus ceris'.
esete 'Sambucus ebulus termése'.
csikótalpú-fű csikótápu-fi 'Caltha palustris'.
csömöszszagú-szöllő csömöszszagu-szöllő 'illatos szöllő-fajta'.
darázsvirág 'Prunella vulgaris'.
dió dija 'Juglans regia'.
disznóparéj disznóporé 'Amarantus retroflexus'.
dohány 'Nicotiana tabacum'.
ebszöllő épszöllő 'Solanum nigrum'.
édeske édoske 'Gleditschia triacanthos'.
égerfa egörfa 'Alnus glutinosa'.
egérfarkú-fű egérfarku-fi lásd cickafarkú-fű.
eperfa epörgyefa 1. 'Morus nigra', 2. 'Morus alba'.

ezerjófű ezörjőfi 'Centaurium pulchellum'.
fagyócska 'Ligustrum vulgare'.
fagyöngy fagyönygy 'Viscum album'.
farkasalma farkasóma 'Aristolochia clematitis'.
fás-szeder l. szeder.
fehér-mályva fehér-máva 'Althea officinalis'.
fehér-paréj fehér-poré 'Atriplex oblongifolium'.
fehér-üröm 'Artemisia absinthium'.
fekete-gábosz 'Symphitum officinale'.
fokhagyma fokhajma 'Allium usitatissimum'.
fosóka 'vadcseresznye fajta'.
fosos-paréj fosos-poré 'Chenopodium hybridum'.
földi-bodza földi-bozda 'Sambucus ebulus'.
földi-eper földi-epörgye 'Fragaria'.
földi-mogyoró földi-magyaró 'Lathyrus tuberosus'.
földi-szeder földi-szödörnye l. szeder.
földi-tök földi-tök 'Bryonia alba'.
fűzfa físzfa 'Salix viminalis'.
galagonya galaginya 'Crataegus monogyna'.
gólyahír gójahir l. csikótalpú-fű.
guzs guzs l. bakszakáll.
gyümölesalja-fű gyümölcsajja-fi 'Glechoma hederacea'.
gyűrűfű gyűrűfi 'Malva neglecta'.
gyűrűsgaz gyűrűszgaz l. gyűrű-fű.
hajagmogyoró l. mogyoró.
hajdina hajdin 'Fragopyrum esculentum'.
hajigáló-kóró hajgáló-kóró 'Dipsacus silvestris'.

hársfa 'Tilia ulmifolia'.
hóvirág 'Galanthus nivalis'.
ibolya iboja 'Viola odorata'.
igézett-mályva *igézöt-máva* l. fehér-mályva.
istenfa *istemfa* 'Artemisia austriaca'.
istenke kenyérkője *istenke könyérkője* l. gyűrűfű.
izsóp *izsóf* 'Hyssopus officinalis'.
kányabubucs-fa l. fagyócska.
káposzta *káposzta, kapiszta* 'Brassica'.
kásavirág 'Primula vulgaris'.
kakukvirág *kukugvérág* 'Convallaria majalis'.
kaszilva 'Echinochloa crus-galli'.
kender *kendör* 'Cannabis sativa'.
keskeny-útifű *kesköny-utifi* 'Plantago lanceolata'.
kígyóhagyma *kígyóhajma* 'Orchis purpureus'.
kisasszony-mogyoró l. mogyoró.
kocsányos-eserfa *kocsántos-cserfa* 'Quercus robur'.
kolompér 'Solanum tuberosum'.
komló 'Humulus lupulus'.
konkoly *konkó* 'Agrostemma githago'.
kökény *kökönye, köké* 'Prunus spinosa'.
kőrisfa 'Fraxinus excelsior'.
kőrözsza *kürözsza* 'Sempervivum tectorum'.
kukorica 'Zea mays'.
kutyanyelvű-fű *kutyanyēvű-fi* 'Plantago major'.
kutyatej 'Euphorbia cyparissias'.
kutyoló-fű *kutyolló-fi* l. földi-mogyoró.
lancfű 'Taraxacum officinale'.
lapu 'Arctium lappa'.
leánder *lējándēr* 'Oleander sp.'.
levendula 'Lavandula vera'.

liliom *lilijom* 'Lilium candidum'.
lőmenta *lömēnta* 'Mentha silvestris'.
lucsifa 'Pinus nigra'.
madáreseresznye *madárcserősnye* 'Prunus silvestris'.
madáreper *madárepörgye* 'Fragaria vesca'.
madárkák váluja *madárkák válujik* l. hajigáló kóró.
madárköles 'Lythospermum officinale'.
majoránna 'Origanum vulgare'.
mák 'Papaver somniferum'.
mályva *máva* l. fehér-mályva.
Mária-haja *Márija-haja* l. bicskegubacs.
meesekei-tea *mecsekei-tēja* 'Melittis melissophyllum'.
meggyfa *mötyfa* 'Prunus cerasus'.
méhvirág *mévérág* 'Stachys annua'.
mogyoró *monyaru, monyaró, magyaró* 'Corylus avellana'.
 Fajai: *nagyasszom-, kisaszszom-, hajagmonyaró*.
moha 'Bryophita'.
muhar 'Setaria viridis'.
nagyasszonymogyoró l. mogyoró.
nagytölkfű *natytölkfi* l. földitök.
nefelejts *nēfelejcs* 'Myosotus palustris'.
nyárfa 'Populus alba'.
nyírfa *nyirfa* 'Betula pendula'.
nyúlkóró *nyulkóró* 'Cytisus leucotrichus'.
oltó-gaz *ojtó-gaz* l. gyűrűfű.
órávirág l. lánzfű.
ökörfarkú-fű *ökörfarku-fi* 'Verbascum nigrum'.
ökörfarkú-teakóró *ökörfarku-tējakóró* l. ökörfarkú-fű.

ördögtüske *ördöktüsök* l. bozorkánytüske.

papics 'Papaver rhoeas'.

paprika 'Capsicum annuum'.

paprika-gaz l. bolhagaz.

paradiesom *paradicsony* 'Solanum lycopersicum'.

párhagyma *párhajma* 'Allium scarodoprasum'.

pásztérnác *pásztérnác* 'Pastinaca officinalis'.

patics l. papics.

pattogzó-fű, 1. 'Silene vulgaris',

2. 'Helleborus dumetorum'.

perje pörgye 'Poa'.

petrezselyem *petrezsirom* 'Petroselinum hortense'.

pipacs *pippancs* l. papics.

piros-vessző *pirozs-vessző* l. bűdös-somfa.

pirosító-gyökér *pirosító-gyökér* 'Tamus communis'.

poca 'Datura stramonium'.

pocagaz l. poca.

poregós-fű 'Polygonum aviculare'.

pöszéree *pöszörce* 'Marrubium vulgare'.

pücsök-koma 'Colchicum autumnale tavaszi formájában'.¹

pünkösti-rózsa *pünközsdi-rózsa* l. bazsarózsa.

ragadános l. bojtortján.

répa 'Beta vulgaris'.

réti-sóska 'Rumex acetosa'.

rezeda *részeda* 'Reseda odorata'.

rozmaring 'Rosmarinus officinalis'.

sárgarépa 'Daucus carota'.

sárkerekkes-fű *sárkerekös-fi* 'Lotus corniculatus'.

sárkerék-fű l. sárkerekkes-fű.

semfüsemfa *sömfisömfa* 'Lycium barbarum'.

sorhagyma *sorhajma* 'Allium ursinum'.

süllő *sillő* 'Juniperus communis'.

szamóca l. madáreper.

szaporagaz 'Verbena officinalis'.

szarkaláb 'Delphinium consolida'.

szeder szödörnye 'Rubus caesius'. Fajai: *fás-szödörnye* és *földi-szödörnye*.

szégyenvirág *szégyömvérág* 'Daucus carota'.

széles-útifű *szélös-utifű* l. kutyanylvű-fű.

szomorú-fűz *szomoru-fiz* 'Salix babilonica'.

szembeigéző-mályva *szömbeigéző-máva* l. fehér-mályva.

szeméremvirág *szömérmvérág* l. szégyenvirág.

szentgyörgy-virág *szennygörvérág* l. kakukvirág.

szentjános-kenyérfa *szejjánoskönyérfa* l. édeske.

szépasszony-szöllője *szépasszósöllője*, *szépasszó-szölleje* l. ebszöllő.

szerbtüske *szertüsök* 'Xanthium spinosum'.

szilfa 'Ulmus glabre'.

szilvafa *szivafa* 'Prunus domestica'.

szizfa *sziszfa* l. fűzfa.

szittyó 'Juncus glaucus'.

szulyák *szuják*, 1. 'Calystegia sepium', 2. 'Convolvulus arvensis'.

tarlóvirág *tárovérág* l. méhvirág.

tányérvirág 'Helianthus annuus'.

táskagaz 'Capsella bursa pastoris'.

¹ Azt tartja róla a nép, hogy előbb hoz magot, mint virágot. Ugyanis tavasszal az előző évi termést hozott alakja látható a fűben. Ilyenkor hívják *pücsökko-mának* vagy *zörgő-gaznak*.

tejesgaz *tejezsgaz*, 1. 'Sonchus arvensis', 2. Sonchus oleraceus', 3. 'Taraxacum officinale'.

tejeske l. tejesgaz.

torma 'Amoracia lapatifolia'.

tök 'Cucurbita pepo'.

tölgyfa *tölfa, tőfa* 'Quercus lanuginosa'.

tyúkhúr *likhur* 'Stellaria media'.

ugorka *uborka, buborka* 'Cucumis sativus'.

ugorka-baszó *uborka-baszó* l. bárányfarkú-fű.

adalma *vadóma* 'Malus silvestris'.

vadeseresznye *vaccserösnye* l. madárcseresznye.

vadfenyér *vatfenyér* 'Trifolium ochroleucum'.

vadgesztenye *vadgesztőnye* 'Aesculus hippocastanum'.

vadkörte *vatkörte* 'Pirus communis'.

vadpümkösti *vatpümközdi* l. boszorkány-gaz.

vadsaláta *vatsaláta* 'Valeriana olitoria'.

vadszöllő *vatszöllő* 'Parterocissus tricuspidata'.

vadtátogató *vattátogató* 'Linaria vulgaris'.

vasfű l. szaporagaz.

vetélő-völgy *vetéllő-vőgy* l. boszorkánytüske.

vetővirág 'Colchicum autumnale'.

vöröshagyma *vöröshajma* 'Allium cepa'.

zab 'Avena sativa'.

zörgő-gaz l. pücsök-koma.

zsálya *zsája* 'Salvia officinalis'.

Kolozsvár.

Nagy Rózsa.

Rengeteg.

I.

1. A *rengeteg* szót a nyelvtudományi vonatkozású irodalomban Sz D.² 1792. említi először: „*Regeni*: rezzenni, rendülni. *Rengeteg*- (nagy, sűrű, roppant) *erdő*.”¹ Ez nemcsak adat, hanem a *reng* igére utaló etimológia is. — Márton: Lex. I. 1807.: „*Rengeteg erdő*, ein grosser Wald, grosse Waldungen.“ Lex. II. 1816. ezenkívül még: „*sylva spatiosa*“. — SI. (1803—) 1808. ezt írja: „*Rengeteg*. Tremor v. Tremulus, v. Ingens, Vastus, Densus.“ Nyilván Sz D.² után részben adatot közöl, részben meg a 'tremor vel tremulus' értelmezéssel a szó származását is pedzi. — Kresznerics *reng* alatt a SI.-féle közlést bizonyára Sz D.² alapján így toldja meg: „*Rengeteg erdő*. Sylva densa, ingens.“

Gyarm.: Voc. 1816.: *rengeteg* nincs.

Kassainál (IV, 207) ezt találjuk: „*Reng*, loco *Remg*, *Remeg*: Tremit: Vid. *Rem*, *Reit*, *Rez*. *Rengeteg erdő*: loco *Remgeteg* *Horrenda sylva*”². Kassai e szerint bizonyára a *rémítő* és *rettentő* szókkal kapcsolta össze a *rengeteg*-et. E felfogásával összefüggésben teszi meg latin megfelelőnek a „*horrenda sylva*” kifejezést. Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a „*horrenda sylva*” megfelelőnek a felvételébe, valamint a *remeg*: *rémítő* rokonításnak a felidézésébe és megerősítésébe belejátszott klasszikus latin költői ráemlékezés is ezekből: Vergilius: Aeneis IX. 381.: „*silva late dumis atque ilice nigra Horrida*“ | Horatius: „*Silva dumis horrida*“ | Juvenalis IX. 12.: „*horrida siccae silva comae*“, amely helyeken a *horrida* megfogható értelemben a m. 'starrend, emporstarrend, struppig, stachelig, rauh' (vö. a Klotz- és Benoist—Goelzer-féle latin szótárakat³). Úgy látszik, Kassai talán nem egész pontosan emlékezve, az idézetekben előforduló *horrida* szót átviteles 'schauderhaft, schrecklich, entsetzlich, grausig: borzasztó, iszonyú' jelentésben a közös etimológiájú és rokonértelmű *horrenda* szóval váltotta fel. — Dankovszkynál ez van: „*Regeni*,

¹ Én szedettem dölten.

² Én ritkítottam.

³ Forcellini III, 314: 2) „Dicitur et de loco inculto, squalido.“

rengés, rengeteg, rengetni vide *rendíteni*.“ A *rendíteni* címszó alatt meg ez: „*Rengeteg*¹, tremorem ciens, ingens, horrendus², beben machend, ungeheuer gross. *Rengeteg erdő*³, ingens sylva, ein grosser Wald.“ *Dankovszky* a legnagyobb valószínűség szerint *Kassai* után, sőt annak nyomán tárgyalja a szót. T. i. *Kassai* IV. kötete 1835-ből való; *Dankovszky* szótárának eleje 1833-ban jelent meg, az egész pedig 1836-ig látott napvilágot (vö. *Ferenczy Jakab*: Magyar Írók 96). Így *Dankovszky* „*horrendus*“ értelmezésének nem igen tulajdoníthatunk önálló jelentőséget.

A Tsz. 1838. *Szabó Elek* nek ilyen közlését adja a szóra vonatkozólag Kézdiabísról: „*Rengeteg*, a' nagy sűrű erdő, hol a' kiáltásnak echója mintegy rengésbe hozza a' helyet. Zeng, reng, cseng, leng, peng, teng — chinai szókat szagló syllabák. Székely szó.“ *Amit Szabó Elek* ír, az nyilvánvalóan magyarázat. Annyiban adat, hogy mint a nagy sűrű erdőre vonatkozó szót székelységinek jelzi.

A Tsz. m. 1838. így lajstromozza a *rengeteg* szót: „*Rengeteg*, mn. ungeheuer, übergross; beben; hallend. — fn. eine sehr grosse Waldung.“ Itt első sorban figyelemreméltó a *Kassai* és *Dankovszky* ra emlékeztető „ungeheuer“ értelmezés; t. i. a német-magyar részben az ungeheuer magyar megfelelői: 'iszonyú, szörnyű; irtóztató, rettenetes; bámulatos'. Azután megfontolni való a Tsz.-ban közölt *Szabó Elek*-féle magyarázattal gyanúsán egyező „hallend“; a német-magyar részben hallen a. m. 'hangzik, visszahangzik, szól'.

Cz F. V, 504 rávonatkozó megjegyzései 1870-ből: „*Rengeteg* (ren-ég-ed-eg), mn. és fn. ... Sajátlag ami természeténél fogva rengésre hajlandó; nagyobb mértékben rengeni szokott. Mondják különösen nagy erdőségről, melyet a szél nagy rengésre indíthat. *Rengeteg erdő*. Szélesebb értelemben mondják valamely nagyszerű kiterjedésről is: *rengeteg sik* v. *sikság* (id. Mándy P.⁴), *rengeteg sivatag*; s megfelel a 'roppant' szó értelmének, mely szintén hangutánzó gyökből eredett. Használtatik önállólag is főnévül, s nagy kiterjedésű erdőséget jelent. A *rengetegben bolyongó eltévedt utasok*.“ Cz F. V, 504 a *rengeteg*-beli -eg, -ag, illetőleg -eteg, -atag képzővel összefüggésben tett észrevételek után még ezt írja: „Észt nyelven *rānk* am. nagy, roppant, nehéz; līv nyelven: *rānka* vadon, rengetegerdő (Einöde, Wüste; wo schwer durchzudringen ist im Walde. Budenz J.).“

2. A) *Szabó T. Attila* fáradhatatlan kutató munkásságának köszönhetjük a *rengeteg*-re vonatkozó ez idő szerint

¹ Én szedtettem dölten.

² Én ritkíttattam.

³ Én szedtettem dölten.

⁴ Mándy Péter 1784—1873. Dolgozott a Nagy Szótár számára. Szatmár megyébe való.

legkorábbi két adatot. Az egyik 1791-ből, vagyis a Sz D.² megjelenése előtti évből való, s a Szászrégentől észak felé a Görgényi-havasok vidékén fekvő marostordai Magyaró helység határleírásával kapcsolatos: „A Magyaroi Határnak Észak felől való részén edgy *rengetég* d a r a b Erdő és Havass (van)“ (MNY. XXXVIII, 305). Nem valószínű, hogy ez a feljegyzés nem székelyföldi embertől származnék. Így a benne megjelenő *rengeteg* szót a székelységi nyelv emlékének tekinthetjük. Szabó T. Attila másik adata több mint három évtizeddel előzi meg a fentebbit. Gyergyóditróra vonatkozó 1759-i határmegállapító vallomásban Puskás István hatvannégy éves primipilus mondja: „...tudom bizonyoson hogy Nagy d a r a b *rengeteg*[k?] eleven erdő volt amelyet vészvonásnak neveznek másutt“ (Szabó T. A.: Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból: Magyarország Földrajzi Nevei 1. sz. Magyarságtud. Int. kiad. 30, 42. jegyz. és MNY. XXXVIII, 367, 2. jegyz.). Ez kétségbenvonhatatlanul székelységi adat.

2. B) A „Molnár Anna“ jelzettel emlegetett népballada egyes változataiban jelentkezik a *rengeteg* szó. Marosszékről 1860-i közlés: „Elindula Ajgó Márton | Hosszu útra, *rengetegre*; | Megtalálta Molnár Annát: | »Gyere velem Molnár Anna, | Hosszu útra, *rengetegre*.« | ... Elindultak most már ketten | Hosszu útra, *rengetegre*; | Megtaláltak egy burus¹ fát, | Leülének árnyékába.“ (Gyulai Pál: Népkgy. I, 137.) Székelyföldről 1864—1865-i közlés: „»Jer menjünk el, Molnár Anna, | Hosszu útra, *rengetegre*, | Tejjel-mézzel folyó helyre! | ... Találnak egy czitromfára, | Leülnek az árnyékába.“ (Krizsa: Népkgy. I, 146.) Udvarhelyszékről 1864—1865-i közlés: „Jere velem, Molnár Anna! | *Rengetegre*, hosszú útra.« | ... Elindulnak, mennek, mennek, | Hosszu útnak, *rengetegnek*; | Találtak egy burkos fára, | Leültek az árnyékába.“ (Gálfi Sándor: Népkgy. I, 138—9.) A marosszéki Kibédéről 1908.: „*Rengetegbe*, hosszú útra, | *Rengetegbe*, hosszú (j)útra! | ... Elindultak hosszú (j)útra, | *Rengetegbe*, nagy havasba, | *Rengetegbe*, nagy havasba.“ (Sepródi János: Ethn. XXIV, 38.) A moldvai Klézséről való csángó románcban 1874.: „»Jere velem *rengetegbe*!« | ... Ülünk lé e *rengetegbe*! | ... »Ménnyünk bellyebb az erdőbe. | Zöld erdőbe, burkos fához, | Emez igen magos fához.«“ (Rokonföldi: Nyr. III, 334.) — Alsóháromszéki faluból² 1891-ből: „»...Az erdőbe menjünk ketten.« | ... »...Jámbor uram az erdőbe, | Kicsi fiam a ringőbe.« | Mennek, mennek igen messze, | Egy nagy *rengeteg* erdőbe. | ... Mennek, mennek újból messze | Nagyobb *rengeteg* erdőbe; ...“ (Bába Pál: Nyr. XXI, 47.) Ez a fentebbiektől eltér abban, hogy a *rengeteg* nem mint főnév, hanem mint melléknév: az erdő jelzője szerepel.

¹ Jegyzetben: „Burus = terebély.“

² Különös, hogy a közlő a falu nevét nem mondja meg.

A *rengeteg* nincs meg a balladának több székelységi változatában. Idézzük, ami helyette van. Székelyföldinek jelzett változatban, amely 1864—1865-i közlés, ez van: „Zöd erdőnek közepében“ (Szabó Samu: Népkgy. I, 142). A háromszéki Sepsikőröspatakról 1924-ből: „Jere velem sétálóba“ (Veress Gábor: Ethn. XVI, 224). Gyergyószárhegyről: „...Gyere velem bujdosásra, | Burkusfának árnyékába.“ (Bartók—Bodon Pál: Ethn. XIX, 109). Borszékéről: „Hosszú útra, boldogságra“ (Veress Gábor: Ethn. XXII, 53). — A moldvai Găiceana-Unguriból: „Mennek, mennek, mendegélnek, burkusfához elérének“ (Domokos P. P., A moldvai magyarság¹ 248—9, ³ 249). A moldvai bákómezei Trunkból: „Hej Gyere velem Mónár Anna, | hosszú jutra, szietálgotni.« | Nem szoktam ien Szajgó Márton | hosszú uton szietálgotni. | Kici fíjam a rëngébe, | jámbor gázdám az erdébe.“ (I. m. ³ 251.)

Hiányzik a *rengeteg* a székelységen kívülről feljegyzett változatokból is. Ung megyéből 1891.: „Barnapiros kis menyecske | Elbujdosott az erdőbe, | Annak is a süreijbe.“ (Király Pál: Ethn. II, 79.) A szegedi változatban (Gyönyörű Bán Kata) „erdő“ van (Kálmány L.: Szeged népe. 1882. II, 170). „Molnár Anna“ Köveskálláról: „Mentek, mentek egy kis erdőt, | Egy kis erdőt, egy kis mezőt; | Találának egy szép fára, | Szép fa alatt, hús mohára.“ (Sebestyén Gyula: Népkgy. VIII, 186.) Keszthelyről: „A katona a menyecskét | (:Erdőszélbe csalogatta:).“ (Bartók: Ethn. XX, 301.) Csepregvidéki változatban: „egy erdőbe“ (Bognár Pál Cecil: Népkgy. VIII, 188).

A bákómezei Trunkból, ahol a Molnár Anna történetét — mint fentebb láttuk — a *rengeteg* szó nélkül adják elő, a Rádióknak van egy hanglemeze „az özzé vált kis testvér“ meséről, amelyben a *sűrű erdő*-n kívül előfordul a *nad rengeteg erdő* kifejezés is.

2. C) Horváth János hívta fel a figyelmemet arra, hogy köze van a *rengeteg* szóhoz Kisfaludy Sándor-nak, sőt volt szíves kijegyezni számomra Gálos Rezső „Kisfaludy Sándor ifjúsága“ című dolgozatából és „Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái“ című kiadványából (1931.) az idevágó részleteket, amelyek Ujfalvi Sándor feljegyzéseinek a Darnay-Múzeumban található példányán alapulnak (IrtörtKözl. 1931: 6, illetőleg i. m. 6—7). Ujfalvi 1854—1855-ben írt emlékiratának Gyalui Farkas-féle kiadásából (Kolozsvár, 1941.) idézem itt az udvarhelyszéki Etéden állomásozó katona Kisfaludy Sándorra vonatkozó részletet (307): „Ez alatt felgyülekezett a falusi fiatalság a székel szokásos fonóba. A mesemondó az ily falusi összejövetel multhatatlan kelléke, a tűzhelyen helyet foglalt s lelkesülten mesélt az őskor harczias, és az újabb idők szegény legényies jeleneteiről. De mindez Kisfaludira nem sokat

hatott, hanem a mesélőt az ifjak pajzánsága, s a szép székelyleányok mind felebb hangolák. Kisfaludi figyelni kezd, a mese szövegét átlengő televér székel kifejezések s a felmerült tájszavak kellemes hangzása a busongó figyelmét hovatovább föl kezdé csigázni. Végre a »Rengeteg« szó, melyet éltében most hall először, oly kellemesen csenge fülébe, hogy egyszerre felpattant s kéré a mesélőt a rengeteg értelme kimagyarázását. Egészen új eredeti világ nyílt fel most lelke előtt. Ezután szorgalmasan eljár a fonókba, a mesélő mellett a tűzhelyen foglalt helyet írónnal kezében s minden ismeretlen szót gondosan feljegyzett. Tavaszra 182 új magyar szóval gazdagodott tudványa. S hogy ez valóban így volt, megerősíti, amit ő maga ír „Autobiographiai jegyzetek“ című munkájában: „Útamat Erdélybe mentemben Kolozsvárnak vevén, és Bécsbe Szeben felé utazván Erdélynek nagy részét megjártam, és némelly — Magyarországon akkor még ismeretlen szavakkal én éltem utóbb legelőször írásaimban.“ (Minden Munkái VII, 408; Horváth János közl.) Hogy székel földi tartózkodása Kisfaludi nyelvkincsét gazdagította, igazolja a „Napló és francia fogságom“ ezen 1796. május 15-i keltezésű megjegyzése: „...alig pitymallott, hogy székelyesen beszélljek...“ (MM. VII, 286; Pais Károly közl.) Így kerül bele — amint erre Horváth János figyelmeztetett — az 1801-ben megjelent Kesergő Szerelm 25. dalába a *rengeteg*: „A föld egész kerekében | Seholy sincs olly *rengeteg*¹, | Mellynek vadon sűrűjében | Laknék egy olly szörnyeteg,“ — mint az, akiért írja ezt a sok versét. A szót prózájában is használja: „Napló és francia fogságom“ 1796. március 11.: „Tsak képzelj magadnak egy havast, mellynek bértze az égboltozatot láttatik megérni, és mellynek oldalán a' fellegek megakadnak, körös körül *nagy rengeteg erdőket*², a' szirtokból magasra nyúlott fenyőfákat...“ (MM. VII, 221.) Uo. 1797. április 27.: „...egyszerre kiérven a' tirol *rengetegeket*³ közl, mellyeknek völgyeiben olly régen és annyit tsavargánk...“ (I. h. 256.) (Pais Károly közl.) A szó foglalkoztatta levelezésében is. Gaal Györgynek írja 1821. február 23-án kelt levelében: „Ich neologisire zwar nicht; ich habe aber doch veraltete gute Wörter, besonders Wurzelwörter wieder aufleben lassen; diese und einige, in der allgemeinen Alltagssprache weniger gebrauchten Wörter erhalten Sie hiemit, schlecht und recht verdeutscht, als: ... — *Rengeteg*. *Grosser Wald*. — ...“ (MM. VIII, 401—2.) Majláth Jánoshoz írt 1827. január 17-i levelében meg így nyilatkozik: „In 155. Dal I Theils übersetzte er *Csikorog a Rengeteg* (*Rengeteg grosser Wald mit Bergen und Thälern wie der Bakony*)

¹ Én szedtettem dölten.

² Én szedtettem dölten.

³ Én szedtettem dölten.

über setzte : *erGlocken knirschen auf den Höh'n.*“ (MM. VIII, 437.) (Pais Károly közl.) — Mindez világosan beszélő tanúság a mellett, hogy a székelységnek abban a körében, amellyikkel — bizonyára első sorban Udvarhelyszéken — Kisfaludy Sándor érintkezett, élt a *rengeteg*. Valószínű különben, hogy Molnár Anna balladájában is hallotta, sőt éppen abban ütötte meg a figyelmét ez a szókülönlegesség.

2. D) A *rengeteg* szó, a *rengeteg erdő* kifejezés tehát a XVIII—XIX. század fordulóján megvolt a székelyföldi nyelvben. Az már aztán kérdés, általánosan járatos volt-e a székelység körében, vagy csak bizonyos vidékek tájszólásában élt-e, sőt esetleg nem is annyira az illető tájszólások közbeszédében, mint inkább költészetük, mesemondásuk fordulatai között járta. Ma — úgy látszik — nem használják mindenütt. Így pl. a háromszéki Dálnokon odavaló tanítványom, Kicsi Sándor szerint a *rengeteg* nem ismeretes, s ez annál feltűnőbb, mivel Dálnok szomszédosa Albisnak, ahonnan Szabó Elek a múlt század harmincas éveiben a szót a Tsz.-ba eljuttatta. Kicsi Sándor közli még, hogy amennyiben a Molnár Anna versét ismerik náluk, nem otthonról tudják.

3. A MTsz. egyetlenegy a *rengeteg*-re vonatkozó adatot idéz. Ez a *röngeteg* 'nagyon', amit Tata-vidéki kifejezésként közöl 1876-ban Supka Dezső (Nyr. V, 329). — Íme, ami lehetetlennek nem lehetetlen: A Tata—Komárom-vidéki tájnyelvből szedhette fel a *rengeteg* szót Baróti Szabó. Alkalma nyílhatott erre akár komáromi tanársága, akár pedig a Tatához közel a Duna másik, balpartján fekvő komárom-megyei Virten, ahová Pyber Benedekhez látogatott el.¹ — Nem volna lehetetlen az sem, hogy Czuczor Gergely, aki a komáromi Duna-szakasz vidékének a szülőtte volt, és maga szintén Komáromban tanárkodott, a már akkor az irodalmi nyelvben elterjedt *rengeteg* szót a saját tájnyelvéből is ismerte, és így tárgyalta a Magyar Nyelv Szótárában. — Tehát ez és amaz nem lehetetlen, azonban más a valószínű, sőt bizonyára más a valóság. — A Tata-vidéki *röngeteg*, illetőleg a *röngeteg*, amelyet az innen nem messze eső helyeken élő vagy megforduló Kisfaludy Sándor nem ismert, alig lehet eredeti, gyökeres eleme az illető nyelvjárásnak. Annak az oka, hogy ennyire elszigetelten van adatolva, ez esetben aligha az, hogy ősiségből való őrzeménnyel van benne dolgunk. Valószínűbb, hogy éppen ellenkezőleg újdonság: irodalmi nyelvi visszhang, esetleg még csak egy egészen zárt körnek a különlegessége, kiváltképen ami a határozószóként való használatot illeti. Annál több joggal gondolhatunk erre, mivel a közlés,

¹ Erdemes utánanézni, hogy ennek a tájnak és különböző tartózkodási helyei vidékének a nyelvjárásait miképen dolgozta fel Baróti Szabó szótári és egyéb munkáiban.

amelyben felmerül, egészen ötletszerű. F á b i á n I m r e „A tata-tóvárosi nyelvjárás“ című dolgozatának szójegyzékében (Nyr. XXXIX, 82—3) nincs meg. — M é s z ö l y G e d e o n szíves közlése szerint az ő tabajdi nyelve nem ismeri a *rengeteg* szót; Tabajd és Tata pedig nem éppen messze esnek egymástól.

A *rengeteg* szónak mai népnyelvi életviszonyait, sajnos, kevésbé ismerjük. A népnyelvi tanulmányok jórésztét átnéztem, de egyikben sem találtam. Ennek a magyarázata az is lehet, hogy mint az irodalmi nyelv szavával egyező nyelvelemet nem méltatták figyelemre. Azonban az a körülmény, hogy hiányzik C s ú r y B á l i n t Szamosháti Szótárából, azt mutatja, hogy annak a vidéknek a népnyelvében, legalább is a C s ú r y végezte gyűjtés évtizedei alatt, nem élt.

B a k ó E l e m é r szíves tájékoztatásából úgy tudom, hogy az ő megfigyelése szerint Hajdúban, Biharban, Békésben a *rengeteg* előfordul, főképen a *rengeteg sok*, *rengeteg nagy* kapcsolatban, továbbá a *rengeteg épület* 'nagy épület' kifejezésben, de a *rengetegerdő* Tiszántúl nem ismeretes, csak *sűrű erdő* van. B a k ó arra vonatkozólag nem mer nyilatkozni, hogy a *rengeteg* az illető vidékek eredeti vagy legalább is régi népnyelvi szókincséhez tartozik-e.

Amint B a k ó E l e m é r közli velem, K e r e s z t e s K á l m á n n a k az ormánysági Kákicsról való gyűjtésében van *röngeteg*, mégpedig a. m. 1. 'erdő': „Jári a *röngeteg*öt“; 2. 'nagy': *röngeteg nagy erdő*; 3. 'sok': *Röngeteg óma*! E szerint ott a *rengeteg* népnyelvi elem volna, az azonban jelenlegi ismereteink szerint mindenesetre valószínűbb, hogy irodalmi nyelvből való szállomány, nem pedig gyökeres ormánysági nyelvelem. K i s s G é z a „Ormányság“ című művében *ősi rengeteg* kifejezéssel az ormánysági makkos erdőket jelöli meg (72—3).

A u g u s z t i n o v i c z E l e m é r készséges utánjárása révén Zala megye délnyugati, „Göcsej“ alatti részéből Lispe és Lenti vidékéről köszönettel kaptam a következő felvilágosításokat három „göcseji“ származású közlőtől: 1. H e g y i n é B a k a I l o n a tanítónő Kányavár: A *rengeteg* szót náluk nagyon ritkán használják. Valami nagyon sokat fejez ki vele a nép; pl.: „*Rengeteg fájik* van.“ Néha a *tömterdők* szó helyett mondják. — 2. T e m e s v á r y I s t v á n tanító Páka: A *rengeteg* szót nem használják. — 3. V ö l g y i Z o l t á n tanító Iklódbördöce: A *rengeteg*-et nem használják a falubeliek. Gyermekkorából emlékszik rá, ilyen értelemben: „Ugy megverte, hogy az *rengeteg*. Ugy mént neki, hogy az *rengeteg*.“ Helyette az *őrijási* szót mondják.

4. Tehát mi lehetett az életsora a *rengeteg* szónak, amely az előadottak szerint nem köztulajdona régi nyelvünknek, sem újabb népi nyelvjárásainknak? Erre nézve — azt gondolom — ekképen vélekedhetünk: A székelység bizonyos részeinél

— mint fentebb láttuk — használatos volt a szó, amikor a XVIII. század végén és a XIX. század elején, a magyar szó- és kifejezőkészlet irodalmi és tudományos célokra való rendszeres számbavétele nagyobb lendülettel megindult. A székelységi nyelvből vette fel szavunkat szótárába Baróti Szabó, onnan fedezte fel és kedvelte meg Kisfaludy Sándor. Hogy a szó elterjedt és irodalmi nyelvünk elemévé lett, abban kétségtelenül döntő szerepe volt annak, hogy a páratlanul népszerű Kesergő Szerelem vitte szét a magyar olvasók ezrei meg ezrei közeléig a *rengeteg* szó meg a *rengeteg erdő* kifejezés elterjesztéséhez és széles körben való meggyökereztetéséhez persze jelentős mértékben hozzájárulhatott a Baróti Szabóhoz csatlakozó szótárirodalom hatása is.

Költői nyelvének elemeként alkalmazza a *rengeteg* szót Kölcsey Ferenc. Így az 1826-ból való „Pipa dal”-ban: „Reng bércz és völgy és *rengeteg*, | Az őz riadva fut.” (MM. I, 113.) Az 1814-ből való „Róza” című költeményben: „S téren, völgyen, kősziklákon, | S tenger habjain, | *Rengetegben* s vad pusztákon | Fut szél szárnyain.” (MM. I, 132.) (Pais Károly közl.)

Fényes Elek 1851-ben megjelent Geographiai Szótárában (I, 219) a zalamegyei Csicsóra vonatkozólag írja: „tölgyes, bikkes erdeje *rengeteg*”.

NyÚSz. nyelvújítási elemnek tekinti, és SzD.²-ből meg SI.-ből idézi.

II.

1. Ha a *réngeteg* számára etimológiát keresünk, nem nagy találékonyságra van szükség, hogy — amint ezt az eddigi etimologizálók szinte kivétel nélkül megtették — a *ræng* igehez kapcsoljuk hozzá (így legutóbb Bárczi: SzófSz. 256).

A *ræng* (*rëneg*) ige alább idézendő adatok szerint már a XIII. század első felében meglevő változata a *remæg*-nek, ami ez idő szerint későről, a XVIII. század elejéről adatolható,² de szinte kétségtelenül nyelvünk ősi elemei közül való (vö. Bárczi: SzófSz. *rendít*, *remeg*, *rém* al.). A *ræng* < *ref[ē]mæg* a *rëndül*, *rëndít* igékkel együtt — alig lehet erre nézve kétség — összetartozik a *rémül* és *rémít*, illetőleg korábban bizonyára *rēmü[ō]* és *rēmí[ei]* igékkel, amelyeknek régi megfogható 'tremo, contremo, moveor' jelentése mutatható ki (vö. a Bárczi közölte adatutalásokat, irodalmat). A megfogható 'tremo, contremo, moveor' jelentésből kifejlődött a lelki mozgalmakra vonatkoztatott használat a *remæg*, *rémül*, *rémít* igék esetében,

¹ Én szedtettem ritkítva, illetőleg dőlten.

² SzD.¹ 68 jegyzetben a *rezzenni* szóhoz közli: „redzenni, rendülni, remegni, serkenni.” Nincs felvéve a *remæg*-re vonatkozó adatok sorába.

éppen úgy, mint a *rétlég*, *rézég* vagy más hasonló érzéki jelentésű igék családjában (vö.: Szeremley Császár Loránd: MNy. IV, 389—91, 445—51, V, 7—9; Gombocz: Módszertan 32, Jelentéstan 87).

A *ræng* ige *-eteg* képzős, illetőleg a *rænget* ige *-eg* képzős származékának tekinthetjük a *rængeteg* szót.¹ — Ezt megállapítani és kijelenteni — amennyiben a pusztán „alaktan” körén nem akarunk túllépni —, valóban nem nehéz. Azonban nehézzé, bonyolulttá válik a *rængeteg* etimológiájának, vagyis keletkezésének és fejlődésének a kérdése, ha a jelentésbeli szempontokat is számbavesszük. Amíg ilyen szempontokból nem találunk kielégítő feleleteket, az etimológia voltaképpen nem etimológia, hanem meglehetősen üres játék bizonyos alakielemekkel.

2. Az imént előadottakból következtethetnők, hogy a *ræng* és a *rænget* is szerepelhetett a lelki élet mozgalmaival összefüggő értelemben, s így *rængeteg* származékuknak szintén lehetett ’félelmes, ijesztő, rémítő, rettentő’ jelentése.

A mértékbeli nagyság, számbeli sokaság szemlélete természetesen ébreszti fel a félelem, az ijedség érzését, úgyhogy gyakran keletkezhetek olyan szószervezetek, amelyekben valamely dolog neve elé a *nagy* vagy *sok* jelzőn kívül valami félelmetességet kifejező szó is odajárult. Ilyen pl. Bél (Cellarius) 1777. 394: „Immensus: megmérhetetlen, *rettentő nagy*” | PP. I. 1708., PPB. I.: „Immensus: Megmérhetetlen, *Szörnyű nagy, Sok*.” Ilyen az Alsó-Dráva környékén a *kegyetlen*, *rossz* és a *sok* fokozójaként feltűnő *rémű* ~ *rémü* (MTsz.), ami valószínűleg a fentebb említett **rēm* vagy **rēm* alapszóból való melléknévi igenévi forma: **rēmō* ~ *rēmū* ’rémítő’, kevésbé valószínűen: *rémítő* × *szörnyű*.² — Így fordulhatott elő a *rængeteg* ’rémítő’ úgy, hogy *nagy* vagy *sok* jelzőjű szószervezetek elé csatlakozott az egész jelzős szerkezetre vonatkozó jelzőül. Mégpedig főképpen az ’erdő’ fogalommal, illetőleg az *erdő* szóval összefüggésben szerepelhetett, amint megjelenik Sz D.-nál, valamint Kisfaludy Sándornál. A *rængeteg* a *nagy* vagy *sok* előtt elveszíthette a ’rémítő’ jelentést, de belőlük nyerhette a fokozó értelmet, s miután a ’nagy’ vagy ’sok’ jelentéselemet magába szívtá, a *nagy* és *sok* szó el is maradhatott. Ez történt a *rémű[ü]*-vel is: *rémű eső*, *rémű bor* ’rémítő sok’ (MTsz.). S ilyen módon lett a borzasztó Sárreten: *bőrzasztó* mn. ’sok’: „*Bőrzasztó szűnyog* vam most. *Bőrzasztó* termés vőut az idénn. *Bőrzasztó* bőr vőut akkōr, nem lett elég a hōrdōu.” < *borzasztó sok* (Bakó: MNy. XXXVII, 357).

¹ A képzőkre nézve vö.: TMNy. 525—8; Szinnyei: NyK. XLVI, 161—7; Pais: MNy. XXXIV, 271; Horger: Melich-Emlékkönyv 162—7.

² Hasonló fejlődés eredménye az *irtóztató szép* Mik: TörL. (NySz.).

Érzelmi nyomatékát vesztett jelentés, megrövidült szerkezet volna tehát az, ahogy a *rëngeteg* legelső adataiban: a Szabó T. Attila-féle közlésekben, Sz D.-nál és Kisfaludy Sándornál élénk kerül.

Mindez feltehető, elképzelhető, de nem hiszem, hogy ennél a már Kassaitól pedzett magyarázatnál nyugodtan kiköthetnénk. Hiányának érezzük, hogy a *rëng*-nek és *rënget*-nek a feltehető lelki jelentését nem lehet kimutatni. De még ennél is nagyobb bibije egy ilyen megfejtésnek szerintünk az, hogy a *rëngeteg*-nek így átható jelentését kellene felvennünk, márpedig az *-atag*, *-eteg*-gel alakult származékok át nem ható értelműek. Pl. DöbrK. 103: „földnek királ'i ...évdalkodanak. meg haborvlnak. es meg indvlnak *rezketeg* lele vket“¹ | R. részketegs 'tremulus, tremebundus, algiosus' (NySz.).

3. A *rëng*-gel kapcsolatban ilyenféle népnyelvi adatokkal találkozunk: „Ezön is csakúgy *rönög* a hús, ni mélyen kövér“ Ormányság (Kiss Géza: Ormányság 321) | „O'jan kövér: , hogy még *reng* *rāja* a : hus“ Szamoshat (Csúry: SzhSz.). Vagyis a testen levő hús rengésének a képével szemléltetik a kövérséget. S így a *rëngeteg* származék szintén lehetett a 'kövér — kövérség' fogalomnak a kifejezője némely nyelvjárásokban. A 'kövér — kövérség' jelentésből pedig elég természetes lépés volna a 'nagy — nagyság' felé, mint a *telemes*-nek 'csontos' jelentéséből a R. 'nem közönséges nagyságú' felé. Az elég természetes lépés megtörténte azonban a *rëngeteg* esetében nem igazolható, s ezért egy ilyen magyarázati lehetőséget nagy fenn tartással hozhatunk csak szóba.

De talán ilyen indítékból jutott a *rëngő* igenév a 'szarvállás, hatalmas forma' jelentéshez, amit Túrkevéről közöl Herman O.: MPaszt. 460.

4. A) A föld mozgásának, a föld állapotában fellépő változásoknak, zavaroknak ilyen kifejezéseit idézhetjük a régiségből: *mëg-indul*, *mëg-indulás*, *föld-indulás*, *föld-indulat*, *mëg-indít*; *mëg-rëtten*; *mëg-rëzzen* (*rëzzen*), *föld-rëzzenés*; *mëg-háborul*, *mëg-háborít* (NySz.). Pl.: KulcsK. 28: „*Meg yndwla ees meg rettene feld hegyek meg haborwlanak ees meg yndwlanak*: commota est et contremuit terra“ | uo. 141: „*meg yndeytad feldet, es meg haborytaad wtet, wygazd meg w teresyt merth meg rezzenth*“ (a NySz. nyomán).

Használta a jelzett fogalomkörben a régiség a *rëng* ige rokonságát és magát a *rëng* igét. Így: ÉrsK. 527: „*föld remwle-sök leeznek*“ a világ végének közeledtével (a NySz. nyomán) | Tel: Evang: „*a föld mëg rémul és megindul*“ (NySz.) || ÉrdyK. 10: „*kynek zozattyara mynd feld mynd meén mynd tengher mynd pokolnak feneke meg rendewl*“ || ÉrsK. 107: „*mëgh renghe Az haznak mynd neegy zeghelety*“ | KulcsK. 112: „*Meg yndwla-*

¹ A NySz. kódex-adatait ellenőriztem és kiegészítettem.

nak es meghaborodanak wnekyk vyzek, es meg rengenek hegyek w eressegekbe“ | Helt: Bibl. „A föld meg reng belé“ (NySz.) | Helt: Bibl.: „Mind az egész hegy reng vala“ (uo.) | Görcs: Máty.: „Embereknek tecczyk föld, meny rengeny“ (uo.).

Ezen az alapon feltehető, hogy a *réngeteg*-nek szintén lehetett nomen actionis: 'földrengés' és nomen effectus: a rengés kíséretében keletkezett 'hasadék, földcsuszamlás, hegyomlás stb.' jelentése. És nem ugyan a *réngeteg*-nek, hanem a *rengő* igenév *reng*e változatának valóban kimutatható hasonló jelentése: a székelységi szónak jelzett *reng*e a. m. 'szakadásos erdőnőtte árok' (Kőrész Kelemen közlése: Nyr. V, 424; 1. MTsz.).

4. B) A *ront*, *rongál*, *rombol*, *roncsol* igékkel etimológiailag összefüggő *romol* vagy *romlik* igének előbbeni — nem azt mondjuk: eredeti vagy eredetibb — jelentése 'ruo, corruo, collabefio', aminő jelentése volt, van, illetőleg alighanem lett az *omol* vagy *omlik* igének. Így értelmezhetjük az első adatot, amelyben a *romol* vagy *romlik* ige, illetőleg -t képzős melléknévi igeneve feltűnik: 1266: *Rumluthpatak* kétszer (ÁrpÚjOkm. III, 134 után OklSz.) Nógrádban, bizonyára omlásos partjairól. Hasonló jelentésben szerepel a régiségben a *romlás* és *romladék* származék (vö. NySz.); így a *kő* szóval összetéve is: JókK. 54: „az Ewrdeg meg haraguak eltere ezene vezuel: kewueknek zewrnew gylekezeseuel Assysia alatala hegyeknek romlasau... holot meglen meglenes meg yeleñyk kewueknek zewrnew romlasa“¹ | Cal. 931: „rudus, -eris: kē romladek | rudetum: Kő romlassal be t[h]intőt bol hely“ (Szily: MNy. IX, 232 szerint a *bol* talán a régi *boly*). 1351: „ad quendam terram paludosam Ilunukrumlasa vocatam“ (MNy. X, 326—7); vö. 1295: „ad quendam locum fluuij [minorem Chenge?], qui Ilounukeurene appellatur, ubi in introitu silue Ilounuk sunt due mete terree“ (ÁrpÚjOkm. V, 136); erdőnek, víznek a neve Ugocsában Ilonok-Újfalú és Feketepatak környékén Nagyszöllőstől észak felé (vö.: Ortway: Vízr. I, 393; Szabó István: Ugocsa megye); Ilónok < szláv Ilonnik 'iszapos, agyagos' (vö. Kniezsa: Szabó István i. m. 344). 1451: „in possessione Bathar [Nagyszöllőstől délnyugatra] in comitatu de Wgucha... simul quibusdam silvis... Romlas et Kerekmochar, ac certis terris arabilibus Folyar Peterzege et Nyreszegh, item fenilibus Kwkenyes(d)pathaka ac Saaseer“ ismételtén (KárOkl. II, 286, 290 után OklSz.). 1476: „ad Siluam Romlas“ (Lelesz; OklSz.). A 1864-i Pesty-féle helynévgyűjtésből valók a következő gyergyói adatok (Szabó T. Attila közléséből: Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból: Magyarország Földrajzi Nevei 1. sz.): Gyergyócsomafalva: „Jérikó, ahol fenyő erdő melynek

¹ A Codices Hungarici hasonmás-kiadásából.

jo része kihordatott *romlásos* részeivel áll.“ (I. m. 27.) | „a rajta volt Erdő tűz és szélveszek által lett elpusztulása miatt, *romlásos* és használhatatlan Kő szirtos, Csuc sok által borítatik.“ (I. m. 28.) | „Azon ő s erdő melyből jó részét Tutalyfák, és Tökéknek ki hordottak és *romlásos* oldalakkal borították.“ (Uo.) | „Egész pusztá legelő nélküli, *romlásos*, gyéres Erdős hely.“ (Uo.) | „egy részét Irtásos kaszállok más részét *romlásos*, gyéres lág y fás Erdő Boritya.“ (I. m. 29.) || Kilyénfalva: „Hoszu sorok s keskeny bükpatak ezen düllő magos erdős, sílány természetü köves kősziklák meredek oldalak s több apro, kis patakokból s *romlásos* oldalak hegyekből áll... Jáoros egészen használhatatlan hegyes köves oldalak *romlásos* erdőből áll legelőnek használtatik.“ (I. m. 47.) | Újfalu: „Bogáros. *Romlás*, melyet a Bogarak aszaltak.“ (I. m. 62.) — Az idézett középkori és XIX. századi esetek egy részében világosan földre vontakoztatva fordul elő a *romlás* szó, mint ahogy a Balaton mellékén *romlás* a. m. 'földomlás', határrésznévül is (Jankó: A balatonmelléki lakosság 76, 83; id. Hefty: Nyr. XL, 305). Ilyen vonatkozású kifejezésekből valók az OklSz. XIV—XV. századi *Omlás* adatai, pl. az 1367: „locum vulgariter *feyeragagumlas* uocatam [l]“. Vagy ez az, amiről Székelyföldön azt mondják: *el-* vagy *meg-suvad a hegy* (vagy a martosság esős időben), illetőleg aminek a következményét a *suvadás* szóval jelölik meg (MTsz.). — Désakna-vidéki adatként merül fel 1367-ben: „ad quendam montem *Romolosberche* ...super *Romolosberch* ...montem *Kuuesberchy*“ (Zimmermann—Werner: Urkb. II, 291—2). A *Romolás* olvasatú formában bizonyára a *romol* igéből való nem hangvesztő *romoló* igenév van -s képzővel megtoldva (mint *omló*: *omlás*), s ez 'omlásos' értelemben szerepel a *bérc* jelzőjeként.

Azonban megjelenik a *romlás* szónak a Székelyföldön más értelme is: 'vihardöntötte erdőréssz' (MTsz.), amint van a Székelyföldön *romlás-fa* 'vihardöntötte fa' (MTsz.). Rokonértelmű kifejezések tehát ezek a székelységi *vész* 'vihardöntötte erdőréssz, egymásra dült rothadt fák az erdőben' és *vész-fa* 'vihardöntötte fa (az erdőben)' (MTsz.). Vö. erre nézve Gyergyócsomafalva 1864: „Szöcsők és Csáták utya köze melynek Egés és *szél rontás* által egészen erdeje(je) haszon vehetetlené vált“ (Szabó T. Attila: Gyergyói helynevek 27) | „használhatatlan *romlott* Erdővel“ (i. m. 28).

Földnek, sziklának, építménynek, fának le- vagy összeomlása: *romlása* az ellenállhatatlan erő képzetét kelti, s így a *romlás* szó alkalmassá válhatott a dinamikus nagyság vagy általában a szertelen nagyság kifejezésére. Jegyezzük meg pl.: MünchK. 26: „es futtanac zélec, es omlottanac a hazra, es le eset, es volt q *romlasa* nag: et flaverunt venti et irruerunt in domum illam, et cecidit, et fuit ruina illius magna“ Máté 7:27. — Ily módon magyarázhatjuk a *rom-*

lás szónak a MTsz.-ban 2.-nak közölt Gyergyó-vidéki 'otromba nagy, idomtalan' jelentését, valamint a *romlás ember, ökör, bival* kifejezéseket meg a *nagy romlás* 'nagyon otromba' szólást.

A *romlás*-hoz hasonlóan kaphatta a *romlás*-sal a régiségben a 4. A) szakaszban előadottak alapján rokonértelműnek feltehető *réngeteg* is az 'ellenállhatatlan erő' s ebből a 'szertelen nagyság' jelentését.

5. A) A vízrajzi alakulatok fogalomkörének egyik kifejezése az *ingovány*, az *ing* ige -*vány* képzős származéka. A szó egy Székességi-hérvár közelébe eső helység, illetőleg utóbb a város egyik része neveként tűnik fel: 1372: Villa *Inguan*; 1416, 1433: Poss. *Ingwan*; 1494: *Inghwanwltza*; 1495: *Ingwan*; 1498: Vicus *Ingowan*; ma az *ingoványi* tó őrsi emlékét (Csánki III, 332, 308—10, B á t k y: FöldrKözl. XLVI, 199, 206, 208; Szabó T. Attila: MNy. XXXVI, 257—8). A SchlSzój. 750. tételeként így jelenik meg: „limpus: *ingouan*“, ahol a *limpus* = *limbus*: eredetileg 'szegély', majd — mint itt is — 'vízszegély, a víz és a száraz közötti átmeneti talajfajta'. Az *ingován[ny]* ~ *ingván[ny]* szó a 'bizonytalan szilárdságú talaj' jelentéskörén túllépve az ilyen talajjal érintkező vagy ilyentől körülvelt: kákás, szittyós, sásas, nádas vagy belsejében síkvizes terület jelölőjévé is lett. Így van már Bécsi K. 151: „az *ingouan* élet: ante paludem“. Dávid Ferenc Prédikációiban 1569-ben ezt írja: „Veszedelem-nec *ingouani*aban esel” (NySz.). Gyöngyösi Kemény Jánosában meg ez van: „A földé sovány, e mellett semlyekes *ingovány*“ (uo.). Geleji Katona 1645-ben *ingoványos hely*-ről, Illyefalvi István 1669-ben pedig *ingoványos tó*-ról beszél (uo.). Com: Jan. 12 vagy 11?: „A föld színe néhol nedves avagy vizenyős, *ingoványos*, posvány, sőppedékes, lápos“ (NySz. sőppedékes, posvány, ingoványos al.).

1327: „*possessionis Kalsa* alio nomine *Ingow* vocate in comitatibus de Wyuar et de Zemplen existentis“ (AnjouOkm. II, 322; id. OklSz.) | más 1327. okl.: „*possessionis Kalsa* alio nomine *Ingow* vocate... que est meta eiusdem Wyfalu et *Kalsa*, et inde exit de *Ingow* ad terram *Kalsa* et eundo directe cadit in fluvium Thereble¹... et ibi ipsius terre *Kalsa* mete terminantur; abhinc transit ad ipsam terram *Ingow*“ (i. h. 324—5) | ezt átíró 1327/1436: „*possessionem Kalsa* alio nomine *Ingow* vocatam“ kétszer (i. h. 331—2). — Először a fentebbi idézetekben előforduló *Kalsa* helynevet próbáljuk magyarázni. Ez: 1427, 1491: *Kalsa* (Csánki I, 209); Lipszky: *Kalsa* ~ tótul *Kalssa*; ma: *Kalsa* Abaúj megyében Nagyszalántól nem messze délkeletre a Ronyva völgyében. Mások: 1427: *Kalosa*, *Kalasa*; 1458, 1477: *Kalosa*; ma:

¹ Szláv *trebiti* 'irt': > **Trebela* vagy *Terebla*, amivel összefügg a *Talabor* folyó neve is (vö. Miklosich, PON. 330—1).

Alsó- és Felső-Kálosa Gömör megyében Sajógömörtől nyugatdélre (Csánki I, 138). 1419: *Kalwsa*; 1427: *Kalwsa*, *Kalowza* (Csánki I, 392); Lipszky: *Kalusa* m. ~ *Kalussa* s.; ma: *Kalusa* vagy *Kaluza* Ung megyében. Helyneveink eredetije szláv **kaluša* a *kal* 'lutum, palus' szóból (Miklosich: PON. 260) -*uša* képzővel, vö. horvát *Blatuša* (i. m. 211). — Ha az abaújmegyei *Kalsa* helynévnek e szerint 'mocsár, sár' értelme volt, akkor a helység magyar *Ingo* neve joggal értelmezhető így: 'ingovány'.

Az *ingovány* és *ingó* szók értelmezésével kapcsolatban valószínűleg számba kell venni azt is, amit Györffy István mond a Nagyikunsági Krónikában a Nagy-Sárrét zombokos vagy kotus helyein való járással összefüggésben: „Azonban csak az öreg zombokok bírták meg az embert, a fiatalabbja tüstént *megingott*¹ s eldőlt, ha valaki megállott rajta, s az illetőt menten elnyelte a szennyes víz és pocsolya“ (37).

A rétségi, lápsági életben még egy sajátos fogalom megjelölésére alkalmazták az *ingó* igenevet. Ballagi Aladár írja a bihari síkságról szóló dolgozatában (OsztRMMon. Magyarország II, 418): „Kóton és Iráson [Komádi környékén, Biharban a békési határon] vizenyős semlyékek és náderdők, síkvizek és puha pázsitú gorondok, ilványos rónák és libegő lápok² sűrűn váltogatják egymást.“ (Idéztem: MNy. XXVII, 264.) Györffy István meg a Nagyikunsági Krónikában ismét a Nagy-Sárréttel összefüggésben írja: „A lép a víz színén úszó, gyökerével, korhadt szárával összefonódott növényzetből állott, s évről-évre vastagodott. Az alatta lappangó víz mélysége 1—3 méter között váltakozott. Száraz időben a lép alászállott, nedves időben felemelkedett.“ Alább meg: „A lápokon veszedelmes volt járni. Ahol vékony volt, ott könnyen sülyedt, s a vigyázatlan utast egy pillanat alatt elnyelte az alatta levő szennyes víz. Ezért hívták ezeket a lápokat *ingó lápok*nak.³...A lápokon, ingoványokon való járást *lábadozása*-nak nevezték.“ (34—5.) Hasonló mozzanatokat tudunk meg az Ecsedi-láp *ingó lép*-jainak keletkezéséről és természetéről Lovassy Sándor „Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben“ című fontos tanulmányának „Ingólápok“ feliratú fejezetéből (30—4).

Nem lehet eldönteni, hogy az ingásosság mértékéig vizenyős földdarabra vagy pedig ingó-lápra vonatkozik-e a *Kisingó* név, amelyet a Vásárosnaménnyal szemközt a Tisza jobbpartján fekvő beregmegyei Ugornya és Gergelyi birtokokkal összefüggésben két 1476-i oklevél említ: „ad facies terrarum seu silvarum glandinosarum, incipiendo a Saashordowth, trans-

¹ Én szedtettem dőlten.

² Én ritkítottam.

³ Én szedtettem dőlten.

eundo ad Kerektho(u)zeg et Z[S]ylkerek vocatas usque ad Hayowth et ad Kysyngo et tandem Mokacha se extendendum“ ismételtén (KárOkl. II, 443—8). Jegyezzük meg, hogy a *Sáshordóút*, *Keréktószeg* és *Hajóút* neveken kívül a *Mokacha*, olv. *Mokacsa* igen valószínűen szintén vízrajzi tárgykorre utal, minthogy a szláv *mok: *makajg*, *makati* 'nässen, netzen, einweichen stb.' és *mokrü* 'nass, feucht' szócsalád (vö. Berneker: EtWb. II, 8, 69—70) tartozékának magyarázható. Vö.: R. Moschya; 1427: Mozcha; ma: Mokcsa Ung megye délnyugati sarkában (Csánki I, 394).

Az *ingó* melléknévi igenév szerepel előtagul az *Ingóberek* határnévben, amelynek adatai: 1343: „Ad altiore Berch peruenientes qui dicitur *Ingoberekerbercheorra*... De ipso autem or *Ingoberekerbercheorra*“ | 1415: „Ad altiore montem *Ingoberegerbercheora* dictum“ | 1430 k.: „Ipsius montis *Ingoberegerberche*“ (Oklsz. *ingó* al.). Hogy az *Ingóberek* kapcsolatban mi lehetett az *ingó* előtag értelme, illetőleg tárgyi tekintetben mire vonatkozhatott a nyelvi alakulat, ahhoz tudni kellene a különben bizonytalan, talán finnugor eredetű *berek* szó (SzófSz.) itteni jelentését. — A *berek* szónak szórványadatokban 'nemus, silva, virgultum, rubetum', régi szójegyzéki és szótári adatokban még 'saltus, lucus, Hain, Gebüsch' meghatározásai, illetőleg megfelelői fordulnak elő (Oklsz., NySz.). Egyes szórványadatok azonban arra mutatnak, hogy a szót a régiségben vízi, illetőleg vízenyős erdő- vagy liget-alakulatokkal összefüggésben is használták (l. Oklsz.). Hasonló a *berek* szó első értelmezése Cz F.-nál (I, 586): „Vizes lapályokat, folyók mellékét ellepő és sűrű bokrokból, tövisekből, vesszőkből álló cserjés erdőcske.“ Azt a fa-félét, amely ilyen helyeken leginkább tenyészett, *berék-fá*-nak hívták bizonyos vidékeken. Így *ber[ő]k-fa* a. m. 'égerfa' Göcsej és Somogy megye (MTsz.); említve van 1738-ban *berek-fa* a zalamegyei Boldogfával kapcsolatban, vagy ezt írják 1864-ben: „*Berki rétek*, miután *berkes*, vagyis égerfákkal volt hajdan benőve“ Zalaövről (l. Pais László: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza: Magyarország Földrajzi Nevei 2. sz. Magyarságtud. Int. kiad. 24, 22). A nyugati vidékek nyelvében *berék* a. m. 'vízjárta rét, posványos hely, láp' (MTsz.), vagyis olyan vízenyős tájrész, ahol fa itt-ott, vagy egyáltalában nem nőtt. Cz F. (uo.) szerint második „némely tájszokás szerint“ való értelme: „ingoványos, náddal, bozóttal buján benőtt lapály“. — A XIV—XV. századi *Ingóberek* nevet a jelzett vízenyős tájrész-típusok mindegyikére visszavihetjük.¹

¹ A fentiekhez hasonlóan értelmezett *ingó* és *berék* szókkal, illetőleg az *ingó-berék* kifejezéssel kapcsolja össze az *ungon-berken túl* szólást Erdődi József: Nyr. LVI, 56—7. Zolnai Gyula: MNy. XXXIX, 151—2 szerint egy ilyen magyarázatban nincs semmi valószínűség.

5. B) 1230, 1263/1323: *Rengeusar*; 1231: *Rengeysar*; 1443, 1445, 1453: *Ry[e]ngews(a)r*: egy somogymegyei, a Kaposvártól délre volt Kapos- vagy Rupulújvárhoz tartozó mocsár—viz—hely neve (vö.: OklSz.; Csánki II, 638; PRT. I, 158, 198; Szentp.: KritJ. 425; HédervOkl. I, 210, 216; Ortway: Vízr. II, 152). A név a *rëng* (*ring*) ige -ő~-ej képzős igeneve, amelynek székelyföldi *renge* változatáról mint a földomlással, földcsuszamlással kapcsolatos kifejezésről már fentebb beszéltünk.

Baráth Ferenc Deák Ferenc söjtöri szülőházáról írt cikkében olvassuk: „Söjtör határában *reng a rét*, ingoványos a föld és a nép mindjárt megadja a magyarázatot: „Ördögh György dúsgazdag várúr vára állt itt, elsüllyedt és azóta Ördögh György rabszolgái bosszúból mozgatják a földet, hogy rettegjen mindenki, aki erre jár.” (Új Idők XLVIII. 35. sz. 1942. augusztus 29. 261. l.) Azért idéztem, hogy éreztessém, mennyire nem idegen a *rëng* a szóbanforgó fogalomkör kifejezései között.

Mindebből joggal következtethetjük, hogy a *rëneteg* szintén lehetett a 'vizenyősségénél fogva bizonytalan szilárdságú talaj' jelölője. Alkalmazása, miként az *ingovány*-nál láttuk, a vizenyősség vagy mocsarasság fogalomkörében tovább bővíthetett, s így megkaphatta jelölőjéül, nevéül a vizenyősség, vizes-ség, mocsarasság közönséges velejárója: a 'nádas', a 'náderdő', aminek jellemző képzetmozzanata a 'sűrűség'. A 'sűrű náderdő'-ből mehetett át a 'fákból álló sűrű erdőség' és ebből a 'nagy sűrű erdőség' értelembbe.

Ilyenféle menetű jelentésváltozás annál inkább megtörténhetett, mivel az ilyen természeti alakulatok nem ritkán jelentkeztek egymás szomszédságában. Példa rá 1357: „trans-euntes per Siluas lutosas et condensas, ac Stagna et paludes, necnon prata arundinosa” (ZichyOkl. III, 56) a szatmármegyei Szamosszeg és Pályi elhatárolásában. A középkori Magyarországon gyakoriak a mocsári vagy mocsaras erdők. Így: 1336: „locum *Macharus-fewld* vocatum... locum *Macharuspatak*... Quandam magnam silvam *Macharuserdew*” (SztárayOkl. I, 115—6; OklSz. erdő al.) Ung megyében Nagymihály és a Laborc folyó: „Laborchvizy” vidékén | 1337: „quoddam nemus *Mocharus* vocatum” (i. h. 130) | 1421: „Siluam *Mocharos*” (OklSz.) | 1467: „Siluam *Mocharas* nominatam” (uo.). — Így van a Pesty-féle 1864-i gyűjtés szerint Gyergyóalfaluban: „*Gyikes* az is posványos erdős hely lévén gyikek laktak.” (Szabó T. Attila: Gyergyói helynevek 21.) Bulla Bélától is olyan felvilágosítást kaptam, hogy a *rëneteg*-nek a jelzett indítékból való keletkezéséhez és a jelzett irányban való jelentésfejlődéséhez a tárgyi feltételek a Székely-

földön is megvoltak, mind a mohaborította ú. n. fellápokkal vagy dagadólápokkal, mind pedig a nádas, kákás, szittyós ú. n. síklápokkal kapcsolatban.

5. C) A nádas más képzetmozzanatai révén is hozzájuthatott a *réngeteg*-gel való megjelöléshez. A szél mozgatta nádas nyújtott olyan képet, amelyet az *ing* vagy *rëng* (*ring*) igékkel és tartozékaikkal fejezhettek ki.

Meliusnak 1568-ban megjelent Szent Jánosában *Ingo bingo nad* kerül elő (NySz.).

Lovassy előbb idézett tanulmányának egyik helyén (28) azt írja, hogy a nádas széllel éppen úgy *ringott*, mint a kalászat hányta vetés. Másik helyén (13) meg ezt: „az egykori lápon a szemhatárig elnyúló nádasok és más üdezőld vízinövényzet *rengetege* terült el a szemlélő előtt, széllel a háborgó tengert utánozva“. Lovassy nál (33) olvashatjuk még: „Az uraiak [a Dűngér-lá-p-ot] a nagy *nádrengetegen* át nehezen közelíthették meg“ | „A tyukodi határ *rengeteg* nádasai között...“¹ Lovassy megjegyzéseibe korántsem akarom belemagyarázni, hogy talán ő a *réngeteg* szót a nádas hullámozásának a képzetmozzanatára vonatkoztatva használta. Ő bizonyára a köznyelvi értelemben alkalmazta a szót.² Azonban érdemesnek tartottam rá hivatkozni, hogy igazoljam, mennyire felöltő vonása volt a nádasnak — még a természet-tudományos szakember szemében is — a hullámozás. Így válhatott kifejezésteremtő indítékká a kezdetleges szemléletben is. Ebbe az irányba tereli gondolatainkat az a leírás, amelyet Kiss Géza „Ormányság“ című művében ad az ormánysági mocsárterületek növényzetéről: „Ki merne a télen is híg, mély sarú *opárt* (feneketlen sár) rejtegető *gűrűhaj-rengetegnek*³ neki-vágni?“ (18.) Jegyzet a *gűrűhaj-rengeteg*-hez: „Gűrű-haj: a zombékot elborító, szélben billegő-pillogó metsző-sás“ (19).³ Hasonlóan: „Zumbék tetején metszősás kiálló, éles, vékony levelei pillognak, lobognak, mozdulnak minden szellőmozdulásra: a *gűrűhaj*. ... De túl a lobogó *gűrűhajon* s örök ké-rin-gő-zörgő nádason integet már a síkvíz... Síkvíz eltűnik. Újra nád, *gűrűhaj*, ingovány, *sebhedék*...“ (55).³

Nem valószínű, hogy a lombos erdő levélzetének a mozgása, rezgése lett volna az indíték a *réngeteg* szónak a jelzett vonatkozásokban való használatára.

5. D) A Pesty-féle kéziratoss Helységnévtárban a Vas megye délkeleti részén Vasvártól keletészakra fekvő Csipkerek helységgel összefüggésben a következő feljegyzést találjuk: „Hideg kúti düllő, hol róna, hol dombos, agyak, ho-

¹ A dőlő szedések és ritkítások tölem valók.

² Jó volna tudni, hogy a *réngeteg* szó él-e vagy élt-e az Ecsedi-láp mellékének a népnyelvében.

³ A *rengeteg* szót én szedtettem dőlten. A ritkítások is tölem valók.

mok és kövecs természetű. Nevét az ott találtató forrás hidegkuttul, mely télen nyáron egy eránt ivásra használható, az ott találtató rétek *rengeteg*, mocsár.“ Más bekezdésben: „*Szemenye*: Lapányos, liget, *rengeteg* részint berkes, víz mocsár túske bokros, részint haszon vehető, részint nem.“ (Kiírta Pais László; vö. Pais László i. m. 40.) Derdák Antal jegyző nem éppen sikerült fogalmazásából nem derül ki világosan, hogy a *rengeteg*, de egyszersmind más szók is milyen értelemben, milyen vonatkozásban szerepelnek itt 1864-ben. Az a körülmény, hogy vízrajzi alakulatokat jelentő szókkal együtt van említve a *rengeteg*, a mellett szól, hogy az imént tárgyalt 'ingovány' vagy 'nádas' jelentésben használja azt Derdák. Azonban az is lehetséges, hogy a szó az 'erdő' fogalomkörébe tartozó kifejezése Derdáknak; hiszen tudjuk, hogy Csipkerekén csakugyan volt is erdő (Fényes: Geogr. Szót. I, 221), a Rába jobbpartjának Vasvár—Sárvár közti szakaszán egykor elterülő hatalmas Farkas-erdő része (Juhász Lajos: A vasmegyei Farkas-erdő: Századok LXXI, 556, 572—3). De akár 'erdő', akár — s jobban effelé hajolhatunk — 'ingovány' vagy 'nádas' a Derdák-féle *rengeteg* értelme, a szó ő nála inkább népi nyelvelem és nem műveltségi szerzemény lehetett, minthogy Csipkerek 1864-i jegyzője, az idéztük gyűjtőív-részlet megfogalmazója, aligha volt valami különösebb iskolázottságú ember. — Mint Dessics Rezső csehimindszenti körjegyző úr közli, a *rengeteg* szó Csipkerekén és vidékén mindenütt él, mégpedig a sok túlzó fokaként, pl. így: „*Rengeteg* ember volt a vásáron.“ | „Az Erdődy gróf erdejében *rengeteg* fa van.“ | „...*rengeteg* adóssága van.“ A körjegyző úr szíves felvilágosítása szerint a körjegyzőség községeiben: Csipkerekén, Csehimindszenten, Csehiben *Rengeteg* nevű dűlő nincsen. Ami Csipkereknek és környékének népesedési és nyelvfejlődési menetét illeti, arra nézve megjegyezhetjük, hogy ezen a vidéken a XVIII. században több telepítés történt, és maga Csipkerek is a szombathelyi káptalannak a XVIII. század közepe táján létesített német telepes községe (Juhász i. h. 571—2 és Dessics körjegyző úr levele). Derdák Antal egyébként — úgy látszik (Dessics) — Csipkerek északi szomszédosából, Szemenyéről származhatott (mint láttuk, Csipkerek határában is van „Szemenye“, ami nyilván Szemenye határából került át).

6. α) 1353: „quandam particulam possessionarie porcionis in dicta possessione wgh [Comitatus Castriferrei] habitam scilicet terras arabiles... aparte possessionis Mogassi adiacentes et terras passcuales seu *Campestria* ac virgultum iuxta possessionem *Rengeh* ab oriente ac fenilia secus fluuium Morzol abaquillone adiacencia seu in Sulis [így!]" (HazOkm. IV, 179). Az oklevélben szóbanforgó Ugma a vasmegyei Vönöckhöz tartozó.

puszta Celltől északra Ostffyasszonyfától keletre; a szomszédos Magasi a bakonybéli apátság birtoka (Csánki II, 773).

β) 1518: Villa *Rendged* (*Renedeged*?) Al-Diód = Algyógy tartozékai között; a mai *Renget* Hunyad megyében a Marostól északra Algyógy és Máda között Szászvárostól északnyugat felé (Csánki V, 131—2); Lipszky: *Renget* ~ oláh *Ren-gyety*.

γ) A következő adatokat Szabó T. Attila volt szíves rendelkezésemre bocsátani kalotaszegi helynévgyűjtéséből — még Kalotaszeg helyneveit tárgyaló nagyszabású, e nemben egyedülálló műve adatokat tartalmazó I. kötetének¹ megjelenése előtt. 1. Kalotaszentkirály. 1608: az *Rengeten* (sz., k.). 1715: Az *Rengeten* (sz.). 1720, 1723, 1728, 1737, 1743.: A *Rengeten* (sz.). 1739: az Sáros patakon túl az *Rengeten* (sz.) 1781: A *Renget* közepibe, a *Rengeten* alább (sz.). 1864: *Renget* ez sovány természetű határrész, leginkább zabot terem. Ezen határrésről a' hagyomány az, hogy hajdon rengeteg erdő volt. — 2. Magyarókerke. 1734: A *Rengeten* (sz.). 1806: A *Rengeten* (sz.). 1864: *Renget*. Ez régibb időkben rengeteg erdő volt s a lakosok népesedésével apránként kiirtatván — jelenben gabona termő földnek használtatik mint szép teres hely. 1866, 1868: *Renget* (k.). — 3. Remete (elpusztult magyar falu Bánffyhunyard és Hados ~ Hodos között; határa e két hely és valószínűleg Malomszeg, Magyarókerke és Kalotaszentkirály határába olvadt bele). 1646: Az *Renget* sziliben (sz.). 1712: *Renget* (e.). 1763: *Renget* (e.) [részben e falu, részben Bánffyhunyard határában]. 1720: A *Renget* erdő mellett (e.). 1737: A *Renget* Erdő mellett (e.). 1764: *Renget* n. tilalmas erdő. 1771: In Territorio Praedii Remete adjacet *Renget* nominatur (e.). 1788: Sylvae *Renget* dictae. 1801: *Renget* (e.). — 4. Bánffyhunyard. 1683: az *renget* mellett (rét). XVIII. sz. eleje: *Renget* (tilalmas e.). 1737: A *Renget* Alatt. 1754: A *Renget* alatt (k.). 1786: *Renget* alatt. XVIII. sz. közepe, 1792: A *Renget* alatt (k.). 1822: *Renget* (e.). — 5. Zentelke. XVIII. sz. eleje: *Renget* nevű tölgyes erdő. — 6. Nyárszó. 1770: *Renget* nevezetű már egészen elpusztult közös erdő. 1799: *Renget* (e.).

Szabó T. Attila még ezt közli velem: A felsorolt történeti adatok és az 1941. évi helyszíni gyűjtés eredményei alapján három *Renget*-et különböztethetünk meg. 1. A kalotaszentkirályi *Renget* enyhén lejtő domboldalon fekvő kaszáló és szántó. Mindkét felől patak határolja: egyik oldalon a „Sáros-patak“ (vö. az 1739-i adattal is!), másikon a „Cseresnyéspatak“.

¹ Kalotaszeg helynevei I. Adatok. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Szabó T. Attila. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1942. XVIII + 501 l., négy külön melléklettel és 42, a szöveg közé nyomott térképvázlattal.

2. A második *Renget* Magyarókereke határán van. E falu tözsomszédos Kalotaszentkirállyal, és a két *Renget* is egy irányban van: csak egy út és egy kisebb földterület választja el őket egymástól. Így nem lehetetlen, hogy a kettő eredetileg egy nagy összefüggő terület neve, és a közöttük levő határrészek nevei később keletkeztek. Különben mindkét terület mellett elfolyik a kalotaszentkirályiaktól „Cseresnyéspatak”-nak, a magyarókerekiektől a *Renget* közelében „Rakottyáspatak”-nak nevezett patak. E patak mocsaras, nádas környékű, régebben még inkább az volt. Mutatja ezt a jellegét egyébként annak a patakocskának a neve, amely Magyarókereke belsőségéből a „Telegdi csorgó”-ból kiindulva a falun keresztül külön név nélkül halad, de a faluból kijutva ma is vízenyős, nádas, sátes környékéről „Nádpatak”-nak, illetőleg „Nádelőpatak”-nak neveztetik, és ilyen néven folyik bele a „Zubogóji hid” táján a „Rakottyapatak”-ba. A „Nádelő pataka” torkolatánál levő ma csak apró fűzbokrokkal benőtt nádas, mocsaras területet nevezik „Rakottyá”-nak (rumén *Rokot'aba*). Ezzel határos, illetőleg idáig nyúlik le a *Kisrenget* ~ rumén *Rēnget d'in zos* (azaz: Alsórenget) és feljebb a *Nagyrenget* ~ rumén *Rēnget*. A *Renget*-nek legalább is a széle tehát itt vízenyős, régebben a mesterséges árkolás előtt még inkább az lehetett. Ez a *Renget* ma szántó, kaszáló és a történeti adatok szerint is legalább kétszáz évre visszamenőleg az volt. 3. A harmadik *Renget* az elpusztult magyar Remete határában terült el, de Bánffyhungad határába is átnyúlt. Lehet, hogy ez a *Renget* folytatódott a Körös vizén át a mai Kalotaszentkirály határában meglevő *Renget*-ben. — A Nyárszóról és Zentelkéről idézett *Renget*-ek alighanem csak a forrás félrevezető zavarossága miatt kerültek a két falu helynevei közé.

Az α), β), γ) alatt ismertetett *Renget* helynevekben egy *rēnget* közszót kereshetünk, s ezt a *rēng* ige -et képzős származékának tarthatjuk. Azok a tárgyi mozzanatok, melyeket α) alatti idézetünkben ritkítással kiemeltünk, arra vallanak, hogy a vasmegyei *Renget* birtok a Marcal balpartjának vízenyős, berkes („virgultum”) részén vagy része mellett fekkedett. Ami a γ) alatt idézett kalotaszegi *Renget*-eket illeti, az én nézetem szerint is eredetileg egy összefüggő területet, tájalakulatot neveztek így, s ez a tájalakulat vagy annak a környéke — amint Szabó T. Attila megállapításaiból joggal következtethető — vízenyős, mocsaras, nádas, sásas, fűzbokrokkal benőtt volt. Ennélfogva alig fér hozzá kétség, hogy ezekben az esetekben, de a β) esetben is a *rēnget*-nek voltaképen 'ingovány' vagy 'nádas' a jelentése, ilyen természetű tájalakulatot neveztek el vele, s erről vitték át a környezetre, így a szomszédos emelkedésekre, erdőrészekre.

7. Mivel 1941 végén, 1942 elején úgy láttam, hogy a *réngeteg* ismert jelentéseinek létrejöttéhez a legmegfelelőbb tárgyi indítékokat, a legtermészetesebb jelentésfejlődési menetet úgy tudjuk megtalálni, ha a szónak valamikori 'ingovány' jelentéséből indulunk ki, vizsgálódásaim körébe akkor belevontam 'ingovány' jelentésű szavainkat. Így merült fel bennem az a gondolat, hogy közéjük tartozik a *hint* és *hind* igéknek — a *himbál*, *himbókázik*, *hingál*, *hingáz*, *hingároz* igék rokonságának — néhány származéka is.

Ekkor fordult hozzám Mészöly Gedeon azzal a kérdéssel, nem tudnám-e adatokkal támogatni a kidei *Hintó-mező* nevének és a *hinár* szónak az eredetére vonatkozó — hamarosan megjelenendő — magyarázatát. Közöltem vele, hogy igenis vannak olyan adataim és észrevételeim, amelyeknek ő valószínűleg hasznát veheti. Az alábbiakkal tehát részben az ő érdeklődését óhajtom kielégíteni, illetőleg „A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hinár* szónak eredete” címen azóta megjelent cikkét (Nép és Nyelv I, 225—36) kívánom kiegészíteni.

1296: „medietatem possessionis Palathka vocate, et aliarum quatuor arearum Mykoteluke, Thehuenusteluke, et Legun vocatarum, simul cum medietate sylue *Hintus* vocate, in uno ambitu sub certis metis inclusarum” (ÁrpÚjOkm. V, 151); Palatka Mikótelek és Tehenestelek pusztákkal, továbbá Légen: Széktől délkeletre, Kolozsvártól kelet felé | 1344: „silue *Hyntuserde* nominate” (AnjouOkm. IV, 419; id. OklSz. *erdő* al.); a fentjelzett helyrajzi környezetben. 1352: „circa unum rivulum *Hyntus* a parte septemtrionali super unum monticulum” (i. h. V, 562). Az utolsó oklevél adataiból meríthető helymeghatározások: „Mykoteleke alio nomine Markhazaeleufelde... unam stratam, que tendit versus Palathka... magnam viam, que tendit versus villam Buza a parte septemtrionali, que separat inter terram Mykoteleke, Markhaza alio nomine Eurholm et Zawa.” Ezek azt mutatják, hogy az a bizonyos *Hintus* p a t a k Kolozs és Doboka megyék határvidékén Palatka—Száva—Márokháza közti területen volt, a „lacus Hodos” (Lipszky: Tkp. VI. S—T. 60—1.) nyugati felén. Mellette vagy a közelében lehetett a *Hintus* *erdő*. — A *Hintus* a **hint*-igéből alakult -s képzős névszó, amilyen a *til*-ből a *tilos*, a *lát*-ből a *látus* ~ *látos* ebben: *drágalátos* (vö. Pais: MNy. XXXVI, 262—4). A *hintus* a 'himbálózó, ingó' jelentésben vált az 'ingovány' és az 'ingovány közelében levő víz és erdő' jelölőjévé.

A Kolozsvártól észak felé, Széktől nyugat felé a Borsavölgyben fekvő dobokamegyei Kidéről közli Balassa Iván feljegyzése után Mészöly: „*Hintó-mező*. *Hinár*os mező volt valamikor; ma *erdő*.” Mészöly (i. h. 232) azt gondolja, hogy a kidei *Hintó-mező* névben a *Hintó* az volt, ami az ecsedi *ingó*: 'úszósziget', 'láp', a *Hintó-mező* pedig

a. m. 'ingó-mező' = 'láp-mező, lápos-mező'. Magam inkább azt hiszem, hogy a *Hintó-mező* valamikor 'vizenyőssége miatt ingó, rengő: *hindó* ~ *hintó* földdarab' volt. Azonban nem vonom kétségbe annak a lehetőségét, hogy azon a helyen egy vagy több úszó-sziget, láp volt; ez tárgyi kérdés: annyira mély víz borította-e a területet, hogy rajta olyanok keletkezhettek.

Szabó T. Attila (Nép és Nyelv II, 240—1, illetőleg: Kalotaszeg helynevei I.) újabb idevágó adatokat közölt. — Ezek egy része a kalotaszegi Középlak egyik határnevére vonatkozik. Az első adat 1714: *Hinto Aj előtt* (rét); több adat a XVIII. századból; ma: *Hintóája*. Szabó T. Attila szerint a *Mészöly*től értelmezett *hintó* 'láp, mocsár' és a közszói szerepében már kihalt *áj* 'völgy' szavak összetételéből keletkezett. — Az ugyancsak kalotaszegi Váralmás: 1826: *a' Hintoajban* (szántó); 1892: *Hintó alja*; ma: *Hintóája*.

Szabó T. Attila idézett közlésében hivatkozik arra, hogy a Kolozsvár melletti Kibácson van *Hintós: Hintos* ~ oláh *Hint'eus* (kaszáló) határnév. Világosan megfelel a fentebb közöltük *Hintus* neveknek.

1211: „In villa Beseneu... Et inde metis interpositis venit per silvestrem palmitem [erdei sarjadzás, eresztvény] usque ad *Hindofa*“ (PRT. X, 510); Besenyő, aminek határjelei között ez a bizonyos *Hindófa* szerepel, bodrogmegyei hely volt (vö. PRT. X, 430—1). 1386: „Extendit se ad quandam arborem *Hyndofa* nuncupatam wlgariter“ a veszprémmegyei Szentkirályszabadjával kapcsolatban (Oklsz.). — A *hindó-fa* *Mészöly* szerint olyan fajtájú fát jelentett, amely valami *hintó-mezőn*, azaz lápos mezőn díszlett. Nyárfára gondol: amint a *nyár-fa* szó eredeti jelentése 'mocsár-fa, láp-fa', a *hindó-fa* a nyárfának azokon a tájakon lehetett a neve, amelyeken a lápok, ingókat *hintó*-knak nevezték (i. h. 233). — A *hindó-fa* mivoltának kérdésében nem vagyok egy véleményen *Mészöly* lyel. Én azt gondolom, hogy a *hindó* jelzőt a *fa* ez esetben nem a tenyésző helyének a sajátosságáról kapta, hanem valami közelebbi tulajdonságáról, pl. arról, hogy egyik letört ága a másikon keresztben fekvő *himbálózott*. E mellett szól az 1342: „Cuiusdam arboris *Hynthouskurtil*“ ~ 1373-i átírás: *Hyntouskurtuel* (Oklsz. körtvély al.); ez a bizonyos *körtvély* aligha nőtt ingoványon, és még kevésbé nőhetett ingólápon.

Mészöly a tőle tárgyalás alá fogott szócsoporthoz eredeténél földelítésében a közöltem — forgalomban nem levő — adatoknak talán bizonyos mértékig hasznát tudja venni, amint viszont a kidei *Hintó-mező*-re, valamint a kalotaszegi *Hintó*-kra és *Hintos*-ra vonatkozó adatok nekem jöttek kapóra.

Az előadottakat latra vetve a *réngeteg* szó eredetére, illetőleg jelentésfejlődésére vonatkozó véleményemet ebben alakítottam ki: Amíg később esetleg előkerülő adatok más irányba nem mutatnak, legvalószínűbbnek tartom az 5. szakaszban kifejtett azt a lehetőséget, hogy a *rëng* ige *-eteg* képzős származékának 'ingovány-féle' jelentéséből indulhatunk ki. Hangsúlyozom: ezt a megoldást csak valószínűnek értékelem, valószínűbbnek, mint a többit.

Kérdezhetné valaki, sőt — meg vagyok győződve — többen kérdezik is, hogy miért foglalkoztatom tudományunk nyilvánosságát lehetőségek, valószínűségek hánytorgatásával. Hát igen! itt is megnyilvánul az a rossz tulajdonságom, hogy nem ragaszkodom a kategórikus elintéзésekhez. Hogy miért? Az akármilyen szigorúan kihirdetett „igazságok”-ról sokszor kiderült és kiderül a jövőben is, hogy nem igazak. Az én szerény „valószínűség”-emről meg kiderülhet, hogy nem járt túlságosan távol az igazságtól. Vagy ha a valószínűség valószínűség marad is, akkor sem volt talán egész haszontalan számot adni arról, hogy mikép jutottam el hozzá.

A *réngeteg* szó fejtegetését egyébként különösen alkalmastnak tartottam annak a felfogásnak (természetesen korántsem akarom ezt a felfogást magamnak kisajátítani) példázására, hogy az etimológia mennyire nem merülhet ki annak a megállapításában, hogy valamely nyelvelem miből lett. — A „miből?” mellett fontos a „hogyan?” is. S a „hogyan?”-hoz nem elegendő csupán az alapszó és a formans vagy formansok megjelölése. Szükség van arra, hogy a jelentésfejlődés mozzanatait lehetőleg minél összefüggőbb menetben tisztázzuk. Itt aztán a módszertani előírások gyakran cserben hagynak bennünket. Sokszor egyedi körülményekre, esetlegességekre kell vadásznunk, mert nem egyszer ezekben — és nem szép szabályok szerint eszkeskedő általánosításokban — tapinthatunk rá a nyelvben lüktető, a nyelvet valóságban formáló életre.

A *réngeteg* ilyen irányú magyarázatát felette megnehezíti, hogy a szónak igen szűk jelentésköre ismeretes, s ami ismeretes, az nagyon távol esik az alapszóként kínálkozó *rëng* jelentéstartományától. A jelentésszegénység bizonyára azzal függ össze, hogy a szó — a mi számunkra! — történettelen, noha szinte kétségtelenül régi nyelvelemmel van benne dolgunk. A jelentésfejlődésnek a történettelenség következtében homályba vesző átmeneti mozzanatait más — jól tudom — nem egy helyen ingoványos utakon próbáltam megközelíteni: a szótári, a nép- és műköltészeti, a népnyelvi adatok számbavételével, továbbá analógiák felmutatásával, amelyek az alapszóval rokonértelmű nyelvelemek jelentésfejlődésében merülnek fel.

Adatok a gajcsánai csángó népnyelv igealakjaihoz.

A moldvai csángó igealakokról írva, Csűry Bálint már régebben közölte a déli csángó nyelvjárásterülethez tartozó Bogdánfalva népnyelvének igealakjait (MNY. XXVIII, 22 kk.). Minthogy anyaga gyűjtésekor magam is elkísértem, megfigyelhettem azt a módszert is, amellyel az igeragozás mintaszó-táblázatát összeállította. Mikor 1937 tavaszán Domokos Pál Péter szívességéből megtudtam, hogy Kolozsvárra érkezett egy P ó g á r A n t a l nevű tizennyolc éves gajcsánai csángó fiú, ezt az alkalmat felhasználtam arra, hogy tőle bizonyos népnyelvi adatokat gyűjtsék. Szók, rövidebb szövegek, a gajcsánai helynevek lejegyzése mellett (vö. MNY. XXXVI, 201—7) igyekeztem tisztázni azt a kérdést is, hogy mennyiben egyeznek és miben különböznek a legdélebbre fekvő csángó község, Gajcsána népnyelvének igealakjai az északabbra fekvő csángó községekéitől. Nem tartom eszményinek e nem helyszíni gyűjtést, de nem mulaszthattam el ezt az alkalmat, mert a csángók között már akkor sem lehetett népnyelvkutatást folytatni, ma meg, amikor magam már nem élek velök egy állam keretei között, ma ez éppen lehetetlen.

Bár adataimat ugyanolyan rákérdező módszerrel nyertem, mint Csűry, a helyszínen közvetlen megfigyeléssel gyűjtött ellenőrző anyag nem állott rendelkezésemre. Megjegyzem, hogy bár az igeragozásra vonatkozó anyag elsősorban egy kisebb kolozsvári nyelvjáráskutatásra készülő csoport gyűjtés-módszerbeli gyakorlati kiképzése céljából a csángó fiú nyelvi adatainak rendszeres lejegyzése során gyűlt össze, a benne mutatkozó tanulságokért nem tartom feleslegesnek az így gyűjtött anyag közlését.¹

A gajcsánai igealakok ismertetése során anyaghiány miatt nem követhetem azt az ismertető módszert, amellyel Csűry alapvető tanulmánya készült. Itt alább csak a mintaszókat

¹ A lejegyzésben egyik kedves tanítványom, Márton Gyula is nagy segítségemre volt; a mintaszóknak kb. felét ő gyűjtötte össze. Ezért neki itt is köszönetet mondok. — A lejegyzett anyag közlését Csűry Bálint maga is szíves levélbeli véleményében szükségesnek tartotta. E m'g 1937 táján készült közlésem rajtam kívül álló okokból mindeddig nem jelent meg. Most változatlanul közlöm.

adom, de azokat is úgy, hogy kihagyom a teljes egészükben lejegyzett paradigmákból azokat az alakokat, amelyek egyeznek a Csűrýtől közölt adatokkal. Csűrý igei mintaszói közül csaknem mindenik szerepel az én összeállításomban is, sőt egy-két olyan ige is (*böklik, fokaszt*), amelyet Csűrý nem közölt.

Az igei mintaszó-táblázatból kitűnnek a kisebb-nagyobb alaktani eltérések a két különböző nyelvjárási pont népnyelvének igeragozása terén. Ezeket bővebben nem óhajtom részletezni. Pusztán három hangtani jelenségre akarom felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy a kötőhangzó, helyesebben a tövéghangzó a gajcsánai népnyelvben gyakran *a* ott, ahol a bogdánfalviban *o*, tehát bizonyos mértékű *a*-zás állapítható meg.¹ Ezzel lehet kapcsolatos az a másik jelenség is, hogy gyakran, főként *á* hangot tartalmazó szótagot megelőző vagy követő szótagban figyelhető meg egy, az *a*-nál zártabb és az *o*-nál nyíltabb hang, az: *a*. Ezt Csűrý az északibb csángó községekben is megfigyelte, itt, Gajcsánán azonban gyakoribbnak teszszik; ismerjük ezt a hangot a magyar nyelvjárásterület más részeiről is (Kalotaszeg, Mezőség). Végül megfigyelhető, hogy néhány igében az azonszótagú *l* kiesésével kapcsolatban az előtte álló magánhangzó megnyúlik, pl. *olt* ~ *ólt*, *volt* ~ *vót*. Ez a jelenség nagyon gyakori lehet a gajcsánai népnyelvben (vö. *rikótoz, főggük, ódal* stb.).

Az előbb érintett gyűjtési mód miatt nem volt alkalmam annyi szöveget gyűjteni, hogy szólhassak az egyes igealakok funkcionális használatáról is. Mégis nem tehetem meg, hogy egyetlen érdekes, pontosan megállapított funkcionális jelenségre fel ne hívjam a figyelmet. Már a bábonyi népnyelv igealakjairól szóló tanulmányomban² felhívtam a figyelmet arra, hogy a befejezett történésű igealakok között a ma már ritkán használt *vára* alakot Bábonyban a közelmultra vonatkoztatják. Ugyanitt ezeket mondtam a gajcsánai népnyelv hasonló jelenségére vonatkozólag: „...*P ó g á r A n t a l* (gajcsánai nyelvi kalauzom) mindig és többízben is határozott különbséget tett a közelebbi multra vonatkozó *vára* és a távolabbi multban befejezett cselekvést jelző *várt* igealak között. Egy példájára most is világosan emlékezem: „*Kinyitám az ablakot.*” Amint magyarázta ezt akkor mondja, ha a cselekvést éppen most, az előbb végezte (i. h.). Az északabbra fekvő csángó községekben Csűrý nem figyelte meg a *vára* és *várt* alak között ezt a funkcionális különbséget (vö. Csűrý, i. h. 27).

¹ Vö. ezt a megállapítást a MNy. XXXVI, 201—7. lapján közölt adatokkal; e szerint az *a*-zás nem általánosan, hangtörvényszerűen érvényesülő népnyelvi sajátosság; az ott közölt adatok szerint e tekintetben még egyetlen beszélő nyelvében is bizonyos ingadozás figyelhető meg.

² A bábonyi népnyelv igealakjai. MNnyv. I (1939), 56 és kny. 11.

Ez általános megjegyzések után álljanak itt összehasonlítás céljából a lejegyzett gajcsánai igei mintaszók.

Ad ,gibt': adam, adad, aggyátak; adék, adónk, adátak; aggyan, aggyatak. — **Alszik** ,schläft': aluszom, alusztak; alunnám, alunna, alunnánk. — **Árt** ,schadet': ártok, ártocc, árt-nak; árték, ártál, ártá, ártónk, ártátok, ártának; ártanék, ártanónk, ártanának; árcsak, árcsatak, árcsanak; ártattam, ártattál, ártatt, ártattunk, ártattatak, ártattak stb. — **Böklük**¹: bökkedém, bökkedél, böklük, böklünk, bökkettek, bökkednek; bökkettem, bökkettél, bökkedett, bökkettünk, bökkettetek, bökkették; bökkedém, bökkedél, bökkedé, bökkedék, bökkedétek, bökkedének; bökkednék, bökkednél, bökkedne, bökkednének, bökkednétek, bökkednének; bökkeggyek, bökkeggy, bökkeggyen, bökkeggyünk, bökkeggyetek, bökkeggyenek. — **Bujik** ,versteckt sich, verbergt sich': buok, búcc, buvunk, búttak, búnak; búttam, búttál, bútt, búttunk, búttatok, búttak; buvám, buvál, bug, buvánk, buvátak, buvának; búnám, búnál, búna, búnánk, búnátak, búnának; bújjak, bújj, bújjon, bújjunk, bújjatak, bujjanak stb. — **Csiklik** ,csuklik, schluchzt': csiklom, csiklattok, csiklatnak; csiklajjak, csiklajj, csiklajjan, csiklajjunk, csiklajjatak, csiklajjanak stb. — **Eszik** ,ist, speist': éttem, étted; éttem, étél, enném, enné, ennők, énnétek, énnék; énném, énné; egyem, egye stb. — **Iszik** ,trinkt': ittam, ittatak; ivám, ivád, ivá, ivók, ivátak, ivák; ivám, ivád, iva, ivónk, ivátak, ivának; innyanám, innyanál, innyna, innyanánk, innyanátak, innyanának; innyanám, innyanád, innyaná, innyanók, innyanátak, innyanák; igyam, igyátak stb.² — **Fej** ,melkt': fejek, fejc stb. — **fekszik** ,liegt': fekszem, feküsz-tök; fekünném, fekünnél, fekünne, fekünnönk, fekünnéték, fekünnének; feküggyem, feküggyél, feküggyék, feküggyünk, feküggyeték, feküggyenék stb. — **Fokaszt** ,eltör, bricht, zerbricht': fokasztak, fokasztacc, fokaszt, fokasztunk, fokasztak, fokaszna; fokasztam, fokasztad, fokassza, fokasszuk, fokasszátok, fokasszák; fokasztattam, fokasztattál, fokasztatt; fokasztattam, fokasztattad; fokaszték, fokasztál, fokasztónk; fokasztám, fokasztók; fokasztanám, fokasztanók; fokasztanék, fokasztanál, fokasztanónk, fokasztanának; fokasszak, fokassz, fokasszan; fokasszam stb. — **Hait** ,treibt': haitak, haitacc, hajt, hajtunk, haittak, haitnak; haitam, haitad, hajcsa, hajcsuk, hajcsátak, hajcsák; haitanám, haitanók; haitanék, haitanónk; hajcsak, hajcs, hajcsan, hajcsatak stb. — **Hall** ,hört': hallak, hallacc; hallam, hallad, hājja, hājjuk, hājjátak, hājják; hāltam, hāltátak;³ hallék, hallál, halla,

¹ Jegyzeteimben, sajnos, nem találom e szó jelentését. Emlékezetem szerint 'ökreendezik' jelentésben használta nyelvi kalauzom. Ez valószínű is, hiszen a *bökékel* ~ *bukákol* ~ *bokákol*, *bokákul* ~ *bukákul*, ökreendezik, hányási ingertől hákog' ígét máshonnan ismerjük (MTsz.).

² Különleges alakok: (kell) *innyom*, *innyad*, *innya*, *innyunk*, *innyatok*, *innyik*.

³ Az egyszerű multidejű alakok a *lenne* igével összetetten is használatosak így: *hāltam lenne*, *hāltál lenne* stb.

hallánk, hallátak, hallának; hallám, hallók, hallátak, hallák; hallanék, hálnál, hálna, hallanánk, hallanátak, hallanának; hallanám, hallanád, hallaná, hallanók, hallanátak, hallanák; hājjam, hājjad, hājja, hājjuk, hājjátak, hajják; hājjak, hājj, hājjan, hājjunk, hājjatak, hajjanak stb. — **Hiv**, 1. nimt, 2. ruft': hivok, hícc, hiu, hiunk, hitok, hinak; hivom, hijjátok, hijják; híttam, híttál, híttí, híttunk, híttatak, híttak; híttam, híttad, híttá, híttunk, híttatak; hínám, híná, hinuk, hínátak, hínák; híjak, híjj, híjjon, hijunk, hijjátak, hijjanak; hijjám, hijjad, hijja stb. — **Jó**, komt': jövök, jó, jőtök, jőnek stb. — **Lel**, findet': lelök, lēlc, lel, lelünk, lēlték, lēlnék; lelem, leled, leli, lējjük, lēlitek, lelik; lējje, lējjen, lējjünk, lējjetek, lējjenek stb. — **Lészen**, wird': leszek, lécc; lēnnék, lennőnk ~ lennünk; levék, leve, levőnk stb. — **Megy**, geht': menék, menc; menék, menénk stb. — **Mond**, sagt': mondak, mondacc, montak; mondam, mondad, mongyátak; montam, mondatt, montatak; montam, montátak; mondék, mondátak, mondának; mondanám, mondanátak; mongyak, mongy, mongyan, mongyunk, mongyatak, mongyanak; mongyam, mongyátak stb. — **Nyugszik**, ruht': nyuguttam, nyuguttattak; nyugunnám, nyugunna, nyugunnátak, nyugunnának stb. — **Olt**, propft': ólak, ótacc, ót, ótunk, óttak, ótnak; ótam, ótad, ócsa, ócsuk, ócsátak, ócsák; ótattam, ótattál, ótott, ótattunk, ótattatak, ótattak; ótattam, ótatta, ótatták; óték, ótál, óta, ótónk, ódtak, óták; ótanék, ótanál, ótana, ótanónk, ótandók, ótanának; ótanám, ótanád, ótaná, ótanók ~ ótnók, ótanátak ~ ótnátak, ótanák ~ ótnák; ócsak, ócs, ócsan, ócsunk, ócsatak, ócsanak; ócsam, ócsa, ócsátak stb. — **Seper**, kehrt': seprék, seprécc, sepr, seprünk, seprétek; seprém, sepréd, sepri, seperjük, sepríték, seprík; sepertém, sepertéd, seperté, seprettük, seprettétek, seprették; seprém, sepréd, sepré, seprők, seprétek, seprék; sepernék, sepernél, seperne, sepernénk, sepernétek, sepernének; sepreném, seprenéd, seprené, seprenők, sepernétek, sepernék; seperjek, seperj, seperjen, seperjünk, seperjétek, seperjenék; seperjem, seperjük, seperjétek, seperjék stb. — **Sivog**, visít, schreit': sivogok, sivoke, sivog, sivogunk, sivoktok, sivognak; sivoktam, sivoktál, sivogott, sivoktunk, sivoktatak, sivoktak; sivognék, sivognál, sivogna, sivognánk, sivognátak, sivognának; sivogjak, sivogj, sivogjon, sivogjunk, sivogjatok, sivogjanak stb. — **Szakaszt**, pflücht': szakasztok, szakasztoc; szakasztam, szakasztad, szakassza, szakasszuk, szakasztátak, szakasszák; szakasztattam, szakasztattad, szakasztatta, szakasztattuk, szakasztattatak, szakasztatták; szakasztattam, szakasztattál, szakasztatt, szakasztattunk, szakasztattatak, szakasztattak; szakasztám, szakasztád, szakasztá, szakasztók; szakaszték, szakasztánk; szakasztanék, szakasztanónk ~ szakasztanánk; szakasztanám, szakasztanók; szakasszam, szakasszad, szakasszuk; szakasszak, szakassz, szakasszon, szakasszunk, szakasszatak, szakasszanak. — **Szerez**

,berezet' : szerzék, szerzëcc stb. — **Szip** ,sangt' : szípek, szípc stb. — **Tölt** ,fült' : tölök, töltecc, töl, tölünk, töltek, tölnek ; tölöm, tölöd, tölcsük ; tölöttem, tölötted ; tölöttem, tölötted, tölötték ~ tölötték ; tötém, tötök, tötétek ; töték, töte, töténék, töténének ; töténém, töténök ; töténék, töténénk ; tölccsek, tölccs, tölccsön ; tölccsem, tölccsed, tölccsétek stb. — **Var** ,näht' : varrak, vārc, vārtak, vārnak ; varram, varrad, vārijátak ; vārtam, vārtatak, vārtak ; varrék, varrál, varránk ~ varrónk ; varráam, varrád, varrá, varrók, varrátak, varrák ; vārnék, vārnál, vārna, vārnónk, vārnátak ; vārjak, vārijatak ; vārijam, vārd, vārja, vārjuk, vārijátak, vāriják stb. — **Van** ,ist' : vagyok, vagy, van, vattak (ti) ; vótam, vótál, vót, vótunk, vótatak, vótak ; valék, valál, vala, valátak, valának stb. — **Vigit** ,higit, verdünt' : vigitok, vigittek (ti) ; vigitom, vigitcsa ; vigitettém, vigitettél ; vigitettém, vigitetté ; vigiték, vigitél, vigiténk ; vigitém ; vigitéd, vigité, vigitók, vigitétek, vigiték ; vigitenél stb. — **Vigyít** ,misch, mengt' : vigyitem, vigyiccsük ; vigyitek, vigyicc ; vigyiccsék, vigyiccs, vigyiccsünk stb.

Kolozsvár.

Szabó T. Attila.

A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében.

A rokoni kapcsolat alapulhat vérségen és keletkezhetik házasság révén. A következőkben, a rend kedvéért az előbbi vérokonyságnak, az utóbbit szerzett rokonságnak nevezzük. Ezeken belül, a függőleges és vízszintes tagolódásnak megfelelően beszélünk egyeneságról, illetőleg oldalágról. Az oldalág ismét lehet: egyenlőágú és egyenlőtlenágú.

Vérokonyság. Egyeneság. A vérokonyság egy közös törzsből indul ki; ez a házastársi kapcsolat. Tagjai egymáshoz viszonyítva: férj, feleség. A férj és feleség a gyermekekhez viszonyítva szülőkké lesznek: apa, anya. A gyermeket a szülőkhöz viszonyítva beszélünk a szülők gyermekéről: fiáról, leányáról (I. fok). Ettől felfelé vannak a nagyszülők: nagyapa, nagyanya, lefele az unokák (II. fok). Felfelé-, illetőleg lefelémenő ágon még csak egy fokot tart számon a nánási nép és szép-nagyapa, szépnagyanya, illetőleg szépunoka szavakkal jelöli (III. fok). A többi fokokat már nem határolja el élesen egymástól. (Ezt IV.-el fogjuk jelölni.)

Egyenlő oldalág. Az oldalági rokonság kiindulópontja a testvéri viszony: bátyja, nényje, öccse, húga lehet egyik testvér a másiknak (I. fok). A testvérek gyermekei egymáshoz viszonyítva: unokatestvér (II. fok). Az összes többi felfelé valók: édesbátya stb., lefelé valók: másodunokatestvér (III. fok). **Egyenlőtlen oldalág.** A szülők testvérei a gyermekhez viszonyítva: nagybátya, nagynéni, fordítva: unokaöccs, unokahúg.

Szerzett rokonság. Rokonság keletkezhetik nemcsak születés, hanem házasság által is, vagyis a férj és a feleség vérszerinti rokonai közötti kapcsolatot is rokonságnak tekinti a nánási nép. **Egyeneság.** Megjelöli a házastársak szüleinek egymáshoz való, illetőleg a vőnek és a menynek az apóshoz és anyóshoz való (0. fok,) viszonyát (I. fok). Itt felveszünk még egy fokot felfelé és lefelé is (II.) **Oldalág.** A házastársak testvéreinek a házastárshoz való viszonyát (I. fok) és egészen határozatlanul a szerzett rokonság többi tagjai közötti kapcsolatot is megnevezi (II. fok).

Nagyjában ezek a rokonsági viszonyok élnek a nánási nép körében. Rokonságnévnek mármost azt nevezzük, ahogyan ezt a viszonyt jelölik. Figyelemmel kell lenni itt arra, hogy kit viszonyítunk és ki végzi a rokonság két tagja között a viszonyítást, mert ennek megfelelően a rokonságnévnek különböző alakjai és alakváltozatai, esetleg egészen más név használatos. A következő eseteket különböztetjük meg: I. Határozatlan, általános, elvont, nem pontosan megjelölt személyt vagy személyeket viszonyít a beszélő, ezt az alábbiakban személytelen viszonyításnak nevezzük. II. Határozott, konkrét, pontosan megjelölt személyek közötti viszony esetén, melyet személyes viszonyításnak fogunk nevezni, a következő viszonyok lehetségesek: 1. A beszélő önmagához viszonyítja rokonát, ez megint történhetik úgy, hogy A. azzal, B. arról beszél, akit magával rokonni viszonyba állít. 2. A beszélő önmagát viszonyítja rokonához. 3. Egy harmadik személy viszonyítja egymáshoz a rokonság két tagját, mégpedig annak rokonát viszonyítja s ahhoz A. akivel beszél, B. akiről beszél.

Dolgozatunkban figyelemmel leszünk még arra is, hogy milyen szövegben fordul elő a rokonságnév. a) -val jelöljük a kötetlen párbeszédet vagy közlést, b) szólások, közmondások, c) kötött próza (népmese, idézet stb.), d) verses kötött szövegek (népballada, vőfélyvers stb.).

Alább következő felsorolásunkban a fenti jeleket alkalmazzuk.

A rokonság egyénei.

Vérrokonság.

Egyeneság.

0. fok.

Házastársak. A házastársaknak ez a megjelölése a dolog természeténél fogva csak harmadik személy beszédében fordul elő, tehát itt csak II. 3. B. viszonyítás van, ez is csak az esküvőkor, esetleg addig, míg nincsen gyermek, vagy pedig azok már elkerültek otthonról.

II. 3. B. a) 1. az újpár: *Félköszöntöttem az újpárt.* 2. az újpárok: *Ez ety félköszöntőj, mikor az újpárok megesküsznek.*

c) 1. újpár: *Sok örömet, sog bődökságot lássunk ezen újpár után, tiszta szívemből kívánom.* 2. házaspár: *Kívánom Istentől, hogy ezē házaspár hosszú, bődög életet éljen a szeretet láncával egybekötve.* 3. egy párcseléd: *Vóut eggy időübe eggy örek párcseléd.*

Férj. A feleségnek a férjéhez való viszonya jelölésére a férj, ura, ember és apa szavak egyes alakjai szolgálnak.

I. a) 1. az embər: *Hát hãllođ nagy bűn még az ojan ember is, mint ez a pecek Sándör bácsi.* 2. ura: *Mám mikör a férje, mán akkor*

ura is. 3. az ura : *Mék sok asszony az urának is úgy monta : kend, az én nagyanyám is úgy monta nagyapámnak : kend, ijē szokás vóut.* 4. a férje : *Az asszony a férjének a birodalmába van adva.*

d) 1. az ura : *Élszerettyük menyecskét az urától, Jóul ismernek Tiszánn innen, Dunán túl.*

II. 1. A. A feleség férje megnevezésére, ha vele beszél, a következő szókat használhatja: a) 1. apja : *Ez a legközönsegesebb és legáltalánosabb megszólítása a férjnek felesége részéről.* 2. apjokom : *Inkább öregek beszédében fordul elő. Nízze csak kend apjokom.*

B. Férjét mint távollévőt a következőképpen nevezi felesége : a) 1. az ember : *Ez az ember.* 2. az én emberem : *Nem teccettek látni az én emberemet.* 3. az uram. 4. az én uram : *Tudot szípen tamburálni az én uram.* 5. az apja : *Märgit csak it szamuklál, csak it szamuklál, asz monygya az apja : Märgitnak mos valami titkozs beszilni valója vóuna.* 6. az én apjokom. 7. a nagyapja. (Ha már van unoka.) 8. az ém párom.

d) 1. az uram : *Nem szeretem az uramat, nem biz én, Ha ránizek ijēl-nappāl sírok én.* 2. az én férjem : *A temetőükapu sarkik ki vany nyitva, Az én kedves férjem mos viszig be rājta.*

3. A. a) 1. az embēr : *Győjjik vissza, ne vigye ki az ebidet az embērnek.*

B. a) 1. az ura : *Csakhāt Miklóusi ügyvéd oszt úty tet, nehéz az Oláhokkāl kijönni, nem tudom az ura, hoty tudott evvél kijönni.* 2. az ilettársa : *Asz nem tudom (t. i., hogy hol van a felesége) az ilettársa mos ment.*

c) 1. az ura : *Az asszony elbeszille az urának, hogy mi törtint míg ű alutt.*

d) 2. férje : *El ki űzi búját Szépikének, És ki leszē férje Szépikének?*

F e l e s é g. A férjnek a feleségéhez való viszonya jelölésére a *feleség*, *asszony*, *anya* szavak egyes alakjait használják.

I. a) 1. az asszony : *Nem ember az asszony, az állat, az asszonyi állat.* 2. egy asszony : *Egy asszō sose egy ember, a csak egy asszony, egy asszonnak sose monygyak, hogy embēr, csak embērnek.* 3. a felesige : *Nízzük meg a juhász felesigit, ojam, mint a szappan.*

II. 1. A. Megszólításnak a mindennapi beszédben az *asszony* és *anya* szavakat használják, az előbbi hidegebb, durvább, az utóbbi bensőségebb, melegebb hangulatú. a) 1. annya : *Annja erity csak, níz meg aszt a fijút, mi csinál.* 2. annyok : *Gyere csak annyok!* 3. asszony : *Hé! asszony gyere csak, hű vagy?*

c) Visszaemlékezésekben más szájába adva előfordul a *feleség* szó megszólításnak. 1. felesigem : *Sokszor azonn úgy eltünölőjttem, monta-i az a felesiginek, mikör lefekűttek : lēlkem felesigem! Most a sárga lovony gyere, — úty tet, — kedves fele-*

sígem, mikör pedig nem nagy báj vóút : mos csak a fejirekeny gyere !

B. a) 1. az asszony : *Ha ideki van az asszon, kízít kávét. Eléjti az időű eszt a rossz asszont.*

c) 1. az annyokom : *Asz monygya Hőrvát Jóúzsi a mészáros : hājja kent komámasszony, ha mekhal az annyokom, elveszem kendet.*

d) 1. feleségem : *Megüzenem én a feleségemnek: Gonygyát viséjje a kéd gyērmekemnek.*

3. Harmadik személy sohasem használja az asszony szót más feleségének megnevezésére (ilyen használatában vadházastársnőt, szeretőt jelent a szó), hanem egyedül *feleség* szavunkat.

A. a) 1. a felesíged : *Hát fijam esz mán ted meg a felesígedre valóú nízve.* 2. a felesíge : *Megájjik, elárúlom, ismerem a felesígit magának.*

d) 1. felesíged : *Felesíged Nyakóú Klára asszony, Mit ér neked ez a főjüldi vagyon ?* 2. feleséged : *Kilenc kutya hōrgya az egésséged, A jóú Istē vegye ēl feleséged.*

B. a) 1. felesíge : *Gábōrrāl vóút egyg örek szakaszvezetōű, jóú takaros felesíge vóút.* 2. a felesíge : *Ot vóút Pizskos-Reszegi a sose fējt, kiült a hodáj sārkháho, osz pipált, a felesíge mek fējt. Mán én Naty Sándōrt nem ismērtem, de a felesígit nagyō jóút ismērtem, öreg asszō vóút mán az is.*

c) 1. a felesíge : *Hát oszt asz kérdészte túlle a felesíge, mīr ojā szomorú.*

d) 1. a felesége : *Fōlvette a natykést a kezébe, Úty szúrta a felesége szívébe.*

I. f o k.

Felfelemenő ág. Szülő k.

A szülőknek az ilyen megjelölése elég ritka, a szülő szóval vagy pedig az *apa* vagy *anya* szavak birtokragos és többesjellel ellátott alakjával nevezik inkább őket. (pl. *ídesapámék*) Hogy az *apa* vagy az *anya* szerepel-e aztán az ilyen összetételben, azt az dönti el, hogy 1. melyiknek van fontosabb része abban a dologban, amelyről szó van, 2. melyik van érzelmileg közelebb a beszélőhöz.

I. a) 1. szüle : *Azír az ojā szülét ēl kéne pusztítani : egy gyērmeket fēlnevel, osz semmi nélkül haggya. Ne számíccsik a gyērmekire ety szüle se.* 2. szüleji : *Mám most a kereszszülōűkre is nagy izét mondanak kereszteliskör, pedig a fene, hacsak ēl nem hal a szüleji.* 3. szülejik : *Mos mán tégezík, hát mos mán úgy monygyák a gyērmekik a szülejiknek : te.*

II. 1. A. Megszólításnál mindig tekintettel vannak a nemre, csak egy köszöntőversben fordul elő a következő alak :

d) 1. szülejim : *Ez új ēf fēlvirattávāl, Tisztelettel és hálával, Allok meg előjttetek Kedves jóú szülejim.*

B. a) 1. ídesapámék : *Ojan unokatestvīrfōrma let vóúna az*

idesapáméknak. 2. szüleink: Mikör tutták, hogy mám megyünk innēhazúl: élbúcsúszattak szüleinktől, feleslegtől, minden, de mijē szípen!

c) 1. anyámék: Mindíg mekkérte, mikör kimentek az evízsből, hogy mi dóugot hattak anyámék.

3. B. c) 1. szülék: Mégeccēr kívánom Istentől, hogy mintkét ríszrül valóy szülék, natyszülék, kereszszüleik, meg az egész lakodalmos vendígek sok örömet, sog bóuldokságot lássanak ezen újpár után, tiszta szíveimből kívánom.

d) 1. szüleji: Szüleji már két napja, hoty keresik, Hārmadnapra rájok talált az erdész.

A p a. Az apa és gyermek viszony jelölésére az apa szó különféle alakjai szolgálnak. Gyakori előtagja az édes szó. Kicsinyítőképzős alakjai kevertnyelvűek beszédében fordulnak elő.

I. a) 1. apa: Hát csak mostohájok, mostohaannya, mán a nem ídes, mērt ídes csak egy van, apa is, anya is. 2. az apja: Hád Gábörnek csak úgy van a levelíre írva: ifjú, annak csak asz monygyák: ifjú, az apjának amék viseli a nevít, annak csak asz monygyák: ifjú. 3. az apánk: Rokon? Ismerem az apánk vagy az anyánk testvírjire (t. i. mondjuk, hogy rokon.)

d) 1. az apa: Átkozott az apa, Szásszörta az anya, Ki egygyetlē lányát Élbocsájt a bálba. 2. apák: Apák, anyák, tanúljatok ezegeből, Mi történt az igazi szerelemből.

II. 1. A. Megszólításnak leggyakoribb az apám és ídesapám alak, a kettő között nemigen van hangulati különbség.

a) 1. apám: Lúnak adott apám? 2. ídesapám.

c) 1. apám: Apám! hát nem disztól e! 2. apa: Apa, anya az urasō vam mindakettől, úri típus, csak az a parasztos: ídesapám, meg ídesanyám. 3. apuka. 4. apukám: Az egyyk asz monygya: apám, Daróci Margit meg asz monygya: apukám. 5. kisapa. 6. ídesapám.

d) 1. apám: Ne sírj apám, ne sírj anyám, Kedves félnevelőlő dajkám! 2. ídesapám: Kállaji Imre kedves ídesapám, Csujá Juliánna kedves egy jóy anyám! De sokat futottak, fáratlak, Idegen orvosho mindenüt mutattak, De nekem gyógyírra, sehöl se tanáltak.

B. A határozott névelős alak általában halott apát jelöl.

a) 1. apám: Múlt hétē hijába montam apámnak, ne cankózzik ide-oda. 2. az apám: Mig az apám ílt, addig avvāl szóugáltam, mikor az élhált, magam kóyudussa lettem. 3. az én apám: Jāj nem szabad vóyt nekünk az ojat még mek se hállani, haragudott az én apám bórzasztóló írte. 4. ídesapám: Abból meg óyl lessz a lúnak, összeállította ídesapám, māj csutkát rak a tetejire. 5. az ídesapám: Csak az ídesapámnak vóyt egy baráttya.

c) 1. apám: Mājd rugdos apám, mek kípē vér, de mozdúlatlanúl ájjad. 2. az apám. 3. ídesapám: Kevert nyelvűek beszédében.

d) 1. *apám*: *Apám, anyám csakúty sírnak, Hogy már megín vassba látnak!*

3. A. a) 1. *apád*. Olyanok használják, akik közel állanak ahhoz, akihez beszélnek, pl. anyja a gyermekéhez. *Csak ojđ vaty te, mint apád, a szemed úty sandítod*. 2. *apátok*: *Fíld benne-tekét apátok, hogy magvatok szakad*. 3. *ídesapád*. Olyanok használják, akik 1. idegenek, 2. saját apjukat *ídesapám*-nak hívják.

d) 1. *apád*: *Othō van anyád, Rājta van apád? Fejír Laci, hírezs betyár, Van-i apád, van-i anyád?* 2. az *ídesapád*: *Pungör Sándör hōl van az ídesapád, Aki hűsiggēl gondot visēlt rád?* 3. *apátok*: *Apátoknak se hozunk, Anyátoknak se hozunk*.

B. a) Egyformán előfordul *apja* és *ídesapja* alak, a szerint, hogy kiki a saját apját hogy hívja, azonban, ha nagyon közeli rokonról vagy a beszélőtől teljesen távol álló idegenről teljesen távol álló idegenről, vagy nagyon közeli rokonról van szó, akkor inkább az *apja* alakot használják. 1. az *apja*: *A Gábor apja a legöregep fijam, Jóuzsep. Nagy legíny annak az apja is, vállálkozōy, vállálkozōy Tōyt*. 2. az *ídesapja*: *Keresz-fijam ennek a gyērmeknek az ídesapja, hát oszt it vannak véllem*.

b) 1. *apja*: *Apja faszát, csak a pájinkásüvegből (t. i. tanul-ták a halottsíratók az énekeket) nem mondom, a hozzátártozōyji ríttak*.

c) 1. az *apja*.

d) 1. az *apja*: *A nıgy lába kocsonyának, Māj mekfőüzzük az apjának*.

A n y a. A gyermeknek az anyjához való viszonya jelölésére az *anya* szó használatos. Használata nagyjában meg-egyezik az *apa* szóéval. Itt azonban már találkoztam a II. 2. viszonyítással is (*anyád*), ez talán azzal magyarázható, hogy az anya többet van a gyermekek körül, a nevelésüket ő intézi és ebből a célból hathatós pedagógiai fogásnak érzi, hogy ha az engedetlen, szófogadatlan gyermekkel szemben — hogy szavá-nak annál nagyobb súlya legyen — anyai mivoltára hivatkozik.

I. a) 1. *anya*. 2. az *annya*. Akinek mekhal az *apja* vagy az *annya*, *árva*, *jélárva*. 3. az *anyánk*. 4. az *ídesannya*. Különös hangsúlyt jelent az *ídes-* előtag, a mostohával szemben. *Ha mekhal az ídesannya, oszt másik annya van, asz híjja, mostoha-annya van, mostohagyērmek*.

d) 1. az *anya*: *Átkozott az apa, szásszörta az anya, Ki mos két hōltestet teszē le a sírba*. 2. *eggy anya*: *Eccer eggy anyának tizenkét leánya, Közzüle eggyik Szilvási Bōrbēla*. 3. *anyák*: *Apák, anyák tanuljatok ezezből, Mi történt az igazi szerelmből*. 4. *édesanyák*: *Kedves édesanyák róulam tanuljatok, Hoty ti lányotokat ēl ne átkozátok*. 5. *ídesannya*: *Az ökör a főjdet nem magának szánytya, Ídesannya jányát nem magának tárcsa*.

II. 1. A. M. gszólításul egyformán használják az *anyám* és *ídesanyám* alakokat, érezhető hangulati különbség nincs a

kettő között. A többi alakok részint régiesek, részint csak jasszos nyelvűek beszédében fordulnak elő.

a) 1. anyám. 2. *idesanyám*: *Hát idesanyám, szóú téjjes értelmibe ijen naty kutyát míg íletembe nem láttam.*

c) 1. *anya*. Az „uras“ beszédet jellemzik vele. *Apa, anya az urasō vam mindakettőü, csak az a parasztos édesapám, meg édesanyám. 2. idesanyám: Neket csak annyit lehet mondani, mint az é fíjam szokta mondani: gyáva Janóú idesanyám, eszt ém megmondom néket szemedbe is. 3. édesanyám. 4. ide: Régies alak, ma már nem használják. Se úgy nem monta: idesanyám, se úty, hogy: anyám, csak: ide, hát ojam bárbárok vóútak ezeldőü. 5. anyu: Jasszos alak, népi eredetű iparosok beszédében fordul elő. Klári sokszor megmonygya idesanyámnak: anyu! 6. anyukám.*

d) 1. anyám: *Sírhacc anyám jájszóúval is, Ety fíjad vā, rab lett az is. 2. idesanyám: Idesanyá válcsa ki a gujámát, A gujás-sál töüittem éjszakámat. 3. édesanyám: Édesanyám én a strázsát nem állom, Amoda jó három zsandár lópháton. 4. jóú anyám: Tígedet jóú anyám bízlak az Istēre, Tígedet vőülegíny álgyom meg az Isten. Csúja Juliánna kedves egy jóú anyám!*

B. Ugyanazok az alakok fordulnak itt is elő, mint megszólításul, azonban gyakran ki van téve a határozott névelő: ez az alak általában halott anyát jelent.

a) 1. anyám: *Szücs Jóuska ez is sóúgor anyámnak vagy apámnak, mer anyámnak tesvírje a felesége, Muraközi Zsóúfi. Néha ez az alak is jelöl halott anyát. Anyám annya Csúja já vóút. 2. eggy anyám. Halott anyát jelöl, teljesen idegenhez intézett beszédben. (Egyszer hallottam!) Nekem mos temettek el ety kilencven esztendőüis anyámat, mégis csak úgy monta az: az é jányom. 3. az anyám: Meksiradgattam az anyámat is. 4. az én anyám: Mek hitták is, az én anyám nagybeteg lett, azonnal asz hitták ki hozzá (t. i. orvost). 5. idesanyám: Márinak hitták idesanyámat. 6. az idesanyám: Az idesanyám mék szüt-jont.*

c) 1. anyám: *Mék teszek ety próúbát, mért mán anyám nagyom mírges. 2. az anyukám. Itt élő anyát jelöl. Hát azír hittam másodík anyukámat, hogy az élsőü anyukám, úty hítta az annyát, asz monta: nem látom meg a mezsgyéjít (t. i. annak a földnek, amit neki ígért).*

d) 1. anyám: *Nincsen apám, nincsen anyám, Van ety takaros húgocskám. 2. az anyám: Ides vóút az anyám teje, Savanyú a más kenyere. Következő példánkban távollevő anyát jelöl ez az alak. Írok haza az anyámnak: Hozzō ruhát rapfijának. — 3. idesanyám: Rájírtam a nevem a fëjfámra, Idesanyám letürülte rúlla. 4. az én idesanyám: Bejelentem kedves keresztapámat, Mir őlte meg az én idesanyámat. 5. az édesanyám: El is jött az édesanyám, Sírva ríva borúlt é rám.*

2. a) 1. anyád. Elég gyakori az anyának a gyermekéhez

intézett beszédében. *Anyád nem jáccóucimborát tán? Húz be a pitarajtót, asz monta neked anyád!*

3. A. *Anyád, ídesanyád* alakok a leggyakoribbak. Az előbbi azok használják, akik közelebbi viszonyban vannak azzal, akikhez beszélnek, pl. rokon. Utóbbi idegenek beszédében fordul inkább elő, esetleg akkor is, ha az nem úgy hívja anyját.

a) 1. *anyád*: *Hállod Mancsi, a szína viginél mongyya anyát, hogy van a bot. Mán anyád is élment, má rocskagyűlíst csinálnak amott.* 2. *ídesanyád*. 3. *ídesanyám*. Ismerősök beszédében található jobban. *A kölbász szereti ám ídesanyám!*

b) 1. *az anyád*. A határozott névelő itt pejorativ mellékértelmet ad a szónak. *Māj mektéregeltek az Isten az anyádat!*

d) 1. *anyád*. Itt teljesen távol álló, idegen használja ezt az alakot. *Fejír Laci, hírezs betyár, Van-i apád, van-i anyád?* 2. *az anyád*: *Megáj Jolám, mit fogunk elkövetni, Ha az anyád nem akárja engedni!* 3. *anyátok*: *Apátoknak se hozunk, Anyátoknak se hozunk.*

B. Itt gyakoribb az *annya* alak, az *ídesannya* alakot inkább akkor használják, ha a beszélő úgy hívja saját anyját. Egyformán használják névelővel és a nélkül.

a) 1. *annya*: *Anyám annya Csujaj-jā vóút.* 2. *az annya*: *Lehet, hogy mikor az annyával odavóút, akkor fászhatot mek, kimelegedett (gyerek).* *Gál Zsuzsa vóút az annya, Kállaji Isván az apja.* 3. *az ű ídesannya*: *Az ű ídesannya az én ídesanyámmāl tesvír vóút, közel rokon az az Izsóú.*

b) 1. *az annya*: *Mektérne amārra, bassza ki az annyát Múrvaji. Én túllem nē vitte el se a romá, senki, az annyád bassza meg!* (T. i. a jószágot a gulyából nem v.)

c) 1. *édesannya*: *Fogat (fogadd) szeretettél kedves édesannya.* 2. *az anyukája*. Pesten élő rokona beszédéből. 3. *annyok*: *Fogat szeretettél, léty szeretőű annyok, ou szépen kérlek, véd meg az élet vihará.*

d) 1. *annya*: *Vājnēr Lőjzi levelet írt annyának: Puha párnát külgyő feje ājjának!* 2. *az annya*: *Hőrvád Gyula Szabóú Jolánt szereti, De az annya nem akárja engedni.* 3. *édesannya*: *Kallóúba ety kislány férjhez atta magát, Ezér édesannya elátkoszte lányát.*

Lefelémenő ág.

Gyerme k. A szülőnek a gyermekéhez való viszonya jelölésére a *gyerek* és *gyermek* szavak szolgálnak. A két alak között több szempontból van különbség. Egyfelől a *gyermek* alak közvetlenebb, bensőségesebb viszonyt jelöl, mint a *gyerek* alak. Másrészt a *gyerek* alak előkelőbb, „urasabb“, mint a *gyermek*. Harmadszor a *gyerek* alak csak kicsiny gyermeket, kb. a serdülő korig jelent, míg a *gyermek* bármilyen korú gyermeket jelenti valakinek. Kivételek inkább a *gyermek* alak javára vannak.

I. a) 1. *gyermek* : Ide minek a sut, it mán nincseny gyermek. (Itt a gyermek alak kicsiny gyermeket jelöl.) *Gyermegbúl nincs szűkölködt.* (Bármilyen korú gy.) 2. *a gyermek* : Hát uggi az eggyig gyermek úgy monygya : ídesapám, ha pedig vam mostoha, az : apám. (Lehet felnőtt is!) 3. *egy gyermek* : Azír az ojā szülét él kéne pusztítani, egy gyermeket félnevel, osz semmi nélkül haggya, 4. *a gyermekem* : Menyem, a gyermekē felesége. 5. *a gyermeke* : Így vannak külömbözetek, mék hoty taníttya a gyermekit. 6. *a gyermekeji* : Az unokatesvírnek a gyermekeji azok másodunokatesvírek. 7. *gyerek* : Mík picí, csak addig monygyág gyerek, kizsgyerek, de it jobbā hasznájág : gyermek. (Kicsiny gy.) Ha mán monygyuk másodík felesége van eggy embérnek és vany gyerek, hát az amavól mostohatesvír. (Általában gy.) Hát é szerintem az a külömpsig, hogy gyermek paraszto, csak ez ety paraszto élnevezís, hogy gyermek, gyerek a mán urasap kifejezís. 8. *a gyerek* : A tóud gyerek asz monta az apjának, hogy ű is tudna mán kis fazikat csinálni. 9. *gyerekik* : Dejág-gyerekiket szekerē vittík, nem tudot menni, elakat szegíny (t. i. a sárban). 10. *a gyerekik* : Hát árra a kicsi gyerekikre monygyák, hogy baba. A gyerekik a filít-fárkát, mire észreveszik, ellopkoggyák (t. i. a disznónak). 11. *gyereke* : Mostani időűszagba előűfordúl, hogy még az onokájának is vany gyereke.

c) 1. *gyerek*. Uras előkelösködő beszédben. Hász asz mondom a gyermekneg : gyermek, az urak meg mán asz monygyág : gyerek. Mán az urak asz monygyág : gyerek, mink meg mán csak asz monygyug : gyermek. A szegíny asz monygya gyermek, az űr meg asz monygya : gyerek, hát oszt ijen külömpsig van. 2. *gyermek*.

II. 1. A. Megszólításnak mind a két alak előfordul, de jól érezhető dinamikai különbség van a kettő között.

a) 1. *gyermekejim* : Jāj de mindent szíjēlgóúrtog drága gyermekejim. 2. *gyerek* : Na simítkozni mek szípem minden gyerekek.

d) 1. *gyermekem* : Drága gyermekem elmegyünk a sírig, de onnā visszatérünk.

B. Ha a szülő beszél a gyermekéről, akkor soha sem használja a *gyerek* alakot.

a) 1. *a gyermek* : Hozzá ne mēr(j) nyúlai a gyermekehe, mer agyōhasítlak. (Kicsiny gy.) 2. *gyermekem* : Nekem ennyi gyermekē vóút. (Bármily korú gy.) 3. *ény gyermekejim* : Ény gyermekejim is odavóút akkōr mind, a fijam is, a vőüm, írtam én akkor öt levelet is egynap. (Felnőtt gy.)

c) 1. *a gyermek* : Jāj akkōr mitvőük legyünk, tuspánkottak rájta, mért ezír a gyermekír hóúnap írte jön az őrdög.

d) 1. *a gyermekem* : Megüzenem én a feleségemnek, Gonygyát visējje a kéd gyermekemnek.

3. A. Szüleikhez intézett beszédben nem találkoztam a *gyerek* alakkal. Birtokosragot általában nem tesznek hozzá.

a) 1. a gyermek: *Osz mir emélgeted aszt a gyermeket? Elfelőkésztek (több. 2. szem.) a gyermekről, hogy ebít kél neki!*

c) 1. a gyermek: *A gyermeket kilencszēr fürösszik meg benne (t. i. vízben).*

B. Ha valakinek a gyermekéről van szó, akkor mind a két alak előfordul.

a) 1. a gyermek: *Nem let semmi baja se az asszonnak, se a gyermeknek, szípē fēlnevekedett.* 2. egy gyermeke: *A legēlsőű feleséginek fizeti az asszontártást, a másodiktól van egy gyermeke.*

3. a gyermeke: *A gyermekinek meg monta: Ringas Kati a te kis tesviredet!* 4. gyereke: *Kinek van od gyereke? Ennek a, Kőnyáné jányát láttam ott állapotoson, annak lehet.* 5. gyerekek (gyerekük): *Nē vőgt azoknak ety cseb gyerekek se, azír jutott oszt a rokonokra (t. i. a vagyon).*

Fiú. A szülőnek a fiúgyermekéhez való viszonyát a fiú szó különféle alakjai fejezik ki.

I. a) a fíjű: *A fíjúnak a felesége: menyem, a jánnak az ura: vőüm.* 2. a fíja: *Hát a jányának az ura vejem, menyem a fíjának a felesége.*

d) 1. a fíja: *Hisz az édesannya mindég vigyáz ārra, kit veszen el a fíja, ki lessz az őű menyé, Hogy a gondokat válladról levegye.*

II. 1. A. Megszólításul mindig az egyesszám elsőszemélyű birtokragos alak használatos.

a) 1. fíjam: *Jā de náthás vaty kicsi fíjam! Nem akar igni, fíjam, az a ja, tán csak nyērs. Hāt fíjam esz mán ted meg a feleségedre valóű nízve!* 2. -fíjam: *Na ehin a kiped Matyi fíjam!*

d) 1. fíjam: *Kēj fēl, kēj fel édes fíjam, Borújj a vállamra!* 2. -fíjam: *Utánna ment az annya: Sándör-fíjam győj haza.*

B. a) 1. a fíjű: *Azután űra eszt a kissebbik fíjút lefénýképēlte.* 2. a fíjúk: *Mám pedig én nem nyírok, a fíjúk nyírozsgatnak, mégis minden tavaszō veszek őllóűt, mégis mindig elkőűkkad az.* 3. a fíjam: *Az, asz kibzelem, talán, asz monygya a fíjam is, nem etyfőrmá van ez a víz. Ot van ni a fíjam, csak ārrúl nem menygyünk el, asz montam neki: legyél iparos, osz nem let semmi.* 4. az é fíjam: *Az őűszōnn az é fíjam is azō zavicált, hoty fogagygyunk valakit. Az é fíjam is Matrottyot sokszōr mekkērgette.* 5. a fíjajim: *Most a fíjajim hosztak egy naty pakli komiszt (t. i. dohányt).*

c) 1. a mi fíjünk: *Hāt osz monta az asszony: A mi kis fíjünk, az időű alatt szūletet, mík te odavóűtál.*

2. Kötött szövegekben gyakori, hogy a fiú önmagát viszonyítja szüleihez.

d) 1. fíjad: *Eszt hű fíjad és jóű menyet kívānnya, Böldok-ság virújjon az egész családra, szívebőűl kívānom. Sírhaec anyám jájszōűval is, Etý fíjad van, rab lett az is.* 2. fíja: *Megűzenem az édesanyámnak, Tiszta ruhát külgyō rapfíjának.*

3. A. a) 1. *fijad* : *Fijadat soká mozsdatod má le !*

d) 1. *fija* : *Mohácsiné aggyon Istē jóu estét, Hazahosztuk fijának a hőltestét.*

B. Leggyakrabban a *fijú* pusztá tőalak és az eléje tett családnév jelöli ezt a viszonyítást.

a) 1. a *-fijú* : A *Tündér-fijú* is jön a *csőüddörrel*. Ez a *Kola-fijú mekhótt*. 2. *fija* : *Van neki ety suhedēr fija*. *Pintekenn odanizek a paksusrásho, hát ki szedi el, Petőü Sára fija, a bóutos-segéd*. 3. a *fija* : *Hászē vóyt it tavaj ez a Čsohá Zóltány úr fija*. *Mēr számídzsd mek, hat pengőüjir atta a Pálóuci fija, izé, Zágonyi-nénak*. 4. az *ü fijok* : *Az ü fijok negyven pengőüt kír ruhareperálatásra*. 5. *fijaji* : *Ennek mám májd leginke fijaji vannak, Reszegi Imréjéknek*.

d) 1. a *fija* : *A faszja mek csurujának, A meg jóu lessz a fijának*.

Leány. A leánygyermeknek a szüleihez való viszonyát a *leány* szó különféle alakjai jelölik. Három alakváltozatával találkoztam : *leány, lány, jány*. A mindennapi beszédben csak a *jány*-alakot használják. A másik kettő kötött szövegekben fordul elő.

I. a) 1. a *jány* : *A jány a kihúzódót, mék ha othō vóyt is, hogy ne hājja* (t. i. a lánykérést). 2. *jány* : *Ha já van a családba, annak van ura, a meg má sógor*.

d) 1. *jánya* : *Az ökor a főjdet nem magának szánytya*. *Idesannya jányát nem magának tárcsa*. 2. a *lánya* : *A szegénnek alig van már kenyere, De a lányja sejembe van őütözve*. 3. *lányotok* : *Kedves édesanyák róulam tanuljatok, Hoty ti lányotokat el ne átkozzátok !*

II. 1. A. a) 1. *jányom* : *Gyere mán előü pöske jányom ! Menny innen kedves kis jányom, nem őrvendek, hogy it vagy, nehogy asz hidd !*

d) 1. *jányom* : *Jányom, jányom, jányomnak se mondalak, Ha ja szíved egy gujásnak od' attad*. 2. *lányom* : *Gyere lányom, hintóü áll a számodra, Neked juhász, készenn az akasztóüja*.

B. a) 1. ez a *jány* : *Eszt a jánt is hitták szatyőrcsinálni, nem mend be*. 2. a *jányom* : *Nekem még a jányom is nyír, ez a Máróü Sándőrné úgy nyír, mint a druhé*. 3. az *é jányom* : *Mán az é jányom odamaratt, elkapja a gépszij, akkor oz győüjzöm hazavárni*.

c) 1. *leányom* : *Asz monta : Megadom magamat minden ellemmondás nélkül, csak nőümet, szép leányomat kíméjjétek, hisz azok nē vétettek nektek*.

d) 1. az *é jányom* : *Az é jányom nem eledőü, Csak a házba betillendőü*. 2. *lányom* : *Hóühérok, hóühérok, vigyétek lányomat, vigyétek lányomat az akasztóüfára !*

2. Népköltési termékeinkben gyakori jelenség, hogy a lány önmagát viszonyítja szüleihez.

c) 1. a *leánnyok* : (többes 3. szem.) *A jóü Isten aggyon erőüjt, hosszú életet, asz kívánnya a mekhólt leánnyok*.

d) 1. lányod : Nyis ki anyám, Nyis ki anyám, Zöldre festet kapudat, Erezd be szép lányodat ! 2. lánya : E vagyok az édesanyám lekkedveseb lánya. 3. leánya : Nem kél mán a bora, Csak igya meg maga, Átkozot leányát Bocsássá üttára.

3. A. a) 1. a jányod. Inkább közeli rokonok használják. 2. a jányom. Ismerősök beszédében gyakori. A jányom húzza a száját nénnye.

c) 1. a jányod : Megmontā vīn kutya, hogy ne hozd előj Dávidot, többet tud min(t) te, élviszi a jányodat.

d) 1. jánya : Kapitány úr izeni, Izenetít küdi, Kélmed jányát kireti. 2. lánya : Höl van a Bőzsi lánya, Aki minket idevár ? Kocsmárosné tegyem bőrt az asztárra, Lekszeb lányát állitcsa ki strázsára ! 3. lányok (lányuk) : Völt hát nekem célom idejönni, A kigyélmeket lányokat szívesem mekhívni. 4. a leánya : Nem láttam én ab báróú úr leányát, Ha nem hiszi, vizsgálja át a tanyám !

B. Leggyakoribb a -jány alak az eléje tett családnévvel.

a) 1. -jány : Kabaji-jány a felesége. 2. a -jány : A kis Pecek-jám mek kitalálta : etyfőma csirkés az övék is, meg amaz is (t. i. a kutya). Pukiné lett az a Jóna-jány. 3. jánya : Ezir sokat szēved a naccságos asszony, hoty hat jánya van, osz fija meg nincsen. 4. a jánya : Megigirtik, hogy élhiják a jánya készfogójába, hotyha méltósztatik éljönni (t. i. a képviselő).

d) 1. jánya : Bogár Imre jánya írhez mén, Annak a lakadalmára menygyek én. Lenygyel Imre háza háttál van az útra, Abba sétál sírva Emma nevű jánya. 2. lánya : Pápajiné monygya Kati lányának : Erety Kati hozzál bőrt az uraknak ! Erdéjine csak asz kijabájja, Hű van az ű Zsuzsa nevű lánya. 3. leánya : It nyukszik a Síróú néni leánya, Olajos Illés lekkedveseb babája. Fújja a szél sejem ingéd, gatyáját, Mír szerette el a báróú leányát !

II. f o k.

Felfelémenő ág. N a g y s z ü l ő k.

A szülők gyermekeik gyerekeihez viszonyítva nagyszülőkké lesznek. Ez a viszonyítás nagyon ritka, sokkal gyakoribb az az eset, mely a nemi különbségeket is figyelembe veszi. Az alábbi néhány példában találkoztam csak az előbbi esettel.

II. 3. A. c) 1. natyszülék : Mégeccēr kívánom Istentől, hogy mint(d)két ríszrül valóú szülék, natyszülék, kereszszülejik, meg az egész lakodálmos vendégek sok örömet, sog bődüldokságot lássunk ezen újpár után.

B. a) 1. a nagyapjéék : A nagyapjéék odabe laktak a tēlkenn.

N a g y a p a. A népi jellegű emberek személyes viszonyítás esetén mindig birtokraggal látják el.

I. a) 1. a nagyapa : A nagyapa akkōr rájok szóúll a gyerekekre : montam uggyi, hogy ne jáccatok vėlle, kēllet vőuna nekem doházsacsakóúnak (t. i. a sertés vízholýagja). 2. nagyapánk : Nagyapánknak a nagyapja, az a szípnagyapánk. 3. nagyapjok : Nagy-

apjoknak csak *asz monygyák*: *nagyapám*, annak nem *monygyák* másképpen.

II. 1. A. a) 1. *nagyapám*.

c) 1. *nagyapa*: *Uri gyerekek asz monygyák: nagyapa, hogyne akārha van, amék úgy monygya, csak ijem parasztosō vā, hogy: nagyapám.*

B. a) 1. *nagyapám*: *Nagyapám asz monta nagyanyámnak, hozzík ety féllitēr pájinkát, osz másfél litért it meg. Szegín nagyapám huszárhadnagy vóút, ádbajólta a világot.*

c) 1. *nagyapa*. Uras beszéd utánzásában fordul elő.

3. A. a) 1. *nagyapád*: *Nem bánom akārmijē leszel, akkōr nem szeret nagyapád.* 2. *nagyapám*: *Nagyapámnak a szúrkalóút kerezs meg, mēr mán kék neki.* (Kisgyerekhez intézett beszédben.)

b) 1. *nagyapád*: *Na le vagy víve csontrámába, a nagyapát picsájába.*

d) 1. *nagyapád*: *Ety tetűir, egy bōlháir, A nagyapát haláláir!* 2. *nagyapátok*: *Gyērték haza lekvározs derejére! Ára se! Nyagyapátok halálára! Arra igen!*

N a g y a n y a. A *nagyanya* szó birtokragos alakjaival jelölik ezt a viszonyt, előkelősködők vagy kedveskedők beszédében és a fiatalabbakéban előfordul a *nagymama* alak is, ez utóbbi csak II. 1. A. és 3. A. viszonyításokban!

II. 1. A. a) 1. *nagyartyám*. 2. *nagymama*.

c) 1. *nagymama*: *Ezek mán a mi családungba mind asz monygyák: nagymama.*

B. a) 1. *nagyanyám*: *Élmentek, élkommoktak az emberek, nagyanyámat nem bánották.*

3. A. a) 1. *nagyanyád*. Közömbös hangulatú. *Mi csinál nagyanytát fíjam? Hát nagyanyát(d) szereted?* 2. *nagymamád*. Kedveskedő idegenek beszédében gyakori, főként akkor, ha a nagyanya is hallja a beszédet. *Mos nagymamát cūkor vóúna, elfogyna* (t. i. anyira szeretgeti a gyermek a nagyanyját).

B. a) 1. *nagyannya*: *Nagy Bálint nagyanyám mán a szíp-nagyanyá vóút, mērt mán az anyámnak nagyannya vóút.* 2. *a nagyannya*: *A nagyannya mennyire élvezte, hogy ot kísírgette a bálba, rettentőű bájosok vóútak.* 3. *a nagyannyok*: *Mán az Eszti nénéd jóyslása se válig be, asz monta a nagyannyok őüsszēl mekhal.*

Lefeléménő ág.

U n o k a. Itt a nemi különbségekre soha sincsenek tekintettel az elnevezésben. *Unoka* és *onoka* alak egyformán előfordul, az *onoka* inkább az öregebbek beszédében, de fiatalokéban is, ha környezetük *onoká*-t használ.

I. a) 1. *unoka*. 2. *onoka*. 3. *onokája*.

II. 1. B. a) 1. *onokám*: *Na nekē vóút ety kis onokám, mék háború előűtt, tizenety, tizenkettőűbe, akkor a gyērmek elkezdēt sōrvadni.*

3. B. a) 1. unokája: *Szegín nagyanyámnak hárminckét unokája, negyvenkét keregyérmeke vóút.* 2. az unokája: *Mos van itt a szomszidungba eggy öreg asszong, osztám mán az unokáját is firhe attá.* 3. az onokája: *Annak a Bóydor Gecinek az onokája e.*

III. f o k.

Felfelémenő ág.

A rokonságnak ezt a fokát mindig csak úgy jelölik meg, hogy tekintettel vannak a nemi különbségekre.

S z é p n a g y a p a. A dolgok természeténél fogva elég ritkán fordul elő, a II. 1. B. és 3. B. viszonyításokban még a leggyakoribb.

I. a) *szípnagyapám: Mán aki nem saját nagyapja, hanem a szülének vany gyereke, mán a szípnagyapám.*

II. 1. A. a) 1. *nagyapám.*

B. a) 1. *a szípnagyapám: Mán az még a szípnagyapám idejibe vóút.* 2. *-szípnagyapám.* Rendszerint a családnév áll előtagként. *Csujá-szípnagyapám.*

3. A. b) 1. *szípnagyapád: Óú hogy baszot vóúna mek szípnagyapád!*

B. a) 1. *szípnagyapja: Így rokon csak, hát hogy az uramnak szípnagyapja vóút.*

S z é p n a g y a n y a. Kissé gazdagabb a jelölése, mint az előbbinek.

I. a) 1. *dédanyaság: A dédanyaságot asz sokann elirik, különösenn, ahú jány gyērmek vam, mer a jány asz hamarab nőű.* 2. *dédnagyanya.* 3. *ükanya.*

II. 1. A. a) 1. *nagyanyám!*

B. a) 1. *szípnagyanyám: Én nem láttam, csak hāllottam, biztosā szípnagyanyámtúl.* 2. *-nagyanyám.* Előtag a férj teljes neve. *Nagy Bálint-nagyanyám mán a szípnagyanyá vóút, mērt mán az anyámnak nagyannya vóút.* Előtagként szerepelhet a férj családneve is. *Nagy-nagyanyám.*

3. B. a) 1. *szípnagyannya: A jányomnak az én nagyanyám tá szípnagyannya.* 2. *öreg nagyannya.*

Lefelémenő ág.

S z é p u n o k a. Ennek a viszonynak személyes viszonyításával nem találkoztam, az alábbi néhány adatot is csak direkt úton kaptam meg.

I. a) 1. *szípunoka.* 2. *ükunoka.*

c) *dédunokája: Hát van ojan, dédunokája, asz monygya csakhát ritkán kerül rá a sőr, kevés nagyon.*

IV. f o k.

A III. fokon túl már csak egy fokot különböztetnek meg, amely aztán egybeolvad az összes többi felfele valókkal. Ennek a foknak a jelei már jelentik általában az elődöket, az ősóket.

Felfelémenő ág.

Ő s. Csak az alábbi szólásban hallottam.

II. 3. A. b) 1. őősöd : *Basszom meg őősöd !*

Sz é p n a g y a p a.

I. a) 1. szípnagyapánk : *Nagyapánknak a nagyapja az a szípnagyapánk.*

II. 1. B. a) 1. szípnagyapám. Egyszer hallottam.

Ű k a n y a. Egyszer fordult elő.

I. a) 1. űkanya.

Lefelémenő ág.

Itt csak olyan viszonyítás fordul elő, amely nincs tekintettel a nemi különbségekre.

Ű k u n o k a, i v a d é k, m a r a d é k. Csak a két utóbbi használatos a mindennapi beszédben, kissé pejoratív mellékértelmelem.

I. a) 1. űkunoka : *Az unokának az unokája.*

II. 3. B. a) 1. a maradékja : *Az a Bóydör mek sokáig egzisztált az id, bēlvőjű is vőjt, annak a maradékja e.* 2. ivadíkja : *Vetem tülle fonást is, azír ismerem minden ivadikját.*

Oldalág.

E g y e n l ő á g.

0 f o k.

T e s t v é r. Főként személytelen és B. viszonyítások fordulnak elő.

I. a) 1. tesvír. 2. tesvire : *A szüleji tesvirit csak úgy monygya : nagybátyá vagy nagynéném, amék nem kereszt.* 3. tesvírje. 4. a tesvírje. 5. tesvírjeji : *Tesvírjejit, komákat, kiment mán az is a divadbúl, ezelőjűt minden tesvírjid behítta (t. i. a disznótorba).* 6. idestestvír : *Ídestestvirnek, aki eggy apa, eggy anya.* 7. etytestvír : *Vagy apaji ágő vagy anyaji ágon etytestvír.*

II. 1. B. Olyan esetben gyakori ez a viszonyítás, ha 1. a halott, 2. családos, különélő testvéréről van szó.

a) 1. az én tesvirem : *Gyermekszülizsbe hált meg az én tesvirem, hogy gyermekágyba.* 2. én tesvirem : *Póugári-úton is vőjt egy, mán én tesvírē vőjt ety Kóucsne, a mán a Póugári-kútra járt.* 3. tesvirem : *Maginé tesvirem asz monygya : minek ál mán oda ? (t. i. öreg létére, miért vállalkozik keresztanyaságra).* 4. az

idestevírem: Én túllem is sokször kérdésztik mám Muraközi Lajit, az idestevírem a, dehoty, csak az unokaöcsém.

3. A. Csak egy népballadában találkoztam a testvéreknek ezzel a viszonyításával.

c) 1. a te tesvíred: Ringas Kati a te kis tesvíredet!

B. a) 1. tesvír: Nagypámmál tesvír vóút. 2. tesvírje: A felesége anyámnak tesvírje. 3. a tesvíre: Má számítottam, Ágnesnek megmondom, a tesvírinek írjik. 4. a tesvírje: Az anyám tesvírje úgy áld be a vërbungba, tizenkét évig vóút oda Török-országba. 5. etytesvír: A felesége Muraközi Katalin, anyámmál meg a Kláriver etytesvír.

I. f o k.

Felfelémenő ág. B á t t y a.

I. a) 1. bátya: Bátya a tesvírje, de a bácsi, meglát az útő valakit, hát a bácsi.

II. 1. A. Megszólításkor mindig kiteszik a keresztnévet is a mindennapi beszédben.

a) 1. —bátyám: Sándor bátyám!

d) 1. bátyám: Kēj fël, kēj fël kedvez bátyám, Gyere velem haza! 2. —bátyám: Fejír Lászlóú, kedvez bátyám, Kiszabadítottalak már!

B. a) 1. a bátyám: Óuzdrúl kütte a bátyám, Imre, újévi kártyát. 2. az ém bátyám: Az ém bátyám íppem mos vë vëlle megakadva.

d) 1. a bátyám: Hosztam egy vika aranyat, Szabadiccsa a bátyámat. 2. bátyám: Szüzessígemet élvezte, Bátyámnak fejít vitette.

2. d) 1. bátyád: Szüzessígedet élvezi, Bátyádnak fejít viteti.

3. A. d) 1. bátyád: Kēj fël, kēj fël Fejír Anna! Nincsem bátyád idehaza.

B. a) 1. a bátya: A bátya az juhász vóút, az of hált meg a ju szilin. 2. —bátyók: Gábör bátyók.

d) 1. a bátya: Fejír Anna mekhállotta, hogy a bátya be vë fogva.

N é n n y e.

I. a) 1. nénnye: Hát amék öregebb asz nénnyínek híjja, amék fijatalabb asz hügának. 2. néném: Hát nénémnek csak asz monygya, amék tesvírje.

II. 1. A. Gyakoribb a keresztnévvel együtt, a nélkül inkább csak olyanok használják, akik ritkán érintkeznek egymással, pl. családostestvérek.

a) 1. —néném: Mari néném! Erzsóuk néném! 2. néném: Hogy vagy néném, de rigē láttalak. 3. nénnye: Na hogy vannak nénnye, mi csinálnak, hád Gábör bátyám hú van?

c) 1. néném: Hát Kati is csak asz monygya: néném, Zsuzsánna is: hogy van néném?

1. B. a) 1. *néném* : *Néné vóút.*
 d) 1. *néném* : *Nénemet kérette cifra szabóúlegény, Engemet kérelet szegény juhászlegény.*
 3. B. a) 1. *nénnye* : *Annak nénnye vagyok, azoknak.*

Lefeléménő ág.

Ritkább az előbbi viszonyításnál.
 Öccse. Általában csak távol, különélő, családos testvérrel kapcsolatban élnek ezzel a viszonyítással.

- I. a) 1. *öccse.*
 II. 1. A. a) 1. *öcsém* : *Na hogy vattok öcsém, mi csináltok?*
 B. a) 1. az *öcsém* : *Megyek az öcsémet megnízem.* 2. az *én öcsém* : *Az én öcsém élvett egy özvegyasszont.*
 d) 1. *öcsém* : *Metyfanyelű fokosomat öcsémre hagyom, A karikás ostoromat Naty Pálnak adom.*

3. B. a) 1. *öccse.*
 Húga. Használata nagyjában megegyezik az előbbivel.
 I. a) 1. *húga* : *Hát amék öregebb asz nénnýinek híjja, amék fijatalabb asz húgának.*

II. 1. A. d) 1. *húgom* : *Fehér Anna, kedves húgom, Ne háj vele az éjszaka!*

B. a) 1. a *húgom* : *Hát én is megmondom akārhasznál : a húgomnál megyek.* 2. a —*húgom.* Előtag a keresztnév. *Vóút egy öreg Szabóú bácsi, a Kati—húgomnak ipa vóút, ot lakott a főüd vigin.*

d) 1. *etgy húgocskám* : *Nincsen apám, nincsen anyám, Van ety takaros húgocskám.*

3. A. d) 1. *húgod* : *Pápajiné monygya Kati lányának : Erety Kati ringazsd el kis húgodat.*

B. d) 1. a *húga* : *Odamegy a húga, Kőüti, de nem hájja.*

II. fok.

Unokatestvér. A második foknak ez a leggyakoribb viszonyítása, mely tehát nincs tekintettel a nemi és kor-különbségekre. Itt is főként B. viszonyítások vannak.

I. a) 1. *onokatesvír* : *Egyik tesvír a másik tesvírnek a gyērmekivel onokatesvír, hát így lehet kiérteni.* 2. az *onokatesvirek* : *Az unokatesvireknek a gyērmekeji, azok másodunokatesvirek.* 3. *unokatesvirje.* 4. *unokatesvired* : *Unokaöcséd, aki fijatalab, min(t) te, oszt unokatesvired.*

III. B. a) 1. az *unokatesvirem* : *Hát Pestenn is Andrász bácsinak az egyik jánya keresztpapának híjja az az anyukája tesvirjít, az unokatesvirem.* 2. *unokatesvír-főrmák* : *Itt is a néném, osz hazajön, ojan unokatesvír-főrmák vagyunk.* 3. *idesunokatesvirem.*

3. A. a) 1. *unokatesvired.*

3. B. 1. az unokatesvırje : *Vihette asz rokon, az é jányom is vitte az unokatesvırjıt (t. i. halottat).* 2. onokatesvırje : *Hát csak ojā van, amék anyámnak onokatesvırje.* 3. unokatesvır-főforma *Ojan unokatesvır-főforma let vőuna az ídesapáméknak.* 4. unokatesvırjeji.

Felfelémenő ág.

Unokabátya. Ritkán hallani.

I. a) 1. unokabátyám.

Unokanénnye. Ritka.

I. a) 1. unokanénnye.

II. 1. B. a) 1. a néném : *Itt is a néném, osz hazajön, ojan unokatesvır-főrmák vagyunk.*

Lefelémenő ág.

Unokaöccs.

I. a) 1. unokaöcséd : *Unokaöcséd, aki fijatalab, min(t) te, oszt unokatesvıred.*

II. 1. A. c) 1. tesvır. *Levélből. Had Gábör tesvır csak az é hējemre ne kívánozzál !*

B. a) 1. az unokaöcsém : *Én túllem is sokször kérdésztik mám Muraközi Lajıt, az ídestesvırem a, dehoty, csak az unokaöcsém.* 2. öcséjim : *Abba az írkába nē férne bele az é rokonajim, meg unokahúgajim, öcséjim.*

2. A. a) 1. unokaöcséd.

Unokahúg.

II. 1. B. a) 1. unokahúgajim.

III. fok.

Az oldalági rokonságnak ezt a fokát már nem tartják számon, az alábbi néhány adatot direkt úton szereztem.

Másodunokatesvır.

I. a) 1. másodunokatesvırek : *Az unokatesvıreknek a gyērmekeji, azok másodunokatesvırek. Apámnak vagy anyámnak az unokatesvırjejinek a gyērmeke, úty szokták mondani : másodunokatesvırek.*

II. 3. A. a) 1. másodunokatesvır : *Mán neked Bandi izs, Bata Bandi, ojam másodunokatesvır.* 2. másodunokatesvıred : *Hát neked is vā hām másodunokatesvıred, a ritka, akinek ne vőuna.*

IV. fok.

Egyik informátorom még az oldalág negyedik fokát is viszonyította, egyébként nem találkoztam vele.

Másodunokatesvır.

I. a) 1. az a másodunokatesvır : *Az a másodunokatesvır, az mán onokának onokája.*

Egyenlőtlen ág.

Tulajdonképpen csak a felfelemenő első fokot tartják számon.

I. fok.

Felfelemenő ág.

Nagybátya. Gyakoribb, különösen az öregebbek beszédében az *idezsbátyám* megjelölés.

I. a) 1. *idezsbátyám* : Mindegy az akärmijen idegē vóút, csak ha mán ojā job megjelenísű vóút, mindegy vóút rokon, nem rokon, csak úgy montuk : *idesnéném, idezsbátyám*. 2. *nagybátyám* : Hát az apám tesvírinek vagy az anyám tesvírinek csak asz monygya: *nagybátyám*.

II. 1. A. a) 1. *idezsbátyám*. 2. — *bátyám*. A keresztnév szokott előtagként állani, de előfordul a családnév is, mint előtag.

B. a) 1. az *idezsbátyám* : Asztat úty hittuk az *idezsbátyám*, annyát : öreg *idesnéném*. 2. — *idezsbátyám*. Előtagként állhat a keresztnév és a teljes név is. *Ambrus idezsbátyám. It lakott a Kállaji Sándor iaezsbátyám kertyibe*. 3. — *bátyám*. Egyaránt áll keresztnév és családnév. 4. a *nagybátyám*. 5. — *idezsbátyánk* : Egy *Bálint idezsbátyánk vóút*. 6. — *bácsi* : *Andrázs bácsi*. (Pestre felkerült nagybátyját nevezi így.)

d) 1. az én *idezsbátyám* : Sé Pab Gábor az én *idezsbátyám*, Ki is farakta az az é jéjjám.

Nagynéni. Itt nem szerepel olyan sűrűn az *ides*-előtag, mint fentebb.

I. a) 1. *nagynéném* : A szüleji tesvirit csak úgy monygya : *nagybátyá, vagy : nagynéném, amék nem kereszt*.

II. 1. A. c) 1. *idesnéném*. Direkt úton kaptam. 2. — *néném*. Előtagként a keresztnév.

B. c) 1. *nagynéném*. 2. — *idesnéném*. 3. — *néném*. A két utóbbi esetben előtag a keresztnév.

Lefelemenő ág.

Unokaöccs. Ritka.

I. c) 1. *unokaöcsém*.

Unokahug.

I. c) 1. *unokahúgom*.

II. fok.

Felfelemenő ág.

Édesbátya.

Itt már a *bátyám* alak mellett megjelenik a — *bácsi* alak is.

II. 1. A. c) 1. — *bácsi* : Megértette a, ha *Mátyázs bácsinak hitták is*. 2. *idezsbátyám*.

II. 1. B. a) 1. — *bácsi*. Rendszerint ki van téve a teljes név. Az *atyafi vóút* nekem, közeli, *Bata Mátyázs bácsi*. *Nagyapámmal tesvír vóút*.

Édesnéni.

II. 1. A. c) 1. *idesnéném.*

B. a) 1. *egy nénénk : Vóut egy nénénk, a mek hogy is, a meg Bata Mátyászás bácsinak tesvirje vóut, Bata Mári néni. 2. — néni : Bata Mári néni.*

c) 1. *öreg idesnéném : Asztat úty hittuk : idezsbátyám, annyát : öreg idesnéném.*

Lefelemenő ág.

Itt nem találkoztam a második foknak semmiféle megjelölésével.

Szerzett rokonság.

Egyeneság.

0 fok.

Nász. Gyakoribb a nemi különbségekre is mutató megjelölés.

II. 1. B. a) 1. *nász : Hát Múrvaji nénéd nász, nászféle. 2. nászféle.*

Nászuram. Különös figyelmesség, udvariasság jeleként, mindig ki van téve az -uram utótag.

II. 1. A. a) 1. *nászuram.*

B. a) 1. *a nászuram : Mājd a nászuramtúl hazakűdik valahogy (t. i. a szalmát).*

Nászasszony.

I. a) 1. *nászasszony : Sokszor úgy nevetik a pijacō, hogy lehet két ijē fíjatal asszon nászasszonyj.*

II. 1. A. a) 1. *nászasszony.*

B. a) 1. *nagyasszony.*

3. B. a) 1. *a nászasszonya : Óut a nászasszonya, Papné !*

I. fok.

Fefelemenő ág. Após és anyós.

II. 1. B. a) 1. *apámék : Odaki van apáméknál csengőj, meg a pērgőj, jē vannak a juhon. 2. az idesapámék. 3. az én ipámék.*

3. B. a) 1. *az ű ipóyssák.*

Ipa. Általában apám-nak hívja a vő az apóst, de ha a felesége idesapám-nak hívja, akkor esetleg ő is úgy hívja. Megszólításnak inkább az idesapám alak használatos.

I. a) 1. *az ipamuram : Ez a napamasszonnak, meg az ipamuramnak járja, mikor odaviszik a menyasszonyt (t. i. vőfélyvers). 2. az ipóysom : Ezek a jőtmentek, nem élík, ha māj mekhal az ipóysom (t. i., hogy akkor kapják meg az örökséget).*

II. 1. A. a) 1. *apám : Beaggya apám, jöttibe beme gy írte (t. i. a botért). 2. kedvesapám. Fiatalabbak, főként menyek beszédében.*

c) 1. *idesapám* : Engedd meg az Istē, hogy jóú szóúfogadóú veji lehessen *idesapámnak* !

B. a) 1. az *ipam* : Az *ipamé vóút* (t. i. a juhilyogzó).
2. *apám* : Nem tudom én igazán, asz mán csak *apám* tudná megmondani.

2. c) 1. *ipad* : Aggya Istē, hogy úgy lehessik, hűsígés *ipad* lehessünk néked is.

3. B. a) 1. az *ipa* : Az *ipa vóút oda*, még jóú, hogy *Lacit* nem kívánták ēl, de mos mán ű is *odavan* (katona).

N a p a.

I. a) 1. a *napamasszony*.

II. 1. A. a) 1. *idesanyám*. 2. *kedvesanyám*.

c) 1. *idesanyám* : Űty tesz az ē *vőüm* : *idesanyám rá-ráteszi* (t. i., hogy sír). 2. *kedvesanyám* : Mán ez a menyem úgy monygya : *kedvesanyám*, pedig nem érzem én úgy jóúl. 3. *szülém*. Régen volt használatos. Még az én *apám* is úgy monta : *szülém*. Űgy monta az anyóúsának : *szülém*.

B. a) 1. a *napam* : Csak ezelőütt a *napamtúl* hállottuk : *Jenőü János-pijacca*, *Jenőü János-pijacca*. 2. az én *napam* : Az én *napam* nagyapja *Takács Péter vóút*. 3. a *napamasszony* : *Pinteki tyúknak* nincs *epíje*, én nem tudom, csak esz hállottam a *napamasszontúl* is.

c) 1. a *mama*. *Iparos vőnek* a beszédéből idézve. A *mama nē vóút othon*, *odavóúd Zsóúfinál*.

2. c) 1. *napad* : Én is aszt kívánom, hoty hűsígés *napad* lehessen néked is.

Lefelemenő ág. V ő.

Harmadik személyű birtokrag előtt inkább a *vej-tő* használatos.

I. a) 1. *vőüm* : A *fijúnak* a *felesige* : menyem, a *jánnak* az *ura* : *vőüm*. 2. *vejem*.

II. 1. B. a) 1. az ē *vőüm*. 2. a *vőüm* : Ény *gyērmekéjim* is *odavóút* akkōr mind, a *fijam* is, a *vőüm*, *irtam* én akkor öt levelet is *egynap*.

2. c) 1. *veji* : Engedd meg az Istē, hogy jóú szóúfogadóú *veji* lehessen *idesapámnak*, viszont kívánom *idesanyámnak*.

3. B. a) 1. a *veji* : Kī lakik a tanyán, *Szōükének* a *veji*. *Debrecenyi keresi* most a *vejiét* ni (t. i. *disznót*).

d) 1. a *veji* : A *nyaka mek hegedűnek*, *lilijom*, A *meg jóú lessz* a *vejének*.

M e n y.

I. a) 1. *menyem* : *Menyem* a *gyermekē felesige*.

c) 1. az őü *menye* : Híz az *édesannya* mindég *vigyáz* *arra*, *kit veszen el* a *fija*, *ki lessz* az őü *menye*, *hogy* a *gondokat válladról* *levegye*.

II. 1. B. a) 1. a *menyem* : A *másik menyemnek* *vóútam* *mos segítkezni*, még *vissza kēl menni*. 2. az *ém menyéjim* : *Monták*

ezelőtt : ánygya, ojam mám, mint az ém menyeyim az ura tesvirejének : ánygya.

2. c) 1. menyed : *Eszt hű fijad és jóu menyet kívánnya, Böldokság virújjon az egész családra, szívemből kívánom.*

3. B. d) 1. a menyé : *A két file legyezőűnek, lilijom, Az is jóu lessz a menyínek.*

II. f o k.

A szerzett rokonság egyenesága többi fokán a felfelémelő ágon levő rokonnak azt a nevet adja a hitvestárs, mint hitvestársa. Viszont a felfelémelő ágon levő rokonok, úgy hívják vérszerinti rokonuknak a hitvestársát, ahogy azt azoknak az apósa illetőleg anyósa hívja.

Oldalág.

0. f o k.

S ó g o r.

I. a) 1. sógor : *Ha já van a családba, annak van ura, a meg má sógor.*

II. 1. A. c) 1. sógor : *Én is akárhászor megmondom Szabóú Sándornak : Hogy van kent sógor ? 2. sógorom. Levélből : Kedves sógornőűm és sógorom, kívánom ezem pár sor írásom a legjobb egísségbe tanájjon.*

B. a) 1. a sógor : *Vóút ott a sógor is, a sógornőűm is, ezekkel vóutunk. 2. az é sógorom. 3. ety sógorom : Van nekem ety sógorom, má ha beleszarik a fejőűrocskába, letekeri a fárkát (t. i. a juhnek). 4. — sógor. Előtag a családnév : Szűcs sógor. Szabóú sógor. Teljes név : Az este Szabóú Lajos sógór kűdött, őt jöt neki eccerre (t. i. levél).*

3. A. a) 1. sógorod : *Mos te hozzád viszik, mēr te mék hamaráb leszél törzsgujás, mint sógorod.*

B. a) 1. sógor : *Szűcs Jóúska ez is sógor anyámnak vagy apámnak, mer anyámnak tesvire a felesége, Muraközi Zsóúfi. 2. sógora : Szabóú Sándor, apámnak sógora. 3. a sógora : Eggy őúriási nagy úr, Kőrnisnak a sógora (t. i. Dogáli). 4. — sógora : Laci bátyádék élmenteg Debrecenyi sógoránál.*

Á n g y. Az öregebbek használják az ánygy szót is, a sógorasszony nevet pedig különösen a fiatalabb férfiak.

I. a) 1. sógornőű : *A mán csak egy mekszokás : ánygyom, sógornőű vaty sógorasszony. 2. az ánygyom : Az ánygyom ? A tesvírnek a felesége, az az ánygyom. 3. sógorasszony. 4. ánygya.*

II. 1. A. a) 1. ánygyom. 2. ánygyomasszony. 3. sógorasszony. 4. ánygyi : *Na hazajöttél ánygyi ? 5. néni. Idősebb sógornő megszólítása. Hogy van néni, nem beteg ?*

c) 1. sógornőűm. Levélből idézték : *Kedves sógornőűm és sógorom !*

d) 1. ánygyomasszony : *Ides ánygyomasszony, Bággyatt a*

menyasszony ! 2. sógorasszony : Kocsit, kocsit komámasszony, Lovat, lovat sógorasszony !

B. a) 1. *sógörném. 2. a sógörnőm. 3. az én anygyom : Nem szűkölködik az én anygyom.*

d) 1. *anygyom : Anygyom, anygyom, Míg alám nem rántom.*

3. B. a) 1. *anygya : Monták ezelőtt : anygya, ojam mám, mint az ém menyejim az ura tesvtrjejinék anygya.*

I. f o k.

S ó g o r. A hitvestárs további vérszerinti férfirokonainak neve szintén *sógor*, rendszerint, úgy hogy megszólításnak a pusztá tőalakot használják, névnek pedig eléje teszik a családnevet.

II. 1. A. a) 1. *sógor.*

B. a) 1. — *sógor.* Rendszerint a családnév az előtag. *Hozzáfoktunk ot Móúnár sógorról beszólni. Kanda sógor. Jóuna sógor.*

S ó g o r a s s z o n y. Leggyakoribb a *sógorasszony* név. Azonban ezt is csak kevés ideig használják, csak az esküvő követő időben, esetleg egy-két évig, szemben a *sógor*-névvel, melyet állandóan használnak.

A rokonság egységei.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a fentebb felsorolt rokonsági viszonyulások milyen nagyobb egységeket alkotnak, és a rokonság egyéneit, mint ennek az egységnek a tagjait hogy nevezik.

I. Család I. A legkisebb egység a rokonságban a Vérrokonság egyenes ágának és az egyenlő oldalágának 0—I. foka.

I. a) 1. *ety család : Ötvē hóúdnál tőp pedik sose kék ety családnak, mērt a felivel is megíri.*

II. 1. B. a) 1. *a család : Mekfőjtanánk mán aszt a malacot, igaz rá is vam mán a család éhezve.*

3. B. c) 1. *csalággya : Sok-sok idejig odavóúđ, de a csalággyárúl nem tudot semmit.*

d) 1. *a család : Kopőrsóúján csákóúja és subája, Sírva megy a kedves család utánna.*

A család tagjai egymáshoz viszonyítva: *hozzátartozó.* Ha a saját hozzátartozójáról van szó, akkor az első tagját, ha másról van szó, akkor az utótagját ragozzák.

I. a) *a hozzámrtartozó : A hozzámrtartozó mán a csak tesvtr.*

II. 3. B. a) 1. *a hozzátartozóúik : A sírásóúk, meg a hozzátartozóúik ettek-ittak, mikor a temetisrűl hazajőttek, azut oz danőltak.*

II. Család II. A rokonság második, nagyobb egysége magában foglalja a Vérrokonság egyenes ágának és egyenlő oldalágának 0—II., valamint az egyenlőtlen oldalág és a Szerzett rokonság egyenes ágának 0—I. fokait.

II. 1. B. a) 1. az egész család : *Például van egy névnap vagy egy disznóútor, it van az egész család.* 2. a mi családuink : *Ezek mán a mi családuingba mind asz monygyák : nagymama.*

Ennek az egységnek a tagjai egymáshoz viszonyítva : *közél rokon, közeli atyafi stb.*

II. 1. B. a) 1. *közél rokon* : *Az ű ídesannya az én ídesanyám-mál tesvír vóút, közél rokon az az Izsóú.* 2. *közeli atyafi* : *Az atyafi vóút nekem, közeli, Bata Mátyász bácsi.* 3. *jussos atyafi.*

III. Család III. Még egy nagy egységet tart számon a nánási ember, ez az összes vérszerinti rokonokat foglalja magában. Megjelölésére a család szót használják, rendszerint eléje van téve a családnak a neve.

I. a) 1. — család : *Ennyi vóút a Muraközi család. Vóút biző lélkem, Hathazi-főüdü vóút nagy darap főüggöök, a Sinaji családra jutott.* Gyakori előtag foglalkozásnév is. *Hát hogy ű juhász családbúl valóú, én nē vóútam azelőút sose* (t. i. azért lett juhász). 2. családok : *Sok vóút itt ijen köütemínges nóúta, ha valami törtínt itt ezegebe a családogba.*

Tagjai a következő nevekkal viszonyulnak egymáshoz : *rokon, atyafi, fajtája.* A rokon közömbös, az atyafi bizalmas, meghitt, a fajtája hideg, pejorativ hangulatú.

I. a) 1. atyafi : *Ugyanaz az atyafi is, rokon is, egyre megy az lélkem, egyre megyen az.* 2. rokon. 3. az atyafijak. 4. a rokonok.

II. 1. A. c) 1. atyáfija : *Ez isz Szilágyi, az isz Szilágyi, hogy vagy atyáfija?*

B. a) 1. rokon. 2. az é rokonajim : *Abba az írkába nē férne bele az é rokonajim, meg unokahúgajim, öcséim.* 3. nem messzi atyafi : *Ez a Sáfrám Béla ez is Muraközi-ágrúl valóú, nem is messzi atyafi.*

3. B. a) 1. rokon : *Bóúnizséknak rokon, izé Bóúnis Pista bátyádéknak.* 2. rokonnya : *Pivárnyig Zsuzsánnának Huszti Balázs rokonnya?* 3. a rokonok : *Nē vóút azoknak ety cseb gyērmekek se, azír jutott oszt a rokonokra* (t. i. a vagyon). 4. atyafi : *Nagyanyámnak vóút atyafi.* Apádnak atyafi. 5. atyafijak : *Mindíg atyafijaknak tártották egymást.* 6. atyokfijok. 7. fajtája : *Mokem-Zsuga, még most is vā fajtája, nem tudom én igazán, csak élnevesztík Mokem-Zsugának.*

IV. Rokonság. Végül van még, legalább is homályosan megvan a nánási ember tudatában egy nagy egység, mely az összes vérszerinti és oldalági rokonokat egybefoglalja, tehát mindazokat, akik valamilyen formában rokoni kapcsolatban vannak egymással. Ezt a rokőség szóval jelölik.

I. a) 1. a rokőség : *Hát a rokőség élszarmazik.* 2. rokőség : *Rokőségba vannak. Rokőségba vóút, hogyne !*

Tagjait *atyafi* és *rokon* szavakkal jelölik meg.

I. a) 1. a *rokonok* : *Este jártak úgy össze virasztani a halottal a rokonok.*

II. 1. B. a) 1. *rokon* : *Így rokon csak, hát hogy az uramnak szípnagyapja vőút.*

II. 3. B. a) 1. *atyafi* : *A mek tán atyafi is tā valamiről nektek.*

c) 1. a *rokonok* : *Jāj kedves édesanyám, jönnek a rokonok, meg a jó szomszédok a kigyőlmét temetésére.*

Végigtekintve rokonságneveink itt bemutatott sorozatán, néhány — az elmondottakból önként következő — tanulságot is lesűrhetünk.

Legelőször is azt állapíthatjuk meg, hogy elsősorban azokat a rokoni viszonyulásokat jelöli meg határozottan a nánási nép, melyeknél a rokoni kapcsolat fenntartása és ápolása valóban megvan. Így pl. a vérszerinti rokonoknál felfele a harmadik fokig (nagyszülők), lefele szintén a harmadik fokig (unoka) vannak világosan megjelölve a viszonyulások, tehát annak a körnek a tagjait jelölik meg pontosan, amelyiken belül valóban él a rokonság összetartó ereje. Az Oldalág tagjai között már csak a második fokig terjed a rokonságnak tényleges megnyilvánulása, ennek megfelelően ennek a csoportnak a terminológiája is szegényebb, mint az előbbié. A Szerzett rokonság viszonyulásainak megjelöléseiben is visszatükröződik a nánási népleleknek az a hajlama, hogy csak a legszükségesebbeket, a valóságban tényleg meglevő kapcsolatokat jelöli meg.

Viszont azt is meg kell állapítani, hogy a számontartott, a tényleg meglevő viszonyulásokra annál változatosabb és gazdagabb jelöléseket használnak.

Azt is megállapíthatjuk, hogy felfelémenően, az idősebbek irányában gazdagabb a rokonságnevek rendszere, mint lefelé, a fiatalabbak felé. (A vérszerinti rokonságban pl. felfele a nagyszülőket pontosan, nemek szerint is megjelölik, az unokánál már nincsenek tekintettel a nemi különbségekre, az unoka szó is igen ritkán fordul elő, tehát a nagyszülők nem hangsúlyozzák annyira az unokájukhoz való viszonyukat, mint amennyire az ő számukra az unoka részéről kijár a tisztelet.)

De a szabatosság mellett bizonyos világosságra való törekvést is megállapíthatunk rokonságneveinkben. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a nánási ember a rokonsággal kapcsolatban mindig jól érthetően mutatja, hogy a rokoni viszonyulás ki felé irányul. Ezt végzi a birtokos személyragokkal. Az egyesszám első személyű birtokrag azt jelenti, hogy a rokonsági viszony a rokonságnév tövében megjelölt személy (pl. *apa-*) felől a beszélő felé irányul (*apám*). A második személyű rag a hallgatóra mutat (pl. *apád*). A harmadik személyű rag pedig a szóbanforgó harmadik személy felé irányítja a rokonsági viszonyulást (pl. *apja*). Azt mondhatjuk tehát, hogy a

rokonságnév tőalakja jelenti általában, elvontan a rokoni viszonyt, a birtokos személyrag pedig konkretizálja, aktualizálja azt.

Természetesen tanulságos az is, hogy elvont, általános, személytelen esetek jelölésében is találkozunk birtokragos alakokkal. Ezzel szemben, nyilván a középosztály hatására, személyes, konkrét viszonyok jelölésére is kezdenek beszűmkedni olyan alakok, melyekben nincs megjelölve a viszonyulás iránya.

Az az eset, hogy a beszélő önmagát viszonyítja rokonához, inkább népdalokban, indulatos beszédben fordul elő, úgyhogy ez a népköltészet szempontjából rejt magában tanulságokat.

De ezeken kívül is azt hiszem még sok-sok szempontból lehet okulást nyerni rokonságneveinkből.

Dolgozatomhoz a dolog természeténél fogva forrásmunkát nem használtam. Csiky Lajosnak a rokonságszámításról írt könyvét (*Csiky Lajos : A rokonság és sógorság fokainak számítása.* Debrecen, 1889.) forgattam csupán, melyből az elnevezésekre nézve nyertem némi útbaigazítást. Köszönetemet kell azonban kifejeznem dr. Bárczi Géza egyetemi ny. r. tanár úrnak, aki állandó gondoskodásával, tanácsaival mindig segítségemre volt munkámban. Hálával tartozom adatszolgáltatóimnak, így : özv. Aszalós Mihályné Lakatos Klára 77 é. fm., Badics Juliánna 18 é. fm., Badics Zsófia 17 é. fm., Berencsi Gábor 53 é. fm., Berencsi Gáborné Muraközi Ágnes 43 é. fm., Burján Imre 42 é. mezőőr, Erdélyi János 78 é. juhász, Lakatos Lászlóné Kállay Zsuzsánna 66 é. fm., Kis Juliánna 14 é. fm., Kis László 12 é. fm., Kónya Antal 40 é. gulyás, Kovács Péter 90 é. fm., Lente Miklósné Lovászi Juliánna 78 é. fm., Nagy Zsófia 13 é. fm., Reszegi Imre 39 é. gulyás, Reszegi Lászlóné Varga Zsuzsánna 73 é. fm., Szilágyi Andrásné Nagy Zsófia 57 é. földműves, Szilágyi Sándorné Oláh Zsófia 26 é. fm., Tarr Lászlóné Seres Juliánna 57 é. fm., Tóth Katalin 10 é. fm. stb. hajdúnánási lakosoknak, akiknek odaadó, készséges szolgálataikért ezúton is köszönetet mondok.

Debrecen.

Szilágyi László.

Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben.

Szuhogy kisközség Borsod vármegye északi részén, az edelényi járásban fekszik. Töszomszédai északnyugaton Alsó- és Felsőtelekes, nyugat felé Rudabánya. Határa délen érintkezik Disznóshorvátéval, keleten pedig Szendrővel határos. Szuhogy élete szorosan összekapcsolódik Szendrő és Rudabánya életével. Szendrő az utolsó állomása, postája; távírója, jegyzősége, orvosa és református papja pedig Rudabányán van. Azonkívül sok szuhogyi munkást foglalkoztat a rudabányai vaskőbánya is. A mindennapi élet terén megvan tehát az élénk összeköttetés ezekkel a községekkel.

Természetesen ezeknek a kapcsolatoknak a hatása meglátszik a nép nyelvén is. Szendrő és Rudabánya mégis polgárosultabb helyek lévén, nyelvük is közelebb áll a köznyelvhez, a köznyelvi alakok egyre inkább kezdenek meghonosodni, s e hatás alól Szuhogy sem vonhatja ki magát. Az idősebb nemzedék (kb. 30 évtől felfelé) azonban megőrizte az apáitól örökölt s még mindig nagy többségben beszélt régi nyelvjárást. Így előfordul Szuhogyon, hogy — mondjuk — egy köznyelvi igealakra három különféle változat is él a nép nyelvében. Ezek közül egy rendszerint a köznyelvihez közel álló újabb keletű alak, a másik a kelet felől behatolt boldvamenti csoport jellegzetes alakja, harmadik pedig egy tőle észak- és északnyugatra levő nyelvjárás felé mutat. Például ez a szó, hogy „világítja“ a szuhogyi népnyelvben három alakváltozatban él: *világítcsá, világítí, világítjá*. Variánsokban tehát meglehetősen gazdag a szuhogyi népnyelv, bár a köznyelv sokat kiszorított már belőle az iskola, a hírlapok stb. hatására.

A szuhogyi népnyelvvvel foglalkozó számára egyik legérdekesebb és legváltozatosabb terület az ige. Más területen inkább beilleszkedik a szuhog i népnyelv a környékbeli nyelvjárások átfogó, nagy tömbjébe, tájszavainak nagy része is megegyezik az egész keleti palócság megfelelő tájszavaival. Az igeragozás területén azonban már eltérések mutatkoznak az egyes kisebb nyelvjárás csoportok igehasználata körül.

Munkámban nem akarok teljes részletességgel kitérni egyes alakok elterjedésére és e téren a generációs különbségek

bővebb taglalására, hanem általános képet igyekszem nyújtani a szuhogyi népnyelv igeidőiről (ezzel kapcsolatban az igeredmódokról), s igeragozásáról. Ezen a téren rendszerezés tekintetében jó tájékozódást nyújtottak Szabó T. Attila (MNnyv. I, 48), Végh József (MNnyv. II, 204) és Márton Gyula (MNnyv. III, 189) dolgozatai, valamint Csűry Bálint Magyar alaktan és Magyar mondattan c. egyetemi előadásai. Az igeragozás terén pedig Horger Antal felosztását vettem irányadónak. (A magyar igeragozás története. Szeged, 1931.)

Az igeidők használata.

Igeidők tekintetében a szuhogyi népnyelv meglehetősen szegény. Az *-and*, *-end* képzős jövőidejű alakot nem használják, helyette a jelenidejű alak és egy jövő időre mutató szócska együttesen fejezi ki a jövő időben történő cselekvést. Vagy pedig az összetett jövőt (*adni fog*) használják. A régi, múltidejű alakok (*ada*, *ad vala*, *adott vala*, *adott volt* stb.) szintén nem élnek e nép nyelvében. A múltidejű cselekvést csupán a *várt*-, *adott*-típusú alakokkal fejezi ki.

Hogy miért tűntek el ezek a régi, főképpen összetett alakok a nép nyelvéből csakúgy, mint a köznyelvből, azt határozottan nem tudjuk megállapítani. Eltűnésüket azonban legnagyobb valószínűség szerint a szükségtelenség idézte elő. (Lásd Bánhidi Zoltán, A magyar nyelv összetett igealakjai: M. Nytud. Társ. Kiadv. 63 sz.) A magyar nyelv ugyanis a cselekvésviszonyítást (elő-, utó-, egyidejűséget) általában nem magukkal az igékkel, hanem kötőszókkal, határozókkal, határozószókkal és a szórenddel, vagyis mondattani eszközökkel fejezi ki (MNY. XXVII, 25). Ez az eljárás teljesen elegendőnek és megfelelőnek bizonyult a finomabb árnyalatok kifejezésére is. Az összetett alakok különben is nagyon körülményeseknek és nehézkeseknek látszottak, s így az egyszerűsége törekvő élő nyelv ezeket lassanként kiküszöbölte magából. Ugyanez történt a szuhogyi népnyelvben is.

A szuhogyi népnyelvben található igealakokat a történés időpontja szempontjából három nagy csoportba oszthatjuk:

1. Be nem fejezett történésű igealakok: *ad*, *adjon*, *adna* és igeenevek: *adni*, *adva*, *adó*.

2. Befejezett történésű alakok: *adott*, *adott volna*, *adott* (igenév).

3. Jövőidejű összetett igealak: *adni fog*.

Mint láthatjuk, nem nagy azoknak az alakoknak a száma, melyeket a szuhogyi nép használ. Természetesen így a meglévő alakok jelentésköre kitágult, és sokszor az egyes alakok jelentését nem is önmagukból, hanem a mondatbeli szerepükből tudjuk meg pontosan.

A szuhogyi népnyelv és a köznyelv igeidőhasználata között alig van eltérés, ezért csak röviden igyekszem egy pár mutatót hozni belőle.

A) Be nem fejezett történésű igealakok.¹

Jelentő mód jelen idejű alak. Típus : ad.

1. Ennek az igealaknak gyakori az időre nem vonatkoztatott, általános használata. Pl. *A köveket vízmosásból szeggyük, mer ot vā szép simā kövek. Asz montā a csordás, hogy annak a márhágnak mér nem aggyunk enni. Úgy ért hozzá, mint juhász a kivekötéshöz (Sz.). Úgy ég a tűsz, ha ráknak rá. Szól a világ, mit aggyák rá? (Nd.)*

2. Jelen időre vonatkozó használat: *Mid bántod aszt a gyereket? ! Nem merz begyünni?*

3. Jövő időt jelentő használat is elég gyakori. Pl. *Asz montā az annok, hogy máj süt nekik láng előt lángost, oszt elküdi Máriaóval. Mink a jövőü hét vassunk. Lész még pēngőü a zsebembé; Űl még kisjány az ölembe (Nd.).*

4. Elbeszélésben a jelenidejű alak múlt időt is jelölhet. Ez azzal magyarázható, hogy az elbeszélő beleéli magát az eseményekbe, s úgy mondja el azokat, mintha éppen most körülötte történnének, vagy pedig a consecutio temporum szabályainak megfelelően az időviszonyokat akarják vele érzékelteni. Pl. *Más este tréja lős közbe, kilenc órá tájnom bekopotát ész széf fíjatal fíjü.*

5. A lesz ige használata is megegyezik a köznyelvvél, vagyis még be nem fejezett, jövőben történő cselekvést jelöl. Pl. *Két kárócsón kősz motóulólalni nem szabád, mer görbe lábú csirke lēssz. Lész még nekem csillágom, csillágom az égen, Lész még nekem szép szeretőüm ezen a vidéken (Nd.).*

Adjon. Ezen igealak használata is megegyezik a köznyelvvél. Jelöl felszólítást, tiltást, óhajtást, parancsot, megengedést, felindulást.

1. A szuhogyi népnyelvben megtalálható általános, időre nem vonatkoztatott használata. Pl. *Hogy a rosz törje ki a lá bodát! Jóu nápot aggy Isten, öreg bátyám! Aggyon Isten!*

2. Jelenre vagy jövő időre vonatkozik a következő mondatokban: *Engedelémmel légyék mondvá, márhágánáj szágja vóut. No csak kapáqjjék, máj magát is részéjűg belüle!*

Adna. 1. Ez az igealak jelöl feltételes cselekvést. Pl. *Biom méktánólnám, mék ha a két szemem kivēnnék is. Édesányám, ha élne, ha vóna, Gyenge szíve értem mékhásádná (Nd.).*

3. Nagyon gyakran óhajtást vagy valamilyen kívánságot

¹ A következőkben (Sz.) = szólás, (Nd.) = népdal.

fejez ki, tehát optativusi jelentése van. Pl. *Kérté a jóy Istent, hogy ággyon neki egy gyereket, ha csak ojját is, mint egy zőüd levelke, aki vigasztálnáq. Hogy a rossz törné ki!*

4. Bizonytalan kérdésekben is használják a feltételes jelent. Pl. *Hoty félnek, mikor veled vágyok?*

Adni. A főnévi igenév használata nem tér el a köznyelvitől. Pl. *Ázutáon az elmént kóudólni. Mindég ákkor szokott a fény jágrkáolni.*

Adó. Használata megegyezik a köznyelvivel, de meglehetősen ritka. Pl. *Ács csak ide ászt az edéntőlőü ronygyot! Á fonálad befűzzük az óudalág lévőü jugbá.*

Adva. A határozói igenév a szuhogyi népnyelvben is megtalálható, s valamilyen állapotot jelöl. Pl. *Há sokáq mossá az essőü kiterítve, ákkor elmegyén a száqlá (kenderé). Á csőürlőü ájjáqhoz ván kéd dészka szégezve. Úgy még vágyog búvár rákvá, Miní a borézü álmáfa (Nd.).*

B) Befejezett történésű igealakok.

Befejezett történésű alakokban a szuhogyi népnyelv éppen olyan szegény, mint a köznyelv. A múlt idő kifejezésére szolgáló változatos és színes alakok hiányzanak, csak az *adott-, adott volna*-típusú igealakokat és az *adott-, várt*-típusú melléknévi igenevet használják.

Adott. Ezt az alakot használják a közelmúlt, távoli múlt, tartós vagy ismétlődő cselekvés, valamint elbeszélésekben, fő- és mellékmondatokban előforduló múltidejű cselekvés jelölésére. A cselekvések közötti időbeli különbséget pedig csupán a mondatban alkalmazott határozószókkal, kötőszókkal stb. érzékeltetik.

1. Közelmúltban történt cselekvés jelölésére. Pl. *Mér nem háttal ánnák a kácságnák énniválóyt?*

2. Távoli múltban történt cselekvés jelölésére. Pl. *Gálbárdi kászáq! lopott, Réssárkánytyúcs csináqltátott. Ráqléptt á töüítésre, Ráqlcélzott á németre, De á gojóy nem érte (Nd.).*

3. Tartós- vagy ismétlődő cselekvést jelöl a következő mondatokban: *Hájnálkor á lepedőüit huzokta á szöüillőüik alatt á búzáqn. Szétté á hármátot á lepedőüivel, osz kácsávarta á tejescsuporbá.*

4. Külön meg kell emlékeznünk a szokik ígéről. Sokszor a köznyelvvel megegyezően a múltidejű *szoktam* alakot használják. Pl. *Nem szoktám én ojjánokát mondáni. Mindég ákkor szokott á fény jágrkáolni. Csépübe szokták csíkot isz szöüini.* — Azonban sokszor a jelenidejű alak is használatos. Pl. *Á vásá-r-nápot ithq szokjuk töüiteni. Szérőüirostáq szokjuk lektöbbit (legtöbbször) rostáqlni. Ázer szog döglenni á tyúk, mer kihizlájjáqk.*

Adott volna. Elég gyakran használt igealak a szuhogyi népnelvben.

1. Leginkább optativusi jelentésben fordul elő. Pl. *Vették volna ki, de nem tufták kézzel. Próbáglták volna mág sokán, de mindég elmént előülök.*

2. Conditionalisi jelentése is megtalálható. Pl. *Otháttá volna, há bolond letté volna. Iszē, há én ithō letté volna, akkor nem ijjē lenne most.*

Adott (igenév). Ez az igealak ritkán fordul elő. Használata megegyezik a köznyelvvel. Pl. *Á mēktekert véget (zsupkötélet) tēgyük á hóununk alá, oszt á máos végét tekerjük mēg. Á mēgvetēt fonálát háqtrúl á száqtyvá áláttáqtvizsik.*

C) Összetett jövő.

Adni fog. A jövőidejű cselekvés kifejezésére a szuhogyi népnelv leginkább az *ad*-típusú alakot használja, azonban ritkábban előfordul az összetett jövő is. Pl. *Mēk fogom én ász nekēd üzenni. Máj mēk fogja őü mēg áz báqnni ! Nem fogok á kápud előüt jáqnni, Tudom, fog á gyēnge szíved jáqnni (Nd.).*

*

Nézzük ezek után az igék egyes alakjait külön-külön. Vizsgáljuk meg a szuhogyi népnelv igeragjait esetenként, összehasonlítva azokat a köznyelvi ragokkal. Mint látni fogjuk, eltérések vannak mind az iktelen, mind az ikes ragozás terén a köznyelvitől. Vegyük először az alanyi, majd a tárgyas ragozást, kitérve ennek keretén belül előbb az iktelen, majd az ikes igékre. A példaképpen felvett szavakat úgy válogattam meg, hogy azok a jelentő mód jelen idő többes 1. személyének valamennyi érdekes változatát mutassák.

I. AZ ALANY JELÖLÉSE.

A) Iktelen igék.

1. Első személyű alanyra mutató iktelen igealakok.

a) Egyesszámban.

A jelentő mód mult idejében *-m* a rag, a többi esetekben *-k*. Pl. *ádok, ádnék, ágygák, áttám ; teríték, teritenék, teríjtek (terics-csek), terítettem. — Pērkupáqny nyőüttē fēl. Nē hozzák láqptōrlőüt ? Igázq hoznék egy láqptōrlőüt. Háttám elég ēnniválóüt á gyērēkēknek. Én is úcs csináqttam. Mēg osz nem ádok neki ēnni sohá. Hoty húzzák ebbe á natý sáqrbá új csizsmáq ?*

b) Többszámában.

A többszám 1. személyű alanyra mutató alanyi személyrag köznyelvünkben *-(u)nk*, *-(ü)nk*, mind íkes, mind íktelen igékben. A tövégi rövid magánhangzó, melyet ma már a nyelvérzék a raghoz tartozónak érez, felső nyelvválású, azonban a XVI. század előtt nem *u*, *ü* volt, hanem egy fokkal nyiltabb, tehát *o*, *ö* vagy *o*, *ö* vagy *o*, *ö* (*H o r g e r*, A magyar igeragozás története 11). A peremvidékeken ma is találhatók ily alakok (*Nyr.* XVIII, 19). A régi alakok közt azonban hosszú magánhangzós (vagy kettőshangzós) alakok is előfordulnak, amit a palóc nyelvjárásterület egyes részein ma is hallhatunk. Pl. *káptóunk*, *tándlóunk* (*K o v á c s* I.: MNnyv. I, 140). Előfordulnak azonban ilyen alakok is, mint *ménnyőünk* és *tánijjőünk*, vagy ahogy a szuhogyi népnelvben hallhatjuk: *ménnyünk*, *tánijjunk*. Ez az alak a kijelentő mód jelen idejében azonban nemcsak előfordul, hanem ezen a területen általános. Szuhogyon még véletlenül sem mondják, hogy *dugunk*, hanem *dugjunk* stb. A kijelentő mód jelen idő többszám 1. személyű alanyi személyrag tehát nem *-unk*, *-ünk*, mint a köznyelvben, hanem *-junk*, *-jünk*. Nem egyedülálló ez a jelenség nyelvjárásainkban. Az Órvidéken is találunk ilyen bővülést. Itt ugyanez a rag *-nunk*, *-nünk*-nek hangzik. Pl. *mullatnunk* (mulatunk), *mehetnünk* (mehetünk) (*H o r g e r* i. m. 12; *Nyr.* XXXII, 85). *H o r g e r* ezt a jelenséget a jelenidejű többszám 3. személyű alak ráhatásával magyarázza. Tehát *táncu n a k*, *mulat n a k*, *men n e k*-féle alakok hatására keletkeztek az 1. személyben is *táncu n u n k*, *mulat n u n k*, *men n ü n k*-féle alakok. Tehát ráhatással keletkezett egy *-nunk*, *-nünk* rag. Ugyanígy ráhatással tudjuk magyarázni a szuhogyi népnelv *-junk*, *-jünk* kijelentő módbeli ragját. Itt a felszólító mód hatott a kijelentő módra, s e hatás következményeképpen a kijelentő mód jelen idő többes 1. személye teljesen átvette a felszólító mód megfelelő alakját. *Kötünk*ből lett tehát *kössünk*, *bontunk*ből *bonsunk*, *nyúlunk*ből *nyújjunk* stb.¹ Ez az alak megmaradt természetesen a felszólító módban is. A többi esetben a köznyelvi *-unk*, *-ünk* rag megmaradt a szuhogyi népnelvben is. Tehát a fentebb közölt igék egyesszámának megfelelnek a következő többszámú alakok: *ágyunk* (adunk), *ádnáonk*, *ágyunk*, *áttunk*; *terijjünk* vagy *tericcsünk* (terítünk), *teriténénk*, *terijjünk* vagy *tericcsünk*, *teritöttünk*; *híjjunk* (hívunk), *hínáonk*, *híjjunk*, *híttünk*; *csinájjunk* (csinálunk), *csinálnáonk*, *csinájjunk*, *csináltunk*; *kihúzzunk* (kihúznak), *kihúznáonk*, *kihúzzunk*, *kihúsztunk*; *mosunk* (mosunk), *mosnáonk*, *mosunk*, *mostunk*; *kötözzünk* (kötözünk), *kötöznénk*, *kötözzünk*, *kötöszünk*; *mény-*

¹ Fogarasi J. azt mondja, hogy az ilyen alakok „a tárgy ragozáshoz tartozó, vagyis tárgymutató jelből hasonultak át” (*NyK.* IV, 26.) Ma már persze a *j*-ben senki sem keres tárgyjelölő elemet.

nyünk (megyünk), mennénk, mennyünk, mentünk ; rákjunk (rakunk), ráknágnk, rákjunk, ráktunk. — Éty kis fágt fűrészlénénk el égygütt. Ász montá a káqntor úr, mikor irkáolt össze, hogy mink is mennyünk (megyünk). Égy lágbozsba főjzzünk (főzünk) kukuricálizbúl kenőjt. Hozzáqfogjunk (hozzáfogunk) rendesē szőjüni. Á néty sárkáqra égy náty követ téggyünk (teszünk), hogy á kendért egész a víz aláq nyomjá. Á tilóy jukjáq qdđdugjunk (átdugunk) éty fádarábot. Mink izs beáqjjunk (beállunk) áz áqszátóybá.

2. Második személyű alanyra mutató iktelen igealakok.

a) Egyesszámban.

Az alanyi ragozású iktelen igealakok, ha 2. személyű alanyra mutatnak, vagy -l személyragot kapnak (*hozol, hoznáql*), vagy -sz (*jáqrsz*), vagy -ál, -el a személyragjuk a köznyelvi -ál, -él-lel szemben (*váqrlál, kértel*), vagy pedig egyáltalán nem kapnak személyragot (*ménny, eressz*). Csaknem minden esetben megkapja azonban a felszólító módban is az ikes -ál, -el ragot, különösen udvarias felszólítás és kérés esetében (*váqrlál, kértel*). Szigorú parancs esetén a ragtalan rövid alakot használják (*váqrj, kértj*). Látjuk, hogy itt az ikes ragozás már behatolt az iktelen ragozásba is. Ügyszintén ezt tapasztalhatjuk a jelentő mód jelen idő egyes 2. személyében is, hol szintén közhasználatos az -l-es alak (*hájjintol*). A szabályos -sz-es alak (*hájjintássz*) már csak ritkán fordul elő. Ugyanilyenek például : *ádol (ácc), ádnáql, ágygál, áttál ; vészél, vënnél, vëgyel, vëttel ; terítél, terítënnél, teríjjel vagy tericcsel, terítettél ; híjól (híssz), hínáql, híjjál, híttál ; csináqlsz, csináqlnáql, csináqjj (csináqjjal), csináqltál ; kihúzol, kihúznaql, kihúzzál, kihúasztál ; mosol, mosnáql, mossál, mostál ; kötözöl, kötöznél, kötözzel, kötöasztel ; mécc, mënnel, mënnyel, mëntel ; ráksz vagy rákol, ráknáql, rákjál, ráktál. — Erity te ! Hol hömpöröktel á szálmáqba ? Mi á fenét áqllítottál odá á sároqba ? Sëmmics csë hékáqm, há fúdzs be ! Mér nem fëdél el mindënt ? Nem merz begyünni ? Mikor idegyöm, mindék kápáqltától velë.*

b) Többszámban.

A többes 2. személyű alanyra mutató alanyi személyrag, miként a köznyelvben, a szuhogyi népnyelvben is -tok, -ték, -tök. Pl. *áttok, ádnáqtok, ágygátok, áttátok ; terítették, terítënnék, teríjjeték vagy tericcsetek, terítettetek. — Látjuk tehát, hogy ez az igealak nem tér el a köznyelvi alaktól. — Minek nem csináqltátok tik is ? Ákkor láqtlám ászt á kendőjt á fejedëm, mikor mënteték á báonyáji váqsáqrrá. Vëgyeték no, Lídí, tik is ! Mér nem szóqltok, há nem tuggyáqtok mëkcsináqlni ?*

3. Harmadik személyű alanyra mutató iktelen igealakok.

a) Egyesszámban.

Az egyesszám 3. személyű alanyra mutató alanyi személyrag az iktelen igéknél *-n* vagy semmi. Pl. *vágrjon* és *vágr*. Ragos alakot találunk az iktelen ragozású igék felszólító módjában. Pl. *vágrjon, nézzén*. Kivétel ez alól a *lesz* és a *megy* ige, melyek a felszólító mód ezen esetében ikés ragozásúak: *lëgyék, mënnýék*. Az iktelen ragozású *lëgyën* és *mënnýën* alakok is megvannak a szuhogyi népnyelvben, azonban ritkábbak, mint az előbbi alakok. A *mëgyën* alak szintén gyakori.

Nem használ a szuhogyi nép ragos alakot az *sz-szel* bővülő *v-tövű* igék jelentő mód jelen idejében sem. A sokfelé használt *tëszën, vëszën, vïszën* helyett itt (mint a köznyelvben) *tësz, vësz, vïsz* található. Ugyanezen igék elbeszélő multját (*tôn, lôn* stb.) szintén nem használják. Látszólag meg van még a rag a *van* igealakban, ez azonban, mint ismeretes, csak elvonás eredménye. (H o r g e r i. m. 26.) A *jő* ige pedig a *jőnek-mennek* gyakori összetételben vette fel a *mennek* hatására a rövid magánhangzót és a hosszú mássalhangzót (*jőnnék*), s ebből szintén elvonás eredménye a *jön*. A *nincsen* és *sincsen* igealakok kialakulását is így utólagos ráhatással magyarázza H o r g e r.

Minden más alak ragtalan az egyesszám 3. személyű alanyra mutató iktelen igékben. Pl. *ád, ádná, ággyon, ádott; vësz, vënné, vëgyën, vëtt; terít, terítëné, terítjën vagy tericcsën, terítëtt; híj, híná, híjjon, hítt; mëgyen, mënné, mënnýék* (ritkábban *mënnýën*), *mënt*. — *A fíjátál is hál. Tënnáp estve vóút náolám á Májoros inás, hogy mënnýék fáot váogni. Kettőü közül váolászson ëggyet! Mëgyëm máon á jóü gázdá, Oláo Märgit. Lëgyött vóuna, de nem tudott. Egy vëkáqs föüdbe ván këndër váty huszonöt märe, ákit imitt-ámott mëkhágyott á jég.*

b) Többszámban.

A többszám 3. személyű alanyra mutató alanyi személyrag a mult időben *-k*, a többi esetben *-nak, -nek*. A tövégi rövid magánhangzó azonban a *-nak, -nek* előtt egy fokkal zártabb, mint a köznyelvben. Pl. *ádnak, ádnáónak, ággyónak, átlak; terítënek, terítënének, terítjënek v. tericcsënek, terítëttek; húzzónak, csináojjónak, hájintonak* stb. — *Vëszí á vágláorá á këcskeláqbát, osz mënnék. Ott áz ünnepeñ nem ülneg be á kocs-máqbá. Öük së sokát töröüttek velë, háot nem is lét sëmmi. Ottán ëggy ëggyës páncáoð belëdugnák az elkötöt fonál végibe. Pokróúcot isz szöünek ronygyál.*

B) Ikes igék.

Az ikes igeragozás területén nemcsak a népnyelvben, hanem a köznyelvben is a legnagyobb változatosságot találjuk. Az e körül kialakult vita teljes befejezéshez még mind a mai napig sem jutott. Az ikes igék tárgyalásakor felmerültek a következő kérdések: vajjon megvolt-e ez a ragozás a régi nyelvben? Hogyan keletkezett? Milyen állapotában van a mai népnyelvben?

Az első kérdésre könnyű felelnünk, mert régi adataink tanúsága szerint már a régi nyelvben is használták, mégpedig következetesen. Ebben a következetességben annyira mentek, hogy az ikes ige 2. személyében még akkor is *-l* ragot használtak, ha a fő maga is *-l*-en végződött. Pl. *megbékéllel, jénylel*. Viszont a szigorú megkülönböztetés végett még az *-sz*-re végződő iktelen igéket is *-sz* raggal látták el, pl. *tész-sz, ás-sz, leszesz, hiszesz* stb (Simonyi: Az ikes ragozás tört. NyF. XXVIII, 4).

Hogy hogyan keletkezett az ikes ragozás, erre vonatkozólag a nézetek eltérők.

A kérdés legrégibb nyelvészeinket is foglalkoztatta, s a vita már Révai és Verseghy idején megindul az ikes igék körül. A kérdés régebbi irodalmát részletesen megtalálhatjuk Simonyinál (MNyelv² 445).

Sokak véleménye szerint az ikes ragozásnak nincs semmi értelme, mert ma már az ikes és iktelen ragozás közti különbség pusztán formai (Szarvas G. Nyr. XIV, 410), Magyarhási (Takács István) pedig, Szt. István valamelyik nyelv-tudósa ajándékának bélyegezte!

Hunfalvy szerint (NyK. III, 269) az *-ik* nem lehet képző, csak rag, mert a képző az igének új jelentést ad, ez pedig „csak irányozza az igének jelentését“. Mások viszont azt állítják, hogy képző. Finály szerint az *-ik* bennható képző (Nyr. XX, 508). Riedl Frigyes szerint a reflexivum kifejezője (Nyr. IX, 439). Ugyanezt a véleményt vallja Szinyei (Nyr. XXI, 105) és Csefkó Gyula (Nyr. XLII, 313) is.

Annyi kétségtelen, hogy eleinte csak a szenvedő és visszaható igéket ragozták ikesen. (Simonyi, Az ikes ragozás története: NyF. 28.) Simonyi azt mondja, hogy az *-m, -l, -ik* eredetileg a szenvedő és visszaható igék személyragja volt. Tehát a visszaható viszony nemcsak képzőkkel (*-ód, -kod, -koz* stb.), hanem személyragokkal is kifejezhető. Néha együtt (*e-melked-ik*), néha pedig külön-külön (*tör-ik, adat-ik*) alkalmazzák ezt.

A szenvedő és visszaható igéknek ez a külön ragozása egyik rokonnyelvünkben sincs meg, tehát keletkezése idejét a magyarságnak az ugor közösségből való kiválása utánra tehetjük. Mivel azonban a HB.-ben már nem eredeti állapotában találjuk,

nyugodtan föltehetjük, hogy már régebben, mégpedig jóval a honfoglalás előtti időkben keletkezett.

Ez a ragozás aztán kezdett átmenni az intransitív igékre is. Simonyi rámutatott (Nyr. VII, 485), hogy igéink intransitív voltát a magyar nyelv gyakran visszaható alakokkal fejezi ki. Pl. *gondol vmit* és *gondolkodik*. Éppen így látták el az igéket reflexív személyragokkal is az intransitív jelentés kifejezésére. Egy szóval: az igéket ikesen ragozták, pl. *áldoz vmit* és *áldozik, bán vmit* és *bánik*.

Mióta az ikes ragozás az intransitivum jelölését is szolgálta, az analógiás hatások megbontották az egységes használatot. A XV. századtól nem volt meg többé az éles elkülönítés a két ragozás között. Egyes igék ikessé váltak (*alszok* > *alszom*, *fekszek* > *fekszem*), mások viszont iktelenekké (*lépik* > *lép*, *küzdik* > *küzd*).

Legújabbban Mészöly Gedeon foglalkozott az ikes ragozás -ik ragjának eredetével (NyK. LI, 1).

Az ikes igék szerinte mind tárgyas cselekvő igékből lettek, mégpedig úgy, hogy a tárgyas ragozású állítmány visszaható állítmánnyá vált. Tehát eleinte minden ikes ige reflexív volt. Ezeknek a hatására vették föl az intransitív igék is (mint szintén nem tárgyas ragozásúak) az ikes ragozást. A szenvedő ige ikes alakjai pedig a műveltető igéből keletkeztek szintén a fent említett módon.

Mészöly szerint a visszaható és szenvedő igeragozás -ik ragja azonos azzal az -ik raggal, melyet megtalálunk az „ők verik”, „ők adik” (N.) többes 3. sz.-ú alanyra és 3. sz.-ú tárgyra mutató alakokban.

A nyelvtanok és iskolák az ikes ragozás szabályaihoz való merev ragaszkodást hirdetik, a nép nyelvérzéke viszont általában tiltakozik ez ellen. Így kialakult nálunk egy kettős nyelv. Az egyik főképp a műveltek körében él, s ragaszkodik az ikes ragozás szabályaihoz. Simonyi ezért az ikes ragozást „űri ragozás”-nak nevezi (Nyr. XLVII, 193), s megállapítja róla, hogy ez ellenkezik a logikával és a mai nyelvérzékkal. A népnyelv viszont nem ragaszkodik e merev szabályokhoz. Egyrészt ikes igéket iktelenül ragoz, másrészt iktelen igéket ikes személyragokkal lát el. Nyelvjárásaink legnagyobb részében a jelentő mód egyes 3. személye kivételével eltűnt a különbség az ikes és iktelen ragozás között. Gyakori jelenség több nyelvjárásunkban, így a szuhogyiban is, hogy az ikes igék tehető alakját iktelenül ragozzák. Pl. *ihát, fekhet, álhat*. A jelentő mód jelen idő egyesszám 1. személyben a -k rag honosodott meg (*észék, iszok* stb.). A feltételes és felszólító mód 1. és 3. személyében is általános az iktelen ragozás (*ënnék, ëgyek, ënne, ëgyën* stb.).

Ezzel szemben megtalálhatjuk az ikes igeragozás térfoglalását is. A szuhogyi népnyelvben nemcsak olyan iktelen igékben találjuk meg a 2. személyű ikes -l ragos alakot, mint *lészél*,

hozol, keresél, hanem még a nem sziszegő hangon végződőknél is, pl. *ádol, láotol, építél*. A felszólító módban szintén gyakori: *ággyal, hozzá* stb. Úgyszintén nem ritka jelenség a nyelvjárásokban (pl. a szuhogyiban is), hogy a felszólító módú *-jon, -jën, -jön* helyett az ikes *-jék* alakot használják iktelen igéknél is. Pl. *jáorjék, mënnyék* stb.

Tehát látjuk, hogy a fejlődés a nép nyelvében kétirányú, egyik az ikesedés, másik az iktelenedés felé halad. B a l a s s a a népnyelv és az irodalmi nyelv ikes ragozása közötti különbséget azzal magyarázza, hogy a „nép nyelve gyorsabban halad a fejlődés útján, mint a természetesen konzervatívabb irodalmi nyelv“ (Nyr. LIV, 70).

Lássuk most már ennek a sok változatosságot felmutató igeragozásnak egyes részleteit a szuhogyi népnyelvben.

1. Első személyű alanyra mutató ikes igealakok.

A többesszám ragja természetesen az ikes igéknél is ugyanaz, mint az ikteleneknél, úgyhogy azt külön nem is kell tárgyalnunk.

Az 1. személyű alanyra mutató alanyi ragozású ikes személyrag a köznyelvben *-m*, azonban ez, mint csaknem minden nyelvjárásból, így a szuhogyiból is a multidejű alak kivételével hiányzik. Helyette az iktelen igeragozás megfelelő *-k* ragját használják. Pl. *észék, ënnék, egyek, ëttem; fekszek, feküdnék, feküggnek, feküttem*. — *Úty hárákszok én az ijjenëkre. Máom mijóutá rimáonkodok, mëkköttë vóuná. Mikor mëkhájtik a zúbojt, vágy ëty fél mëtër fonál tekerőüdik ráq. Há a szöükétöül búcsúzok, a bárna hárákszik* (Nd.).

2. Második személyű alanyra mutató ikes igealakok.

Ezen igealakoknak a ragja a köznyelvitől eltérően nem *-l* vagy *-ál, -él*, hanem *-l* vagy *-ál, -el*. A jelentő mód jelen idejében lévő 2. személyű *-l* ragot a köznyelv sokszor felcserélte iktelen raggal, az *-sz-szel*. Így lett *laksz, törödsz, veszekedsz, kötekedsz, rendellenkedsz*. A szuhogyi népnyelv itt megőrizte a régebbi ikes alakot, tehát a fenti szavakat így ejti ki: *lâkol, töröüdöl, veszekëdël, kötekëdël, rëndellenkëdël*. A felszólító mód szintén megőrizte az ikes alakot, különösen a szelídebb felszólítás és kérés esetében. Pl. *feküggyl*. Ritkábban előfordul a *fe-kügg* alak is, főkép szigorú felszólítás esetében.

Az előbb 1. személyben elragozott igék 2. személyű alakjai: *észël, ënnël, egyël, ëttel; fekszël, feküdnël, feküggyl, feküttel*. — *Nem elég az áhosz, hogy jóul lâkjâl, jóu jáqny! Egyël máqon ti is, hiszëm mëk sëmmit nem ëttel!*

3. Harmadik személyű alanyra mutató ikes igealakok.

Tulajdonképpen ikes rag csak a jelentő mód jelen idejében van, az *-ik*. Pl. *észik*. A feltételes, a felszólító módban és a jelentő mód multidejében általában nincsen külön ikesragozású alak, hanem az igét iktelenül ragozzák. A felszólító módban azonban mégis előfordul a *-k* rag is az egyes 3. személyben, pl. *égyék, jácoggyék*. Sőt vannak olyan iktelen igék, melyeket a felszólító mód egyes 3. személyében ikes ragokkal látnak el. Pl. *léggyék, mēnnyék, gyűjjék*. Ikes szavaink nagy többségében azonban a jelentő mód jelenidejű alakja kivételével az iktelen ragozást honosították meg. Pl. *fekszik, feküdni, feküggyni, fekütni*. — *Beszéllek én, csak tessék írni! Álni hagyjuk vagy egy nap, hogy nyújják a motóulán. A fonárra rák kell ütni, hogy a száql szélessék. Ebbe tészik a bordáqlt, hogy el ne törjön. Így háql az é szivem soha még nem nyukszik (Nd.). A szögek még vannak írva, amikéd belédugjunk, hoty páoszojjék, egyepként a száqltyvá lóql. Mēgrázogássáqlk a lugzóba, hoty széjjel léggyék a fonál. A máddzág máosik végít a páoszmá máos végire kötik, hogy a cépogba rēndēsem mēnnyék. A fogáskeregbē tēsznek égyy ákásztóujáqlt, hogy ne gyűjjék lē a fonál.*

Itt kell megemlékezni a személytelen cselekvés jelölésére szolgáló *mēkcsináqlóqldik* (megcsinálják), *kiterítōqldik* (kiterítik) k es alakokról. Pl. *Vā hozzáo vetōqlsujok, azon is tizennéql juk vān, abbā belēfüzōqlōqldik a fonál a fejfokról. Így szēdōqldik lē sorba az egész.*

II. AZ ALANY ÉS A TÁRGY JELÖLÉSE.

Eddig olyan igeragokat láttunk, melyek csupán az alany jelölésére szolgáltak. A továbbiakban az igéknek olyan ragozását fogjuk tárgyalni, mely az alanyon kívül a tárgyat is megjelöli. Aszerint, hogy 2. vagy 3. személyű tárgyat jelöl, két nagy csoportban tárgyalhatjuk.

A) Az alany és 2. személyű tárgy jelölése.

Ez a ragozási rendszer a magyarban nem nagyon fejlett. Szuhogyon is, mint a köznyelvben, csak egy olyan személyragunk van, mely alanyra és 2. személyű tárgyra mutat: a *-lák, -lek*. Jelöl 1. személyű alanyt és 2. személyű akár egyes, akár többesben álló tárgyat egyaránt. Pl. *váqlrlák tēgēdet* vagy *váqlrlak tik-tēket*. Ugyanígy a többi igénél is: *ádlák, ádnáqlák, ágyyálák, áttálák; terítēlek, terítēnēlek, teríjjelek* vagy *teríccselek, terítēttelek*. — *Nem ádlák é jáqlnyom, ákárlki kér is. Tuggyáqltok, hogy nem szoktám kínáqlni sēnkit, háqlt vēgyetēk, mer tiktēkecs*

csé kínáollák! Te Ándris, há mégéccér rëndetlenkédél, háot mégverlek ezzel á bottál. Vóutám én tennáp is, hogy elkérjelek áz iskoláqbúl.

B) Az alany és meghatározott 3. személyű tárgy jelölése.

Ez a ragozási rendszer már gazdagabb az előzőnél. Olyan személyragunk ugyanis, mely alanyt és egyúttal 3. személyű tárgyat is jelöl, hat van az alany személyének és számának megfelelően.

1. Első személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok.

a) Egyesszámban.

Ragjuk a köznyelvivel megegyezően mindig *-m*. Pl. *ádom, ádnáqm, ágygám, áttám; teritēm, teritenēm, terijjem* vagy *terics-csem, terítetttem*. — *Máj kimosom én neki ászt á kis ruháot. Máj lētörülöm én esztet. Kível nyövöm én esztet ki válaha? Bijom mēktanáqlnáqm, mék há á két szēmēm kivēnnék is.*

b) Többszámban.

Ragja a jelentő mód jelen idejében *-juk, -jük*, a jelentő mód mult idejében és a felszólító módban pedig *-k*, a feltételes módban nincsen külön tárgyas rag, hanem itt is a tárgyatlan ragozást használják. Pl. *ágygyuk, ádnáqnk, ágygyuk, áttuk; vēgyük (vesszük), vēnnénk, vēgyük, vēttük; terijjük* vagy *terics-csük (teritjük), teritenénk, terijjük* vagy *tericscsük, terítettük*. — *Á vizet fēltēgyük á másinágrá melegēdni, osztán újsült ráqōntōzzük. Áz ēggyes fágrá ráqákásszuk, elvīggyük á kettes fáqhoz, áz újunkrá ráqvēgyük. Ákkor mēgindijjuk á vetőűfáot. Mīkor lēerjünk áz álsóu trincs-fáqhoz, ot mēkfordijjuk, oszt úty fēlhozzuk.*

2. Második személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok.

a) Egyesszámban.

Az egyesszám második személyű alanyra és 3. személyű tárgyra mutató igealakokról semmi különös megjegyezni valónk nincsen, mert ezek teljesen megegyeznek a köznyelvivel. Ragjuk tehát minden esetben *-d*. Pl. *ádod, ádnáqd, ágygád, áttád; teritēd, teritenēd, terijjed* vagy *tericsced, terítetted*. — *Há tánáqlsz áz úton ēty keresetlem pēszt, osz fēlszēgezēd á pádrá, nem dōglik többet áz ápróujóuszáqg. Mid báqntod ászt á gyērēkēt? Mēktanáqlnáqd-ē eszt á pēszt, ámit most idetēttünk?*

b) Többszámában.

A többszámában a jelentő mód jelen idejében tapasztalunk eltérést, különben a szuhogyi népnyelv csaknem ugyanazokat a ragokat használja, mint a köznyelv, vagyis a ragoknak itt is három alakváltozatát különböztethetjük meg. A feltételes módban *-tok*, *-ték* a rag (*vágrnák-tok*, *verné-ték*). A felszólító módban és a jelentő mód mult idejében *-ágtok*, *-éték* (*vágrjágtok*, *verj-éték*). A jelentő mód jelen idejében a következő eltérést találjuk. Megvan ugyan a köznyelvi *-játok*, *-iték* rag (*vágrjágtok*, *ver-iték*), azonban a *-jágtok* mellett él még az *-iték*-nek egy mélyhangú párja, az *-itok*. Ez olyan mélyhangú igéknél található, melyeknél a jelentő mód jelen idő egyes 3. személyű alak nem *-já*, hanem *-i* ragot kap. Pl. *hájinti* : *hájintitok* ; *bolondíti* : *bolondítitok* stb. Ez a jelenség Szuhogyon csak egy kelet felől jövő hatás eredménye, így nem kizárólagos az ilyen alak, hanem mellette mint egyformán gyakran használt alakok élnek a *hájinnya* ~ *hájincsa* : *hájinnyágtok* ~ *hájincságtok* és a *bolondítja* ~ *bolondicsa* : *bolondijágtok* ~ *bolondiccságtok*-féle alakok.

Szinnyei az ilyen *taníjjon*-féle alakokat egy régi **tanoxt* (tanít) alakból magyarázza (MNy. XXII, 249). Ehhez járul az imperativusi *ǵ*-jel, tehát lesz **tanoxtǵ*. Ebből egyik nyelvjárásban **tanoxts* > **tanojts* > *taníts*, más nyelvjárásban **tanoxtǵ* > **tanoxt* (ezek lennének írva a kódexekben *tanohnak*), ismét másokban viszont a **tanoxtǵ* > **tanojj* > *taníjj* ~ *taníj*.

Setälä szintén ilyen kétirányú fejlődéssel magyarázza az *-ít* képzős igék felszólító módját (Tempus- und Modus-Stamm-bildung 142), vagyis egy **tanojtxon* alakból *ǵ* > *š* váltakozással *tanojtsen* > *tanítsen*, másirányú fejlődéssel pedig **tanojtxon* > **tanoxtxon*, ebből már könnyen fejlődhetett a *taníjjon* (vö. NyK. XXV, 350).

Melich nem kételkedik az előző nézetek helyességében, de ő másképpen vezeti le az említett felszólító *-jj*-s alakokat (MNy. VII, 243 ; NyK. XL, 363). Szerinte ezek akkor keletkeztek, mikor az *-ít* képzőnek volt egy *-ijt* alakváltozata. (Ezt Sylvester Grammatikájából és Újtestamentomából mutatja ki.) Nézete szerint tehát egy ilyen *taníjt* alakból szabályszerűen fejlődhetett egy *taníjjon* alak. Ennek a rövid *i*-je a későbbi *tanít* hatására nyúlt meg és lett a mai népnyelvi *taníjjon* (NyK. XL, 367).

Juhász Jenő (MNy. XXXIV, 219) ismét más magyarázattal próbálkozik, Horger (A magyar igeragozás tört. 135) azonban csakis a Melich magyarázatát tartja helyesnek.

A *hájít* esetében azonban máshonnan kell kiindulnunk, ugyanis ez a szó a szuhogyi népnyelvben *hájint* alakban él. Ebből a *hájinnya* és *hájincsa* alakok körülbelül úgy keletkeztek,

mint ahogy a felszólító mód abban az esetben módosul, mikor az ige *-t* véghangzója előtt még egy mássalhangzó is van, pl. ebben: *választ* és *tart*. (Vö. Melich, Alaktani magyarázatok: MNy. VII, 242.) A *választ*-nál *válasz-sz* lesz a felszólító mód, régebben *válaszj*, tehát itt a *-t* kiesett. Ugyanígy fejlődhetett a szuhogyi népnyelvben is a *hajint*-ből **hajin-ja* > *hajinnya*. A *hajincsa* alak pedig ugyanúgy fejlődött, mint a *tart*-ból a felszólító módjel *ǵ* > *š* váltakozásával *tartsa* lett. A szuhogyi népnyelvben mind a két alak él egymás mellett. Ez valamikor nagyobb területen is így volt, s maradványai meg is vannak. Horger is ennek a véleményének ad kifejezést (A magyar igeragozás tört. 139), mikor azt mondja: „Egerben (Zolnai: Nyr. XVIII, 24; TMNy. 619) az az érdekes jelenség észlelhető, hogy a felszólító módú tárgyias alak ikerített *ī* hangú, pl. *taníj-juk*, a jelentőmódú ellenben *t̄s* (*-t̄s*) hangú, pl. *taníccsuk*. Ennek csak az lehet a magyarázata, hogy ott régebben egyaránt használták a *taníjjuk* és *taníccsuk* típusú felszólító alakokat, melyeknek azonban az előbbieket szerint a felszólítón kívül jelentő funkciójuk is volt; utóbb aztán megoszlott a két alak és a két funkció: a *taníjjuk* típusú alak ma csak felszólító, a *taníccsuk* típusú pedig csak jelentő funkciójú.” A szuhogyi népnyelvben azonban mindkét felszólító alak behatolt a jelentő mód jelen idejébe.

A felszólító módban a nyelvtörténet folyamán kettős fejlődés történt, kialakult egy *ts*-es és egy *jj*-s alak. A nyelvterület legnagyobb részén (így a köznyelvben is) a *ts*-s alak vált általánossá, a *jj*-s alakok pedig egyre vesznek ki a nép nyelvéből. Ennek a folyamatnak egy átmeneti fázisát képezi a szuhogyi népnyelv, melyben a köznyelvi *ts*-s felszólító alakok mellett a *jj*-s alakok még mindig virágzanak. A felszólító módnak a jelentő mód jelen idejébe való behatolása után ez a kettősség megmaradt a jelentő módban is. A *taníccsa* és *taníjja* alakok között semmiféle jelentésbeli árnyalatkülönbség nincsen a szuhogyi népnyelvben és mindkét alak egyaránt használatos kijelentő és felszólító értelemben.

A *hajinti*: *hajintitok*, *bolondíti*: *bolondítitok* jelenség sem csak a szuhogyi népnyelvben van meg. Szabó Sándor szerint (A magyar magánhangzóilleszkedés. Budapest, 1902. 58) megtalálható a szlavóniai, alsó- és felsődrávai, kiskunsági, szegedvidéki, sárközi, zempléni, abaúji, hernádvidéki, hegyaljai, sajóvölgyi, mátészalkai, nyitrai, dunántúli nyelvjárásokban és a dunamelléki katolikus községek nyelvjárásában. Balassa (A magyar nyelvjárások 137), Simonyi (TMNy. 608) és Szabó Sándor (i. m.) a mai köznyelvi *-ja* ragot tartják régebbinek és ez változott volna *-i*-re. Ezt Melich tagadja (A magyar tárgyias igeragozás 9), mert a magyarban sem szókezdő, sem szótagkezdő *-ja* soha nem válik *-i*-vé. Ősibb a magas hangrendű magánhangzó. Ezt az illeszkedés nélküli ragokban

és képzőkben is láthatjuk. Melich szerint az *adi*, *adik*-féle alakok egy régebbi *adē*, *adēk* < *adék* alakokból fejlődtek.

A mintául felhozandó igék alakjai tehát abban az esetben, mikor többes második személyű alanyra és harmadik személyű határozott tárgyra mutatnak, a következők: *ágygá tok*, *ádnágotok*, *ágygágotok*, *áttágotok*; *terítiték*, *teríténéték*, *terítjétek* vagy *tericcseték*, *terítették*; *csináogjjágotok* vagy *csináolítok*, *csináolnágotok*, *csináogjjágotok*, *csináoltágotok*; *kihúzzágotok* vagy *kihúzitok*, *kihúznágotok*, *kihúzzágotok*, *kihúszta*gotok; *mossa*gotok (ritkábban *mosítok*), *mosnágotok*, *mossa*gotok, *mostágotok*; *kötözték*, *kötöztéték*, *kötöztéték*. — Mikor *viszték* mágn el eszt a kosarat, *Lídi*? *Ágygágotok* csak ide, *máj* tudom ém, *mí* *csináogjják* velé!

3. Harmadik személyű alanyra és meghatározott 3. személyű tárgyra mutató igealakok.

a) Egyesszámban.

Ezen alak ragjai a szuhogyi népnyelvben is ugyanazok, mint a köznyelvben. A jelentő mód jelen idejében *-ja* és *-i*. A köznyelvben a mélyhangú szavakhoz *-ja*, a magashangúakhoz pedig *-i* járul. A szuhogyi népnyelvben azonban az *-i* mélyhangú szavak mellett is megtalálható, úgyhogy nem ritkák az ilyen alakok, mint: *lágti*, *hállli*, *táníti*, *fordíti* stb. A jelentő mód multjában és a felszólító módban *-á*, *-e* a rag, pl. *vágortá*, *verte*, *vágortá*, *verje*. A feltételes mód jelen idejében pedig nem kap semmi ragot, pl. *vágornáq*, *verné*. Példáink tehát így hangzanak: *ágygá*, *ádnáq*, *ágygá*, *áttá*; *teríti*, *teríténé*, *terítje* vagy *tericcse*, *terítettte*; *csináogjjá* vagy *csináoli*, *csináolnáq*, *csináogjjá*, *csináoltá*; *kihúzza* vagy *kihúzi*, *kihúznáq*, *kihúzza*, *kihúszta*; *mossa* (ritkán *mosi*), *mosnáq*, *mossa*, *mostá*. — *Mējiket váqlászti*? *Ráqltette á fázekát á másnáqra*. *Mēnyecske*, *nē* *piszkáqljja ászit á páprikáqls zsáqlkot*! *Á közepi táqljár á odátēgyük á tetejít, áki á közepit ásszēqlgja*. *Két ásszē házsgáti á fonálát*. *Gázdaembēr mēktērgyēli, á juháqls csak mēktápossá, ássz férrelöki* (kévét).

b) Többszámban.

A többes 3. személyű alanyra és határozott 3. személyű tárgyra mutató igealakok ragjában a szuhogyi népnyelvben szintén eltérést tapasztalunk a köznyelvtől. Megvan a jelentő mód jelen idejében a köznyelvi *-ják* és *-ik* rag (*vágort-j ák*, *ver-ik*), azonban itt is, mint az egyesszámban, a magashangú igékhez járuló *-ik* rag megtalálható a mélyhangú igéknél is. Ott, ahol az egyesszámban *-i* a rag, a többszámban is az *-ik* raggal ellátott alakot találjuk: *lágti*, *lágtik*; *hállli*, *hálllik*; *táníti*,

tánítik ; fordíti, fordítik. Emellett azonban, mint éppen olyan gyakori alakok élnek a *lágsságok ; hájják ; taníjják* vagy *táníccsák ; fordíjják* vagy *fordíccsák*-féle alakok is. A feltételes mód jelen idejében a rag puszta *-k* (*vágornák-k, vernék-k*), a felszólító módban és jelentő mód mult idejében pedig *-ák, -ék* (*vágriják, verjék*).

Ragozási példáink : *aggyák, adnák, aggyák, átták ; terítik, terítenék, teríjjék* vagy *terítcsék, terítették ; csinájják* vagy *csináglik, csinálnák, csinájják, csináglák ; kihúzzák* vagy *kihúzik, kihúznák, kihúszták ; mossák* (ritkán *mösik*), *mosnák, mossák, mosták.* — *Nem sokád bágnnyák öjük az annyokát. A kendőrfőidet kéccer trággyáozzák. A szágyvá éggük óudálág van éty tekerőűfá, aző hájtik még a zúbojt, hoty fordíjjon. A lágncszémekeket kirágzogátik, hogy éggyezsbe mennyen a fonál. Hámusruhá van csépűvágyszombúl, árrá rostáglík a hámut.*

*

Rövid áttekintésünkből látjuk, hogy a szuhogyi népnyelvben használatos igealakok több vonatkozásban eltérnek a köznyelvitől. Tapasztalhattuk az itteni igealakok használatának sokrétűségét s változatokban való gazdagságát is, ami területünknek különböző nyelvjárásterületek érintkezési pontján való elhelyezkedésével magyarázható.

Debrecen.

Varga Lajos.

A békési népnyelv névszótövei.

Mutatvány a szerzőnek fenti című, „A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének Kiadványai” 26. számaként megjelent dolgozatából.

IV. Bíró ~ bírák és idő ~ idén típus.¹

Bíró. A *bír* ige szárm.-a. Első adat hn. összet. 1306/1359. *Byroutelek*, szn. 1354. *Byrow*, kn. *biro* SchlSzj. Acc. : *bírá*t Révai : Elab. Gramm. I, 248, a NySz. csak *bíró*t alakot id., vö. *zolga byroth* RMNy. II, 127, *bíró*t SzD : MVir. 16. Plur. : *birac* BécsiK. I, 56, 99, *bírákat* Nagybánya jegyzőkönyvéből 1538. Nyr. X, 121, *solgabírákval* RMNy. II, 185, de: az *bírókat* illető VirgK. 177, *Nagubbírók* vattok tû (nem 'iudex', hanem 'potens' jel.-ben) Sylv : ÚT. I, 16. Birt. sz.-ragos : tû *bíratoc* MünchK. 36, *birank* Ozor : Christ. 341, *bírádat* RMK. III, 316, *bírája* PP : Pax. A. 27,

¹ Felosztásunkban, tárgyalásunkban Gombocz jóismert rendszerét követjük. Az első bekezdésben közöljük a szó etymológiáját a Magyar Etymologiai Szótár (EtSz.) és Bárczi Géza, Magyar Szófejtő Szótár-a, Budapest, 1941 (rövidítése idézeteinkben SzófSz.) alapján. Utána következnek a szó első előfordulására vonatkozó és egyéb nyelvtörténeti adatok és alakváltozatok. Az évszámmal idézett adatok az OklSz.-ből valók, ezért ezt külön nem is jelezzük, a szerzővel és lapszámmal idézett adatok a NySz.-ből valók, ezért ezt szintén nem jelezzük külön. A többi adatokat forrásuk szerint idézzük. Több adatot vettünk Trócsányi Zoltán, A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelölései c. dolgozatából. Különlenyomat az NyK. XXXVIII. kötetéből, Budapest, 1908 (idézeteinkben Trócsányi a rövidítése), továbbá Pünkösti Mária, A Bécsi-Kódex e-féle hangjainak helyesírása, Budapest, 1913 dolgozatából (idézeteinkben Pünkösti a rövidítése). Továbbá Suhajda Lajos, Az Érdy és a Jordánszky kódex kétbetűs magánhangzói c. dolgozatából (NyK. XXXI, idézeteinkben Suhajda a rövidítése). Egyébként a nyelvészeti irodalmunkban használatos rövidítésekkel élünk.

A második bekezdésben idézzük a békési népnyelv adatait 1937-ből származó saját gyűjtésem alapján, a Szamosháti nyelvi adatait (rövidítése: Szháti) Csúry Bálint, Szamosháti Szótár-a, Budapest, 1935—36 alapján. Mivel a forrás ugyanaz, sehol sem jelöljük meg idézeteinkben. Továbbá a medvesaljai (palóc) népnyelv adatait Kovács István, A középső palócság e-hangjai c. dolgozata. MNy. II. alapján és Kovács Istvánnak a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetében lévő gyűjtése alap-

birájoknak Com: Jan. 142, 175; *birái* uo. 131, 162; *byray* KulcsK. 156, *biránc* MA: Scult. 610, fő-király-*birája* Gyöngy: Char. Előb. 8, de: itélio *biroia* C.

Békés: *biróu*, -t, -k, de: *birák széke* és *birákok széke*, *birák uramék*, *birája* (ritk. haszn.) és *biróuja*, *biráink*, *birál*, *biráskodik*; Szhat: *biróu*, -t, -k, -óuja; Medvesalja: *biróu*, -t, -k (ritk. *birák*), *biróuja*; Moldv. csángó: *biró*, -t, -k, -ja; Hétf. csángó: *biró*, -ja 'Dorfschulze'.

Biró, *birák* Érmellék Nyr. XXIX, 252; *birák* Göcsej Nyr. XIII, 256; *biró* Abaújm. ő-ző NyF. XIII, 35—36; *biró* Balatonfelvid. népn. NyF. XL, 7; *birókok* 'tisztviselők a faluban' Veszprém m. Csetény Nyr. V, 426.

Forró ~ forráz. A *forr* (vit. er., valósz., hogy a *forog*, *fordul* ige *forr* alapszavával azonos) ige igeneve (EtSz., SzófSz.). Első adat: hn. 1271. *Furro* Csánki I, 198 (EtSz.), mn. *forro* BécsiK. 220, vö. RMNy. 137. Egyéb adat: *forro* DehrK. 167. Alakv.: 1. *furú*, vö. 1272. *Furuzeg* Kovács Ind.; 2. *furró*, 1. fentl; 3. *forrou*, vö. *Forrow* Csánki I, 98, 198, *Forrou* Kovács Ind.; 4. *foró* hn. CzF. A NySz. a régi ny.-ból csak *forróz* alakot id. (vö. *forrózák* Kisv: Adag. 456, *forrózó* Pázm: Pax. C² 156). A mai köznyelvben csak *forráz*, 1. Simonyi, Kelemen szótárait. A *forráz*-ra első adat az EtSz. szer.: 1590. Meg *forrazni* Szikszai. A köv. adatok a XIX. sz. elejéről, vö. Márton 1800., 1807. stb.

Békés: *fóróu*, -t, -nn, *lőfóráz*; Szhat: *fóróu*, *fóuróu*, *fórázok*;

ján. Medvesalja a középső palóc nyelvterülethez tartozik földrajzilag, a következő községek tartoznak hozzá: Egyházasházt, Tajti, Vecseklő (ma Nógrád megye), Óbást (ma Gömör megye); háború előtt más volt a közigazgatási beosztás). A nép maga Medvesaljának nevezi e kis területet, mert valóban a Salgótarjánról északkeletre eső Medves—hegység alatt van. E területről való idézeteink elé a Medvesalja szót írjuk, a forrást itt sem említjük esetenként. Idézzük továbbá az északi moldvai csángó adatokat (rövidítése: Moldv. csángó), a hétfalusi csángó adatokat (rövidítése: Hétf. csángó) Csúry—Kannisto, Y. Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialektes c. Helsinki, 1936 műve alapján; a forrásra itt sem hivatkozunk esetenként. A kéz ~ kezet típusú névszótöveknél idézzük a felsőőri népnyelvi adatokat Imre Samu, Az é-hangok állapota a felsőőri nép nyelvben c. dolgozata (MNnyv. III.) alapján.

A harmadik bekezdésben idézzük a nem teljes nyelvi rendszert alkotó adatokat a népnyelvkutató irodalom alapján. Az MTsz.-ból való idézeteknél a forrást nem jelöljük meg, és azt sem, hogy ezt ebből a szótárból vettük. A többi adatot szerzők nélkül, előfordulási helyük és közlési helyük szerint idézzük.

Átolvastam és felhasználtam a Horger Antal, A magyar nyelvjárások c. Budapest, 1934. művében pontosan idézett nyelvjárás-tanulmányok közül mindazokat, amelyek a Nyr.-ben, NyF.-ben, MNy.-ben és részben a MNyelvészetben jelentek meg. Ezenkívül: Egy nyitra-vidéki nyj. (Nagycétény). A nyitrai róm. kath. főgimnázium 1909—10. évi ért., Danczi Villebald, A kürti nyelvjárás hangtana, fonetikai és fonológiai vizsgálata, Budapest, 1939. A Magy. Nyelvtud.

Medvesalja : *forróu*, *forróuz*, ritk. : *forráz* ; Moldv. csángó : *fo'rró*, *fo'rróz*.

Fóró Dráva mell. ; *foróz* Szatmár m. ; *forróz* Háromszék m. Vadr. ; *foráz* Háromszék m. Uzon.

Méltó. Az isml. er. *mélt.* ige igeneve (SzófSz.). Első adat : szn. 1211. *Miltou* (a. m. *méltó* ?), mn. *melto* BécsiK. 30. Az *ē* zárt, vö. *myltho* PozsK. 25, *mitlo* Sylv. : ÚT. I, 15, *myltoltatnyek* LevT. I, 388. *Méltán*, vö. *meltan* BécsiK. 21, *metakat* MünchK. 165, *meelthan* FestK. 19, *meeltan* JordK. 614, *metán* Huszti : Aen. 8, *mitan* TelK. 260 stb. *Méltáiban* Pázm : Préd. 159, 754, Misk : VKert. 297, Hall : HHist. III, 93, Csúzi : Síp. 369.

Békés : *méltóu*, *méltán* v. *méltánn* ; Medvesalja : *méltóu* és *méltóu*.

Méltó Mátyusföld Nyr. XX, 27.

Való ~ valák. Első adat : *uolov* HB., *walacnok* GyulGl., Assysia *alatala* JókK. 50, vö. Melich MNY. XI, 118.

Békés, Szhat : *valóu* ; Medvesalja : *valóu* ; Moldv. csángó : *való* 1. 'wahr, wirklich' ; 2. égetni *uoló* 'was gebrannt werden kann'.

Az *valóbú* *nēm tunnak méginyi* Sopron m. Kisfalud, Nagymihályi.

Ragadozó. Az isml. er. *ragad*, *ragadoz* igeneve (SzófSz.). Első adat : *tagadozo* (íráshiba *ragadozo* h.) SchlSzej. Egyéb adat : *ragadozo* MünchK. 26, *ragadozóc* KKrakkó. A. 3, *Ragadozanak* Helt : Fab. 247, id. Gombocz i. m. 47. § (egyetlen adat).

Békés : *ragadozóu*, *ragadozónak*.

Társ. kiadványai 48. sz., Nyíri Antal dr., A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása, Kaposvár, 1939., továbbá Héjjas Zoltán, Hosszúvölgy zalamegyei község nyelvjárásának hangtana. A M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének nyelvészeti tanulmányai. I. Szeged, 1942 c. értekezéseket.

Helykímélés céljából a nyelvtörténeti és népnyelvi adatoknál elhagytam a jelentésre vonatkozó adatokat, ezekre csak akkor hivatkozom, ha fontos funkciókülönbségeket fejeznek ki.

Hangjelölés. A nyelvtörténeti adatokat a nyelvtörténeti kiadványok (NySz., OklSz.) helyesírásában közlöm. A hosszú *f* helyett azonban nyomdatechnikai okokból *s*-t, a *g* helyett *z*-t szedtettem. A BécsiK. adatait Mészöly kiadásából idézem, de ennek jellegzetes, a *cs* hangot jelölő betűje helyett *č*-t használtam. A mai népnyelvi anyagból a Szamoshat adatait Csűry eredeti fonetikus írásában közlöm, a többit az első magyar népnyelvkutató értekezéslet megállapodása szerint. E célból átírtam Wichmann csángó szótárának anyagát és az *á*, *é*, *ő* hangjelöléseket illetőleg a régi népnyelvkutató irodalom adatait is. E jelölések helyett az értekezéslet megállapodásának megfelelőleg a hangjelölés egysége érdekében *ā*, *ē*, *ō* jeleket alkalmaztam (a történeti anyag *é* jelöléseit azonban természetesen meghagytam). A diftongusok kapcsoló hangjának jelölésére a hangot jelölő kis betű felemelése helyett a rendes betűt használtam, alája téve a kis félkört *~t*, pl. *kiéz*, *diél*. Ahol a kapcsoló hangot nem tudtam megállapítani, ott a diftongust úgy jelöltem, mint a forrásban találtam, pl. *baorgyu*, *elseő*.

Szülő. Az ugor er. *szül* ige (vog. *sulm*- 'ua.') igeneve (SzófSz.). Első adat: *zilew* BesztSzj. Alakv.: 1. *szülő*, vö. *zűleknek* VirgK. 119b; 2. *szilő*, l. fent!; 3. *szölő*, vö. *zewleynek* JókK. 160b. Plur.: l. fent!, *szűleket* Helt: Mes. 81. Birt. sz.-ragos: *zyleed* FestK. 18b, *zűleidet* BécsiK. 46, *zyled* CzechK. 15b, 6, *zűleenek* MargL. 18b, *szűlejenek* Pázm: Préd. 139, *szűleje* Fal: NU. 229, *zylőye* ÉrdyK. 198b. Egyéb adatok: az eedes *zyle* ÉrdyK. 519b, 565, *szűlestől* Born: Préd. 77b, Kár: Bibl. I, 641.

Békés: *szülőjűk*, *szűlek*, *szűle*, *szűlém*, *szűléd*, *szűleje*, *szűleink*, *szűlénk*, *szűléték*, *szűlējék*; Szhát: *szülőjű*, -t, -je, *szűleim*, -id, -i; Medvesalja: *szülőjű*, -t, -k, *szűle*, -ēt; Hétf. csángó: *szűle*, *szűleje*.

Szile Somogy m. Kálmánca; 1. 'anya' Baranya m. Mecsek-hát, Palócság; *Édēs szűle* Komárom m.; *szűlém*, *szűlēm* Tolna megye Felsőnyék, Komárom m. Kürt, Nógrád m.; *édes szűlēm* Tolna m. Bába, Pest m. Túra; 2. 'apa' *édes szűlēm* Eger Nyr. XXIII, 25; 3. 'öreganya' Somogy m. Kálmánca, Baranya m. Ormányság, Kisasszonyfa és vid.; Szlavónia, Palócság, Cegléd, Nagykőrös; *szűlēm* Kiskunhalas, Szeged, Borsod m.; 4. 'anyóka, néni, nénemasszony' Középbanya, Baranya m. Ormányság, Szlavónia, Cegléd; *Mit árul, szűle?* Mátyusföld, Borsod m., Hont m. Mohács, Székelyföld; 5. 'katuska' Bukovina; *szűlike* Baranya m. Ormányság, Szlavónia; *szűle* Nagycétény (Nyitra megye), Nyitrai gimn. ért. 1909—10. 13, Mátyusföld Nyr. XIX, 564, *szűlēm* uo. Nyr. XX, 120; *szűlēm*, -ēd, -ēje Palóc nyj. Nyr. XX, 309.

Tető. Az elav. és isml. er. *tetik* 'látszik, feltűnik' igének az igeneve; r. jel. 'vminek a csúcsa, felső széle' (SzófSz.). Első adat: hn. összet. 1256. Humoroteteu, kn. *tetew* és *tetw* SchlSzj. Egyéb adatok: *tető* Com: Jan. 100, *teteere* MargL. 44, *teteden* Kár: Préd. 190, *tetēig* Pázm: Kal. 800, *tetén* Pázm: Préd. 497, *tetédre* Matkó: BCsák. 444, *tetēmig* Hall: Paizs. Előb. 8, *teteig* DöbrK. 514, *tetediglen* VeszprK. 57, *teténkig* Mad: Evang. 797. 3. sz. birt. sz.-ragos: *teteyere* JókK. 64, *teteiēiglen* BécsiK. 23. Sz.: *tetésec* Com: Jan. 122, *tetésebb* Misk: VKert. 91; *tetetzet* ÉrsK. 552, *tetēzue* Helt: ÚT. Z2. — 1200 kör. *Teteuellen* Anon. (olv. *tetőellen* v. *tetēvetlen*?, vö. MNy. XXII, 240).

Békés: *tetőjű*, -t, -k, *tetőjűm*, -d, *teteje*, *tetőjűnk*, *tetőjűtök*, *tetējék*, *betetéz* és *beteteje*, *tetētlē hagy*; Szhát: *tetőjű*, -t, *teteje*, *tetés*, -enn, *tetéz*; Medvesalja: *tetőjű*, -t, *teteji*, *tetēz*, *tetēllen*; Moldv. csángó: *teteje*; Hétf. csángó: *tetőjű*, -t, *teteje*.

Tetén Szatmár m. Kapnik vid., Székelyföld, Háromszék m. Vadr.; *tetej-munka* Köröstarcsa; *tetēj* (*tetejem*, *tetejed*), *hásztetēj*, *tetējben*, *tetējje*, *tetējön* Kiskunhalas, Szeged, Torontál m. Kis-hegyes; *tetén üt* 'főbe üt' Szatmár m. Kapnik vid.; *tetejetlen* Dunavecse; *tetēllen* Palócság; *teteis* 'tetős' Szilágy m. Perecsen;

tetejes, tetejést Somogy m. Szökedencs, Pest m. Hévízgyörk, Cegléd, Nagyvárad, Háromszék; *tetés, tetésebb, tetésen, tetést, tetés-teli* Csallóköz, Tolna m. Sárszentlőrinc, Somogy m. Szökedencs, Somogy m. Visnye, Nagykúnság, Debrecen, Zemplén m. Szürnyeg, Székelyföld, Háromszék; *betetöz* Heves m. Vámosgyörk; *tetéléz* Zilah vid.; *teteje, tetés* Cegléd; *tetés* Kiskunhalas; *telő* Nagycétény (Nyitra) Nyitr. Gimn. Ért. 1909—10. 13; *teteje* Torda NyF. XXXII, 18—22; *tetejje* Szenna Nyíri i. m. 25; *telő v. telē, teteje* Hosszúvölgy (Zala m.), Héjjasi m. 25; *teléz* Palóc nyj. Nyr. XXI, 217, *tetellen* uo. 309.

Denominális származékok:

Mekkora. *Mekkoru, mikoru* RMK. III, 433, id. TMNy., 568 9, *mikora* Tyúk: Józ. 5, *mikorák* Prág: Serg. 937.

Békés: *mijen nagy*, csak újabban kezd elterjedni: *mekkora*; Szhat: h. *mijen nagy*; Medvesalja: h. *minyőű nagy*; Hétf. csángó: *mekkora*.

Savanyú. Vit. er., 1. ugor (fgr.) er. tőből, vog. *šyw*-’meg-savanyodik’, o. *šov* ’ua.’; 2. a m. *só* szárm.-a (SzófSz.). Első adat: vadalma vel *sauvalu* alma SchlHort. Egyéb adat: *savanyo* C., *sónyó* Nád: Lev. 30, *sovanyu* Mel: Herb. 4.

Békés: *savanyú, savanyás, savanyít*; Szhat: *savanyóu, savanyít*; Medvesalja: *savanyu, savanyus*; Hétf. csángó: *sauanyu, -nyuk, -nyun, -nyán* (Mih.).

Csónyó Somogy m.; **sányó** Baranya m. Kisasszonyfa és vid.; *savanya* Csongrád m. Mindszent, Hódmezővásárhely; *savanyó* Sopron m. Kisfalud, Nagymihály, Nyr. XXI, 431; *sónya* Baranya m. Patacs; *sónyó* Somogy m. Baranya m. Mecsekhat; *sönyó* Közép-Baranya; *sónyu* Zala m. Hetés; *sónyú, suónyu* Göcsej; *savanyánn* Háromszék m. Uzon; *sovanyán* (?) Háromszék m.

Szomorú ~ szomorán. Fgr. er. tőből, vö. md. *sjumordo*-’gyászol, bánkodik’ (SzófSz.). Első adat: szn. 1211. *Somorou*, mn. 1251/1255. *Scomorou*. Egyéb adatok: *zomorú* C., *zomoro* BécsiK. 254 stb., *zomoran* MünchK. 49b, *szomorán* PPBl., Hall: Paizs. 25, *szomorván* Prág: Serg. 558, de: *zomorwn* ÉrdyK. 338b, *szomorúan* RákGy: Lev. 256, *szomorábban* László: Petr. 128.

Békés: *szomorú, -k, -t, szomorúann, szomoránn*; Szhat: *szomoru, -ánn*; Medvesalja: *szomorú, szomorúan*; Moldv. csángó: *szumuru, -t, -ja, szumurun*; Hétf. csángó: *szomoru*.

Szomoró Szatmár m., Abaújm. ö-ző nyj. NyF. XIII, 39; *szomorán* Szolnok-Doboka m., Udvarhely m., Brassó m. Hét-falu; *szomoján* Háromszék m.

Török jövevényszók:

Apró ~ apránként. Vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. turkesztáni *opruq* ’szétzúzott, apró’ (EtSz., SzófSz.). Első adat:

kn. 1145/1443. *aprokwrthwel*. Alakv.: 1. *Oprouscyl* Knauz Mon. Strig. I, 555 (EtSz.); 2. 1304/1464. *Oprosir*; 3. *Approseer* MNy. X, 38; 4. *appro* Gyöngy. tör. A mai *apránként* a XVIII. sz. óta. Első adat: SzD., régebben *aprónként*, vö. *aprónként* MA: Bibl. I, 77, Radv. Csal. 346, *apronként* Czegl.: MM. 295.

Békés: *apróu*, -t, -k, *apraja*, *apránként*; Szhat: *apróu*, -t, *apraja*; Medvesalja: *apróu*, *apróunként*, *apránként*, *aprája*; Moldv. csángó: *apró*, *aprónként*.

Aprója, *apraja* Nagybacon NyF. LXXIII, 11; *apraja* Kemenesalja NyF. XXXIII, 8.

Dió. Er. nincs tiszt. Valósz. vmely török ny.-ból a honf. el. Vö. pl. Kāshai r. török szótára *jaghaq* 'ua.' (EtSz., SzófSz.). Első adat: hn. 1203/54. *Geo osou*, kn. *dyo* BesztSzj. Alakv.: 1. *győó*, l. fent!; 2. *gyió*, vö. 1358. *Gyozegh*, 1372. *Gyomal*; 3. *gyivó* Kassai; 4. *gyia*, vö. 1360. *mezgergya*; 5. az első d-és depalatizált alak 1307-ből *Dyozeg*; 6. *dia*, vö. 1381. *Dyathelek*, *dia* Kassai; 7. *diu* H lt: Mes. 30; 8. *dívo* Máriaffiból MNy. V, 239. Birt. sz.-ragos: 1288. *Marcelneygyaya*, de: *dioit* Mel: Herb. 9, *dioyt* BeytheA: FivK. 7. Sz.: 1353. *Gyasteluk*.

Békés: *dijóu*, -t, -ja; Szhat: ua.; Medvesalja: *gyijóu*, -t, -ja.

Dia Göcsej Nyr. XIII, 256, Somogy, Baranya m. Ormánság, Dráva-fok; *dijó* Vác, Hévíz, Zemplén m. Szürnyeg, Háromszék m. Angyalos, Gidófalva, Besenyő; *divó* Sopron m., Alsó-Közép- és Felsőbükk, Répce mell., Zala m. Dergecs, Sümeg, Veszprém, Szombathely, Győr m. Szigetköz, Dunaszentpál, Fejér m., Dráva-mell., Kopács, Háromszék m. Angyalos, Besenyő, Gidófalva, Kézdivásárhely, Brassó m. Hétfalu; *divuó* Göcsej; *gyija* Gömör m., Nógrád m. Rimóc, Tolmács; *gyió* Palócság; *gyia* Gömör m.; *gyivó* Rábaköz, Göcsej, Balaton mell., Veszprém m. Csetény, Palócság, Eger.

Disznó. Valósz. vmely csuvasos típusú török ny.-ból a honf. el., vö. pl. csuvas *sysna* 'ua.' (EtSz., SzófSz.). Első adat: hn. 1055. *gisnav*, kn. *diznó*, *disno*, *dysno* BesztSzj. Alakv.: *gyisznau*, l. fent!; 2. *gyisznou*, vö. 1252. *Gyznowfyrtes* Knauz, 1267—1380. *Gyznoufertes* stb.; 3. *gyésznoy*, vö. 1266/1297. *gesnov*; 4. *gyisznó*, 1364/1399. *Gyznoyow*; 5. *gyészno*, vö. 1330/1345. *geznopastor* MNy. X, 40; 6. az első depalat. alak szókezdő d-vel 1390-ből *Dyznopatak*; 7. *disznyó* Kassai I, 439. Eredetileg úgy látszik az o ~ á típusú változó tövek közé tartozik, vö. *diznanac* NádK. 2, *disznát* Gyórfy: Nyelvjárás-történeti adatok a Nagysárrétről (XVIII. század) MNy. XVI, 50. Birt. sz.-ragos: *dyznoynkat* RMNy. IIb 309, de: *dyznajt* uo. 312, 318, id. TMNy. 344.

Békés: *disznóu*, -t, -k, -ja; Szhat: *disznóu*, *disztóu*, -t, -k, *diszna* v. *diszta*; Moldv. csángó: *disznó*, *gyisznó*, -t, -k, -ja; Hétf. csángó: *disznyó*, -uót, -aja.

Désznu Vas m. Őrség; *desznu* Baranya m. Nagyharsány; *desztó* Bereg m. Beregrákos vid.; *désztu* Vas m. Őrség; *diszna*, plur.: *disznák* Szlavónia; *diszna* (h lyett: *disznaja*) Vác NyF. X, 29; *disznu*, *disznát*, *disznaja* Göcsej Nyr. XIII, 256; *disznó*, *disznaja* Hosszúvölgy (Zala m.) Héjjas i. m. 25; *disznáit* Csallóköz Nyr. I, 378; *disznaim* Répce vid. nyj. Nyr. XX, 366; *disznőjja* Torda NyF. XXXII, 18—22; *disznyó* Székelyföld, Csík m. Csíkcsekefalva; *disznyó* Halmágy (csángó) NyK-XXXI, 374; *disztó* Bihar m. Pocsaj, Debrecen, Hajdú m. Földes, Tiszaszentimre, Érmellék, Székelyhíd, Zemplén m. Hegyalja, Ugocsa m. Gödényháza, Bereg m. Beregrákos vid., Szilágy m. Kalotaszeg, Zsombok; *disztu* Vas m. Őrség, Zala m. Szentgyörgy-völgye, Göcsej, Hetés, Dobronak; *dittó* Tiszadob; *gyeszno* Palócság; *gyisznó* Arad m. Pécska, Palócság, Nyitravid. palóc nyj. Nyr. XXVIII, 448; *gyisznáq* Palócság.

Idő. Valósz. vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. türk *öd* 'ua.' (SzófSz.). Első adat: tely *idew* SchlSzej., *jdethlen* gyermek SchlHort. Alakv.: 1. *idő*, ragozott alakokban *idē* > *idé*, vö. *idēm* MünchK. 63, *ydeketh* JordK. 758, *ydedben* RMNy. II, 17, *idénkben* MA: Scult. 232, *idéie* Zvon: Post. II, 12; 2. *üdő*, vö. *üdő* Pázm: Kal. 6, 2, Pósz: Igazs. I, 9, Zrínyi I, 6, 140; 2. *ödő*, vö. *ódebe* PozsK. 32, *ödöre* RMNy. II, 160, *ödő*, *edő* KBécs 1572. D. 7, *ewdő* LevT. I, 292, *ewdő* uo. 292; 4. *édő*, vö. *edeig*? MHeg: TOSzl. I, 117, *edeje*? ACsere: Enc. 149. *Idén*, vö. ez *idén* C., ez *iden* LevT. I, 60, RMNy. II, 278, ez *időn* KBártf. 1583. B v 4, az *üdén* Land: Új. Segítség I, 56, Mik: Tör. Lev. 112. *Idétlen*, vö. *idétlen* MA., PPBl., Land: Új. Segítség I, 582, Hall: Paizs 428, Fal: UE. 373 stb., de: *időtlen* Helt: Zsolt. 113, *üdőtlen* Helt: Krón. 95, Bal: CsIsk. 414, Zrínyi I, 72. *Ideje*, vö. *ydey* Érdek. 513, *ydeye* uo. 562, *ideye* Born: Préd. 282, *idejekor* Fal: NA. 195.

Békés: *üdőü* v. *időü*, -t, -k, *időüm*, -d, *ideje*, *időüs*, *üdőüs*, *idén*, *idétlen*; Székely: *időü*, *üdőü*, -t, *ideje*, *időüs*, *eggyik idén*; Medvesalja: *időü*, -t, *idén*, *idétlen*, *időütlen*; Moldv. csángó: *id'ien*, *igyiēn*?; Hétf. csángó: *idiēn*.

Üdő Homorod-Almás moldv. csángó; *üdő* Sopron m. Csepreg, Szilsárhány, Répce mell., Veszprém m. Csetény, Bakony vid., Somogy m., Püspökladány, Kiskunhalas, Szeged, Felső-Bácska, Kalotaszeg, Zsombok, Maros-Torda, Székelyföld, Udvarhely m. Székelyudvarhely, Betlenfalva, Háromszék m. Uzon, Csík m. Gyergyószentmiklós, Csíkszentdomokos NyF. IX, 22; *üdeő* Palócság; *üdőü* Vas m. Farkasfa; *üdü* Vas m. Őrség, Göcsej, Zala m. Hetés; *üdőő* Pápa vid. NyF. XVII, 9; *ideje* Torda NyF. XXXII, 18—22; minden *idén* Veszprém m. Csetény; mult *idén* moldv. csángó; *idés* Erdőd vid.; *üdős* Tiszadob; *üdős* Hajdúhadház; *üdőtlen* Göcsej.

Hulla. Valósz. a népn. -ből, a *hull* ige szárm.-a, a *hulló* igenév alakv. NyÚSz. 1843. (SzófSz.).

Békés: *hulla* 'halott test', -át, -ák (vajjon nem köznyelvi hatás), *hullóuja*; Szhat: *hullóu*, -ja; Medvesalja: *hullóuja*.

Hulla Göcsej; *hullaja* Székelyföld, Udvarhely m., Csík m.; *hullója* Maros-Torda m., Mezőkövesd.

Csipa. Vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. kel. turkesztáni *čapaq* 'ua.' (EtSz., SzófSz.). Első adat: 1211. *Chypa* (kétes, hogy idetartozik-e?), kn. *chopa* KolGl., de: *csipás*, vö. *copas* TihK. 46, *Czopas* Murm. 66, 76, *chopas* KolGl. Alakv.: 1. *csippa* BeytheA: FivK. 2, *csopa*, 1. fent!; 3. *csipa* Radványi 51.

Békés: *csipa*, -t, -ája, *csipás*; Szhat: ua.; Medvesalja: *csipá*, -át.

Csapa Székelyföld, Brassó m. Hétfalu; *csipa-vakarék*, csupán gyermekre, gúnynev Csallóköz.

Huza-vona. Első adat: XVIII. sz. *huzavonával* Thaly: Adal. II, 127, *huzás-vonás* GKat: Válts. II, Előb. C. 3, *huzását* Bod: Pol. 48.

Békés: *húza-vona*; Medvesalja: *huzavoná*.

Huzavona Göcsej Nyr. XIII, 256; *huza-vonya* Orosháza.

Eke. Vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. csuvas *aka* 'ua.', az alapige *äk*- 'szánt' (EtSz., SzófSz.). Első adat: hn. 1358. Kysekemezeu Csánki (EtSz.), kn. *ekew*, *ekewtharthow* BesztSzy. Alakv.: 1. *ekő*, 1. fent!, 1463. Michael Hathekew; 2. *eké*, vö. 1467. *Ekee*; 3. *ekke*, vö. *ecke* Helt: ÚT. R. 6. Az *é* eredetileg is zárt, vö. *ekere* MünchK. 133, *ekire* Sylv: ÚT. I, 98.

Békés: *eke*, *ekit*, *ekíje*; Szhat: *eke*, -ét, -éje; Medvesalja: *eké*, *ekét*; Moldv. csángó: *eké*, -t, -k, -je; Hétf. csángó: *eki*, -t, -k, -je.

*

Az idetartozó névszótövek közül a fgr. er. szavak deverb. származékok: *bíró*, *telő*, *szülő* stb. Az itt szereplő -ó, -ő képző mai hangalakja nyelvtudományunk jólismert magyarázata szerint korábbi **aya*, **eye*, illetőleg **ay*, **ey* alakból keletkezett -*ay*, -*eü* > -*ou*, -*eü* > -*ó*, -*ő* fejlődési fokokon keresztül. (A kérdés irodalmát l. NyH⁷. 85.) A jövevényszavak szintén korábbi **ay*, **äy* alakra mennek vissza. (L. bővebben Gombocz i. m. 47. §.) E névszótó típusnak az a jellemzője, hogy a csonkató (nom.) -ó-s, -ő-s alakjai mellett a teljes tőben -*á*, -*é*-s alakokat találunk: *bírák*, *szülék*, *telés*, *telétlen*. A csonkatóban szereplő alakok kialakulása ismeretes (l. fent!). A teljes tőben szereplő -*á*, -*é*-s alakok kifejlődését többféleképpen próbálták magyarázni nyelvtudósaink. (Balassa Nyr. XII, 301; Simonyi TMNy. I, 288; Szinnyei NyK. XXIX, 3, MNy. XXVI, 83; Horger MNy. IX, 114.) Nyelvtudományunk azonban egyik magyarázatot sem fogadta el. A kérdés megoldásra vár.

Bárczi Géza az 1942—43. tanév első felében tartott egyetemi előadásában következőképpen magyarázta a *bírá*t, *bírák* keletkezését: A 3. sz. birt. sz.-ragos *bírája* (<*bíráh*a < *bíráy*a) alakból elvonatott a *bírá* féle nom. (l. *diszna*, *hulla*, *penge* stb.) és így a *fá* ~ *fát* típus analógiájának hatása alatt *bírá*t, *bírák* féle alakok keletkeztek.

Bárczi magyarázatának az a jelentősége, hogy szakít az eddigi magyarázatokkal, amelyek a *bírák*, *bírá*t alakokat szabályos hangfejlődés eredményeként magyarázták. Már Zsirai felhívta a figyelmet, hogy a *-k* többesjel és a *-t* acc. rag előtt az emlékek tanúsága szerint zárt a tövégi magánhangzó (MNY. XXI, 136), ezért nem fogadható el Horger tetszetős magyarázata, hogy a *bírák*, *szülék* alakok egy **bíráyák* > *bíráhák* > *bírák*, *szüléhék* > *szülék* fejlődés eredményei. Zártabb tőhangzóból az *á*, *é*, illetőleg *ê* (l. lejjebb!) kialakulását nehéz elképzelni, s ezért fogadható el Bárczi magyarázata, hogy a *bírák*, *bírá*t alakok analógiás fejlődés eredményei. Bárczi magyarázatában csak a *bírá* alak elvonását nehéz elképzelni a *bírája* alakból. Hogyan vonhatta el az akkori beszélő a *bírá* alakot, mikor *árpája*, *árvája*, *kárikája* alakok nem voltak, legalább is abban a korban. Bárczinak igaza van abban, hogy a 3. személyű birt. sz.-ragos alakból kell kiindulnunk, de szerintem nem történt a *bírája* alakból *bírá* elvonás.

Véleményem szerint a *bírá*t, *bírák* alakok kialakulása a következőképpen történhetett: a *bíráy*a > *bíráh*a alakból a *h* kiesése után (talán éppen emiatt) egy *bíráá* alak keletkezhetett, illetőleg hiatus pótló *j*-vel *bírája*. Annyival is inkább, mivel ez a fejlődés feltevéseünk szerint a XI—XIII. században mehetett végbe, amikor a *fája*, *árpája*, *árvája* stb. analógikus alakok segíthették a *bírája* kialakulását. Mivel ez a *bírája* alak hangalakban teljesen egyezik a *fája*, *árpája*, *árvája* alakokkal, a *fát*, *fák*, *árvát*, *árvák* stb. analógiájának hatása alatt *bírá*t, *bírák* alakok keletkeztek. A *diszna*, *hulla*, *penge* nom. szerintem a *disznát*, *hullát*, *pengét* acc.-ból, illetőleg *disznája*, *hullája*, *pengéje* 3. sz. birt. sz.-ragos alakból vonattak el. A palatalis sorban a fejlődés menete ugyanaz lehetett, mint a velaris sorban, tehát a *szürkét*, *fecskét*, *szürkék*, *fecskék* analógiájának hatása alatt alakulhattak ki a *szülék*, *idétlen*, *telés* stb. alakok, vö. a következőkkel!

Az eredet kérdésével kapcsolatban meg kell még említenünk egy jelenséget, ami az összes eddigi magyarázók figyelmét elkerülte. Nevezetesen azt, hogy nyelvészeink állandóan *ó* > *á*, *ő* > *é* váltakozásról beszélnek, nemcsak a mai nyelvallapotban, hanem a történeti fejlődés során is az *á*-s, illetőleg *é*-s alakok kialakulását kutatják. Kétségtelen, hogy az *á*-s alak elsődleges fejlődés eredménye, de a mai *é*-s alak nem az, mint ahogy azt Balassa, Simonyi, Horger, illetőleg Szinnyi is gondolja. Balassa, Simonyi egyszerű *ő* > *é* fejlő-

désről beszél. H o r g e r szerint *szülējü > szülő és *szüléhék > szülék volt a fejlődés menete (MNY. IX, 116). S z i n n y e i -ējü > -ēj > -é fejlődést tételez fel. Pl. élé (eleeknek 'élőknek' GyulGl.), jeké (jeket 'fekvőt' JókK. 11), szilé (ziledet 'szülődet' DöbrK. 5, NagyszK. 134) stb. MNY. XXVI, 84.

Ha ez így volna, vagyis ha az itt szereplő é a XVI. század előtti é volna, akkor azokban a nyelvjárásokban, ahol a XVI. sz. előtti é zártabbá vált, vagy ě vagy í hang állana az é helyén. De szülēm, szülīm, tetēz, tetiz alakokat sehol nem találunk az egész magyar nyelvterületen. (Ha a hunyadmegyei Lozsádról ilyen alak előkerülne, akkor sem jelentene semmit sem, mert ott a nyílt, hosszú é-ből fejlődött, tehát a XVI. sz. é helyén is í van, pl. kiz.) Tehát bármiként is vélekedjünk e tövek eredetéről, kétségtelen, hogy a teljes töben á, illetőleg ě (tehát nem é) volt a tőhangzó; tehát bírák, szülék. A hosszú, nyílt é-ből a XVI. században egyes nyelvjárásokban é lett. Így keletkezett a szülék, idéllen, idén alak.

E feltevésemet igazolták a nyelvtörténeti adatok (bár, sajnos, a XVI. sz.-i nyomtatványokat feldolgozó tanulmányok csak keveset közölnek): szülec Verb: Decr. 65a, id. T r ó c s á n y i 21, zwłęk Komj: SzPál., id. J a c o b i Nyr. XVIII, 315, szülekhez (sajtóhiba szülékhez helyett?, S z i n n y e i közlésében) Sylv: ÚT. II, 85 (MNY. XXVI, 83), szüledet Orth. Ung. 45 (M. Könyvszemle XVI, 133), zülectől BécsiK. 246. Noha csak erre a szóra tudok idézni néhány adatot, mégsem csak ebben az egy szóban ez a fejlődés menete. Igazolják ezt az összes nyelvjárási adatok. De idevehető még néhány nyelvtörténeti adat is. Sok adatunk van pl. a BécsiK.-ból arra, hogy az idék szóban az e nyílt hang, pl. idéknec 83, idékbén 110, idékét 113 stb., vö. még idēm MünchK. 63. A fejlődés menete tehát a palatalis sorban ě > é lehetett: szülék > szülék. (Azt különben gyakran tapasztaljuk, hogy az á-nak nem é, hanem ě (> é) a párja, így a kicsinyítőképző: *ká > -ka, ka ~ ke, acc.-ban -kát-, -két > -két, pl. farkát, házát, de: palóc szürkét.)

Az ó ~ á, ő ~ é hangváltásnak azonban ma már csak a nyomait találjuk. A csonkatő analógiájának hatása alatt korán kifejlődtek az ó-s alakok. Példatárunk ezt bőven igazolja. Á-s alakot néha a nyelvtörténeti adatok között nem találunk, csak a nyelvjárásokban. Azt azonban már nehéz volna megmondani, hogy minden melléknévi igeneves alakban megvolt-e a hangváltás. Legtöbb nyelvjárásunkban ma már bíró ~ bírók, tető ~ tetők féle alakokat találunk. Az á-s, é-s alakok csak egy-egy elszigetelt szóban és alakban maradtak fenn.

VI. Ajtó ~ ajtaja, tető ~ teteje típus :

Mélyhangúak.

Ajtó. Talán az **ajt* 'aperire' igei szárm.-a (EtSz.), v. az *aj* 'nyílás, bevágás' szó szárm.-a, bár képzésmódja nem világos; az *aj* fgr. er., vö. vog. *āwi* 'ajtó' (SzófSz.). Első adat: hn. összet. 1319/1322. *Kyusaytou*, kn. *aythou* BesztSzej. Birt. sz.-ragos: 1637. *aytaya*, 1678. *ajtajába*, *aytayara* JordK. 82, *ajtajára* Pázm: Imáds. 167; ritk. *ajtója*, vö. *aytoyan* HorvK. 26, TMNy. 344. A TMNy. és EtSz. szer. összevont alakok, szerintem olyan alakok, mint a *bírá*t, *erdén*, *mezén* stb. a következők: *aitara* MünchK. 69, 149, 105, *aitarol* uo. 105, *aytara* JordK. 97, 311, *aytarol* uo. 513, *aythat* NádK. 699, *aitat* TihK. (EtSz.), *aitat* KazK. 64, *aytan* ErdyK. 243.

Békés: *ājtóu*, -t, -k, *ājtaja* és *ājtóuja*, *ajtajok* és *ājtóujok*; Szhát: *ājtóu*, -óut, -aja v. -óuja; Medvesalja: *ājtóu*, -t, -*āja*, ritk. -óujá; Moldv. csángó: *ajtó* v. *ejtó*, -t, -k, -ja; Hétf. csángó: *ajtó*, -*uót*, -ja.

Ājtyā, *ājtyān* Gömör m.; *āttó* Karancs vid.; *ajtája* Csallóköz Nyr. I, 358; *ajtója* és *ajtaja* Ada (Felsőbácska) Nyr. XXVII, 407; *ajtajja* Szenna Nyíri i. m. 20; *ajtója* A hajdúk beszéde NyF. LVI, 13, Balatonfelvid. népny. NyF. XL, 28; *ajtőjja* Torda NyF. XXXII, 22.

Hintó. Igenév az isml. er. 'himbál, ringat' jelentésű igéből (SzófSz.). Első adat: 1500. *hyntho*, *hinto* zeker SchlSzej. Birt. sz.-ragos: *hintaja*. Orczy: Költ. H. 120.

Békés: *hintóu* 'kocsi', -t, -k, -óuja; *hinta* 'gyermekjátékszer', -*át*, -*ák*, -*ája*; Szhát: csak gyermekmondókában: *hinta*; Medvesalja: *hintóu*, -t, -ja; Moldv. csángó: *hintó*, -t, -k, -ja; Hétf. csángó: *hintóu*, -t, -ja.

Hintu Vas m. Őrség; *hintyó* Gömör m. Felsőbalog; *hintó*, *hintu* Székelyföld, Csík m.

Adó. Az *ad* szárm.-a. (EtSz., SzófSz.) Első adat: 1408. *adoha* (a. m. *adója*?) MNy. IX, 131; uth *ado*? SchlSzej., *ado* Bécsi K.72. Birt. sz.-ragos: *adoiāt* Kules: Evang. 10, *adaja* Pázm: Préd. 478, MonTME. I. 273, *adaya* 1540. RMNy. IIIb 1, a császár *adaja* Kaz: Lev. I. 277, id. TMNy. 343.

Békés: *adó* -t, -k, *adóuja* és *adaja*; Medvesalja: *adóu*, -t, -k, -*adája* (ritk. *adóuja*); Moldv. csángó: *adó*, -t, -k, -ja; Hétf. csángó: *adó*, -*uót*, -*uók*, -*uója*.

Adó, *adaja* Göcsej Nyr. XIII, 256; *adája* moldv. csángó Nyr. IX, 481.

Disznó ~ disznaja l. a bíró ~ bírák típusban!

Hordó. A *hord* ige (talán fgr. er., vö. f. *korento* 'vödörhordórúd') igeneve (SzófSz.). Első adat: hn. összet. 1391. *Hordowkuth*, kn. *hordou* BesztSzej. Birt. sz.-ragos: *hordojaual* Gyarm: Fel. 210. (*Hordaja* alakot a NySz. nem idéz.)

Békés : *hördőu*, -t, -k, -ja ; Szhat : ua. ; Medvesalja : *hördőu*, -t, -őja ; Moldv. csángó : *ha'rdó*, -t, -k, -ja ; Hétf. csángó : *hordó*, -uót, -őja.

Hordajuk Göcsej Nyr. XLVII, 129.

Utó. A régen is ritka, majd teljesen kiveszett alakot a nyelvújítók élesztették fel olymódon, hogy az *utol*-t megrövidítették. Összefügg az *után* névszótóval és így az *út* szárm.-a (SzófSz.). Első adat : *utouac* MünchK. 92. Egyéb adat : *vto* Pont. 39.

Békés : *utóujánn*, *utóuja* ; Szhat : *utóuja* ; Medvesalja : *utóu*, *utóullya* ; Hétf. csángó : *utója*.

Utaja, *utaján*, *legutaján* Háromszék Nyr. IV, 478.

Korso. Bizonyt. er., vö. óegyhszl. *kržčagz* 'ua.'. A m. és szláv alakok alapján kikövetkeztethető egy török *qorčaq*-féle szó (SzófSz.). Első adat : hn. 1344. Korsoualya MNy. X, 83, kn. *korso*, *korsow* BesztSzj. (A NySz. *korsaja* alakot nem idéz.)

Békés : *kōrsóu*, -t, -k, -ja, *kōrsóus* ; Szhat : *kōrsóu*, *kossóu*, -t, -ja ; Medvesalja : *kossóu*, -t, -ja ; Moldv. csángó : *ko'rszó*, -t, -k, -ja ; Hétf. csángó : *korsó*, -uót, -őja.

Kossó Heves m. Pétervásár, Karancs vid., Nógrád m. Vecsekle, Gömör m. Rozsnyó vid., Rimaszombat, Ugocsa m.. Fertőalmás és vid., Székelyföld, Erdővidék, Szolnok-Doboka m. Domokos ; *kossqó* Palócság.

Orsó. Vmely. török ny.-ból a honf. el., vö. pl. kirgiz *uršug* 'ua.' (SzófSz.). Első adat : *orso* SchlSzj. Egyéb adatok : *oorsoo* ÉrdyK. 414b, *órsó* MA : Bibl. I, 574. Birt. sz.-ragos : *orsoiat* Petki : Virt. 11. (*Orsaja* alakot nem idéz a NySz.)

Békés : *ōrsóu*, -t, -k, -ja ; Szhat : ua. ; Medvesalja : *assóu*, -t, -ja ; Moldv. csángó : *o'rszó*, -t, -k, -ja ; Hétf. csángó : *orsó*, -uót, -őja.

Orsó Bereg m. Nagydobrony, Zemplén m. Szürnyeg, Deregnyő ; *arsaó* Gömör m. ; *assó* Mátra vid. ; *ersaó* Gömör m. ; *ersó* Rimaszombat ; *ōsó* Udvarhely m. ; *ósó* Udvarhely m. Olasztelek ; *ossó* Udvarhely m. ; Segesvár ; *ossaó* Palócság ; *óssó* Székelyföld.

Tinó. Vmely. török ny.-ból a honf. el., vö. pl. csuvas *tyna* 'ua.' (SzófSz.). Első adat : 1528. *Thyno*, de : 1408. *Tinos*. Birt. sz.-ragos : *tinaját* MonTME. I. 41, de : *tinóját* MolnF : LT. 16, *tinóján* Kisv. Adag. 195.

Békés : *tinóu*, -t, -k, -ja, *tinóus té* ; Szhat : *tinóu*, -t, *tinaja* és *tinóuja* ; Medvesalja : *tinóu*, -t, -ja ; Hétf. csángó : *tinó*, -uót, *tinaja*.

Tina Vas m. ; *tinu* Göcsej ; *ökörtinó*, *tehentinó* Székelyföld ; *tinaink* Kemenesalja NyF. XXXIII, 8.

Posztó. Vmely. szláv ny.-ból, vö. pl. egyhszl. *postavz* 'ua.' (SzófSz.). Első adat : *pustobe(l)e* KT. Egyéb adat : *poztoth* JókK. 141, *poztookba* WinklK. 143. Birt. sz.-ragos : 1692. *posztajért* Gazd. tört. Szemle VI. 178.

Békés : *posztóu*, -t, -k, -ja ; Szhat : ua. ; Medvesalja : *posztóu*, -t, -ja ; Moldv. csángó : *posztó*, -t, -ja ; Hétf. csángó : *posztóu*, -t, -ja.

Zászló. Vmely szláv ny.-ból, vö. egyhszl. *zastava* 'ua.' (SzófSz.). Első adat : szn. 1086/XII—XIII. sz. *zastou*, kn. *zathow*, *zasto* BesztSzj. Egyéb adatok : 1211. *Zaaslou*, *zaazto* JordK. 122, *zasto* Apork. 129., VirgK. 61, DebrK. 421, ÉrdyK. 28, 59b, stb. Plur. : *zászlók* Com : Jan. 145. Birt. sz.-ragos : *zastoio*k Apork. 129, *zaaztoyok* JordK. 122, *zastoya* ÉrdyK. 12, *zastoia* DebrK. 421, *zastoya* PeerK. 113, KeszthK. 436. (*Zászlaja* alakot nem idéz a NySz.)

Békés : *zászlóu*, -t, -k, -ja ; Szhat : *zászlóu*, *ászlóu*, -t, -ja ; Medvesalja : *zāszlóu*, -t, -ja ; Hétf. csángó : *zaszló*, -uót, -ója.

Ászló Sopron m. Répce mell., Esztergom, Pannonhalma, Rábaköz, Vas m. Őrség, Keszthely, Göcsej, Veszprém m. Szentgál, Somogy m., Közép-Baranya, Órmányság, Mohács, Szekszárd és vid., Pest m. Tinnye, Kiskunhalas, Kecskemét, Baja, Bács-Bodrog m. Ada, Mátyusföld, Kalotaszeg, Székelyföld, Hunyad m. Lozsád, Brassó m. Hétfalu, Abaújm. ö-ző nyj. NyF. XIII, 39 ; *ászlója* Vác NyF. X, 29 ; *lászló* Bács-Bodrog m. Martonos.

Zsidó. Vmely szláv ny.-ból, vö. pl. óegyhszl. *židovinj* 'ua.' (SzófSz.). Első adat : szn. 1244. *Sydou*, kn. *Sydou* ŐMS. (*Zsidaja* alakot nem idéz a NySz.)

Békés, Szhat : *zsidóu*, -t, -k, -ja ; Medvesalja : *zsidóu*, -t, -ja ; Moldv. csángó : *zsidó*, -t ; Hétf. csángó : *zsiduó*, -t, -ja.

Zsidőjját Torda NyF. XXXII, 18—22.

Bimbó. Igei szárm., s eredeti jel.-e 'bonyolódó, dudorodó', valósz. a *bomol* ige *bom* igei alapszavának szárm.-a (EtSz., SzófSz.). Első adat : *binboth* SermDom. Alakv. : 1. *binbo* l. fent!, *Blnbo* (ehelyett *Binbo* ?) Murm. 105, *bynboznak* Pesti : ÚT. 170 ; 2. *bomboztak* DöbrK. 475, *bomboznak* uo. 482, *bombóval* fakadok PPl. ; 3. varju-bingo Magy. Könyvh. 1783. I. 342. Birt. sz.-ragos : *bimbójának* C., *binboit* K. Bécs 1572 B3, *bimboia* Mel : SzJán. 190, *bimbójából* Fal : NA. 148.

Békés : *bimbóu*, -t, -k, -ja, *bimbóus*, *bimbóuzik* ; Szhat : *bimbóu*, -t, -ja, *bimbóus* ; Medvesalja : *bimbóu*, -t, -ja ; Moldv. csángó : *bingó*, -uót, -ója.

Bingió Udvarhely m. ; *bingó* Székelyföld, Aranyosszék Kriza, Udvarhely m., Háromszék m., Erdővidék, Csík m., moldv. csángó ; *bingyió* Udvarhely m. ; *bingyó* Szatmár m. Nagybánya, Székelyföld, Aranyosszék Kriza, Udvarhely, Háromszék m. orbai j., Csík m., Udvarhely m. Száldobos ; *bimbója* Vác NyF. X, 29.

Csikó. A *csit* !, *csidi* ! *csih* ! csikó-hivogató szó szárm.-a (EtSz., SzófSz.). Első adat : ?szn. 1213. *Chikou*, *Chicou* Vár-Reg., kn. *Czitko* Szikszai. *Csitkó* erdélyi tájszó, első adat : a XVI. sz. első harmadából *czetko* Murm. 38, 81 l. MNy. XI, 82. Alakv. : 1. *csidkó* CzF. Birt. sz.-ragos : *tsikoia*, *chitkoial*

Helt : Bibl. I. Qu., *tsikója* Kisv : Adag. 297, de : *Csikaimat* Gér : KárCs. II. 47.

Békés : *csikóu*, -t, -k, *csikaja* ; Szhat : *csikóu*, -t, -ja v. -aja ; Medvesalja : *csikóu*, -t, -ja és *csikaja*.

Csikója Vác NyF. X, 29 ; *csitkó* Erdély, Beszterce-Naszód m. Zselyk, Maros-Torda m. Maros-Bükkös, Aranyosszék, Székelyföld, Udvarhely m., Fehérnyikó mell., Medösér ; Háromszék m., Orbai j., Uzon ; Erdővidék, Csik m. Csikmadaras ; *csitkó*, *csitkaja* keleti székelység Nyr. XXXIII, 513 ; *csikuk* Őrség Nyr. XLVIII, 78 ; *sztiku* moldv. csángó.

Kunyhó. Er. isml. Első adat : *kunnyó* Lép : PTük. I. 302. Alakv. : 1. *gunyhó* Mik : TörL. 496 ; 2. *kuhnyó*, *kuhnyocza* MA. ; 3. *kunnyo* ACsere : Enc. 254, Magy : 3Jaj. II. 103 ; 4. *kunnyhó* László Petr. 33. Birt. sz.-ragos : *kunnyojokat* Com : Jan. 77 : 93, *gunyhójába* Gvad : RP. 33. (*Kunyhaja* alakot a NySz. nem idéz.)

Békés : *kunnyóu*, -t, -k, -ja ; Szhat : *kunyhóu*, *kunnyóu*, -t, -ja ; Medvesalja : *kunyhóu*, -já ; Moldv. csángó : *kunyhá*, -át, -ák, -ája.

Kunyhója Nagybacon NyF. LXXIII, 11 ; *kujhó* Gömör m.

Olló. Er. isml. Első adat : *ollow* BesztSzj. Egyéb adatok : *ollow*, *allo* MA., PPBl., Adámi (*ollaja* alakot a NySz. nem idéz).

Békés : *ollóu*, -t, -k, -ja ; Szhat : *ollóu*, *allóu*, -t, -ja ; Medvesalja : *ollóu*, -t, -já ; Moldv. csángó : *a'llók*, -at, -ak, -ókja ; Hétf. csángó : *olló*, -uót, -ója.

Alló Esztergom, Komárom m. Perbete vid., Érsekújvár, Zemplén m. Szürnyeg ; *álló* Érsekújvár.

Magashangúak.

Finnugor tőszavak :

Fő ~ fej. Fgr. er., vö. vog. *pänk 'ua.'*, f. *pää 'ua.'* (EtSz., SzófSz.). Első adat : 1055. sar *jeu*, aruk *fee*, 1086/XII—XIII. sz. sec *fehe*. Alakv. : 1. *fejü* l. fent! ; 2. *fű*, vö. 1268. *horhfw* stb. ; 3. *fúj*, vö. 1393/1446. *fyer* ; 4. *fej*, vö. 1240. *Zygethfe* (lehet sz.-ragos alak és így olv. *fei* l. EtSz.) ; 5. *fé*, vö. 1440. *heriosvelgfe*, *fém*, *féd*, BécsiK. 79, *fé* Sylv : ÚT. 9, 117. *Fej* először a XVII. században fordul elő, vö. Com : Orb. 35. Birt. sz.-ragos : *feye* v. *fehe*, vö. 1055. azah *feherea*, 1235. Sziluas*fee*, 1363. Pagatas*feye* stb.

Békés : *fűkoponya*, *fűbe vēr*, *ety fű káposzta*, de *fěj 'kopf'*, *fűt*, *fejel*, *fejek*, *feje*, *fűk*, *fejek*, *fűkötőü* és *fíkötőü*, *fűtül valóü fa* és *fějfa*, *iüktip* ; Szhat : *fű*, *fűl*, *fűk*, *fejem*, *fejea*, *fejz* ; Medvesalja : *főbever*, *fej*, *féketőü*, *főkötőü* *kendőü*, *főre valóü* *kendőü* ; Moldv. csángó : *fej*, -t, -ek, -e ; Hétf. csángó : *fej*, -el, -eket, *fejem*, -ed, -es.

Fé Mezőtúr; *tű* Mezőtúr, Szilágy m. Beszterce-Naszód m., Zselyk, Maros-Torda m. marosi alsójárás, Erdővidék, Olasztelek; *jéketéje* Arad m. Pécska; *jékető* Félégyháza, Kiskunhalas, Mezőtúr, Szeged, Bánság, Heves m. Csépa, Gyöngyös, Nógrád m. Rimaszombat vid.; *jéketü* Nagybecskerek; *féketeő*, *féketeő* Palócság; *jékötő* Hegyalja; *fikető* Pannonhalma, Debrecen, Beszterce-Naszód m. Zselyk, Szolnok-Doboka m., Domokos; *fikétő* Mezőtúr; *fikető* Debrecen, Nagykároly, Csallóköz, Komárom m. Für, Érsekújvár, Beszterce-Naszód m. Zselyk, Mátyusföld Nyr. XX, 119; *fikötő* Dráva mell., ua. Kopács; *fötökő*? Csík m. Csikmadaras; *fükető* Maros-Torda m. marosi alsó j.

Nő. Fgr. er., vö. vog. *nē* 'ua.', o. *ne* 'ua.' (SzófSz.). Első adat: *neny* BesztSzj. Egyéb adatok: *neo* NagyszK. 74, *nő* TelK. 210, *né* et *nő* ab his composita l. ut: *urné*: *domina*, *királné* *regina* Corp. Gram. 131. Birt. sz.-ragos: *nője* Corp. Gram. 317, *neyeket* Vás: CanCath. 511.

Békés: csak újabban és ink. összet.-ben pl. *pincérnőü*, -t, -k; Hétf. csángó: *nő*, *nűöt*, *nűök*, *nője*.

Nyöm, *nyője* Kunmajsza, Békés m. Pusztaföldvár.

Vő. Fgr. er., vö. o. *wen* 'ua.', f. *vävy* 'ua.' (SzófSz.). Első adat: szn.-eves összet. 1250. Vylegin, kn. *weu* KönSzj. Egyéb adatok: 1408. *Vew*, *vefel* LevT. I. 93, *vélegény* Helt: Krón. 188b, *vüfel* Mel: Sz. Ján. 470, *vő* MünchK. 29. Birt. sz.-ragos: *vői* Tört.T² III. 326, *vey* Valk: Gen. 32, *veivé* Alv: Post. II. 218, *veje* Káldi: Bibl. 253, *vejed* Hall: HHist. II. 42.

Békés: *vőü*, -t, -k, -m, -d, *veje*; Szhát: ua.; Medvesalja: *vőü*, -t, *veji*; Moldv. csángó: *vej*, *vejet*, *vejek*, *vejem*; Hétf. csángó: *vő*, *vejet*, *vejem*, -d, *veje*.

Veje A hajdúk beszéde NyF. LVI, 13.

Velő. Fgr. er., vö. vog. *wälem* 'ua.', o. *wëlem* 'ua.', f. *ytime* 'ua.' (SzófSz.). Első adat: *velw*, *welew* SchlSzj. Birt. sz.-ragos: *velőidet* WinklK. 255, *veleie* Kár: Bibl. I. 630b, *veléieket* MA: SB. 118, *veleit* MA: Scult. 682, *veleje* Com: Jan. 21, Pázm: Préd. 153.

Békés, Szhát: *velőü*, -t, *veleje*; Medvesalja: *velőü*, -t, *veleji*; Moldv. csángó: *velő*, -t, *veleje*; Hétf. csángó: *verő*, -üöt, -ője.

Verő Vas m. Jánosháza vid., Göcsej; *verüő*, *verüő* Göcsej.

Igei származékok (elhomályosult igenevek):

Csípő. Er. isml., feltehetőleg elv. a *csípőcsont* összet.-ből (XVI. sz. m. f., NySz.) 'az a csont, melybe a forgócsont beilleszkedik', ebben a *csípő* szó a *csíp* igeneve (EtSz., SzófSz.). Első adat: XIII. sz. szn. *Sypeu* MNy. XXV, 32, kn. *chipeienec* Helt: Bibl. Q. Alakv.: 1. *csípő* PP., Tzs. 1838; 2. ? *csépő* Adámi, Sprachk; 3. *csipe* MA³, PP¹. m. stb. (ragozva *csipét*

CzF., *csipéjére* SzD².); 4. *csípe* PP². m. Birt. sz.-ragos : *czipőie* Szikszai, *tsipőjét* PPl. coxa a., *csipőjének* Illy : Préd. II. 526, *csipőjőket* Monfrók. XI. 344, *czipőyén* Cis. G2, de : l. fent! (Holt.), *tsipejének* Magy : SzA. Öröme 106, *tsipejére* Gvad : Orsz. 69, *tsipeinek* PP². m. stb.

Békés : *csipőü*, -t, -k, -m, -d, *csipeje*, *csipejék* ; Szhat : *csipőü*, *csipeje* ; Medvesalja : *csipőü*, *csipőüji* v. *csipeji*.

Csipőle 'csipője' Baranya m. Ormányság ; *csipőjje* Torda NyF. XXXII, 18—22 ; *csípe* (*csipeje* h.) Vác NyF. X, 29, *csipő* v. *csipē* ~ *csipeje* Hosszúvölgy (Zala m.) Héjjas i. m. 25.

Erdő. Az *ered* ige mn.-i igenévi szárm. (EtSz., SzófSz.). Első adat : hn. *erdeuelu* (Anon.), kn. *Erdew* BesztSzj. Alakv. : 1. *herde*, vö. Ritius M. De Reg. Francorum *Herdechelin*, nyilv. sajtóhiba *Herdecheliu* h. l. EtSz. ; 2. *herdeü*, vö. 1215. *Herdeud* villa VárReg. 124. § stb. ; 3. *herdē*, vö. 1210. *Herde* szn. Mon. Strig. I. 195 ; 4. *erdeü*, vö. 1252. byk *Erdeu* ; 5. *erdej*, vö. 1220. *ioubagionem Erdey* VárReg. 123. ; 6. *ördő*, vö. *ördő* Kár. Bibl. I. 314. 7. *erdē*, vö. 1344. Hyntus *erde*, *erde* SchlSzj. stb. ; 8. *erdőü* vö. 1347. *fenewerdow* ; 9. *erdü*, vö. 1328/1380. *Erdwfalw*. Birt. sz.-ragos : 1320. *silua que vatha erdey nominatur*, 1329—1417. Asson *erdey*, Azonerdeye, 1456. Kyralerdeye. Régen talán az *ő* ~ *é* típusú változó tövű névszók csop.-ba tartozott, vö. 1221. *ereded* szn. VárReg., *erden* KulcsK. 121, *erdeből* Ver : Verb. 80.

Békés : *ērdőü*, -t, -k, -n, -d, *ērdeje*, *ērdejék* ; Szhat : *ērdőü*, -t, *ērdeje* ; Medvesalja : *erdőü*, -t, -ji, *erdeji szēna* ; Moldv. csángó : *e'rdő*, -t, -k, -je ; Hétf. csángó : *erdő*, -üöt, -eje.

Ezenn az erdēnn Hosszúpályi (Bihar m.) : saját gyűjtés ; *erdője* Vác NyF. X, 29, A hajdúk beszéde NyF. LVI, 13 ; *erdőjje* Torda NyF. XXXIII, 18—22 ; *erdő* v. *erdē*, *erdeje* Hosszúvölgy (Zala m.) Héjjas i. m. 25.

Fürdő. A *fürdik* igeneve ; ez utóbbi isml. er. ; arra lehet gondolni, hogy töve a *forog*, *fordul*, *fordít* igék *for-* alapszavának magashangú párjával azonos (EtSz., SzófSz.). Első adat : hn. összet. 1256. *feredeuzyg*, kn. *ferdew* SchlSzj. Alakv. : 1. *fērdő*, vö. 1418. *Ferdewcha* ; 2. *ferdē*, vö. 1444. in loco Petesius *ferdee* melleth (olv. *ferdē*, v. inkább *ferdeje*?) ; 3. *fērēdő* l. fent!, 1396. *feredeuezhel*, *feredő* Cis. B4 ; 4. *firődő*, vö. *firődőjet* Szár : Cat. H. 2 ; 5. *fördő*, vö. 1544. *fördöt*, *fördőieuel* Fél : Tan. 401 ; 6. *förődő*, vö. *förőődie* GuaryK. 65, *förődőth* ÉrsK. 258f, *förődője* Mad : Evang 473, *förödöt* Pázm : Préd. 526. Birt. sz.-ragos : l. fent!, 1389. *ferdeye*, az viznek *fürdeieuel* Fél : Bibl. II. 88, *fördeie* Mon. Apol. 318. id. TMNy. 343.

Békés : *fürdőü*, -t, *fürdőüje* ; Szhat : *firidőü*, -t, -je ; Medves-

alja : *fürdőü*, -t, -ji ; Moldv. csángó : *feredő* ; Hétf. csángó : *fērēdō*, -üöt, -je.

Feredő Szatm. m. Nagybánya, Szilágy m. Tasnád, Udvarhely m. Szombatfalva, Háromszék m. ; *fērēdō* Székelyföld ; *firedő* Bereg m. Rákos és Munkács vid. ; *firidő* Szatmár, Szatmárnémeti ; *förödő* Udvarhely m. Keresztúr vid. Vadr.

Lépcső. A *lép* ige szárm.-a (SzófSz.). Első adat : *lépczōi* MA : Bibl. I. 83. Birt. sz.-ragos l. fent! és *léptzéje* Fal : BE. 589.

Békés : *līpcsőü*, -t, -k, -je. Ritk. haszn. ; ink. *gérádics* ; Medvesalja : *lēpcsőü*, -t, -je.

Lépcső 'sáros ösvényen egymástól egy-egy lépésnyire lerakott kövek' Háromszék m.

Mező. Vit. er. ; 1. a *mez-* igei tő szárm.-a, s ez ugor. er., vö. vog. *mās* 'öltözik' ; er. jelentése 'fűvel, virággal stb. borított föld', vö. *meztelen* ; 2. fgr. er., vö. f. *metsä* 'erdő' (SzófSz.). Első adat : 1055. bagat *mezee*, 1231/1263. Zyl *mezeu*. Alakv.

1. *mezē*, vö. *meze* WeszprK. 128, *mezenek* KulcsK. 121 stb. ; 2. *mezzü*, vö. *mezzw* VirgK. 32, 33 ; 3. *mezző*, vö. *mezzō* Kulcs : Evang. 173 ; 4. *mözö* ? Nád : Lev. 96. Egyéb adatok : *mezenek* KulcsK. 121, az *mezen* JordK. 394, *Mezön* DebrK. 119. Birt. sz.-ragos : *mezeyt* JordK. 415, *mezeynek* ÉrdyK. 532, *mezején* Gvad : RP., de : *mezewyd*, *mezoid* KulcsK. és Apork. 64. zsolt. 12., id. TMNy. 344.

Békés : *mezőü*, -t, -k, *mezeje* '1. *mező*', 2. 'fű' ; Szhat : *mezőü*, -t, *mezeje* ; Medvesalja : *mezőü*, *mezeji* mn. ; Moldv. csángó : *mező*, -t, -k, -je ; Hétf. csángó : *mező*, -üöt, -üön, -ője.

Mezzüő Répce mell. ; *mezőü* Háromszék m. NyK. XXXVI ; *mezője* A hajdúk beszéde NyF. LVI, 13 ; *mezző*, *mezzē*, *mezeje* Hosszúvölgy (Zala m.) Héjjas i. m. 25 ; *mezeink* Göcsej Nyr. XIII, 256 ; *mezzü* Göcsej, Vas m. Őrség.

Tető ~ *teteje* l. a *bíró* ~ *bírák* típusban !

Névszói származékok :

Elő. Az *el* 'pars antica' névszó szárm.-a (EtSz.). Az *elő* szó eredetéről másképp Mészöly, szerinte *elő* 'pars antica' < *elevé*, tehát eredetileg iránylagos határozószó volt, majd önállósult névszó (EtSz., SzófSz.). Első adat : 1055. *eleuui* humuk. Alakv. : 1. *eleü* > *elēü* > *előü*, vö. 1233. Kučseleu-, 1290. *elew* Oklsz., *elōuec* MünchK. 92 ; 2. **ellō*, vö. *elleyben*, *elleit* LevT. I, 42, 221 ; 3. *ele*, vö. *elekar*, *elenap* Sermdom., *elekethew*. Birt. sz.-ragos : *eleit* CsomaK. 42, *eleire* Toln : Vigaszt. 65, *Elei* MA., *eleie* DöbrK. 148 ; 3. sz. birt. sz.-ragos alak + *be*, *ben* : *eleybe* JókK. 65, *eleeben* JordK. 366, *eleyben* MargL. 38, *eleiebe* BécsiK. 18 ; 3. sz. birt. sz.-ragos + *n* határozórag : *eleyen* ÉrdyK. 362b, *eleinn* SzD², *elején* SzD².

Békés: *előü*, -*t*, -*k*, *eleje*, *előüjön*, *elëbb*; Szhát: *előü*, -*t*, -*k*, *eleje* v. *eleji*; Medvesalja: *előü*, -*t*, *eleji*; Moldv. csángó: *elő*; Hétf. csángó: *elő*.

Eleje 'férfi- v. nőiszemély szeméremtest tája' Székelyföld; 2. *eleje* 'feje, fő embere' Balaton mell.; 3. 'ős, foglalo' *előm* Székelyföld; 4. 'szántóföldnek olyan szélességű szalagja, amelyet a vető egyszer végigmentében bevet' *eleje* Torda NyF. XXXII, 18—22, A hajdúk beszéde NyF. LVI, 13,; *elü* hasi Zala m.; *elő* Vas m. Répceszentgyörgy.

Elē kötő Göcsej; *ele-kötü* Zala m. Szentgyörgyvölgye, Alsólendva; Vas m. Őrség; *elő-ruha* Veszprém m. Szentgál, Baranya m. Ormányság, Székelyföld, Udvarhely m., Háromszék m., Brassó m. Hétfalu; *e-ruha* Dunántúl Vas m., Baranya m. Sumony; *ē-ruha* Baranya m. Baracsszentlőrinc; *é-ruha* Baranya megye Ormányság; *erő-ruha?* *eróra?* *eső-ruha* (sajtóhina?), *zēruha* (nyilván a *zēruha*) Baranya m. Ormányság; *elő-ruha* Csík m.

Kettő. Fgr. er., vö. vog. *kit 'ua.'*, o. *ket. 'ua.'*, f. *kahte 'ua.'* (SzófSz.). Első adat: összet. 1282. keral^u*quettey*. Egyéb adatok: 1350. *Ketteusmæzeu*, *kette* KeszthK. 175, RMNy. II. 68, Eszt. H., 1. *kettőt* MünchK. 22, *kettew* JordK. 926. Birt. sz.-ragos: *ketteyet* VirgK. 32, *ketteivel* uo., *kettei* D. brK. 327.

Békés: *kettőü*, -*t*, *kettőünk*, *kettőütöket*, *kettenn*, *ketteje*; Szhát: *kettőü*, -*t*, -*nket*, -*töket*; Medvesalja: *kettőü*; Moldv. csángó: *kettő*, *kettü*, -*öt* v. -*üt*; Hétf. csángó: *kettő*, -*üt* v. -*t*.

Tüdő. Er. isml. Első adat: hn. 1193. *Tudeu* MNy. XXXI, 297, kn. *tidew* SchlSzj. Alakv.: 1. *tidő* Beythe: Stirp. 7, *tydő* SándK. 38, Beythe Á: FivK. 105b, 2. *tüdő*, vö. *tüdőnec* Mel: Herb 15, 3. *tündő?*, vö. *tündő* Fal: NE. 48. Birt. sz.-ragos: *tüdőiók* SándK. 8, *tüdője* LevT. II. 27, *tüdőiót* Decsi G: Préd. 30, *tüdője* Matkó: BCsák. 8, *tüdője* veszett PPBl., de *tüdejét* Radv: Szak. 63.

Békés: *tüdőü*, -*t*, -*k*, *tüdeje*; Szhát: *ua.*; Medvesalja: *tüdőü*, -*t*, *tüdeji*; Hétf. csángó: *tüdő*, -*üt*, -*je*.

Kidő Hont m.; *tideő* Gömör m.; *tidő* Rimaszombat vid.

Vessző. Fgr. er., vö. o. *wasä 'rúd*, *vessző*, cser. *waze 'vessző* (SzófSz.). Első adat: hn. összet. 1344. Vereswezev, kn. *vezeu* BesztSzj. Úgy látszik ez is az *ő* ~ *é* változó tipushoz tartozott, vö. 1564. *wezzeket*. Birt. sz.-ragos: *veszeiét* Kár: Bibl. I. 517, *veszszeivel* TKis: Pan. 10, *veszejének* Zrínyi I. 13, *veszszeje* Fal: NE. 52, f. stnek *vezeie* DöbrK. 501, 100, *veszszeit* Helt: Mes. 184.

Békés: *vesszőü*, -*t*, -*k*, *vesszeje*; Medvesalja: *vesszőü*, -*t*, *vesszőüji*; Moldv. csángó: *vessző*, -*t*, -*je*; Hétf. csángó: *vessző*, -*üt*, -*ője*.

Vesszője Torda NyF. XXXII, 18—22.

Első. Az *előlső* fejleménye, s ez az *elől* szárm.-a; vagy képzett szó, vagy s ez valószínűbb, elhomályosult összet., melynek második tagja *eső* (EtSz., SzófSz.). Első adat: *elsőknél* JordK. 392. Alakv.: 1. *elsé* v. *elsé*, ragozva *elsét* v. *elsét*, vö. *else* zylotteet JordK. 358, *else* varasa uo. 763, de: *elsőknél* uo. 392; 2. *első* l. fent!, *első* Com: Jan. 130, *első* Pázm: Préd. 1170. Birt. sz.-ragos: *elsőjévé* Lászl. Petr. 49 (*Elseje* alakot a NySz. nem idéz).

Békés: *elsőü*, *elseje*; Szhát: *elsőü*, *elsőü*, *elsőüjére*, *elsőüjére*, *elseje*.

Ejső Losonc vid.; *erső* Kolozs m. Sztána, Kalotaszeg; *esső* Gyergyószentmiklós; *elseő* Mátra vid.; *elsőbe*, *ersőbe* Kalotaszeg, Zsobok; *elsőjibe* 'először' Szolnok-Doboka m. Domokos; *elsőjijn* Torda NyF. XXXII, 22.

Belső. Ebből < **belső*(ü)lső (EtSz., SzófSz.). Első adat: hn. 1317/1407. *Belsepatak*, kn. *belse* camaraya SchlSzj. Alakv.: 1. *belső*, vö. 1454. *Belsewhassas*, *belsew* JókK. 15 CornK. 48, *belső* VitkK. 88; 2. *belse* vö. *belseszőllők* Kassai I. 282; 3. *belső* l. fent, *belse* Serm.Dom.; 4. *belsőh*, vö. 1414. *Belsewh*; 5. *belsőü*, vö. *belsw* VirgK. 141; 6. *belsőh*, vö. *belsw* MFl.; 7. *belső*, vö. *belső* VitkK. 88; 8. *belső*? RMK. I. 293. Birt. sz.-ragos *belsőiben* GuaryK. 68, *belsőy* TelK. 159, *belsői* Tihk. 101.

Békés: *belsőü*, *belseje*, Szhát: ua.; Medvesalja: *belsőü*, *belseji*; Moldv. csángó: *belső*.

Berső Kolozs m. Sztána, Kalotaszeg; *belső* Csallóköz, Bacsfa, Patonyszél; *besső* Háromszék m. Sepsí—Uzon; *belső* Csík m. Csikmadaras; *belsőjje* Torda NyF. XXXII, 18—23.

Felső. A *föl*, *fél* (< *fő*, *fé*) szárm. (EtSz., SzófSz.). Első adat: hn. 1295. *Felseuwyfolou*. Alakv.: 1. *fűlső*, vö. 1317. *fűlseuluew*; 2. *felső* l. fent!, *felső* BécsiK. 26, MünchK. 69, Helt: Bibl. 1 Pp 4; 3. *fűlső* RMNy. III, 115; 4. *fűlsé*, vö. *fűlse* NagyszK. 254; 5. *fűlsé*, vö. *felse* JordK. 741, 1549. *felse* Rwha. A 4., 5. alakv. arra mutat, hogy ez is az *ő* ~ *é* hangzók váltó típusú névszók közé tartozott.

Békés: *fűlsőü* mn., fn., -t, *fűlseje*; Szhát: *fűlsőü* mn., fn.; Medvesalja: *fűlsőü*, -t, *fűlseji*; Moldv. csángó: *fe'lsző*; Hétf. csángó: *fessüő*.

Ferső Kalotaszeg; *fési* Baranya m. Ibafa; *fösső* Udvarhely m. és Erdővidék; *fűlső* 'első' Csallóköz; *felső* 'felöltő, fűlsőkabát'.

Külső. A *kül-* (~ *kívül*) szó szárm. (SzófSz.). Első adat: hn. 1216—40. *Kisseu* Zaar, *Kysseukorua*. Nyr. XLII, 361, mn. *kylsew* JókK. 113, vö. RMNy. 143. Alakv.: 1. *kilsü*, vö. *kylsw* VirgK. 141, de olvasható *ő-vel* is; 2. *kilső*, vö. 1377. *Kylseu*, 1390. *Kylsew*, *kilső* Born: Préd. 85: 218, Tin. 109, Mon: Apol. 3, 312; 3. *kűlső*,

vö. 1450. *Kwlsewfarkas*, külső MA., PPB. stb.; 4. *kölső*, vö. 1586. *kewlsew*, *kölső* Mel: SzJán. 277, EsztT: IgAny. 167.

Békés: *külsőü*, *külseje*; Szhat: *külsőü* mn.; Medvesalja: *külsőü*, *külseji*; Moldv. csángó: *kühü'lszö*.

Kílső Torontál m. Szaján, Ószentiván, Szőreg, Szeged; *kilseő*, Palócság, Gömör m.; *kiső* Somogy m. Szókedencs; *kiső* Rácalmás; *kivülső* Kolozsvár; *kürső* Kalotaszeg, Kolozs m. Sztána; *küsső* Erdővidék; *küsü* Vas m. Őrség.

Török jövevényszók:

Erő. Vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. csuvas *irek* 'ua.' (EtSz., SzófSz.). Első adat: szn. szárm.? *Ereuca*, szn. 1213. *Ereu* (VárReg.), kn. *ereienec* BécsiK. 12, de: 1211. *ereus*. Alakv.: 1. **erüy* > **erüh*, vö. 1221. *Eruhud*; 2. *ereü*, vö. *Ereu*, *Erev* VárReg.; 3. *errő*, vö. *errös* Szék: Krón. 47; 4. *erü*, vö. *erü*, *erüssen* Mel: SzJán. 249, *erültelen* MA: Bibl. V, 36; 5. **herő* v. *hereü*, vö. *herews* KolGl., *Hereust* VárReg.; 6. *örő*, vö. *Őróusch* Kön-Szj., *ewrewthlen* Ver: Verb. 147, meg *éorössödni* EtSz.; 7. *eré*, ragosképzett alakokban *eré* v. *eré*, vö. *ereth*, *ereuel*, *eresb*, *eres*, *ereten* Serm.Dom., *eres* SchlSzj.; 8. *erre*, vö. *errejit* Felv: SchSal. 8; 9. *heré*, vö. *heeres* WinklK. 363; 10. *öré*, vö. *evres* DomK. 84, *oresbülésére* Bal: CsIsk. 450; 11. **éré*, vö. *eerethlen* JordK. 800; 12. *érő*, vö. *éreiékből* Sylv: ÚT. II, 15, meg *érossythet* uo. 22. Birt. sz.-ragos: *ereyben* JordK. 462, *ereyt* ÉrdyK. 553b, *ereye* uo. 636, *ereere* VirgK. 5, *ereyet* Helt: Bibl. Ib 3; *ereje* Pázm: Préd. 153 stb., de: *erőieuel* Mel: SzJán. 539, id. TMNy. 341, *erőjekben* Ver: Verb. 156, id. TMNy. 341.

Békés: *erőü*, -t, *ereje*, *erejek*; Szhat: *erőü*, -t, *ereje*, *erejek*; Medvesalja: *erőü*, -t, *ereji*; Moldv. csángó: *e'rő*, -t, *ereje* v. *erője*; Hétf. csángó: *erő*, *erüöt*, *ereje*.

Erőnek erejivé Vác NyF. X, 29; *ereje* Torda NyF. XXXII, 18—22, A hajdúk beszéde NyF. LVI, 13; *erő* 'vagyon' Nógrád m., moldv. csángó.

Idő ~ *ideje* l. a *bíró* ~ *bírák* típusban!

Seprő. A *seper-söpör* szárm.-a, ez pedig csuvasos jell. török ny.-ból a honf. el., vö. pl. csagatáj *süpur* 'ua.' (SzófSz.). Első adat: *scopha sepreu* BesztSzj. Alakv.: 1. *séprő*, vö. *seprew* JókK. 96b, *sépröckel* MünchK. 37, ÉrsK. 7b; 2. *söprő*, vö. *söprönc* Mel: Herb. 67; 3. *séprü*, vö. *seprüvel* Com: Jan. 114 Bod: Lex. 166, Váli: OrvK. 66.

Békés: *séprü*, -t, -je; Szhat: *seprü*, -t, -je; Medvesalja: *sépröü*, -t, -je; Moldv. csángó: *seprü*, -t, -k, -je.

Szőllő. Csuvasos jell. török ny.-ból a honf. el., vö. csuvas *sjola* 'bogyó', kazáni *jilák* 'ua.' (SzófSz.). Első adat: hn. összet.

1193. *celeu* ceg MNy. XXXI, 164, kn. 1260/1402. *Chybrezeule*, de : 1075/1217. *sceulleus*. Alakv. : 1. *szēleü*, vö. 1272. *Nogsceleu*, 1219. *Nogzelew*, 1254. *Sceleuscer* ; 2. *szeüleü*, *szölö*, vö. 1279. *Zeulev*, 1317. *Sceuleufeu*, *zewlew* JókK. 91, 92, 1594. *zeöleö*, *zölöt* GuaryK. 17, *zölöket* MünchK. 26, *szölöd* KBécs. C. 5, *szölö* RákGy : Lev. 208 ; 3. *szélé*, vö. *zele* ÉrdyK. 130b, *KeszthK.* 202, 1320. *Pouszelehelye*. Birt. sz.-ragos : 1288. *Taybazeley*, 1324. *Sceuleye*, 1369. *Mochselei*, *zöleieket* DöbrK. 148, *zewleyth* CornK. 249b, *JordK.* 57b, de : *zölöiét* BécsiK. 180, *szölöie* Tel : FelB. 161, *Szék* : Krón. 32, *szölőjébe* Mad : Evang. 180, utóbbi három adatot id. TMNy. 344.

Békés : *szöllőü*, -t, -k, -je ; Szhat : *szöüllőü*, -t, -je ; Medvesalja : *szöüllőü*, -ji, v. -eji ; Moldv. csángó : *szöllö*, -t ; Hétf. csángó : *szüöllö*, -üöt, -ője.

Szellő Tolna m. Decs, Pest m. Sükösd, Csanád ; *szöjlő* Székelyföld, Moldva, Klézse ; *szöüllőü*, *szöülleje* Biharugra (saját gyűjt.) ; *szöllőjek* Torda NyF. XXXII, 22.

Teknő. Vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. krimi *täknä* 'ua.' (SzófSz.). Első adat : hn. 1230—65. *Tekeneu*, kn. *tekenő* GuaryK. 17. Alakv. : 1. *tekenő*, vö. 1469. *Thekenew*, *tekenew* MargL. 52b, 1559. *tekenőth*, 1561. *thekeno* ; 2. *tekenyő* Erd.-Orszgy. II, 287, *tekenyőben* Kisv : Adag. 15 ; 3. *tekenében* Cis. O. 4 ; 4. *teknível* TörtT². I, 282 ; 5. *tekönőth* DebrK. 221 ; 6. *teknő* Veresm : Lev. 260 ; 7. *theknyo* Radv : Csal II, 60. Birt. sz.-ragos : *tekenőjőkre* Tof : Zsolt. 33. Sz. : *tekenelche* 'teknőke' ÉrdyK. 243, *tekenechet* uo., *tekenechenek* uo. ; *teckenés* béka Helt : Mes. 405 ; *tekenős* Misk : VKert. 264.

Békés : *teknőü*, -t, -k, -je ; Szhat : *teknőü*, -t, -je ; Medvesalja : *teknőü*, *teknőü*, -t, -ji ; Moldv. csángó : *tekenyő*, -t, -je ; Hétf. csángó : *tekenyő*, -üöt, -ője.

Tekenő Szlavónia, Rimaszombat, Debrecen ; *tekenő* Palócság ; *tekenő* Gömör m. Hamva ; *tekenyő* Tolna m. Alsónyék ; Dráva mell., Bács m. Bajmok, Szilágy m. Tasnád, Székelyföld, Hétfalu ; *teknő* Csallóköz, Cegléd, Szabadka ; *tekönő* Kalotaszeg, Jákótelke.

Bölcső. Vmely török ny.-ból a honf. el., vö. pl. kumük *bösük* 'ua.' (EtSz., SzófSz.). Első adat : hn. 1413. *Belchew*, kn. *belchew* BesztSzj. Alakv. : 1. *bölcső* l. fentl ; 2. *bölcsé*, vö. *belche* SchlSzj. ; 3. *böcső*, vö. *böchő* PeerK. 340, MA². ; 4. *bölcsü*, vö. *böltsu* GKat : Válts. I, 803, Illy : Préd. II, 551, Gvad : RP. 42 ; 5. *böcsü* Nomencl.

Békés : *böücsőü*, -t, -je ; Szhat : ua. ; Medvesalja : *böücsőü*, -t, -ji ; Hétf. csángó : *büölcsü*, -üt, -üje.

Böcsü Csik m. Csikmadaras ; *bücsü* Nógrád m.

Szerető. Bizonyt. er. Első adat : szn. 1199. *Scereteu*, vö.

MNy. XV, 367 (*Játék a.*), mn. igenév: *zeretűy* JókK. 133, *zeretűin* fn. BécsiK. 52. Alakv.: 1. *szeretű* l. fent!; 2. *szeretű*, vö. *Zerethe* attyanffyay JordK. 351, *zeretűwl* valasztottam ÉrdyK. 415b; 3. *szeretű*, vö. *zeretű* VirgK. 29b, *zerethű* Komj: SzPál. 176. Birt. sz.-ragos: *Sceretei* 1210. VárReg. 134, *zeretűiet* DebrK. 142, *zeretűym* VirgK. 42b, az *ű* *zeretűenek* VirgK. 107b, *szereiteinek* Mikes 62 Lev., id. TMNy. 344.

Békés: *szeretű*, -t, -je; Szhat: ua.; Medvesalja: *szeretű*, -t, -ji; Moldv. csángó: *szeretű*, -je; Hétf. csángó: *szeretű*, -űöt, -ője.

Szereteje Nagybacon NyF. LXXIII, 7, Szenna Nyíri i. m. 20; *szeretű* ~ *szereiteje* Göcsej Nyr. XIV, 164.

Temetű. Elv. a *temetűhely* (XVI. sz. e. f. Murm.) féle kifejezésből; a *temet* egyébként a fgr. er. *töm* ige szárm.-a (SzófSz.). Első adat: 1662. *temetű* MNy. XXVII, 50 és MNy. XVII. 123. Egyéb adat: *temetűre* 'temetés' Nád: Lev. 85.

Békés, Szhat: *temetű*, -t, -je; Medvesalja: *temetű*, -t, -ji. *Temetű* ~ *temetei* Göcsej Nyr. XIII, 256.

Kötű. A fgr. er *köt* (vog. *köt* 'ua.', z. *kytk*- 'befog (lovat)', f. *kytke* 'odaköt'), ige mn. igeneve (SzófSz.). Első adat: szn. 1444. *Kewthew*, kn. 1493. *Elekethe*w. Alakv.: 1. *kétű*, vö. 1555. *elekethe*nek feie, 1556. *nagkete* feyze, *fekethe* RMNy. II, 210; 2. *kötű*, vö. *elewkewthe* RMNy. II, 35, 1525. *kewthe*feg; 3. *ketyű*, vö. *feketye* MargL. 29; 4. *kétű*, vö. 1528. *elekethe*w, 1516. *fykethe*w, *ketheo* RMNy. II, 65, *előkettű* Helt: Krón. 78; 5. *kötű*, vö. 1533. *Elewkewthew*, *kheotheo*t RMNy. II, 65, *főkötű* RMNy. II, 149, *kötű* Kir. besz. 29, *kötűi* Com: Jan. 100, *főkötűiet* Kár: Bibl. I, 494, *térd-kötűeket* Pázm: Kal. 483. Birt. sz.-ragos l. fent!

Békés: *kötű*, -t, -k, -je 'Schürze', *kötűfik*; Szhat: *kötű*, -t, -je; Moldv. csángó: *kötű*, *kötűl* 'Bindestrick'.

Kötű 1. 'spárpa' Háromszék m. Kovászna, 2. 'kötény' Dráva mell., Kiskunhalas, Szeged, Bács m. Bajmok, Tiszahát, Hegyalja, Tokaj, Torna m. Tornaújfalu, Heves m., Borsod m. Diósgyőr, Székelyföld; *fejketűje* Bakony vid. TMNy. 344; *kötűje* Nagybacon NyF. LXXIII, 7. A *kötűre* vonatkozó adatokat vö. a *fű* címszó alatt a *fejketű* adataival!

*

Az e csoportba tartozó névszók nom.-a, csonka tője -ó-ra, -ő-re végződik, a 3. sz. birt. sz.rag előtt és (kivételesen más rag és képző előtt is) *a*, *e* hangot találunk a köznyelvben és sok nyelvjárásunkban: *ajtű* ~ *ajtaja*, *aprű* ~ *apraja*, *mezű* ~ *mezeje*, *tűdű* ~ *tűdeje*. „Az ide tartozó paradigmák nagy részében (amelyekben a váltakozás nem analógiás hatás eredménye) másfelől *ő* ~ *á*, *ő* ~ *é* hangváltást állapíthatunk meg: *tetű* ~ *tetés*,

tetétlen, tetéz, disznó ~ disznának, disznaja, idő ~ idés, idén, idétlen, ideje stb.“ (Gombocz i. m. 50. §).

A csonka többeli *ó-s, ő-s* alakok magyarázata ugyanaz, mint a *bíró, szülő* típusban. Az *ó ~ a, ő ~ e* váltakozást Gombocz a következőképpen magyarázta: A hangváltakozás a szóvégi és hangzóközi *γ* kétirányú fejlődésével van kapcsolatban. A **gyisznay, *mezey* féle szók 3. sz. birt. sz.-ragos alakja eredetileg így hangzott: **gyisznád, *mezeje*, majd a *γ* két magánhangzó közül kiesett: **gyisznád, *mezee*, majd a hiatust *j* (illetőleg *i*) közbeszúrásával szüntették meg: *disznaja, mezeje* (Gombocz i. m. 53. §).

Ez a magyarázat jó a köznyelvi hangállapotra. Azonban nem tudunk vele megmagyarázni néhány nyelvjárási adatot. Ilyenek: *adája* Csallóköz (Nyr. I, 378), moldv. csángó (Nyr. IX, 481), *ajtája* Csallóköz (Nyr. I, 378), *disznait* uo. i. h., *kendéje, kürtéje* moldv. csángó (Nyr. IX, 481), *tetéj, tetéjbe, tetéjön, tetéjje* Szeged, Kiskunhalas, Torontál m. Kishegyes, *szüléje* Békés, Hétf. csángó, *szüléje* palóc nyj. (Nyr. XXI, 309), *féke-téje* Arad m. Pécska.

Gombocz magyarázata teljesen megállna, ha az e csoportba tartozó főnevek 3. sz. birt. sz.-ragos alakjában a *-ja, -je* rag előtt *a, e* volna a hangzó minden nyelvelmélünkben, minden nyelvjárásunkban, továbbá ha a birt. sz.-ragos alakot kivéve a hangváltás e típusban más esetekben nem fordulna elő. Ha azonban a *tetéz, tetétlen* mellett *tetéjje*, a *szülék* mellett *szüléje* stb. alakokat találunk, akkor azt kell feltennünk, hogy e szavak ugyanabba a csoportba tartoznak, mint a *bíró, bírāja*, vagyis az a sejtésünk, hogy a *bíró ~ bírák, idő ~ idén* és az *adó ~ adaja, tető ~ teleje* típus származásilag egy csoportba tartoznak. A jelzett hangváltakozás, ami a köznyelvet és néhány nyelvjárást jellemez, csak különböző irányú történeti fejlődés eredménye. Az *ajtó ~ ajtaja, tető ~ teleje* típus azon tagjaiban, ahol a hangváltakozás történeti fejlődés eredménye, tehát nem analógiás eredetű és néha még analógiás esetekben is megtaláljuk az *ó ~ á, illőleg ő ~ é* hangváltást több nyelvtörténeti emlékünkben és mai nyelvjárásunkban. Természetesen ott, ahol az analógia kiegyenlítő hatása ezeket az alakokat nem szorította ki. Ilyenek: *aitara* MünchK. 69, 149, *aytara* JordK. 79, 311, *aytarol* uo. 513, *aythat* NádK. 699, *aytat* TihK. (EtSz.), *aithat* KazK. 64, *aythan* ÉrdyK. 243; 1393/1446. *fyer, fékötő, fíköttő* MTsz.; *aghnenak* ÉrdyK. 492b; *vefel* LevT. I, 93, *vélegény* Helt: Krón. 188b, *véi* TörtT². III, 326; 1344. *Hyutuserde, erde* SchlSzej., *erden* KulcsK. 121, *erdeböl* Ver: Verb. 80; 1444. Petesius *ferdee* (olv. *ferdē* v. inkább *ferdeje* ?); *meze* VeszprK. 12., *mezenek* KulcsK. 121; *kette* KeszthK. 175; 1524. *wezzeket; else* zylotteet JordK. 358; 1317/1407. *Belse* patak, *belse* zamaraya; *fölse* NagySzK. 254; *ereth, ereuel, eresb, eres, eretelen* Serm.Dom.; *eres* SchlSzej., *eerethlen* JordK. (EtSz.); 1260/1402.

Chybrezeule, zele ÉrdyK. 130b, KeszthK. 202; *tekenében* Cis. 04.; *zerethe* JordK. 351; *elewkewthe* RMNy. II, 35, *jekethe* uo. 210. Szinnyei felsorolja a mi csoportunkban fel nem vettek közül az *eheze* SermDom., *feld mivele* uo., *theremte* WinkIK. 78, *teuelge* 'tévelyg', *keuetkeze* 'követkéze' GyöngyGl. alakokat (MNy. XXVI, 84, NyK. XXVIII, 308).

Vitán felül áll, hogy a teljes töben meglévő váltakozások a 3. sz. birt. sz.-ragos alakot kivéve egy eredetűek, csak az utóbbi kialakulását kell tehát magyaráznunk. Fentebb idézett nyelvjárási adatainkból láttuk, hogy néhány szóban, több nyelvjárásban (így a csallóközi, palóc, csángó, békési, kiskunhalasi, torontálmegyei) a 3. sz. birt. sz.-ragos alakban nem *a*, *e*, hanem *á*, *é* áll a -*ja*, -*je* rag előtt: *adája*, *szüleje*, *téteje* stb. Ha ilyen alakok csak nyelvjárásainkban volnának, akkor lehetne ezeket újabb eredetű analógiás fejlődésnek minősíteni. Van azonban néhány történeti adatunk is. Sajnos, csak a XVI. sz.-i nyomtatványok jöhetnek szóba, itt is csak a magashangú alakok (a különböző *é* jelölésük miatt), mert a mennyiséget kódexeink (néha nyomtatványaink sem) nem jelölik. A XVII. sz.-i nyelvemlékekben már nemigen találunk rá példát. *Buden z* idéz Heltai nyelvéből ilyen alakokat: *ideje*, *esztendeje*, MNyelvészet V, 391, 392. Idézhetjük itt a már idézett *szüleidet* alakot Dévaiból, *sengeje* uo. 81, id. Szinnye y MNy. XXVI, 83., ilyen adatok még példatárunkból *véi* TörtT. III, 326, *velieket* MA: SB. 118, *idéie* Zvon: Post. II, 12, *léptéje* Fal: BE. 589 és ha nem sajtóhiba MA. 1708-i nürnbergi kiadásából a magyar részben *ideje koran valo* alakok (de uo. *Ideje koran*).

Ha a nyelvtörténeti és népnyelvi adatokat összevetjük, a 3. sz. birt. sz.-ragos alak eredetét kétféleképpen képzelhetjük el:

1. Elfogadjuk *Gombocz* magyarázatát. Csak azzal egészítjük ki, hogy néhány nyelvjárásban, néhány szóban nem *adaja*, *ajtaja*, *ideje*, *szüleje* alakok keletkeztek, hanem esetleg utólag a *fája*, *búzaja*, *ruhája*, *fecskéje*, *kemencéje* analógiás hatására *adája*, *szüleje*, *idéje*. E feltevés gyengéje, hogy külön fejlődésnek tartja a 3. sz. birt. sz.-ragos alakot. Tehát eszerint ugyanegy szóban egyfelől *ó ~ á*, másfelől *ó ~ a*, illetőleg *ő ~ é*, másfelől *ő ~ e* hangváltakozás van.

2. A másik magyarázat szerint a 3. sz. birt. sz.-ragos alak kifejlődése nem független az *e* típusban szereplő *ó ~ á*, illetőleg *ő ~ é* hangváltástól. Eszerint a 3. sz. birt. sz.-ragos alak fejlődése a következő lehetett: **adáya* > **adáhá* > **adáa* > *adája*, **ideye* > **idehe* > **idéé* > *idéje*, > *idéje*. Vö. 1055. *azah*, uo. *fizeg azaa*, 1055. *bagatmezee*, 1288. *Marcelneygyaya*, 1353. *Gyasteluk*, 1360. *mezgergya* stb. Az *adája*, *idéje* alakok kialakulását elősegíthette a *fája*, *ruhája*, *fecskéje* stb. analógia. Így keletkeztek *erdén*, **erdéje*, *mezén*, **mezéje* alakok. Ez az ősi hangállapot azonban csak kevés nyelvjárásban maradt fenn. Az *adája*, *aprája*, *ajtája*, *idéje* *szüleje* alakok a legtöbb nyelv-

járásunkban megrövidültek és *ajtaja*, *apraja*, *erdeje* stb. alakok keletkeztek. Ez a rövidülés a XVI. sz. előtt ment végbe. Az okát a hangsúly hatásában kereshetjük. Amint a második nyílt hangzós szótag rövid hangzója az első szótag hangsúlyának hatása alatt kiesett (l. kétnyíltszótagos hangtörvény Horger: NyF. LXV.), ugyanígy ennek analógiájára a második nyílt szótag hosszú magánhangzója megrövidülhetett. Hogy ilyen *adája* > *adaja*, *aprája* > *apraja* rövidülés lehetséges, arra idézhetünk példákat nyelvjárásainkból, így: *marhaját*, *csizmaját* Csallóköz Nyr. I, 378, *óraja*, *marhaja*, *buzaja*, *gazdaja*, *pincéje*?, *szērēncsēm*?, *tisztába*, *óraig*, *öt éves koraig*, *vacsoraér*, *almaér*, *házaér*, *fiaé*, *komaék* stb. alakok Horger, Mnyj. 275. §. E hangjelenség nincs megmagyarázva. Valószínű azonban, hogy itt *ruhája* > *ruhaja*, *vacsoraér* > *vacsoraér* stb. rövidülés történt. Kétségtelen rövidülés a *pincéje*, *szērēncsēm* alak. De én még így magyarázom a székely *facska*, *ruhacska* alakokat is. A váci nyelvjárásban ugyanis látjuk, hogy kicsinyítő képző előtt a tőhangzó megrövidül: *levélke*, *egérke* stb., l. ezt bővebben 24—5 lapon.

Ahol az *ê* rövidülése nem következett be, ott az *é* vagy megmaradt, pl. *kendéje*, *kürtéje* moldvai csángó (Nyr. IX, 481), *szüléje* palóc (Nyr. XXI, 309), vagy pedig zártabbá vált, *é* lett belőle, pl. *tetěj*, *tetějbe*, *tetějön*, *tetějje* Szeged, Kiskunhalas, Torontál m. Kishegyes, *feketéje* Arad m. Pécska, *szüléje* Békés, Hétf. csángó. Az *ê* > *é* fejlődésről bővebben l. az előző fejezetben a 388—9 lapon!

A kérdés csak az eredet szempontjából érdekelhet bennünket. Az egykori hangváltásos állapot ugyanis nyelvjárásainkból egyre jobban kiszorul. E folyamat már a kódexek korában megkezdődött. Hangváltásos adatot a kódexek korában sok szónál már nem is találunk. Nagyobb számban őriztek meg régi *adaja*, *ideje* féle alakokat a göcseji, kemenesaljai és nagybaconi nyelvjárások (Nyr. XIII, 256, NyF. XXXII, 8, NyF. LXXIII, 11). A legtöbb nyelvjárásban és így az általunk behatóan vizsgált nyelvjárásokban is kiveszőben vannak az *adaja* féle alakok. Igen sokszor egymás mellett él a két alak *ajtóuja* és *ajtaja* Békés, Szhat. Jobban megőrződtek a magashangú alakok: *ideje*, *esztendeje*, *erdeje* stb. (L. ez adatokat példatárunkban a címszók alatt!) Kevés ilyen alakot őriztek meg a moldvai és a hétfalusi csángó nyelvjárások.

Debrecen.

Végh József.

Kalotaszeg névutós helynevei.

A névutós helynévadásnak Magyarországon igen tekintélyes multja van. Okleveleinkben a XIV. századtól kezdve fordulnak elő ilyenfajta helynevek. Pl. 1367: *Magyalalath*, 1426: *Erezthweneleth*, 1383: *Serdyafeluth*, 1477: *sas kezeeth*, 1407: *Kertmeguth*, 1444: *Petesiuserdee melleth* (Oklsz.). Kalotaszegen a XVI. századtól kezdve találhatók a névutós helynevek igen nagy számban.¹

A névutós helynevek egy része valószínűleg egy helynek a tüzetes megjelölésére szolgáló mondatból szakadt ki és vált önálló helynévvé. Már az Oklsz.-ban is találunk ilyen példákat. 1436: *Insula magna Bendwelethwalozygeth* appellata. 1413: *In loco parthelethwalo Agyagus vocato*. 1496: *Siluan Hawas-melleth walo Erdew nuncupatum*. A kalotaszegi helynévanyagban is számos ilyen esetre bukkanhatunk. Pl. 1756: *Garda alatt valo hegy(en)*. 1761: *Gunyága torok előtt való szüget*.

A mondatokban előforduló névutós helynevek egy érdekes kérdést vetnek fel itt is, azt t. i., hogy milyen nehéz néha a helynév és köznév közötti határ megállapítása (vö. Bárczi, SzófSz. IX). Pl. 1773: Kaproncza fűben az *Erdő* felől. 1728: Az által ut mellett a *Patakon* innet. Hogy az ezekben a mondatokban előforduló *erdő* és *patak* szó helynév, vagy pedig az ezekben a mondatokban előforduló helynevek (Kaproneafű, Általút) a kérdéses területtel kapcsolatos közelebbi helymeghatározásra szolgáló köznév-e, nehéz eldönteni.

Az egyes helynevek jelöléskörének terjeszkedésére felvilágosítást adhatnak néha a névutós helynevek. Pl. Szucságon 1781-ben szerepel egy *Lónai ösvény mellett* helynév. Ma nemcsak az utat nevezik *Lónai ösvénynek*, hanem a mellette elterülő szántóföldeket is. Az ilyen jelölésköri tágulás tehát sokszor a névutós helynévalak kihalásával jár együtt. Hasonló eset történhetett Egeresen a *Jegenyei patak* helynévvel kapcsolatban is.

¹ Itt is hálás köszönetet mondok professzoromnak, dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úrnak, aki lehetővé tette nekem, hogy Kalotaszeg élő helyneveinek egy részét 1941 nyarán összegyűjtsem. Ő volt szíves a figyelmemet a névutós helynevekre felhívni és a kalotaszegi helynévanyag céduláit rendelkezésemre bocsátani; dolgozatom megírásakor tanácsaival, útmutatásaival támogatott. — Az összes adatokra nézve l. Szabó T. A., *Kalotaszeg helynevei I. Adatok*. Kolozsvár, 1942.

Sajnos, a legtöbbször lehetetlen megállapítani, hogy egy-egy történeti helynév eredetileg milyen területet jelölt.

Megtörténhetik az is, hogy egy-egy tőhelynév kihal, de a névutós származék megmarad. Kisbácson pl. van *Kapuselő* és *Kapusút* helynév, de *Kapus* helynevet nem találtam; az *Omlás alatt* rumén alakja *Omlás*, de a magyarban ma már nem ismerik az *Omlás* helynevet, csak a névutós változatot.

A névutóval ellátott helyneveket három csoportba oszthatjuk. Ezeket a csoportokat az egyes címszókön belül ugyanazon szám alatt, mint itt alább, külön tárgyalom.

1. A névutós helynevek egy részének csak alárendelt másodrangú szerepe van egy más helynév területének a közelebbi jelölésére. Pl. 1767 : *Barancs patakán felyül* a' Borsos n. h.-ben. 1650 : az *Nadas vize mellet* levo Malom helyly. Az ebbe a csoportba tartozó névutós helynevek ilyenféle mondatokon kívül nem fordulnak elő, tehát mint névutós szerkezetnek önálló helynévi szerepük nincsen.

2. A névutós helynevek egy másik részének ilyen alárendelt szerepe is van, de önállóan is előfordul. Ebben az esetben a keletkezési sorrend tekintetében azt várnók, hogy egy-egy ilyen névutós helynév előbb alárendelt szerepben forduljon elő és azután ilyen kapcsolatból kiemelkedve önálló helynévként találkozzunk vele. Az adatok azonban sokszor mást mutatnak : sok névutós helynév előbb önállóan fordul elő és a történeti forrásokban csak később bukkanunk rá egy-egy mondatban. Itt tudnunk kell, hogy a történeti adatok a birtokviszonyok megjelölésére szolgáltak; ezzel magyarázható, hogy egy-egy önállóan előforduló névutós helynév később egy bizonyos terület tüzetesebb megjelölésére szolgáló mondatban újból másodrendű szerephez jut.

3. Több névutóval kapcsolatban a helynevek nagy része önállóan fordul elő.

Természetesen nem mindig ugyanaz a névutó szerepel egy-egy helynév mellett, hanem a felsoroláson kívül, a mondattani viszonyoknak megfelelően ugyanannak a névutónak más alakja is kerülhet a helynév mellé. Pl. *Bükk alatt*, de (mondatban) : *Megyek a Bükk alá*. Néha az ilyen mondatból kivált névutós helynév került a felsorolásba.

A névutóval rokonértelmű és vele egy tőből képzett térszíni formanév is szerepelhet a névutóval váltakozva ugyanazon helynév mellett.

Ezek után rátérek a névutós helynevek címszók szerint való tárgyalására. Az előfordulás évszáma, illetőleg az évszámok után közlöm az illető helynevet eredeti helyesírással, ha csak egyszer, maival, ha többször fordul elő. A helynév után []-ba tettem a község nevének rövidítését;¹ ha ugyanaz a névutós

¹ Rövidítések : B. = Kisbács, Bb. = Bábon, Bg. = Bogárdelke, Bh. = Bánffyhungad, D. = Kalotadámos, Dr. = Nádasdaróc,

szerkezet több községben előfordul, akkor az előfordulás ideje után a község nevének rövidítése következik. A községek nevének rövidítéseit alább betűrendben soroltam fel.

Ha a névutó térszíni formanévvel váltakozik, nem soroltam fel újból a névutós alak előfordulásának idejét és a névutós helynevet mindig mai helyesírással írtam le. Az ilyen váltakozások felsorolásának az esetében községenként és ezen belül betűrendben csoportosítottam az anyagot.

alatt: „unter”.¹

1. 1822: Asott Kőnél az *Agyag Verem alatt* [Mm.]. 1822: *Batizok gödre alatt* a' Patak közt [Gy.]. 1671: *Bene alat* az vásár kortuelinél [Mr.]. 1731: A *berek szakadás alatt* a patakon [Zs.]. 1754, 1813: a *Budvájos alatt* a Nád szélén [Zs.]. A' Csutkos Szélybe való *Déde alatt* [Mm.]. 1720: A Kalota Révnél a *domb alatt* [R.]. 1775: Rogna az *Erdő alatt* [Mn.]. 1760: a Mákoi réthnek... az *Eszkos oldal alatt* levő szelyin [M.]. 1754: *Falu alatt* az Ország után fellyül [Kl.]. 1813: *Fejér Árok alatt* az Apro nyilak között [Kd.]. 1831: A' Kis oldalan a' *Fiscalis Csűrös kert alatt* [Mv.]. 1642: az nyaras hegy oldalaban az *Garcz alat* [Mm.]. 1756: *Garda alatt* való hegyb(en) [Mb.]. 1752: *Horgas iránt való oldal alatt* [Kl.]. 1676: hassittia az hatart... az *Karako alat* megh keresztzet fák [B.]. 1699: *Kerek erdő alat* a Térben [E.]. 1768: *Keresztpám oldal alatt* az Almás vizin [Kl.]. 1767: A *Kopatz Domb alatt* a Csorgonál; 1822: Bokorba *Kopatz Domb alatt* [Mm.]. 1836: A' *Kosznu Domb alatt* a' Patak és a nyomás között [Kf.]. 1822: Csorgosba *Koszorús Kő alatt* [Gy.]. 1737: Bikali Hegyen a *Kő alat* [Ny.]. 1822: *Kőrös Bértz alatt* Kis tekerő Patak felől [Mm.]. 1756: *Körtvély-fa alatt* lévő Csorgónál való Völgyben [R.]. 1754, XVIII. század közepe: Szén égetőben a *kurta hegy alatt* [Bh.]. 1754, 1813: Hollósban a *Lapuhás alatt* [Mr.]. 1831: ...in loco a' *Magura alatt* a Lomb dicto [Mv.]. 1699: *Majorság Szollo alat* a Sombori utnál [E.]. 1757: Falun kívül a *mesde alat* [Mm.]. 1757: A Patak közt *Nagy Nyír alatt* [Mm.]. 1803: *Nagy Nyíl alatt* való Réten [Mm.]. 1822: A kis kőnél a' *Nyilak alatt* [Gy.]. 1725: az Pad oldalban az Gorboi ut mellett az *régi akasztója alatt* [T.]. 1809: A Szilvásban a *Remete alatt* [Sz.]. 1813: a' Falun alól a' *Szölő alatt* egy

Dt. = Deréte, E. = Egeres, F. = Farnas, Gy. = Gyerővásárhely, I. = Inaktelke, J. = Jákótelke, Jg. = Jegenye, Kd. = Ketesd, Kf. = Körösfő, Kl. = Kőzéplak, Kp. = Kispetri, Ks. = Magyarkapus, M. = Mákófalva, Mb. = Magyarbikal, Mk. = Magyarókerke, Mm. = Magyargyerőmonostor, Mn. = Magyarnádas, Mr. = Méra, Ms. = Magyarsárd, Mv. = Magyarvalkó, Nk. = Magyarkapus (Nagykapus), Np. = Nagypetri, Ny. = Nyárszó, R. = Remete, sz. = szántó, Sz. = Szucság, Szt. = Sztána, T. = Türe, u. = utca, V. = Vista, Va. = Váralmás, Z. = Zentelke, Zs. = Zsobok.

¹ Ennek a névutónak a Szhsz.-ban szereplő hármas jelentése 1. „unter”, 2. „közéleben, mellett”, 3. „mögött, végében” Kalotaszegen is megvan, de a helyneveket e három jelentés szerint csoportosítani lehetetlen.

káposztás kert [Kd.]. 1808 : a' *Templom alatt* a' Biro Utzája megett [D.]. 1672 : aboronas kutnal a *tisztas alat* [Kk.]. 1673 : *Varadj ut alatt* valo Nagy föld [Bh.]. 1822 : Nyires szegbe *Veres ut alatt* [Mm.].

A forduló megjelölésére szolgáló mondatban is szerepel néha ez a névutó.

1813 : *Kis Tsere alatt* valo Fordulo [D.]. 1813 : A' második Fordulo, mely *Köves Hegy alatt* valonak neveztetik [Nk.]. 1813 : Az első Fordulob(an) mely *Pad alatt* valonak neveztetik [D.].

2. 1822 : A' *Bánya alatt* lévő láb föld ; 1717, 1744, 1757, 1765 : *Bánya alatt* [Mm.]. 1785 : *Batiz Dombja alatt* valo irtás ; 1785, 1822 : *Batizdomb alatt* [Gy.]. 1813 : A' *Berek alatt* egy kis irtás ; 1766, 1768, XVIII. század vége : *Berek alatt* [Mr.]. 1813 : a Kis Rét kuttya mellett a' *Borbát alatt* ; 1738 : *Borbát alatt* [Kd.]. 1715 : A Magyar Telekben a *Bögöz alat* ; 1728 : *Bögöz alatt* [Kk.]. 1813 : *Tsergő alatt* Pap Rétytinek hivatik ; 1792 : *Csergő alatt* [Kd.]. 1739 : *Doha alatt* a térben [Kl.]. 1752, 1775 : *Doha alatt* [Kl.]. 1785 : A Derétei utban az *él alat* ; 1822 : *él alatt* [Mm.]. 1813 : A' *Falu alatt* Nyárszo Patakánál ; 1681, 1737, 1741, 1754 : *Falu alatt* [Ny.]. 1831 : A Kelemen Malma mellett a *gát alatt* ; 1719, 1771 : *Gát alatt* [Mv.]. 1714 : a *halom alatt* a Sarós Patak mellett ; 1728 : A *Halom alatt* a Huszár szugoljojan feljül ; 1672, 1715, 1720, 1737, 1754, 1811 : *Halom alatt* [Kk.]. 1754 : *hegy alatt* a Farnasi ut mellett ; 1941 : *Hegy alatt* [Zs.]. 1768 : a' *kő hegy alatt* a' Tonál ; 1771, 1781 : *Kőhegy alatt* [Kk.]. 1768 : *Kőrös alatt* való parlag ; 1754, 1771, 1813, 1838 : *Kőrös alatt* [M.]. 1699 : *Majorság Szollo alat* a Sombori utnál ; 1699 : *Majorság szőlő alatt* (többször fordul elő) [E.]. 1822 : Szoros utba *Nyáras alatt* ; 1761 : A' Bábucz Völgyén a *Mogyorós alatt* a térbe ; 1813 : *Mogyorós alatt* [Va.]. 1642, 1717, 1757,¹ 1765, 1822, 1938 : *Nyáras alatt* [Mm.]. 1731 : *Oláh Erdő alatt* lévő patak mellett ; 1737, XVIII. század közepe, 1754, 1770, 1792 : *Oláherdő alatt* [Bh.]. 1671 : Az *Omlás alat* egi Sylvás kert ; 1813 : *Omlás alatt* a' Kutnál ; XVIII. század vége : *Omlás alatt* [Mr.]. 1813 : Czold Pataka mellett az *orbán alatt* [Va.]. 1754, 1761, 1941 : *Orbán alatt* [Va.]. 1732 : Nyárszo Pataka mellett a *Szakadik alatt* ; 1737 : *Szakadek alatt* [Š.]. 1822 : *Várhegy alatt* a Sárnál ; *Várhegy alatt* az Eszakba ; 1770, 1836 : *Várhegy alatt* [Mm.].

3. 1721, 1737, 1754, XVIII. század második fele, 1792, 1813 : *Agyagásó* — [D.]. 1699 [E.], 1737 [Kk., Mk.], 1793 [Szt.] : *Agyagos* — 1699 : *Agyagos Domb* — [E.]. 1785 : *Akaszto* — [Gy.]. 1765 : *Akaszto Domb* — [Mm.]. 1785, 1793 [Gy.], 1688 [Mm.], 1699 [Mv.] : *Akasztófa* —. 1822 : *akasztófa bérte* — [Gy.]. 1699 : *Ant bercze* — [E.]. 1767 : *Apro Kereszt* — [Mm.]. 1785 :

¹ 1759-ben *Nyáros oldal alatt* hn. szerepel.

arany kut csorgója — [Mv.]. 1754, 1768 : *Aranymáj* — [M.]. 1941 : *Bány'* — [Mk.]. 1802 : *Barancs* — [Bh.]. 1738 : *Bartanyir* — [Kd.]. 1669, 1673, 1683, 1705,¹ 1712, 1714, 1715, 1720, 1737, 1742, 1754, 1757, 1771, 1781, 1782, 1792 : *Belényes* — [Bh.]. 1754, 1771 : *Béles hegy* — [Mv.]. 1721 [D.], 1714, 1739, 1752, 1768, 1813 [Kl.], 1756, 1813 [Mb.], 1699 [Mv.], 1936 [Zs.] : *Berek* — XVIII. század közepe, 1754, 1792 : *Bíró cseréje* — [Bh.]. 1699 : *Bíró Erdeje alatt* [E.]. 1714, 1755 [Kl.], 1822 [Mm.] : *Bokor* — 1737 : *Boronyu kert* — [D.]. 1715, 1720 : *Boros* — [Bh.]. 1572, 1636, 1716, 1722, 1737, 1754, XVIII. század második fele, 1792 [Bh.], 1813 [Kd.] : *Botos* — 1864 : *Bükk* — ; 1892 : *Bükkös* [Kp.]. 1699, 1941 : *Czeke* : *Czeka* : *Czege* : *Cseké* : *Czeké* : *Cekle* — [E.]. XVIII. század második fele, 1785 [Mm.], 1791 [Ks.], 1941 [Kf.], 1892 [Np.], 1737 [Ny.], 1754 [Sz.], 1772, 1807 [T.] : *Csere* — 1737, 1805, 1806 : *Cserefő* : *Sere fű* : *Serefő* — [Mk.]. 1792 : *Csere oldal alatt* [Bh.]. 1792, 1941 : *Cseresnyefák* — [S.]. 1754 : *Cseresznyés* — [Mv.]. 1941 : *Cseret* — [T.]. 1941 : *Csigás* — [Va.]. 1699 : *Csíki alatt* [E.]. 1699 : *Csoka hegy alatt* [E.]. 1941 : *Csonka* — [Va.]. 1737 : *Csonka Nyir* — [Bh.]. 1941 : *Csorgó* — [V.]. 1936 : *Csöszlik* — [Zs.]. 1737 : *Csőna* : *Csona Bük alatt*, 1805 : *Csőne Bükk* —, 1806 : *Csina bik* —, 1941 : *Csúnyabik* — [Mk.]. 1770, 1941 : *Csúp* — [V.]. 1941 : *Csutkos* — [I.]. 1672 : *Csücs alatt* [Szt.]. 1765, 1803 : *Dédahegy* — [Mm.]. 1822 : *dellő* — [Gy.]. 1822 : *Derise Mező* : *Deritze Mező* — [Mm.]. 1772 : *Diszno Kő* — [T.]. 1941 : *Dobogó* — [T.]. 1737 [S.], 1941 [Zs.] : *Domb* — 1840 : *Dombavár* — [Ks.]. 1719 : *erdő* — [Ms.]. 1792 : *erdő Fődi n. h.* — [S.]. 1742 : *Ereszkedő* — [Mv.]. 1683, 1731 : *Erős* — [Bh.]. 1941 : *Észek* — [Va.]. 1737 : *Falka alatt* [D.]. 1717 : *Falka liget* — [Mm.]. 1880, 1941² [J.], 1768³ [M.] : *Falu* — XVIII. század vége : *Falu Erdeje* — [Mr.]. 1699 : *Falu Szőlője alatt* [E.]. 1754, 1803, 1831, 1938 : *Fancs* — [Mv.]. 1731 : *Fenekellen to* — [Bh.]. 1715 : *Fenyő Erdő* — [Ms.]. 1813 : *Fogás szőlő* — [Szt.]. 1751 : *Foris Janos pusztja szőlője* — [D.]. 1737 : *Földvár* — [Bh.]. 1822 : *Gábris Dombja* — [Gy.]. 1941 : *Gané* — [Sz.]. 1754 : *Garasné Dombja* — [Bh.]. 1733, 1740 [Kk.], 1941 [T.], 1770 [V.], 1936 [Zs.]⁴ *Garc* — 1737 : *Garda* — [D.]. 1720, 1737 : *Garda fark* — [Kk.]. 1771 : *Gát* — [M.]. 1941 : *Gaz* — [Kf.]. 1936 : *Gíra* — [Zs.]. 1941 : *Gyűrűs* — [V.]. 1864, 1941 [B.], 1941 [Kp.] : *Hágó* — 1809 [Kk.], 1806 [Mk.], 1731 [V.] : *Hegy* — 1941 [Bg.], 1752, 1756 [Mn.] : *Hegyes* — 1785 : *hegyes Domb* — [Gy.]. 1756 : *Hegyes Erdő* — [Mn.]. XVIII. század közepe : *Hernot* — [Bh.]. 1831 : *hirtelen hágo* — [Mv.] 1813, 1836, 1850 [Kf.], 1768 [M.] : *Horgas* — 1765, 1803 : *Hosszúberek* — [Mm.]. 1694, 1737, 1792 : *Hosszúbükk* — [Bh.]. 1737 :

¹ *Belenyes hegje alatt.*

² *Falalatt.*

³ *Falun alatt.*

⁴ *Gurc alatt.*

hosszú Csere alatt [S.]. 1822 : *Illyés aranya* — [Gy.]. 1738 : *Irtovány* — [Kd.]. 1699 : *Kamara bük alatt* [E.]. 1941 : *Kánya* — *Kányó* — [B.]. 1755 : *Kaszáló fa* — [Kl.]. 1936 : *Kecskés* — [Zs.]. 1785 : *Kender föld* — [Gy.]. 1771 : *Kender nyilak* — [M.]. 1768, 1771 : *Kerek bükk* — [M.]. 1792 : *Kerek Csere* — [T.]. 1731 : *Kerek Domb* — [Bh.]. 1785 : *Kerek Omlás* — [Gy.]. 1752 : *Keresztám oldala* — [Kl.]. 1941 [Bg.], 1737, 1813 [D.], 1813 [Kk.], 1941 [Nk.] : *Kert* —. 1864 : *Kertek alatt* [S.]. 1771 : *Kerülő Far* — [T.]. 1757, 1808 : *Két bükk* — [Mm.]. 1813 : *Kis Berek* — [Kp.]. 1822 [Gy.], 1754, 1941 [Kp.], 1671 [Mr.] : *Kiscsere* —. 1785 : *Kis Erdő* — [Gy.]. 1739 : *Kis erdő hágója* — [Kk.]. 1752, 1813 : *Kiskő* — [Kl.]. 1699 : *Kis köz* — [E.]. 1770 : *Kis László tsere alatt* [V.]. 1756 : *kis Szakadás n. h.* — [Mb.]. 1771 : *Kotsis Andras pusztája* — [M.]. 1756 : *Kode n. h.* — [F.]. 1822 : *Kolnyik* — [Mm.]. 1572, 1737, 1754, 1792 : *Komlóhegy* — [Bh.]. 1731¹ 1754, XVIII. század második fele : *Kópa* — [Bh.]. 1759, 1765, 1767, 1803 : *Koszorú* — [Mm.]. 1785, 1822 [Gy.], 1792 [Kl.]. 1892 [Np.], 1941 [T.] : *Kő* —. 1737, 1941² : *Kőhegy* — [Mk.]. 1737 : *Kő hegy farka alatt* [Mk.]. 1754, 1765, 1803, 1808, 1813, 1836 : *Kőkapu* — [Mm.]. 1744 : *Kőrösfői hágó* — [Dt.]. 1715, 1720 : *Kőröshegy* — [Mk.]. 1765 : *Kőrtvélyes völgye* — [Jg.]. 1936, 1941 : *Kövek* — [Bh.]. 1754 [Nk.], 1793 [Szt.] : *Köveshegy* —. 1756 : *köves oldal* — [F.]. 1737, XVIII. század közepe [Bh.], 1792 [Kd.] : *Középpoldal* —. 1775 : *Leveles Háj* — [Kl.]. 1766, 1768 : *Liderkő* — [Mr.]. 1681, 1737 : *Lógát* — [Ny.]. 1754, 1831 : *Lökös útja* — [Mv.]. 1785 : *Mákai út* — [Gy.]. 1941 : *Mál* — [Mb.]. 1802 : *Malom* — [Bh.]. 1737, 1754, 1813 : *Malomárok* — [Mk.]. 1768, 1772 : *Malom bérce* — [T.]. 1721 : *Malomszegi erdő* — [Bh.]. 1754, 1771, 1797, 1831 : *Malota* — [Mv.]. 1936, 1941 : *Mánóvilla hegye* — [Bb.]. 1936 : *Meggyes* — [Zs.]. 1737, 1813 : *Meggyesmál* — [D.]. 1681 : *mész mál* — [Ny.]. 1813 : *Mész Part* — [Szt.]. 1672 : *mespest alatt* [Szt.]. 1737 : *Miriszlo* — [Bh.]. 1737, 1770 : *Mogyoróbokor* — [Ny.]. 1754 : *Magyaros* — [Bh.]. 1754, XVIII. század második fele : *Moha dombja* — [D.]. 1628 : *Musdaly alatt* [Sz.]. 1822 : *Nádikk* —; 1941 : *Nádék* — [Ks.]. 1831 : *Nagy Barazda* — [Mv.]. 1741 [Bg.], 1768, 1771 [M.] : *Nagy hegy* —. 1892 : *Nagy Kert* — [M.]. 1785 : *Nagy követes* — [Gy.]. 1785 : *Nagy Mező Nyirja* —; *Nagy Mező Nyire* — [Gy.]. XVIII. század közepe, 1792 [Bh.], 1813 [Kd.] : *Nagyoldal* —. 1756 : *Nyáros n. h.* — [F.]. 1785, 1793 : *Nyárjék* — [Gy.]. 1759 : *Nyaros oldal* — [Mm.]. 1813 [J.], 1715, 1720, 1728, 1737 : *Nyír* — [Kk.]. 1813 : *nyoltz Bükk* — [Bg.]. 1756 : *nyugvo Domb* — [Mb.]. 1831 : *oláh kut* — [Mv.]. 1699 : *Oláh mező alatt* [E.]. 1738 : *Oláh szil* — [Kd.]. 1734 : *Olah Szilva* — [Kd.]. 1831 : *Oláhut* — [Mv.]. 1731 : *oldal* — [V.]. 1941 [B.], 1754, 1813 [M.], 1642 [Mm.] : *Omlás* —. 1756 : *Omlás kut* —

¹ *Kop* —

² *Kőhög* —.

[Mr.]. 1737 : *ombaj* — : *Omboj* — [Bh.]. 1806, 1941 : *Ordományos* — [Mk.]. 1699 : *Osvát kerti alatt* [E.]. 1715 : *Öllyves Berke alatt* [Ms.]. 1671 : *Eordogne szolloie alatt* [Mr.]. 1737 [Ny.], 1715 [Ms.] : *Őrhegy* —. 1851 : *palota* — [V.]. 1766, 1768, XVIII. század vége, 1813 : *Pap cseréje* — [Mr.]. 1941 : *Pabdomb* — [Nk.]. 1781 [I.], 1941 [Nk.] : *Paperdeje* —. 1754, 1771 : *Pap útja* — [Mv.]. 1941 : *Part* — [Ks.]. 1813, 1815 : *Picik szőlő* — [Mb.]. 1754, 1781 : *Pogánykút* — [Sz.]. 1768, 1792 : *Popája* — [Kl.]. 1792 : *Prits Dombja* — [Mn.]. 1710, 1741, 1754 [Bg.], 1671 [Mr.], 1936¹ [Zs.]. 1792 : *Pusztla* —. 1699 : *Pusztla malom alatt* [E.]. 1781 : *Pusztla Szőlők* — [M.]. 1717, 1757 : *Ravaszlyuk* — [Mm.]. 1731 : *régi halas Tó Gátja* — [V.]. 1771 : *Régi kender nyilak* — [M.]. 1647 : *Reketties alatt* [R.]. 1737, XVIII. század közepe, 1754, 1786, 1792 : *Renget* — [Bh.]. 1737 : *Reszeg alatt* [S.]. 1731, 1737, 1754, XVIII. század második fele, 1792 [Ny.], 1892 [Np.] : *Rókalyuk* —. 1807 : *rosz oldal* — [T.]. 1683, 1772, 1807 : *Simon erdeje* — [T.]. 1813, 1817, 1831 : *Sulyom* — [Mv.]. 1699 [E.], 1941 [Mk.] : *Szakadás* —. 1941 : *Szakadások* — [E.]. 1712 : *Száraz domb* — [Bh.]. 1756 : *Szekes áll n. hegy* — [F.]. 1737 : *Szellyes Parlag* — [Bh.]. 1754 : *Széna mező Szőlője* — [Mb.]. 1813 : *Szép Erdő* — [Sz.]. 1936, 1941 [Bb.], 1770, 1941 [V.] : *Szél* —. 1696, 1756 : *Szélbarázda* — [Mn.]. 1737 : *Szilágy oldal* — [Bh.]. 1766, 1768 : *Szilvás* — [Mr.]. 1737, 1792 [D.]. 1756 [F.], 1754, 1813, 1941 [Kp.], 1761—62 [Kl.], XVIII. század vége [Mr.]. 1731, 1737, 1754, XVIII. század második fele, 1792, 1813, 1892 [Ny.], 1770 [V.], 1936 [Zs.] : *Szőlő* —. 1795 : *Szőlők* — [Np.]. 1752 : *Szőlő kert* — [Kl.]. 1831, 1938 : *Szőlőmáj* — [Mv.]. 1807 : *Ször* — [D.]. 1737 : *Szurdok fő* — [Mk.]. 1766, 1768, 1813 : *Szüküllő* — [Mr.]. 1746 : *Tamás Falvi Erdő* — [Kl.]. XVIII. század vége : *Törökné kendere* — [Mr.]. 1734, 1738 : *Török rétje* — [Kd.]. 1781 : *Udvar* — [Z.]. 1738 [Kd.], 1941 [Zs.] : *Újhegy* —. 1936 : *Utomáj* — [Zs.]. 1813 : *Urak szőlője* — [M.]. 1781 : *Uraság kerte* — [M.]. 1813, 1941 [Mk.], 1941 [Ks.] : *Út* —. 1754 : *Vadkörtyélyes alatt* [Mv.]. 1941 : *Vágás* — [Va.]. 1792 : *Vágot Csere alatt* [S.]. 1892 : *Vár* — [Va.]. 1708 : *Vaskapu* — [Bh.]. 1806 : *Venikés* — [Mk.]. 1752 : *verebes völgy* — [Kl.]. 1671 : *Verés keő alatt* [Mn.]. 1766, 1768 [Mr.], 1737, 1754, XVIII. század második fele, 1805 [Z.] : *Veresmart* —. 1941 : *Verespart* — [Nk.]. 1766, 1768 : *Vérvölgy* — [Mr.]. 1792 : *Virágos Domb* — [T.]. 1775 : *Zegerdo* — [Mn.]. 1683, 1742, 1754, 1792 : *Zomboj* — [Bh.].

Van arra is néhány példa, hogy az *alatt* névutóval képzett helynevek egy része tovább fejlődhetik és mint helynévi egység egy újabb összetétel előtagjává válik.

Cserealatti kenderfódek [Kf.]. Hágalatti rit [Kp.]. 1941 : Kőrösódal alatti gyepek [Mk.]. Kőrösódal alatti kút [Mk.]. Kőrös-

¹ *Puszt* —.

vögy alatt kút [Mk.]. Ódalalatti út [Kk., Z.]. Serefü alatt kút ; Seref alatt patak (Mk.). Szőllalatti tábla [Va.].¹

Mivel az *alatt* névutónak térszíni vonatkozásban ugyanaz a jelentése, mint az ugyanebből a töből képzett *alj* térszíni formanévnek,² elég gyakori eset, hogy a helynév mögött lévő *alatt* névutó az *alj* térszíni formanévvel váltakozik.

Hágó alatt ~ 1734, 1941 : *Hágó alja* [B.]. — *Belényes alatt* ~ XVIII. sz. eleje, 1718, 1731, XVIII. sz. vége, 1800, 1803, 1831, 1892, 1941 : *Belényes alja*. — *Boros alatt* ~ 1803 : *Borosally*. — *Botos alatt* ~ 1685, 1731, 1792, 1941 : *Botos alja*. — *Középpoldal alatt* ~ 1737 : *Középpoldal allya*. — *Mogyorós alatt* ~ 1757, 1782 : *Mogyorós alja*. — *Nagyoldal alatt* ~ 1731 : *Nagy oldal allya*. — *Oláherdő alatt* ~ 1941 : *Oláerdő äjja* [Bh.]. — *Pusztá alatt* ~ 1773 : *Pusztá allya* [Bg.]. — *Szöllő alatt* ~ 1737 : *Szöllő ally* [D.]. — *Kamara bük alatt* ~ 1699 : *Kamara bük allya*. — *Majorság szöllő alatt* ~ 1699 : *Majorság szöllő allya* [E.]. — *Halom alatt* ~ 1737, 1803 : *Halom alja*. — *Kőhegy alatt* ~ 1768 : *Kő hegy állyi* (?) földek [Kk.]. — *Fejér árok alatt* ~ 1792 : *Fejér arok allya*. — *Irtovány alatt* ~ 1941 : *Írtoványäjja*. — *Középpoldal alatt* ~ 1941 : *Középpódal äjja*. — *Török rétje alatt* ~ 1738 : *Török réti allya*. — *Újhegy alatt* ~ 1941 : *Újhegy äjja* — [Kd.]. *Csere alatt* ~ 1941 : *Cseräjja* [Ks.]. — *Horgas alatt* ~ 1864 : *Horgas allya* [Kf.]. — *Berek alatt* ~ 1766, 1768, 1775, 1860, 1941 : *Berek alj(a)*. — *Doha alatt* ~ 1768, 1792 : *Doha alja*. — *Keresztám oldala alatt* ~ 1752 : *Keresztám oldalának az alja* [Kl.]. — *Berek alatt* ~ 1843, 1864, 1941 : *Berek alja*. — *Garda alatt* ~ 1756 : *Gardallya*. — *Széna mező szőlője alatt* ~ 1941 : *Szinamezäj* [Mb.]. — *Akasztódomb alatt* ~ 1642 : *akaszto domb alya*. — *Nyáras alatt* ~ 1759 : *Nyáras äjja* [Mm.]. — *Berek alatt* ~ 1868, 1915, 1941 : *Berek alja*. — *Lapuhás alatt* ~ 1941 : *Lapúhasäjja*. — *Omlás alatt* ~ 1671 : *Omlas Allia*. — *Szilvás alatt* ~ *Szilvásäjja* [Mr.]. — *Kert alatt* ~ 1941 : *Kertäjja* [Nk.]. — *Csere alatt* ~ 1941 : *Csereäjja*. — *Falu alatt* ~ 1941 : *Faläjja*. — *Mézmál alatt* ~ 1941 : *Mézmáräjja*. — *Órhegy alatt* ~ 1941 : *Órhegyäjja*. — *Szöllő alatt* ~ 1840, 1941 : *Szöllő alja* [Ny.]. — *Cseresnyefák alatt* ~ 1892 : *Cseresnyefák alja*. — *Kertek alatt* ~ 1864 : *Kertek alja*. — *Részeg alatt* ~ 1864 : *Részeg alja* [S.]. — *Köveshegy alatt* ~ 1813 : *Köveshegy allya* [Szt.]. — *Kerecsere alatt* ~ 1765 : *Kerek Csere Allya* [T.]. —

¹ Az *alatt* névutónak *alá* alakja is szerepelhet felsorolásban helynevek mellett. 1734 : *Bik* — [Mb.]. 1938 : *Fancs* — [Mv.]. 1742 : *halas to allá* [Bh.]. 1941 : *Kert* — [Nk.]. 1733 : *Keskeny Csere ala* (Bg.). 1892 : *Szöllők* — [Np.]. — Az *alá* névutó váltakozik az *alatt*-al a magyarvalkói *Fancs* helynév esetében ; Magyarkapuson pedig az *alatt* és *alja* térszíni formanévvel (*Kert* —). Kalotaszentkirályon középfokban találjuk 1781-ben : *Rengeten alább*.

² Vö. Nyr. XL, 158 és Árvay József, A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben. MNyvv. 41 III, és kny. S.

Berek alatt ~ 1936 : *Berekāj.* — *Meggyes alatt* ~ 1864, 1936 : *Meggyes alja.* — *Pusztalatt* ~ 1941 : *Pusztājja* [Zs.].

Ezekből a példákból megállapítható, hogy az *alj* térszíni formánév a jelenlegi nyelvhasználatban több esetben kiszorította az *alatt* névutót.

alul alól : „unterhalb“.

1. 1752 : az Bene mellett az *alsó Kuton alól* [Kl.]. 1587 : a' Kalota vize mellett Veres Mart nevű heljen *Bálint András Malmán alol* (Mv.). 1676 : Tilalmas Viz az *falun alol* az patak [B.]. 1714, 1755 : *Falun alól* az ország útján felül [Kl.]. 1752 : az *Falun alól* az Almás vize mellett ; az *Falun alól* az Keresztám oldala alatt [Kl.]. 1771 : *Falun alol* a Kender földek között [M.]. 1663, 1666 : *Falun alól* a Patak mellett [Nk.]. 1807 : *Falunn alól* a' Kerülő Faron ; 1813 : A' *Falun alol* a' Gát allyában [T.]. 1768 : *Falú végén alól* az Almás vize felé [Kl.]. 1739 : *Kis vermen alol* az ut mellett [Kl.]. XVIII. század második fele : *Malmon alol* a Rocsán [Mm.]. 1715 : *Kerek Réthben* a *Malmon alol* [Ms.]. 1840 : A' *Malmon alol* valo föld [Ny.]. 1806 : A' *Marodlaki ösvenyen aloll* a' Zondán tul [Mk.]. 1756 : Rekenyés tetőn a' *Merai uton alol* [Mn.]. 1694 : Nagy Uttzában az *Nemes Hazon alol* [Bh.]. 1822 : Az *oláh Templomon alol* a' Hirtopba [Gy.]. 1813 : Az *ország uttyán alol* a' Követses Domb tetőn [Kp.]. 1768 : az *Ország uttyán alól* az Bűdös Tonál [T.]. 1752 : a *Szék Arkán alól* a Térben ; *Szék árka Patakán alól* a Térben [Kl.]. 1792 : A Hidnál az *uton aloll* [S.].

2. 1813 : a' *Falun alol* a' Kenderes kertben ; 1738 : *Falun alol* [Kd.].

3. 1732 [S.], 1731, 1754, XVIII. század második fele, 1805 [Z.] : *Akasztófán* —. 1772 : *Arány kuton alol* [T.]. 1685 : *Borso szeren alol* [Ny.]. 1728 : *Borso szeren alol* [Ny.]. 1728 : *Bögözön alól* [Kk.]. 1754 : *Egres patakon alol* [Bh.]. 1696 : *falun alol* [Mn.]. 1803 : *Feredő kuton alol* [Mm.]. 1699 : *Fődeles kuton alol* [E.]. 1731, 1811 : *Hídon* — [Kk.]. 1676 : *Hoszu berek patakán alol* [Nk.]. 1729 : *Hunyadra menő régi uton alol* [E.]. 1793 : *Inaktelki utan alól* [Gy.]. 1720 : *Jezus Dombján alol* [D.]. 1741 : *Kép uttyán alol* [Ny.]. 1785 : *Kertes Kuton alol* [Mm.]. 1676, 1727 : *Kisbük árkan* — [Kf.]. 1813 : *kis Ligeten alol* [M.]. 1792 : *Kőn alól* [Mn.]. 1785 : *Kőrös Kuton alol* [Mm.]. 1737 : *Köz Bertzen alol* [Kk.]. 1699 : *Kruczán alol* [E.]. 1831 : *Lágyan alol* [Mv.]. 1699 : *lo kertin alol* [E.]. 1791 : *Lökös Dombon alol* [Ks.]. 1765 : *magos Pallón alol* [D.]. 1714 [Kl.], 1941 [Ny.] : *Malmon* —. 1766, 1768 : *Malom gátján* — [Mr.]. 1737 : *Nagy Marton alol* [Z.]. 1742 : *Oláh erdőn alol* [Bh.]. 1811 : *Oláh Templomon aloll* [Kk.]. 1699 : *Oláh uton alol* [J.]. 1864 : *pap réten alol* [Mv.]. 1715, 1720 : *Pap rétje farán* — [Bh.]. 1763 : *Sugon aloll* [J.]. 1754 : *Székely Telek hidján alol* [Bh.]. 1714 : *Szenas Torkan alol* [Kl.]. 1752 : *Tomsa végén alól*

[Kl.]. 1743: *Váradí uton alól* [Bh.]. 1712: *városon alól* [Bh.]. 1795, 1826: *Vár útján* —.

Az *alatt*-al képzett névutós helynevekhez hasonlóan ez az összetett helynév-csoport is tovább fejlődhetik. 1868: *Falun alolli Tér* [Kl.].

Mivel az *alatt* és *alul* jelentése majdnem megegyezik, ez a két névutó felváltva szerepel a *Bögöz* [Kk.], *Falu* [M.], *Oláh-erdő* [Bh.], *Váradí út* [Bh.] helynév mellett. Ezeknek az eseteknek a száma csekély; ennek az lehet a magyarázata, hogy az *alul* névutó általában a falu, város szó, vagy kis területet jelölő helynév mellett fordul elő.

Az *alul* a történeti helynevek között elég gyakran, a jelenkori helynévanyagban csak egyszer fordul elő Nyárszón. Megfigyelésem szerint az *alatt* névutó egy határozott, a tőhelynév mellett lévő területet jelöl, míg az *alul* jelentése térszíni értelemben tágabb, nagyobb területre vonatkozhatik. A *Malmon alul* helynév Nyárszón, a községből tekintve, az ú. n. Nyárszai malmon túl, attól kezdve a határszélig terjedő területet jelöli.

Ez a névutó Kalotaszegen kizárólag az *alól* alakban fordul elő.

által átal: „hindurch”.

1941: *Bödökön átal* (út) [Nk.]. — Csak egyszer fordul elő.

belül belől: „bent, túl”.

1. 1868: *And bércezen belől* Roka juk [E.]. 1822: *Bükkfön belől* az oldalba [Gy.]. 1728: *Malomszeghi határ szelb(en) az Garczon belől* [Kk.]. 1941: *Csíkostó belől a vasúton* [V.]. 1941: *Tó belül a vasúton* [V.].

2. 1768, 1792: *hot árkon belől* a' térben; 1792: *Hót Arkan belől* [Kl.].

3. 1737: *akasztófán belől* [Mk.]. 1699: *falú szőlőin belől* [E.]. 1749: *Hangason belől* [D.]. 1754: *Porgolát kerten belől* [Np.]. 1805: *Szó uttyán belől* [Mk.]. 1737: *Vas kapu hegyin belől* [Bh.].

A ritkábban használt névutók közé tartozik. A jelenlegi helynévanyagból csak két ezzel a névutóval ellátott helynevet idézhetek; ebben az esetben a névutós alak a helynév egy részét jelöli és jelentése „túl”.

előtt: „vor”.

1. 1756: a Martonban az *akasztó völgye előtt* [F.]. 1761: *Gunyága torok előtt* való szüget [Va.]. 1744: *Reten ... az Kűszeg előtt* való föld [Mm.]. 1712: *A malom előtt* való kert rét [Z.]. 1671: *Templom előtt* az patakra menő Soron [Mr.].

2. 1803: *A Széna fűn a' Bokor előtt*; 1765, 1785: *Bokor előtt* [Mm.]. 1822: *A' kerek rétbe a' Nádikk előtt*; 1785: *Nádik* —: *Nádig* — [Gy.].

3. 1766, 1768: *Alsógyapjája* — [Kl.]. 1752, 1761—62, 1775, 1813: *Alsókút* — [Kl.]. 1756: *also Malom* n. h. — [F.].

1722: *Also Telek* — [Va.]. 1766, 1768: *Bedenkút* — [Mr.]. 1755: *Berek* — [Kl.]. 1813: *Berkenyes* — [Kl.]. 1941: *Borzék előtt* [Ks.]. 1754, 1761: *Csűrök* — [Va.]. 1754: *Egres pataka előtt* [Bb.]. 1761—62: *első Gyepű előtt* [Kl.]. 1785: *Emán előtt* [Gy.]. 1822: *Falka Lüget előtt* [Mm.]. 1772, 1941: *Fövény* — [T.]. 1765, 1803: *Gajaberke* — [J.]. 1714, 1755, 1761—62, 1768: *Hintoája* — [Kl.]. 1734, 1941: *Kapus* — [B.]. 1785: *Ketskés Föld előtt* [Gy.]. 1737: *Kis Malam* — [Ny.]. 1768: *Kis Szekája* n. h. — [Kl.]. 1752: *Kökényes* — [Kl.]. 1813: *Kő kötés előtt* [Kp.]. 1768, 1775, 1792: *Levelesáj* — [Kl.]. 1754: *Magyaros előtt* [Va.]. 1756 [F.], 1836 [Kf.]. 1941 [Mr.], 1813, 1815 [S.]: *Malom* —. 1756: *Malom Csorgója völgye* — [F.]. 1768, 1772: *Mátyás széke* — [T.]. 1768: *Mihája* — [Kl.]. 1754: *Mihály Cseréje előtt* [E.]. 1803: *Nagy Aj előtt* [Va.]. 1757, XVIII. század második fele, 1822: *Nagynyír* — [Mm.]. 1672, 1728, 1737, 1739: *Nagyrev* — [Kk.]. 1737: *Nagy rét*¹ — [Kk.]. 1757: *Nyír előtt* [Mm.]. 1754: *Pitráj előtt* [Va.]. 1755: *Poklos Pintze* — [Kl.]. 1714: *Popaja előtt* [Kl.]. 1941 [S.], 1762 [T.]: *Rét* —. 1754: *Rőbik* — [Bb.]. 1813: *Sarjus Ájj Völgye előtt* [F.]. 1772, 1941: *Szél* — [T.]. 1671: *Sylvas elot* [Mr.]. 1699, 1754: *Szorosvölgy* — [E.]. 1831: *Tosa Péter kapuja* — [Mv.]. 1785: *Vizes Berek előtt* [Gy.]. 1785: *Vizes Völgy előtt* [Gy.].

Az, *előtt* névutóval váltakozhatnak a vele egyjelentésű *elő* ~ *eleje*² térszíni formanév.

Kapus előtt ~ 1734, 1864, 1941: *Kapuselő* [B.].

Vizesvölgy előtt ~ 1785: *Vizes Völgy elő* [Gy.]. *Szél előtt* ~ 1772, 1792, 1807: *Szél eleje* ~ 1864: *Szilelő* [T.].

felé: „versus, gegen”.

1. 1728: A Bak ucza vegin az uton keresztül az *agyag verem felé* [Kk.]. 1768: Falú végén alól az *Almás vize felé*. 1756: *Bányász felé* az uton felyül [Mn.]. 1728: oldalon *hideg kut fele* [Kk.]. 1699: *Jegenye felé* az ország uttya mellett [E.]. 1608: az Czere feoldiben az *Kapolna fele* [Kk.]. 1720: *Malomszeg felé* a Székbe [Kk.]. 1752: *Mihája felé* menőben [Kl.]. 1754: *Olá Bikal felé* a' Szil főben [Ny.]. 1822: Csorgosba *Petek uttya felé* jár végével [Gy.]. 1757: *Vár hegy fele* a' kő forrásnál [Mm.].

Forduló-elnevezések:

1765, 1769: *Bogártelke felé* való forduló [T.]. 1712: *Damos felé* való forduló [Bh.]. 1765: *Nádas Felé* való Fordulo [T.]. 1756: *Vistai Szőlők felé* való fordulo [Mn.].

Utak és utcák neve. Ha a névutós szerkezet csak két tagból áll, akkor a 3. pont alatt soroltam fel.

1941: *Daróc felé* út [Bg.]. 1793: a *Malomszeg felé* járó utzának végén [Kk.]. 1719: *Malomszeg felé* menő Ut mellett [Kk.]. 1793: *Székelyo felé* járó utza [Mk.]. 1699: *Tottelki fele menő* országut [E.].

¹ Valószínűleg a *Nagyrev*nek népetimológia útján keletkezett alakja.

² Vö. Nyr. XL, 164 és Árvay József, i. h. 45.

2. 1752 : *Mesterága felé* mégyen véggel irtott föld ; 1746 : *Mester Aga felé* [Kl.].

3. 1717 : *Akasztofa fele* (sz.). [Mm.]. 1694 : *Barancs* — (sz.). [Bh.]. 1941 : *Cekle* — (út) [E.]. 1773 : *Daroczi Szöllője* — (sz.). [Bg.]. 1793 : *Falu Alsó vége* — (puszta telek). 1941 : *Gyurkáék* — (u.) [I.]. 1768 : *Kabos László Ur málma* — (sz.) [Kl.]. 1720 : *Kanta földé fele* (sz.) [Kk.]. 1737 : *likut fele* (sz.) [Kk.]. 1792 : *Malom ut* — (sz.) [Mv.]. 1941 : *Marcikóék* — (u.) [Bg.]. 1754 : *Nádas felé* (e.) [Sz.]. 1835 : *Nagy Kapusi Határpata* — [M.]. XVIII. század vége : *nagy Réth fele* (k.) [Bh.]. 1941 : *Ripicsék* — (u.) [E.]. 1782 : *Szölő* — (sz.). [Bh.]. 1941 : *Turkuék* — (u.) [E.].

Ez a névutó helynév mellett leginkább mondatban fordul elő, fordulók megjelölésére szolgáló szerkezetben, ma pedig kizárólag utak és utcák megjelölésére szolgáló névutós helynevekben szerepel. Néha nehéz eldönteni, hogy mikor szerepel a *felé* névutó és mikor a *fölé* e-ző alakja, különösen azért, mert ugyanazon helynév mellett nem fordul elő a *felé* és *felett* névutó váltakozva ; a 3. pont alatt felsorolt példák esetében a *fel* ~ *fele* térszíni formanév is szerepelhet a helynév után.

felett : „über”.

1. 1831 : *Ketesdi szőlő Hegyen a' Falu felett* [Bh.]. 1813 : *Falu felett* lévő Padban [Kl.]. 1936, 1941 : *Erdő a Farnasút felett* [Bh.]. 1813 : *Körösfő felől a' Nagy Réten a' jo szer felett* [Ny.]. 1752 : *az Kászága felett a Verő = Fényben* [Kl.]. 1792 : *A Bükk Árok Főn a' Kő felett* [Mn.]. 1688 : *nagy Terben Nagy Nyir felet* [Mm.]. 1741 : *Szölő felet* az Akaszto fánál [Ny.].

2. 1721, XVIII. század eleje : *Falu felett* való hegyeben ; 1738, 1771 : *Falu felett* [Kd.]. 1673, 1712 : *Ketesd felett* való oldal ; 1694 : *Ketesd felett* közepbenn ; 1721 : *Ketesd felett* való padbeli szőlő ; 1549, 1712, 1742, XVIII. század közepe,¹ 1754, 1757, 1803 : *Ketesd felett* [Bh.].

3. 1813 : *Arany Kut Felett* [Mv.]. XIX. század eleje : *Banya arka* — [Mv.]. 1737 [D.], 1725 [T.] : *Berek* —. 1831 : *Bese kuta* — [Mv.]. 1658 : *Bikal* — [Mm.]. 1712 : *Bocor* — [Bh.]. 1757 : *Boros* — [Bh.]. 1644, 1731, 1742, 1754, 1792 : *Botos* — [Bh.]. 1737 [Ny.], 1732, XVIII. század közepe, 1792, 1941 [S.] : *Csere* —. 1864 1941 : *Cseresnyefák* — [S.]. 1792 : *Csorgo* — [Bh.]. 1737 : *Damos berke* — [Ny.]. 1792 : *Dinyedo felet* [Bh.]. 1737 : *Erős* — [Bh.]. 1785, XIX. század eleje : *Gát* — [Mv.]. XVII. század második fele, 1754 : *Hidegkút* — [Sz.]. 1754 : *Kalodás kut* — [Bh.]. 1732, 1737, 1792 : *Kert* — [S.]. 1785 [Gy.], 1864, 1892, 1941 [S.] : *Kertek* —. 1717 : *Kis Berek* — [Mm.]. 1752 : *Kis kő Felett* [Kl.]. 1721 : *Komlos* — [D.]. 1712, 1809 : *Kőlyuk* — [D.]. 1716 : *kövesd* — [Bh.]. 1737 : *Kut felet* [S.]. 1941 : *Kű* — [Mb.]. 1737 : *Magyaros árka felet* [D.]. 1549 : *magaspalofeleth* [Bh.]. 1938 : *Malmok felett* [Mv.].

¹ Ketesd felett.

1864 [Mv.], 1737 [S.]: *Malom* —. 1725: *Malom tető* — [T.]. 1815: *Mészku* — [Zs.]. 1768: *omlás* — [Mr.]. 1754: *Orát* — [Sz.]. 1721, 1737, XVIII. század második fele, 1754: *Pad* — [D.]. 1831: *Pap uta* — [Mv.]. 1671: *Pusta szollo felet* [Mr.]. 1734: *Pusztá Szöllő hegy* — [B.]. 1746, 1761–62, 1768: *Szék árka* — [Kl.]. 1793: *Széna Mező* — [J.]. 1737, XVIII. század második fele, 1754 [D.], 1766, 1768 [Mn.]: *Szöllő* —. 1781: *Szöllők* — [M.]. 1737: *Szölő Mark (!)* — [Ny.]. 1731: *Szölös Kert* — [Ny.]. 1792, 1824: *Temető* — [Bh.]. 1781: *Uraság kerte* — [M.]. — 1864: *Falu feletti hegy* [Kd.].

Az alj-hoz hasonlóan Kalotaszegen a fel(e) szó is használatos mint térszíni formanév (vö. Nyr. XL, 167). Mivel jelentésében megegyezik a felett névutóéval, valószínű, hogy a ketesdi *Falu felett* ~ 1781, 1941: *Falufel* helynév esetében ugyanolyan váltakozás van, mint az *alatt* ~ *alj* esetében.

felül¹ fejlül: „über, oberhalb“.

1. 1767: a' *Barancs patakán felyül* a Borsos n. h.-ben [Bh.]. 1756: a *Bodonos kuton fellyül* az Eszokban [F.]. 1772, 1806: A *Borzikon felül* a Bérc út tetején [T.]. 1775: *Dosz a Falun Fejlül* [Mn.]. 1795: a *Falun fellyül* a Nagy áj teriben; 1803: *Falun fellyül* a Farnas vizen [Va.]. 1795: *Felső Falu végén fellyül* az utann [Va.]. 1817: *Fővényesen fejlül* a falu nyílásában [Mv.]. 1826: A' Béles vizén a' *Ful'serátán felyül* [Mv.]. XVIII. század eleje, 1725: *Hadas patakán felül* a Nádban [Bh.]. 1728: A *Halas To Gatón felyül* a két Gat között [Kk.]. 1759: *Hosszszu Berek oldalán fejjül* a Térben [Mm.]. 1728: A *Halom alatt a Huszár szuguljojan feljül* [Kk.]. 1699: Fű n. h.-ben a *Kapronczai kuttyán fejlül* [E.]. 1754: *Katalin berke árkánn fellyül* a' bokrok mellett [Kp.]. XVIII. század eleje: Az *Kereszt uton feljül* tér n. darab föld [Z.]. 1739: *Kökenyes Tován fejlül* az verő fényb(en) [Kl.]. 1754: a' *Malmon fellyül* a Viz között [Mr.]. 1765: A *Méhesenn felyül* az Hosszszuban [J.]. 1813: a' *Meszen fellyül* a' Nagy-oldalban [Mv.]. 1768: *Nagy hidán (!) fellyül* a Szigetekben [M.]. 1822: kis Cserébe a' *Nagy kő jukon fellyül* [Gy.]. 1791: Dumb-ráván *Nyiresen fellyül* [Ks.]. 1714, 1754,² 1755: *Falun alól az ország útján felül* [Kl.]. 1728: A *Pap réten feljül* a Patak mellet [Kk.]. 1759: *Pap Rétin fejjül* a' Gödörben [Mm.]. 1781: A *Rakatyában a Szakadáson felyül* [Kk.]. 1752: a *Szénáson feljül* a verő fényben [Kl.]. 1775: *Vásáros Berken Fejlül* valo Padba [Kl.].

2. 1673: *romlott hidon fellyül* valo Nagy földnek az köze-pinn; 1712, 1716, 1771: *Romlott hidon felül* [Bh.]. 1813: *Sáros Patakban az Uton fellyül*; 1771: az *Uton felyül* [Mv.]. 1754, XVIII. század második fele: *Váradi úton felül* a Feljáróban [Bh.]. 1792: *Váradi uton fellyül* [Bh.].

¹ Mivel a *felül* névutó jelentéstani szempontból szoros kapcsolatban van a *felett* névutóval, e kettőt egymás mögé soroztam.

² *Falu alatt*...

3. 1822 : *argyelán kerteken fellyül* [Gy.]. 1773 : *Bihajok Pajtáján fejl* [E.]. 1759 : *Bodonos kuton fejl* [Mm.]. 1759 : *Boglánts kuton fejl* [Mm.]. 1752 : *Csalóka torkán fejl* [Kl.]. 1741 : *Cserén felyül* [Ny.]. 1756 : *Cserszákon fellyül* [F.]. 1744 [Dt.], 1756 [Mn.], 1772 [T.] : *Csorgón —*. 1752 : *Csűrös kerten fejl* [Mm.]. 1773 : *Daroczi Pusztán fellyül* [Bg.]. 1647 : *Dellő Dombo(n) fellől* [R.]. XVIII. század eleje : *deres kutan fellyül* [Kk.]. 1699 : *Eperjes rétin fejl* [E.]. 1699, 1813 : *Feredőn —* [E.]. 1822 : *Fűzfákon fellyül* [Gy.]. 1768 : *Gáspár János Szőlőjin felyül* [T.]. 1763 : *Hegyen felül* [J.]. 1676 : *hoszu berek patakon felyul* [Nk.]. 1785, 1793, 1822 : *Inaktelki úton —* [Gy.]. 1755 : *Jegenye Fákon fejl* [Kl.]. 1725 : *Keresztes árkon fejl* [T.]. 1785 [Gy.], 1737 [Ny.] : *Kiscserén —*. 1765 : *Kis réten felyöl* [Mm.]. 1752 : *Kökényesen fejl* [Kl.]. 1817 : *Kövesden fejl* [Mv.]. 1831 : *Lőkös uttyán felyül* [Mv.]. 1765, 1769 : *Majoron felül való rét* [T.]. 1785 : *Méh kutan Fellyül* [Gy.]. 1813 : *Mész Kementzén fellyül* [Mv.]. 1813 : *nagy Hidon felyül* [Mr.]. 1676 : *nagy szaraz patakon felyül* [Nk.]. 1773 : *Oláh Erdő Patakán —* [Bh.]. 1737 : *Oláh kuton fejl* [Kk.]. XVIII. század második fele : *Oláhok templomán felyül* [Mm.]. 1831 : *Olá hutan felyül* [Mv.]. 1771 : *Pap uttyán felyül* [Mv.]. 1768 : *Pavel tsorgoján fellyel* [Mn.]. 1773 : *Pipás Todor Hazán fejl* [E.]. 1696 : *Pusztá Kuton fejl* [Mn.]. 1766 : *pusztá szöllő oldalon fellyel* [Mr.]. 1647 : *Rekettiesen fellől* [R.]. 1941 : *Rendelem¹ fejl* [E.]. 1754, XVIII. század második fele : *Száraz Dombon felyül* [Bh.]. 1754, XVIII. század második fele : *Szöllőskerten —* [Ny.]. 1754 [D.], 1738 [Kd.] : *Temetőn —*. 1793 : *Ton fejl* [E.]. 1941 : *Újhegyem fejl* [Zs.]. 1759 : *Várhegy völgyen fejl* [Mm.]. 1755 : *Vár Patakán fejl* [Kl.]. 1720 : *Veres Parton felyül* [Kk.].

A felett és felül váltakozva fordul elő a Csere [Ny.], Pap útja [Mv.], Pusztaszöllő [Mr.] és Szöllőskert helynevek [Ny.] esetében.

felől ,von, von .. her'.

1. 1773 : *Kaprontza fűben az Erdő felől* [E.]. 1836 : *A' Mező n. h.-en a' Falu felől* [Kf.]. 1752 : *Padverő Félin az Falu felől* [Kl.]. 1822 : *Várhegy Patakába Gárda felől* [Mm.]. 1813 : *Hunyad felől a' Nagy Réten* [D.]. 1822 : *Gátba Jegenye felől* [Gy.]. 1792 : *Kalota felől a Varsa utnál* [Mv.]. 1822 : *Erős Patakon tul kapus felől* [Gy.]. 1768 : *Keresztes felől lejáró pad uttya felől* [T.]. 1765 : *a' Kő hegy felől való Soron ; a Malomszeg felé járó utzának végén a Kőhegy felől* [Kk.]. 1813 : *Körösfő felől a' Nagy Réten* [Ny.]. 1732 : *Farkas Patakon tul Kőrösfő felől* [S.]. 1813 : *Nyárszo Pataka mellett Nyárszo felől* [S.]. 1822 : *Bányán a Nyomás felől* [Mm.]. *Pad útja felől* l. *Keresztes*. 1773 : *Kaprontzában a Pallag felől ; Tövises kutnál a Palag felől* [E.]. 1831 : *Pap uttya felől való Erdő* [Mv.]. 1809 : *Közép Rétnek Sárvásár felől* való végi-

¹ A *Rendel* családnév.

ből [Bh.]. 1732 : Nyárszo Pataka mellett a *Tomba felől* [S.]. XVIII. század második fele *Tordalma felől* való Cseren [D.]. 1752 : a Kászága megett a *verő fény felől* [Kl.]. 1771 : Temetőre jároba a *Viz felől* [D.]. 1813 : A' Kertekbe *Sobok felől* [Kf.].

Forduló-elnevezések : 1754, 1813 : *Almás felől* való forduló ; 1815 : Alsó Fordulóban N. *Almás felől* [Bb.]. 1746 : *Nagy Almás Felől* való forduló [Kl.]. 1813 : *Bikal felől* való Forduló [S.]. 1813 : *Bogártelke felől* való Forduló [T.]. 1781, 1803 : *Csengőmező felől* való forduló [Kk.]. 1813 : *Damos felől* való Forduló [Ny.]. 1813 : *Darotz felől* való Forduló [M.]. 1813 : *Derite felől* való Forduló [Kf.]; 1813 : A' Negyedik Forduloban, melly *Derite felől* valonak neveztetik [Ny.]. 1754, 1813 : *Füld felől* való forduló [Va.]. 1813 : *Gorbo fői Praedium felől* való Forduló [M.]. 1813 [D., S.], 1792 [Z.] : *Hunyad felől* való forduló. 1813 : *Inaktelke felől* való Forduló [Dr.]. 1813 : A' második Fordulob(an), melly *Inaktelke felől* valonak neveztetik [Gy.]. 1792 : Also Forduló *Kalota felől* [Mv.]. 1813 : *Keletzel felől* való Forduló [Mv.]. 1813 : *Kő Kapu felől* való Forduló [Mm.]. 1813 [Ny.], 1813 [S.] : *Köröső felől* való forduló. 1813 : *Mákó felől* való Forduló [Dr.]. 1754 : *Marottlaka felől* való Forduló [Mk.]. 1813, 1816 : *Monostor felől* való forduló [Mv.]. 1807, 1813 : *Nádas felől* való forduló [T.]. 1813 : *Nyires felől* való Forduló [Bb.]. 1813 : *Szöllő felől* való Forduló [Bh.]. 1864 : *Ujjalú felől* forduló [Mv.]. 1813 : *Sobok felől* való Forduló [S.].

3. 1822 : *Arannyas Kut felől* [Mm.]. 1757 : *Banya* — [Mm.]. 1754 : *Damos felől* [Ny.]. 1721 : *Kalotha* — [Kk.]. 1831 : *Kristof Reti kert* — [Bh.]. 1720 : *Nagy Árok* — [Kk.]. 1754 : *Pap Uttya felől* [Mv.]. 1813 : *Széna Fü felől* [Zs.]. 1864 : *Sz. Pál* — [Ms.]. 1771, 1831 : *Tölgy határa* — [Mv.].

Ez a névutó önálló névutós szerkezetben ritkán fordul elő és akkor is valószínűleg egy tág, határozatlan körvonalú területre vonatkozott. Ma helynév mellett csak magyarázat-képpen használják. A multban igen gyakran szerepelt a forduló-elnevezésekben.

innen : „daher“.

1. 1768 : *Bozolnok hidgyán innen* a' Pap réttye féle helyyen [Kl.]. 1785 : *Az erős Patakan innen* a' Verő Fénybe [Gy.]. 1793 : ...a Szekejon, *Farkaspatakan innen* K. Sz. Király felől [Kk.]. 1754 : *Setétor az Fejér Patakon innen* [Mv.]. XVIII. század második fele : Bécz (!) élen *Koposzdombon innen* [Mm.]. 1699 : *Kőbanya bérczin kosár árkan innen* [E.]. 1822 : *Lábár Völgyibe a' Patakon innen* [Gy.]. 1822 : *Szöllő Patakan innen* a' Biroság Réttye mellett [Gy.]. 1813 : A' Logerb(an) a' *V(á)r-(me)gye Házán innen* [Mr.].

3. 1822 : *Batiz Gyurka gödrén* — [Gy.]. 1772 : *Csonka Képen* — [T.]. 1699 : *Kapronczai kutyán* — [E.]. 1822 : *Karátson Rétytén* — [Gy.]. 1773 : *Patakon* — [E.]. 1831 : in loco a' *Sáras*

patakán iñen dicto [Mv.]. 1822: *Száraz tón* — [Gy.]. 1813: *Szénás torkán* — [Kl.].

Az alábbi példa esetében az *innen* névutó és annak *innét* alakváltozata ugyanazon helynév mellett fordul elő.

1720: *Kölyukon innét* a Csere szélbe; 1715: *Kölyikon innen* [D.].

innet innét. Az előbbi névutó alakváltozata.

1. 1715: Az *Hidon innet* az oldalban; 1715, 1720: *Hidon innét* az út mellett [Kk.]. 1728: a *Tehen* hajton a *Kalotan innet* [Kk.]. 1728: Az *altal* út mellet a *Patakon innet* [Kk.].

3. 1737: *Feneketlen tón innet* [Z.]. 1765, 1803: *Kemencés kúton* — [Mm.]. 1806: *Körösön innét* [R.]. 1728: *Liba Kuton innet* [Kk.]. 1757: *Novak kutan innet* [Mm.]. 1775: *Száraz Árkan innet* [Mn.].

Ezt a két névutót a mai nyelvhasználatban csak magyarázatban használják, kisebb, meghatározott terület jelölésére azonban nem. Kalotaszegen az *innen* és *innét* alak egyaránt megvan.

kívül kívül ~ *kül* ,ausser, innen‘.

1. 1941: Csikostó *kül a vasúton* [V.]. 1719: az *Falun kívül* Malomszeg felé menő Ut mellett [Kk.]. 1757: *Falun kívül* a mesde alatt; 1822: *Falun kívül* a Budulonál [Mm.]. 1813: *A’ Falun kívül* a’ Bogártelkére menő ország ut hosszáb(an) [T.]. 1941: *Tó kívül a vasúton* [V.].

2. 1785: *A’ Falun kívül* a’ Pusztán; 1822: *Falun kívül* [Gy.].

3. 1732: *Akaszfján kívül* [S.]. 1699: *Majorházon kívül* [E.] (kétszer fordul elő). 1738: *Szén helyly kívül* [Kd.]. 1792: *Szöllős kerten kívül* [Ny.]. Ma csak magyarázatban fordul elő. A *Vistán* előforduló két helynévben jelentése: ,innen‘. E névutó régebbi *kül* alakja Kalotaszegen máig megmaradt (vö. NySz.).

körül ,um‘.

1699: *Krucsa körül* [E.]. 1792: *Szöllő Hegy* — [Bh.]. — Ma szintén csak magyarázó mondatban használják.

között: ,zwischen, inmitten, mellett‘.

1. 1813: *Fejér Árok alatt az Apro nyilak között* [Kd.]. 1785: *A Borozda között* a Nagy Ligeten [Mm.]. 1737: *Csinko Erdő közöt* a köz Nyirb(en) [Ny.]. XVIII. század második fele: *Mohoson az fák közt* [Mm.]. 1822: a’ *Falu közt* a’ Patak mellett a’ Burka Vila Malmánál [Mm.]. 1792: *Blenyész Hegyén a feljáró földek között* [Bh.]. 1728: A Halas To Gaton felyül a két *Gat közöt* [Kk.]. 1813: A’ Ször Kutnál a’ *Két Malom között* [F.]. 1754: a’ *Malom között* a’ Tó föbenn [F.]. 1699: *Anthban a’ Nyilak köszt* [E.]. 1822: *Kis kónél a’ Nyilak között* [Gy.]. 1785: A’ *Patak közt* a’ Szarkás Berekbe [Gy.]. 1836: *Kosznu Domb alatt a’ Patak és a’ nyomás között* [Kf.]. 1757: A *patak közt* Nagj Nyir alatt [Mm.]. 1771, 1754, 1771, 1831: A *Kisoldalon a patak között* [Mv.]. XVIII. század eleje: *Kavás kutban az Urak földei*

között [Bh.]. 1792 : *Uraké között* a *Baczán* [Z.]. 1813 : *A' Falu végén az út között* [Np.]. 1754 : *a' Malmon fellyúl a Viz között* [Mr.].

2. 1822 : *Bükk között* a' *borozdáknál* ; 1785 : *Bük között* [Gy.]. 1699 : *két Viz között* az *Almás kertben* ; 1941 : *Kétfélsz-köszl* [E.]. 1813 : az *Antban a' víz között* ; 1699 : *Víz között* [E.].

Az alábbiakban felsorolom azokat a mondaton kívül előforduló névutós helyneveket, amikor a *között* névutó többes-szám, a *két* számnévvel ellátott vagy két helynév után áll.

1941 : *Almafák közt* [Gy.]. 1813 : *Apro nyilak* — [Kd.]. 1822 : *Barárdák (!) közt* [Gy.]. 1795, 1826 : *Cold és Bábony¹ patakok között* [Va.]. XVIII. század második fele [Mm.], 1831 [Mv.] : *Fák* —. 1836 : *Falu Nyilas Földjei között* [S.]. 1792 : *feljáró földek között* [Bh.]. 1785, 1941²¹ : *Fűzfák* — [Gy.]. 1671 : *hid kut arka és az Ispotalj Sylvassa kozot* [Mr.]. 1768 : *Kászága és az Alsó Pad között* [Kl.]. 1822 [Gy.], 1771 [M.], 1807 [T.] : *Kenderföldek* —. XVIII. század eleje : *kerek rétre járo földek között* [Bh.]. 1683, XVIII. század eleje, 1737, 1742, XVIII. század közepe, 1757, 1831 [Bh.], 1768 [M.], 1766, 1768² [Mr.] : *Két árok* —. 1892 : *Kétferek közt* [Szt.]. 1754, 1785, 1813 : *Két bükk* — [Mm.]. 1728 : *két Gat között* [Kk.]. 1766, 1768 : *Két Gyapjája* — [Kl.]. 1712, 1737, 1792 [Bh.], 1671, 1766,³ 1768,³ 1813, 1941 :² *Két hid* —. 1768 : *Két hoszu Bük közt* [Bh.]. 1822 : *Két Kőlyuk között* [Gy.]. 1768 : *két Ligeth közt* [M.]. 1813 [F.], 1936² [Zs.]. 1683, XVIII. század eleje, 1754, 1757, 1782 [Bh.], 1756 [F.], 1785, 1822 [Gy.], 1759 [Mm.], 1754, 1771 [Mv.] : *Két patak* —. 1756, 1803 : *Két pisztrángos* — [Mm.]. 1737 : *ket szén egető kozot* [Bh.]. 1750 : *két Szilas között* [E.]. 1793 : *ket Szöllő kozott* [Szt.]. 1673, 1712, 1715, 1731, 1737, 1742, 1754, 1786,³ 1792 [Bh.] : *Két tó* —. 1737 [Bh.], 1785 [Gy.], 1737, 1941² [Z.], 1936² [Zs.] : *Két út* —. 1792 [D.], 1699, 1941² [E.] : *Két víz* —. 1752 : *Kökényes és Popája* — [Kl.]. 1941 : *Körtefák közt* [T.]. 1753 : a *Malom-szegi Dumbrava és a Biro Csereje között* [Bh.]. 1708 : *Mogyoros ket patakja kozott* [Bh.]. 1785, 1822 : *Nyárfák* — [Gy.]. 1699² [E.], 1822 [Gy.] : *Nyilak* —. 1813 : *Nyirfák* — [Mv.]. 1813 : *Az ország utja és Bene pataka között* [Kl.]. 1836 : *a' Patak és a nyomás között* [Kf.]. 1836 : *Rétek között* [Kf.]. 1941 [E., Va.] : *Sáncok közt*. 1831 : *sűrű almofák között* [Mv.]. 1752 : a *Székárka és Kászága Farka között* [Kl.]. 1766 : *A' Szénás és Nagy verem között* [Kl.]. 1768 : *Tok között* [T.]. 1754 : az *Urak Földei között* [Mv.]. 1792 : *Uraké* — [Z.]. XVIII. század eleje : *Urak földei között* [Bh.].

Néhány esetben váltakozik a két számnévvel ellátott alak a számnév nélkülivel.

Két malom között ~ *Malom között* [F.]. *Két patak között* ~

¹ 1795-ben *Bába* alatt szerepel.

² A *közt* névutóval szerepel.

³ A középtag többesszámban van.

Patak között [Gy., Mm., Mv.]. *Két tó között* ~ *Tó között* [Bh.]. *Két víz között* ~ *Víz között* [E.].

Máskor a mai rumén helynév azt látszik bizonyítani, hogy az előtag többesszámban volt, vagy a névutó előtt egy *két* számnévvel ellátott helynév állott.

Árok köszt ~ *Între păraje* [T.]: *Dompköszt* ~ *Între d'alurî* [F.]. *Hetyköszt* ~ *Între d'alurî* [T.]. *Keregbük köszt* ~ *Între Kerebik şî Čuñabik* [Mk.].

Végül felsorolom azokat a mondaton kívüli helyneveket, amikor a *között* névutót egyesszámban álló helynév előzi meg.

1775: *Agazat Arka közt* [Mr.]. XVIII. század második fele: *Aggyag verem között* [Mm.]. 1781: *also nyires között* [I.]. 1699: *Bíró erdeje* — [E.] (kétszer fordul elő). 1737, 1941²¹: *Csere* — [Ny.]. 1577: *domosi patak közöt* [Bh.]. 1941: *Dompköszt* [F.]. 1737: *Erdő* — [Kk.]. 1936: *Faközt* [Zs.]. 1699: *jalu köszt* [E.]. 1754: *Falu nyilas kaszalója* — [D.]. 1770: *Gát közt* [V.]. 1754, 1813, 1857, 1892²¹: *Halom* — [Np.]. 1785: *határ között* [Gy.]. 1941 [T.], 1936 [Zs.]: *Hetyköszt*.¹ 1671: *Ispotalj Siluas kerti közöt* [Mr.]. 1737, 1941²¹: *Kerekbükk* — [Mk.]. 1792: *Kerek Erdő* — [S.]. 1822: *Kis követses közt* [Gy.]. 1941: *Közbirköszt* [Kf.]. 1715: *Malom Utt* — [Ms.]. 1797, 1831: *Malota* — [Mv.]. 1725: *Matyás széki közt* [T.]. 1813: *Nádosi Ut teszen (!) köszt* [S.]. 1822 [Gy.], 1754 [I.]: *Nyír* —. 1761—62: *Ötös Dombja között* [Kl.]. 1756: *Pusztá arok között* [F.]. 1941: *Sáncköszt* [V.]. 1737: *Sáros patak között* [D.]. 1775: *Szilvás Arka között* [Mn.]. 1725: *Szőlő Palaka közt* [T.]. 1865 [Kk.], 1737, 1813 [Z.]: *Tér* —. 1705, 1737, 1757 [Bh.], 1738 [Kd.], 1770 [V.]: *Tövis* —. XVIII. század vége: *Váradí ut között* [Bh.]. 1941: *Veremköszt* [Kf.]. 1699, 1813 [E.], 1754 [Kd.]: *Víz* —. 1941: *Zsilip köszt* [D.]. 1836: *'Soboki út között* [Kf.].²

A *között* ma is gyakran használt névutó. Amint a fenti példákból látható, sokszor nem többes-, hanem egyesszám után találjuk. Az ilyen alak vagy a Muraköz példájára történő lekopás (MNy. IX, 127), vagy a *két* számnév, ill. a többesszám jelének az elhagyása révén keletkezhetett.

A *között* névutó néhány esetben váltakozik a köz térszíni formanévvel (vö. Nyr. XL, 216).

Két árok között ~ 1892: *Kétárokköze*. — *Két tó között* ~ *Kéttóköze* [Bh.]. — *Halár között* ~ 1785: *Halár-köz* [Gy.]. — *Tér között* ~ 1864: *Térköz* [Kk.]. — *Két árok között* ~ 1941: *Kétárokköz* [Mr.]. — *Csere között* ~ 1941: *Csereközze* [Ny.]. — *Tövis között* ~ 1915: *Tövisköze* [V.].

megett: *mëgett* 'hinter'.

1. 1808: a' Templom alatt a' *Bíró Utzája megett* [D.]. 1744:

¹ A zsoboki adat egy hegy tetején elterülő szántó neve.

² A bánffyhungyadi *Két tó között* helynév esetében 1742 és 1824-ben ennek a helynévnek *Két tó közé* alakját jegyezték fel.

Bojgo meget az oldalb(an) [Dt.]. 1813 : A' Fajdos megett a' szén egetőb(en) [E.]. 1805 : A Falu végén a' Kert megett [Mk.]. 1765 : A Kertek megett a halas Tonál [Dt.]. 1831 : Malata megett a Horgosban [Mv.]. 1822 : A' tó megett a' temetőnél [Gy.].

2. 1785 : A' Csere hát megett a' Verőfényen ; 1785, 1793, 1822, 1941 : Cserehát megett [Gy.]. 1765 : Hegymeget valo Szép tserén ; 1781, 1809 : Hegy megett [Sz.]. 1752 : a Kászága megett a verő fény felől a völgy főben ; az Kászága megett az Eszakban ; a Kászága megett az Fényen ; 1746, 1752 : Kászága megett [Kl.]. 1831 : A kert megett a kis hegy oldalában ; 1803 : Kert megett [Mv.]. 1785 : Az Őláh Templomnál a' Kertek megett ; A' Falu mellett a Kertek megett ; 1785, 1793 : Kertek megett [Gy.]. 1754 : a kertek megett az ország uta mellet ; 1765, 1769, 1771,¹ 1772 : Kertek megett [T.]. 1822 : Nagy mező megett a' Nyár fáknál ; 1822, 1941 : Nagymező megett [Gy.]. 1831 : A' Sujom megett a' Buzgo kutnál ; 1771, 1781, 1785, XIX. század eleje, 1831, 1864 : Sulyom megett [Mv.].

3. 1941 : Agyagos — [Bg.]. 1714 : Akaszaya meget [Kl.]. 1744, 1765 : Akasztó domb — [Mm.]. 1803 : Akasztófa dombja — [Mm.]. 1744 : Aran kut — [Mv.]. XVIII. század vége : Balás Domb — [Mr.]. 1752, 1768, 1941 : Borsosmáj — [Kl.]. 1822 : Borsos Pad — [Gy.]. 1813, 1836 : Csicsó — [Mr.]. 1831 : Dobra mező — [Mv.]. 1936, 1941 : Dombok — [Bb.]. 1785, 1793, 1822, 1941 : Émány — [Gy.]. 1941 : Fövenyes — [Kp.]. 1813 : Gál István Kertye — [Kp.]. 1785 : Gyopáros Domb — [Gy.]. 1941 [B.], 1892, 1941 [Va.] : Hegy —. 1699 : Hugyo hegy meget [E.]. 1763, 1803 : Jópál — [J.]. 1941 : Kalibadom megett [Ks.]. 1715, 1720, 1728, 1737 : Kápolna — [Kk.]. 1803 : Kegett — [Mv.]. 1754 : Kelemen Marton kerte meget [Mv.]. 1813 : Kenderes Kert — [Kp.]. 1785 [Gy.], 1731, 1737, 1754, XVIII. század második fele, 1792, 1813 [Z.] : Kerekdomb —. 1864 [B.], 1773, 1941 [Bg.], 1754, 1813 [D.], 1738, 1841, 1862 [Kd.], 1768, 1792 [Kl.], 1785, 1793, 1803, 1822 [Mm.], 1671, 1766, 1768, 1864, 1913 [Mr.], 1892 [Np.], 1737 [Ny.], 1771 [T.], 1771, 1941 [Z.], 1813, 1868, 1936² [Zs.] : Kert —. 1936, 1941 [Bb.], 1938 [Mm.], 1775 [Mn.], 1792 [S.] : Kertek —. 1699 : Kis hegy meget [E.]. 1765 : Kokinyás Domb — [Mm.]. 1770 : Kotyor meget [V.]. 1892 : Kő — [Np.], 1813 [Bb.], 1785, 1822 [Gy.] : Kövecses —. 1754 : László kerte meget [Mv.]. 1770 : Lok meget [V.]. 1813 : Mu'sdaj — [Zs.], 1754, 1771, 1797 : Nagykert — [Mv.]. 1786, 1792, 1864 : Nagyoldal — [Bh.]. 1803 [J.], 1765 [Mm.] : Nyír —. 1864 : Olá templom — [Mv.]. 1731, 1754, 1855 : Palota — [V.]. 1938 : Sujom — [Mv.]. 1738 : Szabó kertek — [Kd.]. 1694 : Szénégető hegy — [Bh.]. 1805, 1806, 1941 : Sző — [Mk.]. 1941 : Szőlőháta — [Kp.]. 1754 : Szőlő hegy — [Sz.]. 1936, 1941 :

¹ Kertek meget.

² Kérmegett.

Szöllő — [b.]. B1754 : *Törvény fa* — [Kp.]. 1715, 1720 : *Tőtőri kerti* — [Kk.]. 1941 : *Újhegy* — [Zs.]. 1941 : *Vágás* — [Va.]. 1765, 1785, 1803 : *Várhegy* — [Mm.]. 1737 : *Veres Domb megett* [Z.]. 1822 : *Veres kertek* — [Gy.].

1840 : *Kertmegetti* Pityókás föld [Ny.]. 1941 : *Kertekmegetti* föld [Kp.]. 1941 : *Vármegetti* tér [Va.].

A *megett* névutó több esetben váltakozik a *mege* térszíni formanévvel (vö. Nyr. XL, 300, és Árvay : i. h. 50.).

Hegy megett ~ 1588, 1864 : *Hegy mege* [B.]. *Nagyoldal megett* ~ 1941 : *Nagyodal mege* [Bh.]. *Jópál megett* ~ 1941 : *Jópál mege* [J.]. *Kert megett* ~ 1941 : *Kérmeg* [Kd.]. *Csicsó megett* ~ 1941 : *Csicsómege*. *Kert megett* ~ 1941 : *Kertmege* [Ny.]. *Veresdomb megett* ~ 1941 : *Vérészdomb mege* [Z.].²⁷

mellett 'neben'.

1. 1803 : A Nagy Réthben az *Almás vize mellett* [Va.]. 1728 : Az *altal ut mellett* a Patakon innét [Kk.]. 1792 : *Nyercei Völgyön* az *Árak mellett* [Kl.]. 1840 : a' Nyíresen a' *Balkujok mellett* [Ks.]. 1822 : Szöllő Patakán innen a' *Biroság Réltye mellett* [Gy.]. 1731 : A *Botsi ut mellett* a Kalotai határ szelben [Z.]. 1754 : Katalin berke árkánn fellyül a *bokrok mellett* [Kp.]. 1792 : *Bozolnok mellett* az Alma fanal [Kl.]. 1752 : az *Bozolnok Pataka mellett* a Réten [Kl.]. 1818 : Az Felső Forduló lészen ... a völgy pataka ... el a *Budai György irtasa mellett* [Mb.]. 1813 : A' Füldi Határ szélen a' *Tzigány Kut mellett* [Kd.]. 1699 : Csokás *mellet* a Lüget vegiben [E.]. 1813 : Kis térb(en) a' *Falu mellett* [Bb.]. 1785 : A' *Falu mellett* a Kertek megett ; 1822 : A' *Falu mellett* a' pusztán ; A' *Falu mellett* a' régi temető-nél [Gy.]. 1813 : A' *Hegy tetőn* a' *Falu mellett* [Mk.]. XVIII. század eleje : az *Falu mellett* az kűs Dombon [Z.]. 1754 : a' Tövis Szerben a' *Falu Rete mellett* [Dr.]. 1732 : Nyárszo Pataka mellett a Szakadik alatt a *Falu réte mellett* [S.]. 1646 : Az Czioma volgiib(en) ... az *földi ut mellet* [R.]. 1722 : az *Füldi patak mellett* Also Gabor szerben [Va.]. 1572 : *gazo Zorossa mellett* vapa(b)an [Bh.]. 1807 : a' Zab Földekbe a' Gorbai Út mellett [T.]. 1757 : Nyarasnál a' *Hunyodi ut mellett* [Mm.]. 1673 : Tsere oldalon az *Irtovany mellett* [Bh.]. 1723 : a Szentelki reten a *Kalota mellett* [Kk.]. 1754, XVIII. század második fele, 1805 : Nagyréten a *Kalota patakja mellett*. 1758 : a' *Kalota vize mellett* Veres Mart nevű heljen [Mv.]. 1831 : *Kelemen Malma mellet* a gát alatt [Mv.]. 1715 : Az Szöllő oldalon a *Kenderföldek mellet* [Kk.]. 1813 : A' *Kép Dombja mellett* az Ut hosszában [Bg.]. 1699 : *Kert mellet* fűz kuttyánál [E.]. 1781 : A Pusztába a *Kertek mellett* [M.]. 1781 : a' *piatzon* a' *Ketesdi ut mellett* [Bh.]. 1813 : a *Kis Rét kuttya mellett* a' Borbát alatt [Kd.]. 1785 :

²⁷ A bábonyi jelenkori helynévanyagban szerepel egy *Dombok mege* helynév. Az utótag vagy a *mege* az utolsó magánhangzójának a megnyúlásával keletkezett, vagy a *megett* névutónak alakváltozata szerepel ebben az esetben (vö. alatt ~ alá).

A' Csorgosba a *koszorus kő mellett* [Gy.]. 1716 : az lo fojtatoban az *kőhaz mellett* [Bh.]. 1813 : A' *Malom mellett* a' Tóknál [Szt.]. 1719 : az Falun kívül *Malomszeg felé menő Ut mellett* [Kk.]. 1822 : Kutfő berkibe a' *moso vállu mellett* [Gy.]. 1754 : Kis Rét a *Nadas patakja mellett* [Sz.]. 1650 : az *Nadas vize mellet* levő Malom helyén [B.]. 1732 : *Nyárszai ösveny mellett* malom utban [S.]. 1813 : Száraz Tó nevű Hellyben a' *Nyir mellett* [Gy.]. 1728 : Az *Ola Kut mellet* a Pataknál [Kk.]. 1676 : *Ország uttya mellet* levő határ domb [B.]. 1572 : Kouczes Kutba(n) az *or(z)agh uttia mellet* [Bh.]. 1785 : Az *Ország Uttya mellett* a' Bögött Nyakba [Gy.]. 1754 : Kertek megett az *ország uta mellet* [T.]. 1754 : Felső Réten a' Pap füziben az *ország uta mellet* [V.]. 1785 : A' *Pap réte mellett* a' Borsos Padba [Gy.]. 1785 : A' Hajdu retin való *Patak mellett* [Gy.]. 1728 : A Pap reten feljűl a *Patak mellet* [Kk.]. 1836 : a' *Patak mellett* az or(szá)g út hosszába [Kf.]. 1754, 1813 : Mogyorósban a *Patak mellett* ; 1765 : A Roskaba a' *Patak mellett* ; A Kokinyas Domban az *Patak mellett*. 1803 : A Roskaba a *patak mellett*. 1822 : Falu közt a' *Patak mellett* [Mm.]. 1775 : Benyászába a *Patak mellett* [Mn.]. 1805 : A' Kalota sz. királyi Határ széliben a' *Patak mellett* [Mk.]. 1754 : a' *Patak mellett* a' kő szikla oldalabann ; 1813 : Lóger n. h.-ben a' *patak mellett* [Mr.]. 1663, 1666, 1727 : a *Patak mellett* egy Hangyás nevű rét [Nk.]. 1754 : Révellyben a *Patak mellett* [Np.]. 1773 : A *Porgolát mellett* a' Tottelki Birtzen [E.]. 1754 : Tsokásiban a' *Porgolát mellett* [Np.]. 1756 : a Válasz n. h.-ben a *rét mellett* [Mb.]. 1717 : bokorban *Simko Pal mellett* [Mm.]. 1781 : A *Szakasz mellett* a Mező ösvenyin [M.]. 1831 : A Szamas mellett a' Lunkaban [Mv.]. 1809 : Métélyes az *Udvar mellett* [Z.]. 1813 : Az *urak Lábja mellett* a' Kender nyilb(an) [Bg.]. 1831 : Az *Uraság kertye mellett* a László réttyeken [Mv.]. 1739 : Kis vermen alól az *ut mellet*. 1720 : Garda háton az *ut mellet* [Kk.]. 1755 : Horgasban az *ut mellett* [Kl.]. 1813 : Az *Ut mellett* a' Szurdok oldalában [Mk.]. 1813 : Kender ájjban az *Ut mellett* [Nk.]. 1754 : Farnas utábann az *ut mellett* [Szt.]. 1795 : A vár völgyiben a *Vár Patakja mellett* [Va.]. 1754 : Kereszt fa bértzin a' *Vistai ösveny mellett* [Sz.]. 1863 : csorgó réten a *víz mellett* [Bh.]

2. 1752 : az Falun alól az *Almás vize mellett* ; 1768 : *Almás vize mellett* [Kl.]. 1761 : *Czöld pataka mellett* a Kőves térben ; 1813 : *Czöld Pataka mellett* az orbán alatt ; 1754 : *Czöld pataka mellett* [Va.]. 1785 : A Körösi Réthe az *erős Patak mellett* ; 1822 : *Erős pataka mellett* [Gy.]. 1754 : hegy alatt a' *Farnasi ut mellett* ; 1813 : *Farnasi ut mellett* [Zs.]. 1795 : A *Farnas vize mellett* az árkon tul ; 1826 : *Farnas vize mellett* [Va.]. 1836 : A' Kis oldalon a' *Fogadó mellett* ; 1813, 1815 : *Fogadó mellett*. [S.]. 1725 : az Pad oldalban az *Gorbói ut mellett* ; 1772 : Az *Keresztes pataka mellett* az *Gorbai Ut mellett* ; 1807 : *Gorbai Ut mellett* [T.]. 1813 : A' Hollos Főn az *Ispotály Erdelye mellett* ; 1754 : *Ispotály Erdellye mellett* [Mr.]. 1772 : Az *Keresztes pataka*

mellett az Gorbai Ut mellett ; 1771 : *Keresztes Pataka mellett* [T.]. 1772 : *A Nádas mellett* az oldal ajában ; *Nados mellett* [T.]. 1813 : a' Város közepén a' *Nagy Hid mellett* ; 1715 : *Nagy hid mellett* [Bh.]. 1732 : *A Nyárszo Pataka mellett* a Szakadik alatt a Falu réte mellett ; 1732 : *Nyárszo Pataka mellett* a Tomba felől ; 1813 : *Nyárszo Pataka mellett* Nyárszo felől [S.]. 1792 : *Nyárszo Pataka mellet* [S.]. 1754 : az oláhájban az *ola haj arka mellett* ; 1761 : *Oláháj árka mellett* [Va.]. 1699 : *Jegénye felé az ország uttya mellet* ; 1752 : *ország uttya mellett* [E.]. 1728 : A Pap retén feljül a *Patak mellet* ; 1715 : *Patak mellet* [Kk.]. 1754 : Pap Szűkülőjében a' *Patak mellett* ; Borzás szerbenn a' *patak mellett* ; 1826 : *Patak mellett* [Va.]. 1813 : A' Sár hely(ben) a' *rét mellett* ; 1741 : *Rét mellett* [Bg.]. 1728 : egy rét a' Rocskán Sztrugál n. h.-ben a *rocska pataka mellet* ; 1785 : *Rotska Pataka mellett* [Mm.]. 1792 : az *Város mellett* le folyó Domos n. Patak ; A *Város mellett* Katona Dombján ; 1648 : *Varos mellett* [Bh.].

3. 1737 : *agazat Pataka* — [D.]. 1741 : *Agyagos* — [Bg.]. 1754 : *Agyagos ut(tya)* — [Bh.]. 1765, 1803 : *Akasztódomb* — [Mm.]. 1813, 1941 [Kp.], 1717 [Mm.] : *Akasztófa* — ; 1754 : *Also Szénégető mellet* [Bh.]. 1737 : *Andok Pataka* — [Mk.]. 1699, 1754, 1773 : *Ant pataka* — [E.]. 1719 : *Barancs mellet* [Bh.]. 1719 : *Barancs kutt arka* — [Bh.]. 1715, 1720, 1754, 1792, 1813 : *Barancspataka* — [Bh.]. 1785 : *Batiz Dombja* — [Gv.]. 1714, 1752, 1775, 1761—62 : *Bene* — [Kl.]. 1714, 1754, 1755 : *Bene pataka* — [Kl.]. 1775 : *Berek* — [Kl.]. 1737 : *Berek utya* — [S.]. 1792 [Bh.], 1785 [Mm.], 1731 [S.] : *Bikali út* — . 1732 : *Bika réti* — [S.]. 1765 : *Bik árka Pataka mellett* [Sz.]. 1714 : *Biro fogas mellet* [Kl.]. 1754 : *Biro Uttzaja mellet* [D.]. 1822 : *Biro Sigmondné Aszszony kertye* — [Gy.]. 1696 : *Bodolo árka* — [Mn.]. 1737 : *Borju kert* — [S.]. 1831 : *borsos kert* — [Mv.]. 1775 : *Borsos Máj Uttya* — [Kl.]. 1791 : *Bödök patakja* — [Ks.]. 1795 : *Buza láb* — [Va.]. 1831 : *Buzás kert* — [Mv.]. 1742, 1792 : *Büdöskút sára* — [Bh.]. 1822 : *Csaklok út* — [Mm.]. 1752 : *Csalóka Pataka* — [Kl.]. 1672 : *Csengő Lyuk mellet* [Kk.]. 1785 : *Csep Árka Pataka* — [Gy.]. 1672 : *Cseresnyes Pataka mellet* [Kk.]. 1785 : *Cserhát Pataka* — [Gy.]. 1799 : *Csinko* — [Ny.]. 1801 : *Csinko pataka* — [Ny.]. 1737 : *Cso pataka* — [D.]. 1771 : *Csorgo Árka* — [T.]. 1785, 1793 [Gy.], 1715 [Ms.] : *Csorgó* — . 1795, 1826 : *Csűröskert* — [Va.]. 1673 : *Damosi ősvény meliet* [Bh.]. 1717 : *Dannystor (!)* — [Mm.]. 1773 : *Daroczi ősvény* — [Bg.]. 1813 : *Darotzi Templom* — [Bg.]. 1835 : *Darócra menő Ősvény* — [M.]. 1672 : *díjos kert mellet* [Szt.]. 1672 : *díjos kő mellet* [Szt.]. 1754 : *Eger-pataka* — [Kp.]. 1742 : *Egres patak* — [Bh.]. 1785, 1822 : *Egresi út* — [Gy.], 1805 : *Elő Patak* — [Mk.]. XVIII. század közepe : *eperjes rét mellet* [S.]. 1732 : *Eperjes falu reti* — [S.]. 1822 : *Erdőfalvára járo út* — [Mm.]. 1785 : *erdőlő út* — [Mm.]. 1754 : *Falu kaszálója* — [Kp.]. 1773 : *Falu kerte* — [Gy.]. 1775 : *Falu kuttya* — [Mn.]. 1773

[E.], 1757 [Mm.]: *Falu* —. 1793: *Falu Réttje* — [Szt.]. 1785: *Falu toja* — [Gy.]. 1737, XVIII. század közepe, 1792: *Farkas Pataka* — [S.]. 1813: *Farnosi út* — [Szt.]. 1754, 1771, 1831: *Forrásos kert* — [Mv.]. 1756: *Füzes Tohelly* — [Mb.]. 1699: *Füz kut Pataka mellett* [E.]. 1754: *Ganás kutra járó ősvény* — [D.]. 1671, 1766, 1768, XVIII. század vége: *Gát* — [Mr.]. 1793: *Getse Pataka* — [Gy.]. 1818: *Gyepű* — [Mm.]. 1737, 1792: *Hadas pataka* — [Bh.]. 1731, 1737, 1754: *Halastó* — [Bh.]. 1699: *Halas tok mellett* [E.]. 1775: *Hegyes Árka* — [Mn.]. 1608: *Henter pataka mellett* [Kk.]. 1793: *Hév Szamos* — [Ks.]. 1737: *hideg kut* — [Kk.]. 1829: *Hid* — [E.]. 1771: *Horgaj* — [Mv.]. 1831: *Horgas ut* — [Mv.]. 1813: *Hosszu Berek* — [Dr.]. 1737, 1792: *Hosszúcsere* — [S.]. 1719: *Hosszu földet mellett* [Mv.]. 1714: *hot arok mellett* [Kl.]. 1699: *Hugyo hegy mellett* [E.]. 1813 [Dr.], 1768 [M.]: *Inaktelki út* —. 1768: *Ingovány ut* — [M.]. 1781: *Isten pataka mellett* [Sz.]. 1699: *Jegenyei Patak mellett* [E.]. 1806 [Mk.], 1647 [R.]: *Kalota* —. 1737, 1811: *Kápolna* — [Kk.]. 1785: *Kapusi Ősvény* — [Gy.]. 1696: *Kekenyős* —; *Kekenyős árka* — [Mn.]. 1768: *Kelemen irtása* — [M.]. 1754: *Kenderes kert* — [Kp.]. 1805: *Kerek domb* — [Z.]. 1941 [Dr.], 1813 [S.]: *Kerekerdő* —. 1822 [Gy.], 1761–62 [Kl.], 1756 [Mn]: *Kerekő* —. 1807: *Keresztes uttya* — [T.]. 1737 [D.], 1754 [Dr.], 1813 [Gy.], 1717, 1757 [Mm.], 1771, 1831 [Mv.]: *Kert* —. 1699 [E.], 1813 [Mv.]: *Kertek* —. 1672: *ket arok melet* [Szt.]. 1770: *Kis Berek* — [Mm.]. 1785: *Kis Csere* — [Gy.]. 1792: *Kisek Malma* — [Kl.]. 1715, 1720, 1728, 1737: *Kiserdő pataka* — [Kk.]. 1699 [E.], 1941 [Zs.]: *Kishegy* —. 1768: *Kis hid* — [M.]. 1785: *Kis Kapusi ut* — [Gy.]. 1768: *Kolosvári ut* — [T.]. 1941: *Kotyor* — [V.]. 1822: *Kováts András Réttje* — [Mm.]. 1712: *kő ház* — [Z.]. 1712: *kőrös vize* — [R.]. 1699: *Körtövelyes mellett* [E.]. 1813: *Körtvély Pad lába* — [Bg.]. 1719: *Köves pataka mellett* [Ms.]. 1673: *Köves ut* — [Bg.]. 1785: *Közép Bértz* — [Gy.]. 1785: *Kurutz verem* — [Gy.]. 1813: *Kut* — [Mb.]. 1754, 1771: *László kerte mellett* [Mv.]. 1813: *Lentse Pad árka* — [Kp.]. 1758: *Lőrincz Pál kertek* — [Mv.]. 1781: *Lonai Ősvény mellett* [Sz.]. 1737, 1792: *Lügetcsere* — [S.]. 1623: *magaro mellett* [Z.]. 1719: *Magyarokereki Ősvény* — [Kk.]. 1728: *Magyaros Lik mellett* [Kk.]. 1792: *Magyaros Pataka mellett* [Bh.]. 1807: *Mákai Patak* — [T.]. 1822: *Mákai ut* — [Gy.]. 1737 [D.], 1719 [Ms.], 1785, 1831 [Mv.]: *Malom* —. 1771 [T.], 1795, 1803,¹ 1826 [Va.]: *Malom árka* —. 1792: *Malom Pataka* — [T.]. XVIII. század közepe, 1754, XVIII. század második fele [Bh.], 1806 [Mk.]: *Malomszegi út* —. 1864 [Mv.], 1772² [T.]: *Malom út* —. 1754, 1813: *Marton Pataka* — [Zs.]. 1754: *Medve Telke pataka* — [Ks.]. 1771: *Megyés kert* — [Mv.]. 1792: *Mi-*

¹ *Malom árrok mellett.*

² *malom uttya mellett.*

riztyo n. majorság szőlő mellett [Bh.]. 1715, 1720, 1737, 1771 : *Mocsolya* — [Bh.]. 1738 : *Mocsoja kő mellett* [Kd.]. 1737 : *Motsár* — [Bh.]. 1683 : *Monostori ut mellett* [Bh.]. XVII. század második fele : *Nadas* — [Sz.]. 1766, 1768 [Mr.], 1792 [S.] : *Nádasi út* —. 1768, 1772 : *Nádas pataka* — [T.]. XVIII. század vége : *Nádas uttya* — [Mr.]. 1715, 1720, 1728, 1737 : *Nagy árok* — [Kk.]. 1754 : *Nagy erdő Utya* — [Sz.]. 1785 : *Nagy Nyír Pataka* — [Mm.]. 1822 : *Nagy Nyír Réttye* — [Mm.]. 1813 : *N. Petri Ut* — [Kp.]. 1795, 1826 : *Nagyvér* — [Va.]. 1754, XVIII. század második fele [D.], 1737 [Ny.] : *Nyárszó pataka* —. 1754 : *Nyerges kut* — [Kp.]. 1754 : *Nyíres hely* — [Kp.]. 1765 : *Obutz Pataka* — [Sz.]. 1813 : *oláh Pap Kertye* — [Bb.]. 1757 [Mm.], 1831 [Mv.] : *Oláh templom* —. 1766, 1768 : *Oláh templom cinterme* — [Mn.]. 1813 [Kf.], 1864 [Mv.] : *Oláhút* —. 1754 [Ms.], 1731 [Ny.], 1754 [Sz.] : *Ország útja* —. 1766, 1768 : *Ördögör árka* — [Mr.]. 1831 : *Ősvénny pataka mellett* [Mv.]. 1772 : *Pad uttya* — [T.]. 1770 : *Palota mellett* [V.]. 1795 : *Pap Erdeje* — [Np.]. 1813 : *Papi Kert* — [Kp.]. 1720 : *Pap pataka mellett* [R.]. 1792, 1824 : *Pap réti sára* — [Bh.]. 1676 [B.], 1699 [E.], 1781 [I.], 1771 [M.], 1737 [S.], 1725 [T.], 1770 [V.], 1792 [Z.] : *Patak* —. 1737 : *Patruz Pataka* — [Z.]. 1728 : *pisztrangos melet* [Mm.]. 1831 [Mv.], 1725 [T.] : *Porgolát* —. 1757, 1822 : *Rákos pataka* — [Mm.]. 1744 : *Reformatus Praedikator rittye mellett* [Dt.]. 1813 : *régi rév hely* — [Kl.]. 1683 : *renget mellett* [Bh.]. 1720, 1737 : *Renget erdő* —. 1813 [Mm.], 1715, 1719 [Ms.] : *Rét* —. 1741 : *Sándor Tó* — [Bg.]. 1737 [D.], 1737 [Kk.] : *Sáros pataka* —. 1737, 1788 : *Sárvásári út* — [Bh.]. 1737 : *Sikator* — [Ny.]. 1792 : *Simon Erdeje* — [T.]. 1699 : *Solyomtelki ősvény mellett* [E.] 1813 : *Sos Pataka* — [Kd.]. 1734, 1738 : *Szabó kert(ek)* — [Kd.]. 1628 : *Szálas* — [Sz.]. 1793, 1822 : *Szárasztó* — [Gy.]. 1754, 1785 : *Szarkásberek* — [Gy.]. 1672 : *Szekelyo mellett* [Kk.]. 1644, 1648, 1792 : *Székely Pataka* — [Bh.]. 1648 : *Szekely Teleke Pataka* — [Bh.]. 1756 : *Szekes ally pataka* — [F.]. 1756 : *Szeli Borázda uttya* — [Mn.]. 1731 : *Szénegető uttya* — [Bh.]. 1673 : *Szikszaj földje* — [Bh.]. 1681 : *Szoros* — [Ny.]. 1699 : *Szöllő mellett* [E.]. 1813 : *Szöllő Kert* — [Ny.]. 1813 : *szöllő pataka* — [T.]. 1732 : *szőlő gyepű mellett* [S.]. 1941 : *Tag* — [Mb.]. 1737 : *Tibát Kut* — [Bh.]. 1792 : *Tibád Pataka mellett* [Bh.]. 1770 : *To mellett* [V.]. 1737, 1781 : *Törsök útja* — [Mk.]. 1826 : *Törvényfa* — [Va.]. 1699 : *Tövises kut mellett* [E.]. 1715 : *Türei ut mellett* [Ms.]. 1719 : *Udvarház mellett* [Ms.]. 1756 : *Uj Mál n. hegy* — [Mb.]. 1813 : *ujj Temető* — [Gy.]. 1941 : *Urakkertye* — [Jg.]. 1741 : *Uraság Gyűmölcsös kerti* — [Bg.]. 1741 [Bg.], 1768 [M.] : *Út* —. 1754 : *Vágás Ut* — [Mr.]. 1792 : *vagott Csere utt mellett* [S.]. 1754, 1757, 1813 : *Vak György pataka* — [Mm.]. XVIII. század második fele : *Valkay Pataka* — [Mm.]. 1642 : *var hegy pataka mellett* [Mm.]. 1714 : *Várdi (!) utt mellett* [Bh.]. 1831 : *Várszai ut* — [Mv.]. 1737 : *Veres Csere* — [Ny.]. 1766, 1768 :

Vercsés árka — [Mr.]. 1831: *Vintze kertek* — [Mv.]. 1754: *Vistai árrok* — [Sz.]. 1754, XVIII. század második fele, 1786, 1792: *Zentelki út* — [Bh.]. 1813: *Zonda Pataka* — [Mk.]. 1792: *Zugo Pataka mellett* [S.]. 1792: *Zutori Ut* — [Kl.]. 1673, XVIII. század eleje, 1718, 1831: *Zsoboki ösvény* — [Bh.]. 1813: *‘Soboki Patak* — [F.]. 1683, 1731: *Zsoboki út* — [Bh.].

1941: *Falu melletti rít* [Kp.].

A *mellett* a leggyakrabban használt névutók egyike. Legtöbbször patak, út neve, vagy kis területet jelölő helynév mellett fordul elő.

túl: „jenseits”.

1. 1795: A Farnas vize mellett az *árkon túl* [Va.]. 1822: *Batiz gödrén túl* a’ verő fénybe [Gy.]. 1822: *Erős Patakon túl* kapus felől [Gy.]. 1747: *Falun túl* a Lúget [I.]. 1732: *Farkas Patakon túl* Kőrösfő felől [S.]. 1728: A *Hodon¹ túl* a Katona Uttyán [Kk.]. 1775: Tamás Falvi Hidnál vagyis *túl a Hidan* [Kl.]. 1772, 1806: a Ropóban a *Nyergesbércen túl* [T.]. 1822*: *Petek uttyán túl* az Illyés aránya felé jár végével [Gy.]. 1806: A’ Marod laki (!) ösvényen a’ *Zondán túl* [Mk.].

2. 1752: az *Almás vizén túl* az akasztófa iránytyában; 1755: *Almás vizén túl²* [Kl.]. 1785: A’ Pap rétin a’ *Csorgo Patakán túl*; 1822: *Csorgo Patakán túl* [Gy.]. 1822: A’ *Roskán túl* a’ Kis Pisztrangosba; 1765, 1803: *Roskán túl* [Mm.].

3. 1728 [Kk.], 1795 [Va.]: *Akasztófán* —. 1714: *almason túl* [Kl.]. 1792: *alsó Falu vegin túl* [T.]. 1715, 1720: *Barancs patakán* — [Bh.]. 1744: *Bojgon* — [Dt.]. 1719, 1737: *Cseresnyés patakon* — [Kk.]. 1785: *Cserhát Patakán túl* [Gy.]. 1822: *Csorgon túl* [Gy.]. 1646: *Dul Pataka(n) túl* [R.]. 1822: *Fülöp gödrén túl* [Gy.]. 1765 [Dt.], 1737 [Kk.]: *Hidon* —. 1719: *Kalotán* — [Mv.]. 1746: *Kászága patakán túl* [Kl.]. 1720: *Két Patakon túl* [Kk.]. 1782: *Kis Hidon túl* [Bh.]. XVIII. század eleje: *Kis Kalotán túl* [Mv.]. XVIII. század eleje: *Kő hegyen Túl* [Z.]. 1785: *Kurutz vermen túl* [Gy.]. 1737: *Mango ton túl* [Z.]. 1737, 1792, 1941: *Mogyorós árkan* — [D.]. 1717: *Nagy küszinen túl* [Mm.]. 1831: *patakon túl* való Rész [Bh.]. 1710: *Patakon* — [Mr.]. 1754, 1831: *Sáros patakon* — [Mv.]. 1831: *Selyem patakán = túl* [Mv.]. 1822: *Száraz ton túl* [Gy.]. 1752: *Szék Árkán túl* [Kl.]. 1795: *Szemete uttyántúl* lévő (erdő) [Np.]. 1775, 1826: *Vár patakán* — [Kl.]. 1800: *Vizen túl* [Z.].

1864: a’ *Dezső várán túli* kiseded folyam [Va.].

A *túl* kevésbé határozott jelentésű névutó; jelöli mindazt a területet, mely egy bizonyos helyen túl esik; ma Kalotaszegen helynévi szerepben csak tágabb, általánosabb értelemben használják, egy bizonyos területnek a megjelölésére nem.

¹ Esetleg elírás *Hidon* helyett. 1737-ben *Hidon túl* hn. szerepel Kk.-on.

² 1714: *almason túl*.

Küküllő-, Maros- és Nyárád-vidéki helynevek a XVI—XIX. századból.

A marosi református egyházmegye levéltárában (Marosvásárhely, Református kollégium) van egy nagyon értékes *Matricula*.¹ E forrás helynévtörténeti jelentősége már eddig is ismert volt: még 1897-ben Kelemen Lajos ebből közölt egy kis helynévgyűjteményt.² A *Matricula* helynévanyagával való újabb foglalkozást az teszi indokolttá, sőt szükségessé, hogy az idézett kiadványból — a közlő célkitűzéseinek megfelelőleg — hiányzik a forrás XVIII. és XIX. századi helynévanyagának nagy része, sőt mintegy 21 község³ helynevei ki is maradtak belőle. Különben is az idézett kiadvány természetesen nem közölhette az adatokat a szinte félévszázaddal később kifejlődött helynévtörténeti követelményeknek megfelelőleg, hanem az adatok kijegyzése és átírása terén a forráskiadvány más részében is követett átírási szabályokat kellett szem előtt tartani. Így mindenképpen szükségesnek látszik, hogy e helynévanyagot a kihagyott községek helynévanyagával kiegészítve, nyelvészeti szempontból is használható formában újra közzétegyem.

A falvak itt is betűrendbe szedve következnek, de a helyneveket már ettől eltérőleg, az előfordulási évszámok sorrendjében közlöm. A községneveket mai hivatalos alakjukban közlöm, lapalji jegyzetbe iktatom az alakváltozatot; a pusztá írásváltozatot (pl. Fintaháza ~ Finta Háza) nem közlöm. Az egyes helynevek után ()-ben rövidítve közlöm a terület művelési ágára vonatkozó jelzést.⁴ Ahol ez nincs meg, ott a helynév jel-

¹ Teljes címe: *Matricula Ecclesiarum Reformatarum in Sede Siculicali Maros dispersarum Renovata Tempore Senioris earundem Ecclesiarum Reverendi Domini Michaelis v: Fogarasi et Reverendi Domini Stephani Zagoni Jurati Notarii Per Sigismundi Boeloeni Ecclesiae Bere—Kereszturienensis p. l. Pastorem Anno Christi MDCLXXXVII.*

² Marosszéki határnevek a XVI. és XVII. századból. Székely Oklevéltár (szerk. Szádeczky Lajos) VI, 404—12.

³ A kimaradt községek a következők: Ákosfalva, Atosfalva, Bénéfalva, Cserefalva, Csiba, Csókfalva, Fintaháza, Geges, Kibéd, Kisgörgény, Makfalva, Marosagárd, Marosbárdos, Mezőbergenye, Názánfalva, Süketdemeterfalva ~ Süketfalva, Székelyabod, Székelybő, Székelymoson, Székelysárd, Székelyszentistván.

⁴ d. = árok, e. = erdő, k. = kaszáló, l. = legelő, p. = patak, r. = rét, sz. = szántó, sző. = szőlő, tn. = terméketlen és ú. = út.

zette terület művelési ágát az eredeti szövegből nem lehetett megállapítani. []-ben a Matricula lapszámait találja az olvasó.

A helynevek előfordulási évszámát nem mindig lehetett megállapítani. Ilyenkor az egy kéztől eredő bejegyzések¹ összevetéséből lehetett némelykor pontosan, máskor hozzávetőlegesen a bejegyzési időt, vagy a beírt okmány keletkezési dátumát meghatározni. Az így megállapított évszámokat *-gal jeleztem.

Akosfalva. 1619: felső általban, az árkonnn innét (sző.) [94.]. — 1687 után*: lo Kötő helyben (sz.), Tekereshen (sz.), Veniczében (sz.), Kerek erdő alatt (sz.) [97.].

Atosfalva. 1647: Hantos oldalában, Loszörü oldalán (sz.), borozda között (sz.) [181.]. — 1741: tehen Szaros Pataka (r.) [183.].

Backamadaras. 1632 előtt*: Kéntses völgyben (sz.), Asszu patak (p.), Üvér alatt (sz.), Üvér főben (sz.), Háros vápának (e.), Vár hegyen belől (e.), Kápolna erdejének (e.) [102.]. — 1632: Középső általban (sz.), Saás Szegben (r.) [102.]. — 1635: Kép hágojában (sz.) [102.]. — 1639: Sz. Gerliczei út mellett (k.) [102.]. — 1649: Köz bércezen (sz.), Nagy völgyben (sz.), fel hágoban (sz.), Kép hágoban (sz.), Tekereshen toó mellett (r.), Déák tövissénél (sz.), Nagy Déák füve, a' Tekereshen tón túl az Sás Szegben (k.), belső Sás Szegben, a' Tekereshen tó mellett... Kisebbik Déák füve (k.) [103.]. — 1709: almas berek szigetibe való Cseglyet [104.]. — 1723 után*: Dardon (sző.) [103.]. — 1728: Batzka nevű hegybe (sző.) [105.]. — 1750: Kápolna (sz.) [103.]. — 1788: Közép Határban a' Nagy erdő alatt az Eszken (sz.) [100.].

Bede. 1620: Sás torokban (r.), Erdő alatt (sz.), Fel hágoban (sz.), Szőlő alatt (sz.), Vadasdi oldalon (sz.), Kis Telekben (sz.), Csorgo árka mellett (sz.), Orosz völgye bércezen (sz.), nyáras völgye feliben (sz.) [151.]. — 1687: Gyalakúti út mellett, Csorgo árokjánál [150.]. — 1805: Czako Oldalon (sző.) [154.].

Benefalva. 1702: Agyagos alatt (sz.), Kőves lábban (sz.), Benefalvi temetőn fellyül (sz.) [429.].

Berekeresztur. 1579: Egresd pataka mellett (sz.), Cságotó alatt (sz.), Májai ősvény mellett (sz.), Oldalban (sz.), Bértzen (sz.), Rakottyásban (sz.), Pap réti mellett (sz.), Szén égetőben (sz.), Márkodi patakon alól (sz.), Kendő pataka mellett (sz.), Fal mezőben (sz.), Kender patakán túl (sz.), Verő

¹ A Matricula anyagát Bölöni Zsigmond (nem Fogarasi Mihály!) 1687-ben kezdte beírni az akkor az egyes eklézsiákban és az egyházmegyei levelesládában még meglévő régebbi vizitációs feljegyzésekből, valószínűleg azzal a céllal, hogy az egyházmegyei vagyongra vonatkozó hiteles okiratok a megsemmisüléstől megmentessenek. A legrégebbi adatok 1579-ből valók. 1687 után, Bölöni eredeti beírásai után az újabb vagyongyarapodásokat az egyházmegyei főjegyzők (juratus notarius) vezették be.

félben (sz.), Balásék földők mellett (sz.), Varga erdeje alatt (r.), Ropon, kerengő utnál (r.), Kendő földön (sz.), Farkas Ropájában (sz.), akasztó fára megyen véggel (sz.), Ropon (sz.), Nagy mál alatt (sz.), Tekerés Körtvélybenn (sz.), Torboszlai Szegben (sz.), egresben [223—24.].

Csej d. 1675: Szurdokban (r.), Szénégetőben (sz.), Nagy almásban (sz.), Kiskutnál (sz.), Ernyésben (sz.), Fekete Szilvánál (sz.), Bedeczben (sz.), Bércz földéből (sz.), Avasban (sz.) [292.]. — 1687 után*: Őr hegyben (sz.), halom oldalában (sz.), Ernyésben (sz.), nagy rét hidgyanál (pallag), Kis Bedecsben (sz.), Varas torokban (sz.), Orotvány oldalon (sz.), Ernyés (sz.), Agyagos alatt (sz.), Pásitban (r.), Terebicsen (e.), nagy Rethben (r.), Kenderes Kertben (sz.) [292, 294—95.].

Cserefalva. 1647: Soós Szék alatt (sz.), Szőlőre menőben (sz.) [95.]. — 1664: Só Széken (sz.) [95.].

Csiba: 1659: kis Kerek tövis alatt (sz.) [43.]. — 1695: Hágó (sz.) [58.].

Csitszentiván. 1687 előtt*: Látodon (későbbi irással *Látom*-ra változtatva) (sz.), fel járóban (sz.), Csere mellett (sz.),¹ Csit falvi határon... a' holt viz mellett (berek), Hajo rév marttyában (berek), Komlosnak (berek) [329.]. — 1687: Tőkés (e.), Tőkés oldal [329.]. — 1692: Kis kigyosban a' Beczen belől (sz.) [331.]. — 1699: Barta továbbán (sz.), Nagy Vápán (sz.), Széna fűben Cserefa Szeriben (k.) [331.]. — 1711: Szőlő alatt (sz.), Kis Pad (sz.) [333.]. — 1715: fel hágóban (sz.), Fertelmes alatt (berek) [332.].

Csókfalva. 1750: Szarka vára (sz.), Szaboné patakára megyen véggel [185.].

Demeterfalva. 1634 előtt: Szék alatt (sz.) [251.].

Erdőszentgyörgy. 1657: Asás közben (r.), Felső Senyében (sz.), Kék dombja alatt (sz.), Hosszuban (sz.), Kis Nőd patakja mellett (sz.), Nagy hid homloka alatt (sz.), Gát Szeg előtt (r.), leány mező Végiben (sz.) [142.]. — 1802: Senye Oldala (sz.), Áj (sz.), Ujj Irtás (sz.), Ájban (sz.), Felső Áj (e.) [146.], also Áj (e.) [147.].

Fintaháza. 1701: Ponkon az halyagos allyában (e.), Hagóban (sz.), Szőlőfőn (sz.) [59.]. — 1708 után*: Hégy megett (sz.), Felhágó (sz.), Közép lábban (sz.), Kender lábban (sz.), borozda között (sz.), Kis hidnál (sz.), Sz. Miklosi rakottyasban (r.), Törvény fánál (sz.) [68.]. — 1788: derék gyepű mellett (sz.), Tollas szeg (r.), Vétzke árka (á.), Szék oldalbéli (k.), Haller Familia alsó Tanorokja gyepűje (r.) [69.].

Fólyfalva. 1637: Ólyvesben (r.) [78.]. — 1671: Ábrán Szegben (r.) [79.].

Galamod. 1612: Telek lábján (sz.) [418.]. — 1638: Kurta lábban (sz.) [418.]. — 1648: bércz uton alol, a Keresz-

¹ Uo. széljegyzetben XVII. századi kézzel: „Ez erdővé vált.”

turi uton fellyül (e.), Pap cseréjének (e.), Som berek, Pusztá Szőlő, Hoszszuban (sz.), Eberke alatt (sz.), Dio szeriben (sz.), Nyir alatt (sz.), kender helyben (k.), Eszak alatt (sz.) [418—19.]. 1718 : nagj Szőlő hegiben (sző.) [419.]. — 1731 : cszken (sz.) [419.]. — 1736 : Kender (e.), Vardoig [422.]. — 1796 : Nagy hegybe (sző.) [422.].

G e g e s. 1615 : Csergős kutnál (sz.), Szorosban (későbbi ráírással Horgasban-ra változtatva) (sz.), Bőzöd farában (sz.), Erős pataokban, Fenes tövén [174.]. — 1687 : also Adorján völgyében [174.]. — 1687 után* : Csávásban (sz.), Polya Széli-ben, Bartha rétínél, Sarkod, Orotványban Suba Mihály rétiben [174.], Hoszszu bikkben a falu bokra végiben, nagj vápa, ropo Szőlő [175.]. — 1789 : Szénafű pataka (k.), [175.], Somosban Kerek mező (k.) [176.].

G ö c s. 1664 : Borzás (sz.) [110.]. — 1687 előtt : alá járo-ban (sz.), Folyam mellett (sz.), Székely Pál tanorokja, bük főnn (sz.) [111.]. — 1718 : veres cserében (e.), Gombodosban két ut között (e.) [111.].

*G y u l a k u t a.*¹ 1687 előtt* : Körtvély ágyba (sz.), Tehe-nes völgyben, a patak mellett (sz.), also mezőben (sz.), tó mar-ton (sz.), Szegény Szerben (sz.), Babós völgyben a' Patak marton (sz.), Kigyos kútban (sz.), Köz bercz farkánál (k.), Szele teriben (k.) [136.]. — 1759 : Szilas (sz.), Kis Rét (sz.), Horgas nyilak (sz.), Csipkés (r.), Moso helyen (sz.), Tanorok alatt (r.) [137.].

*H a g y m á s b o d o n.*² 1637 : Szilasi erdő végiben (e.), Csere farkon (e.), Szilasbann (e.) [78.]. — 1687 előtt* : Motsi faron (e.), régi akasztófán belől (e.) [315.]. — 1687 után* : Csere végben (e.), Nyirason (e.), Bércz erdőn (e.), Percs erdőben (e.), Sz. Benedek tövissében (e.), Bodóc, Farkas veremnél³ (e.), Párgyán (e.), Csere Szélen (e.) [317.]. — 1719 : Piliskében (e.) [80.]. — 1788 : Bornyu Kert (k.), Nagy Barazda (sz.) [317.].

H a r a s z t k e r é k. 1614 : Vété rétiben (r.), Kápolna helylén a' domb körül (sz.), kert megett (sz.), Falu patakjá (p.), áj előtt (sz.), Fel hágobann (sz.), Csere alatt (sz.), Szőlő far-konn (sz.), Véczkénél a' Sár fészken alol (sz.), Borozda között (sz.) [117.]. — 1751 : Irotvány patakjá (p.), Szombat kuttjából kifolyó árok (á.) [118.]. — 1776 : Szénás állj (orotványos hely). — 1788 : Szálas (e.), Gótsi Szöllő Főn (e.) [119.]. — 1790 : Szénás ágyba (sz.) [117.].

H a r c ó. 1687 előtt* : Bancza tetőn (sz.), Vendég erdeje alatt (k.), Kis völgyben (sz.), ut átallyan (sz.), Nevetlenben (sz.), Vendég erdeje megett (sz.), Motsárban (sz.), Zomba. alatt (sz., e.), Mészáros Szurdokban (sz.), Csere Padon (sz.), Lyukas halomban, Szurdokon a' Paniti határ szélben (sz.), Nagy Vápá-

¹ E forrásban *Gyalakuta* alakban fordul elő.

² Uo.: *Bodon*.

³ A verem utóbb *Verőnn*-re javítva.

ban (sz.) [350—51.]. — 1718 : Motsáros Szurdok (sz.), Völgyön (sz.) [359.]. — 1738 : Tövises oldalon (sz.), Paniti Szurdok felől, nagy verem terin a' Bantza bertzin (sz.) [355.].

H a v a d. 1615 : szőlő hegyben [158], gyepű mellett [159.]. — 1625 : Pusztá malom tsorgójánál (r.), Pusztá malom kuttyánál (sz.), Laposson (sz.), Vászón Völgyében (r.), Liget Allyában (sz.), malom felett a' jég veremnél (sz.), Demiénben (sz.), Teke-nősbén (sz.), Edes almánál (sz.) [158.]. — 1628 : Somos részben (sz.) [159.]. — 1666 : felső Demiénben (sz.) [157.]. — 1687 : Tekefalvában, Mogyoros tövisben, also Demiénben, Szén égetőben, Demién úttya alatt [158.]. — 1687 után* : Nyirid nyaka (sz.) [161.]. — 1712 : Bikfő, Laposson Gődör köz árka mellett az út mellett, Somos réz [160.]. — 1749 : Dimén Szőlő (sző.) [162.].

H a v a d t ő. 1620 : Kár hágo vápájában (sz.), Borostyán szeg alatt (r.) [144.]. — 1758 : Nagy Hegy oldalon (sz.) [145.].

I k l a n d. 1643 : Oldalon (sz.), Rágás alatt (sz.), Mogyoros alatt (sz.), Gyepűben menőben (sz.), Ségelben Közép lábban (sz.), Segely hídgyánál (sz., r.), Tanorokban (r.) [272.]. — 1687 után* : Szappanozó kut fön (sz.) [272.].

I l l e n c f a l v a. 1709 : Rütske (sz.) [50.]. — 1732 : Szőke (r.) [51.].

J e d d. 1613 : Kép hágojában (sz.), Asszu kútnál az út mellett (sz.), Asszu kút oldalán (sz.), Sz. György uttyánál (sz.), Kisvölgyben (sz.), Pesgye oldalán¹ (sz.), Terebits torkára menőben (sz.), Erdő alatt (pallag), Omlásra menőben (sz.), Nyirasban (k., e.), Szilos végiben (e.), Szőlő között (sz.), Kerek tanorok véginél² (sz.), Berek alatt (sz.), Tófelé³ (sz.), Horgashan (r.), Szász útnál (r.), Szász utban⁴ (e.), Bede völgyebenn (e.) [305.]. — 1647 : Harap égésben (e.), Lázd (sz.), Ravasz lyuk előtt (sz.), két híd között (sz.), Bede megett (sz.), Lasádon⁵ (sz.) [306.]. — 1649 : Kis Cserén (e.) [306.]. — 1667 : Asszu kut pataka mellett az árokban (sz.), Lado alatt (r.), Bosi út mellett (e.) [307.]. — 1705 : or általán (sz.) [308.]. — 1709 : Keresi erdő patakjára (sz.), Bede Szegben (sző.) [308.]. — 1710 : Lado fején (e.) [308.]. — 1716 : Csatona (e.) [308.]. — 1747 : Fütüsi Szőlő felett (sz.) [307.]. — 1749 : Terebics (e.), Lőcse tetejin [308.].

*K á p o s z t á s s z e n t m i k l ó s.*⁶ 1612 : Bodorok előben (sz.), Gál patakában (sz.), Padban (sz.), szőlő alatt (sz.), Közép lábban (sz.), Szilosban (sz.), Gődörben (sz.), kis hosszuban (sz.), két út között (sz.), rétbén a' tó között (sz.), horgashan (sz.), Só szék, nagy nyílban (r.), felső nyílban (r.) [56.]. — 1629 :

¹ Uo. széljegyzetben későbbi írással : *Küpös kútnál.*

² Ua. : a' *Nádas kútnál.*

³ Ua. : a *hanga végiben.*

⁴ Ua. : *Lőcsében.*

⁵ Későbbi kézzel *Láz*-ra változtatva.

⁶ E forrásban *Sz. Miklós* alakban fordul elő.

Göbőczre járo felől (sz.) [56.]. — 1687 után* : Tó köz (sz.) [57.], Hátra jaro (r.), Hát megett (sz.), Pus7ta Szölő (sz.) [58.]. — 1727 : butsu padgya (sz.) [59.]. — 1729 : Köles földi (r.), nagy nyilba (r.) [50.].

Kebele. 1614 : Szénás... fenékben (sz.), Agárdi kapunál (sz.), Som hegy előtt (sz.) [298.]. — 1642 : hegy között (sz.) [299.]. — 1702 : Rakottvás tó mellett (sz.) [300.], Gyümölcsin Kuttván fellyül (sz.) [301.].

Kebeleszentiván. 1614 : Sibban Szilvák alatt (sz.), Kőpecziné malmán alol (sz.) [298.].

Kelementelke. 1669 : Kis nyilban (sz.), Kút völgyben (sz.), horgas (sz.), Nyár fa szeriben (sz.), Torma szegben (r.), gyepű Szegnél (r.), Tormás szegben (sz.), Kertre jároban (r.), Orotványok Végiben (r.), Kendő¹ Szegben (r.), Rokás Szegben (r.), Komlo Szegh, Tó Szeg (sz.) [130.]. — 1695 : Csulyok Ay (sz., r.), Tóó között (sz.) [131.].

Kendő. 1579 : Szén égetőben (sz.), mál oldalában [225.].

Kibéd. 1615 : Tót Szegben (sz.), Sárnál (r.), Kőkényesben (sz.), Dormának (sz.), Fenesre (sz.) [200.]. — 1664 : Hos7szu tónál (sz.) [200.]. — 1668 : Berkenyész (r.) [201.]. — 1675 : Fenesbe menő út mellett fellyül (sz.) [201.]. — 1788 : Kőkényes Pataka mellett (sz.), Dosa Sűrű (sz.) [202.].

Kisgörgény. 1687 előtt* : Csarna oldalon (sz.) [110.]. — 1797 : Fényes Oldalon (sző.) [110.]. — 1799 : Észak (pallag) [112.].

*Kisszentlőrinc.*² 1641 előtt* : Sz. Lőrinczi Templom alatt (tóhely), Templom felett (e.), Nyár szeg (e.), Szölő oldalon (sz.), Vecze áttalyában (sz.), fel hágora menőben (sz.), Kebelei határszélben a' Szovát kuttyánál (sz.), Hideg kutnál (sz.), Sz. Lőrinczi határban Nagy hegy megett Szovát kuttyánál (sz.), Felhágóban (sz.), Vecze ősvényinél (sz.), kert felett (sz.), Kerek tóban (pallag, sz., r.), Gyúrús földben (sz.), István őri árkanál (sz.), Bodiczában (sz.), Mihályos földben (sz.), Nagy erdő alatt (r.) [257.].

Koronka. 1657 előtt* : Hölgye patakában (sz.), Kaján torkában (e.) [315.]. — 1666 : Bodon uttya mellett (sz.), patak mellett (sz.), Szőlőre megyen lábbal (sz.), Szőlő alatt (sz.), Bordás hegynél (sz.), Sz. Iváni utra jövőbe (sz.), Nagy Gyertyános alatt (sz.), Maál farkánál (sz.), Maál között (sz.), Rövid hágóban (sz.), Csere alatt (r., sz.), Hágó fön (sz.), Akaszto hegy megett (sz.), Nagy borozda háton (sz.), Sz. Benedeki völgyben

¹ Későbbi írással Komlos-ra változtatva.

² A forrásban Sz. Lőrincz alakban. — Egyébként az itt közölt kisszentlőrinci helynevek a Matriculában Tompa címszó alatt vannak felsorolva, de későbbi megjegyzések, mint pl. : „Mindezek a Sz. Lőrinczi Határban” és „Mind ezeket a Szántó Földeket is a Sz. Lőrinczi Oláhok birják”, — és az szövegközti utalások is kétségtelenné teszik, hogy a helynevek által jelzett területek a kisszentlőrinci határban voltak.

(sz.), Tekenős Végiben (sz.), Vácsvánban (r.), Bos patakánn (r.), Bos patakánn fellyül (sz.), Mogyoros pataka előtt (r.), Szőlő megett (e.), Horos patakjában (e.), Simon völgye orránn (sz.), Tölgy gyakran felett (e.) [313—14.]. — 1687 után* : Uj hégyben (sz.), Csonkás Végiben (sz.), [314.], Szőlő végében Szilas farkón (sz.), Út kelőben (sz.), Berek háton (sz.) [315.].

Lőrincfalva. 1659 : Pad (sz.), Csere között (sz.), Követs (sz.), Nyárád parton (sz.), Cserés (r.), Porond alatt (sz.), Porond allyában... a' hosszúban (sz.), Nagy föld (sz.) [42.]. — 1692* : Nagy földben (sz.), Rétiföldön (k.), Kurtában (sz.) [43.]. — 1687 után* : Kis Sugoban (n.) [43.]. — 1803 : Tök földön (sz.), Kurta lábban (sz.) [44.].

Lukafalva. 1643 : berek előtt (sz.), Csegelyben (sz.), Patak (p.), felső réten (sz.) [49.]. — 1659 : Sós Mihály kertire járo (sz.) [42.]. — 1684 : Patakra menőbenn (sz.) [49.]. — 1685 : Patakra járo (sz.) [43.]. — 1755 : kenderes (r.) [51.]. — 1778 : kis kertes (sz.) [52.].

Mája. 1579 : Thamás Cseréje megett (sz.), Bökőgy allya altallya Szeriben (sz.), Bükk fön (sz.), Vértés fön, Ropóban, Pad háton, hosszú kert megett [227.]. — 1672 : Bökőgy pataka (p.), Hoszszu hágojában (sz.), Közép lábban (sz.), Csortosban (sz.), Gaso (sz.) [228.]. — 1748 : Arannyas oldalon (sz.) [228.].

Makfalva. 1687 előtt* : Ecsenyében (sz.), Eczében (sz.), Nagy Magosdon (sz.), Nádas pataka mellett (sz.), Péter árka mellett (sz.), Eczében (r.) [188.], Hagymás telek hosszában (sz.), Nagy vápa tövén (sz.), Fiu pataka mellett (sz.), Fel hágóban (sz.), Csorgo hidgyára jó (sz.), Szarka tövis allyában (r.), Fiu patak tövén (r.), határ kapuban (sz.), Hidegségben (r.), Ecsénye kurtájában (sz.), Szederjes alatt (sz.), Malomlo út mellett (r.) [189.]. — 1687 után* : köves patak oldalában, Szép Mező árkanál (sz.) [189.]. — 1700 : Havad Száda felé menő út mellett (sz.), Havad Szádán (sz.), Föld fokadás (sz.) [192.], Fazék veremnél (r.), Szaraz réth (r.), Sokadban (sz.), Árok között (sz.), Istok Szegiben (sz.), Nagy Szegben (r.), Ecsénye Patakán fellyül (sz.), Lökös kutyán (sz.), Nagy Aszo pataka (p.), Andrásuta pataka között (r.), lokótó parlagnál (r.) [193.]. — 1709 : Sokad pataka fejében, Mihály cseréjének (e.), Kis Abod oldalán [195.].

Márkod. 1579 : Soogh orotványában (sz.), Kendő pataka mellett az al Kendőben (sz.), Hosszu mál pataka mellett (sz.) [228.], Kápolna főben (sz.), Szilos kútnál (sz.), al Kendőben (sz.) [328—29.]. — 1748 : hegymegi (sz.) [228.].

*Marosagárd.*¹ 1698 : Csatár hidgyára mégyen véggel (sz.) [299.].

*Marosbárdos.*² 1676 : Bala hégyese (e.) [398.].

¹ A forrásban : Agárd.

² Uo. : Bárdos.

Maroskeresztur. 1643: Csepetegő! (sz.), Hosszu (sz.) [36.]. — 1699: Csepegő (sz.) [37.]. — 1687 után*: Kis Hosszu (sz.), nagy hago (sz.) [39.].

Marosszentanna. 1661: Hordajában (e.), Volta (e.) [428.]. — 1687 után*: Átalban (sz.), Sz. Királyi út mellett (sz.), Fel hágoban (sz.), Benefalvi malom rét (r.), Berekben (r.) [428—29.]. — 1702: temető uttyára jó véggel (sz.), Patakra mégyen [429.].

Marosszentgyörgy. 1693: Akaszto fa alatt (sz.), Gellyén pataka mellett (sz.), Terebitsen (r., e.), Terebits Szugalyban (r.), nagy tővis S-élben (pallag), Pap Nádgya széliben (r.), Kis réten (r.), Kopáron (r.), Kender Szegben (r.), Bethlen végiben, Cserés Mezőn (sz.), Sás Tóban (sz.), Gyűrűs berek, köves rét (sz.), kis rét előtt [310—11.].

*Marosszentkirály.*¹ 1609: Poklos kútnál (sz.), Schola alatt (sz.), egyház áján (sz.), Pap erdejének (e.), Gyepűs ájba (sz.), Közép lábban a' porgolát kapun kívül (sz.), Közép lábban a' Kotyorban (sz.), Nyáras kút táján (sz.), Kalastrom alatt valo kútnál (sz.), Porgolátra menőben (sz.), Templom alatt (sz.), Harczo Végire megyen egy porgolát kapu, Ország uttya mellett a' Nyáras kutra megyen lábbal (sz.) [321—22.]. — 1656: Egyház ája (e.), Sz. Király falva [323.].

*Mezőbergenye.*² 1613: Telekben (sz.), Kis hídnál (sz.), [336.], Közép ájban (sz.) [337.]. — 1692: Horgasban (sz.), innentső Sós pataokban a' Verőfény oldalban (sz.) [337.]. — 1701: Berkenyefalva, Gaál vermében (sz.), [337.], Szőlőfőn a' Bértzen (sz.), Cseberfő alatt (sz.), [338.], Meredek útnál (sz.), Akaszto fánál lévő hegyben (sz.) [338.].

*Mezőbánd.*³ 1617*: Hideg Völgyében (sz.), Nagy völgyben az alá jároban (sz.), Szőlőn fellyül a' gyepű mellett (sz.), Telek utban (sz.), Omlás alatt (sz.), Vásárhelyre menő ország uttya (u.), Ludas dombon alol (sz.), Halál úttya mellett (sz.) [365.].⁴ — 1647: Határka patakjára (sz.), Határkára menő gyalog ösvény, Fejedelem Szőleje alatt (sz.), Teknősbéli kis berczecske [365.]. — 1669: Fel hágóban (sz.), [365.] Rosás pad oldalán (sz.), Kigyo hagymás tetőn (sz.), Pap ája tetőn (sz.), Hosszu hegy alatt (sz.), Szőlő faron (sz.), Darakulya faron (r.), Hideg völgyben a' Kis nyilakban (r.), Feketén (r.) [366.]. — 1682: Csith-völgyben (sz.), Rosás pataokban (sz.) [366.], Bándi ágyban (sz.) [367.]. — 1684: Csith-mölgyben (sz.), Fügőben

¹ Uo.: Sz. Király.

² Uo.: Berkenye.

³ A forrásban Baand alakban.

⁴ Arra a birtokösszeírássra, melyben ez évszám alatt felsorolt helynevek előfordulnak, a mezőbándi református egyház 1825-i lajstrom-könyvében van hivatkozás és az összeírás ideje is itt említettetik. Az egyébként évszámnélküli helynév-felsorolás idejét innen és a megeskettett vallók neveinek az e korból származó más összeírásokkal (1614, 1635) való egybevetéséből állapítottam meg.

(sz.) [364.]. — 1801: Halál uttyánál (sz.), Kis Erdő felől (sz.), Setét Völgy farán (sz.), Csűkmődön fellyül a' Dombok között (sz.) [369.], nagy dombok között (sz.) [370.]. — 1802: ados réttye (r.), Kápolna felől [372.].

*Mezőcsáva s.*¹ 1612: Mogyoroserdő (e.), Kőles erben (k.), füz kuton fellyül (k.), Ménes Ajban (sz.), Ropo alatt (sz.), Porgolatra menő lábban (sz.), Motsárban (sz.), Pincze helybenn (sz.), Majos ősvényben, Széles tővis alatt (sz.), Kis Ajban a' Szőlő mellett (sz.), Vete kuttyánál (sz.), Nyir Aj patakjára jó lábbal (sz.), Mogyoros mellett (sz.), Padban (sz.) [411.]. — 1676: Nyires Végben (sz.) [412.]. — 1687: Kut fő (sz.) [404.]. — 1687 után*: Also majos ősvényben (sz.), Pókai utnál (sz.), Tővis végben (sz.), Beke ája hídgjánál (sz.) [411.]. — 1723: Ménes Ajbéli (e.) [41.].

*Mezőfele.*² 1682: Széna fű Széliben (sz.), Atalban (sz.), Korhányon (sz.), Közép lábban (sz.), Korhány oldalon (sz.), Bakmonyason (sz.), Bércz utban (sz.), Hoszszubann (sz.), Kis Erdő térin (sz.), Vadad megett (sz.) [404.]. — 1687: után* dio fánál valo oldalon (sz.) [404.], Falu erdeje (e.), tisztás tulso szélin (sz.), Bakmonyos mellett (sz.), Átalban (sz.) [405.]. — 1715: Hanga (sző.) [406.].

*Mezőkölpény.*³ 1653: Erdő Végben (sz.), felső Szilosba (sz.) [388.]. — 1662: Kapusd előtt (sz.), Csajka hátan (sz.), Kép hegý (sz.) [388.], Vér Padban (sz.), Som hosszában (sz.), Motsár Szerben (sz.), Korhányban (r.), Kata Völgyében (az utótag eredeti beírása *fölgyében*; a kiigazítás egykorú) (sz.), Mogyoros alatt (sz.), Mogyoros végben (sz.) [388—89.]. — 1664 előtt*: Thamás tavánál (sz.), Soos kutnál (r.), gát alatt (k.), Nána padgya tetőn (sz.), Csajka faron (sz.), Kapusd élőn (sz.), Szegény Szer földé [388.]. — 1664: Bocska alatt (k.), Patak (p.) [388.]. — 1687 után*: Fiu Padban (sz.), Bocs kallyában (k.) [388.]. — 1787: Motsár vagy Bűdös Tonál (sz.) [390.].

Mezőmadaras. 1612: Gyűrű Szeg (e.) [375.]. — 1718: Szateleki új hegýben (sző.), Som haton (sz.), Tizedesben (sz.), ton tul a Gyér Csere alias Dércsel oldalon (sz.), Veres Cserén (e.) [376.]. — 1730 után*: Kaptán lyukhan (sz.) [377.].

*Mezőménes.*⁴ 1620: hoszszu erdőben (e.), Lajtorásnak (e.), Somba (e.), Falu erdeje (e.), hoszszu erdő alatt (k.), Kapus megett (sz.), Fel hágon (sz.), éhmezőben (sz.), Csicsaly alatt (sz.), Hoszszuban (sz.). — 1687 után*: Oltoványban (sz.), Kerek Tővisben (sz.), Éhmezőben (sz.), Szilosban (sz.), Csicsay alatt középhen a Barazdák között (sz.), Kerek Szaykában (sz.), Gáth alatt (k.), Száraz patak fején (sz.), Csicsaj alatt (sz.) [407.].

¹ Uo.: *Csávás*.

² Uo.: *Fele* alakban.

³ Uo.: *Kölpény*.

⁴ Uo.: *Ménes*.

*Mezőpanit.*¹ 1687 előtt*: Padhan (sz.), Fel hágoban (sz.), Matska háton (sz.), Nagy Agyagos alatt (sz.), Bergenyei bércezen (sz.), Bors fű alatt (sz.), Tekintő hegy alatt (sz.), Csere közü szélén (sz.), Cserébehágoban (sz.), Szakasz uttyánál (sz.), Ropoban (sz.), Tyúk szó oldalán (sz.), Bors fű tetőn (sz.), Bércezen a' Padhan (sz.), Köblös tetőn (sz.), Harczo alatt (sz.), Hæczo alatt (sz.), Telek patakja mellett (sz.), Hideg kutnál (sz.), Telekben (sz.), Szálteleki utnál (sz.), Csiszo² berczin (sz.), Tizedes lábján (sz.), Tekenőshen (sz.), Bancza orron (sz.), Bándi út mellett (sz.), Banczában (sz.), Cserére hágoba (sz.), Bancza oldalán (sz.), Csere pad tetőn (sz.), Korlo (később *Kotlo*-ra javítva) vápájában (sz.), Kis Agyagos berczin (sz.), Békás tónál (sz.), Praedikator erdeje mellett (sz.), Tyúk szó fön (sz.), Borsós ájban (sz.), Borsos áj oldalán (sz.), eős térben (sz.), Telek patakja mellett (sz.), Veres Cserén (e.), Harasz farkában (e.), fő nyilon (sz.), út között (sz.), Tyúk Szó alatt (k.), Tyuk Szón (e.) [342—45.]. — 1692: Kis Csere felett (sz.) [345.].

*Mezősámsond.*³ 1618: Bogancz kútban (sz.), Szabédi hídra menőben (sz.), Pad megett (sz.), Pad oldalon (sz.), Bogánts kutban (sz.), Foristava Széliben (sz.), Kenderes ágy völgyében (sz.) [381.]. — 1702: Pusztá (e.), Szabó István erdejének hivnak (e.), Kis Bohos, Édes Ágyban (sz., r.), Akasztó fán belöl Rűts felé (l.), Hét völgyében (sz.), Csipkés alatt (sz.), Pusztai Bértzen (sz.), pusztá oldalban (sz.), Aluszom völgyében (sz.), edes Áj patakán tul valo bérceznek a tulso lapossában (sz.), Tyukos Dombnál (sz.), Pogány Várban (sz.), Édes Ágybanis ugyan a' Tyukos Dombnál (sz.) [381, 383.]. — 1715: Pogány vár oldalában (sz.), Pogányvár Kuttyán fellyül az észak oldalon (sz.), csunyás lábban (sz.), Bándi út mellett (sz.), erdő oldalon (sz.), Sóósban (sz.), Borso szerben (sz.), régi Szőlő bércezin (sz.), Szőlő fön (sz.), akasztó fa berczin fellyül (sz.) [385.].

Nagyadorján. 1615: tó tövissiben (r.), Adorján völgyében, szilvás borozdában (sz.), Szőlő mellett (sz.), Csigalyaton, Káros völgi fején [158.]. — 1666: tó tövissiben hosszú földek végiben (sz.) [157.]. — 1697: Kerek Tanorok mellett [160.]. — 1697 után*: Sásosban Folyamban [161.]. — 1745: farkas gödörre mégyen (e.) [162.].

*Nagyernye.*⁴ 1639: Kút fönél (sz.), Bus Mátyás forrása alatt (l.), Rosas domb alatt (l.), Székely⁵ élben (l.), Tővis Köz előtt a' Keresztül jároban (sz.), Tővis köz előtt az alá jároban (sz.), Kákára menőben (sz., r.), Buglya Szegben (sz.), Kerülőben (sz.), Hosszuban (sz.), Farkas rétin (r.), Felső hosszú-

¹ Uo.: *Panit*.

² Későbbi kéz *Csiglyo*-ra változtatta.

³ Uo.: *Samsond*.

⁴ Uo.: *Ernye*.

⁵ Későbbi kézzel *Székesre* javítva.

ban (sz.), Hosszu lábán (sz., r.), réth alatt (sz.), Balás ér gáttánál (sz.), Kert megett (sz.), Lázonn (sz.), Szász patakban (sz.), Karos hüvely alatt (sz.), Gomolyát alatt (sz.), Uj földben (sz.), Karos hüvely oldalában (sz.), Szőke Thamás ere között (sz.), Harangos tó között (sz.), Nagy erben (r.), Boda kút alatt (r.), Ponkodon (sz.), Határ fara alatt (sz.), Csókortosban (r.), Bus Mátyás forrásánál (r.), Also réten (r.), Káros hulybelivel (r.), Csokortoson (r.), Határ farra jároban, Ponkod alatt (r.), Ségelyben (sz.),¹ Nagy völgyben, Székes elve (sz.), Csorgo kutnál (sz.), Csontos oldalon, Pásztor ere martyanál (sz.) [279—80.]. — 1681 előtt* : Balás éri gáttánál (sz.), Székesi eosveny mellett (e.), Ségelyben (sz.) [278.]. — 1714 : Székes helyben (sz.) [281.]. — 1743 : Dio oldalon (sző.) [282.]. — 1744 : Sos (sz.) [281.].

N á z n á n f a l v a. 1609 : Barátok földén fellyül (sz.) [322.]. — 1711 : Cseré vápájában (sz.) [323.], Hangyás oldalában a' Vásáros úton kívül (e.), Paniti vásáros út (ú.) [324.].

*N y á r á d a n d r á s f a l v a.*² 1629 előtt* : Berkenyésben (sz.), Aszszu Nyárád (á.), Kék patakán fellyül (sz.), Kék pataka (p.), Tanórokban (r.), Kőép bik farkában (r.), Szőlő alatt, erős oldalban [245.]. — 1796 : Sámé (sz.) [246.].

*N y á r á d k a r á c s o n f a l v a.*³ 1602 : Vásáros út mellett (sz.), Biro dombjánál (sz.), Bodonra kelőben (sz.), által jároban (sz.) [77.]. — 1637 : fel jaro oldalon (sz.), Kurta lábba Körtvély bérce alatt (sz.), Cinterem mellett (sz.), fedeles kutra menőben (sz.), Motsáron (sz.), agyag veremnél (sz.), Csibai Réven fellyül (r.), Gyűrűs farkánál (r.), Jánosi Péter berkin fellyül (e.), Cymiterium mellett (sz.), Bodorok előben (sz.) [77—78.]. — 1643 : Porgolát végben (r.), Berek felől, Csere fánál (r.) [78.]. — 1682 : Templom rétít (r.) [79.]. — 1693 : puszta Szőlőben (tn.), Porgolát végben (k.) [79.].

*N y á r á d m a g y a r ó s.*⁴ 1590 előtt* : Szék mála tetején, Kővés ér oldalában [226.]. — 1590 : felső révnél (sz.), diszno ősvénye oldalában, Vál bükkben, Halmud végiben, Csókásdon (sz.), Szegben (sz.), Fenes patakában (sz.), Szőlő oldalban [226.]. — 1748 : Szakadat (sz.) [227.]. — 1778 : Lapos Domb [231.].

*N y á r á d s e l y e.*⁵ 1579 : Tölgyesben (r.), Hályagosban, Mart felett, Köves pataknak a' martyában, Szőlősd megett (sz.), Kápolna felett, czinterem mellett, Kőszőrűs patak fejében (sz.), Egresd hátán (sz.), Hégy megett (r.), Demeter vágásában, borju gyepű [216.]. — 1687 után* : Köves él alatt [215.]. — 1763 : Peres Pataka (p.) [217.].

*N y á r á d s z e n t a n n a.*⁶ 1687 előtt* : Nyilakban (sz.),

¹ Későbbi kézzel : „ez erdővé lőtt“.

² Uo. : *Andrásfalva*.

³ Uo. : *Karácson-falva*.

⁴ Uo. : *Mogyoros*.

⁵ Uo. : *Selye*.

⁶ Uo. : *Szereda Sz : Anna*.

Kápolna torokban (sz.), Kalodásban (sz.), Közép bik farkában (r.), Tanórokba (r.), Kert felett (sz.), Csere alatt (sz.), Bésen pataka mellett (sz.), Somolyod borozdája között (sz.), Külső lábban (sz.) [244.]. — 1687 után* : harkalyos alatt (sz.) [244.]. — 1792 : Udvarház (sz.), Követses [246.].

*N y á r á d s z e n t b e n e d e k.*¹ 1619 : elő hegyben (sző.) [94.]. — 1638 : Véczeke marton (sz.) [95.]. — 1647 : Apro oszlásban (sz.), Vízelen (sz.) [95.]. — 1664 : Általban (sz.), Vízelen benn... mellyet Gőmböcz földnek hívnak (sz.), Szőlő megett (r.), Soó Széken a' Folyfalvi határ szelén (r.) [95.]. — 1680 : túl a Vizen (sz.), Hágóban (sz.), Hossziban (sz.) [93.]. — 1687 előtt* : Kis általban (sz.), Szoros út alatt (sz.), földek fején (sz.), Kapus alatt (sz.), Isten tövissén alól (sz.), ló kötő helyben (sz.), Patak mellett (sz.), Közép Szőlő alatt (sz.), Kert megett (sz.), alá jároban (sz.), Ropo oldalon (sz.), Vízelnél (sz.), Veniczérben (sz.), Borso szeg allyában (sz.), malomba járó út mellett (r.), által a Vizen (r.), Kapus mellett való Erdőnek (e.), Szilvás erdő (e.), Pap gyakrának (sz.) [94.].

*N y á r á d s z e n t i m r e.*² 1615 : Kis Liget előtt (sz.), Csorgóban (sz.), Dél mezőben (sz.), Kiss tóban (sz.), Hosszú ágyban (sz.), Kis liget alatt (sz.), Kereszt malon (sz.), Alak fejében (sz.), Gyortyán kútnál Posonekra nézendő (sz.), Szegény Péter hidgyánál (sz.), Csere oldalon (sz.), Szemlinben (sz.), Sümöltsén Körtvélynél (sz.) [235.]. — 1643 : Zemlyén (r.), Keresztes hídnál (r.), Barothban (sz.), Kotyorban (sz.), Bérczen (sz.), Padban (sz.), [235.], Sylesztór Vágásában, Gyalog út fejében, Kis Somosd fején, Kigyos tóban, Közép ágyban, Nyár alatt, Nyár homlokban, Szegben, Kurta Csere végiben [236.]. — 1687 után* : Kerülő utban (sz.), holt út mellett (sző.), omlás árkába, Kis erdőben, Szőlő megett, Közép ájban, Gőzpüngben [245—36.].

*N y á r á d s z e n t s i m o n.*³ 1615 : Agyagás út félen (sz.), Bako rétiben, Vágás alatt (sz.), Kerek Egerben (sz.), Kányás Szugolyában (sz.), Adorján Völgye tövén (sz.), Mogyoró megett (sz.), Ropoban (sz.), Agyagás út főnn (sz.), Kerek eger határban (sz.) [165.]. — 1687 után* : Berkesz Székben az úton belől a' Patak mellett (r.), [164.], Kányás alat, felső csere alat [168.]. — 1695 : Adorján völgyében, Felső Cserén [165.]. — 1700 : Patvaros tövissében [165.], Agyagos út erdejében [165.] — 1703 : Agyagos utban [164.]. — 1703 után* : Nagy borozda [164.]. — 1740 : Gődör köz árka mellett [165.].

*N y á r á d s z e r e d a.*⁴ 1634 előtt* : Tővis helyben (sz.), Csucson (sz.), Porgoláth kapunál (sz.), malom szeriben (sz.)

¹ Uo. : Sz. Benedek.

² Uo. : Sz. Imreh.

³ Uo. : Sz. Simon.

⁴ Uo. : Szereda.

'251.]. — 1634: Maros Szeredában, Kerek föld (sz. [251.]. — 1700: Pap rét (r.), Réth áttalában (r.) [251.].

N y á r á d i ő. 1643: Patak (p.), Agh réh (k.), Both szeg (k.) [36.]. — 1721: Tuz ok hegy oldal (sz.), Nyárádra járó (sz.), Csinád patakja (p.) [38.].

N y o m á t. 1807: Hegy mege és Boos Szere (e.), Kerek Szere (sz.) [502.]. — 1810: Farkas gyepű (e.), Barat oldala... más képpen virgonak is neveztetik (e.) [503.].

R i g m á n y. 1662 előtt*: Bikk előtt (sz.), Bikk főben (sz.), Patvaros hegyen (sz.), S: éles Orotványnál (sz.), Kolom berczin (sz.), Csere földben (sz.), Avas főben (sz.), K: s Bikkben (sz.), Bő: öd oldalon (sz.), S: őlős főben (r.), Agyagos út erdejében, Kerek szerben, Adorján völgyében, Kányás szegletiben, Hosszu barazdában [166.]. — 1702: Völgy fön (sz.) [167.]. — 1709: Fejér János oldalán [167.]. — 1713: eger berczin [167.]. — 1717: borozda közi [167.].

S e p r ő d. 1687 előtt*: Mál ösvényében (sz.), Berkenyésben (sz.), Holt Nyárad Sűrűjénél (sz.), Mál ösvennél (sz.), Venyike vágásában, Mály ösvény tetején (sz.), Szilbann (sz.), Mály ösvényében (sz.) [237.], Malom Szegben (r.), Lűret alatt (r.), Hosszu földben (sz.), Szemlyénkben (r.), Felső Padbann (sz.), Hagymás Szegy oldalon (sz.), Baróth Retin (r.), Mogyoros Patakban (sz.), Csorgo felett (sz.), Omlás tetején (sz.), Keresztes hídnál (r.), Gőz pernighen (r.), Szőlő megett, Szegény Péter hídvánál (r.), S: ékben (sz.), Szőlős gyümölcseben (sz.) [237—238.]. — 1687 után*: Szilágyi Szőleje felett a' Pusztá Szőlő fön [238.]. — 1712: Csonka Nyirban (sz.) [239.]. — 1722: Szeg mezőben [239.]. — 1802: Orotván (e.), Csere végbe (sok munkával Szántó Földé tsinálható hely), Avas [240.].

S o m o s d. 1640 előtt*: Csere alatt (e.), Pap Cseréjének (e.), Bene hágoban (sz.), Nagy Benében (r.), Vár hely Szőlőnél a' Bene berkin belől (sz.), Éger felett (sz.), Kerek erdő alatt (sz.) [85.]. — 1643: berek fön (e.), Vár hegyről alá járó út (ú.) [78.]. — 1672: Görgény felé menőben (sz.), Harczai rét alatt (sz.) [85.], térben a' Kerek dombon (sz.) [86.]. — 1678: Szálas berczen (sz.), Két Szász út között (sz.) [85.]. — 1701: Várhegyen (e.) [59.]. — 1756: Szálas berczen (e.) [60.]. — 1788: Benén (e.), Égető törökben (!) (e.) [60.], Égető (e.) [80.].

*S ó v á r a d.*¹ 1647 előtt*: köves patak tövén (r.), tövis között (r., sz.), Patak mellett (sz.), Hideg kútnban (sz.), Sáros patak mellett (sz.), köves patakon aloll (sz.), Or ligat alatt (r.), Somorág után fellyül (sz.) [207.]. — 1647: köves pataka mellett, Dosa mezején [207.], Felső Endrében (r.), Also vágásban, Vár pataka mellett (r.), Kis ligat fején (r.), Széna mezőben (sz.), Szén égető pataka mellett (r.), Isten kőrtővélyinél (sz.), Kis Bükk előtt (sz.), Kurtoriumosban (sz.), Lókon (sz.), hegymegi bercz-

ben (sz.) [208.]. — 1649 : Dőlő patak uttya mellett (orotvány),
ló kötőben (sz.) [209.]. — 1650 : Szén égető patakján alól (r.)
[209.]. — 1687 után* : Kotros orrán, Nyáros alatt (sz.) [208.]. —
1697 : Orligat alatt (k.) [210.]. — 1710 : Tompa mezején (sz.)
[211.]. — 1715 : Keskeny Orotványban [211.]. — 1756 : Pap
Aszalványában (orotvány) [212.]. — 1792 : Székely György
nevezetű helybe régentén egy Székely György nevű ember
irtott volt (orotvány), Gálné pataka (p.) [213.]. — 1798 : Sáros-
patak közli (sz.) [214.].

*Székelyabod.*¹ 1634 : Szederjes fő sűrűjében az árok-
ban, Balomlo Bükk [190.]. — 1687 előtt* : Csokás fején [189.],
Nyerges (e.), Kerek bikk mezeje, Csunyásza, erős Patak feje,
Nyugolomban (sz.), Marton aszalványában (sz.), Gémes oldala
alatt (r.), Nagy halastónál [190.]. — 1768 : Marton Aszalványa
oldalán (sz.), Csombod árka mellett (sz.), Oláh Simon Pataká-
ban (r.), Malom (r.), Horgas föld hátja (sz.), Szőlő alatt (sz.),
Eger pataka (r.), kis bük (sz.), Lofejek erdeje alatt (sz.), Szőlő
oldal bértzin (sz.), Geges vagása pataka Martján (sz.) [191.].

Süketfalva. 1673 : Nagy földnek (sz.) [245.].

*Székelybő.*² 1687 előtt* : fel hagoban (sz.), Seth (ké-
sőbbi ráírással Sik-ra változtatva) főben (sz.), Péntekben (sz.),
Vég lábban (sz.), Szilvás alatt (sz.), Tompos oldalon (sz.), Ór
hégyben (sz.) [263.], Csákón (sz.), Mező Szerben (sz.), Varasd
szerben (sz.), Jú ár (?) megett (sz.), Tó mellett (sz.), Bab hely-
ben (sz.), Sz. György útja alatt (sz.) [264.]. — 1757 : Szilvás
alias Tompos (sz.) [265.].

*Székelymoson.*³ 1687 előtt* : Orotványban (sz.),
Kőles ágy feleén (sz.), Csere Végbenn (sz.) [262.], Nyires háton
(sz.) [263.].

*Székelysárd.*⁴ 1641 előtt* : Jobbágyfalvi út mellett
(sz.), Vecze átallyában (sz.) [257.].

*Székelyszentistván.*⁵ 1647 : Cselye torkában (sz.),
Követses domb allyában (sz.), Sűvöltén Körtővély (sz.), Szőlő
berczin (sz.) [181.]. — 1721 : felső Szőlő oldalban, Siko tseré-
ben [183.].

Szentgericze. 1719 : Közép bükkben (sz.), Czakoban
(sző.), Tekenő (sző.), külső szőlő alatt (sz.), Szil Kutnál (sz.),
Szakadát Kutnál (sz.), Hosszuban (sz.), Ur háton (sz.), Czako
Kapunál (sz.) [121.]. — 1759 : Timány (?) szőlő allyán (sz.)
[122.].

*Székelybere.*⁶ 1579 : Nászán (sz.), nyires alatt (sz.),

¹ Uo. : *Abod.*

² Uo. : *Beő.*

³ Uo. : *Moson.*

⁴ Uo. : *Sárd.*

⁵ Uo. : *Sz. István.*

⁶ Uo. : *Bere.*

Ördöngös tónnal, Gyűrűsben a' Szőlőn alol, Szőlő fön Gyűrűsben a' Gyep Szugolottyában [225.].

*Székelybós.*¹ 1635: Telekben (sz.) [298.]. — 1637: rakottya főben (sz.), Vadalmásban (sz.) [298.]. — 1642: fel hároban (sz.), horgas (sz.), Tekenős dombján (sz.) [299.]. — 1753: Szénaszo (e.) [301.]. — 1794: Nagy boglyas Vápa (sz.) [302.].

*Székelycsóka.*² 1639: Kápolna pataka mellett (sz.) [85.]. — 1640 előtt*: Csere Szegnek (e.) [85.]. — 1756: Kápolna (sz.), felhágo (sz.) [85.].

*Székelykakasd.*³ 1694: Butsu Szélinek, más képpen Verőfénynek Csúnyás Gödörnek is hívják (sz.), Also hegyben (sz.) [75.]. — 1701*: Bértzen (sz.) [75.]. — 1712: körül*: farkas hégy (sz.) [75.]. — 1712: Telek (sz.) [75.]. — 1714: Csere fön (sz.) [75.]. — 1717: füzes felet (sz.) [76.]. — 1721: középső szőlő alatt (sz.) [75.]. — 1722: Omlásban (sz.) [76.]. — 1728: Veres vég (sz.), Oh Hegyben (sz.) [76.]. — 1729: Kukola (r.) [76.]. — 1730: bucsu padgyán (sz.), Csúnyás gödörben (sz.) [76.]. — 1751: Erdő felett való (e.), Farkas hegy (e.) [72.].

*Székelykál.*⁴ 1687 előtt*: Csorgo főben (sz.), Ket Bük között (sz.), Nyír megett (sz.), Szász Balázs (nevű hegybe) (e.), Nagy Kerítő fő (e.), Kis Kerítő fön (sz.), Mosoni Eszak alatt (r.), Székesi áj előtt (r.), Borozda között (sz., r.), tó farkában almás úvérben (sz.), Almás Vérben (r.), Pap rétin (sz.), Iklandi lábában (sz.), Ebesben (sz., k.), Ebes faron (sz.), András Máté hágojában (sz.), Bő Ájban (sz.), Nagy Réten (r.), Tővissed Pataka (p.) [270.]. — 1687 után*: Szőlő alatt (sz.) [270.].

*Székelykövesd.*⁵ 1617: Kis gyepű alatt (sz.), Nagy gyepű alatt (sz.), gyepű előtt (sz.), Kas Szeriben (sz.), Apro ósvenyben (sz.), Lajtorásban (sz.), Csávási Szegben (sz.), Nyer ges megett (sz.), Ménesi közön (sz.), Ravasz lyuk alatt (sz.), Gyep Szegésben (sz.), Horgasbann (sz.), Közép erdő alatt a' gyortyános alatt (sz.), Rosás allyában (sz.), Közép Áj előtt (sz.), Menesi út altallyában (sz.), Kis Ájban (sz.), Dőlő Bérczin (sz.), Középerdő Végiben (sz.), Rosásban (k.), Apro Szerben (k.), Ponyában (k.), Kereszt út felett a' Bacsra menőben (k.), Szurdokon (k.), Porgolátra jároban (sz.), Kútra jároban (sz.), Jendibe (sz.), Gyűrű Szegben (sz.), Tekenősben (sz.), Akasztófa alatt (sz.), Madarasi földre megyen lábbal (sz.), Lőkös mellett (sz.), Hegy faron (sz.), Vár patakban (sz.), Csorba tetőn (sz.), Bala hegyessén (e.), Farkas Veremnél (e.), Gyepűben (e.), Kábáig, Bárdosi út felől (e.), Gyűrű Szeg kuttyánál (e.), Nagy Áj fön (e.), Dolgoson (e.), Lőkös felől (e.), Harmad felől a'

¹ Uo.: Bos.

² Uo.: Csokafalva.

³ Uo.: Kakasd.

⁴ Uo.: Kál.

⁵ Uo.: Koevesd.

Vendég erdeje (e.), Madarasi Laposról, Kurta láb allyában (sz.), Cseresnye fánál (sz.), Kereszt út alatt (sz.), Függőbe (sz.), Tővis borozda, Térben (sz.), Bűdös kút felett (sz.), Miklos Antalban (sz.), Miklos Antalnál (sz.), Közép erdő Pad hágojában (sz.), Kurta lábban (sz.), Fű Szeriben (sz.), Által út végiben (sz.), Nagy Aj előtt (sz.) [395—98].

*S z é k e l y t o m p a.*¹ 1634 előtt*: Gyertyános hágojában (sz.) [251.]. — 1641 előtt*: Szőlő alatt a rét mellett (sz.) [257.]. — 1669: Akasztó fánál (sz.) [251.]. — 1762: Nagy Kut hágoban (sz.), Csongosda élin (sz.), hideg kutnál (sz.) [158.]. — 1777: Mogyoros oldal (e.) [260.].

*S z é k e l y v a j a.*² 1608: Csárna oldalán (sz.), Csarna gödre fejében (sz.), Csék pataka mellett (sz., r.), Cségnen (sz.), fel járó földön, melyet a' Görgényiak az ő határok járása szerint alá járonak hívnak (sz.), Volahd pataka mellett (sz.), Pusztá végben (sz.), Tanorok mellett (k.), Törvény fánál (sz.) Ajban (sz.), Szék vápájában (sz.), két hegy között... a' Véczkére menőben (sz.), Kender tó hát oldalában (sz.), Bányában (sz.), Laposson (sz.), Ay pataka mellett (e.), Göcsi réten (k.), Czégh telkében (sz.), Szopa hegyen (sz.), Csarna gödre fején (sz.), Csarna pataka mellett (r.), Nyáras feliben (sz.), Czompoban (r.), Csarna mogyorosban (sz.), füves dombon (sz.), Közép lábban (sz.), Kalongyásban (sz.) [109—10.]. — 1619: Czompo (r.), Péter Keresztinek (r.) [107.]. — 1656: Aj nevű helyben vagyon edgy to hely [110.]. — 1687 után*: Volád előtt [110.], Tsarna hegyessiben (e.), Farkas Veremnél [112.].

S z é k e s. 1641: Ingo pataka mellett (r.), Nyáras mellett (sz.), Nagy vápa alatt (sz.), Réthben (k.), Hégy megett (sz.), Mogyoros kutnál fel hágoban (sz.), Kurta lábban (sz.), Kút főben (r.), Hosszu berek alatt (r.), Ingo Szőlő alatt (sz.), György János faron (sz.), Telekben (sz.), Szilvásban (sz.), Örlő út mellett (sz.), hegy megett az út alá jároban (sz., r.), Törvény fánál³ (sz.), Ségely oldalán (sz.), Csergő felett (sz.), Falu előtt (sz.), Nagy Tormáson alol (sz.), Körtvély Szofenekben (sz.), Kender szerin (sz.), Körtvély szó oldalon (szó.) [286—87.]. — 1687 után*: Kis hegy ellenében (r.), lo kötő hely mellett (sz.), botos Orja (e.), Szilvásban az orló út mellett... az határ fára megyen véggel (sz.) [287.].

S z ö v é r d. 1609: bűk között (sz.), Ugra pataka mellett (sz.), Székben (sz.), Horgasban (sz.), Bako tövissében (sz.), Szilos hidgyánál (sz.), Méhesberke előtt (r.), Szilos hidgya előtt (r.), Csülök Ajban (sz.), Csülök ájban a' Szászok uttya mellett (sz.), Ropo barazdájában (sz.), Ropogo Végiben (sz.), Ropogo-

¹ Uo.: *Tompa.*

² Uo.: *Vaja.*

³ Utána későbbi írással ez a megjegyzés áll: *most Uj Szőlő végiben vagyon.*

ban (sz.) [123—24.]. — 1624: Haraszkereki berczen (sz.) [124.]. — 1667: tó között (sz.), Körtvély Szegben (sz.) [125.]. — 1757: Antalné (r.) [126.]. — 1759: Jakabúki (e.) [126.]. — 1802: Cserebértz (e.), Nagy Bükkbe (tn.), Méhes Berek (e.), Szálos Erdő Ajján, a' Pap erdeje farkán (e.), Szálos tetején (e.), Besenyő Bükkbe (e.) [127.].

Tófalva. 1681 előtt*: Bedeczen (r.), Száraztóban (sz.), Szárazto oldalban (sz.), Kaáli Szurdokában (sz.), Dio, Temető domb oldalán (sz.), Középső tó mellett (r.) [293.]. — 1681: Karatson kuttyánál (sz., r.) [293.].

Torboszló. 1634 előtt*: Nagy mezőben (sz.), Kis bönik (későbbi írással széljegyzetben: alias Göts Paringh) (sz.), Nagy mezőben a' Berczen Jerkében, Vaskalon kívül, Szúrdókban, Szőlő megett, Hosszu bükk végiben [236—37.]. — 1634: Kerek lyugat allyában (sz.), Lyugat Borr oldalán, Göts Paringhbenn, Sz. egyház ősvényében (sz.), Ara Mogvoroban (sz.) [237.]. — 1664: Barothban, Vernejke vágásában [234.].

Udvarfalva. 1635: Zalog erdőnek (e.), Pad farkának (e.), borozdás Erdő (e.), Agyagos földön (sz.), Agyagos Veremben (sz.), Patak mellett (sz.), Patak mellyékiben (sz.), Fel Forduloban Garat út alatt (sz.), Garat ut motsarában (r.), Fel forduloban Nyir alájároban (sz.), Nyiresben (e.), Kis ágyban (e.), Szőlő feliben (e.), Padon (sz.), Pusztá szőlő alatt (sz.), Voltája torkában (r.), gyepüre jároban (sz.), földek lábján (sz.) [426—27.]. — 1661: Csegely föld (sz.) [427.]. — 1665: Biro fűe mellett (e.) [427.]. — 1687 után*: Nagj Szálas végiben (e.) [426.]. — 1749: Nyil hegyessén (e.) [427.].

Vadasd. 1624: Koncsokban (sz.), Tanórokban (sz.), Gorsád Szádán (sz.), Györffi Miklos irtóványában (r.), Kálnásban (r.), Hiréd oldalon (sz.), Koncsod oldalon (sz.) [150.]. — 1663: Eke út hegyesiben (sz.), harmad völgy teriben (sz.), Nagy János vágásában (sz.) [151.]. — 1673: Hire dormán a nyugovo fánál, Kis Erdőben, Szék út pataka mellett, Motsár Szerben, Harmad Völgyben [152.]. — 1695 körül*: Hosszuban [152.]. — 1716: Koncsodban [152.]. — 1785: Ketskés Bükk alatt (r.), Vég-Bükk alatt (r.) [153.]. — 1790: Veress Tsere (e.) [154.].

*Várhegy.*¹ 1648: Hágó ajban (k.), Hoszszu berekben (r.) [430.]. — 1687 után*: Pongrátzban a' Rév előtt (r.), Mart felett (e.), Mogyoros árkán, Szakadás fön, Falu erdeje, Somosd hosszában (sz.) [430.], juh kosár oldalban (irtás), Olajosban (sz.), Somos Patakban (sz.) [431.], Széna fűben (k.) [432.].

Kolozsvár.

Imreh Barna.

¹ Régebben és így e forrásban is: *Pinárd*.

Két *i*-ző békési helynév.

A helynevekkel való foglalkozás nagy haszonnal jár több tudomány számára. Egyes országrészek, vidékek, határrészek, felszíni alakulatok, városok, falvak nevéből igen becses tanulások vonhatók le az illető hely történetére, lakosságára, a lakosság nyelvére, a helynévadás módjára, a felszíni változásokra, stb. (vö. Szabó T. Attila, A helynévgyűjtés jelentősége és módszere: MNy. XXX, 160—180). A helynevek vizsgálata mégis „a nyelvészethez áll legközelebb“ (i. m.). Ezek a szavak ugyanis szókinsünk egy részét alkotják. A régi, ma már érthetetleneknek látszó helyneveket a nyelvtudomány fejti meg, tehát nyelvészet nélkül más tudomány nem is használhatja az ilyen helyneveket. A nyelvészet eme munkája igen értékes eredményekkel járhat a nyelv változása és története szempontjából is. Általában a tulajdonnevekkel való foglalkozás ugyanolyan fontos, mint a köznevek tanulmányozása, hiszen ezek is ugyanazon változásoknak és törvényeknek vannak alávetve, mint nyelvünk egyéb szavai (Melich: MNy. II, 54). Ezért hang-, alak- és jelentéstani szempontból egyaránt értékesek a helynevek vallomásai.

Az elmondottakból szükségszerűen következik, hogy a helynevek népnyelvi alakváltozata ugyanazon törvények szerint fejlődött a mai hangalakúvá, mint a népnyelv többi nevei. Tehát a nép ajkán élő helynevek, illetve a hivatalos elnevezések népnyelvi változatai jellemzők az illető nyelvjárásra, azaz ugyanazokat a sajátságokat mutatják, mint az illető nyelvjárás egyéb szavai. Ezért ha egy nyelvterületen megvan a magánhangzók zártabbá válása (*i*-zés, *ē*-zés), a mássalhangzónyúlás, az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása stb., ezek a hangtani jelenségek megtalálhatók az azon a nyelvjárásterületen ismert és használatos népi helynevekben, illetőleg a hivatalos helymegjelölések népnyelvi változataiban is. A göcseji helynevek tehát a göcseji nyelvjárás, a debreceniek pedig a debreceni népnyelv sajátságait viselik magukon. Ezért találkozunk egyes békési helynevekben a nyelvjárásunkra annyira jellemző hangtani jelenségekkel.

A békési népnyelv egyik legjellemzőbb hangtani sajátsága az *i*-zés (vö. MNy. III, 275—304). Ha az *i*-zés szempontjából vizsgáljuk Békés nagyközség helyneveit, három *i*-ző szó található köztük: maga a község neve, *Bíkís*, egy kert neve, *Dicsēri kērt* és egy határrész elnevezése, *Ditēr*. Az első név csak a nép nyelvében *i*-ző, a másik kettő azonban már hivatalosan is az, tehát *Dicseri kert* és *Díter*. Ennek a két helynévnek a vizsgálata igen érdekes és értékes, mivel az *i*-ző alakváltozat szinte szemünk előtt győzte le az *é*-s *Décseri* és *Détér* alakot.

A két helynév közül az első, a *Dícséri*, a község északi végénél a körgát, a Régi Fehér-Körös, a község és a Szécsénykertbe vezető út között elterülő kertség neve. A nép *Dícséri kert*-nek mondja, a községi hivatalos irások és térképek pedig *Dicseri kert*-nek írják. Egy 1845-ből való térkép azt mutatja, hogy az akkor még igen kanyargós Körösnek két nagy kanyarulatától bezárt zugában van ez a kert: *Déts Eri Kert* (N. Békés Megyében bekebelezett Békés M. Városa Határához Tartozó Köz Legelő). Északkeleti sarkánál egy ér ömlik a Körösbe. Ezt az eret egy év nélkül való, kb. a mult század közepén készült térkép *Décs ere* névvel jelöli (Vízmentesítési Alap Rajza a Békési határ egy észak keleti részének). Kertünk tehát ettől az értől kapta nevét. A kert és az ér nevével csak békési iratokban találkozunk, mégpedig a községi levéltár irataiban és a református gimnáziumban lévő Békési Múzeum térképein.

A kert névadójának, a *Décs* nevű érnek a következő változatait találjuk a fenti emlékekben: egy, a XVIII. század végéről való (1755?) ház- és földosztási naplóban: *Détsere foka*, 1808—09: *Déts Ere* (Intravillanum Oppidi Békés), 1830: *Décs ere* (Planum Vincarum Békésiensium in Nagy Kert et Jégvermi Kert), é. n. *Décs ere* (Vízmentesítési Alap Rajza a Békési határ egy észak keleti részének). Ez után a kb. 100 évvel ezelőtt feljegyzett adat után már nem emlegetik iratok ennek az érnek a nevét. Ma már csak a medre van meg, vizét levezette a mult század végén végrehajtott vízszabályozás. Vízével együtt eredeti neve is eltűnt, de változott alakban tovább él a *Dicséri-kert* nevében. A fenti ér neve, mint a történeti adatok felsorolásából kitűnik, mindig birtokosjelzős kifejezésként fordul elő; a *Décs* tulajdonnév a birtokos, az *ere* pedig a birtok, mely nem egyéb az ér főnevünk *e* birtokos személyragos alakjánál. Az ér neve tehát tulajdonképpen *Décs*, amely már 1790—95-ben *Dícs* alakban is előfordul. Ez azt mutatja, hogy a szó *é*-je zárt eredetű, mely még zártabbá válva *í*-vé lett. Tehát *í*-zéssel van dolgunk. A *Décs* szavunkról megjegyezhetjük, hogy talán a *Décse* személynévnek a tövégi *e* lekopásával keletkezett változata. Az *-e* lekopása különösen könnyen érthető a következő szó (*ere*) kezdő *e*-je előtt. **Karácsonyi János** Békés vármegye története c. munkájában találunk egy okiratok alapján rajzolt térképet, melyen — bár a megye más helyén, Békéstől távol — szerepel egy *Décse* nevű helység, melynek neve személynévből vált helynévvé, mint *Szabolcs*, *Bars*, *Borsod*, *Csaba*, *Békés* stb. A *Décse* név, mint **Karácsonyi**, rámutat, a hibás olvasaton alapuló *Géza* név alakváltozata (l. *Melich*, *Hibás olvasatok*: MNy. I, 67—68).

A birtokosjelzős szerkezet másik tagja, az *ere* más víz-elnevezésekben is előfordul ilyen alakban, pl. *Tordacz ere*, *Pál ere*, *Kosd ere*, *Büngösd ere*; szintén birtokos személyragot látunk a *Toka foka* folyócska nevében (*fok* + *a*).

Most nézzük meg, hogyan fordul elő a Décs eréről elnevezett kert neve emlékeinkben. 1771. *In loco Décs-ere* (Urbarium Oppidi Békés), é. n. (kb. a XVIII. század vége) : *Détseri Szőlők*, 1785—90 között : *Détserébe lévő kaszálló*, *Détseri kert*, *Décséri Szőlő* (Túzcassa), 1789. *Détseri kert*, *Décséri Szőlő* (földmérési napló), 1790—95. *Hőgye Nagy Ferentz el adta Dits eri kertjét*, *Détseri kertjét*, 1802. *Décseriben lévő Szöllejét*, 1804 : *Décserében lévő Szöllejét*, 1807. *Decseribe* (Túzcassa), 1808—09. *Déts Eri kert* (Intravillanum Oppidi Békés), 1810. *Détseribe lévő*, *Détseri Szőlőskert*, 1811. *Detsere kertjét*, 1814. *el adta Décsere Szöllejét*, *Detséri szöllejét*, 1815. *Decsere kertjét*, *Détseri kertjét*, 1817. *Détsere kertjét*, *Decsere kertjét* (Túzcassa), 1830. *Décs eri kert* (Planum Vinearum Békésiensium), 1845. *Déts Eri Kert* (Békés M. Városa Határához Tartozó Köz Legelők Mérnöki Térképe), é. n. *Décs eri kert* (Vízmentesítési Alap Rajza a Békési Határ egy észak keleti részének), 1892. *Dícséri* (Ibrány és Hat-ház utcaszabályozási térképe), 1905. *Dícséri* (Utcaszabályozási térkép). Ma : *Dícséri kert* (1935. Békés község átnézetű térképe). N. : *Dícséri kert*, néha : *Décséri kert*. (A régi házszám táblákon ma is *Décséri kert* felírás olvasható.)

Amint ez a felsorolás mutatja, a *Décs ere* nevét minden változtatás nélkül, *-e* birtokos személyragos alakban használták a kert jelölésére : *Détserébe lévő kaszálló*, *Décserében lévő Szöllejét*, *Détsere kertjét*, *Décsere Szöllejét* stb. Az adatok többsége azonban azt mutatja, hogy az *-i* végződésű alak volt az általánosabb a szóbanforgó kertség megnevezésére : *Détseri Szőlők*, *Détseri kert*, *Décséri Szőlő*, *Dits eri kert*, *Détseri Szőlőskert*, *Déts Eri Kert*, *Décséri kert* stb., és ez vált uralkodóvá a mai nyelvben : *Dícséri* és *Décséri kert*.

De mi ez az *i* végződés? Önként kínálkozik az a feltevés, hogy itt az *i* melléknévképzővel van dolgunk, mely igen gyakori kertjeink nevében ma is, a múltban pedig még általánosabb volt. (Csatári, Kázmányi, Medvesi, Kamuti, Sikkonyi kert, ma : Csatár-, Kázmány-, Sikkonykert, Kamutkert, de a nép nyelvében Kamuti kert.) Feltűnő azonban, hogy ez az *i* végződés a *Dícséri* szóban az *ér* főnévnek nem a hosszú magánhangzós, *é-s* csonka tövéhez járult (nominativus), hanem a teljes tőhöz közelálló *er* alakhoz, mint a birtokos személyrag, holott az *ér* szavunkkal összefüggő más békési helynevekben mindig *éri* alak fordul elő az okiratokban is, az élő nyelvi használatban is. 1785 : *Csíkos Éri Szőlő*, *Csíkos éri kertjét* (Túzcassa), 1789 : *Csíkoséri kerti szőlő* (földmérési napló), 1808 : *Malom Éri zug* (Intravillanum Oppidi Békés), csak egyetlen adat található az *éri* (*er* + *i* melléknévképző) alakra : *Csikoseri Szőlők* (é. n.), ez azonban ékezethibának vehető, mivel mind az iratok, mind az élő nyelv mindig *Csíkoséri*-nek ismerik az említett kertet. A békési nyelvjárás szerint tehát *Décséri*, illetve *Dícséri kert*-nek kellene nevezni a fenti helyet. (Egy 1814-ből való adat

Decséri szőlőről beszél, de itt nyilvánvaló az ékezethiba.) Tehát az *i* melléknévképző nem a ragtalan tőhöz, hanem a birtokos személyragos *ere* alakhoz járulhatott: **Décs erei*, melyből aztán a rövid *e* birtokos személyragnak az *i* elől való kiesése után *Décséri* lett, ebből pedig zártabbá válással *Dicséri* fejlődött. (*Décserei* > *Décséri* > *Dicséri*.) A magánhangzó kiesése azonban szokatlan jelenség nyelvjárásunkban, csupán egypár példa van az *a* kiesésére: *gazdasszō*, *gazduram*, *konyhājtóu* (konyhaajtó), *bikakōl* (bikaakol, a méntelep neve) és *bábasszō* (bábaasszony), a magashangú magánhangzók közül csak az *i* kiesésére tudok példát: *jőuccakát*, de leginkább *jőu iccakát* (jó éjtszakát, köszönés). Tehát lehetőség s, hogy az *i* melléknévképző van helyneveinkben, az emlékek és az élő nyelv azonban nem igazolja ezt a feltevést.

Gondolhatunk még arra a megfejtési lehetőségre is, hogy a *Dicséri* helynév nem egyéb, mint a birtokos személyragos *Décs ere* birtokosjelzős kifejezésnek minden magánhangzójában zártabbá vált alakja. Az első szótagbeli *é* zártabbá válásából *i* keletkezett (*i*-zés), a második szótag rövid *e*-jéből pedig *ē* (*ē*-zés), bár az *ér* ~ *eret* főnév a békési nyelvben is, a köznyelvben is a hangzónyújtó tövekhez tartozik, tehát nem zárt *ē* van a ragtalan alakban (MNnyv. III, 280). Valószínű, hogy nyelvjárásunkban az összetétel elhomályosulása után vált zártabbá. Zártabbá vált végül a harmadik személyű birtokos rag is, az *e*, mely a nyelvtörténeti és a népnyelvi adatok szerint zárt eredetű, tehát *ē* volt, ebből aztán még zártabbá való válással *i* lett. Békésen ugyan az egyessz. 3. személyű birtokos személyraggal ellátott névszók az alanyesetben nyílt *e*-re végződnek, ragozva azonban *i*-t mutatnak a ragok előtt: *keze* ~ *kezi* -t, -be, -től, -vél, *píze* ~ *pízi* -t, -nek, -hē (pénz), *feje* ~ *feji* -t, -re, -nek, -be stb. A köznyelvben ezek az *e* birtokos személyraggal ellátott szavak a hangzórövidítő tövek módján viselkednek ragozás közben: *keze* ~ *kezé* -t, -be, -től, *feje* ~ *fejé* -t, -re, -nek stb. A békési nép nyelvében tehát a birtokos személyragos szók ragozásában *i*-zéssel van dolgunk. Ez az *i*-zés fenti helyneveinkben is szemlélhető az okiratok alapján: *Décsereben*, *Décseriben*. Az *i*-zés arra mutat, hogy az *e* birtokos személyrag zárt eredetű, tehát *ē* volt, mely azonban a köznyelvben és sok nyelvjárásban nyíltabbá vált, de a békési népnyelv a ragozott alakokban, a ragok előtt megőrizte a zárt eredet emlékét. Mivel mind a régi nyelvben (*epē*, *vesē* elhomályosult birtokos személyragos alakok. l. Gombocz, Alaktan III, 30), mind a nyelvjárásokban (palóc: *kezé*, *fejé*, vö. MNnyv. III, 302) találunk példát az *ē* harmadik személyű birtokos személyragra, feltehető tehát, hogy a *Dicséri* szavunk *i*-je a harmadik személyű birtokos személyrag zártabbá válásának az eredménye. A békési nép nyelvében más szóban nem találunk *i* birtokos személyragot (csupán egy 1717-ből való pecséten fordul elő: *Nemes Bíkis Várossa Pecséti*).

Második feltevésünk szerint tehát a *Dicséri* kert neve birtokjelzős összetétel, melynek minden magánhangzója zártabbá vált (**Décs erē* > **Décsere* > *Décsəri* > *Dicsəri*). Végződése a békési népnyelv egyetlen *i* egyes harmadik számú mélyű birtokos személyragja, ez a jelentése természetesen elhomályosult.

Másik *i*-ző helynevünk a *Ditér* (határrész neve). Ez a határrész keletre fekszik a községtől Csarnahely, a Rosszerdő, Hosszúsziget és Feltő szomszédságában. Ma tanyás kisbirtokok vannak itt (van iskolája is), egykor azonban virágzó község feküdt ezen a területen. A rávonatkozó első adat 1403-ból való, mely szerint a Détéri nevű kismecsi család bírta (Karácsónyi, Békés vármegye története II, 80), melynek egyik tagja a szomszédos Csarnát is megszerezte (Diplomatarium Békésiense II, 17. sz.). A XVI. században a gyulai uradalomhoz tartozott s jövedelmét a békési ispán kapta (Karácsónyi i. m. II, 81). Mocsaras, erdős vidéke (itt volt a *Diterfok* nevű kis ér) menedéket nyújtott a török ellen. Ezért Détéri lakossága nem fogyott ebben az időben, sőt még italmérése is volt ekkor a falunak. 1596-ban azonban elpusztult a földjét a békésiek kezdték használni (Karácsónyi i. m. II, 81—82). Elpusztulása óta Békéshez tartozik.

Helynevünk mai alakja hivatalosan *Ditér*, a nép nyelvénben *Ditér*. A szó nyelvtörténeti adataink szerint egykor *Détéri* volt, s legrégibb előfordulási ideje Karácsónyi szerint 1403. Az ebből az évből való emlék *Dether*-nek írja helynevünket (Karácsónyi i. m. II, 80), ugyanígy közli 1418-ban Maróthi János bán egyik oklevele: *Dether* (OMO. 238). Más adatok: 1419. *Nicolaus de Deter* (Diplomatarium Békésiense II, 17. sz.), 1558. *Deter*, 1699. *Ditér* (Karácsónyi, II, 80). A békési levéltár adatai: 1785—95. *Aponyi János meg vette Nánási Dániel Détéri Szőlőjét*. — *Marti István a Ditéri kertjét adta Vári Szűts Istvánnak*. — *Ij. Samu Mihály el adta diteri kertjét*. 1809. *Diterfoki kertjét*, 1810. *Ditéri kertjét*, *ditéri kertjét*, 1815. *Ditéri kert* (Tűzcassa). Térképeken: 1830. *Ditér*, 1845. *Ditér fok* (Közlegelő), é. n. *Ditéri rosz erdő*, *Ditér* (Vízmentesítési alaprajz), katonai térképeken: é. n. *Ditér*, 1928—29. *Ditérhíd*, 1931. *Ditér*. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a *Ditér* nevet nemcsak a mai határrész, illetve az egykori község viselte, hanem volt egy hasonló nevű fok (vízfolyás) is ezen a környéken (*Diterfok*, *Ditérhíd*), mely a vízszabályozás után eltűnt.

Helynevünk legrégibb írott alakja *Dether*, mely a későbbi adatokból következően *Détéri*-nek hangzott. A mai alak *Ditér*, tehát az első szótagban *i*-zést találunk. Az első *i*-ző alak 1699-ben fordul elő s ettől az időtől fogva egy adat kivételével mindig az eredetinel zártabb, az *i*-ző alakváltozattal találkozunk. A szó második tagjában a következő magánhangzóváltozást látjuk: a legrégibb adatokban *é*, majd az *é* m. gróvidülése után *e*, a mai népnyelvben pedig *ē* hang van. Itt tehát

szintén zártabbá válás történt és vele párhuzamosan hangzórövidülés állott elő.

A szó eredetének meghatározására és értelmezésére szinte magától kínálkozik az a feltevés, hogy helynevünk a *Dét* és az *ér* szavak összetétele. Volt u. i. ezen a vidéken egy *Díter-fok* nevű vízfolyás, aztán szerepel adataink közt a *Díterhíd*, sőt egy év nélkül kiadott katonai térkép *Díter*-nek írja helynevünket. Ez az utolsó adat azonban nem megbízható, régi katonai térképeink hamisak a hibásan feljegyzett nevektől, idegen, néha magyarul sem tudó térképészek és mérnökök rosszul értették és jegyezték fel helyneveinket. Valószínű, hogy a térképező a *Díter* (népnyelvi alak) nyújtott *ē* hangjához az *é*-t tartotta leghasonlóbbnak, azért írta helynevünket *Díter*-nek. Ennek az adatnak tehát nincs köze az *ér* főnévhez. A *Díterhíd*-ről még kell jegyezni, hogy a nép *díteri híd*-nak is nevezi, tehát nem valószínű, hogy a hely az ott való *Díter* nevű foktól kapta nevét, talán fordítva, a fokot nevezték el a volt községről. Sajnos, adataink csekély volta miatt nem adhatunk feleletet arra a kérdésre, vajjon volt-e itt olyan vízfolyás, melynek *Dét ér* volt a neve. Így nem marad más hátra, mint K a r á c s o n y i nézetéhez fordulnunk. E szerint helynevünk szláv eredetű szó s a *Dehtar*-ból származik (i. h.), melynek a jelentése szénzsírvagy kátrányegető. Ebből a szóból ered a nógrádmegyei *Dejtár* község neve, mellyel Melich János foglalkozott (MNy. II, 57).

Ennek a helynévnek az alakváltozatai: *Dahtar*, *Dehtar*, *Dehtar* > *Dejtár*. Az első szótagbeli hangváltozást Melich az *-ít* képző fejlődésével állítja párhuzamba, mely a következő: *-oht* (a *ht* hangértéke *jt*, a *Dehtar* tehát *Dejtár*-nak hangzott) > *ojt*, *-öjt*, *-ajt* > *-ét* > *it*, pl. *tonoht* > *tanojt* > *tanejt* > *tanét* (N.) > *tanít* (i. m. 57). Ugyanigy fejlődött tehát a *Dejtár* szó első tagja is, mely azonban a két utolsó fejlődési fokon nem ment át, tehát régibb alakot őrzött meg.

A békési helynév első tagjában csak két változatot, *ét* > *it* változást találunk, ami az *it* képző fejlődése utolsó két szakaszának tekinthető *i*-zés. Tehát míg a nógrádmegyei helynév fejlődése megállott (*Dejtár*), addig a békési *Díter* végigment az *-ít* fejlődésének minden állomásán, sőt ezen a szabályos fejlődésen kívül, megtörtént benne (második tagjában) már régen (XV. század) a magánhangzóilleszkedés is (l. ünnep), sőt zártabbá is vált. Ez azt igazolja, hogy igen régen belekerült a békési nép nyelvébe ez a szláv szó és nagyon hosszú időn keresztül a magyar nyelv törvényei szerint fejlődött. A szláv szó átvétele kb. a honfoglalás körüli időre esik, azóta ugyanis Békés község területén szintiszta magyarság él, tehát csak az előző szláv lakosok nyelvéből kerülhetett át hozzánk a szóbanforgó hely neve oly módon, hogy őseink átvették és megtartották a hely régi, előző lakóitól kapott nevét. A honfoglalás előtt

ugyanis Békés vármegye területén szláv népek éltek. (L. K a r á c s o n y i, Békés vármegye története I—III. Gyula, 1896, M e l i c h, A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925—1929, vitéz D u r k ó Antal: Békés nagyközség története. Békés, 1939.) Az a szláv lakosság, mely *Díteren* lakott, a *dehtar* szó jelentéséből következően faszén- és kátrányégetéssel foglalkozott.

Ha tehát elfogadjuk helynevünk szláv eredetét, feltehetjük róla, hogy a következő fejlődés nem ment át: **Dehtar > *Dejtar > *Dejter > Délér > Díter > Dítér*. Benne van ebben a -ít fejlődése, az illeszkedés és az illeszkedett magánhangzó zártabbá válása.

A tárgyalt két helynév, a *Dícséri* és a *Dítér*, hangalakját tekintve jellegzetes békési szó, találkozunk ugyanis mindkettőben a békési népnyelv jellemző sajátágaival, az *i*-zéssel és az *é*-zéssel, továbbá az *r* nyújtó hatásával (*Dítér*). Ha a *Dícséri* szó második magyarázata elfogadható, a nyelvjárás multjára valló jelenséget is látunk az *e* birtokos személyrag *i* változatában, mely nyelvjárásunkban csak a *Dícséri* szóban van meg alanyesetben. A békési népnyelvre jellemző zártabbá válás tehát helyneveiben is szemlélhető.

Debrecen.

Szabó István.

Ormágy.

Abban a vitában, mely *Ormányság* nevünk körül az elmúlt évtizedben folyt, mellékesen mindig szerepelt az *ormágy* szó is. (Vö. R á s o n y i Nagy László, MNy. XXIV, 23—28; Mészöly Gedeon, MNy. XXVII, 276—84; K o d o l á n y i János, Nyr. LXVII, 92—98 és 118—22; K i s s Géza, *Ormányság* 10—13; Györfly István, Magyar nép, magyar föld 19. l.) Két nézet alakult ki a fenti szavak eredetével kapcsolatban. K o d o l á n y i illetőleg Mészöly képviseli leghatározottabban a két felfogást. K o d o l á n y i szerint az *Ormányság*, szerinte: *Ormánság* elnevezése csakis a török *ormán*, azaz „erdő“ szóval lehet kapcsolatban (i. h. 121). Az *ormágy* szót csak futólagosan érinti K o d o l á n y i. Különválasztja az *Ormánságtól*. „Az *ormágy* szóban *ormu* a tő s ehhez járul az *-ágy*, j l ntésében „völgy, hasadék“, ez az *ágy* viszont régebb *-áj*, *áju* alakra megy vissza“ (i. h. 119). Ezek szerint *ormágy* annyit jelentene, mint, két *ormu*, *ormó* földhát közötti bemélyedés, völgy, hasadék, ágy. Mészöly egy szócsaládba fogja össze az *Ormányság* és *ormágy* szavakat. Szerinte mindkettő az *urum*, *orom* „mons, monticulus“ szóval függ össze, mely viszont régebb *ur*, *or*-nak *-m* képzős származéka.

Ehhez járult aztán a földrajzi neveinkben szokásos -án, -ány, illetőleg -ágy képző. (Vö. pl. szil-ből Szilágy, hárs-ból Hárságy, Harsány, i. h., 279—81; vö. még: Györke József, A -gy névszóképző: MNy. XXXVI, 34.) Jelentésükre nézve Mészöly Györffy közlését fogadja el: „vízből kiemelkedő kemény sziget, > hosszúkás földhát”. Megjegyzi még Mészöly, hogy ez utóbbi meghatározás „csak a jelen állapotra illik, mikor már a nagyvizek le vannak eresztve” (uo. 278). Rásonyi Nagy az Ormányságot Kodolányi elméletével egyezően a törökből származtatja, az ormágygyal nem foglalkozik. Kiss Géza Mészölyhöz csatlakozik. Györffy, aki különben Mészöly fejtegetéseire a legfontosabb adatokat szolgáltatva, az Ormányságot illetőleg Kodolányi álláspontján van. Idézett művében azt írja: „az Ormányság maga is török eredetű szó, erdőséget jelent” (19). Az ormágy eredetével tudomásom szerint nem foglalkozik, de nyilván a Mészöly felfogását vallja, mert éppen ő közölte a „kemény sziget, > földhát” jelentését, melyre Mészöly a maga teóriáját építette (v. ö. Nagykúnsági Krónika 37; MNy. XVIII, 67; Szilaj pásztorok szójegyzéke).

Kikapcsolva mármost az Ormányságot, mellyel nem foglalkozhatunk, az ormágygyal kapcsolatban marad az a probléma, hogy az „bemélyedést” (Kodolányi) vagy „kiemelkedést, szigetet stb.” jelent-e. (Mészöly.) A problémához néhány népnyelvi adattal járulok hozzá, Okány, biharmegyei nagyközség helyneveivel, melyek, ha nem döntenek is el a vitát, véleményem szerint a mérleg serpenyőjét Mészöly javára billentik. Egyszersmind az ormágy szó jelentésében beállott változásokat is bemutatom.

A helyzetet nehezíti az, hogy az okányi nép nyelvében önállóan már nem él az ormágy szó. Györffy (Magyar nép, magyar föld 48) és nyilván az ő nyomán Mészöly is úgy tartja, hogy az ormágy szót a Nagysárréten még ma is használják, ha nem is sziget, de földhát jelölésére (i. h. 278). Én magam sem „kemény sziget”, se „földhát” jelentésével nem találkoztam a szónak. Nagysárréti ismerőseimtől is azt a felvilágosítást kaptam, hogy nem ismerik a jelentését.

Az ormágy szó csak helynevekben él jelenleg az okányi népnyelvben. A jelentésfejlődés szempontjából ezeket is két csoportba osztom: régi keletkezésűek és újabb fejlemények. Az utóbbiaknak egész világosan meg lehet határozni a keletkezésüket, úgyhogy nem nehéz elválasztani a másik csoporttól.

A régebbiek közé sorolom a következőket: Pásztor-ormágy, János-ormágy, Tót Miháj-ormágy, Görbe-ormágy. A legutolsó kivételével ezek megvannak az 1885-ös kataszteri térképen, a másik csoport név azonban még az 1928-as térképen sem szerepel. Ezek az adatok nagyon jól beleilleszthetők Györffynek abba a közlésébe, melyet Mészöly

is idéz: „A pásztoroknak a földbeásott putrijai a rét ormágyain, porongjain voltak“ (Szilaj pásztorok 14). Ezek szerint *Pásztorormágy* azt a szigetecskét, *ormágyot* jelölte eredetileg, amelyiken a pásztorok kunyhója volt. A néphagyomány is lényegében ezt mondja: *Úty hallottā valami Pásztōr nevű gujás lakott ott, oszt arról nevesztik ēl Pásztor-ōrmágyinak.* (Dézsi Sándor 64 é. napszámos.) Azonban szerintem az *ormágy* szó már ekkor keresztülmehetett azon a jelentésváltozáson, hogy jelölte azt a területet is, földhátakat, melyeken a jószág járt. Tehát nem kell okvetlenül a vizek lecsapolására gondolnunk (l. MNy. XXVII, 278). Györfy is azt írja, amit Mészöly is idéz, hogy „Területük (t. i. az *ormágyoké*) a víz áradásához képest nagyobbodott vagy kisebbedett, néha el is tűnt (Nagykúnsági Krónika 37). Tehát az *ormágy* szó már ekkor, nagyon régen, még jóval a vizek lecsapolása előtt, jelölte azokat a területeket, földhátakat is, amelyeken a jószág járt. Hasonlóképpen keletkezhett a *János-ormágy* és *Tót Miháj-ormágy* elnevezés is. A *Görbe-ormágy* nevet is csak úgy tudjuk megérteni, ha meggondoljuk azt, hogy csakis a talaj hullámos, dimbes-dombos, kanyargós alakjáról kaphatta nevét. A fenti területeket személyesen bejárva, de térképek alapján is meggyőződtem róla, hogy ezek magasabban fekvő, ormós, ormágyos földek. De hogy az *ormágy* valóban magasabban fekvő földet jelölt régebben, legalább is a környezetéhez viszonyítva magasabbat, bizonyítja az is, hogy a szomszédságukban lapos helyek vannak, ilyen nevű helyek pl. *Örmény-zug, Láp-ódal, Hosszú foki-csatorna, Demeteresi-nagyér* stb. tehát a lapos helyeket ezek a nevek jelölték és nem az *ormágy*.

Az eddigieket tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy az *ormágy* szó eredetileg ‚kis, kemény szigetet, ormócskát‘ jelölt, azonban még ekkor, a szilaj pásztorkodás idejében, a vizek lecsapolása előtt, a vizek áradásának megfelelően jelentette az összes magasabban fekvő földterületeket, a földhátakat is. Feltűnő különben, hogy az -*ágy* képzőben Mészöly nyilván nomen possessoris képzőt lát. (Vö. a fentebb idézett *Szilágy, Harsány* stb. analógiáját.) Ez nehezen érthető, az ő elmélete alapján is. Ha ugyanis, amint Mészöly is állítja, az *ormágy* eredetileg ‚vízből kiálló kemény szigetet‘ jelentett, akkor sokkal kézenfekvőbb, ha kicsinyítőképzőnek fogjuk fel az -*ágy* végződést, vagyis ezek szerint az *ormágy* eredetileg ‚kis szigetecskét, ormócskát‘ jelentett a nádasok, mocsarak végtelen világában, mely bizony néha, különösen áradáskor nagyon is kicsinek bizonyult a mindenfelől fenyegető árral szemben.

Amint említettem az *ormágy* szó, mint köznév, nem él az okányi nép körében, nem ismerik egyik fentebbi jelentését sem. Közvetlen úton nem is kaptam meg a jelentését. Azonban megállapíthattam, hogy kezd földterület, határrész jelentésűvé

válni. Ebben a jelentésváltozásában volt aztán szerepe a vizek lecsapolásának. A vizek levezetésével ugyanis eltűnt az alacsonyabban és mélyebben fekvő földek közötti nagy különbség. Györfly is azt mondja, hogy az *ormágy* „1—3 méternyi emelkedés” (MNy. XVIII, 67). A vizek eltűnése után ez a kis kiemelkedés lényegtelené vált, a talaj szempontjából egyformává vált az *ormágy*, a földhát és a laposabb hely. Az egykori földhátak emlékét csak a nevek őrizték most már. Azonban az *ormagyokat* most már nem vizek, hanem mesterséges határok, dűlő vagy másik határrész kerítette be, így lassan az *ormágy* szó is ezt a mesterségesen kijelölt földterületet kezdte jelölni, azt, amelyikben előzőleg „kemény szigetet”, majd „földhátat” jelölt. Ma már a *Pásztorormágy*, *János-ormágy*, *Tót-Miháj-ormágy*, *Görbe-ormágy* elnevezés egy egységes földterületet, határrészt jelöl. Ilyeneket hallunk pl. *Pásztor-ormagyom belől van a Brónusz, otán azon belől van a Kishalád, az oszt egész kimegy a komádi határig. A Brónusz az it van a Pásztor-ormágnak a vígibe. Kisromogy a Görbe-ormágy vígibe van stb.*

Ezekben a nevekben szereplő *ormágy* szó aztán átkerül más határrésznévbe is, olyanokba, melyekben már semmi köze a talaj felszínéhez, a földháthoz. Ilyenek: *Nagy Miháj-ormágy*, ez egy nemrég meghalt tehetős gazdának a földjéhez tartozó dűlőt jelenti. A *Pásztor-ormágy* „határrész” kettéosztásával keletkeztek az ilyen nevek: *Gazdasági Pásztor-ormágy*, *Kisparaszt—Pásztor-ormágy*. *Vékony-ormágy* nevű részt a *Varjas-szegből* osztották ki a világháború előtt, nevét onnan kapta, hogy egy-egy ember kis, keskeny földet kapott (*pótlékfödek* Dézsi), az egész terület is csak egy dűlő széles, úgyhogy a többi határrészhez viszonyítva valóban keskeny, vékony *ormágy*. *Dinó-ormágy* onnan kapta nevét, hogy a határnak azon a részén *Dinó* nevű ember volt a csősz.

Láthatjuk tehát, hogy ezekben az összetételekben *ormágy* szavunk már mesterséges határral kijelölt földterületet, határrészt jelöl. Most még csak ezekben az összetételekben fordul elő, de lehet, hogy valamikor kiválva ezekből a kapcsolatokból, idővel köznévvé válva, majd a határrész fogalmának jelölője lesz. Találkoztam pl. olyan esettel is, hogy egy régebbi elnevezést szorított ki az *ormágy* szó. A régebben, sőt a legújabb (1928-as) kataszteri térképen is *Varjas-szegnek* nevezett határrészt ma már általánosságban *Varjas-ormágnak* nevezik. Természetesen előfordulhat az is, hogy a szó használata és jelentése fejlődésének ez a folyamata megáll, éppen az utóbbi homályossága miatt, a *János-ormágyot* pl. ma már hívják *Kis-Lápódnak* is.

Máramarosi helynevek.

Éppen egy évtizede, hogy rendszeresebben gyűjteni kezdem a keleti magyar nyelvterület helyneveit. Kezdetben az egyes levéltárak vagy levéltár-részletek anyagát átnézve, megszorítás nélkül gyűjtöttem mindazt, ami kezem ügyébe került. Hamar be kellett azonban látnom, hogy egyedül, sőt társakkal sem tudnék megbirkózni azzal a hatalmas helynév-forrás-anyaggal, mely a levéltárakban kutatóra vár. Ezért kutatási területem már a kezdet kezdetén Erdélyre és a Szilágyságra, majd később Belső-Erdélyre és a Szilágyságra korlátoztam.

Helynévgyűjtő munkám kezdeti, általános érdeklődést eláruló időszakából való az a kis gyűjtemény, amelyet itt alább közlök. Csaknem minden adat a Magyar Nemzeti Múzeumnak az Országos Levéltárban elhelyezett levéltári osztályából, a Bethlen-család levéltárából való.¹ Amennyire emlékszem, e levéltárnak Máramaros megyére vonatkozó anyagát sem dolgoztam fel teljesen, mert hamar annyiba hagytam azt a szélesebbkörű gyűjtést, amelyről már előbb szoltam. Így hát mindenképpen, még egy levéltár anyagának szempontjából is csak gyűjtéstöredék ez. Mégis úgy hiszem, nincs értelmű jegyzeteim között felhasználatlanul hagynom ezt a csekélységet sem, hisz valamelyik, az ú. n. északkeleti nyelvjárásterületen dolgozó debreceni kutató még e néhány adatnak is hasznát veheti.

A forrásokból a helynévadatokat betű szerint és — ha ez szükségesnek látszott — szövegösszefüggésben jegyeztem ki. A nyilvánvaló elírás eseteire (!)-lel vagy (!?)-lel hívtam fel a figyelmet;² a jelzett rövidítés ket ()-ben fűldöttam.

*Bedőháza.*³ 1721: Zamlinoricza Csonkájok, Hrinyuszka megett (sz.).

Brusztura. 1753: A Roban fejl az Láz ab occidente a Tarack Vize, A Plancz Pataka alatt egy Láz ...ab oriente az Erdő ab occidente a Tarack Vize, A Plaj alatt egy Láz... kö. ű' az Erdő...

Bustyaháza. 1702, 1714: Talabor (f.).

Dombó. 1753: Az Felső Forduloban: A Malom mellet a gazlonal (sz.), A Kertek alatt (sz.), A viternában (sz.), A Delucz alatt egy Láz körül az Erdő, Delnucz alatt a Teren

¹ Hosszúmező 1673-i adatai az ugyanott lévő Bánffy-, az 1720-iak a Becsky-levéltárból valók.

² A megszokott rövidítéseken kívül még a következőket alkalmazom: *bu.* = búzaföld *e.* = erdő, *f.* = folyóvíz, *gyü.* = gyümölcsös, *k.* = kaszáló, *ku.* = kukoricaföld. *ma.* = malom, *n.* = nevű, nevezetű, *n. h.* = nevű v. nevezetű hely, *r.* = rét, *sz.* = szántó, *z.* = zabföld.

³ 1721: *Bedő.*

egy Láz, A Podoseriban egy Laz... körül, az Egres, A Malom mellet (sz.) ... ab oriente a Malom Vize, Az Inovijcsa alatt (sz.), A Fűzes mellet (sz.), A kertek alatt (sz.), A Vizen túl a Ritkán egy Láz, A Lánban (? sz.), A Nicsak Kertye alatt (sz.) ... a meridié a Taraczk a Septentrione a Kert..., Az Egresben egy földet el vitt a Viz. — Az Also Forduloban: A Láb földben (sz.) ab oriente a Tarack vize ab occidente az ország uttya..., A Nyitka Demeter Kertye végiben (sz.) a meredié a Taraczk Vize a Septentrione a Kert, a Ritkán a Domb alatt (sz.), A Mező közepén (sz.), A Sologkában (?) egy Láz..., A Plaj alatt egy Láz, A Dubocza mellet (sz.), Az abersában egy Láz.

Dulfalva. 1702: Fluvius... Talabor vize.

Hosszúmező. 1673: A Körtvelyes Pataka, a Forrás feje, a Kő Szakadas nevű part, Rebenicze n. hegy és e., kit Felső Lunkának hinak a Szenynyes patak es a Luboka n. patak szomszédságában, A kis Berczes, vagy Pisehova (?) Malostya, n. hely. 1720: Felső Forduloban: Az Fűzes mellett (sz.), az Csukás tonál (sz.), Az Szarvaszai határ felé (sz.), Az hat halom alatt (sz.), Az domban feljül (sz.), Az Koho Láz patakán vagyon egy föld az mocsarasra megyen véggel, Az Szarvaszai határ felé az Tisza parton egy foldeczke meljnek jobb részét az Tisza el hordotta; Az Város mellett az mocsárosan (k.), Az also forduloban az malom alatt (sz.), Láz (azaz k.) az felső hagobann, Bél mezőbenn (k.). — 1739: Magura alias Fekete n. Bikkes és Fenyves e. melly e. is vagjon azon Nemes Máramaros Varmegjeben levő Szigethi es Hoszszonezei Határban külön szakasztva.

Huszt. 1690: Tarczal n. hegyen való makkos e. — 1702: Circa Curiam Vulgo Fejérház vocatam est hortus Frumentarius, in platea Vulgo Piatz utza vocata est Domus, penes portam Bótós (sz.), Propē Rivum Vulgo Biropataka vocatum (sz.), penes pontem Baranya (sz.) ab una... partibus Rivus Vulgo Baranya nuncupatus, Penes Fluvium Tibiscum sub monte Vulgo sez Domb vocato (sz.), Penes aquam Vulgo Malom vize vocatam (sz.), In Campo vulgo Kapolna vocato (sz.), Inter Sylvas Oppidanorum Communes, penes Rivum Nyires nuncupatum est Unum Pratum, In loco Vulgo Kőkényes vocato (k.) Trans aquam Vulgo Dancsár vocatam (k.) Inter Aquas Baranya et Kotor Pataka nuncupata, est Unum Pratum quod Vulgo vocatur Nagy szeg, ab Una parte est pratum Fisci vulgo Bartha Fűzése (r.), Trans fluvium Baranya Unam Pratum quod Vulgo Kotor Vocatur. In loco Vulgo Csebren nuncupato (r.), Trans Tibiscum fluvium est Una Alpes, quae Vulgo Nagy Csebren nuncupatur. — 1714: Baranya (f.), Bonta Fűzése (sz.), Nagy Szeg (sz.), Sylod (!) Pengő, Boldog Anya pataka,¹ Rivulum

¹ Mindkettőt csak szomszédolásban említik; a szomszédolt föld sz.

Biro pataka vocato (l), Penes Fluvium Baranya est Jugerum vulgo Kiraly rettye vocatum Penes Stagnum Dancsak vocatum (sz.), Rivulum vulgo Forras Patak vocatum, In loco Kőkényes vocato (sz., k.), Rivulum Forrás vize nuncupatum, Nagy Agg (f. víz), Rivuli Kotor patak vocati, In loco Csebreny vocato... est pratum foenile, penes Fluvium Huszt, Hoszszu ucza (sessio), Lakocz ucza (ua.), Fluvium Lakocz, In Platea vulgo Schola ucza vocata (sz.). — 1719: Az Izai fordulóban: a' Malom vize mellett (sz.), a' Kápolnai mezőn (sz.), A kőkényesb(en) (sz., k.), A' felső Mezőb(en) a' Vár alatt (sz.), A' Nagy Szegben (sz.), A' Biró Patakánál (sz.), A' Mező közepin (sz.), A Boltos vápájában (sz.), A Kőkényesben... az oldalban (k.), A' Krivai határ szélben (k.), A Domtsárb(an) (k.), A Vár alatt (k.), Közepső Malom, A' felső Malom, Az alsó Malom. — 1723: Boronya Hidgja.¹ — 1739: A Malom vizin tul levő Nagy Tábla, Sáros Patakban, Az Izoj² Uton belől a Csere felől valo Nagj Tábla, Az Uj Malomnal levő kis Tablanak az Varos felől valo része, Ronto Malmanál levő Nagj Föld...

Ir hoc. 1753: Az Felső Fordulo: A Petyko alatt (k.), A Forras mellet (k.), A Hiniloban (k.), Az Uznaban (sz.), A Gyilko alatt (sz.), A Patak közt (k.), A Ritkán (k.), Az Vuszcán (sz.), A Kertek alatt (sz.), A Dolinában (sz.), Az Ulkucsik v. Ulkocsik meget (sz.), Pojánán a Szegeletben egy Láz..., Az ország uttya mellet (sz.), A' Dombon (sz.), A Kirnyicskaban (? Kérnyicskaban). — Az Also Forduloban: A Mohilhában (sz.), A Ritkán (sz.), A Hosszu Part alatt (sz.), A Szászoban (sz.), A Mocsáron (k.), A Taraczk vizin tul (sz.), A Veres Vad alma fa mellet (sz.), Piszko alatt (sz.), A Lusinkában (sz.), A Patak közt egy Láz.

Iza. 1702: una Sylva Fagina, quae Vulgo Tarnocza nuncupatur, in Vicinitatibus Sylvarum Possessionum Szelistye, Husztköz, Lipcse..., Nagyág (f.). — 1714: Tarnocza (e.). — 1719: Palatzka (e.).³

Kiskirva. 1753: az Also Forduloban: A Viz közt (sz.), Padkosiszkiben (sz.).

Kőkényes.⁴ 1753: Az Felső Forduloban: A Vas-sovátón (k.),⁵ A Kucsorán (k.), A Kis Szokoloban (k.), A Zánlinuka n. h.-ben (sz.), A Mező közepén (sz.), A Mocsárkában (sz.), A Vérkpoján (!? sz.),⁶ A Kertek alatt (sz.), A Lászkon (sz.), A Plitorán (sz.), A Koroleviben (sz.) ...ab occidente a Teplicza n. Patak, A Pleszkasban (sz.) ab occidente az Egres, A Dicsko alatt (sz.), A Kert alatt a Varadi Uram Udvara előtt (sz.),

¹ Másutt ugyanabban az oklevélben *Pontis Boronyiénsis* alakban.

² Alább: *Izai*.

³ Mak termő fákból álló.

⁴ 1753: *Kőkinyes*.

⁵ Másutt: *A Vasovataban* (sz.) alakban.

⁶ Másutt *Vérk v. Verk Poján és Pojanaban* (sz.) alakban.

A Juhcsino alatt (sz.), Szeliscse (sz.),¹ A Dolinában (sz.), A Nagy Szokoloban (k.), a Kis Szokoloban (k.) ... ab oriente az Erdő..., Az Also Lubukaban (k.), A Tögyesen (k.) ... kö.ős kö.ül az Tölgyes..., A Varadi Adám Uram Kertye alatt (sz.), a Falu Vegen (sz.), A Csino alatt (sz.), A Szelistyaban (sz.), A Vusovátiban (sz.), A Mező közepén a Pleszkács föld (sz.), A Dánik kecsérában (k.),² A Jurcsinában (sz.), A Vusovata szegeletin (sz.) ... ab oriente az Erdő... A Lohában (sz.) ... ab occidente az ország uttya..., A Miszszio alatt (k.), A Zamlinukaban (sz.), A Karalloban (sz.), A Mocsár alatt (sz.), A Fűzesen (sz.), A Polyaniczában (sz.), A Karallyoban (sz.), A Korvánban (sz.), A Padvascsinában (sz.), A Mlinukaban (sz.), A Tepliczaban a Fűzesen (sz.) ab occidente a Taraczk vize aga, Az Ivascšina alatt (sz.), A Keresztnél (sz.). — A z A l s o F o r d u l o b a n : A Kert alatt (sz.), A Záricska v. Záricskában (sz.), A Billovában (sz.), A Mocsárban (sz.), A Fűzes közt (sz.), A Ritkán (sz.), ... ab oriente a Bika (? Bilu?) pataka, A Resztokán (? Resztokán?) tul (sz.) ... ab occidente a Porond, A Malom Vizin tul (sz.), A Billován mellet (sz.), A Közepső Mocsárban (sz.), A Falu vigin egy darab porond a Viz el mosta Volt, A Billo alatt (sz.), A Szokolo meget (sz.), A Malom Vize közt (sz.),³ Sztinaczki Fedor mellet (sz.), A Malom meget (sz.), Az Ivanczuvin (sz.), Az Perekopban (sz.), A Kereszt mellet (sz.), A Billován meget (sz.), A Bervenaban (sz.), A Hodurczában (sz.), A Lirájdón (sz.), A Vizen tul (sz.), A Teplicza mellet (sz.) ... ab oriente a Teplicza, A Taraczk Vizin tul (sz.), A Kegyő⁴ v. Kigyő n. h.-en egy Láz, A Templom mellet egy Pusztá Telek..., A Horbiscsán (sz.), A Petrusoban egy Laz, ... ab oriente a Bükkös, A Veprinben egy Laz ... ab oriente a Bükkös, A Kertek alatt (sz.) ... ab oriente a Falu Kertye, A Billoiban (sz.), A Billoiban a Keresztnél (sz.), A Malom Viz közt (sz.) ... ab oriente a Porond, A Záricskán (sz.). — Fardocz Koszt n. ... Telek, A Vascsina alatt (sz.), Lobuka (k.), Pusakova ... egy darab Lázzuk... kö.ős-kö.ül az Erdő..., ... van egy havas, melyis Mateászka Havassanak hivattatik.

Kövesliget. 1702: Una Alpes quae Vulgo Nuczul nuncupatur. — *1714:* Muntzul (havas).

Lonka.⁵ 1753: Az Merekuszkiban (sz.), A Parkuton (?) egy Láz..., Az Vorás (l) n. h.-en egy Lázza kö.ős körül az Erdő Vagyon egy Havas melyis Sztencsova havassanak hivattatik ... Masik penig Topás Havassanak...

¹ Talán azonos vele a később (l. alább) szereplő *Szelistyaban* (sz.) nevű hely.

² A másutt *A Dannya kecsérában* (k.) alakban előforduló helynév is valószínűleg egyszerre vonatkozik.

³ A nyugati felén lévő földet a víz elmosta.

⁴ Másutt: *Kegyoban* (k.) alakban.

⁵ A forrásban *Lunka* alakban.

Máramarossziget. 1678: A' Czétánál (sz.), A' Temető mellett (sz.), A' Temetőn túl (sz.), a' Temető mellett lévő tónál, a' Temetőn álló Bojtosnál (sz.), Az Izán való Felső járonál (sz.), A' Kőkény Mezőn lévő Láz, A' Ronán inné(n) (sz.) Gerezségben Penczné földé mellett (sz.), A' Miklázi föld, a' Tisza fordulón a' Veresmarti utnál való vapán túl, A' Czéta farkon (sz.). — *1686:* az őrvén hátan (sz.). — *1702:* magna quaedam Fagina, qæe Vulgō Nagy Magura nuncupatur, etiam Vocatur Fekete erdő.¹ — *1709:* az Iza szeren (ház). — *1710:* az Tisza szeren (ház). — *1713:* Nagy Kajtáron lévő Láz, az Somos patak előtt (k.). — *1718:* Pad n.... föld. — *1734:* Felső forduloban a Fejéredgyházj uton felyül Csere Domb alatt (sz.). — *1739:* Tisza felől való fordulora lévő Szanto földek között, az Iza felől való fordulora az Ország Uttja mellett (sz.), Kajtár n. h.-en (k.) ...Délről a' Bardfalusi Határ, Ny.-ról a' peres Láz É.-ről... a' Fiscus földé, Nagj Kajtár (k.), az Iza felől való mezőn nevezetesen Asztarag² mezőn (sz.) K. felől... az ország uttya, a' Nagy parton (sz.), az Iza fordulón a Rona mellett (sz.) ...É.-ről a' Rona..., a Csere Dombon az Iza fordulón (sz.) nem messze a porgoláttól..., nagj patak, Iza felől lévő Mezeje s fordulója(ban) a Gerésekben (! sz.),³ Kerekbikk (sz.) ...Ny.-ról... Sziget felől a' Ronán túl való Veresmart felé menő ut, Iza szeren (sz.) (egy felől) a Kertek alatt, az Izán túl a' Bányász földén (sz.) Határ... patak (sz.). — *1740:* Czeta v. Czéta dombnál (sz.), Hangyás (sz.), a' Tisza fordulón: az őrvény vápában (sz.), a' Hangyás főbe (sz.), a' Czéta farkon (sz.) ...D.-re a' Veresmartra menő Ut..., Kőkény Mezőn (gyü., k.), a' Gardány utja mellett (sz.), Kis Kajtar (k.), az Also Város vegin (sz.), Gardon (sz.), a' Temetőnél (sz.); az Iza vize felől való fordulón... a' kertek alatt (sz.), az Iza szeren Ny.-ról a Rona vize. — *1742:* Őrmény Hátan (sz.), az őrvény vápában (sz.) (egy felől) a Tisza; a' Tisza fordulón: az Hangyás (sz.), a Forras főbe (sz.), a Czejta Dombon (sz.), a Czejta domb alatt a Tisza felől régi Szuly (? Szaly?) kötőnél (sz.), a Csere élen (sz.), Dobonyos (sz.), a határmező alatt (sz.), a Fekete Mezőn (sz.), Szereka Lázza (sz.), a Maccsarban (! k.),⁴ a Lanczos (k.).

Nagykirva. 1753: A Felső Forduloban: A Cseremkában (k.), A Fűtesen (sz.) — *1753:* Az Also Forduloban: A Brisnyában (sz.).

Nyéresháza.⁵ 1719: Az Also Forduloban: az Tarniczora alatt (sz.), Az Kóvács Lazzuban (! Lázában? sz.),

¹ Részben a hosszúmezői és a szaploncai határral érintkezik.

² Más oklevélben: *Esztrag* (sz.. k.)

³ A hátlapon való feliratban *Gyeresszeg* áll.

⁴ Alább: *Moccsarban* (k.)

⁵ 1719-ben és 1753-ban *Alsóneresnice* és *Also Neres nice* alakban. — A mai név újabb hivatalos név.

az Jod n. hegjen (sz.), az Irhoczi Lázban (k.), az Uglyaj hegj alatt (r.). — Az Felső Fordulóra: Felső Nereszniczej határ mellett (sz.),¹ Az Soos Pataka mellett, az utan alat (k.), az hoszszu Lázan (z.), az Kirsztina Lmkajan (l sz.),² a Hluboka Pataka iránt (sz.), Czinkús n. hegjen ... igen hitvány és haszontalan föld. — 1753: Az Felső Forduloban: A Mocsárban (k.), a Mocsár mellett (k.), A Határ szilben (sz.), A Domb alatt (sz.), A Polyánczkiban (sz.), A Polyánczki alatt (sz.), A Szolonában v. Szolonaban (sz.), Az also Mocsarban (l sz.), A Sovaguczkiban (sz.), A Luskán (sz.). — Az Also Forduloban: A Forrás közt (sz.), A Klin alatt (sz.), a Severutzkaban (sz.) ... ab occidente az Egres, A Dombon (sz.), A Zumkho alatt (k.) körül az Erdő..., A Völgyben (k.), A Cseresnyés mellet (sz.) ... ab oriente az Erdő..., A Tarnicsora alatt (sz.), A Lothaban (sz.), A Bredulczaban (sz.), A Sviniczaban (sz.), A Malom előtt (sz.), Az Irtásban (sz.), A Pojánczkiban (sz.), A Vertopaban (sz.), A Mocsarkaban (sz.).

Száldobos. 1702: Flumen Tisza, Nyárfáshely (sz.) — 1714: Sylva quercinea, glandifera Mocsar vocata.

*Szaplonca.*³ 1753: a ... Malom Patakán (ma.), Szaplonca vize.

*Szentmihálykörtvélyes.*⁴ 1721: Put-Dorotyno (l) n. szélyben lévő Láz... észak felől a hegj oldal, Dél felől... Hoszszumezei határban lévő Láz...

Talaborfalva. 1702: Fluvius lingua Hungarica Talabor vize vocatus, Láz (e.).

Taracköz. 1703: Klin n. Földét az Malinczki mellet, az Malinczki Patakik (l). — 1710: a Tarack vizén (ma.). — 1718: az alsó mezőn (sz.), A Málímkj Patakon tull (sz.), A Csabroványon az Patakon innét (sz.), Az Tisza mellet Cigány Járonál (sz.), A zamák Szinniszikiben (!? sz.). — Az Kirvaj Dubnika alatt (sz.), Az Ozimrkán (?) a falu mellett (sz.), A Kosaritzá alatt (sz.), Kosáriczán, Bedei Lázban (sz.), Tarack vize, Teci Lázban (sz.), Az Porgolát szélben (sz.), Uzka Föld (sz.), Kamjemiz (sz.), Volczinczában (sz.) ... a Tisza felől, A Tun plán Uczájánál (sz.), A Kosaris (sz.), Az Pányszván (?) sz.), Pudubilen (z.), A Hégy farkánál az Pap mellett (sz.), A Krutályánál (sz.), A Tábor helyén (sz.), Pudelakszenen (sz.), mély patakban (k.), Solyom patákb(an) (k.), Solyom Pataka mellett (sz.), a Mocsárba (sz.), Visorata Pataknál (sz.), a viz között (sz.), Tisza elvén (sz., k.), az Révnél a Hégy alatt Páál Deák földé mellet (sz.), az Dubova vizén (ma.). — 1719: Tisza, Az Sikállo kertye alatt (sz.) a Tarack vize, A Kereszt utra nyul véggel

¹ „Ennek is fele rossz mocsaras az égressis igen elfoglalta.”

² Kétségtelen a *Lankáján* v. *Lunkáján* elírása.

³ 1753: *Szaplonca*.

⁴ A forrásban: *Körtvélyes*.

(sz.), Plazka (bu.), Puticza (bu.), Vascsonicz nevő helyén a keresztnél (sz.), Az Bedej Láz mellet (sz.), Az Malom árkan alol (sz.), Az Bedej Szugollyban az Porgolat mellett (sz.), Medve Lázban...égy darab Tatárka vetés, Az Malom helynél (z.), Ploczka (z.), Az Czigány Járonál vagy Dohi n. földekben (bu.), Ustyu (z.), Az Czigány Járo uttyára nyul véggel (bu.), Uzka (bu.), Az Csebrohányban (bu.), Zapatuczin n. h.-én (z.), az Pap földé mellet egy darab haszontalan Parlagföld, Az Buza Sorban (bu.), Az Málmizka Pataka mellet (bu.), Az Tisza Parton (z.), a Porgolatra nyul véggel (z.), Az Dida kertye alatt Ros vetés..., Tisza elve (sz.), Sikállo Pusztáján (ku., bu.), Az Varga mellet ...köves föld, Sikáló Iván földé féle (! felé?) (sz.), az Majos Uram, malma mellet a tóvis (!) közt ugar, Az Dubinka alatt az Kirvaj határban (sz.), Az Muka alatt (sz.), Pándikj (bu.), Az Ritkán (parlag), Pudubili (ua.), Pudubila alatt (sz.), Losmiskj (sz.), Boja Vadmiczka helyén (sz.), Az Tábor helyén (sz.) egy felől a Tisza, Vojvadnicka nevő helyén (sz.), Pudaleczin (sz.), Kosáricska alatt (sz.), Az kőkényesi Határban az Nagy Szokoloban (k.), kis szokoló (k.), az Pisa horán (k.), Luboka (k.), Az Kirvaj Határon az Uzulyon egy semmire való haszontalan Láz (k.), Az Malinistyában (k.), Az Malinistya Pataka mellet (k.). 1720: A z F e l s ő F o r d u l o b a n n: Majos Vram malmánál (sz.), Ritek (sz.) — Also Forduloban n: az malom vize megett (sz.), az Kirvai határbann Priszlop alatt (sz.). — 1721: a' felső mezőn lévő ...vulgo Tábor n. h.-ben való (sz.). — 1721: A z ... Also Forduloban: Vlicskában (sz.), Az Sokállo (!)¹ kertiben (sz.), Vlicskában Dècei kerte mellett (sz.), Ozniczkában (sz.), Vszkiban (sz.),² Puticzában (sz.), Ploszkiában (sz.), Kamjánában (sz.), Dohijban (sz.), Deneszakában (sz.), Za Potucsujjában (sz.), Kriválcsinában (sz.), Pulya Gyilnicza (sz.), Za Ponka (sz.), Az Vr kerte megett (sz.). — F e l s ő F o r d u l ó b a n: Ozniczkában (sz.), Pud Vbiliben (sz.), Na Pán szkinn (! sz.), V Pánszki Vdvarhász után (sz.), Pud SZ nakura (sz.), Na Tovarecsca (sz.), Za Mlinovicza (sz.), Pulya Potosicske (sz.), Vlya Menovicsu (sz.), Na rittka Hapnia föld, Az Falu mellett Na hórbi (sz.), Konécz Po Pusnyi Sokolo földé, Kolo Malinszki (sz.) ...a Malinszka Patak mellett, Kert végén (sz.), Pulya Vajvadaka (!)³ herincze Vajda Forrása mellet (sz.), Cziganszka Kirniczában (sz.), Pudvincsa (sz.), Pud Kosaricsce (sz.), Zabolotta (sz.), Horbkán (sz.), Az Dubroka alatt (sz.), Az Vinnicza alatt (sz.). — 1736: Csobrova⁴ (sz.), Tisza, Görbe (sz.), az Also Uszkában (sz.). — 1741: Csábrovány (sz.), az felső mezőben az Dubinkó alatt Kirva felől (sz.). — 1753: A Felső Utzkában (!) a Kapu előtt való Nagy Láb,

¹ Valószínűleg tévesen javították a *Sikállóból*.

² Alább *Vszkiben* (sz.) alakban is.

³ Másutt *Pályá Vojpodászka* (sz.) alakban.

⁴ Alább: *Csobrovány, Csabrovány, Görbe alias Csabrovány*.

A Tisza mellet a Denetzukában (sz.), A Felső Denetzukában (sz.) ab... occidente a Czigany jarora merő ut, A Kámjániban vagy Kamjániban (sz.), A Perevátában a Rév mellet (sz.) a Meridie a Tisza oriente az Urak Földe occidente... az ut..., A Krivulcsina mellet (sz.) occidente... Rhinyuszki Pataka, Bedes Lázban: Dubnikaban (sz.), Záton mellett (sz.), A Vizen tul (sz.), Zátonban (sz.), Kopitan Sztriban (sz.), Zaton között (sz.), Debiós (?) Lázza mellett (sz.), Az Porgolát mellett (sz.), A Porgoláton belől (sz.), Az arok mellett (sz.), Handik föld mellett (sz.), — A Felső Forduloban: A Pudkosarissa es Pudvinicza n. h.-ben a Kőrt Vélyesi ut mellet (sz.), A Kosarissan alol az odalban (sz.), A Dombon (sz.), A Petroczi Kertye meget (sz.), A Bili alatt (sz.), A Ritkán (sz.), A Dubinka alatt (sz.), A Kirvai határ szilben (sz.) a meridie az Erdőre járó Út..., A' Horgas Láb föld, Az Urak Malma elot (sz.), A Malom Vize közt (sz.) ab oriente a Malom Vize occidente a Tarack vize, A Tiszán tul a Felső Láb föld ... a Septemtrione a Tisza, a meridie a Fűzes, a Tiszántul az also Láb föld ... a Septemtrione a Tisza, a Tiszán tul a Szaplontzai ország uttya mellett (sz.) ...közskorül az Erdő, Tiszelve n. Láz, (a.) Falu felet Kirva fele a Malom Pataka, Táboristya (sz.), A Piszok alatt (sz.), A Cive háza meget (sz.), A Krivulaban (sz.), Malinisttyában (k.), A Podvinice alatt (k.) ...oriente az Urak Láb föld, A Piszka alatt (sz.), A Mocsilcza mellett (sz.), Az Ur Malmán fejlül (sz.) ...ab oriente az ország uttya occidente... az Urak horgas Labja, A Malaniczkára megyen véggel egy (sz.) ...ab oriente az ország uttya occidente... a Malaniscsa Pataka, A Dombon a Porgolát mellet (sz.), A Ritkán a Patak mellet (sz.), A Pánszka n. h.-en (sz.), A Bili alatt (sz.), A Majos Uram Malma elöt (sz.) ...ab occidente a Malom vize..., A Ritkán (sz.), A Falu végén v. végen (sz.), A Kilkán (k.), A Majos Uram Malmán tul (sz.),¹ A Kirvai ut mellet (sz.), A Dubinka alatt (sz.), A Kirvai határ szilben (sz.) ...ab oriente az ország uttya..., Az Urak Malmán tul (sz.), A Márnok (k.), A kétt ut között Uzniczkiban (sz.), A Cserem kában (k.) ...ab occidente az Erdő..., A Malinisttyában az Uszuly (!) n. h.-ben (k.) ab occidente az Erdő..., A Decseine Asszonyom Udvara elöt (sz.), A Pad bereke (!) alatt (sz.) ...ab occidente a Bereh, Az Apcsinán (k.), Az Also Kilhán (k.) ...köz ül az Erdő..., A Zabolotán v. Zabolotánál (sz.) ...ab oriente Bukove Pataka, A Mocsilla v. Mocsilcza mellet (sz.) ...Eszakrol a Mocsirla (!), A Pocsolya mellet (sz.), A Kert végén (sz.), A Smárnában (k.) ...körül az Erdő..., A Popercsnyában (sz.), A Pudbereha alatt (sz.), A Pudberehán (sz.), A Kosarissa alatt az oldalban (sz.) ...Eszakiöl az Erdő Délről az Urak Lab

¹ Megjegyzendő, hogy *Majos István urám* földéről is szól a conscriptio.

földe, A Tábor n. h.-ben (sz.) occidente ... a Mocsirla, Domb alatt (sz.) a Meridie a Tisza ab occidente a Domb... — Az A l s o F o r d u l o b a n : A Domb alat (sz.), A Mocsilczában (sz.), A Malinczki Pataka meget (sz.) ... ab occidente a Riczikik földre, A Malinczkai Pataka mellet (sz.), A Vocsinuz n. h.-ben (sz.), A Kruziban (sz.) ab oriente a Malom Pataka, ab occidente az öreg Pap Földe, A Kert alatt (sz.), Zapatusna (sz.), A Czigany járonál (sz.), A Tarack vize mellet (sz.) ab occidente a Tarackz vize, A Tisza közt (sz.) ... a septemtrione a Diákon földre, A Tiszán tul (ku.), A Kert alatt a Malinczki Pataka mellet (sz.) ab oriente a Maliczki Pataka, A Málinczki Patakán tul (sz.), A Krivulaban (sz.), Az Opetinan (k.) körös kö ül az Erdő, A Kert alat (sz.), A Bedei ország uttya mellet (sz.) A Puticzaban (? Paticzáb in ?) (sz.), A Malom vizin tul (sz.), A Kamjaniban (sz.), A Ploszkában (sz.), A Malom vizin innen (sz.), A Rikailloban (l k.), A Krivulaban (sz.), Az Oszolyban (sz.) ab oriente az Erdő, A Rinyiszkiban (sz.), A Kert alat... föld... ab oriente az Ucza es Falu Kutya, A Zamakszin Uszkában (sz.), A Márniban egy Láz..., A Czigany járon alol a hosszu Földek között (sz.), A Porgolat alatt (sz.) ... ab oriente a Porgolat, A Zapatusnyiban (sz.) ... ab oriente a Malinczki Pataka..., A Vocsinicziban (sz.), Az Ulicskaban (sz.), A Szvinarnicza alatt (sz.), A Ploczkán (sz.), A Krivulcsinában (sz.), A Porovatában (k.), a Porovata végén (k.) ab oriente a Tisza Occidente az Árok es Patak, A Tiszántul a gazlonal (sz.) ... ab occidente a Tisza...

*Taracújjfalu.*¹ 1753: A Felső Forduloban: A Tiszaloban egy Láz..., A Pesugánszkiban (u. a.), Az Viz meget az Irotványban (sz.), A Rosztokán tul (sz.), A Punszkiban (sz.), A Csugánszkiban ... egy Láz..., A Sinovátiban (sz.), A Tiszoloban (sz.), A Csuganszki Lazan (sz.), A Dombon (sz.) ... ab oriente az Erdő ab occidente is az Erdo..., A Rosztokan (Rosztohan?) tul egy darab irotvan, A Marusczinuczba (sz.), A Kálibiscsában (sz.), A Kruskában (sz.). — Az A l s o F o r d u l o b a n : A Babén szegeletiben (sz.), A Holicza alatt (sz.), A Dicsko alatt (sz.), A Vizen tul (sz.), A Mikhálcisko Hegyen egy Láz, A Kalibistyaban (sz.), A Bosznikovanyan (sz.), A Csurcsán (sz.), A Holiczában (sz.), A Hatariban (? Hutariban?) (sz.), A Malomnál irtovány föld, A Szukun (?) fejlül egy Láz ... ab occidente az Erdő..., A Gödörben egy Láz..., A Verk Szukon fejlül egy Láz..., A Polyánczkiban (sz.), A Mikháillo Völgyiben (sz.).

Técső. 1719: Úr Erdeje (e.).

Szabó T. Attila.

¹ Az összefrásban: *Felső Neresnicze.*

NÉPNYELVI ADATOK

Egy mese a szolnokdobokai Bálványosváraaljáról.

Zöld vitéz.

Écce vót egy kiráj. Annak a kirájnak vót egygy egyjetlemben egy lejárnyá. Nem tulta, hogy mics csinájjon a kiráj a lejárnyává, hogy ne vajjon valami szígyent. Csináltatott lejárnyának egy nagy magosz szabát, háromemeletest. Belétötte abba, s egy fräjt álitot melléje, hogy vigyázzon rējá, semmi bántódása ne legyen. Napkeletrű kinyitották az ablakot, szellősztetni akarták a szabát, s mekfuvallott egy szél, s kirájkisasszony a zablak mellett állott. Egy zödlevél bément az ablakon, befujta a szél, és a kirájkisasszonynak a szájába ment. Kirájkisasszony attú a perctű terűbe lött.

Aszmonta a fräj: „Jaj, felséges kirájatyám, fejemneg gráciája, nem tudom mi történt a felséges kirájkisasszonnyal, sehol senkit se láttam, terűbe van a lejárny.”

Mit beszísz? Me ha nem úgy lessz, ahogy mondod, fejed veszem!

Főment a felséges kiráj s megnísztik a lejárnyt. Látták, hogy má félidős emult a lejárny. Hítrül attá a kiráj az egisz országba: Hércegek, papok, kirájok mind jűjjenek össze, itíjjik ē a lejárnyomot, hogy micsinájjak velle, ējen szígyent hozott a fejemre.

Össze izs gyűltekirájok, hércegek, hóhérok, papok, itíjjik el a lejárnyt. Egygyik monta: akasszák fel, másik monta: őjjik meg.

Vót egy kilencvenkilenc esztendős kiráj. Aszmonta nekik az összesnek. Mennyetek ki — aszmonygya —, hozzátog bé egy búzakaról, emejjitek fel a szememlepőjít a búzakaróal, lássam mējen lejárny ez?

Ėj, aszmonygya, esz kár megőlni. Semmit. Ėty száznjócvan vedres hordóba bé kel fenekelni, belé kel hánni a Dunába.

Belé is hánták.

Mim mendegélt a vizen, hetethét országon, a Zóperenciás tengeren is túl. Ėccer a vizen megállott egy szűgedbe; megszült a gyerek. Ahogy megszült, abba a pērcbe ki is rukta a kádnak fenekit.

Ki is mentek egy naty fa alá. Csináltak magoknak egy kizs zódágbú kajibát. Ot laktak hat napig. Má a fíjű má két évezs vót, három nabbú állott a zesztendő.

Hēj, idesanyám, mennyűnk el műk innet. El is mentek egy nagy erdő szlíbe. Oda is csináltok egy kizs zódágbú kajibát. Akkó má három évezs vót a fíjű.

Kiment az uccára.

Krisztus urunk szem Péterrē a földön járt. Meglátta Krisztus urunk a gyermeket, tiszta csurdén vót. Monygya neki : Te fijucska, kijé vagy ?

Én az idesanyámé vagyok.

Mom meg idesanyádnak, hogy jün csak ki.

Bészalatt a fijucska : Hájja idesanyám, jün csak ki, id van két ember.

Mom mek fijam, szígyelem kimenni, leszakatt a ruhám, egt-szen csurdém vagyok.

Meny fijam, aszmonygya neki : meg vagy keresztelve ?

Bészalatt a fijucska : Idesanyám, meg vagyok én keresztelve ?

Dehogy vaty fijam mekkeresztelve. Mom meg, mijóta születlt mék senkit se láttunk.

Kimenyen a fijucska s monta : Nem vagyok mekkeresztelve, még mijóta születltünk, mék senkit se láttunk.

Nahát mekkeresztellek én. A te neved legyen Ződvitéz, s adok egy rend gúnyát, ety fegyvert és ety kardot, ahogy nősz, úgy nőj-jön utánad.

Monta Krisztus urunk szem Péternek : Na, te Péter, te mit acc a keresztfijunknak ?

Én adok, aszmonygya, ety kötelet és ety kinyeret. Ez a kinyér mentül többet vágják, annál több legyen, soha el ne foggyon. Eszt a görcsös kötelet akármiféle bajod lesz, megrázod, ety hatlábú lú előttd jelen.

Mekköszozte a Ződvitéz ézs bément az idesannyához, oda-tötte az asztāra a naty kinyeret. Mentü többet vákták, annál nagyobb lött.

Na, idesanyám, menyek én az erdőre vadászni.

Há, hoá misz te fijam vadászni, há tigated fűbe vér vagy meg-eszen valami.

Ne fijjen, idesanyám, nem fílek én senkitű. Felkötötte a kardot az ódalára, fegyvert vött a vállára, beindult az erdőnek a közö-pibe. Ahogy járkál ēre-āra, 'ce lát egy nagy ipületet az erdő közö-pibe. Menyek én lássuk, ki lakik abba a nagy ipületbe, gondolta magába a fijú, Ződvitéz.

El is ment a fijú, beindult a szabába. Tizenkét szaba vót. Tizenkét szabába tizenkét ágy, tizenkét asztal, tizenkét kés, tizenkét villa, tizenkét kalán, tizenkét kard, tizenkét fegyver (a tálakat montam ?), tizenkét tánygyir.

Kíszül az ebéd.

Ennye, gondolja Ződvitéz magába, vajan ki lakhatik ebbe a nagy ipüledbe, annyi minden van itt. Én csak megvárom, haza ké jűjjon a tulajdonos.

Kiment a vitéz, Ződvitéz, megbujt a palota sarkához. Pon tizenkét órakkó jűnek a sárkányok, tizenkét tezsvir. Bémenyen mindēgyik a szabájába, asztalhoz ülnek ebidre.

Mikó legjobban ebidelneg, bekopoktat a Ződvitéz. Jónapot kívánok ! Eszt az ipületet nem aggyátok ē ?

Feleli a sárkány neki, a tizenkét fejű: Meny el inset, hagy bikit ebidejje, minygyá tited izs bэфallak. Látom, hogy naty fejed van.

Szeretném látni, hoty falsz bé ingemet? Mégécce kérdem, elaggyátok, vaj nem eszt az ipületet?

Mirges lett a tizenkétfejű sárkány. Nekiugrottak a Zödvitéznek, hogy vígezzik ki.

Kijáttya a Zödvitéz: édes kardom, kěj ki a höejbül, vágjad; kizs jegyverem lűjjed. Kard vákta mind a rípát, jegyver lűtte. Tizeneggyet má ledarabolt. A tizenkettődiknek má csak ęty feje maradt meg.

Az ęty fejevę kijáttya: Ёj, Zödvitéz, nem hittem, hogy te vagy. Eszt az ęty fejemet had meg, amíg ilsz a világon, örökkę jó, hű leszek hozzád.

Meg is hatta aszt az ęty fejit. Nahát én mekhattam a fejed, most ennek a szabának a padlóját, ęty szál dészkát vegyi fel. Ezeket az összevágott csontokat, húsokat hám bé a pincébe. A vırt, minden, puccoj, seperj, mozs le.

Ott állott mellette a Zödvitéz amęg mindent lepucolt, letakari-tot tisztára, pádimentomot mekcsinálta.

Na, most gyere bé véllem a tizenkettedik szabába. Baléfene-kelte ęgy naty kádba a Zödvitéz a sárkányt. Na most üjję itt, aszmonygya; bęzárta mind a tizenkét ajtót Zödvitéz. Elvötte a kócsokat, a tizenkét kócsot magához vötte.

Ement haza az idesannyáhó.

Ó, fiam, menyit ültę, aszmonygya az annya, mifęle kócsokat hosztál?

Ó, idesanyám, aszmonygya, vettem ęgy nagy udvarházot. Szedögygyünk össze, mennyünk az új lakázsba.

Elırkeznek az új lakáshoz. Na, idesanyám, mennyünk, aggy ide a kócsokat!

Jaj, fiam, hogy mennyünk mük ide bé, ęjen szaba még a kirájnak sincs.

Hunnet tuggya idesanyám, hogy a kirájnak nincs ijen háza?

Há én nem tudom, csag gondolom, én kirájt soasem láttam.

Kinyittya Zödvitéz az ajtókat. Na, idesanyám, id vannak a kócsok ennek a tizenkét ajtónak. Egyéb dőga semmi sincs, csak a kócsokra vigyázson és a tizenegy szabát takariccsa.

Reggęre kęlnek. Az udvar elöd vót ęgy nagy dijőfa. Az a dijőfa aszt jeleszte, hotyha Zödvitéz ment vadászni az erdőbe, dijőfa szá-ratt el. Mikó ment hazafelé, má szıpen zögygyült a dijőfa.

Gondolja a zannya: mır tiltotta meg nekem az én fiam a tizenkettedik szabát? Veszi a tizenkettedik kócsot, kinyittya a szaba ajtót. Bęnız, láttya a naty kádat. Monygya magába az asz-szony: eszt a kádat fıltette tüllem.

Mekszólalt a sárkány: Ёj, te jó asszony, de szomjuzs vagyok. Há hogy aggyak neked vizet?

Menny a kártyossá, hozzá ęty kártyozs vizet.

Viszi a kirájkisasszony a vizet. Na id vagyok, hogy aggyam oda, hogy igyál?

Őn csak a kád fenekire.

Öntött étý kártyossá.

Jaj, drága kirájkisasszony, hozzá még éggyē.

Ement, még vitt éggyet, aszt is rējáöntötte.

A tizenkét vasabrancs minygyá leugrott. Kiugrott a sárkány, megölelte a kirájkisasszonyt, nekifoktak szerelmeskedni.

Aszmonygya a sárkány, jaj kedves kirájkisasszony aszmonygya, hoty tudnók elpusztítani Zödvitészt?

Monygya a kirájkisasszony: Én is szeretném elpusztítani, de hogy lehetne?

Ted magad beteggé mikó jű haza. Mom meg neki, jaj fijam, ojam beteg vagyok, én szörnűn halok. Álmomba álmoftam, hogy a jeges hoazsba van éj jeges medve, annak a medvének van éggy egygetlemben étý fija. Annak a fijának a szüit s a máját ha meg nem eszem, én szörnűn halok.

Jaj, idesanyám, csak addig ne hajjon meg, amíg én elindulok.

Kimegy a Zödvitéz a hársfa árkához, kiveszi a kötelet, meg-
rázza, hatlábú aranszörnű paripa elejibe állt.

Na, idezsgazdám, új fel a hátamra! Hogy mennyünk, mind a gondolat, vaj mind a szél?

Mennyünk mind a gondolat.

Mennek, mendegélnek, hetethét országon, még azon is túl.

Nagyot nyerit a tündi lejány loa. Na te deres, mi bajod?
— monygya a tündi lejány.

Nincs semmi bajom, csak jelentem, hogy jűn Zödvitéz. Nálam nékűt csak nem mehet oda.

Megirkezett, s kiment a tizenkét tündir lejány, fogatták a Zödvitészt. Na, hadd el itt Zödvitéz a loadot, kár fáradni, me idesanyádnak semmi baja nincsen, most is a tizenkétfejű sárkány-
nyal szerelmeskedik.

Ő ne mond, dehoty kár. Minygyá kiment a nyóclábú deres. Na gyer Zödvitéz, üjj a hátamra, fogoz meg jól! Éggyet ugrot, kettőt szököt, pércbe a jeges hoason vótak. Meg is láttya a Zöd-
vitéz a jegesmedvét, kézbe veszi a fegyvert, lűjje meg.

Hó, Zödvitéz, ne próbáld a gojót. A te gojód utysem fog. Én a fijamot szivesen adom, ha kel anyádnak a szüe s a mája, öld meg. A szüit s a máját egye meg. De ha nem kē, semmi bántó-
dása ne legyen. Agy neki egyik, igyik s bocsázd vissza. A zölibe vette, felült a lühátra és jűttek tündírek felé. Tündírországba meg-
állott, leszállott a nyolclábú lűrű s felült az övire. Elbucsuzott a tündírlējányoktű, menyen a medvefijokkā hazafelé a Zödvitéz.

Szerelmeskednek az idesannya a sárkánnyal.

Na, most biztoson megölte a fjadot a medve.

Dehogy ölte, bujj el csak hamar, nizzed a díjófát mējen zöd.

Bészalatt a sárkány a tizenkettedik szabába. Kirájné rējá-
zárta a zajlót.

Megérkezett Zöldvitéz a kapuba.

Jaj, fiam, vidd el aszt a rút álatot, ha meglátom, minygyá szörnyűn halok. Ujan egissigem van, éty cseb bajom sincs.

Dehogy viszem idesanyám, ennek kē, hogy igyik és egyik. Bévitte a konyhába és jóltartotta. Éty félkupa tejet adott neki s egy darab kinyeret; megötte és megitta, útnag bocsátotta.

Na, jobban van a zannya.

Estére van az üdő, vocsorálnak és lefeküsznek, reggē fēkelnek. Zöldvitéz el is indult, frustukolt, elindult vadászni.

A kirájnē kiereszti a sárkányt, nekifognak szerelmeskedni.

Jaj szüem, mījen bódogok vónunk mű ketten, ha ez a fījad ne vóna. Hoty tudnók ēpusztítani vajon, gondókosztak magogba. Ēj, aszmonygya, ez nem fīl az egisz világtű. Mégéccē próbálunk vėlle. Mikó hazajūn, esmét ted magad betegé. Mom mek, hogy ojam beteg vagy, szörnyű halált halsz. Az őeg hoaszba van ēggy oroszlējány, annak az oroszlējányinak van egy lējánya, csak három napja, hogy mekszületett. Annak a szüit s a māját ha meg nem eszed; me az biztosan megöli, me ujam mīrges oroszlējány nincs a világon, mind az.

Menyen hazafelé a Zöldvitéz, zōggyūl a dijófa.

A sárkám ment a tizenkettedik szabába, a kirájkisasszony fēlfekütt az ágyba.

Jónapot idesanyám! Esmét ojam beteg?

Jaj, fiam, én ojam beteg vagyok, minygyá meg is halok. Ēlszenderettem és álmottam: az őeg hoaszba van ēggy oroszlējány, annak van éty három napos lējánya. Annak a szüit s a māját ha meg nem eszem, szörnyű halált halok.

Jaj, idesanyám, csak addig ne hajjon meg, amég én elindulok.

Kiment Zöldvitéz, elévötte a görcsös kötelet s megrászta.

Elējűtt a hatlábú lű. Mit akarsz idezsgazdám?

Kel mennyünk az őeg hoaszba, tudod mēre van?

Űj fel a hátamra! Hogy mennyünk, mind a gondolat, vaj mind a szél?

Mind a gondolat.

Elindultak, mim mentek, mendegéltek hetethét országón, még a Zóperenciás tengeren is túl.

Nagyat nyerit a tōndír deresse.

Kiszaladnak a tōndírlējányok. Mi bajod van deres?

Semmi bajom nincs, jūn a Zöldvitéz; nálam nékütt úty sem mehet, nyóc lábamra nyóc ércpatkót veresetek, az őeg hoasra csak úgy jútunk fē.

Szerencsés jónapot tōndír lējányok!

Felelt a kisebbik: Isten hozott Zöldvitéz! Kár az a kūrva anyádi, min csak a te fejedre járnak, tīged el akarnak pusztítani.

Ne beszīj eféliket!

Meglázsd, most is szerelmeskedik a tizenkétfejű sárkánnyal. — Készen van a deres, űj fel a hátára. Felűlt a deresnek a hátára Kettőt szökött, ēggyet ugrott, minygyá az őeg hoaszba jútott.

Megláttya a Zöldvitéz az oroszlejányt. Kapja kis fegyverit, hogy lűjje meg.

Ó, te Zöldvitéz, ne fáradz a gojódat, ingem a te gojód nem fog. Neked odadom a lejányt, de anyádnak nincs szüksége ráj. Vidd el, a szíit s a máját vet ki ha kel, ha nem, semmi bántódása ne legyen, me ha lesz valami bántódása, kü a köön nem ál meg.

Kapta a Zöldvitéz a zölibe az oroszlejányt; felült a lú hátára. Menteg bé tündírországba. Leszállott a loárú, felült a másikra, az öére, elbúcsuzott a lejányoktú, a tündírektű.

Metý hazafelé. Szerelmeskednek az annyáék a tizenkétfejű sárkánnyal.

Na, mozd biztoson mekhott a fíjad!

Díjófára nézett a kirájné. Ne beszíj eféliket me má jún, ni, a díjófa má zöd.

Megérkezett a kapuba.

Jaj, ides fíjam, vidd el aszt a rúť álatot, me semmi bajom nincs.

Dehogy viszem idesanyám, ennek kel egyik, igyik. Bévitte a konyhába, jóltartotta s visszabocsátotta.

Estére kerül az üdö s lefeküsznek, reggē jēlkelnek s ha frustukol a Zöldvitéz, menyen toább vadászni az erdőbe. Dílbe menyen hazafelé, szerelmeskednek az annyáék a sárkánnyal. Monygya a sárkány: áj szívem hoty tudnog vajon elpusztítani? Te, asz-monygya, köszem meg neki mennyit fáratť írted, hoty szeretett. Mikó hazajű, hogy vetkezzik le, hoty ferez meg. Id van ez a tizenkét szál sejem cérna, mikó belé ül a vízbe, mom meg, fogja össze a kezit, közs meg, teker tizenkécce ráj. Akkó mom meg neki, na fíjam, a te apád ujan erőzs vót, hogy eszt a sejem cérnat rējátekertűk a kezure s ēgybű ēszakította. Evē bébujt a sárkány az ágy alá.

Nekifogott a kirájné énekelni.

Megírkezett a Zöldvitéz. Na, idesanyám, eszt szeretem én, mikó ijen vigan találom.

Hálá Istennek, kedves fíjam, ujan egissigezs vagyak, semmi bajom nincs. Tuod mit gondoltam, kedves fíjam? Mennyit fáratťá értem, minygyá tiz évezs vagy, mék sohase feresztettelek meg. Csináltam jó lanyhozs vizet, gyere fíjam vetkez le s űj belé a kádba szípen feresszelek meg.

Ó, idesanyám, nem kel nekem eféle má, még átalom is, szígyelem most ingem feressen.

Ne szígyel fíjam, mit szígyelsz, csak ketten vagyunk.

Letötte a Zöldvitéz a kargyát s a fegyverit a zasztára, levetkezett s beléült a kádba.

Hánt az annya ek kizs vizet ráj innet is, tulnot is. Minygyá vötte a sejmet. Nísz fíjam, a te apád míjen erőzs vót. Eszt tizenkéccer a kezure tekertűk, s minygyá ēlszakasztotta. Lássuk, te vagy ojan erős?

Összefokta a két kezit, rējátekerte az annya aszt a sejmet.

Na, fíjam, lássuk el tudod szakítani?

Megrántotta a fíjű a két kezit, egísz csontig vákta bé a sejem.

Jaj, idesanyám nem tudom elszakítani.

Kiugrott a sárkány a zágy alól. Na te Zöldvitéz, tizenegy öcsémet megölté, nekem is tizenety fejemet leváktá, most miféle halállá puszticcsalak é?

Vágj össze mind a rípát, tegyé bele egy zságba s tity fē a loam hátára, hat hordozzon hálva is, mind ahogy hordozott ilve.

Összevákta mind a rípát, bétötte egy zságba, két szömit kivötte, az összes inakot a testibű, bétötte écs cserébbe. Na, most fétötte a lű hátára a többi testit s elbocsátotta.

Mim mendegéltek hetethét országon s a Zóperenciás tengeren is túl.

Töndírországba töndír deresse nagyot nyerített.

Mija deres, mi ja bajod? Éhezs vagy, vaj szomjajs vagy?

Nekem semmi bajam nincs, hozzák a Zöldvitést összedarabolva egy zságba.

Kiment a tizenkét töndír lejány, fēvöttik a zsákot, bévittik a szabába, az összedarabol testet kiöntöttik az asztára, hozzáfogott a tizenkét lejány, kesztik összerakni minden húst, mejik hoá való vót. Összerekták mim, mekkentik élőhaló vizzē s fórasztó fűvē s azonná (hogy monygyam : a fenekire, vaj seggire?) egy nátpácáva a seggire csapott, s Zöldvitéz azonnal felugrott.

Jaj, kedves szívem, hogy évótam aluva.

Montam neked, vigyáz magadra, min abba járnak, ho tíget puszticcsanak ē. Mos má vessé kecskebukát. Kecsebukád vetettek mind a ketten; megváltott belőlök két szíp őjvezs galamb.

Há mos má szerelmeskedik a tizenkét fejű sárkány a kirájnēval, me má nem vót kitű fíjjenek.

Odaírkeznak a kapuba s kecskebukád vetnek esmét s megválnak belőlök két hegedős. Nekifognak muzsikálni.

Jaj, sziem, aszmonygya a tizenkét fejű sárkány, az Isten rendelt nekűng valami muzsikásokot, meny hid bé űköt, mülassuk ki magunkot.

Nízi az asszon a díjófát, láttya mējen ződ. Ęj, monygya a sárkánynak, nem tom mi a jele, me a fa ződ.

Legyen a díjófa, mi lessz, me te fíjad sohase lessz.

Bévittik a muzsikásokot; de táncoltak, mülattak egyűtt.

Ęhúzott vaj két, három párt, északatt a húr, többet nem tudnak muzsikálni.

Monygya a sárkány: Te cigány, mi baj van?

Hát biza északatt a húrunk, nem tudunk többet muzsikálni.

Mibűl lehetne aszt csinálni?

Há — aszmonygya — inagbű.

Meny szívem fel a padlásra, od van cserébbe, hoz le minde-nestű azokot az inakot. Levitte a padlásrű s odatötte az asztára; na válasszotag belőle, mejik legjobb.

Töndírlējány minygyá zsebre vákta az összes inakot, szemet, mindent. Avā kimentek, kecskebukád vetettek, ěrepültek Töndírországba.

Minygyá Zödvitészt összedarabolták apróra a tündírléjányok, inakot, mindent, szemeköt a hejekre töttek s esmét békentik élőhaló vízzé s jórasztó füve. Tündírléjány seggibe csapott esmét egy darab vesszővé.

Felugrott a Zödvitéz, összezsapta bokáját. Jaj, kedves szívem, hogy évólam aluva. Mos már én a téjéd, te az enyém, csak a kapa s az ásó válasszon é egymástú.

Éj, tovább is szerelmeskedett az anya a sárkánnyal.

Aszmonygya a Zödvitéz, éj szívem, szeretném látni, mics csinál az anyám?

Na gyere vessün kecskebukát. Kecskebugád vetettek, megvólod belöllök két szép fejer galamb. Kesztek repülni az annya felé.

Repültek hetethét országon még, azon is túl.

Az annya a dijófára nézett. Hëj szívem, zöd a dijófa.

Eszembe se jút a dijófa, ne törögy vele.

Megérkezett a két fejer galamb, rëjászállott a dijófára, a legalsó ágára. Nekifoktak, ojan szípen turbikoltak : krú, krú, krú.

Eszí az Isten kütte nekünk szüem ; mëjen szelidek, menyek mekfogom.

Ment a sárkány felfelé a fán, fogja meg a galambot. Megakarta fogni, fëjjebb repültek.

Monygya a kirájkisasszony, ëggyik galamnak ippeg ojan a szája, mind az én fijamnak, Zödvitéznek.

Ne töröggy vëlle a fijaddá, má nincs neked fijad.

Ha meg akarát fogni, ted le a kardot, me mim vágod a ja ódalába, megijednek a galambok, mim fejjebb repülnek.

Le is tötte a kardot az asztára, me úgy sincs kitú fíjje.

A galambok min turbikoltak. Mikó a fának a közöpibe ment, két galam lecsapott az asztára, kecskebukád vetettek mind a kettön, a Zödvitéz kapta a kardot, a zódalára kötötte, a fegyvert a vállára. Hálá Istennek ! Mekkösönte az Istennek, hogy mekkapta még-éccé a kargyát.

Na te kutya, gyere le a fárú.

Má megvót fagyva.

Mit fogattá te sárkány, mikó mekhattam a tizenkettödik fejedet? Te hottig hű szógám leszé. Mos miféle halált kívánsz magadnak?

Apriccs össze engem is mind a rípát és tegyé belé a zsákba, hoty hordozzon ingem is a loam mekhalva is, amennyit hordozott ilve.

Összedarabolta mind a rípát és bétötte a zságba. A zsákot elöl, hátul kiváкта, feltötte a lú hátára. Loának kiásta mindakét szemit, béeresztette a sűrű erdőbe. Éggyik fábú a másigba ment, a húсок a zságbugú hullottak ki elő, hátul, a varjuk szettik fel s úgy áldották Zödvitészt.

Na, idesanyám, maga miféle halált kíván? Vëllem annyi csúfságot csinált.

Nekifogott sírni az annya, én nem vagyok hibás.

Nem baj, idesanyám, jüm bé a pincébe.

Bément a pincébe.

Id van a tizenkét fejű sárkánynak tizeneggy öccse. Ezeket mikó megeszi, akkó még fel fogom keresni addig. Ez ödven vedres kádat könyvivē töccse meg, akkó fel fogom keresni, s ha éledbe lessz, ki fogom engedni. Bézárta, egy vikás lakatot rejátótt az ajtóra. Isten álgya meg, idesanyám!

Kecskebugád vetettek mind a ketten a tündírlējánnal, ērepültek Töndírországba. Mekcsinálták a lakodalmat. Hincidátú Boncidáik tál, tánygyir ki lefelé szájává, ki felfelé fenekivē, étel, ital annyi vót, mind itt most. Estére kerekettek, az ágy alá hengerettek, úgy marattak.

Tött, múlt az idő.

Héj, nagyon kívánom látni az idesanyámat.

Gyere lássuk.

Kecskebugád vetettek, esmét megváltott két fejer galamb, ērepültek az annyához.

Mikó bényitotta a pinceajtót, észrevőtte az annya, hogy menyen a fija. Má csak egy lábszárcsont vót ojan élezs vót, mint a borodva, úgy ēszopogatta. Kirájné bétőtte a kebelibe.

Jónapot, idesanyám! Most má mekszabadult a rapsáktú. Az ödven vedres kádbú má folyt kifelé a könyve. Na, idesanyám, mozd jöm véllünk. Egyéb dōga nem lesz, csak az ágyamat vesse meg.

Émenteg vissza Töndírországba. Ippeg estire írkesztek oda. Vocsoráznak. Na, le kē fekünni; megveti az anya a fijának az ágyat. Aszt az éles lápszárcsontot bétőtte az ágyba az annya és letakarta egy len lepedōvē.

Zōdvitéznek az vót a szokása, messzűlnet ugrot fel az ágyba. Hoty felugrott az ágyba, az a lápszárcsont ippeg a sziibe ment, Zōdvitéz szórnyen halt.

Mindenki lefekszik maga ágyába. Lekkissebbik tündírlējány fekütt Zōdvitéz mellé a társáhó. Mozgattya, láttya, hogy Zōdvitéz meg van hálva. Felugrik a tündírlējány, nekifog rikótni: Jaj, Istenem, mekhott a Zōdvitéz.

Felugrik a tizeneggy lējány, kereken fájják Zōdvitést, rázzák, hogy mi baja. Addig nyajják, fájják, észrevőttik, hogy a sziibe van a csont. Kivőttik, mekkentik élőhaló vizzē, s forasztó fűvē, felugrott a Zōdvitéz.

Ugyé montam, ne hozzuk ē anyádat, látod itt is meg akart őlni s meg is őlt, ha mük nem lettünk vóna, sohase löttél vóna Zōdvitéz.

Jön ki idesanyám, mos kilenc óra, fellövöm a nyilamot az égbe, hónap kilenc órákó ide egymás mellé állunk, akkó amejig bűnös lesz, tetőtű talpig vágja.

Toább lefeküttek, reggēre kelnek, reggē kimennek arra a hējre,

ahun fellőttik a nyilakot. Pon kilenc órakkó reggē jöt le a nyíl, úgy megvákta az anyát, tetőtű talpig kettéhasította.

Összeszettik és életették, azután illek boldogúl tündírkisszonnyal, máji napig is élnek, ha meg nem hóttak.

Elmondta: Nagy Ferenc (56 éves) 1941 júliusában.
Kolozsvár.

Székely Pál.

Édesanyám emlékeiből.

(Konyári népnyelvi szöveg.)

Ezérkilencszáznígybe, mikor idesapám a konyári Sósstóyn kocsis vóút, de még akkor ám virágába vóút a Sósstóy, nagyō szíp vóút. Hát úty törtínt, hoty kettē a tesviremmēl, lehettünk ojā hat-hét évesek. Sokat kimentünk idesapámho, mēr sok mindent lehetet látni. A szállodák be vóútak osztva, egyyk vóút a pesti villa, másik vóút a debrecenyi villa, a hārmadik a nagyváradi villa. Nékem a váradi villa teccet legjobbā, mēr azō szebbek vóútak a papirossak. Egyyk piros vóút, a másik sárga, kík, lila, zōjűd, vóút ott mindemmijē. Ki is meresztettük a szemünket, ha eccer-eccer elmehettünk. Maj eccēr, ahogy ot nizegetünk, jön idesapám, oszt aszonygya: „Gyērtetek csak fijam, hí ja naccságos asszom benneteket, valahová akār küdeni; bisztos kaptok tülle ety pár krājcárt (még akkor ity hitták) cūkōrra. Szalattunk is, nagy örömmēl, má akkōr kí várt a naccságos asszom bennünket. Kérdesztük osztā: „Mír hí ja naccságos asszom bennünket?“ Aszonygya ja osztā: „Szeggyetek, kedves, a kērből ety kis babot, adok húsz krājcárt!“ Aval idenyomott egyy ékhetetlen nagy kaskát. Eszti meg idesugja: „Ne szeggyük Róza, mēr én nem ösmerem.“ „É se ösmerem — gondóltam magamba —, de jazír csak ógdālba döftem a könyökōmmēl: „Te Eszti, húsz krājcár! Dehoggyis nem megyünk, ösmerem é — váktam oda — láttam ém má sokat ojat, csag gyere, mikōr tisz-tisz píz jut.“ Naty píz vóút a még abba az üdōjűbe, sok cūkōrt attak írte. Fel is vettük osztā a kaskát, hogy megyünk a kērbe, osz leszeggyük a ,babot‘. Magyarászta ja naccságos asszō, hogy meglējjük aszt, ot vā, pont az útfélē, még űk se szettek rúlla sose. Ahogy bemegyünk a kērbe, hát ott a kerékvágásnál vóút az a sok szíp zōjűd valami: „Na, gondóltam magamba — ez lessz a ,bab‘. Montam is Eszti-nek: „Gyere Eszti, ebből még nincs szedve, ennek nincs ety szikra hijja se, az urak bisztos esz híjják ,babnak‘. Eszti nem akārta ēlhinni, hogy ez a ,bab‘. Monta is: „Ne szeggyük, Róza, kinevetnek velle bennünket.“ De ém mek csag bisztattam, hogy: „Hidd ēl, hogy ez a ,bab‘, csak szeggyed bátrā.“ Igaz, hogy egy kicsit én is szürkōltam, mēr nē vóútam bisztos a dōvgomba, mēr még azlōtt a ,bab‘-nak é híris se hāllottam. Na de, nem mērtem mondani, mēr tuttam, hogy Eszti akkōr nem szedi, oszt nem kaptunk vōyna

píszl. Nagy nehezē rá is vērtem, hoty szeggyük dugig a kaskál. Teli isz szettük avāl a zōjūd ,babbal'. Vittük nagy örömmēl a naccságos asszōhō, hogy minygyár kapunk mos valamit írte. A meg nagy-tjettem monygya, mikōr meglát bennünket, hogy : „Jaj ! gyerekek, hát tik mics csináltatok?” Nosza, egymásra nízünk, osz sugja Eszti : „Nna, ugyi montam, hogy ne szeggyük, mos te vagy a hibás.” Nékem is leesett ety kicsit az órom. Szerencsére osz vóút ott ety konyári jasszō, a monta meg a naccságos asszonnak, hoty Konyáron nem úty híjják, hogy ,bab', hanem ,paszúj'. „Ó, hogy a fen' egye meg — gondoltam magamba — hiszē vóút ott paszúj a tengeri szilibe, de hát ki gondolta vóuna, hogy annak vóút olyam becses neve, hogy : ,bab'.” Visszamentünk oszt a kērbe, paszújszedni, mēr csak úty kaptuk meg a tisz-tisz píszl. Mikōr visszavittük a paszújt, ide is atták minygyár a píszl, mék hozzá mek kaptunk ebídet. Mikōr megebídtünk, aszonygya ja naccságos asszō! Esztinek : „Erity kedves, vidd el idesapádnak eszt a kis ebídet! Te meg, Róza, fēl tucc mosogatni?” „Fēl bizony” — mondom nagy-ikesē, űk mek kiültek a gátōrba tanyázni. Ém mek csak kerestem a mosogatóúvizet, na de nem lēltem sehű. Kiszóllok osztán a naccságos asszonnak : „Hún teccik tártani a mosogatóúvizet?” Aszonygya : „Ot van a lērbe.” Még a számat is ēltátottam, mēr még lērt ! ē soha nem hāllottam. A se tuttam, hogy eszik-i, vagy isszák ? ! De szígyēltem mondani, hogy nem ōsmerēm, mēr mán nagyjānnak éreszttem magam, hogyne, hát má hatéves vóútam ! Így gondoltam, māj meglelē valahű. Be is kerēstem én nasztat, mindenűtt az égi világon a konyhába, nem lēltem sehű. A szobába is kerēstem, de ot mām még az ágy alatt is megniszttem. Mikōr az ágy alól búvok kifelē, hát ipp akkōr jön a naccságos asszō. Asz kērdi túlem, hoty : „Hát te mics csinālsz?” Mondom : „A lērt keresem, naccságos asszonyom, de még eddig nem láttam sehű.” Aszonygya : „Jāj, tē kis csacsi, hiszeny gyere, it van a konyhába !” Mondom : „Tessék ēlhinni, hogy ot nincs, ém mām mindenűt bekerestem.” Mikōr bemegyünk a konyhába, kinyit a vaskonyhánál egy nagy ājtól, osz monygya, hogy : „Ez az ! Ot vam benne a víz is !” Hács csak csudālkosztam rājta, hogy az urak egy vaskonyha-ājtóúnak mijēn nevet adnak. Őtán oszt, mikōr jēlmosogattam, ēlmentem haza. űk még osz sokāig emlegettik, hoty hogy jártam a lērrēl. Így vóút a !

Elmondta : Szilágyi Sándorne Csordás Róza fm. ht. Szül. 1897. Konyár., Bihar vm.

Szilágyi Róza.¹

¹ A szöveg gyűjtője Szilágyi Róza 20 éves konyári földművesleány.

Nyulasi betlehemjáték.

Személyek: Heródes: Nagy Imre 18 éves, református.
 Öreg juhász: Nagy István 20 éves. Pásztor: Nagy László 16 éves,
 református. Szerencsen király: Nagy Gyula 15 éves, református
 Első angyal: Nagy János 15 éves, református. Második angyal:
 Hozdovits Árpád 11 éves, g. kath. Harmadik angyal: Rabuczki
 András 15 éves, róm. kath.¹ 1940 és 1941 december.

Heródes, (kopogtat, belép): *Jóú estét kívánok mindenkinek,*

Az anygyali seregek odakint pihennek.

Őük isz szeretnének vélem eggyesülni,

E szent Karácsonyestét jöttem hirdetni.

Azér félkérem a tisztelt ház népét,

Hogy bé-ji bocsáthatom őüket?

(Ha beengedi a ház népe a betlehemeseket, az ajtón át kiszól társainak, s behívja őket.)

Pásztor, Heródes: (bejön).

Pásztor: *Hát te Citrus pájtás, hől leled it magad?*

Nem tudot, hogy a nyáját elhagyni nem szabad?

Heródes: *Tudom, hogy a nyáját elhagyni nem szabad,*

De egy gonosz kísértet úgy megijesztett,

Hogy még most is reszketek.

Pásztor: *Kuckóura valóú vagy, nem a nyájak közzé,*

A gonosz kísértettél hogy álhacc itt elé?

Angyalok (énekelve bejönnek):

Mennyből az anygyall lejot hozzátok pászlórok, pászlórok,

Högy Belle-hembe síjette mēve lássátok, lássátok.

¹ A Nagy nevű fiúk testvérek.

Szájzatok le, szájzatok, Zörgessetek megma este
Bellehemi anygualok,

Minden kicsi ablakot, Házikóuba, palolá -

ba egy örömhírt vigyetek, Böldög, édes

ünne-pet, Böldög, édes ünne-pet.

Heródes (a Pásztor-hoz): *Tenéket pedig aszt a parancsot adom, hogy minden két éven alúli gyermekeket kárdérre hányass!*

Pásztor: *Kirájom, kirájom, bám meg a szavadat, az égben egy Isten, a Földön ety kiráj, asz pedig te vaty, Heródes.*

Első angyal: *Mekfagyot mán a föld! keményre, símára.*

El ne essen öreg, vigyázzom! magára.

Heródes (az ajtó felé kiáltja):

Szlvonóú, pemete,

Öreg juhász jőjön be!

Öreg juhász (kívül, az ajtó előtt mondja):

Bemennég, de nem lelem az ajtóú kilincset!

Heródes: *Ott öreg, a sárka fele!*

Öreg juhász: *Tudom, tudom, Mátészalka fele!*

Heródes: *Ott, ott, öreg, a sárka fele!*

Öreg juhász: *Az Északi Jeges Tengér sárka fele?*

Heródes: *Ot van, ott!*

Öreg juhász (Botjával kapargatja az ajtót, keresi a kilincset, majd belép):

Aggy Istē szerencsés-lencsés, féljüstölt kölbászos jóú estét a ház népének!

De mék szerencsésebbet az én citerázs böndőümnek!

Sütik a malacot, jóúl érzem a szagát,

Kérem hát tisztelettel az egyik sóúdarát.

Második angyal: Ez a kis Miska meg jól hegyezze a füle pörccát,

Hogy jól fél tuggya kötni a gatyája körccát.

Jāj de szemetes a házatok,

Tán nincs eladó lányotok?

Kiseprem a házatokat,

Elviszem a lányotokat.

(A harmadik angyalhoz): Hány óyra, anygyāl?

Harmadik angyal: Hárō fērtāj ötre,

Feküggyō le öregapám a főüdre!

Öreg juhász: Ha én ide lefekszek,

Többé juhászatok nem leszek,

Előüsször is keresztet vetek,

(Botjával kereszt-alakot kapar.)

Hogy az ördögök él ne vigyenek.

(Botjára leül.)

Mind (énekelnek):

Ül a juhász a mezőübe, Nyája légél

zöld erdőübe, A vizek fő - jási - ban

A he-gyek für-rási - ban.

Pásztor: Jőjjön kend, öregapám, Betlehembe Kisjézuskát imádni!

Öreg juhász: Nem megyek én Debrecembe piros pipács csinálni!

Pásztor: Nem, öregapám, Betlehembe, Kisjézuskát imádni!

Öreg juhász: Nem megyek én Debrecenbe peracet ropoktatni!

Pásztor: Akkōr nézzem be hát a betlehembe, ott fekszik a kis Jézus a jászolba, látogassa meg!

Öreg juhász: Látom mán, az a kisz szőüke, aki ott rukkapállik!

Pásztor: Az, az, öregapám!

Heródes: Anygyál szóul, kakas kukoréköl, mekszületett a nemezs Betlehē városában a kizsded Jézus, kējje fel öreg!

Öreg juhász: Biz én innen addik fél nem kelek,

Míg e ház úrnője ety szál téstávál, ety kuladzs bőrről óydálba nē figyelmeszet.

Heródes: Kējje fel öreg, kējje fél!

Pásztor: Csapóufát az öreg alá!

Öreg (mérgeesen):

Igen a nagyanyát térgyecalácsa alá,

Nem kel az én testem alá!

Hip-hop, má fenn is vagyok!

(Felugrik.)

Mind (énekelnek):

Fél nagy ő-röm-re, mosz szüle - tett,

Ā - ki u - tán a Föld epe - dett,

Ēc-ce-rű pásztor jőj köze - lebb

Nézd a te é-des Ís-tene-det.

Pásztor: Hát osztá, járt-i kend, öregapám, oskolába?

Öreg: Hőgyne, édes fijam, az istálóuba!

Pásztor: Akkőr tud imátkozni.

Öreg juhász: Hőgyne, édes fijam, a sut háta meget pipázni!

Pásztor: Hát keresztet vetni? De elébb é vetek! Monygya utánam! Az Atyának és Fijúnak ész Szentlélek-Istennek nevében, ámmen! (Közben keresztet vet.)

Öreg juhász: Az Atyának, Szentléleknek nevében, ámmen!

Pásztor: Hát a Fijú hum maratt?

Öreg juhász: A fijú? Kin tartya a tarisznyát a kalácsnak, a kulacsot a bőrnak. Kettőjüd zörrentek, egyget fűtten-

tek, a világ végérőül is megjön a fíjú. (Botját kétszer megzörrenti és egyet füttyent.)

Szerecsen [király (a zörrentésre bejön, hadarva mondja):

Hop-hop, mán engem izz beszóulított az anygyalok trombitája,

Mivel é vagyok a szerecsenek lekhatálmasap kirája.

Úgy érkezem ide, mint egygy útas karaván,

Átkéltem a Zarándok-sivatagán.

Hol az égi fény már megvetett,

A kizsded Jézus mekszületett.

Pásztorog zengése, anygyalok trombitája

Hírdetik eszt az egész Bellehő városába.

Azér, hogy én ijen piszkos-mocskos köjök vagyok,

Azér ám én is az anygyalok közzé tarto-zok.

Öreg juhász: *Jóú van kislejiam, ájj ide a hátam megé.*

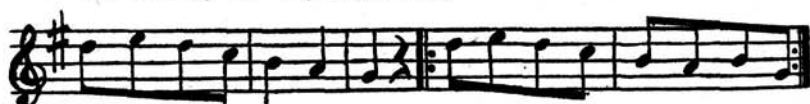
Pásztor: *Osztán tud-i kend, öregapám, táncolni?*

Öreg juhász: *Högyne tudnék, édezs gyérme-kem! Ha
éldanőjjátok aszt a régi öreg heverőjű nótámat, hogy: Huccu
bunda táncőjjunk. Na, kezgyed!*

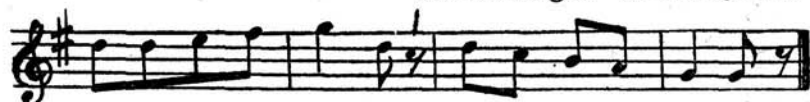
Mind (éneklik):

Huccu bunda táncőjjunk, Mërre jár, mërre jár
Énekszóúvål vígaggyunk,

Az i-ga-zi Mesijás, Ki a vized börrá teszi,
A vendéget vendégeli,

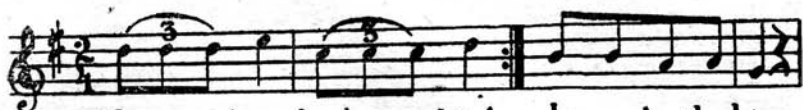
Ez a mi ki-rá-junk, Igaz Mesi-já-sunk.

Öreg juhász: *Hop, valami zörrevést hállok a konyhába,
Tán a szóúgálóú esett a moslékozs dézsába.*

Úgy ál a két lába, mint az eke szárva,

Ráíllik a tulipántos, piroszszárú csizma.

Második anygyal: *Hállod öreg, glóúrija!*

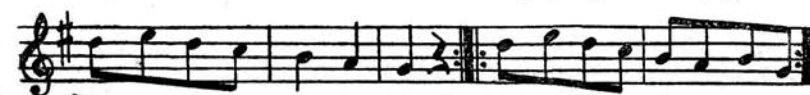
Nosza pāj-lás fogd az aj-tóút, Innen tovább lépj.
 Mihama-ráp kalincstartóút,
 Hátrate-kíncs, semmi bāj-níncs.

Nosza noszo jóú gazda Házadrā maraggyón
 Bocás minkel útunkra,

Isten-nek ál-dássa. Índúj-júng, böllog-junk
 Mer ej-jől, mer ej-jött

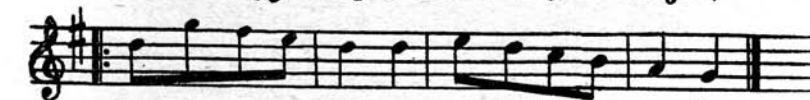
Laci, Jani pāj-lá-sunk, Ki jó vized bőrrá leszi,
 A mi édes Megváltóunk / A vendéget vendégeli,

Ez a mi ki-rájunk, igaz Mesi-jásunk.

Isten álgya még e háznak gaz-dá ját,

Töuccse meg az Isten csúrel, kama-ráját.

Öreg juhász: (elejét gyorsabban mondja):

Uggorjon ki a kéc cemed gubója!

De nem a te szemed gubója,

Hanem a gója gubója.

Első angyal: *Zörgetik a kúcsot, pészti akárnak adni,*

De a kincses érszény nem akár mozdulni.

Gazda vagy gazdasszony ezért nyújjon a tárcába,

Ety pár fillért dobjon a ládángba.

Harmadik angyal: *Várjál öreg, májd adnak,*

Tállérokkál megraknak,

Bőrral és kalácscsāl megajándékoznak.

Mind: (énekelnek): (Lásd az előző lapon.)

Mind (karban): *Nosza pajtás, fogd az ájtóút, mi máninnen
eltávozunk, böldög ünnepeket kívánunk.*

(Perselyeznek, a betlehemet megmutogatják a házbeli-
eknek és kivonulnak.)

Debrecen.

Kovács László.

Vámosi Nándor : *A debreceni csizmadiák céh- és műszavai.* Dolgozatok a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből. Szerkeszti: Bárczi Géza. 18. szám. 8°. Debrecen, 1942. 157 l.

Debrecen olyan központ, mely az egész Tiszántúlon éreztette és érezteti hatását szellemi, gazdasági és ipari téren egyaránt. Debrecenből, a Kollégiumból vitték a szellemi műveltséget a papok és tanítók, debreceni eke hasította a tiszántúli földeket, Debrecen híres ipari termékeit messze vidékre, gyakran külföldre is szállították a kereskedők. Természetesen így Debrecen nemcsak hatással volt környékére, de sok vidékkel széles társadalmi rétegben érintkezve, azoktól folytonosan maga is tanult. Így, bár az első pillanatban különösnek látszik, Debrecen minden maradisága ellenére is nagyon hamar átvette nemcsak a szellemi hatásokat, de a gazdasági és ipari újításokat is.

Természetes tehát, hogy Debrecen azok közé az első magyar lakosságú városok közé tartozott, amelyek a német eredetű céhrendszert is átvették. A timárcéh első kiváltságlevele 1355-ből való.¹ 1657-ben már „14 öreg céh” működik, s egyike ezeknek a csizmadiacéh, amelynek kiváltságlevele 1604-ből való. Vámosi ezt dolgozatában — nagyon helyesen — egész terjedelmében közli, s ezen keresztül megismerjük a céh kezdeti szervezetét is.

A debreceni csizmadiacéh szervezetének a váza nem sokban különbözik az ország más részén lévő céhekétől. Két-három évi inaskodás után legény lett az inasból. Azután vándorolnia kellett, s ha visszatért, akkor mint *idősb mester legény* dolgozott egy évet. Ha a remekelése sikerült, akkor lett *ifjú mester*. A céhéletnek ezeket az állomásait gazdag okleveles anyaggal ismerteti a szerző.

Vámosi munkájának több részén utal arra, hogy honnan érte hatás a céhet, s hogy milyen messze hatott Debrecennek ez a céhe is, magához kapcsolva a Tiszántúl iparostársadalmát.

A bőripar régi, házi jellegű ipara volt a magyarságnak, amely hamarosan önálló iparágga lett. A magukban dolgozó iparosokat a céh idegen jellegű rendszerbe szorította, amellyel

¹ Pető József: *A debreceni timárok céh- és mesterségzavai.* Debrecen, 1938.

idegen műszavaknak az átvétele is járt. A céhrendszer megkövetelte, hogy a legények messze földekre vándoroljanak. Ezek külföldre is gyakran eljutottak, s az ottani munkamódokkal az idegen szókincs jelentős részét is meghonosították idehaza. Ezzel magyarázható, hogy a csizmadia ipar Debrecenben nem maradt meg olyan magyarnak, mint várnánk.

Az így kialakult mesterségbeli fogások sora, a munkamenet messze földön mintává vált, mert a jó áruknak mindenfelé nagy kelendőségük volt. A jolsvai és a késmárki csizmadiák debreceni mintára szervezték meg céhüket s a remekelés módja is ugyanaz volt, mint Debrecenben. A környék kisebb céhei a debreceninek fiókcéhei voltak. Ilyen volt pl. a hajdúhözsörményi, amely az anyacéhnek minden szabályát és szokását hűségesen lemásolta.

A környéken lakó mesterek filiálistái lehettek a debreceni céhnek; ezek nem laktak a városban, de a járandóságot fizették. A legnagyobb hatást mégis a vásárra vitt áruknak tulajdoníthatjuk. Ezek az egész Tiszántúlt bejárták, de gyakran messzebbre is eljutottak. Nagy kár, hogy Vámosi térképen nem ábrázolja, hogy meddig terjedt a céh piaca.

Ebből a kis összefoglalásból is láthatjuk, hogy ez az egyetlen céh mennyi kapcsolatot teremtett Debrecen és környéke között. De ez csak egyetlen céh. Debrecen hatását majd csak akkor tudjuk igazában felmérni, ha a Csúry Bálint által kezdeményezett „Debreceni Cívis-Szótár“ elkészül. Ez a szavakon keresztül felméri Debrecen szellemi, gazdasági és ipari műveltségét, s ez lesz az az alap, amelyhez viszonyítani lehet a környéket, és e viszonyítás után pontosan meghúzhatjuk azt a kört, ameddig Debrecen hatása terjed.

A munka második részében a céhélet bőséges ismertetését a mai munkamenet leírása követi. Népiipari jellegéből nagyon sokat veszített a híres debreceni csizmadia ipar, pedig mennyi ősi lábbeli fajtát készítettek itt valamikor! Ma már a kor követelményeihez alakult át minden. Nagyon sok idegen kifejezés honosodott meg a külföldi munkamódokkal. Vámosi a munkamenet alapos és teljes leírását nyújtja, világos és könnyen áttekinthető rajzokkal. Egy érdekes mértékvételi módra mégis fel kell hívnom a figyelmét, amelyet magam láttam egy öreg csizmadiánál. Vékony papírszeletet vesz a mester s ezt a láb egyes méreteinek megfelelően behasítgatja. Természetesen az egyes adatok sorrendje mindig ugyanaz marad, mert csak így használhatja a mester később is a mértéket.

Nyelvészeti szempontból legjobban érdekel bennünket a munka harmadik része, a műszótár, amely 848 élő és már kihalt műszót tartalmaz. Vámosi a szavak legnagyobb részének eredetére rávilágít s az irodalmi vonatkozásokat is közli. Hasznos lett volna azonban, ha munkájának rendkívül tanulságos eredményeit is összegezi. A szótáron keresztül láthatjuk, hogy

az utóbbi időben mennyire elnémetesedett ez az ősi iparág. Mindez csupán azért, mert a magyar mesterelember a külföldi munkamenettel, újabb eljárással együtt annak szókinsét is átvette, a nélkül, hogy azt magyar szavakkal helyettesítette volna. Összegezve a szerző eredményeit, a kihalt és élő nyelvkincsnek 74%-a (627) magyar, 19·2%-a (165) német, 3·3%-a (28) latin, 0·5%-a olasz, 0·4%-a ozmán-török, 0·1%-a francia, 2·5% ismeretlen eredetű. Nagy vonásokban ebből a kis összeállításból is megállapíthatjuk, hogy honnan s milyen hatás érte a céhet, míg a mai munkamenet kialakult.

A munka pontos fonetikai feljegyzése és lelkiismeretes gyűjtésen alapuló anyaga biztosít bennünket arról, hogy a debreceni Magyar Néprnyelvkutató Intézet ismét jelentős lépéssel haladt előre azon az úton, amely a „Debreceni Cívis-Szótár“ megvalósulásához vezet.

Balassa Iván.

Végh József : Táj- és népkutatás a középiskolában. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára. 6. sz. Kiadta az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya. Bp., 1942. 243 lap.

A Györffy István és Teleki Pál elvetette mag az utóbbi években minden gátló külső körülmény ellenére is egyre terebélyesebb fává lombosodik : a középiskolai táj- és népkutató mozgalom alig három esztendő után (hiszen csak 1939 őszén indult meg) már ott tart, hogy az egyik, friss alapítású munkaközösség dolgozataiból a további munka irányítására hivatott vezérfonalat, „mintakötetet“ is kiadhatott.

A kötetben szereplő dolgozatokat egytől-egyig a debreceni református Kollégium gimnáziumának tanulói írták ; vezetőtanárunk, **Végh József** a következőképpen jellemzi a munkaközösséget : „Néhány diákkal kezdtem (1939 őszén) a munkát. Két év leforgása alatt az önképzőkör táj- és népkutató szakosztálya, ami Csúry Bálintnak, a debreceni egyetem nagy nyelvész-tanárának, a magyar népkutatás egyik lelkes apostolának 1941 februárjában bekövetkezett halála óta a „Csúry Bálint táj- és népkutató szakosztály“ nevet viseli, intézetünk első ifjúsági egyesületévé küzdötte fel magát — nem tagjai száma, hanem végzett munkája révén. A lelkes kis csapatnak nagy hatása van ifjúságunk hazafias felfogásának és társadalmi szemléletének kialakításában. Bizton reméljük, hogy ezek a népi-nemzeti hagyományokban gyökerező és a népi célok és problémák ismeretében felnövő fiúk a magyar nép hasznos vezetőivé válnak“ (23—24).

A maradandó értékű s a tudomány számára is sok újat mondó kötetben — a szerkesztő, **Végh József** bevezető módszertani tanulmánya után — emberföldrajzi, egészségügyi,

tárgyi és szellemi néprajzi dolgozatokat és eredeti gyűjteményeket találunk. A munka alaposságát jellemzik V é g h elvi megállapításként szolgáló sorai: „Minden néprajzi és népnyelvi gyűjtésnél megkívánjuk a hangtani hűségre való törekvést, mégis csak a felső fokon, kb. a VII—VIII. o. tanulóknál kívánhatjuk meg azt a fonetikai pontosságot, amit egyetemi hallgatóknak, népnyelv- és néprajzkutatóknak meg kell tartaniok“ (24). S több dolgozatban és gyűjtésben csakugyan teljesen kifogástalan, nyelvészeti szempontból is értékes szó- és szöveganyagot jegyeztek fel a diákgyűjtők. Véleményünk szerint, ahol e követelménynek eleget tesznek, ott már megtették az első lépést afelé, hogy a sajnos még mindig csak gyermekcipőben járó magyar népnyelvkutatás számára új gyűjtőket képezzenek ki, s ezzel jelentős lépéssel segítsék a magyar nyelvtudományt egyik legfontosabb célja elérésére. Örömmel vesszük tudomásul ennek a követelménynek a hangsúlyozását, azonban nem hallgatjuk el azt az észrevételünket sem, hogy a fonetikus írásmód elsajátítása csak *egy* lépés, az *első* lépés az elérendő cél felé. Ugyanis a magyar népnyelvkutatás ügyének továbbhalaszthatatlan volta, valamint középiskolás diákjainknak az anyanyelv jelenségei tekintetében tapasztalható megdöbbentő tájékozatlansága egyaránt megköveteli minden magyarszakos tanártól, hogy tanítványaiban a magyar népnyelv iránt a legmélyebb felelősségérzést ébressze fel s az elérhető legnagyobb mértékig tudatosítsa az anyanyelv összes fontosabb jelenségeit. Tudjuk, hogy a nyelvi magatartásban lelki magatartás tükröződik vissza; tehát igyekeznünk kell megerősíteni tanítványainkban a nyelvi öntudatot, az öntudatos nyelvi magatartást, hogy ez jótékonyan hathasson általános lelki magatartásukra is. Ez azonban az anyanyelv jelenségeinek tudatosítása nélkül nem is remélhető. A középiskolai táj- és népkutató munkában tehát — felhasználva a tanulók korábbi nyelvtani ismereteit — adjunk minél tágabb teret a népnyelv megfigyelésének és elemzésének.

Ez a megjegyzés azonban semmit sem von le az értékes gyűjtemény becséből, hiszen így is kiváló s mindenkor maradandó értéket jelent, főleg pedig nagyszerű bizonyítvány a tanár és tanítványai munkájáról egyaránt.

Bakó Elemér.

Suomen kansan murrekirja. (= A finn nép nyelvjáraskönyve.) I. Nyugati nyelvjárások. Kiadta az Anyanyelvi Társaság és a Szótáralapítvány. Porvoo—Helsinki, 1940. VIII + 448 l.

A helsinki Anyanyelvi Társaság és a Finn Tudományos Akadémia Gyűjtőirodája 1939-ben, a Kalevala-napon (február 28-án) országos pályázatot hirdetett összefüggő finn nyelvjárási szövegmutatványok gyűjtésére. A pályázat közelebbi oka az volt, hogy a finn nyelvterületnek kb. kétharmadáról még

nem volt összefüggő népnyelvi szöveggyűjtemény, noha ugyanerről a területről az idők folyamán egész nagy anyag gyűlt össze különböző népi szó- és mondatgyűjtemények kapcsán. A pályázat feltételeinek ismertetése a sajtó útján történt meg, és másfél hónap leforgása alatt 1007 gyűjtőtől kb. 8000 lapnyi szöveganyag érkezett be a Szótáralapítvány gyűjteményébe. Az így beküldött anyagban a finn nyelvterületnek igen nagy része van képviselve: 360 járásból, tehát Finnország finnnyelvű járásainak háromnegyed részéből érkeztek szövegmutatványok.

A pályázaton megismert anyag alapján az arra illetékesek elhatározták, hogy — ha nem is az egészet, sőt még csak nem is az összes kifogástalan szövegeket, mert hiszen még így is hatalmas anyagról lett volna szó — a beküldött rendkívül érdekes nyelvjárási szöveganyagnak legalább a legjavából nyomtatásban is közlésnek annyi, amennyi már éppen elegendő a finn nyelvjárásokról alkotott általános kép teljesebbé tételéhez. — Azonban még így is olyan hatalmas anyag került kiadásra, hogy egyetlen kötetben lehetetlen lett volna megjelentetni. Ezért az itt tárgyalt I. kötetben csupán a nyugati finn nyelvjárásokból származó szövegmutatványokat tették közzé; a keleti nyelvjárások anyaga külön kötetben fog megjelenni. A kiadandó szövegek úgy oszlottak meg származási helyük szerint, hogy a nyugati és keleti finn nyelvjárások közti határt vették alapul. A kötetben belül még kisebb csoportokba is osztották az anyagot: külön csoportosítva találjuk a Délnyugat-Finnországból, Felső- és Alsó-Satakuntából, Dél- és Közép-Hämeből stb. származó szövegeket, így ezeknek nyelvföldrajzi szempontból való búvárlata is lehetségessé válik. A beküldött szövegek feljegyzési módja nem egységes. A pályázók egyik csoportja a köznyelvi helyesírás, másik csoportja pedig a népi kiejtés nagyobb figyelembe vételével jegyezte fel szövegét. Itt-ott a szerkesztők kiegészítésére is szükség volt; ezekre a helyekre azonban mindig felhívják az olvasó figyelmét.

A közreadott nyelvjárási szövegek többnyire íróik (egyszerű földművesek, munkások stb.) saját, az élet valóságából vett megfigyeléseit és élményeit tartalmazzák, mert a pályázat kihirdetése alkalmával nyomatékosan kérték a résztvevőket, hogy írásaikban lehetőleg kerüljék a mesék és más, képzelet-szülte anyagot tartalmazó elbeszélések megörökítését. Így a beküldött anyagban legnagyobbbrészt olyan elbeszéléseket találunk, amelyeknek a mai finn népelet megismerése tekintetében mindenkor a legnagyobb művelődéstörténeti értékük lesz. Egyszersmind e szövegek örök tanúi lesznek a finn nép pompás elbeszélő készségének is. A *Suomen kansan murrekirja* az európai hírű finn népnyelvkutató munka történetének egyik legjelentősebb állomása.

A hatalmas anyag bírálati és szerkesztési munkáját Hakulinen Lőrinc, Rapola Márton, Ruoppila

Veikko, valamint Teppo János végezte. A műhöz mellékelte rendkívül érdekes és értékes képanyagot Mäkinen Eino, a finn Néprajzi Film Rt. műszaki vezetőjének munkáiból Vilku Gusztáv válogatta össze.

Bakó Elemér.

Hakulinen Lörine — Kalima Jalo — Uotila T. E.: Itä-karjalan murreopas. (= Keletkarjalai nyelvjárási kalauz.) Helsinki, 1942. 108 l.

Ez a neves finn nyelvészek közös szerkesztésében megjelent kézikönyvecske azt a célt szolgálja, hogy a Kelet-Karjalában működő finn katonák, hivatalnokok, tanítók stb. számára a helyi nyelvjárások megértését és elsajátítását megkönnyítse. Kelet-Karjala népnyelvének hang- és alaktanában ugyanis számos olyan jelenségre akadunk, amelyeknek az elsajátítása nélkül a helyszínen foglalatostkodó nem tudja megérteni a nyelvjárási beszédet; a szókincs tekintetében pedig sok ismeretlen és félreértésekre alapot adó eleme van a karjalai népnyelvnek.

Hangtani tekintetben egyik fő jellegzetessége a karjalai nyelvjárásoknak a mássalhangzók jésítése. (Karj. *ol'* ~ f. *oli*, karj. *pañ* ~ f. *pani*, karj. *ko'tti* ~ f. *kotiin* stb.) Ez a jelenség legelterjedtebb Aunusban, szórványosabban van meg Vienában. — Másik karjalai jellegzetesség az, hogy a szó belsejében magánhangzók közt és zöngés mássalhangzók szomszédságában is az eredeti rövid *k g*-vé, rövid *t d*-vé, a rövid *p* pedig *b*-vé változott (pl. karj. *velga* ~ f. *velka*, karj. *mado* ~ f. *mato*, karj. *ñaba* ~ f. *napa* stb.) — A finn köznyelvi *s*-nek gyakran zöngés *z* (pl. *izä*, *viizas*, *azettoa*), zöngétlen *š* (pl. *šada*, *šalkku*, *mieš*, *šeiväs*), vagy zöngés *ž* (pl. *moržein*, *tažata*, *kyžyjä*) felel meg. — A finn köznyelvi *j* helyén gyakran *d'*, a *lj* helyén *l'l'*, a *sj* hangkapcsolat helyén pedig *šš* hallik (pl. *d'ogi* joki, *d'eä* jää; *mal'l'a* malja, *nel'l'ä* neljä; *ašša* asia (korábban *asja*), *hoášša* haasia (korábban *haosja*). Említsük meg még, hogy a finn köznyelvben is meglévő véghehezetnek, amely a közvetlenül utána következő szó kezdő mássalhangzójának megkettőzésében is érezteti hatását (pl. *tulek kotiin*, *ei voit tulla kotiin*), a karjalai nyelvjárásokban nincs megfelelője; ott tehát azt mondják: *tule kodik*, *ei voi tulla kodik*.

Még számos további hangtani jelenségen kívül kellő részletességgel foglalkozik a kis mű a Kelet-Karjala különböző nyelvjárásainak alaktani jelenségeivel is, különösen részletesen bemutatva az igeragozásban való eltéréseket. A kb. 25 lapnyi nyelvtani bevezetés után megtaláljuk Jännes Arvi (Genetz Arvid) „Karjala” című költeményének aunusi nyelvjárásban írt változatát (utóbbi Härkönen Iivo munkája), valamint Antia E. V. karjalai fordításában egy nyári

éneket a finn énekeskönyvből. A prózai részben a Máté evangéliuma 2. részét találjuk tunkuai nyelvjárásban, s három rövid elbeszélést Paanajärvi, Repola és Säämäjärvi nyelvjárásában. Az értékes kötetet jelentős mennyiségű, gondosan megválogatott tájszógyűjtemény zárja be (39—108 l.). **Bakó Elemér.**

Hakulinen Lörine : Linguistisch-ethnologische Forschungen in Kola, Ostkarelien und Ingermanland. (Auer Väinö, Anteil der finnischen Forscher an der Erforschung von Kola, Ostkarelien und Ingermanland. Kny. Fennia, 67, 3. sz. Helsinki, 1942. 97—120.)

Napjaink világrengető eseményei számos tekintetben határt vontak ugyan a tudományos munkának, másrészt azonban új utakat is nyitottak az emberi gondolkodás számára, nem is beszélve arról, hogy a szabad tudományos vizsgálódás céljaira egészen új területek támadtak. Finnországnak már a legközelebbi jövőben e téren is hatalmas feladatokkal kell megbirkóznia, mert Kelet-Karjala és más, az ország keleti határai mentén visszatérő területek sürgős tudományos felderítésre várnak. A Finnországi Földrajzi Társaság, mielőtt még ez új területeken az általános kutatómunkát megindítaná, össze akarja foglalni azokat a tudományos eredményeket, amelyekre e területeken a finn kutatók még a bolsevista határzár előtt eljutottak.

Az értékes kötetben — amelynek teljes ismertetéséről e helyütt le kell mondanunk — külön csoportosítva találjuk a Kola-félsziget és Kelet-Karjala területén végzett finn természettudományi kutatómunkákról és külön az említett területeken és Inkeriben végzett szellemtudományi kutatómunkákról szóló beszámolókat. Előbbiek keretében dr. Eskola Pentti és dr. Sauramo Mátyás egyetemi tanárok a finn földtani, dr. Korhonen V. V. a meteorológiai, † dr. Linkola K. és dr. Välikangas Ilmari egyetemi tanárok a növénytani, illetőleg az állattani kutatásokról, Pesonen Uno egyet. m. tanár pedig a geodéziai búvárlatokról számol be. A szellemtudományi beszámolókat dr. Hakulinen Lörine a Finn Tudományos Akadémia Gyűjtőirodájának vezetője (nyelvészeti, ethnológiai kutatások), dr. Tallgren A. M. egyetemi tanár (régészet) és Osmonsalo K. Erkki egyet. m. tanár (történetkutatás) írták. Végezetül dr. Auer Väinö egyet. tanár a finn kutatómunkák jelentőségéről közöl érdekes fejtegetéseket. Bár az egyes tanulmányok meglehetősen szűkszavúak, mégis ezek alapján pontos képet lehet kapni az említett területeken végzett finn tudományos munkáról; az így nyert képhez újabb, részletes vonásokat adnak a különböző tanulmányok után közölt könyvészeti felsorolások, amelyek főleg csak finn kutatók írásairól számolnak be, továbbá olyanokról, amelyekből a finn tudósoknak Kelet-Karjala, a Kola-félsziget és Inkeri kutatásában való részvétele világlik ki.

A bennünket egészen közelről érdeklő nyelvészeti és néprajzi kutatások tekintetében Hakulinen Lőrinc említett tanulmánya ad tájékoztatást. Bár a cári uralom sem volt kedvező a karjalai kutatás kibontakoztatására, hiszen az első világháború előtti finn kormányzóságot külön közigazgatás, vámhatár, útlevel stb. választotta el Kelet-Karjalától és Inkeritől, mégis bámulatosan gazdag a finn nyelvészek aratása e területekről is. Porthan, Ganander, Renvall, Lönnrot, Castrén, Ahlquist főleg szótáríró munkássága már a XVIII. sz. utolsó évtizedei óta felhasználta a karjalai nyelvjárások anyagát. Az első tudományos részlettanulmányokat a karjalai nyelvjárások fonetikáját illetőleg Genetz Arvidnak (1848—1915) köszönhetjük; utána Sjögren (Inkeri lakosságáról) és Porkka (Inkeri nyelvjárásáról), Setälä (az összes keletitengeri finn nyelvekről), valamint Setälä tanítványai: Ojansuu, Kujola, Donner Kai (karjalai hangtani kérdésekről), valamint Tunkelo (a karjalai nyelvjárások hang-, alak- és mondatтанáról) tisztáztak egyes idevágó kérdéseket. Kettunen a mult világháború alatt Karjalából és Inkeriből menekült finnek közt szerzett gazdag nyelvi anyagot s nagyszabású műve, a „Suomen murteet“ III. részeként közölt népnyelvi térképgyűjtemény a keletkarjalai nyelvjárásokra is kiterjed. A keletkarjalai nyelvjárások orosz vonatkozásaival Kalima Jalo foglalkozott. Tunkelo és Kettunen tanítványai közül említsük meg Liljeblad, Nirvi, Leskinen nevét (előbbieket hangtani kutatásokat végeztek, utóbbi pedig főleg mint a *Karjalai szótár* szerkesztője tette emlékezetessé nevét.) Legújabban Sovijärvi Antti végzett fonetikai-hangtörténeti kutatásokat Inkeriből való menekültektől származó anyagon. — Setälä javaslatára már a mult század 90-es éveiben gyűjteni kezdte a Finn Irodalmi Társaság a karjalai nyelvjárások anyagát. Karjalainen 30,000 szónyi gyűjtéséhez (1894—97) Kujola és Ahtia gyűjtőmunkássága járult; a hatalmas arányú munkát jellemzi, hogy egyedül Säämäjärviből 120,000 szófeljegyzés maradt fenn. A kb. félmilliónyi szó-cédulából Leskinen végzi a kb. 100,000 címszóra tervezett *Karjalai szótár* szerkesztését.

Inkeri északnyugati részében, nem messze Észtország északkeleti határától, még négy faluban él kb. 500—700 vót, Inkeri régen hatalmas őslakosságának utódai. Ennek a rokonnyelvnek a kutatása is régi ügye a finn nyelvtudománynak. Számos, részben fent már említett kutató mellett Alava (vót népnyelvi szövegek, s a házassággal kapcsolatos szokásanyag), Airila (vót névragozás) nevezendő meg. A legtöbb azonban e téren Kettunen munkásságának köszönhetjük (vót hangtörténet s a Postival együtt gyűjtött és kiadott vót nyelvi mutatványok). A vepszék nyelvéről, akik az Onega-tó délnyugati vidékén élnek, szintén Kettunen hozta a leggazdagabb anyagot (szókincs, szövegmutatványok),

kívüle Tunkelo (hangtörténet, alaktan), Posti (hangtörténet), Siro (szövegkiadás) említendők meg.

2. A finn *néprajz* hasonló érdeklődéssel fordult e területek néphagyományai felé. Már Topelius Zakariás, a hasonló-névű költő atyja kiadott egy dalgyűjteményt (1822—31) karjalai anyagból s felhívta a figyelmet az ottani népköltészet szépségeire. Többek után Lönnrot munkássága végre nagyszerű gyümölcsöt termett: a Kalevala örökszép énekeit. Utána Europæus, Reinholm, Ahlquist, Länkelä, Lähteenkorva, Meriläinen, Krohn Kaarle, Porkka, Alava, Karjalainen, Niemi nemcsak a finn népköltészet és általában a szellemi néphagyományok anyagát gyűjtötték, hanem tudományos magyarázó rendszert is teremtettek. A ma élők közül Salminen Väinö és Paulaharju Sámuel tanító keletkarjalai és inkeri gyűjtőmunkája a legjelentősebb. (Utóbbit általában a világ legnagyobb ethnológiai gyűjtőjének tartják, mind a gyűjtött anyag minősége, mind pedig mennyisége alapján.) A hatalmas anyag kiadását Donner Ottó, a Finn-Ugor Társaság alapítója kezdte meg 1866-ban, de az első kötet csak 1908-ban jelent meg „Suomen Kansan Vanhat Runot“ (A finn nép régi énekei) címen. A további kiadás a Setälä minisztersége alatt megszerzett hatalmas állami segítséggel történt. 1939 végéig 31 nagy kötet jelent meg nyomtatásban (még kettő vagy három vár kiadásra), s az egész hatalmas sorozatból Karjala része öt kötet (kerekén 4500 lapnyi anyaggal), Inkerié pedig kilenc kötet (6400 lappal). Ez a nagyszerű eredmény száz esztendő megszámlálhatatlanul sok kutatója munkásságának köszönhető. A kiadói munkában Niemi a keletkarjalai, Salminen Väinö az inkeri változatok gondozását végezte. Az Inkeriből való anyagban 15,000 vers található, kb. 1200 énekes ajkáról.

Ez a bámulatosan gazdag anyag ma már valósággal új tudományágakat teremtett. Salminen kutatásai Nyugat-Inkeri lakodalmi énekeinek keletkezési és fejlődési körülményeit világítják meg; Harva Uno a távoli Karjala lakodalmi énekeit már szociológiai szempontok szerint vizsgálja; Haavio Mártonnak a karjalai és aunusi keleti legendákról és mítoszokról szóló munkája viszont a prózai néphitét és meséket teszi vizsgálat tárgyává.

3. A nem a néprajz körébe vágó keletkarjalai és inkeri népi műveltséget, pl. az anyagi népkutatás és társadalomrajz körébe vágó jelenségeket csak szórványosan búvárolták. A múlt században Ervasti adott részletes képet az „oroszországi“ Karjalában s a Jeges-tenger vidékén élő finnekről. Hainari történetkutató Karjala népességi viszonyairól írt értékes tanulmányokat, Inha pedig a népelet tehetséges ábrázolója volt. Azonban az első, modern népkutató, aki Kelet-Karjalát beúta, Heikel múzeumigazgató, a Helsinki melletti Seurasaari szabadtéri múzeumának megalapítója volt;

gazdag, főleg népviseleti gyűjteményével az 1877-ben alapított helsinki Néprajzi Múzeumot gyarapította.

A karjalai népi építkezés is korán megragadta az érdeklődők figyelmét s ennek számos leíró és rendszerező mű adja tanújelét. A karjalai nép anyagi műveltségének legnagyobb kutatója azonban Sirelius, aki főleg az építkezés, halászat és viselet körében végzett nagy gyűjtő- és kutatómunkát. Hasonló munkát végzett Manninen Ilmari is, viszont részben már szociológiai vonatkozásúak Paulaharju (a születés, gyermekkor és halál körével kapcsolatos szokások és hiedelmek) s teljesen ilyen vonatkozású Virtanen munkája (a karjalaiak vadászati jogáról).

4. Nyelvészeti és néprajzi kutatómunkákat már a múlt században is végeztek finn kutatók a Kola-félszigeten. Itt főleg a bennszülött lapp lakosságra irányult a figyelem, amelynek számát 1910-ben 1800 lélekre becsülték. Az első alapos lappológus, aki e terület nyelvébe mélyedt, Genetz Arvid volt. Értékes lapp-finn-német szótára ma is nélkülözhetetlen. Itkonen T. I. (szül. 1891) munkásságának értékes lapp hangtani tanulmányokat s pompás útleírásokat, Paulaharju Sámuel érdeklődésének néprajzi leírásokat, Itkonen Erkki kutatói tehetségének pedig a keletlapp magánhangzórendszer minőségi szempontból való tárgyalását köszönhetjük.

Petsamo környéke, 1920 óta Finnországhoz tartozván, szintén bevonódott a finn kutatók érdeklődési körébe. Itt a skolt-lappok életét Tanner Väinö (embertan), Harva Uno, Manninen Ilmari, Vilkuna Gusztáv és Virtanen tanulmányozták. A finn Néprajzi Film Rt. 1938 tavaszán Vilkuna Gusztáv vezetése alatt filmfelvételek céljából expedíciót is küldött ki erre a területre.

Hakulinen Lőrinc rendkívül értékes tanulmánya alapján csak éppen futólag vázoltuk azt a sok munkát, amely idestova másfél század óta valósággal át meg átszötte, s ezer szállal kötötte a finn anyaországhoz a keleti területeket. A Karjalában, Inkeriben s Kólán végzett finn tudományos munka bámulatos példája annak, hogy egy bármily kis és bármily reménytelen helyzetben élő nemzetet is nagygyá tehet „fia i szent akarátja“.

Bakó Elemér.

A debreceni Magyar Népryelvkutató Intézet működése az 1942. évben.

Intézetünk ezévi munkabeszámolójában legelső sorban arról az általános helyzetről kell szólnunk, amely napjainkban minden munkaközösség működésére rányomja a bélyegét, tudniillik a háborús helyzetről. Ez az a legfontosabb körülmény, amely mellett minden más eltörpül, s amelyhez mérten mindennek módosulnia, alkalmazkodnia kell. Természetes lenne tehát, hogy a népryelvkutató és népryelvi gyűjtőmunka is, amely nem tartozik a közvetlenül háborús közösségi munkálatok sorába, teljesen összezsugorodnék, megbénulna, amint azt több más külföldi állam hasonló szervezeteinek életében tapasztalhatjuk. Azonban nálunk — öröndetes módon — a hálorú harmadik esztendejében sem ez volt a helyzet. Való, hogy intézetünknek azok a tagjai, akik egyetemi tanulmányaik befejeztével állásba kerülve folytathatták volna népryelvkutató munkájukat, csekély kivétellel ez évben teljesen szüneteltetni kényszerültek ezirányú munkásságukat; ez azonban teljesen érthető, hiszen éppen a különleges viszonyok okozta rendkívüli munkatöbblet vonta el őket népryelvi tanulmányaiktól, amely — mint minden tudományos munka — nyugalmat és állandó, folytonos munkavégzési lehetőséget kíván. Azonban nem szünetelt intézetünk vezetőségének és egyetemi hallgató, valamint középiskolai munkatársainknak a működése, annak ellenére sem, hogy a katonai szolgálat, a különböző nyári ifjúsági táborok, a cséplési munkák hivatalosan elrendelt ellenőrzésében való részvétel stb. a munka folytatását többízben is megnehezítették.

Intézeti munkatervünk első körében, hazai nyelvjárásaink népryelvi anyagának összegyűjtésében ez évben is előrehaladtunk. Érdeklődésünket most már arra a munkaterületre igyekeztünk irányítani, amelyet intézetünk számára az 1941. évi első magyar népryelvkutató értekezlet meghatározott, tehát a Tiszántúl és a Kárpátalja területére, valamint a magyar Felvidék legkeletibb részére. Ezen a területen részben általános szókincs- és szöveggyűjtést, továbbá helynévi és néprajzi gyűjtést, részben pedig különleges hangtani és nyelvföldrajzi gyűjtő- és kutatómunkákat végeztek intézetünk tagjai.

Békési Szótárunk keretében Szabó István folytatta általános szókincs- és szöveggyűjtő munkáját. Ugyancsak ő tovább gyűjtötte a Békésre vonatkozó régi oklevéltanyag népnyelvi és helynévtörténeti adatait is. Munkáját Békés községben végezte. Ugyanitt Végh József népnyelvi szövegeket gyűjtött a különböző társadalmi rétegek és csoportok nyelvi állapotának vizsgálatára.

Sárréti Szótárunk számára Bakó Elemér folytatta konyári szöveggyűjtését, augusztusban három hétig gyűjtve a konyári gyermekjátékok körébe vágó szövegeket, daliamokat, a játékokhoz tartozó fénykép- és rajzanyaggal együtt. A dallamok lejegyzését Kovács László végezte. Hasonlóképpen Bakó Elemér vezetése alatt sajátította el a népnyelvi feljegyzés elemeit Szilágyi Róza konyári földműves leány is, aki az elmúlt év folyamán igen értékes népnyelvi szöveggyűjtő munkát végzett. Végh József Biharugrán és Derecskén végzett népmese és más népnyelvi szöveggyűjtést. Költő Gyula Biharkeresztesen folytatta gyűjtőmunkáját a baromfitartás szókincse és néprajzi anyaga körében, Papp László pedig Hosszúpályiban gyűjtötte a nyári mezőgazdasági munkák szókincsét a hozzátartozó néprajzi anyaggal együtt.

A *Hajdúsági Szótár* keretében Szilágyi László Hajdúnánáson folytatta szókincsgyűjtő munkáját, s ugyancsak ő Debrecen környékén tett népnyelvi megfigyeléseket, több iskolában és más helyen a népnyelvkutatás kérdéseit is megvilágító előadást tartva. Szatmári Károly Hajdúszováton folytatta a nyári mezőgazdasági munkák szókincsének és néprajzi anyagának összegyűjtését, amelynek folyamán az idén főleg a hordás és a cséplés munkálatai kerültek sorra.

Szabolcs vármegye területén, Szent Anna-pusztán vitéz Várady-Szabó Ádám gyűjtötte össze a sertésenyésztés szókincsét és néprajzi anyagát.

Jász-Nagykún-Szolnok vármegyében, Kisújszálláson Borók Imre végzett népnyelvi szöveggyűjtést.

Palóc Szótárunk számára Kovács István, *Ormánysági Szótárunk* számára pedig Keresztes Kálmán folytatta népnyelvi szöveg- és szókincsgyűjtő, valamint néprajzi gyűjtőmunkáját.

II. Elszakított magyar nyelvjárásaink anyagának gyűjtése a viszonyok következtében ebben az évben teljesen szünetelt. A korábbi években gyűjtött anyag cédulázása azonban tovább folyt.

III. Intézeti munkatervünk harmadik feladatkörébe Debrecennek, az ősi cívisvárosnak kutatása tartozik az élő és történeti népnyelvi anyag gyűjtése és vizsgálata szempontjából egyaránt. E téren intézeti kiadványaink szép kötettel szaporodtak, mert Vámosi Nándor önálló értekezésben dolgozta fel a debreceni csizmadia mesterség céh- és mesterségszavai köréből

már korábban is gyűjtött gazdag népnyelvi és néprajzi anyagát. Kovács László folytatta gyűjtőmunkáját a debrecen-nyulasi gyermekjátékok körében, Pető József pedig népnyelvi szöveget gyűjtött. Komlóssy Lajos a debreceni kerékgyártó mester-ség műszókincsét és a hozzátartozó néprajzi anyagot gyűjtötte össze, továbbá leírta az egyes munkálatok menetét is.

IV. Bihar vármegyében már évek óta végzett helynévgyűjtő munkánkat ez idén is folytattuk. A vármegye és az egyes községek hivatalos hatóságainak teljes támogatásával Szilágyi László Okány, Sarkadkeresztúr, Méhkerék, Nagyszalonta községekben, Nagy János Komádi, Berekböszörmény, Köröszakál, Magyarhomorog községekben, † Moys István Ártánd, Bedő, Bojt, Körösszegapáti, Mezősas, Nagykereki községekben; Mikó Sándor pedig Körösnagyharsány, Mezőgyán, Zsadány községekben végzett helynévgyűjtő munkát. Gyűjtőink a helynévkinccsel együtt népnyelvi szó- és szöveganyagot is gyűjtöttek, úgyhogy ez utóbbiak is gazdagítják intézetünk korábbi gyűjteményeit.

Intézetünk tagjainak többirányú érdeklődését ez évben újabb munkálatok is igazolják. A nyár és az őszi folyamán ugyanis a Magyar Nyelvatlasz próbafüzetének gyűjtési munkálatai keretében a szerkesztő, Bárczi Géza professzor készítette kérdőív-tervezet alapján Bakó Elemér a biharmegyei Derecske, Tépe, Konyár, Pocsaj, Esztár, Kismarja, Sáránd, Hajdúbagos, Hosszúpályi, Monostorpályi, Vértess és Nagyléta községekben végzett nyelvföldrajzi gyűjtőmunkát. Ehhez csatlakozik nyugati irányban Végh József gyűjtőterülete, amely Hajdú és Jász-Nagykún-Szolnok vármegyék következő helységeit foglalja magába: Földes, Tetétlen, Püspökladány, Kaba, Hajdúszovát, Nádudvar, Hajdúszoboszló, Karcag, Nagyiván és Kunmadaras. — Varga Lajos a Boldva mellékén Varbóc, Tornakápolna, Tereszténye, Égerszög, Szőlőszárdó, Kánó, Alsótelekes, Felsőtelekes, Rudabánya, Szendrő, Szuhogy és Galvács községekben végzett hasonló gyűjtőmunkát. — Tőle nyugatra Kovács István a Medvesalja és környéke következő községeit kereste fel: Fülekpüspöki, Csomatelke, Béna, Ragyok, Csákányháza, Sőreg, Ajnácskő, Almágy, Dobfenek, Sömörpéterfala, Óbást, Egyházashást, Vecseklő, Medveshidegkút, Tajti.

Másik különleges kutatómunkánk a magyar népnyelv fonetikájának kutatása is, amely még intézetünk nagynevű alapítójának, Csúry Bálintnak kedvelt ügye volt, új eredményeket hozott. Ugyanis a nyári folyamán Bakó Elemér részben saját, részben pedig Major Imre 64 éves földműves, konyári és Börcsök József 43 éves földműves, derecskei lakosok kiejtésében a biharmegyei Nagysárrét népnyelvének magánhangzórendszerét vizsgálta a magánhangzók fiziológiai tulajdonságai tekintetében röntgen-fényképfelvételek, ajakfényképfelvételek, illetőleg szájpaddlásrajzok segítségével. Hasonlóképpen ő folytatta

még a finnországi Jyväskyläben felvett oscillogrammjainak rajzolását és elemzését is.

Középiskolai táj- és népkutató munkánk ebben az évben is szép eredménnyel járt. A debreceni Református Kollégium gimnáziuma önképzőkörének „Csúry Bálint táj- és népkutató szakosztálya” abban a kitüntetésben részesült, hogy a múltévi országos középiskolai táj- és népkutató pályázaton I. helyezést nyert pályamunkáiból a budapesti Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya a középiskolák számára útmutatóul csinos kötetet adott ki, amely „Táj- és népkutatás a középiskolában” címmel a szakosztály vezető-tanárának, Végő Józsefnek a szerkesztésében jelent meg. (Rövid ismertetését évkönyvünk e kötetében közöltük.) A Bakó Elemér vezetése alatt működő református kollégiumi tanítóképzőintézeti „Ecsedi István táj- és népkutató csoport” 1942 április hó 18-án táj- és népkutató ünnepélyt és kiállítást rendezett, amelynek műsora a következő volt:

1. Az Intézet „Csokonai” énekkara népdalokat énekelt: a) Édesanyám meghalok... b) Sugár torony, kilátszik a teteje... c) Homokos a kisangyalom udvara... (Tokai Gyula gyűjtéséből).

2. Az ünnepélyt megnyitotta dr. Bakó Elemér áll. gimn. tanár, egyetemi tanársegéd, a csoport vezető-tanára.

3. Tokai Gyula V. é. t. j. felolvasást tartott: „A táj- és népkutatás intézetünkben” címmel.

4. Kiss Endre lic. III. o. tan. előadta: a) Sinka István: Adtál neki érte tetőt; b) Sértő Kálmán: Oltáron járok; c) Erdélyi József: Délben a pusztán c. költeményét.

5. Vadon József lic. III. o. tan. felolvasást tartott „Piricse földje és népe” címmel.

6. Veress Tibor lic. III. o. tan. egy népmesét adott elő derecskei gyűjtéséből.

7. Kovács László lic. III. o. tan. felolvasta „A játék a nyulási gyermek életében” c. dolgozatát.

8. Pankotai István népdalokat énekelt: a) Huncut a vármegye... b) Lekaszálták már a réten a szénát... c) Erdő, erdő, sűrű erdő... d) Látod babám ezt a piros rózsát... Zongorán kísért Lakatos Tibor IV. é. t. j.

9. Harangi Péter lic. III. o. tan. felolvasta „Balmazújvárosi habonák” c. dolgozatát.

10. Zárószavakat mondott Török Tibor igazgató.

11. Az intézet énekkara népdalokat énekelt: a) Sátorfám a gyepre teszem... b) Megy a gőzös lefele... c) A pataki bíró kapujába... (Kovács László lic. III. o. tan. gyűjtéséből).

Ugyancsak ez a csoport nyerte el az 1942. évi, második országos középiskolai táj- és népkutató versenyen a munkaközösségek pályázatán az I. helyezést is, 45 beküldött pályamunkával. Az egyéni értékelés során Kovács László IV. o. t.

I/a) díjat (100 P-t és oklevelet) nyert „Debrecen-nyulasai gyermek-játékok“ és „Édesanyám népdalkincse“ című, gazdag anyagot tartalmazó dolgozataival. II. díjat (50 P-t és oklevelet) nyert Szatmáry Károly III. o. t. „Hajdúszováti nyári mezőgazdasági munkák“ című értékes dolgozata, III/a) díjat (25 P-t és oklevelet) nyert Komlóssy Lajos II. o. t. „A debreceni kerékgyártó mesterség“ című dolgozata. A fentiekén kívül három tanuló dolgozata könyvjutalomban, nyolc tanulóé pedig dícséretben részesült. A tavaly első helyezett csoport, a református gimnázium önképzőkörének „Csűry Bálint táj- és népkutató szakosztálya“ ezen a pályázaton a III. helyezést nyerte, az egyéni értékelésben pedig Gál Gyula VIII. o., Rozgonyi András VIII. o., Puskás Béla V. o., Végh László I. o. tanulók dícséretet nyertek.

A református gimnáziumi táj- és népkutató csoport vezetését 1942 szeptemberében dr. Végh Józsefnek a gimnáziumból való távozása után Szabó István tanár, intézetünk v. gyakoronoka vette át. Örvendetes, hogy a csoport munkájában a fiatal, I—IV. o. tanulók is résztvesznek. A csoport ezévi munkájából különösen a népi építkezéssel foglalkozó dolgozatokat és a gazdag szellemi néprajzi, különösen népmese-gyűjtést kell kiemelnünk. — Az idősebbek a hangtani feljegyzést is elsajátítják, úgyhogy munkájuk a népnyelvkutatás ügyét is szolgálja.

Ezekkel a szép eredményekkel a debreceni diákok ismét bebizonyították, hogy nemcsak kitartanak a Györffy István és Teleki Pál nemes terve alapján megszületett középiskolai táj- és népkutató munka eszménye, a „szellemi Diákkaptár“ gondolata mellett, hanem tehetségüket nagy szorgalommal párosítva előbbre is viszik a nagy alapítók gondolatait a teljes megvalósulás felé.

Intézetünk e sokirányú munkája azonban csak úgy tudott kifejlődni, hogy különböző hivatalos hatóságaink részéről állandó erkölcsi és anyagi támogatásban részesült. A legnagyobb hálával gondolunk dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter úrra, valamint Fáy István és dr. Szily Kálmán államtitkár urakra, akiknek teljes megértése és támogatása nemcsak az intézet anyagi szükségleteinek kielégítését tette lehetővé, hanem az intézet személyzetét is megerősítette azzal, hogy dr. Végh József református gimnáziumi tanárt az állami középiskolai tanárok státusába átvéve, őt szolgálattételre intézetünkbe beosztották. Hálás köszönetet mondunk egyetemünk bölcsészettudományi karának azért a megértő gondoskodásért, amellyel intézetünket, a benne folyó munka fontosságát is elismerve, új helyiségekhez juttatta. Különös köszönettel és hálával tartozunk azokért a nagylelkű adományokért, amelyeket a területükön folyó népnyelvi gyűjtőmunkálatok támogatására Debrecen sz. kir. város, Hajdúnánás városa, valamint Bihar, Hajdú és Szatmár vármegyék költségvetésükben biztosítottak.

Ezek közül különösen ki kell emelnünk Bihar vármegye támogatását, amely nemcsak pénzösszegben, hanem a gyűjtőinknek nyújtott többféle természetbeni támogatásban is megnyilvánult. Hasonlóan hálás köszönettel tartozunk a Magyar Nemzeti Bank, valamint a TÉBE áldozatkészségének a nekünk juttatott támogatásért, továbbá a tiszántúli ref. egyházkerületnek és a debreceni Református Kollégiumnak azokért az adományokért, amelyekben középiskolai táj- és népkutató csoportjaink munkáját részesítette. Kérjük jóltevőinket, őrizzék meg irányukban továbbra is segítő készségüket.

Bakó Elemér.

Az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának 1942. évi munkája.

Az Osztály munkája az 1942. évben az előbbi évben már megkezdett kutatómunka folytatásából, újabb munkálatok megkezdéséből, a már addig gyűjtött anyag cédulázásából és részben sajtó alá rendezéséből állott.

A külső, népryelvkutató munka végzését az Osztályhoz szolgálattételre berendelt három középiskolai tanár katonai szolgálatra való behívása akadályozta. 1942 folyamán Gálffy Mózes öt, dr. Márton Gyula két hónapig teljesített katonai szolgálatot; mindkettő éppen a helyszíni gyűjtésre legalkalmasabb nyári hónapokban. Előtte a belső munkaterv megvalósításának szükségessége, utána pedig a kedvezőtlen időjárás miatt a helyszínen csak keveset gyűjthettek. Alighogy felszabadult a két előbb említett gyűjtő, az év őszén a harmadik gyűjtő, dr. Imre Samu vonult be kétéves katonai szolgálat teljesítésére, sőt ugyanettől kezdve ugyanezért nélkülöztük a Kolozsvárról hivatali beosztása miatt Sepsiszentgyörgyre eltávozott, de velünk szoros kapcsolatban lévő dr. Balassa Iván értékes gyűjtő és feldolgozó munkásságát is.¹

Igy is 1942 folyamán a három berendelt népryelvkutató igen jelentős munkát végzett. 1. Gálffy Mózes régebbi gyűjtéséből készített kb. 13,900 szócédulát. Helyszíni gyűjtést végzett januárban 19 napig Kidén. Itt a kidei népryelv ige-töveivel és igeképzésével foglalkozott. A gyűjtött anyagot még az év folyamán fel is dolgozta; megjelenése a borsavölgyi népryelvi anyag teljes feldolgozásának bevégzéséig késik. November folyamán a kalotaszegi Magyarbikalon doktori dolgozatának anyagához az itteni népryelv névszótöveire vonatkozó anyagot gyűjtött és ezt dolgozta fel.² Ugyanez év folyamán összegyűjtötte és feldolgozta Kalotaszegen a mérai ruházkodás szókincsét. Az év utolsó három hónapját Márton Gyulával együtt csaknem teljesen a Kalotaszeg és vidéke nép-

¹ Balassa 1942 folyamán feldolgozta 1941. évi kidei gyűjtéséből a népryelv névszótöveit; ez azonban 1942 folyamán még nem jelenthet meg.

² Dolgozata a MNnyv-nek e kötetében jelenik meg.

nyelvi térképéhez és az erdélyi népnyelvi térképhez készülő kérdőív kidolgozására fordította. A kérdőív 1942 folyamán még nem készülhetett el. — 2. Imre Samu dr. főként a magamgyűjtötte kalotaszegi és borsavölgyi anyagának meg a saját gyűjtéséből származónak cédulázását végezte; készített 14,000 szócédulát. Hat hétig végezett helyszíni gyűjtést Kidén; itt a kidei népnyelv mondattanával foglalkozott. Anyagát azonban, sajnos, az előbb érintett ok miatt már nem dolgozhatta fel. Régebbi gyűjtése anyagából megírta és e kötetben közzétette a felsőöri népnyelv német jövevényeiről szóló dolgozatát. Új munkahelyének kérdéseivel való foglalkozását mutatja az a jelentős közlemény, amely a kolozsvári fazekasság műszókincsét dolgozza fel.¹ Beszámolt egyébként az Erdélyi Múzeumban a Csúry Bálint-émlékversenyéről is. Sajnálatos, hogy értékes tudományos munkásságát egyideig nélkülöznünk kell. 3. Dr. Márton Gyula eddigi gyűjtéséből 7500 szócédulát készített. Gyűjtött három hétig Kidén; feladata a népnyelv hangtanának rendszeres feldolgozása volt. Kiegészítő és ellenőrző helynévgyűjtést végzett a szolnokdobokai Ördögösfüzesen; a kiegészített és ellenőrzött anyagot fel is dolgozta. Kézirata rövidesen meg is jelenik. Megírta és a MNnyv. III. kötetében meg is jelentette a nagymoni népnyelv igetőveiről és igealakjairól szóló dolgozatát. Ideje jórészt az erdélyi népnyelvi térképhez előtanulmányként megírt és e kötetben megjelent dolgozatának, valamint a rumén nyelvtérkép magyar vonatkozású anyagáról készített alapos és módszeres tanulmányának megírása foglalta le.² Az erdélyi magyar népnyelvi térkép kérdőívének összeállításában derekasán résztvett. — A Bárczi Géza összeállította országos próba-kérdőív anyagának tekintetbevételével az Osztály értekezletén előre megbeszélt szempontokhoz igazodva, kiszemelt gyűjtőtársaival, Gálffy Mózzsal együtt végezte a kérdőív összeállításának munkáját. A nyersen összeállított anyagot három értekezleten felülvizsgáltuk, javítottuk, itt-ott bővítettük, illetőleg csökkentettük. A munka bevégzése azonban 1943-ra maradt.

Az Erdélyi Tudományos Intézet összes osztályai még 1941 nyarán hozzákezdtek a kolozsmegyei Borsavölgy községeinek kutatásához.³ A vezetésem alatt álló Osztály már 1941 tavaszán hozzáfogott a gyűjtéshez és az év nyarán elég jelentősnek mondható anyagot gyűjtött össze. 1942 nyarán ez a munka folytatódott. Az eredeti terv szerint az Intézet egységes munkatervéhez igazodva csak négy falu, Bádok, Csomafája, Kide és Kolozsborsa lett volna a kutatandó terület, azonban sem nép-

¹ Ez az Erdélyi Tudományos Intézet 1941. évi első évkönyvében és kny.-ban már megjelenőben van.

² E tanulmánya az ETI előbb említett évkönyvében jelenik meg.

³ Erre és a következőkre nézve l. a MNnyv. III, 310.

nyelv-kutatási, sem helynévtörténeti szempontból nem látszott ajánlatosnak az, hogy e négy községet mesterségesen kiszakítsuk a vidék egységéből. Ezért az ETI igazgatójával, dr. Tamás Lajossal egyetértve, a helynévgyűjtést kiterjesztettem a Borsavölgy összes községeire.

Amellett, hogy magam kiegészítő kutatásokat végeztem a már előbbi évben is kutatott négy községben, az egész völgy jelenkori helynévanyagának összegyűjtésére az előző nyáron Kalotaszeg jelenkori helyneveinek összegyűjtésében résztvett Gergely Béla vállalkozott. 1941 júliusában, augusztusában és szeptemberében a Borsavölgy következő 16 községének helynévanyagát gyűjtötte össze: Babóc, Bodonkút, Csomafája, Diós, Hosszúmacskás, Kis- és Nagyesküllő, Kolozsgyula, Kovácsi, Magyarfodorháza, Magyaracskás, Magyarújfalu, Ördögkeresztúr, Solyomkő, Szentmártonmacskás és Válaszút. E jelentős munka elvégzése után a fáradhatatlan kutató szinte hihetetlen munkateljesítménnyel, nagy ellátási nehézségekkel küzdve, sokszor éhezve is, hozzákezdett nagyobbblékzetű közös tervünk, a Mezőség helynévanyagának összegyűjtéséhez is. A terv az volt, hogy míg Gergely a jelenkori helynévanyag gyűjtését végzi, magam a gyűjteményemben lévő mezőségi helynévtörténeti anyagot rendszeres levéltári kutatással kiegészítem. E kettős gyűjtés aztán együttesen mutatja majd a Mezőség helynévanyagában végbement változást és kétségtelenül jelentős adatokat nyújt majd az itt végbement népiségváltozásokra is. Gergelynek a gyűjtési terv szerint 1942 nyarán a Kisszamos balpartjának vízvidékén lévő községek helynévanyagát kellett összegyűjtenie. E munka egyébként térbelileg is kapcsolódott a Borsavölgyben végzett munkához, mert Gergely e völgygel párhuzamosan haladó Lónai-völgyben folytatta a helynévgyűjtő munkát és az 1942—43-i tanév megkezdéséig fáradhatatlanul dolgozott. A Lóna-pataka mentén Szamosjenő, Lozsárd, Doboka, Poklostelke, Magyarderzse, Magyarköblös, Páncélcseh, Récekeresztúr, Szentkatolnadorna, Kecskéháta és Völcs, a másik völgyben, a Lozsárd-pataka mellett Lozsárd, Ónok, Tötör, Esztény, Moró, Szarvaskend, Alsó- és Felsőtők, arrább a Kisszamosba folyó patakocskák mellett lévő Kecsedszilvás, Kecsed, Nagyiklód, Bánffyótfalu, Szűkerék, Girolt, Dengeleg, Ormány és Szeplak, tehát összesen 28 község jelenkori helyneveit gyűjtötte össze. Az 1942. év nyarán Gergely tehát egymagában összesen 44 község helyneveinek összegyűjtését végezte el. E munkáját megnehezítette az, hogy Szolnok-Dobokának egyik legszegényebb vidékén, nagyon rossz gazdasági évben és nagyon sokszor román falvak tartózkodó, sőt ellenséges lakosai között folytatta a gyűjtést. A gyűjtött anyag térképeit még 1942 folyamán ellenőrizte, az anyagot kiadásra alkalmas formában lemásolta, sőt részben ki is cédu-lázta.

A Kisszamos jobbpartján e munka párhuzamos végzéséhez egyik hallgatóm, Gazda Ferenc kezdett hozzá. Bonchidán velem együtt, aztán Gergellyel, utána meg magában gyűjtve, három hét alatt a következő községek helyneveit gyűjtötte össze: Kisiklód, Vizsylvás, Hesdát, Szamosújvárnémeti, Péterháza és Szilágytő. A gyűjtés ellenőrzése, a térképek elkészítése, az anyag használható formában való lemásolása és kicédulázása ezután elvégzendő feladata. Ugyanez év nyarán hozzákezdett Háromszék katolikus része, az ú. n. Szentföld helynévanyagának összegyűjtéséhez is. Lejegyezte és e kötet számára fel is dolgozta Kőrösi Csoma Sándor szülőfalujának, Csomakőrösnek helyneveit is.

Az egyetemi Magyar Nyelvtudományi Intézet gyakornoka, Arvay József 1942 folyamán *Kalotaszeg helyneveinek* sajtó alá rendezésében segített nekem; ő készítette Tomai Lászlóval együtt a munka mintegy tízives mutatóját. Emellett nagyon sokat dolgozott a maga évek óta készülő *Hétfalusi helynevek* című kiadványán, mely a brassómezei csángó Hétfalu jelenkori és kisebb mértékben történeti helynévanyagát is magába foglalja és így mintegy kiegészíti a Wichmann-féle csángó szótárban lévő szókincset. E kiadvány kézírata az év végéig még nem készült el. Feldolgozó munkájával párhuzamosan a kalotaszegi helynévanyag mutatójának készítése alkalmával bensőségesen megismert kalotaszegi helynévanyag térszíni formaneveinek feldolgozásához is hozzáfogott, de dolgozatának végleges formába való öntése átnyúlt az 1943. munkáévre; a dolgozat maga e kötetben jelenik meg.

A borsavölgyi Kidében gyűjtött saját anyaga kicédulázásával foglalkozott Sándor Gábor is. 1942 folyamán a kidei gyógynövényekre vonatkozó anyagából 1900 szócédulát készített. Tovább folytatta, illetőleg kiegészítette a hóstáti teherhordásra vonatkozó tanulmányát. Minthogy azonban a vontatás egyes mozzanatainak helyszíni megfigyelését 1942 folyamán egészségi okok miatt nem végezhetette el, az egyébként kész dolgozat e kötetben nem jelenhetett meg.

Tomai László hogy részt vett „Kalotaszeg helynevei” mutatójának készítésében, a Magyar Nyelv erdélyi néprajzi anyagát és a magam gyűjtötte erdélyi helynévtörténeti anyagot cédulázta; e munkája során több mint 7000 cédula készítettetett el. Az év őszén az Országos Levéltár erdélyi kincstári anyagában és a nemzeti múzeumi anyag letétei közül a Radák-család levéltárában kutatva, az *a*-zás történetére vonatkozólag jelentős anyagot gyűjtött. Mintegy ötven erdélyi községből, főként alsófehérmegyeiekből mutathatta ki az *a*-zás történeti nyomait.¹

¹ Az Osztály fenti munkásain kívül Gyimesi József a Magyar Nyelv erdélyi néprajzi anyagának cédulázásában, Fábricz József meg a helynévcédulák rendezésében vett részt.

Győrbíró Jenő múzeumi könyvtárőr még 1941-ben hozzákezdett a magyar népnyelvi irodalom könyvészeti anyagának összegyűjtéséhez. Munkáját ez év folyamán is folytatta, könyvészeti munkájának sok szempontra kiterjedő volta miatt az anyaggyűjtést nem fejezhette be. Az anyaggyűjtés bevégzése előreláthatólag az 1943. év végéig kinyúlik.

Magam, mint az ETI Magyar Nyelvészeti Osztályának vezetője, 1942 folyamán az Osztály keretében folyó sokirányú munka irányításával, főként pedig Kalotaszeg helyneveinek sajtó alá rendezésével voltam elfoglalva.¹ Az év folyamán többször kutattam az Erdélyi Nemzeti Múzeum és az Országos Levéltár erdélyi levéltári anyagában. Itt főként a Borsavölgynek már régebb óta gyűjtött történeti helynévanyagát egészítettem ki.

Az Osztály 1942. évi munkáját tanítványaim és munkatársaim odaadásán túl az Intézet igazgatójának, dr. Tamás Lajosnak megértése tette lehetővé. Terveinket mindig vele beszéltem meg, és ő illesztette be a kutatási és feldolgozási költségek összegét az Intézet költségvetésébe. Megértése bizonyosan biztosítja ezután is az Osztály további zavartalan működését.

Kolozsvár.

Szabó T. Attila.

¹ A kiadvány első kötete 1942 őszén meg is jelent [*Kalotaszeg helynevei. I. Adatok*. Kolozsvár, 1942. XVIII+501 l. + 4 lev. mell. (Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása)].

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Árvay József : A térszíni formák nevei Kalotaszegen . .	3
Bakó Elemér : Egy magyar szócsalád : <i>hopp, hoporcs, hõmpölyög, hederít</i>	51
Bárczi Géza : Jegyzetek a budapesti népnyelvről	71
Gálffy Mózes : A kalotaszegi Magyarbikál népnyelvének névszótövei	90
†Gergely Béla : Csomakőrös helynevei	147
Imre Samu : Német kölcsönszók a felsőőri magyarság nyelvében	183
Kniezsa István : Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei	196
Márton Gyula : A rumén nyelvatlasz-munkálatok története és módszere	233
Nagy Rózsa : Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz	268
Pais Dezső : <i>Rengeteg</i>	309
Szabó T. Attila : Adatok a gajcsánai csángó népnyelv igealakjaihoz	332
Szilágyi László : A rokonságnevek a hajdúnánási nép nyelvében	337
Varga Lajos : Igealakok és igeragozás a szuhogyi népnyelvben	363
Végh József : A békési népnyelv névszótövei	380

Kisebb közlemények.

Imreh Barna : Küküllő-, Maros- és Nyárád-vidéki helynevek a XVI—XIX. századból	405
Szabó István : Két <i>i-ző</i> békési helynév	422
Szilágyi László : <i>Ormágy</i>	428
Szabó T. Attila : Máramarosi helynevek	432

Népnyelvi adatok.

Székely Pál : Egy mese a szolnokdobokai Bálványosvárjáról	441
Szilágyi Róza : Édesanyám emlékeiből	450
Kovács László : Nyulasi betlehemjáték	452

Könyvszemle.

	Lap
Vámosi Nándor : A debreceni csizmadiák céh- és műszavai. (Balassa Iván.)	459
Végh József : Táj- és népkutatás a középiskolában. (Bakó Elemér.)	461
Suomen kansan murrekirja. (Bakó Elemér.)	462
Hakulinen—Kalima—Uotila : Itäkarjalan murreopas. (Bakó Elemér.)	464
Hakulinen Lőrinc : Linguistisch-ethnologische Forschungen in Kola, Ostkarelien und Ingermanland. (Bakó Elemér.)	465
Bakó Elemér : A debreceni Magyar Néprajzkutató Intézet működése az 1942. évben	469
Szabó T. Attila : Az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának 1942. évi munkája	475
Tartalomjegyzék	481

A Magyar Népnyelv IV. kötetének munkatársai:

Árvay József (Kolozsvár)
Bakó Elemér (Debrecen)
Balassa Iván (Kolozsvár)
Bárczi Géza (Debrecen)
Gálffy Mózes (Kolozsvár)
Gergely Béla† (Kolozsvár)
Imre Samu (Kolozsvár)
Imreh Barna (Kolozsvár)
Kniezsa István (Budapest)
Kovács László (Debrecen)
Márton Gyula (Kolozsvár)
Nagy Rózsa (Kolozsvár)
Pais Dezső (Budapest)
Szabó István (Debrecen)
Szabó T. Attila (Kolozsvár)
Székely Pál (Kolozsvár)
Szilágyi László (Debrecen)
Szilágyi Róza (Debrecen)
Varga Lajos (Debrecen)
Végh József (Debrecen)